T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (TÜRKİYE COĞRAFYASI)
ANABİLİM DALI

BİSMİL İLÇESİNİN COĞRAFYASI

Doktora Tezi

Nurettin ÖZGEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR

Ankara- 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (TÜRKİYE COĞRAFYASI)
ANABİLİM DALI

BİSMİL İLÇESİNİN COĞRAFYASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Yalçın KARABULUT (Juri Başkanı)	.....
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Danışman)	.....
Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK	.....
Prof. Dr. Sadettin TONBUL	.....
Doç. Dr. Nilay ÇABUK	.....

Tez Sınavı Tarihi 30.11.2007

ÖNSÖZ

"Bismil ilçesinin coğrafyası" adlı bu doktora çalışmasında; Bismil ilçesinin idari alanı içinde kalan sahada insan- doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimler coğrafyanın ilkelerine bağlı kalınarak incelenmeye çalışılmış ve Bölgesel coğrafya araştırma yöntemleri ile monografik bir plan çerçevesinde analiz edilmiştir.

Nüfus ve ekonomik faaliyet kollarının hızla geliştiği Bismil ilçesinin daha önce araştırılmamış olması, bu yörenin tez konusu olarak seçilmesinde etkili olan başlıca faktörlerden biridir.

Tarım alanları için uygun alanların geniş yer kapladığı bu yörede, iklim koşullarının elverişli olması ve özellikle Dicle nehrinin varlığı; binlerce yıllık bir "coğrafi ortamın" gelişmesine imkân hazırlamıştır. Paleolitik dönemden günümüze kadar süregelen binlerce yıllık bir "coğrafi ortam" kavramı bilim ve teknolojideki gelişmelerle birlikte çeşitli farklılıkları ve değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu farklılık ve değişimler; çalışma alanının coğrafi ortam koşulları ile ilgili istatistiksel verilerin, çeşitli kurum ve kuruluşlardan temin edilmesiyle, yörenin gelişim trendi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer bölümünü ise Bismil ilçesinin planlama coğrafyası oluşturmaktadır. İlçenin coğrafi potansiyelinin belirlenmesi için en küçük idari ünite olan köylerin doğal ortam özelliklerinin yanı sıra nüfus, göç, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin alansal dağılışı ve gelişimiyle ilgili coğrafi planlama ve stratejik kararlar geliştirilmiştir. Tarımsal alanların geniş yer tuttuğu Bismil ilçesinde, tarımsal nüfusun yüksek olması bu çalışmanın tarımsal ürünlerinin planlanması ile ilgili geliştirilen kararların önem kazanmasına neden olmuştur.

Arazi çalışmaları sırasında ilçenin doğal ortam özellikleri ile ilgili verilerin uygunluğu gözden geçirilerek; bu unsurlar ile yörenin sosyoekonomik yapısı arasındaki etkileşimler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu karşılıklı yansımalara bağlı olarak, ilçenin sosyoekonomik gelişmişlik kategorisini etkileyen faktörler; planlama coğrafyasıyla ilgili olarak geleceğe yönelik çeşitli kararlar şeklinde geliştirilerek ortaya konulmuştur. Böylece Bismil ilçesinin nüfus özellikleri ve gelişimi, tarımsal alanlardan elde edilen gelir ve sosyoekonomik yapının iyileştirilmesi için insan-doğal ortam arasındaki etkileşimler hakkında gerekli kararlarlar geliştirilmiştir.

Üç yılı aşkın bir zaman dilimini kapsayan bu çalışmanın yürütülmesinde; büyük ilgi ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR'a öncellikle teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu araştırmanın ortaya çıkmasına büyük destek veren ve özellikle çalışmanın tüm çizim ve haritalarının oluşturulduğu GIS (CBS) programının Map-info versiyonunu büyük bir sabırla bana öğreten değerli hocam Prof. Dr. Mesut ELİBÜYÜK'e de sonsuz şükranlarımı sunarım.

Çalışma süresi boyunca yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm başta Murat ÖZGEN ve Arş. Gör. Fırat K. BİREL olmak üzere, Arş. Gör. İkbal YETİŞİR, Arş. Gör. İsmail EGE, Bismil Belediye başkan yardımcısı Mukaddes ÜLGEN hanım efendiye ve meslektaşım A. Vahap BOZ ile Serdar BULUT'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **iii**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **xiii**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xv**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xvi**

GRAFİKLER LİSTESİ ..... **xix**

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **xxii**

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ **1**

1.1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ, SINIRLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ 1

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI 10

1.3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 11

1.4. YÖNTEM VE TEKNİKLER 12

1.5. BU BİLİMSEL ÇALIŞMAYA IŞIK TUTAN ÇALIŞMALAR HAKKINDA ÖZ BİLGİ 14

2. BÖLÜM

2. BİSMİL İLÇESİNİN DOĞAL COĞRAFYASI **21**

2.1. JEOLOJİK VE JEOMORFOLOJİK YAPI 22

2.2. JEOMORFOLOJİK BİRİMLER 44

2.2.1. Platolar 46

2.2.1.1. Silvan Platosu 47

2.2.1.2. Mardin Eşiği Platosu 51

2.2.2. Bismil Depresyonu 52

2.2.3. Vadi ve Boğazlar 56

2.3. İNSAN- RELİYEF İLİŞKİSİ 60

2.4. İKLİM 66
2.4.1. İklimi etkileyen faktörler 66
2.4.1.1. Planeter faktörler 66
2.4.1.1.1. Güneşlenme süresi 66
2.4.1.1.2. Genel Hava Dolaşımı ve Hava Kütleleri 68
2.4.1.2. Coğrafi faktörler 74
2.4.1.2.1. Karasallık Derecesi 74
2.4.1.2.2. Orografik Özellikler 75
2.4.2. İklim Elemanları 76
2.4.2.1. Sıcaklık 76
2.4.2.1.1. Yıllık Ortalama Sıcaklıklar 77
2.4.2.1.2. Ortalama Yüksek ve Düşük Sıcaklıklar 83
2.4.2.1.3. Mutlak Ekstrem Sıcaklıklar 84
2.4.2.1.4. Don Olaylı Günler 86
2.4.2.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar 88
2.4.2.2.1. Basınç 88
2.4.2.2.2. Rüzgârlar 91
2.4.2.2.2.1. Rüzgar Frekansları 92
2.4.2.2.2.2. Etkin Rüzgar Yönü 95
2.4.2.2.2.3. Rüzgâr Hızı 98
2.4.2.3. Nemlilik 100
2.4.2.3.1. Buharlaşma 100
2.4.2.3.2. Nispi Nem 101
2.4.2.3.3. Bulutluluk 102
2.4.2.3.4. Açık, Bulutlu ve Kapalı Günler 104

2.4.2.3.5. Sisli Günler 106
2.4.2.4. Yağış 107
2.4.2.4.1. Yağış Miktarı 107
2.4.2.4.2. Yağışlı Gün Sayıları 111
2.4.2.4.3. Kar Yağışı 112
2.4.2.4.4. Yağış Etkinliği ve iklim Tipi 112
2.4.2.4.5. Thornthwaite Metoduna Göre Bismil'in Su Bilânçosu 116
2.5. İNSAN - İKLİM İLİŞKİSİ 118
2.6. HİDROGRAFYA 120
2.6.1.Akarsular 124
2.6.1.1. Dicle Nehri 125
2.6.1.2.Göksu Çayı 133
2.6.1.3. Şeyhan (Çemesori) Çayı 133
2.6.1.4. Savur Çayı 134
2.6.1.5. Ambar Çayı 134
2.6.1.6. Kuru Çay 135
2.6.1.7. Pamuk Çayı 135
2.6.1.8. Salat Çayı 137
2.6.1.9. Sinan Çayı 138
2.6.1.10. Silvan Çayı 139
2.6.1.11. Batman Suyu 140
2.6.2. Göller 144
2.6.3. Yeraltı Suyu ve Kaynaklar 148
2.6.3.1. Yeraltı Suyu 149
2.6.3.2. Kaynaklar 150

2.6.3.2.1. Artezyen Kaynakları 152
2.6.4. Sarnıçlar 154
2.7. İNSAN- HİDROGRAFYA İLİŞKİSİ 155
2.8. TOPRAK ÖZELLİKLERİ 159
2.8.1. Zonal Topraklar 164
2.8.1.1. Kırmızı Kahverengi ve Kahverengi topraklar 164
2.8.2. Intrazonal Topraklar 167
2.8.2.1. Kahverengi Orman Topraklar 167
2.8.2.2. Bazaltik (Andosol) Topraklar 171
2.8.3. Azonal Topraklar 171
2.8.3.1. Alüvyal ve Kolüvyal topraklar 171
2.9. İNSAN – TOPRAK İLİŞKİSİ 175
2.10. BİTKİ ÖRTÜSÜ 179
2.10.1. Antropojen Step (Bozkır) Formasyonu 188
2.11. İNSAN – VEJETASYON İLİŞKİSİ 190

3. BÖLÜM

3. BİSMİL İLÇESİNİN BEŞERİ COĞRAFYASI 194

3.1. İDARİ COĞRAFYASI 196
3.2. YERLEŞME 203
3.2.1. Yerleşim Alanlarının Tarihsel Gelişimi 203
3.2.1.1. Paleolitik Dönem (Günümüzden 10. 000 yıl öncesi) 207
3.2.1.2. Neolitik Dönem (M.Ö. (8.000- 5.500) 220
3.2.1.3. Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5.500- 3.000) 225
3.2.1.4. Tunç Çağları ve Sonrası 233
3.2.1.5. Bismil Yöresinde Prehistorik Yerleşme Yerleri ile Doğal Ortam İlişkileri 240

3.2.2. Bismil İlçesindeki Yerleşmelerin Tasnifi 242
3.2.2.1. Şekil ve Doku Özelliklerine Göre Yerleşmeler 242
3.2.2.2. Kullanım Süresine Göre Yerleşmeler 245
3.2.2.2.1. Kırsal Yerleşmeler 247
3.2.2.2.2. Kasaba Yerleşmeleri 250
3.2.2.2.3. Bismil Şehri 255
3.2.2.2.3.1. Bismil Şehrinin Kuruluşu ve Gelişmesi 257
3.2.2.2.3.2. Bismil Şehrinin Fonksiyon Alanları 259
3.2.2.2.3.2.1. İkamet Alanları 260
3.2.2.2.3.2.2. İş ve Ticaret Alanları 263
3.2.2.2.3.2.3. Sanayi Alanları 264
3.2.2.2.3.2.4. Eğitim, Sağlık ve Kültür Alanları 264
3.2.2.3. Fonksiyonel Özelliklerine Göre Yerleşmeler 266
3.2.2.3.1.Tarım- Hayvancılıkla Uğraşan Yerleşmeler 266
3.2.2.3.2. Hayvancılık- Tarımla Uğraşan Yerleşmeler 267
3.3.4. Konut ve Konut Tipleri 269
3.3.4.1. Köylerdeki Konut Tipleri 269
3.3.4.2. Tepe ve Yukarı Salat Kasabalarındaki Konutlar 275
3.3.4.3. Bismil Şehrindeki Konut Tipleri 278
3.3. NÜFUS 280
3.3.1.Nüfusun Gelişimi ve Hareketleri 281
3.3.2. Kır Nüfusu 289
3.3.3. Kasaba Nüfusu 293
3.3.3.1. Tepe Kasabası 293
3.3.3.2. Yukarı Salat Kasabası 295

3.3.4. Şehir Nüfusu 297
3.3.5. Nüfus Dağılışı ve Yoğunluğu 299
3.3.5.1. Nüfus Dağılışı 299
3.3.5.2. Nüfus Yoğunluğu 300
3.3.5.2.1. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu 304
3.3.5.2.2. Gerçek Nüfus Yoğunluğu 308
3.3.5.2.3. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu 310
3.3.6. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 311
3.3.6.1. Nüfusun Sosyal Nitelikleri 313
3.3.6.2. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Özellikleri 313
3.3.6.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Özellikleri 316
3.3.6.4. Nüfusun Ekonomik Nitelikleri 319
3.3.6.4.1. İktisaden Faal Olan Nüfus ve Sektörel Dağılımı 319
3.3.6.4.1.1. Bismil Şehrinde Faal Olan Nüfus ve Serktörel Dağılımı 319
3.3.6.4.1.2. Kırsal Alanlarda İktisaden Faal Olan Nüfus ve Sektörel Dağılımı 324

4. BÖLÜM

4. BİSMİL İLÇESİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI 326

4.1. ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ VE ARAZİDEN YARARLANMA 326
4.1.1. Hammadde Üretim Alanları 329
4.1.1.1. Tarım Alanları 329
4.1.1.1.1. Dikili Tarım Alanları 329
4.1.1.1.2. Ekili Tarım Alanları 333
4.1.1.2. Otlak Alanlar 334
4.1.1.3. Akarsu Taşkın Yatağı 334

4.1.1.4.Yerleşim Alanları 334
4.1.1.5. Göl ve Bataklık Alanlar 335
4.1.1.6. Bodur Meşe ve Çalılıklar 335
4.2. EKONOMİK FAALİYETLER 336
4.2.1. Tarım 336
4.2.1.1. Tarımsal Faaliyetlerin Gelişimi 336
4.2.2. Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı 345
4.2.2.1. Kuru Tarım ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı 345
4.2.2.2. Sulu Tarım ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı 365
4.2.2.3. Sebze Alanları 373
4.2.3. Hayvancılık 375
4.2.3.1. Büyükbaş Hayvancılık 376
4.2.3.2. Küçükbaş Hayvancılık 380
4.2.4. Madencilik 384
4.2.5. Sanayi 387
4.2.6. Hizmetler 391
4.2.6.1. Eğitim 391
4.2.6.2. Sağlık 392
4.2.6.3. Ulaştırma ve İletişim 394
4.2.6.4. Ticaret ve Pazarlama 396
4.2.6.5. İdari Hizmetler 398
4.2.6.5.1. Kaymakamlık 398
4.2.6.5.2. Belediyeler 399
4.2.6.5.3. Muhtarlıklar 400
4.2.6.6. Güvenlik 400

4.2.6.7. Turizm ve Rekreasyon..... 402

5. BÖLÜM

5. COĞRAFİ PLANLAMAYA YÖNELİK KARAR GELİŞTİRME.....404

5.1. GELİŞTİRİLEN ARAZİ KULLANIM KARARLARI 407

5.1.1. GAP'ın Bismil İlçesinin Sosyoekonomik Yapısına Etkisi 407

5.1.2. Sosyoekonomik Gelişim..... 412

5.1.3. Tarım için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar.... 425

5.1.4. Hayvancılık için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar... 427

5.1.5. Turizm, Rekreasyon ve Mekansal planlama için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar 428

5.1.6. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Arazi kullanımı İçin Uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar..... 430

6. BÖLÜM

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....432

KAYNAKÇA 440

EK 1 : BİSMİL İlçesinde Yetiştirilen Ürünlerin Köylere Göre Dağılımı 450

EK 2 : Anket Formu.....457

ÖZET.....465

ABSTRACT 467

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1 : Bismil ilçesinin Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Dicle bölümündeki yerini gösteren lokasyon haritası (Kaynak: 1/800 000 ölçekli, Türkiye Fiziki Haritası. Milli Eğitim Bakanlığı, Basımevi, 1965, İstanbul). 2
Harita 2 : Çalışma sahasının coğrafi bölge, il ve ilçe düzeyinde konumunu gösteren lokasyon haritası 3
Harita 3 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin topografya haritası (Kaynak: 1/100 000 ölçekli, Harita Genel Müdürlüğü, 1963) 5
Harita 4 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin fiziki haritası 7
Harita 5 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin jeoloji haritası 25
Harita 6 : Bismil- Batman arasının Jeoloji ve hidro jeoloji haritası (DSİ, 1979, Akt; Doğan 2005'den kısmen değiştirilerek). 29
Harita 7 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin Jeomorfoloji haritası. 34
Harita 8 : Bismil ilçesinin jeomorfoloji haritası 35
Harita 9 : Bismil ilçesinin jeomorfoloji haritası 36
Harita 10 : Pamuk çayı ile Batman suyu arasında Bismil sübsidans ovasının jeomorfoloji haritası, (Doğan, 2005' ten kısmen değiştirilerek). 37
Harita 11 : Güneydoğu Anadolu bölgesinin yıllık ortalama sıcaklık haritası (Gürgen 2002'den alınarak, çalışma alanının sınırları eklenmiştir). 77
Harita 12 : Güneydoğu Anadolu bölgesinin yıllık ortalama yağış haritası (Gürgen, 2002'den alınarak, inceleme alanının sınırları eklenmiştir). 108
Harita 13 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin hidrografya haritası. 121
Harita 14 : Bismil depresyonunda gizli karstlaşma sonucu oluşan göller (çökme dolinleri) haritası 147
Harita 15 : Bismil ve yakın çevresinin toprak haritası. 161
Harita 16 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin toprak derinlik haritası 162
Harita 17 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin eğim haritası 169
Harita 18 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin erozyon haritası 170
Harita 19 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin arazi kabiliyet sınıflandırılması .. 174
Harita 20 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin bitki örtüsü haritası 180
Harita 21 : Bismil ilçesinin idari bölünüş haritası. 202
Harita 22 : Bismil ilçesinde tarih öncesi dönemlere ait yerleşim merkezleri haritası 204
Harita 23 : Bismil ilçesindeki tarih öncesi dönemlere ait yerleşim üniteleri haritası 205
Harita 24 : Bismil şehrinin fonksiyon alanları (şehir içi) haritası 261
Harita 25 : Bismil şehir planı (Mahalleler) 265
Harita 26 : Ekonomik fonksiyonlarına göre tarım ve hayvancılık ile uğraşan yerleşmeler. 268
Harita 27 : Kasabalaşamamış belediye örgütlü köy yerleşmesi (Ambar belediyesi) haritası 274
Harita 28 : Tepe Kasabası haritası 276
Harita 29 : Y. Salat Kasabası Haritası 277
Harita 30 : 1940 yılı Bismil ilçesi aritmetik nüfus yoğunluğu. 305
Harita 31 : 1970 yılı Bismil ilçesi nüfus yoğunluğu 306
Harita 32 : 2000 yılı verilerine göre Bismil içesinin aritmetik nüfus yoğunluğu 307
Harita 33 : 2000 yılı verilerine göre Bismil ilçesinin gerçek nüfus yoğunluğu . 309

Harita 34 : 2000 yılı verilerine göre Bismil ilçesinin tarımsal nüfus yoğunluğu312
Harita 35 : Bismil ilçesinde genel arazi bölünüşü haritası 328
Harita 36 : Bismil ilçesinde tarım ürünlerinin ekim alanlarına göre dağılışı...346
Harita 37 : Bismil ilçesinde buğday ekim alanlarının dağılışı (TÜİK, 2006)....351
Harita 38 : 1991 Yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İlçelere Göre Buğday Üretiminin Dağılışı (Karadoğan ve Özgen, 2006).....354
Harita 39 : 2001 Yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İlçelere Göre Buğday Üretiminin Dağılışı (Karadoğan ve Özgen, 2006).....355
Harita 40 : Bismil ilçesinde arpa ekim alanlarının coğrafi dağılışı 359
Harita 41 : Bismil ilçesinde mercimek ekim alanlarının coğrafi dağılışı 363
Harita 42 : Bismil ilçesinde pamuk ekim alanlarının coğrafi dağılışı 368
Harita 43 : Bismil ilçesinde mısır ekim alanlarının coğrafi dağılışı 372
Harita 44 : Bismil ilçesinde yetiştirilen Sığırın miktar (baş) olarak dağılışı 378
Harita 45 : Bismil ilçesinde koyunun miktar (baş) olarak coğrafi dağılışı. 382
Harita 46 : Bismil ilçesinde keçinin coğrafi dağılışı 383
Harita 47 : Bismil ilçesinde Eğitim, Sağlık hizmet fonksiyonlarının coğrafi dağılışı 393
Harita 48 : Bismil ilçesinin ulaştırma haritası 395
Harita 49 : Türkiye'de ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik (1- 6 derece) düzeyleri (DPT, 2004'ten değiştirilerek).....420
Harita 50 : Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı, altıncı derece gelişmiş ilçeler ve Türkiye'deki dağılışları (DPT, 2004'ten değiştirilerek).....421

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Bismil Ovasının çeşitli yerlerinden alınmış karotlara göre ovanın litolojik yapısı (DSI, 1979'dan Kısmen değiştirilerek) 26
Şekil 2: Bismil depresyonunu kuzey- güney doğrultusunda gösteren Jeolojik kesitler 30
Şekil 3 : Bismil depresyonunu doğu- batı doğrultusunda gösteren Jeolojik kesitler 31
Şekil 4 : Bismil–Batman arasındaki sübsidans alanının genelleştirilmiş kuzey-güney doğrultulu kesiti (Doğan, 2005'ten kısmen değiştirilerek). 39
Şekil 5 : Çalışma alanındaki sübsidans alanı ve çökme dolinlerinin temsili şeması kısmen değiştirilerek (Doğan, 2005). 43
Şekil 6 : Çalışma sahasında yeraltı suyunun tutulduğu çapraz bir kesit (DSİ, 1979 ve Akt; Doğan, 2005'ten değiştirilerek.). 47
Şekil 7: Bismil depresyonunu doğu- batı doğrultusunda gösteren topografik kesitler. 49
Şekil 8 : Bismil depresyonunu kuzey- güney doğrultusunda gösteren topografik kesitler. 50
Şekil 9 : Güneş ışınlarının soltist ve ekinoks dönemlerinde Bismil'e geliş açıları. 68
Şekil 10 : Köppen formülüne göre Bismil yöresinin iklimi 115
Şekil 11 : Bismil depresyou boyunca menderesler çizerek akan Dicle nehri, örgülü drenaj ağına güzel bir örnek oluşturur 122
Şekil 12 : Batman Çayı vadisi boyunca örgülü drenaj ağının güzel örnekleri bulunmaktadır. 143
Şekil 13 : Pınarların oluşum ve gelişim diyagramı. Bismil havzasında jeolojik ve litolojik yapıdan dolayı yamaç ve tabaka kaynaklı pınarların oluşumu oldukça yaygındır. 151
Şekil 14 : Bismil depresyonunun, kuzey- güney yönlü bitki örtüsü profili. 182
Şekil 15 : Paleolitik zaman diliminin Kuvaterner kronolojisi içindeki yeri (Karadoğan, 2005'den kısmen değştirilerek). 208
Şekil 16 : Prehistorik dönemlerin Kuvaterner kronolojisi içindeki yeri 226
Şekil 17 : Sultan II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Paul Groskoph ve Habip Necip Efendi yönetimindeki araştırma ekibi tarafından oluşturulan Mezopotamya havzasındaki önemli petrol yatakları haritası (Aksiyon Dergisi, 6 Kasım- 2006). 386

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Bismil'de aylık ortalama güneşlenme süreleri (1984- 2001). 67
Tablo 2 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların Karasallık dereceleri75
Tablo 3 : Bismil ilçesi ve yakın çevresindeki bazı meteorolojik istasyonlarının aylık ve yıllık sıcaklık ortalamaları (MİGM, 2006).....78
Tablo 4 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde aylık ortalama sıcaklık değerleri (°C)..79
Tablo 5 : Bismil ilçesinde ortalama sıcaklığın (°C), mevsimlere göre dağılışı (MİGM, 1984- 2001verilerinden yararlanılarak). 80
Tablo 6 : Bismil'in coğrafi (gerçek) mevsim süreleri tablosu. 82
Tablo 7 : Bismil'de ort. yüksek, ort. düşük ve ort. sıcaklık değerlerinin tablosu (°C).....83
Tablo 8 : Bismil yöresinde Maksimum ve Minimum Sıcaklık değerleri (°C).....85
Tablo 9 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyon verilerine göre, yıllık ortalama don olaylı gün sayısı tablosu.....86
Tablo 10 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı istasyonlara ait ortalama basınç değerleri (mb).....89
Tablo 11 : Bismil'in rüzgar frekans tablosu 92
Tablo 12 : Diyarbakır'ın rüzgar frekans tablosu (Gürgen, 2002) 93
Tablo 13 : Batman'ın rüzgar frekans tablosu (Gürgen, 2002).....94
Tablo 14 : Bismil yöresinde maksimum rüzgar hızları ve esiş yönleri tablosu (m/sec.) 98
Tablo 15 : Bismil'de aylık ortalama potansiyel buharlaşma miktarı (mm). 100
Tablo 16 : Bismil'de aylık ortalama, min. ve mak. nispi nem (1984- 2001)değerleri.....101
Tablo 17 : Bismil'de aylık ortalama bulutluk değerleri (1984- 2001) 103
Tablo 18 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısı değerleri (1984- 2001).104
Tablo 19 : Bismil'de Aylık Ortalama Sisli Günler Sayısı (1984- 2001). 106
Tablo 20 : Bismil'de ortalama yağış miktarı ve günlük maksimum yağış miktarının aylara göre dağılışı (DMİGM-2006). 109
Tablo 21 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ve yıllık yağış miktarları (DMİGM, 2006).....110
Tablo 22 : Bismil'de aylık ortalama yağışlı gün sayısı (1984- 2001).....111
Tablo 23 : Thornthwaite metoduna göre, Bismil'in su bilânçosu tablosu(1999) ...116
Tablo 24 : Dicle nehrinin 1989- 1994 yılarına ait aylık akım verileri.....127
Tablo 25 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış tablosu(1989-92).....128
Tablo 26 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ortalama sıcaklık (°C) durumu ile Dicle nehrinin yıllık akım tablosu. 129
Tablo 27 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. yağış miktarı (mm) ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım tablosu (m3/sn).....129
Tablo 28 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1990 yılına ait aylık ve yıllık akım verilerine göre karşılaştırılması. 130
Tablo 29 : Dicle Nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1991 yılı gözlemlerine göre aylık akım (m3/sn) değerlerininkarşılaştırılması. 131
Tablo 30 : Pamuk Çayının 1994- 98 yıllarına ait aylık ortalama akım (mm) değerleri 136

Tablo 31 : Salat çayına ait 1997- 1999 yılları aylık ortalama akım (m^3/sn) tablosu 138
Tablo 32 :Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort. yağış (1989-92) 141
Tablo 33 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayı ort. akım tablosu m^3/sn(1989–92) 142
Tablo 34 : Bismil ilçesinde, toprak türleri ve kapladıkları alan (km^2). 163
Tablo 35 : Bismil ilçesinin bucaklara göre idari bölünüşü (DİE, 2000) 198
Tablo 36 : Bismil ilçesindeki Kasaba, kasabalaşamamış belediye örgütlü köy ve köylerin eski ve yeni adları ile bunlara bağlı mahalleler. 201
Tablo 37 : Tepe ve Yukarı Salat kasabalarında bulunan çeşitli sosyoekonomik fonksiyonel alanlar..... 253
Tablo 38 : 1940- 2000 arası nüfus sayım dönemlerine göre Bismil ilçesinin nüfusu..... 281
Tablo 39 : Bismil ilçesindeki kır ve kent nüfusunun (1940- 2000 nüfus sayım dönemlerine göre) gelişimi. 282
Tablo 40 : Türkiye'nin 1927- 2000 sayım dönemleri arasındaki nüfus gelişimi 284
Tablo 41 : Bismil ilçesinde nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılışı.... 287
Tablo 42 : Bismil ilçesinde nüfusun 1940- 2000 sayım yıllarına göre gelişimi.. 289
Tablo 43 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin köy ve şehir nüfusları (TÜİK, 2006). 290
Tablo 44 : Bismil ilçesinin son dört nüfus sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi 291
Tablo 45 : 1985- 2000 yılları arasında, zorunlu göçler sonucu meydana gelen işsizlik oranları (Yüceşahin, M., ve Özgür, E. M., 2006). 292
Tablo 46 : Tepe kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi294
Tablo 47 : Yukarı Salat kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi. 295
Tablo 48 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı kır ve şehir nüfusun gelişimi(TÜİK, 2000). 297
Tablo 49 : Bismil şehrinin nüfus gelişimi(1940- 2000), TÜİK, 2007. 298
Tablo 50 : Bismil ilçesine bağlı idari ünitelerin nüfus, arazi varlığı ve ilgili nüfus yoğunlukları (TÜİK, 2006) 303
Tablo 51 : Bismil ilçesinde nüfusun (1940- 2000)sayım yıllarına göre gelişimi... 313
Tablo 52 : Bismil şehrinde nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ve istihdam durumu 315
Tablo 53 : Bismil ilçesinde 0- 6 yaş üstü nüfusun okuryazar durumu ve mezun olduğu eğitim kademesi (TÜİK, 2007). 317
Tablo 54 : Bismil şehrinde faal, faal olmayan ve işsiz nüfus ve cinsiyet oranları 320
Tablo 55 : Bismil şehrinde ekonomik faaliyet türüne ve cinisiyete göre istihdam edilen nüfus..... 322
Tablo 56 : Sanayi tesislerinin sektörel bazda ilçelere (Diyarbakır) göre dağilimi (http://www.diyarbakir-cevreorman.gov.tr/cevresel/doc) 323
Tablo 57 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun ekonomik istihdam alanları ve cinsiyete göre dağılımı. 324
Tablo 58 : Bismil ilçesinde Arazi Bölünüş tablosu 327

Tablo 59 : Bismil ilçesinde tarım alanlarının bölünüşü ve oranları 329
Tablo 60 : Diyarbakır ilinde bağ alanlarının ilçelere göre dağılışı 330
Tablo 61 : Diyarbakır ilinde meyvelik (dikili) alanların ilçelere göre dağılışı..332
Tablo 62 : Türkiye'nin, seçilmiş bazı yıllara ait buğday üretim miktarı (milyon ton), ve dünya buğday üretimindeki oranı (%). 337
Tablo 63 : 1995- 2004 yılları arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Türkiye genelinde üretilen buğday miktarı (ton) ve oranı (%).....337
Tablo 64 : 1991- 2006 yılları arasında; Bismil ilçesinde ekimi en yaygın olan başlıca tarım ürünlerinin kapladıkları (ekim alanları) tarımsal alan. 341
Tablo 65 : Diyarbakır ilinde, bazı tarımsal alet ve makinelerin ilçelere göre dağılışı (DİE, 1997) 343
Tablo 66 : Diyarbakır ilinde tahıl (buğday, arpa vb) alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000) 352
Tablo 67 : Diyarbakır ilinde nadasa bırakılan tarımsal alanların ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000) 353
Tablo 68 : Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Dicle bölümünde bazı tarım ürünlerinin ekim alanı (hektar) ve üretim miktarının (ton) ilçelere göre dağılışı. 356
Tablo 69 : Diyarbakır ilinde arpa ekim alanları (ha) ve üretim miktarlarının ilçelere göre dağılımı.....358
Tablo 70 : Diyarbakır ilinde baklagil tarım ürünlerinin (nohut, mercimek, fasulye vb) ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000).....361
Tablo 71 : Diyarbakır ilinde endüstriyel bitkilerin (pamuk, tütün, şeker pancarı vb) ekim alanları (hektar) ve ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000) 373
Tablo 72 : Diyarbakır ilinde sebze bahçe alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK 2000).....374
Tablo 73 : Bismil ilçesinde büyük ve küçükbaş hayvan sayısının köylere göre dağılışı (TÜİK, 2006) 377
Tablo 74 : Diyarbakır ilinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının ilçelere göre dağılımı (DİE, 1997).....379
Tablo 75 : Bismil ilçesinde (şehir dışında bulunan) yer alan sanayi kuruluşları (Diyarbakır San. ve Tic. İl Müd. 2007). 390
Tablo 76 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin toplam nüfusları kapladıkları alan (km^2) ve nüfus yoğunlukları tablosu. 407
Tablo 77 : Diyarbakır ilinde, 1991 ve 2004 yıllarına ait ekili tarım alanlarının ilçe bazında dağılışı (TÜİK, 2006). 411
Tablo 78 : Araştırmada Kullanılan Değişkenler 413
Tablo 79 : Diyarbakır iline ait ekonomik ve sosyal göstergeler 416
Tablo 80 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin, Türkiye genelindeki 872 ılçe içindeki sosyoekonomik ve gelişmişlik düzeyleri (DPT, 2004). 417
Tablo 81: Bismil ilçesinin Türkiye ve Diyarbakır genelindeki sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması (1996)[3]. 418
Tablo 82 : İlçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2004). 418

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Bismil ilçesinde güneşlenme sürelerinin (saat) yıl içindeki dağılışı (1984- 2001). 67
Grafik 2 : Bismil ve yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarına ait yıllık ortalama sıcaklık durumu (MİGM, 2006) 78
Grafik 3 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde aylık ortalama sıcaklık değerleri (°C). 80
Grafik 4 : Bismil de Coğrafi (gerçek) mevsim süreleri (Gün olarak) 82
Grafik 5 : Klasik mevsim süreleri (Gün olarak). 82
Grafik 6 :Bismil'de ort. yüksek, ort. düşük ve ort. sıcaklık değerlerinin grafiği (°C) 83
Grafik 7 : Bismil yöresinde Ekstrem (Maksimum ve Minimum) Sıcaklık değerleri (°C), ... 85
Grafik 8 : Bismil, Diyarbakır ve Batman istasyonlarına ait verilere göre, yıllık ortalama don olaylı gün sayısı grafiği. 86
Grafik 9 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı istasyonlara ait ortalama aylık basınç değerleri (mb). 89
Grafik 10 : Bismil'in Rüzgar Gülü Diyagramı. 92
Grafik 11 : Diyarbakır'ın rüzgar gülü diyagramları (Gürgen, 2002) 94
Grafik 12 : Batman'ın rüzgar gülü diyagramları (Gürgen, 2002) 94
Grafik 13 : Diyarbakır'ın (Ocak, Temmuz ve yıllık ortalama) hakim rüzgar yönleri ve frekans değerleri. 96
Grafik 14 : Batman'ın (Ocak, temmuz ve yıllık ortalama) hâkim rüzgar yönleri ve frekans değerleri. 96
Grafik 15 : Bismil'in (Ocak, temmuz ve yıllık ortalama) hâkim rüzgar yönleri ve frekans değerleri. 97
Grafik 16 : Bismil yöresinde maksimum rüzgar hızları ve esiş yönleri (m/sec). 99
Grafik 17 : Bismil'de aylık ortalama potansiyel buharlaşma miktarı (mm). ... 100
Grafik 18 : Bismil'de aylık ort., min. ve mak. nispi nem (1984- 2001) değerleri. 102
Grafik 19 : Bismil'de aylık ortalama bulutluk değerleri grafiği (1984- 2001).. 103
Grafik 20 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısı grafiği (1984- 2001)... 105
Grafik 21 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısının aylık ortalama sayısını gösteren grafik (1984- 2001). 105
Grafik 22 : Bismil'de Aylık Ortalama Sisli Günler Grafiği (1984- 2001). 106
Grafik 23 : Bismil'de ortalama yağış miktarı ve günlük maksimum yağış miktarının aylara göre dağılışı (DMİGM- 2006). 109
Grafik 24 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ve yıllık yağış grafiği (DMİGM, 2006) 110
Grafik 25 : Klasik mevsim sürelerine göre, Bismil'de yağışın mevsimlere dağılışı ve oranları. 110
Grafik 26 : Bismil'de aylık ortalama yağışlı gün sayısı grafiği (1984- 2001). ... 111
Grafik 27 : Bismil'in Su Bilançosu Diyagramı. 117
Grafik 28 : Dicle nehrinin 1989- 94 yılarına ait akım grafiği. 127
Grafik 29 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış grafiği (1989-92) 128
Grafik 30 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. sıcaklık değerleri (°C) ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn). 129

Grafik 31: Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. yağış miktarı ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn). 129
Grafik 32 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1990 yılına ait aylık akım verilerine göre karşılaştırılması. 130
Grafik 33 : Dicle Nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1991 yılı gözlemlerine göre aylık akım (m^3/sn) değerleri bakımından karşılaştırılması. 131
Grafik 34 : Pamuk Çayının 1994- 98 yıllarına ait aylık ortalama akım (mm) değerleri 136
Grafik 35 : Salat çayına ait 1997- 1999 yılları aylık ortalama akım (m^3/sn) grafiği 138
Grafik 36 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış grafiği (1989-92) 142
Grafik 37 : Dicle nehri, Batman suyu ve Ambar çayı ort. akım grafiği m^3/sn(1989-92) 142
Grafik 38 : Bismil ilçesinde, toprak türleri ve dağılış Oranları (%). 163
Grafik 39 : Bismil ilçesine bağlı köylerin kurulu bulundukları doğal ortamın niteliği 247
Grafik 40 : Tepe (Behramki) ve Yukarı Salat kasabalarında nufusun ekonomik faaliyetlere göre dağılımı (TÜİK, 2006). 255
Grafik 41 : Bismil ilçesindeki konut sayısı, konutlarda kullanılan yapı 271
Grafik 42 : Bismil ilçesinde, şehir, kasaba ve köy nüfusu ve oranı (TÜİK; 2000). 280
Grafik 43 : Bismil ilçesinin 1940- 2000 nüfus sayım dönemlerine ait kır, şehir ve toplam nüfusun gelişimi. 283
Grafik 44 : Bismil ilçesinde nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre durumu. 288
Grafik 45 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun gelişimi (1940- 2000). 290
Grafik 46 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı ilçelerin kır nüfusu (TÜİK, 2000). 291
Grafik 47 : 1990 ve 2000 sayım dönemlerine göre Bismil ilçesinde kır ve şehir nüfusunun genel gelişimi. 292
Grafik 48 : Tepe kasabasının 1940- 2000 yılları arasındaki nüfus gelişimi. 294
Grafik 49 : Yukarı Salat kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait (erkek, kadın ve toplam nüfus) nüfus gelişimi. 295
Grafik 50 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı (merkez ilçe hariç) kır ve şehir nüfusunun gelişimi(TÜİK, 2000). 298
Grafik 51 : Bismil şehrinde nüfusun (1940- 2000) gelişimi ve cinsiyete göre durumu 299
Grafik 52 : Bismil ilçesinde nüfusun köy, kasaba ve şehir düzeyinde (1940- 2000) gelişimi. 314
Grafik 53 : Bismil şehrinde nüfusun cinsiyet, yaş grupları ve ekonomik olarak faal olma durumu (TÜİK, 2000). 315
Grafik 54 : A- Bismil şehrinde okuryazar olan ve olmayan nüfus, B- Okuryazar olamayan nüfusun cinsiyete göre durumu. 316
Grafik 55 : Bismil ilçe merkezinde okuryazar olan nüfusun mezun oldukları eğitim kurumlarının niteliği 317
Grafik 56 : Bismil ilçe merkezinde nüfusun işgücü durumu ve cinsiyete göre oranı. 320

Grafik 57 : Bismil şehrinde faal olan, işgücünde olmayan ve işsiz nüfusun oranı 321
Grafik 58 : Bismil şehrinde ekonomik faaliyet türü ve cinisiyete göre istihdam edilen nüfusun sektörlere dağılışı.....322
Grafik 59 : Bismil şehrinde istihdam edilen nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılışı.....323
Grafik 60 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun ekonomik istihdam alanlarına göre dağılışı (TÜİK, 2006). 324
Grafik 61 : Bismil ilçesinde, kırsal nüfusun cinsiyet ve ekonomik istihdam alanlarına göre dağılımı. 325
Grafik 62 : Bismil İlçesinde Arazi bölünüşü.....327
Grafik 63 : Diyarbakır ilinde bağ alanlarının ilçelere göre dağılışı 330
Grafik 64 : Diyarbakır ilinde meyvelik alanların ilçelere göre dağılışı.....332
Grafik 65 : 1991- 2006 yılları arasında; Bismil ilçesinde ekimi en yaygın olan başlıca tarım ürünlerinin kapladıkları (ekim alanları) tarımsal alan. 342
Grafik 66 : Tarımsal alanlarda yararlanılan "traktörün" ilçelere göre (Diyarbakır il genelinde) dağılımı. 343
Grafik 67 : Diyarbakır ilinde; akarsu ve yeraltı sularından yararlanabilmek (içme, kullanma ve tarım) için kullanılan su.....344
Grafik 68 : Diyarbakır ilinde tahıl (buğday, arpa, vb) alanlarının ilçelere göre dağılışı ve oranları (TÜİK, 2000) 352
Grafik 69 : Diyarbakır ilinde nadasa bırakılan tarımsal alanların ilçelere göre dağılışı (DİE, 2000) 353
Grafik 70 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde ilçelere göre buğday ekim alanı (Ha) ve verimliliği (ton), DİE, 2000. 357
Grafik 71 : Diyarbakır ilinde baklagil tarım ürünlerinin (nohut, mercimek, fasulye vb) ilçelere göre ekim alanları (hektar) ve oranı (TÜİK, 2000).....361
Grafik 72 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde, kırmızı mercimek ekim alanları (ha) ve verimliliğinin (ton) ilçelere göre Dağılışı 362
Grafik 73 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinde pamuk ekim alanları (hektar) ve üretim miktarının (ton) ilçelere göre dağılışı (DİE, 2000). 369
Grafik 74 : Diyarbakır ilinde endüstriyel bitkilerin (pamuk, tütün, şeker pancarı vb) ekim oranları ve ilçelere göre dağılış oranı (TÜİK, 2000).....373
Grafik 75 : Diyarbakır ilinde sebze alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK 2000).....374
Grafik 76 : Diyarbakır ilinde büyükbaş hayvan sayısının (sığır ve manda) ilçelere göre dağılımı (DİE, 1997).....379
Grafik 77 : Diyarbakır ilinde küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) sayısının ilçelere göre dağılışı (DİE, 1997).....381
Grafik 78 : Diyarbakır ilinde, 1991 ve 2004 yıllarına ait ekili tarım alanlarının (ha) ilçe bazında dağılışını gösteren grafik (TÜİK, 2006).....411

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1 : Neojen yaşlı (Üst Miyosen- Pliyosen) depolar olarak tanımlanan Şelmo formasyonu Bismil depresyonunda geniş yer kaplamaktadır. 27
Foto 2 : Bismil depresyonunda, gizli karstlaşma sonucu oluşan çökme dolinleri (Doğan; 2005). 27
Foto 3 : Bismil depresyonu, güneyden Mardin eşiği platosu tarafından sınırlandırıl maktadır. Yatağına gömülmüş Dicle nehri ve kıyısında yer alan Köprü köyü ile önde yer alan bir çökme dolini (gölü). 45
Foto 4 : Arslanoğlu köyü civarından Silvan platosu ve gerisinde uzanan Silvan-Hazro kıvrım zonu, Bismil depresyonunun kuzeyini sınırlandırmaktadır..45
Foto 5 : Bismil depresyonunu, batı- doğu doğrultusunda geçen Dicle nehri menderes- ler çizerek akmakta ve yöreye verimli alüvyal topraklar depolamaktadır. 54
Foto 6 : Birçok çökme dolininin (gölü) yer aldığı Bismil ovasında, taban suyu seviyesi yakın çevresine oldukça göre yüksektir (Yukarı akça Gölü, Çakıllı köyü).....54
Foto 7 : Dicle nehrinin taşması sonucu sel suları altında kalan Meydanlı köyündeki (Kasım 2006), can ve mal kaybı, yanlış coğrafi planlamanın sonucudur. 65
Foto 8 : Yaz döneminde akım değerleri oldukça azalan Dicle nehri, yağışlı dönemlerde oldukça yüksek seviyelere ulaşmaktadır. İlçe merkezinin sel taşkınlarından korunması için akarsu boyunca set oluşturulmuştur.....126
Foto 9 : Tarımsal yapının yaygın olduğu Bismil depresyonunda, eğim koşulları düşük değerler gösterdiğinden, Dicle nehri menderesler oluşturarak akmaktadır. 126
Foto 10 : Pamuk Çay; İlçe merkezinin hemen doğusundan Dicle nehrine kavuşan düzensin rejime sahip bir akarsudur.....137
Foto 11 : Yazın kuruyacak seviye gelen, ilkbahar ve kış dönemlerinde ise debisi artan Salat çayı, özellikle Yukarı Salat köyü civarında geniş alüvyal depolar oluşturmaktadır. Güzel mimarisiyle Kurtalan- Diyarbakır.....139
Foto 12 : Çevresinde zengin hidrofitler barındıran Bazya gölü; sübsidans sonucu oluşan karstik bir oluşumdur. Gerideki yamaçta Koyunlu köyü yer almaktadır. 148
Foto 13 : Doğal uyumun bir sonucu olarak; Dicle nehri vadisi boyunca (sulak alanların yaygınlığı) zengin kuş türleri bulunmaktadır. Özellikle leylekler yörenin müdavim kuşlarındandır. 149
Foto 14 : Bismil yöresinde içme, kullanma ve sulama suyu için açılan kuyulardan temin edilen sular, yörenin su ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır.....153
Foto 15 : Su depolama alanı olarak inşa edilen bir sarnıç girişi/ kapısı; Bismil yöresinin özellikle güney ve güneydoğusundaki yerleşim birimlerinin bulundukları yüksek sahalarda (Midyat grubu kireç taşı), su ihtiyacının önemli bir bölümü yeraltında inşa edilen yarı doğal sarnıçlarda depolanan sulardan temin edilmektedir.....157
Foto 16 : ilçe topraklarının 4/5'ni kapsayan kırmızı kahverengi topraklar; orta derecede yıkanmış, kireç birikme horizonu yaklaşık 50- 60 cm derinlikte olan ve tahıl tarımı için uygun topraklardır. Yağış ve sıcaklık koşullarının

da uygun olduğu bu topraklarda son yıllarda -Bademli köyü örneğinde olduğu gibi- fıstık ekim alanları gelişme göstermektedir. 166
Foto 17 : Dicle nehri ve Batman Suyunun Bismil depresyonuna taşıdıkları alüvyal malzemeler verimli tarım alanları olarak kullanılmaktadır. Geride Raman antiklinali ve önünde menderesler çizerek akan Batman suyu Bismil ovasının verimli doğu alanını oluşturmaktadır. 172
Foto 18 : Bismil ilçesinde litolojik yapıdan dolayı, kırsal meskenlerin tamamına yakını kerpiçten (toprak malzemesinden) yapılmıştır. 177
Foto 19 : Bismil yöresinde, özellikle kırsal alanlarda kullanılan tandırın (ekmek pişirme), inşa malzemesi, tıpkı diğer meskenlerde olduğu gibi topraktandır. 178
Foto 20 : Bismil ilçesinin güneyinde, Mardin Eşiği Platosuna doğru yükseltinin artması, tarıma uygun arazinin az olması nedeniyle nüfus, yerleşme ve sosyoekonomik faaliyetler gelişmemeiştir. Dolayısıyla bu alanlarda orman örtüsü varlığını tüm zorluklara rağmen devam ettirmektedir (Savur-Midyat karayolu civarı – Göngül Tepe civarı)..... 183
Foto 21 : Tüm beşeri müdahalelere rağmen, Bismil depresyonunda, çok az da olsa meşe birlikleri günümüze değin varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Karatepe ve Kopuzlu köyleri civarında görülen "meşe" toplulukları..... 185
Foto 22 : Silvan ilçesinin hemen doğusunda ve Ziyaret Tepenin güney yamaçlarında yer alan çalı formasyonu: Bismil depresyonundaki, beşeri faaliyetlerin olumsuz sonucu olarak, bu depresyonun kuzey ve güneyinde uzanan Silvan- Hazro kıvrım zonu Mardin Eşiğiplatosunun yüksek yamaçlarına çekilen Çalı vejetasyonu, aşırı tahribat nedeniyle zayıf bir görüntü sergilemektedir. 186
Foto 23 : Geçici mesken olarak kurulan hollikler; bağ ve bahçe alanlarında, dinlenme, barınma ve güneşten korunmak için, ideal yerleşmelerdir. Bu meskenlerin inşasında, yörenin en yaygın vejetasyonu olan hidrofitlerden (saz ve kamışlardan) yararlanılmaktadır. 192
Foto 24 : Kavurucu yaz sıcaklıklarının etkili olduğu G.D.A. bölgesinde, Dicle nehri rekreasyon faaliyeti için önemli bir potansiyeldir. Bu akarsuyun geçtiği; Diyarbakır ve Hasankeyf başta olmak üzere Batman ve Bismil gibi yerleşim ünitelerinde nehir yatağına inşa edilen çardaklar türizm için önemli potansiyel teşkil etmektedir. 192
Foto 25 : Koyunlu köyünden Mardin eşiğine doğru bir bakış. Yükselti farkının az olduğu Bismil depresyonunda tarımsal faaliyetler oldukça yoğundur. Ayrıca ekonomik koşulların gelişmesiyle birlikte kırsal alanlardaki kerpiç yapılar yerini tuğla briket ve betonarme yapılara bırakmaktadır. 201
Foto 26 : Bismil ilçesinin güneyinde, özellikle de Bismil- Gercüş- Hasankeyf arasında, Dicle nehri vadisi boyunca çok sayıda mağara bulunmaktadır. Bu mağaralarda geçmiş dönemlere ait yaşam izleri bulunmaktadır..... 210
Foto 27 : Tepe kasabasının yaklaşık 1,5 km güneyinde bulunan Ziyaret tepe höyüğü..... 212
Foto 28 : Grecano höyüğünden ait kalkolitik boyalı bir kap (Andreas Schachner, 2002 kazıları), Diyarbakır Müze Müdürlüğü raporları..... 212
Foto 29 : Hakemi Use höyüğünde bulunan Neolitik döneme ait bir kap (Tekin, H., 2002). Diyarbakır Müze Müdürlüğü. 224
Foto 30 : Salat kasabası höyüğü (neolitik döneme ait bir yerleşme merkezi)... 224

Foto 31 : Kalkolitik döneme ait bir yapı (MÖ.3500). Yapının malzemesi bugünkü yapılardan (kerpiç) farksız gibi görünmektedir (Salat Tepe, Ökse, T., 2002). Diyarbakır Müze Müdürlüğü raporları. 228
Foto 32 : İsalı köyünde, kerpiçten inşa edilmiş iki katlı ev (Ağustos- 2007). 228
Foto 33 : Bismil ovasında yaygın olarak bulunan höyükler (Grecano) ve "hollik"ler dünü ve bugünü birlikte yaşamaktadırlar (Sarıköy). 246
Foto 34 :Yukarı Salat kasabası, ...254
Foto 35 : Tepe kasabasının kuzeybatıdan görünüşü.....254
Foto 36 : Bismil Şehrinin en işlek caddelerinden biri olan Özgürlük Caddesi (Bismil Belediyesi, Basın arşivi).....262
Foto 37 : Bismil şehrinin kenar mahalleleri (Seyrantepe, Şentepe, Esentepe...) imar planından yoksun ve alt yapı problemleri olan ikamet alanlarıdır (Bismil Bld. Arş.).....262
Foto 38 : Tek katlı avlulu bir ev (Tepe kasabası) 270
Foto 39 : Bismil ilçesinde yapıların % 86'sı, hammaddesi toprak olan kerpiç ile inşa edilmektedir.....272
Foto 40 : Tepe kasabasında modern binalar ve binlerce yıllık bir mesken geleneğini temsil eden kerpiç evler/ meskenler 279
Foto 41 : Bismil şehrine kuzeyden bir bakış, şehrin kurulduğu verimli tarım depresyonunda, imar ve planlama koşulları pek mevcut değildir. Bu durum şehrin peyzajı için olumsuz bir görüntü segilemektedir. 279
Foto 42 : Bağcılık faaliyetleri için özellikle Mardin eşiğine doğru uygun doğal ortam koşulları mevcuttur (Kazancı - Aktepe köyü). 331
Foto 43 : Bismil yöresinde oldukça yeni olan fıstık tarımı gelecek için umut vaat ediyor (Kazancı- Aktepe köyü).....331
Foto 44 : Onbinlerce yıl önce insanın kültüre ettiği buğday, tüm dünyada olduğu gibi Bismil yöresinde de insan yaşamı için vazgeçilmez ürünlerdendir.....347
Foto 45 : Bismil ilçesinde, buğdaydan sonra en fazla ekimi yapılan tahıl ürünü arpadır. Silvan ve Mardin eşiği platolarına doğru ekim alanı artmaktadır. ..348
Foto 46 : Bismil zengin bir tarım havzasıdır. Hasat döneminde toplanan buğday (Tepe kasabası), yörede ticari faaliyetleri canlandırmaktadır. 350
Foto 47 : Mısır, pamuk ve buğday tarlaları (önde), Dicle nehri ve karşı kıyısında Tepe kasabası ve doğusunda Ziyaret Tepe höyüğü. 350
Foto 48 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde baklagil (nohut) üretim alanlarının en *yaygın olduğu yerleşim ünitelerinden biri de Bismil ilçesidir (Karatepe Köyü).* .360
Foto 49 : Kırmızı mercimek, Dicle bölümünde hem ekim alanı hem de üretim miktarı bakımından en çok Bismil ilçesinde bulunmaktadır. 364
Foto 50 : Kamberli Köyünde hasadı bekleyen buğday ve ilk çapaya varmış pamuk tarlası. Arka planda ise hem dinlenmek ve barınmak için hem de tarlaları gözetlemek için saz ve kamışlardan yapılmış iki katlı bir hollik..367
Foto 51 : Dicle bölümünde, Pamuk tarımının en yaygın olduğu ikinci ünite Bismil ilçesidir. Tepe kasabasının doğu kıyısında yer alan pamuk tarlası ve Dicle nehrinin karşı yakasında adeta dizilmiş üç höyük, dünü bu güne taşımaktadır. 370
Foto 52 : Mısır tarımı; Bismil depresyonunda özellikle son yıllarda önemli derecede yaygınlık göstermektedir (Tepe köyü).....370

Foto 53 : Bismil ilçesinin Güroluk ve Erler köylerinde faal olan petrol kuyularından elde edilen ham petrol Batman rafinerisine taşınmaktadır. 387
Foto 54 : Bismil- Diyarbakır karayolu boyunca tarıma dayalı sanayi tesislerinin sayısı her geçen gün artarak devam etmektedir (Un ve Boru Fabrikası). .389
Foto 55 : Diyarbakır- Bismil karayolu boyunca (Obalı- Köseli köyleri arasında) yağ ve çırçır fabrikaları, Bismil ilçesinin önemli sanayi tesislerindendir...389

1. BÖLÜM

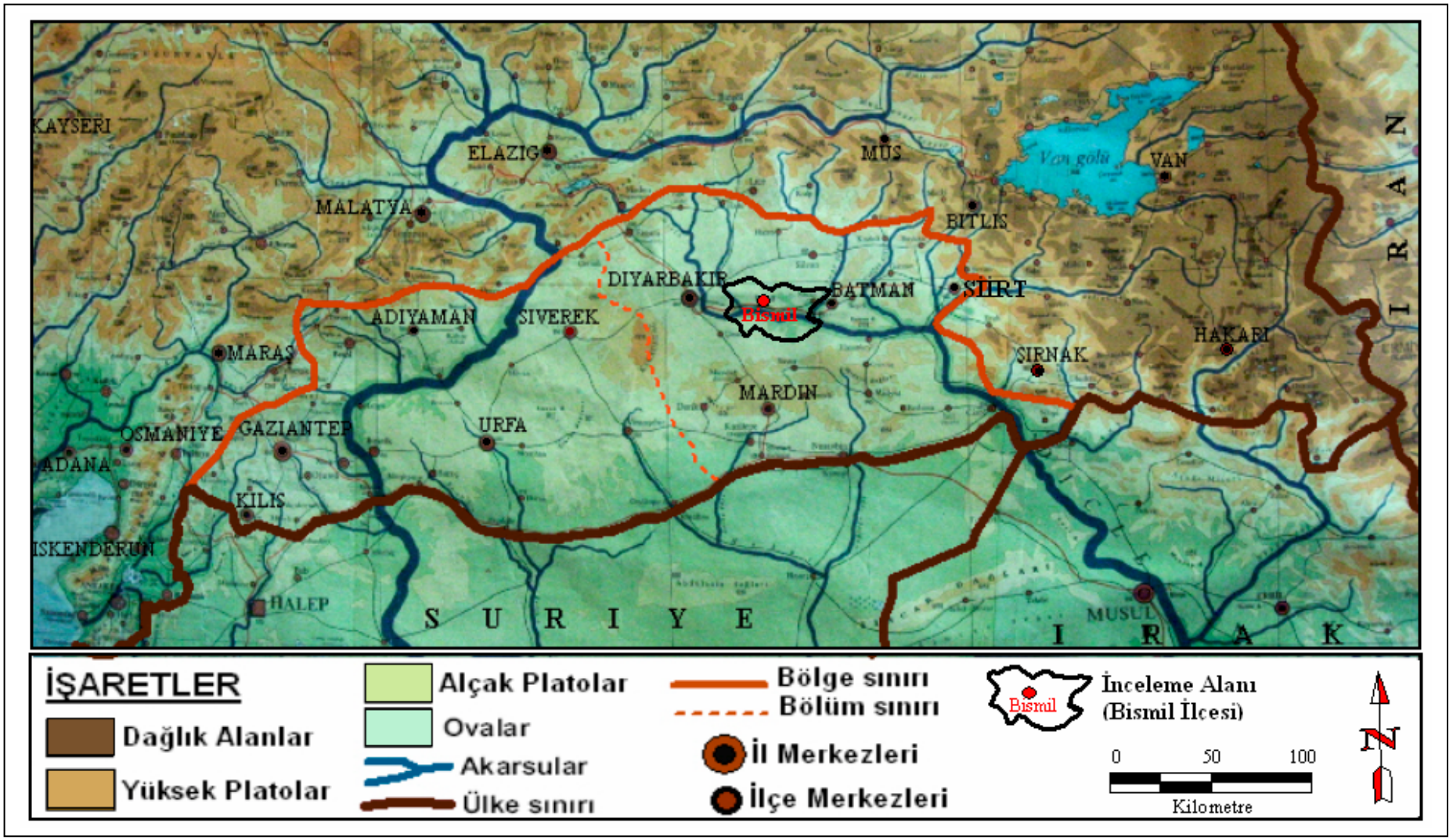
1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ, SINIRLARI VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

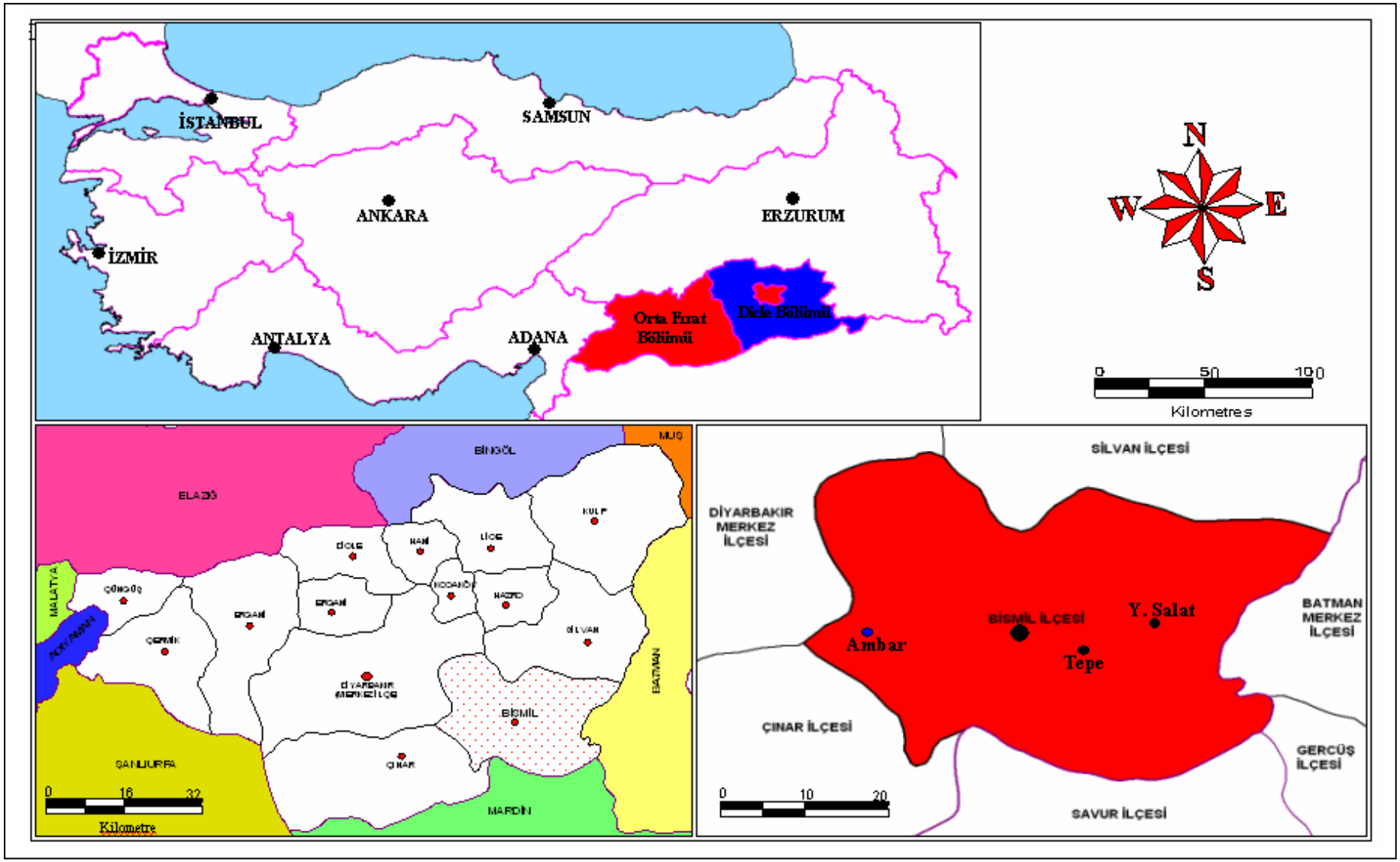
Bismil ilçesi; Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde ve kabaca Güneydoğu Torosların kenar kıvrım kuşağı (Silvan- Hazro kıvrım zonu) ile Mardin Eşiği Platosu arasındaki depresyonda yer almaktadır. Dicle nehrinin içinden aktığı ve Bismil depresyonu olarak adlandırdığımız senklinal alanı, kuzeydeki Silvan Platosu ile güneydeki Mardin Eşiği Platosu arasında batı- doğu doğrultusunda uzanmaktadır. Araştırma alanımızı oluşturan Bismil ilçesi bu üç jeomorfolojik birim üzerinde yer kaplamaktadır (Harita 1). İdari ünite olarak Diyarbakır iline bağlı olan Bismil ilçesi; doğuda Batman merkez ilçe, batıda Diyarbakır Merkez ilçe, kuzeyde Silvan, güneydoğuda Gercüş, güneyde Savur ve güneybatıda ise Çınar ilçesi ile sınır teşkil etmektedir (Harita 2). İlçenin doğu sınırını Batman suyu ve devamındaki Dicle nehri belirlemektedir. Diğer idari sınırlar ise plato kuşağından, bağlı köylerin idari sınırlarına göre belirlenmiştir. İlçenin idari sınırları dâhilinde 1 şehir (Bismil), 2 kasaba (Yukarı Salat ve Tepe) ve biri belediye örgütlü olmak üzere 109 köy ile bu köylere bağlı 90 mahalle yer almaktadır.

Diyarbakır havzasının doğu yarısını kapsayan Bismil ilçesi ve yakın çevresi, hem jeolojik hem de morfolojik havza ünitesinin bir parçası konumuna sahiptir. Nitekim, ilçenin kuzey ve güneyinde yer alan yüksek jeomorfolojik birimler (Paleosen- Eosen) ile ilçenin kurulu bulunduğu depresyon tabanındaki Pliyo-Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı depolar bu düşünceyi desteklemektedir.

İnceleme sahasının en yüksek noktasını Göngül Tepe (1455m) oluşturmaktadır. Mardin Eşiği Platosunun doğu kesiminde ve idari ünite olarak Savur ilçe sınırlarında yer alan bu jeomorfolojik ünite, tektono- karstik bir morfografyanın sonucunda oluşmuştur. Bismil ilçesinin güneyinde uzanan Mardin Eşiği; doğudan (Hasankeyf, Gercüş ve Bismil ilçeleri arasındaki kıvrım zonundan) batıya doğru (Çınar ve Mazıdağ ilçeleri) tedrici bir şekilde azalan tepelik (Metala T., 1194m, Şıhlik T., 1038m ve Şıhra T., 677m) ve az engebeli bir platodan oluşmaktadır. Bu durum Mardin Eşiği Platosundan, Bismil depresyonuna doğru yeralan jeomorfolojik birimler (Agir T. 923m, Kavli T. 723m ve Killi T., 640m gibi) için de geçerlidir.

Harita 1 : Bismil ilçesinin Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Dicle bölümündeki yerini gösteren lokasyon haritası (Kaynak: 1/800 000 ölçekli, Türkiye Fiziki Haritası. Milli Eğitim Bakanlığı, Basımevi, 1965, İstanbul).

Harita 2 : Çalışma sahasının coğrafi bölge, il ve ilçe düzeyinde konumunu gösteren lokasyon haritası

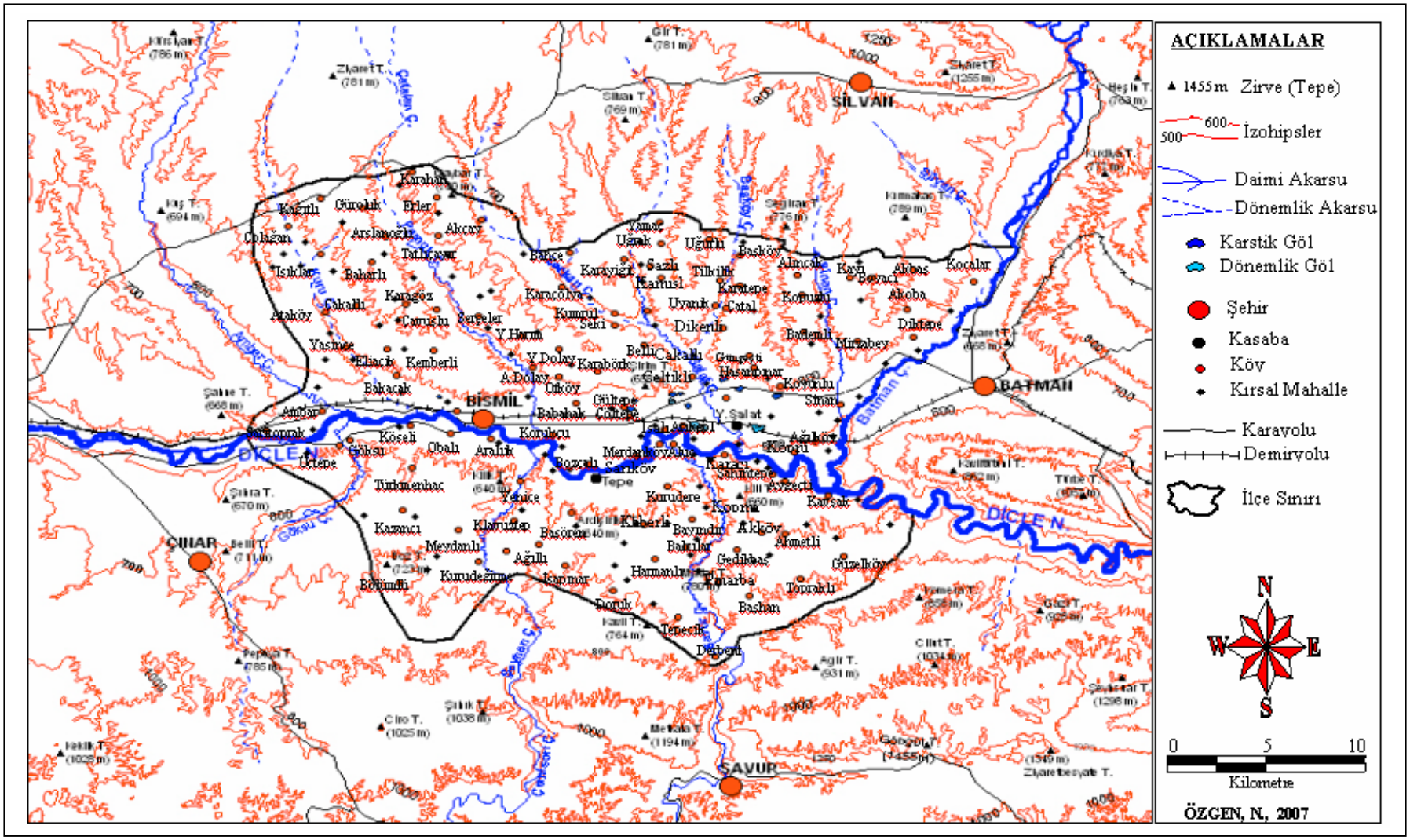
Dolayısıyla, Mardin eşiğinden Dicle nehri vadisinin bulunduğu depresyon tabanına doğru tedrici bir alçalma söz konusudur. Bismil ilçesinin kuzeyinde de tıpkı güneyde olduğu gibi platolar kuşağı yer almaktadır. İnceleme sahasında yer alan Hazro- Silvan kıvrım zonundaki (yüksek plato kuşağı) en yüksek nokta ise Ziyaret Tepe (1255m)'dir. Bu yüksek plato kuşağından, Bismil- Diyarbakır- Silvan arasında uzanan ve Silvan Platosu olarak adlandırdığımız morfolojik ünite (alçak plato kuşağı) ile devam etmektedir. Bu plato kuşağında yükseltisi pek fazla olmayan tepelik alanlar (Gir T. 781m, Kırmalan T. 789m, Kuş T. 694m, Gabyar T. 780m, Sağıran T. 776m, Şahre T. 668ve Şirin T. 658m gibi) Bismil depresyonuna doğru tedrici bir azalış göstermektedirler (Harita 3).

Silvan ve Mardin Eşiği Platolarını; mevcut akarsular, jeolojik, litolojik ve tektonik yapıya bağlı olarak yer yer dar ve derin vadi sistemlerini oluşturarak, reliyefin az da olsa yeknesak seyrini, arızalı bir yapıya dönüştürmüştür.

Bismil yöresi, en fazla yağışı kış mevsiminde almasına rağmen, bu dönemdeki sıcaklık ortalamalarının karasal iklim koşullarına doğru bir gelişim göstermesi, yörenin Akdeniz iklim kuşağı ile Karasal iklim kuşağı arasında, geçiş özelliğine sahip bir iklim karakterini yansıtmaktadır.

En yüksek yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşın yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak geçmesi Bismil yöresinde Akdeniz tipi yağış rejiminin etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Yaz dönemlerinde sıcak ve kurak hava kütlelerinin etkili olduğu bölgede, yükselti kademelerine bağlı olarak, doğudan batıya doğru sıcaklık değerleri artış göstermektedir. Dolayısıyla Hazro, Silvan, Kozluk ve Sason gibi yüksek alanlarda yer alan ünitelerde yıllık yağış ortalaması artmakta ve ortalama sıcaklık değerleri ise tedrici olarak azalma göstermektedir.

Yıllık ortalama sıcaklık koşullarına göre, Güneydoğu Anadolu bölgesinin en yüksek ortalama sıcaklık değerlerine sahip olan yerlerden biri olan Bismil ilçesi ve yakın çevresi karasal iklim koşullarından ziyade, Akdeniz iklim koşullarına daha yakın değerler sunmaktadır. Bismil ilçesinde ortalama sıcaklık değerleri (1984- 2001 yılları arasındaki meteorolojik verilere) Temmuz ayında 30.4 ^{0}C, Ocak ayında ise 2.5^{0}C olup, yıllık ortalama sıcaklık değeri ise 15.7 ^{0}C'dir.

Harita 3 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin topografya haritası (Kaynak: 1/100 000 ölçekli, Harita Genel Müdürlüğü, 1963)

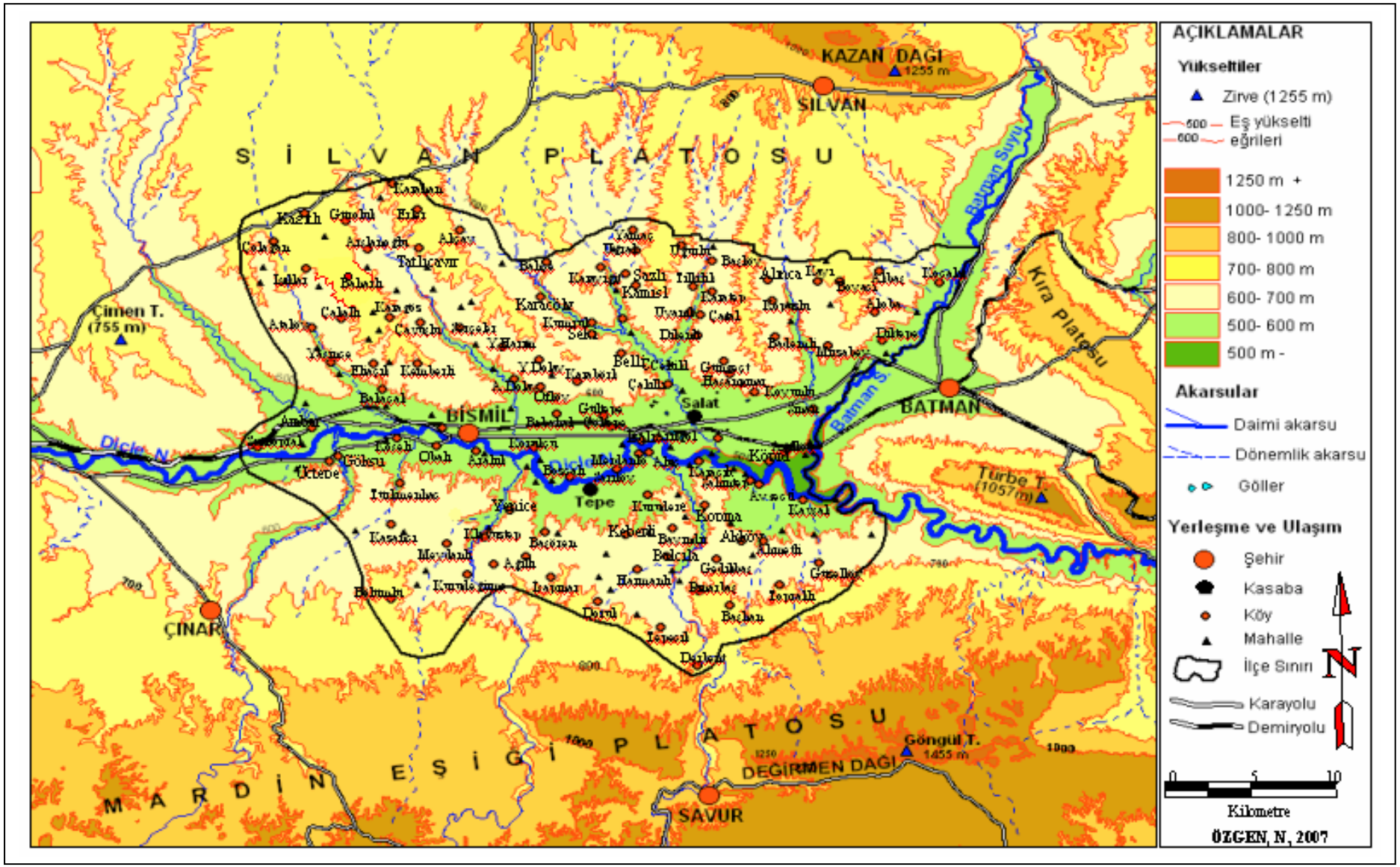
1984- 2001 döneminde ortalama yıllık yağış tutarı 447.9mm olan Bismil, en fazla yağışı kış mevsiminde (%44) almaktadır. Kış mevsiminde düşen yağış oranının yüksek olması Akdeniz ikliminin tesirini göstermektedir. İlkbahar mevsiminde düşen ortalama yağış miktarının %33 civarında olması ise karasal iklim rejimin bir sonucudur.

Reliyef koşullarına bağlı olarak Bismil depresyonunun kuzey ve güneyindeki morfografik üniteler başta olmak üzere yükselti değerlerinin artması ile birlikte ortalama yağış miktarının da (Silvan: 723mm, Hazro: 1039mm ve Mardin: 925mm) arttığı görülmektedir (Harita 4). Bismil ilçesinin kuzey ve güneyinde uzanan yüksek morfolojik ünitelerde yer alan Silvan, Hazro ve Mardin'in, Bismil'den daha fazla yağış almaları sadece yükselti faktörü değil; bakı ve genel atmosfer sirkülasyonuna bağlı hava akımlarının istikameti ile ilgilidir. Kış mevsiminde, Akdeniz havzasında etkili olan cephe sistemleri etki alanlarını genişleterek, Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde de yağışların daha çok kış mevsiminde düşmesine zemin oluşturmaktadırlar. Genel atmosfer sirkülasyonuna bağlı olarak, Güneydoğu Toros dağları ve diğer yüksek morfografik üniteler, bölgenin düşük alanlarına göre daha fazla yağış almaktadır.

Akdeniz havzasından Güneydoğu Anadolu bölgesine sokulan ve Mardin Eşiği ile Karacadağ volkanik dağ kütlesine çarparak yükselen nemli hava kütleleri, bünyelerindeki nemin büyük bir bölümünü cephesel- orografik yağış biçiminde bırakarak, bu yağışların Bismil depresyonuna kadar ilerlemesini engellemektedir. Dolayısıyla, Mardin Eşiği ve Karacadağ volkan kütlesi, Bismil ilçesinin az yağış almasında etkili olan morfografik unsurlardan başlıcalarıdır.

Bismil yöresindeki genel iklim özelliklerine bağlı olarak, Mayıs ve Ekim ayları arasındaki dönemde su noksanı, Ekim ayından itibaren toprakta su birikmesi ve Aralık ile Nisan ayları arasında ise su fazlalığı oluşmaktadır.

Bismil ilçesi, hidrografik ünite olarak, Türkiye ve hatta Ortadoğu'nun en önemli akarsularından biri olan Dicle nehrinin yukarı havzasında bulunmaktadır. İlçenin yakın çevresindeki morfolojik ünitelerden (kuzeyde Silvan- Hazro kıvrım zonu, güneyde ise Mardin Eşiği Platosu) beslenen akarsuların (Ambar Ç., Kuruçay, Pamuk Ç., Salat Ç., Sinan Ç., Savur Ç., Şeyhan Ç. ve Göksu Ç.) yanı sıra, Kulp,

Harita 4 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin fiziki haritası

Sason ve Muş Güneyi dağlarından beslenen Batman Suyu ile Hazar gölünden kaynağını alan Dicle nehri ise daha çok bölge dışından beslenmektedir.

Bismil depresyonunda yaygınlık gösteren Kırmızı Kahverengi, Kahverengi ve Kahverengi Orman toprakları farklı litolojik ve organik yapının etkisiyle oluşum göstermektedir. İlçe topraklarının % 79.5'i kırmızı kahverengi topraklar, %10.9'u kahverengi ve %5.4'ü ise alüvyal topraklardan oluşmaktadır. İlçede az yer kaplayan diğer topraklar ise %1.9 ile kahverengi orman toprakları ve %2.4 ise kolüvyal topraklardır. Bismil ilçesindeki toprakların yaklaşık 4/5'ini oluşturan kırmızı kahverengi topraklar, kalker kütlelerinin kimyasal aşınıma uğramasının yanı sıra, sıcak ve nemli iklim koşullarının etkili olduğu, jeolojik dönemlerden günümüze kadar oluşum gösteren topraklardır.

Bismil depresyonunda yükseltiye ve yerleşme ünitelerinin yoğunluğuna bağlı olarak bitki örtüsü faklı kuşaklar halinde görülmektedir. Yükselti faktörünün etkisiyle, yağışın arttığı ve yerleşme ünitelerinin de pek gelişmediği Mardin Eşiği platosu ile Silvan platosunun yüksek ve engebeli alanlarında koruluklar halinde bozulmuş meşe ormanı yer alırken, Bismil depresyonuna doğru çalı formasyonu (çoğunlukla meşelikler) yer almaktadır. İdari bir ünite olarak Bismil ilçesinde ise orman ve çalı formasyonları bulunmamaktadır. Yerleşmeye uygun koşullar arz eden Bismil depresyonu binlerce yıldan, günümüze kadar insan faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Buraya yerleşen toplumlar yörenin doğal bitki örtüsünü –tarım, ticaret ve enerji amaçlı- tahrip ederek yok etmişlerdir. Dolayısıyla Bismil ilçesinde doğal bitki örtüsü, çok nadir olarak, birkaç kuytu alanda bulunan meşe toplulukları dışında antropojen steplerden oluşmaktadır. Bu meşe birlikleri, yörenin asıl bitki örtüsünün orman veya ağaçlı step vejetasyonu olduğunu göstermektedir. Kopuzlu, Karatepe ve Bademli köylerindeki meşe birliklerinin varlığı bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Iklim ve reliyef koşulları başta olmak üzere, doğal ortam şartlarının yerleşmeye uygun olması nedeniyle binlerce yıldan beri beşeri faaliyetlere sahne olan Bismil ilçesi; Diyarbakır iline bağlı ilçeler (14) arasında nüfus yoğunluğu en fazla olan 3. ilçedir. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, nüfusu; 126.885 olan Bismil ilçesinde, sanayi ve hizmet sektöründe çalışan nüfus oranı oldukça düşüktür. Aksine, tarımsal alanların geniş yer kaplaması (%94.5) nedeniyle, tarımda çalışan nüfus oranı oldukça yüksek değerler (% 84.99) göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, dolayısıyla Bismil yöresinde son yıllarda modern tarım tekniklerinin gelişmesiyle, tarımsal faaliyetler artarak devam etmektedir. Diyarbakır ili genelinde tarımda kullanılan iş makinelerinin (traktörlerin), % 18'inin Bismil ilçesinde olması (1381), ilçenin tarımsal faaliyetlerdeki gelişmişlik derecesini göstermektedir. Dolayısıyla; makineli tarımın gelişmesi ve kurulan entegre tesisleri ile birlikte, son yıllarda ilçede sanayi tesisi sayısı 18'e çıkmıştır. Tarım sektörüne bağlı gelişen bu sanayi tesislerinin başlıcaları; tekstil, yağ ve un fabrikalarıdır.

Bismil ve yakın çevresinde (Yukarı Dicle havzası), Paleolitik dönemden beri yerleşim birimlerinin kurulduğu ortaya çıkmıştır. Yukarı Salat, Kortik Tepe, Ziyaret Tepe, Müslüman Tepe ve Kenan Tepe gibi yörelerde yapılan kazı çalışmaları, Bismil havzasında (Yukarı Dicle havzasında) insanlık tarihi ile ilgili kalkolitik, neolitik ve paleolitik dönemlere ait çeşitli tarihi eserlere rastlanılmıştır. Bu durum yörenin insanoğlu için uygun yaşamsal doğal ortam koşulları sunan yerleşime elverişli coğrafyasından kaynaklanmaktadır.

GAP, Güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyoekonomik yapısının geliştirilmesi ve bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması için planlanan ve yaklaşık 30 yıldan beri devam eden büyük bir projedir. Bu projenin Dicle havzası ile ilgili olan ve Bismil ilçesinin tarım arazilerinin suya kavuşmasını sağlayacak olan Batman ve Silvan barajları tam kapasite ile devreye girmeleri halinde, yörenin tarım verimi ve ürün deseni önemli ölçüde artış göstererek, ekonomik ve sosyal koşullar gelişecektir.

.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu araştırmanın amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde, Diyarbakır ili sınırları içinde yer alan Bismil ilçesinin coğrafi potansiyelini monografik bir plan çerçevesinde incelemek ve tespit edilen mevcut doğal ve beşeri potansiyele göre ilçe kaynaklarının en iyi şekilde kullanımına yönelik kararlar (öneriler) geliştirmektir.

Yörenin doğal yapısı içinde jeolojik, jeomorfolojik, klimatik, hidrografik ve edafik unsurların, yerleşim birimlerinin kurulması ve gelişmesi üzerindeki etkileri ile sosyoekonomik gelişmişlik derecesi arasında ilişki kurularak açıklanacaktır. İlçedeki geri kalmışlığın temelinde doğal kaynakların (iklim, su kaynakları) ve beşeri (sanayi ve turizm gibi) faaliyetlerin elverişsizliği ve yetersizliği yatmaktadır. Bu oluşumları neden-sonuç ilişkisine dayalı, bilimsel veriler ışığında, yörenin fiziki özelliklerinin beşeri faaliyetlere yansımaları açıklanarak çözüm önerileri geliştirmek araştırmanın diğer önemli amaçlarındandır.

Tarım alanlarının çok geniş alanlar kapladığı Bismil ilçesinde; tarıma dayalı sanayinin gelişmesini sağlayarak yörede istihdam alanlarının oluşturulması ve işsizlik oranının düşürülmesi için çözüm ve öneriler geliştirmek de araştırmanın öncelikli hedefleri arasındadır. Bismil ilçesine bağlı köy ve mezralardan her yıl onlarca aile köyden kente göç etmektedir. Kırsal alanlardan merkeze olan göçün durdurulması veya azaltılması için **kırsal kalkınma problemlerinin** belirlenmesi ve detaylı gelişme planlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla geri kalmış yörelerin kalkınma problemlerinin ortaya çıkarılarak **"sürdürülebilir kalkınma planları"**nın oluşturulmasına katkıda bulunmak ve çeşitli öneriler geliştirmek bu araştırmanın, diğer önemli boyutunu teşkil etmektedir.

İlçedeki tarihi yapıların (höyükler) belirlenerek turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması ve bu tarihi mirasların haritalanarak yöre/bölge turizmine katkıda bulunmak projenin başlıca amaçları arasında yer almaktadır.

Özelde Bismil ilçesinin, genelde ise bölge ve Türkiye'deki yerleşim ünitelerinin gelişimine ışık tutacak ve sosyoekonomik yapıya katkı sunacak potansiyellerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bununla ilgili olarak; Bismil ilçesi ve yakın çevresinde yer alan idari ünitelere ait veri ve nitelikler karşılaştırılarak,

çalışmanın daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Kısacası bu çalışmanın amacı; Bismil ilçesinin, monografik yöntemle coğrafi potansiyelini ortaya çıkarmak ve buna bağlı olarak planlamaya yönelik kararlar geliştirmektir.

1.3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmamızın konusunu "Bismil İlçesinin Coğrafyası" oluşturmaktadır. Bu çerçevede öncelikle tezin başlığı içinde yer alan ilçe ve coğrafya kavramları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

İlçe; illerin alt idari birimleri olup, köy idari alanları, kentsel idari alanlar (belediye yönetimi tarafından yönetilen şehir ve kasaba) ile hazine arazilerinden oluşan bir idari ünitedir. Bir ilçenin yönetim merkezliğini üstlenmiş kasaba veya şehir özellikli yerleşmelere ise ilçe merkezi denilmektedir[1].

Bismil ilçesine bağlı bir şehir, 2 kasaba, 109 köy (Ambar köyü belediye örgütlü yerleşim statüsündedir) ve bu köylere bağlı 90 kırsal mahalle bulunmaktadır.

Şehir; fonksiyonel özellikleri bakımından gelişmiş ve barındırdığı nüfusun ihtiyaçlarının çok önemli bölümünü karşılayan belediye örgütlü yerleşmelerdir. Bismil ilçesinin en büyük yerleşim ünitesini Bismil şehri oluşturmaktadır. Bu öz tanıma göre ilçenin idari merkezini oluşturan Bismil şehri, fonksiyonel özellikleri bakımından az gelişmiş bir yerleşim ünitesi olup, 2000 yılı verilerine göre, nüfusu 61182 olarak hesaplanmıştır. Başta sanayi ve hizmet sektörü olmak üzere; çeşitli sosyoekonomik fonksiyonların pek gelişemediği, buna karşın tarıma bağlı nüfusun yüksek değerler göstermesi, şehrin az gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Bismil ilçesinde dört kentsel idari alan yer almaktadır (Bismil, Tepe, Yukarı Salat, Ambar). Özçağlar (2006) 'ın belirttiği gibi belediye teşkilatına sahip olan ilçe merkezi, il merkezi durumundaki kentsel yerleşmelerle, ilçe ve il merkezliliği görevi olmayan belediye örgütlü kentsel yerleşmelerin içerisinde yer aldıkları idari alanlara kentsel idari alan denilmektedir.

Bismil ilçesinde yer alan diğer önemli yerleşim merkezlerinden biri de kasabalardır. Köy ve şehir yerleşmeleri arasında köprü özelliği gösteren ve özellikle kırsal (köy ve mahalle) nüfusun öncelikli ihtiyaçlarını karşılayabildikleri merkezlere kasaba denilmektedir. Tepe ve Yukarı Salat kasabaları, Bismil ilçesinde yer alan diğer önemli yerleşim merkezlerindendir.

[1] A. Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş. Sayfa: 74, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara

Köy idari alanı; belirli bir idari sınırı bulunan ve bu sınırlar içerisinde yer alan sürekli ve dönemlik kır yerleşmeleriyle ekonomik faaliyet sahalarından oluşan, nüfusu 2000'den az veya fazla, hammadde üretimiyle ilgili çoğunlukla tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin egemen olduğu ve seçilerek görev başına gelen muhtar ile ihtiyar heyeti tarafından yönetilen en küçük idari alandır[2]. Nüfus ve diğer fonksiyonel özellikleri bakımından kasabalardan az gelişmiş yerleşim merkezlerine ise köy adı verilmektedir. Şehir, kasaba ve büyük köy yerleşim alanları içinde ayrılan en küçük idari birimlere mahalle denilmektedir. Belediye örgütü bulunmayan ve sürekli kır yerleşmeleri olarak tanımlanan köy idari alanı içinde, devamlı ikamet edilen daimi yerleşim ünitelerine de mahalle adı verilmektedir. Farklı alan ve yapı özelliği gösteren bu iki mahalle kavramını karıştırmamak gerekmektedir.

İlçe Coğrafyası: Bismil ilçesinin sınırları içinde kalan sahalarda insan- doğal ortam etkileşimini ortaya çıkararak, mevcut doğal ve beşeri potansiyelin belirlenmesi ve planlamaya yönelik kararların geliştirilmesi "İlçe Coğrafyası"nın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

1.4. YÖNTEM VE TEKNİKLER

Doktora tezi olarak hazırlanan "Bismil İlçesinin Coğrafyası" adlı bu çalışmayla, şimdiye kadar ayrıntılı bir coğrafya analizinin yapılmadığı Bismil ilçesinde doğal ortam ile insan faaliyetleri arasındaki etkileşimler bölgesel coğrafya yöntemlerinden, monografik metot ile bilinen bir yöntemi daha önce araştırılmamış bir alana uygulama şeklinde çalışılmıştır.

Bu yöntem ile ilk aşamada, Bismil ilçesi ve yakın çevresinin doğal coğrafyası, yani jeolojik yapı ile birlikte jeomorfolojisi, iklimi, hidrografyası, toprak ve ve bitki örtüsü ele alınmıştır. Daha sonra ilçenin sosyoekonomik coğrafyası, doğal coğrafya koşullarının etkisi göz önünde bulundurularak, coğrafyanın temel ilkeleri (nedensellik, dağılış, ilişki kurma, karşılaştırma) kapsamında incelenmiştir. Bu arada Bismil ilçesi ve yakın çevresi ile ilgili diğer disiplinlerin çalışmaları dikkatle incelenmiş ve Bismil ilçesinin doğal ortam ve beşeri faaliyetleri arasındaki etkileşimler, coğrafi bir sentez halinde yorumlanmıştır.

Bu çalışmada sırasıyla aşağıdaki yöntemler uygulanmıştır;

[2] A. Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş. Sayfa: 113, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara

Literatür çalışması: Bismil ilçesi ve yakın çevresinin, doğal ortam ve beşeri faaliyetlerle ilgili (coğrafi ortam) literatür taranarak incelenmiş ve ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, Bismil ilçesi ile ilgili çeşitli veri, doküman ve haritalar; HGK, DSİ, TPAO, MİGM, TÜİK, DPT, ve Tarım ve Köy işleri bakanlığına bağlı çeşitli birimlerden temin edilmiştir. Bununla birlikte, inceleme sahasına ait 1:25.000 Ölçekli **L:44** c3, L:45 c3-c4, **L:45** d3- d4 **L:46** d3-d4 **M:44** b2-b3, c3, **M:45** a1-a2-a3-a4, b1-b2-b3-b4, c1-c2, d1-d2, **M:46** a1- a4, nolu topografya haritalarının temin edilmiş ve 1:100.000 ölçekli topografya haritaları ile karşılaştırılmıştır. Diğer tüm haritaların (jeoloji, jeomorfoloji, hidrografya, bitki örtüsü, arazi kullanımı vs.) çizimi de bu haritalar baz alınarak hazırlanmışlardır. Çalışmadaki tüm çizimler GIS (CBS) programı- Map info versiyonu yardımı ile yapılmıştır. Bismil ilçesi ve yakın çevresindeki eğim koşullarını belirleyen harita ise Land sat / ETM uydu görüntülerinden (2000- 2001 yılları- 741 bandı) alınan fotoğraf yardımıyla GIS (CBS)- map info çizim ve analiz programı kullanılarak elde edilmiştir.

Ön hazırlık ve etüd: Çalışma programı ve planı tayin edilmiş, yapılacak işler kararlaştırılarak temel haritaların çizimine başlanmıştır (Alan çalışmasına çıkmadan önce ön bilgi sahibi olmak amacıyla topografya ve jeoloji haritaları çizilmiştir). Ayrıca Saha ile ilgili doğal ve sos- ekonomik niteliklerin tespitine yönelik anket formları hazırlanarak yerleşim birimlerinde uygulanmıştır.

Alan çalışmaları: Büro çalışmalarını pekiştirmek ve gözlem yapmak için arazi durumu ile ilgili harita taslakları oluşturulmuş ve muhtelif aralıklarla araziye çıkılmıştır. Ayrıca saha çalışmaları sırasında bol miktarda fotoğraf çekilmiş ve yöre halkı ile coğrafi ortam özellikleri hakkında söyleşiler kayıt altına alınmış ve köylülere dağıtılan anket formları toplatılarak, insan- mekan ilişkilerinin analiz edilmesinde yararlanılan başlıca kaynaklar olmuşlardır.

Büro çalışması: Son aşamada, araştırma- inceleme ve gözlemler sonucunda elde edilen veriler bir araya getirilerek, inceleme alanı ile ilgili problemler, coğrafi metot ve teknikler ışığında bir araya getirilmiştir. Saha ile ilgili çizilen harita, şekil ve diyagramlar yardımıyla, farklı bakış açısı geliştirilmiş ve sonuçlar bir sentez halinde yorumlanarak, sorunlara bilimsel temellere dayalı çözüm ve öneriler getirilmeye çalışılmıştır. Bilgisayar ortamında yapılan tüm çizimler, Coğrafi Bilgi Sistemlerine ait Map İnfo programı ile çizilmiştir. Köylerin coğrafi mekan özellikleri

arasındaki spesifik bulgular şekil ve grafiklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ilçenin coğrafi ortam özellikleri ile ilgili planlama ve karar geliştirme bölümünde ise SWOT analizi kullanılarak, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik öneriler geliştirilmiştir.

1.5. BU BİLİMSEL ÇALIŞMAYA IŞIK TUTAN ÇALIŞMALAR HAKKINDA ÖZ BİLGİ

ALİ BEY, (Çev: 2003) 1884 ile 1888 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini de kapsayan, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan gezi notlarında belirttiği gibi; Diyarbakır'dan aşağı Dicle'ye dökülen küçük nehirler varsa da bu mevsimde pek çoğunun kuruduğunu belirterek, bunlardan sürekli akan önemli olanlardan birinin "Batman suyu" olduğunu aktarmıştır. Bu su, Bitlis'in Kulp dağlarından gelip Diyarbakır ile Siirt arasındaki "Beşiri" bölgesinden geçerek Dicle ile birleşir. Batman suyunun da katılmasıyla akımı önemli oranda artan Dicle nehri, Zivi (Kavşak) köyünden Hasankeyf'e doğru dar ve derin bir boğazdan geçmektedir.

ALTINLI, İ. E., (1966): Araştırma sahası ve yakın çevresinin yanı sıra bölgenin jeolojisi hakkında çeşitli araştırmalar yapan Altınlı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi adlı eserinde, Posthelvesiyen kum ve jipsli killi kum serisi İran ve Irak ön çukurunda tortullanan Fars serilerinin Güneydoğu Türkiye'de daha detritik olarak tortullanıp, depresyonları doldurdu-ğunu açıklamaktadır. Yer yer kalın konglomera tabakaları ile kaplı olan ve yaşları henüz o tarihe kadar belirlenemeyen bu depoları Plio– Kuvaterner yaşlı olduğunu ifade etmiştir. Bu tortulanmalar sonucunda ortaya çıkan son orojenik hareketlerin Valak fazına ait olması gerektiğini dile getirmiştir.

ATALAY (1987); "Türkiye Jeomorfolojisine Giriş" adlı çalışmasında Diyarbakır havzasının morfolojik özelliklerini ve oluşum mekanizmasını anlatarak; Diyarbakır havzasında denizin Burdigaliyen (alt miyosen) döneminde regresyona maruz kaldığını ve karasal ortama geçildiğini belirtmektedir.

ATALAY, İ., 1994, de Türkiye Vejetasyon Coğrafyası; adlı kitabında da Güneydoğu Anadolu bölgesindeki floranın; Mezopotamya flora bölgesi ile İran – Turan flora bölgesi arasında yer aldığına dair bilgiler vermiştir. Bölge ile birlikte genel bitki formasyonlarının dağılışını ve adlarını belirten yazarın çalışması lokal değil; bölgesel nitelikte olmasına rağmen çalışma alanımızla ilgili olarak yararlanılacak bilgiler vardır.

ATALAY, İ., 2002; Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri adlı kitabında ise Türkiye'nin Ekocoğrafya bölgelerini harita ve verilerle destekleyip; Güneydoğu Anadolu bölgesini dört ayrı Ecocoğrafik bölüme ayırmıştır. Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı sahayı "***kuru orman bölümü***" olarak belirtip haritalandırmıştır.

ATALAY– MORTAN (2003); "Türkiye Bölgesel Coğrafyası" adlı yapıtlarında, Diyarbakır havzası ile ilgili genel tanımlamalar yapılarak; tarımsal faaliyetlerin dağılışı ve yöre ekonomisine katkısı hakkında bilgiler verilmektedir. Aynı eserde yöredeki klimatik koşulların eseri olarak Arabistan- Suriye kökenli otsu bitkilerin dağılışına dikkat çekilmiştir.

ARDEL (1961); "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler" adlı çalışmasında inceleme alanını da içine alan Diyarbakır Neojen havzasının dolma esnasında yer yer göl ve bataklıklar şeklinde olduğunu, Dicle nehri ve kollarının döküldüğü bu kapalı havzanın sonradan güney tarafından gelen geriye aşındırma ile dış drenaje bağlandığını belirtmektedir.

AY, E., 2002; 18. 2000 yılı Müslüman Tepe Kazısı adlı çalışmasında, Bismil ilçesine bağlı Şahintepe köyündeki Müslüman tepe höyüğünün kalkolitik çağdan başlayarak, günümüze kadar kesintisiz iskan edildiğini belirtmiştir.

BİSCHOFF, D., Southeastern Turkey, 10th–6th millennia cal BC, adlı çalışmada Yukarı Dicle asenindeki höyüklerin arkeolojik özellikleri araştırılmıştır. Bismil ilçesi idari sınırlarında yer alan Kotik Tepe ve Hakemi Use Tepe höyükleri ile ilgili arkeolojik veri ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

ÇABUK, N., Kırda Kız Çocuklarının Eğitimindeki Eşitsizliği (Güneydoğu Örneği), adlı çalışmasında bölgedeki özellikle de kırsal kesimdeki kız çocuklarının eğitim eşitsizliği ile ilgili nicel ve nitel veriler kapsamında, araştırma sahamıza yardımcı olabilecek örnekler yer almaktadır.

DİRK WİCKE, M., 2005Report on the ivory and bone findings from Ziyaret Tepe, An Operation, ziyaret Tepe'de yapılan kazılar sonucu bulunan çeşitli arkeolojik araç ve gereçlerin belirlendiği arkeolojik rapor, Bismil ilçesi sınırları dahilinde yer alması bakımından, çalışma alanımızla ilgili yararlanılacak bilgiler içermektedir.

DOĞAN, U., 2005; Holocene fluvial development of the Upper Tigris Valley (Southeastern Turkey) as documented by archaeological data ve Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey) adlı çalışmalarında; Yukarı Dicle havzasında (Bismil- Batman arası) yer altı jips çözülmeleri ile meydana gelen çökme dolinlerini ve dolayısıyla karst topografyası ile flüviyal gelişmelerin Holosen'deki etkilerini arkeolojik verilere dayanarak anlatmıştır.

DOĞAN, U., (2005); Land Subsidence And Caprock Dolines Caused By Subsurface Gypsum Dissolution And The Effect Of Subsidence On The Fluvial System in the Upper Tigris Basin (Between Bismil–Batman, Turkey), adlı çalışmasında, Bismil ile Batman arasındaki karstik çökme dolinlerinin oluşumu ve nedenleri ile ilgili açıklayıcı bilgiler vermektedir.

DOĞAN, U., (2003); Aşağı Salat Höyüğü'nün Jeoarkeolojisi, adlı makalesinde, yukarı dicle havzasındaki tarihi yerleşmelerin (höyüklerin) iklim ve diğer doğal afetler nedeniyle yer değiştirdiğini, dolayısıyla Dicle nehri havzası boyunca yer alan höyüklerin çeşitli dönemlerdeki iklim koşullarına göre nehir kenarından daha yükseklere veya aksine, kurak dönemlerde ise akarsu boylarına doğru yerleşmelerin geliştiğini, Aşağı Salat höyüğündeki araştırmasıyla örneklendirmiştir.

ERCAN T. ve Diğ. (1990); "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Volkaniklerin Dağılımı" adlı çalışmalarında, Karacadağ volkan kütlesinin oluşum mekanizması, yaşı ve mağmatik özellikleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Yazarlara göre; Karacadağ volkan kütlesini oluşturan mağmanın, oldukça derin kaynaklı olduğunu ve kabuksal bulaşmanın diğerlerine oranla çok daha az olduğunu belirtmişlerdir.

ERİCSON, D. B., 1939, Diyarbakır- Siirt Mıntıkasının Jeolojisi Hakkında Raporunda, Bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik birimleri arasındaki ilişkiyi derinlemesine işlemiştir. Arap platformu ile Anadolu levhası arasındaki comprasyonel hareketlerin oluşturduğu tektonik gelişmelerin morfolojik yansımaları açıklanmıştır.

GÜNEY E., (1990); “Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı” adlı çalışmasında, yöredeki ulaşım ağı üzerindeki etkilerini açıklayarak; özellikle Doğu Anadolu ve yüksek kesimlerden Basra körfezine taşınan keleklerin ve diğer bitki menşeili ürünlerin taşımacalığında yararlanılan başlıca akarsulardan biri olan Dicle nehri ve öneminden söz etmektedir.

GÜRGEN G., (2002); “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi” adlı çalışmada, bölge ile ilgili yapılmış en kapsamlı iklim çalışmasıdır. Bu çalışmada bölgedeki il merkezleri başta olmak, birçok meteoroloji istasyonunun verileri kullanılarak bölgenin klimatik özellikleri hakkında bilgiler vermiştir.

İZBIRAK, R., (1996): Türkiye –I adlı çalışmasında Güneydoğu Anadolu’nun geniş düzlük ve tepelik alanlardan müteşekkil neojen havzası olduğunu ve tarımsal alanların genişçe yer kapladığını belirtmiştir. Dicle nehrinin bölge için önemine değinerek; tarımsal verimliliğe katkısını açıklamıştır.

KARADOĞAN, S., ÖZGEN, N., 2006; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği Değişimi ve Dağılışının CBS Ortamında Analizi adlı çalışmada GAP projesi öncesi ve sonrasında tarımsal ürünlerin çeşitliliği, niteliği ve alansal büyümenin nedenleri anlatılarak; Bismil ilçesine ait çeşitli tarımsal verilerin değişim ve gelişimine yönelik örneklere de yer verilmiştir.

KODAY, Z., 1995; Hopa İlçesinin Coğrafyası. Hopa ilçesinin doğal ortam özellikleri ile beşeri faaliyetleri arasındaki etkileşimler incelenmiş ve bu çalışmanın yönteminde yararlanılmıştır.

MORVARİDİ, B., (2004), Resettlement, Rights to Development and the Ilisu Dam, Turkey, adlı çalışmada Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında uzun yıllar tartışma konusu olan Ilısu barajının kurulması ile gündeme gelen bölgesel farklılıklar, yerel ve ulusal tartışmaları, tarihi dokuları nakletme düşüncesi vb mercek altına almaktadır.

ÖZÇAĞLAR, A., 1992; Ezinepazar Depresyonu; Doğal ortam- insan etkileşimi bakımından, sahanın coğrafi etüdünün anlatıldığı bu çalışmanın yönteminden yararlanılmıştır.

ÖZÇAĞLAR, A., ve diğ. (2006); Çamlıhemşin ilçesinde doğal ve beşeri kaynak tespitine bağlı olarak geliştirilen arazi kullanım kararları adlı çalışmada, yörenin detaylı bir alan çalışması yapılarak, buna bağlı olarak beşeri faaliyetlerin gelişimi ve planlamasına yönelik kararlar geliştirilmiştir.

ÖZGEN, N., TONBUL, S., KARADOĞAN, S., 2005; "Siirt ve Yakın Çevresinde Jura Tipi Kıvrımlı Yapı Reliefi" adlı çalışmada; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin doğusunda görülen kıvrımlı yapının jeolojik ve jeomorfolojik yapının tektonik gelişmelerle gelişim ve değişimi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kıvrımlı yapının devamı niteliğinde olan Gerçüş, Raman ve Silvan antiklinalleri tarafından sınırlandırılan Bismil havzası, neojen yaşlı dolgu formasyonları geniş bir uzanım göstermektedir.

ÖZGEN, N., ve BOZ, V., (2007); A Geographıc analysıs on ınteractıon between human beıng and natural envıronment ın mardın folded (Gercüş-Savur-Hasankeyf) adlı makalede, Bismil ilçesinin de yer aldığı Savur, Gercüş, Hasankeyf, Midyat ve Ömerli arasında kalan ve Mardin Eşiği Platosunun doğru yarısını kapsayan coğrafi ortamı tanımlanmış ve yöreye kısaca Gerhasömil adı verilmiştir.

ÖZGEN, N., 2003; Siirt ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri adlı kitabında, jura tipi kıvrımlı arazi varlığının oluşum mekanizmasını tanımlayarak, bu tür jeomorfolojik oluşum mekanizmasının en güzel örneklerinin Güneydoğu Anadolu bölgesinin doğu yarısını işgal eden Dicle bölümünün de doğusunda yer aldığını belirtmektedir.

ÖZGÜNER, A. M., (1990), Siirt– Diyarbakır– Mardin (Nusaybin) yöresi Alçıtaşı (Kükürt) Sahaları Maden Jeolojisi ve Genel Jeolojisi Raporu, adlı çalışma yörede yapılan kapsamlı jeolojik araştırmalardan biridir. Yazara göre Hoya formasyonunun tebeşirli dolomit üyesi, Hazro, Siirt batısı ile Hasankeyf – Softek dolayında tipik mostralarda gözlenmektedir. Alttaki Hoya formasyonu ile normal ilişkili olup, üzerine gelen Fırat ve Kapıkaya formasyonu (Silvan grubu) ile diskordans ilişkilidir. Bölgedeki tektonizmayı ise Orta Doğu Platosunun Toros silsilesi vasıtasıyla yüksek Anadolu yaylalarına bağlandığı bir geçiş alanıdır.

ÖZKAYA, V. ve SAN, O., (2002); Kortik Tepe Arkeoloji Kazıları adlı çalışmada; Batman Suyu ile Dicle nehrinin kavuştuğu saha yer alan Kortik tepe uzun bir zaman dilimini ilgilendiren yerleşim dizgelerinin bir parçası olarak neolitik dönem yerleşim merkezlerinden biridir.

PAİJE, S., (1946): Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Cizre Arasında Kalan Anadolu'nun Kısmen Jeolojisi, adlı araştırma raporunda, bölgeyi düz ve Eosen devrine ait kalker tabakaları olan büyük bir ova olarak düşünmüş ve bu benzetmeyi yaparken de bundan sonraki devirlere ait tabakaları dikkate almamıştır. Bu ovanın kuzey ve kuzeydoğusundan gelen hafif bir yan basınca maruz kaldığını varsayarak bu ovanın altındaki tabakaların, Kretase tabakaları da dahil oldukları halde güneyden gelen basıncı kırılmadan geçiremediklerinden doğu – batı yönünde çökerek ve kıvrımlandıklarını açıklamıştır.

PARKER, B. J., and al., 2001, A Preliminary Synthesis of the Cultural History of Kenan Tepe, adlı çalışma, GAP kapsamında Ilısu baraj gölü suyundan etkilenecek tarihi dokunun belirlenmesi ve tedbirlerin alınması amacıyla yapılan ön kazı raporlarındandır.

SARACOĞLU. H., (1990): Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller; adlı kitabında Güneydoğu Anadolu bölgesinin akarsularını açıklamış ve bunların içinde de Diyarbakır şehrinin doğusunu sınırlandıran Dicle nehri ve taban seviyesindeki ovalarda yetişen önemli bahçe- bostanlardan bahsetmiştir. Bitki örtüsünün cılız ve bozuk meşe birlikleri yer almakta ve özellikle güneye doğru Arabistan- Suriye kökenli yoğun step alanlarının varlığı dikkat çekmektedir. Bu olguyu ATALAY (2003)'te de görmek mümkündür.

SÖZER A. N., (1984); "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Doğal Çevre Sorunlarına Genel Bir Bakış" adlı çalışma ile bölgenin genel özellikleri hakkında bilgiler vererek, Diyarbakır havzasının fiziki Coğrafyası ve beşeri faaliyetleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Dicle nehrinin hidrografik özellikleri hakkında bilgiler vererek tarımsal verimliliğe etkisini açıklamıştır.

SÖZER A. N., (1969); "Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması – Diyarbakır Havzası" adlı kitabında, havzanın sadece beşeri ve ekonomik faaliyetleri hakkında değil; aynı zamanda fiziki özellikleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Diyarbakır havzasının Kuvaterner'de dış drenaje bağlandığını ve havzanın yerel taban seviyesine göre oluştuğunu ve gelişmiş bir peneplen (Üst Neojen Penepleni) olduğunu belirtmektedir.

ŞENYURT, S. Y., (2002); Ilısu Barajı- Aşağı Salat 200 Yılı Kazısı adlı çalışmasında, Aşağı Salat höyüğünün prehistorik dönemlere ait çeşitli kültür katmanlarının varlığına dikkat çekmiştir. Böylelikle yörenin tarihi bir yerleşme alnı olduğu ortaya çıkmaktadır.

TENDAM, A., (1953) : Güneydoğu Türkiye'de Tersiyer– Kretase Hududu, adlı çalışmasında; Germav formasyonun orta kısmında kumlu ve milli tabakaların bulunduğunu yazmaktadır. Aynı şekilde yerel olarak rastlanan kalker katkılara Becirman kalkerleri adını verip; Gercüş ve Germav formasyonları sınırında yer alan bu formasyonun, Alt Eosen yaşlı olduğunu anlatmaktadır (Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, Cilt : 4, sayı: 1).

TROMP, S. W., (1940): Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Petrol imkanları hakkında yazmış olduğu raporda, Diyarbakır– Siirt– Cizre arasındaki kenar iltivalarında (kıvrımlarında) Mesozoik ve Tersiyer yapılarında yer alan fasiyesleri Anadolu (marnlı) ve Urfa civarında ise Arap (tebeşirli marn ve kalker serisi) fasiyesi olmak üzere iki büyük kısma ayırmıştır (MTA Rapor No: 1216).

TÜRKÜNAL, S., (1980): Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi, ile ilgili yaptığı çalışmada Arap Platformu ile Anadolu bloku arasındaki çarpışmayı simgeleyen kesit ve blok diyagramları, kıvrılma, kırılma, bindirme ve şaryajları çizerek açıklamış ve yaşlandırmıştır.

ÜNALDI, Ü. E., (1999); "Güneydoğu Anadolu bölgesinin rüzgar özellikleri" adlı çalışmada bölge genelinde etkili olan rüzgarlar çeşitli istasyonlara göre değerlendirilmiştir.

ÜNALDI, Ü. E., (1999); Güneydoğu Anadolu bölgesi, Dicle bölümünün sıcaklık (termik) özelliklerinde ise bölgede etkili olan yaz, kış ve yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin dağılış ve etki alanlarını belirlemiştir.

ÜNALDI, Ü. E., (1999); Güneydoğu Anadolu bölgesi, Dicle bölümünün buharlaşma, nemlilik ve yağış koşulları adlı çalışmada ise Bismil ilçesi en az yağış alan sahalardan biri olduğunu anlatarak, Bismil ilçesinin az yağış almasının gerekçelerini belirterek bölgedeki nem ve yağış koşullarındaki değişiklerin temel amacını anlatmıştır.

YALÇINLAR İ., (1996); Strüktüral Jeomorfoloji; adlı kitabında Diyarbakır'ın güney-batısında yer alan Karacadağ volkan kütlesinin yaydığı bazaltları tanımlayarak; genel bir adlandırma ile "trap" adını vermiş ve bu trapların Dicle nehrine kadar yayılım gösterdiğini belirtmiştir.

2. BÖLÜM

2. BİSMİL İLÇESİNİN DOĞAL COĞRAFYASI

Coğrafya biliminin özünü oluşturan üç önemli kuramsal perspektif vardır. Bunlar; çevresel determinizm, posibilizm ve karşılıklı etkileşim (probabilizm)'dir. Çevresel determizimin ana kapsamında bulunan doğal coğrafya'da, genellikle doğal ortamın paleocoğrafik ve aktüel durumu analitik ve sistematik olarak ele alınır. Beşeri faaliyetlerin üzerinde inşa edildiği ve geliştiği bu ortam, coğrafyanın en önemli kollarından birini teşkil etmektedir. İnsanın içinde yaşadığı doğal ortamı tanımadan, bu ortam içerisinde gösterdikleri faaliyetleri incelemek mümkün değildir. İnsan, içerisinde yaşadığı ve karşılıklı etkileşim halinde bulunduğu doğal ortam içersinde kendi amacına uygun bir takım düzenlemeler yapmakta ve böylece "beşeri ortam"ı inşa etmektedir. **Doğal ortam** ile insanın inşa ettiği "**beşeri ortam**"ın birbiri ile kaynaşması (etkileşimi) sonucunda "**coğrafi ortam**" ortaya çıkmaktadır[3]. Coğrafi çalışmaların temelini doğal ortam ve buna bağlı özellikler oluşturduğu için, önce inceleme sahasının doğal ortam özellikleri (jeolojik ve jeomorfolojik yapı, iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri ve hidrografik yapı) ele alınacak ve sonrasında beşeri faaliyetlerle olan etkileşimler açıklanacaktır.

Tarih boyunca insanoğlu doğal ortamdan yararlanmış ve yaşamını devam ettirmeye çalışmıştır. Karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak, insanoğlu az da olsa doğal ortamda bazı değişiklikler yaparak, doğal ortam üzerindeki etkisini hissettirmiştir. Doğal ortamın, insan ve insan faaliyetleri üzerindeki etkisi ise kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Yerleşmelerin kurulduğu akarsu boyları, tarımın yapıldığı verimli topraklar ya da iklimin beşeri faaliyetler üzerindeki etkisini anlatan bir Çin atasözünde belirtildiği gibi "İklim imparatorlukların en büyüğüdür" sözü ile çevresel determinizmin beşeri faaliyetler için ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de doğal ortamın insana sunduğu imkanlar ve bu imkanların nicel ve nitelikleri ile insanın kendi algı ve deneyimleri sonucu doğal ortam üzerinde geliştirdiği faaliyetler arasında kıyaslanmayacak oranda fark vardır.

[3] Z. Koday, 1995, Hopa İlçesinin Coğrafyası, Anakara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sayfa. 8, ANKARA

Özellikle 20. yy'dan günümüze değin bilimsel alanlardaki ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler sonucu, insanoğlu üzerinde yaşadığı doğal ortama biraz daha fazla hükmetmeye başlamış ve dolayısıyla da doğal dengenin değişimine az veya çok neden olmuştur.

2.1. JEOLOJİK VE JEOMORFOLOJİK YAPI

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde yer alan Bismil ilçesi, çoğunlukla Tersiyer yaşlı Formasyonların yayılış gösterdiği az engebeli bir plato görünümündedir. İnceleme alanı metamorfik (kristalli) temelli Suriye-Arabistan platformu üzerinde yer almaktadır. Levhalar arası sıkışma rejimine bağlı olarak; metamorfik temel, kuzeye doğru yani Anadolu levhasının altına dalım gösterirken, üzerindeki Neojen- Kuvarterner yaşlı sedimanter birimler kenet zonuna çarpıp kıvrımlar oluşturmuştur[4]. Diyarbakır- Cizre ön çukurunda deniz birkaç regresyon hariç, daimi olarak körfez halinde kalmıştır[5]. Orta miyosen dönemindeki kıta- kıta çarpışması sonrası sıkışma (compresyonel) rejimine bağlı olarak Mardin eşiği ve Silvan antiklinali kıvrılıp yükselerek, denizel ortamdan karasal ortama geçerken; Bismil havzası senklinal alanına tekabül ettiği için neo- tethys denizi altında kalmaya devam etmiştir. Günümüzde Doğu Anadolu boyunca, Arabistan ve nadolu levhaları yaklaşık olarak kuzey- güney yönünde birbirlerine yılda 4- 5 cm'lik bağıl hızla yaklaşmaktadırlar[6].

Bölgenin paleocoğrafik gelişimi ile ilgili olarak Atalay'ın[7] belirttiği gibi; Burdigaliyen esnasında (Alt Miyosen), Miyosen transgresyonu en geniş yayılma safhasına ulaşmıştır. Nitekim Miyosen denizi, güneyden Batı Toroslara ve Adana havzasına sokulmuştur. Öte yandan Miyosen denizinin diğer bir yayılma sahası da Irak'tan Mezopotamya havzasına ve oradan Güneydoğu Toros silsilesine kadar ilerlemiştir ve böylece Akdeniz havzası ile Doğu Tetis denizi arasında İran körfezi vasıtasıyla bağlantı kurulmuştur. Lagün alanlarında evaporit birikmesi hasıl

[4]N. Özgen ve diğ., 2005, Siirt ve Yakın Çevresinde Jura Tipi Kıvrımlı Yapı Reliefi, Ulusal Coğrafya Kongresi, sayfa: 621, İstanbul

[5] N. Tolun ve Z. Zernek, 1952; Mardin Bölgesinin Jeolojisi. Türkiye jeoloji Kurumu Bülteni. Cilt III, sayı No: 2, sayfa: 13

[6] F. Şaroğlu, 1986, MTA., Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi. MTA Dergisi, No: 106

[7] İ. Atalay, 1987, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (2. Bas.), s. 384, E.Ü.Edb. fak. yay. No: 9, İzmir

olmuştur. Kıtasal çarpışmaların devam ettiği ve tektonik hareketlerin gelişim gösterdiği bu dönemde bölgenin paleocoğrafik gelişimi önemli ölçüde değişmeler göstermiştir. Bölgenin denizel ortama geçmesiyle birlikte tortulanmalar artarak devam etmiş ve Bismil ilçesinin de yer aldığı Diyarbakır havzası, Burdigaliyen sonuna doğru denizel ortamdan karasal ortama doğru geçiş yapmıştır. Güneydoğu Torosların güneyinde yer alan Diyarbakır havzasında deniz, Burdigaliyen esnasında regresyona uğramıştır. Nitekim bu bölgede Alt Miyosen Germik kireçtaşları, denizel olmayan şeyl, mil, konglomera ve jipslerden oluşan "Şelmo Formasyonu" tarafından uyumsuz olarak örtülmüştür.

Bismil ve yakın çevresi, Pliyosen sonlarına kadar Neo- tethys denizi altında uzanım gösteren bir körfez durumundaydı. Bu körfezin kuzey ve güneyinde yer alan Silvan antiklinali ve Mardin eşiği gibi "karasal" ortamlarından taşınan malzemeler bu körfezde istiflenerek tortulanmışlardır. Tektonik gelişmeler ve buna bağlı olarak meydana gelen regresyon hareketleri sonucu Pliyo- Kuvaterner dönemde denizel ortam tamamen çekilerek yerini karasal ortama bırakmıştır. Bütün bölgede olduğu gibi çalışma sahasında da levhalar arası sıkışma rejimine bağlı olarak kıvrılma ve kırılmaya uğrayarak yükselmiş bir jeolojik yapı mevcuttur. Tektonik hareketlerle birlikte yükselen bu jeolojik yapıyı, Dicle nehri bir "testere" gibi yararak denge oluşturmaya çalışmıştır. Araştırma alanının güneydoğusunda yer alan Tepe köyünde Hasankeyf'e kadar, Dicle nehrinin oluşturduğu yarma vadi (klüz) bu tür oluşumlar için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile ilgi çeşitli coğrafi araştırmalar yapan Sözer'in[8] de belirttiği gibi, Kuvaternerde dış drenaj sahasına bağlanan Diyarbakır havzası, yerel bir taban seviyesine göre oluşum göstermiş ve gelişmiş bir peneplenden (üst neojen penepleni) ibarettir. Bu peneplen dış drenaja bağlandıktan sonra Dicle nehri ve kolları tarafından parçalanarak gençleşmiştir[9]. Dicle nehrinin dış drenaja bağlanması, teknonizma ile flüviyal aşınma arasındaki paralelliği göstermektedir. Tektonizma sonucu kıvrılan veya kırılan alanlar (veya tektonik hatlar), akarsular ve dolayısıyla hidrografik gelişimin adresi olmaktadır. Tektonik gelişmelere paralel olarak, akarsu havzaları yer yer gelişerek devam etmiştir.

[8] A.N. Sözer, 1969, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması DİYARBAKIR HAVZASI, sayfa: 14, Diyarbakır Turizm Derneği yay. no: 19, ANKARA

[9] A.N. Sözer, 1969, a.g.e.

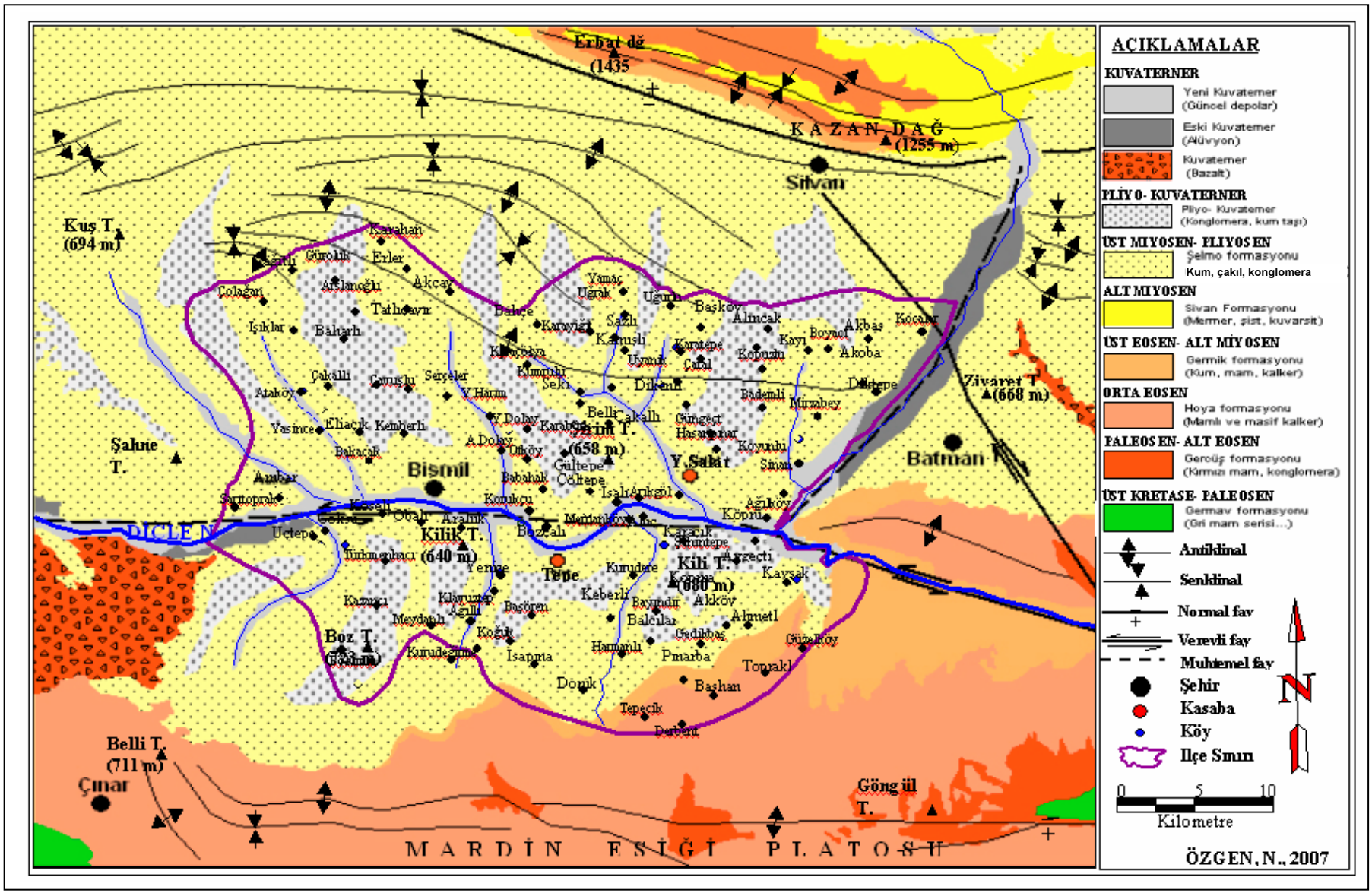
Atalay'ın (1987, 82)[10] da belirttiği gibi; Pliyosen sonlarına doğru Anadolu'daki havzaların büyük bir bölümü kara halini almıştır. Karasal ortama dönüşen sahalarda yeni akarsular gelişirken, daha önce kurulmuş olan akarsular kabul havzalarını parçalamışlardır. Bu devrenin en önemli özelliği geriye doğru aşınım dalgasının ilerlemesi ile birbirine bitişik halde uzanan havzaların, kapma sonucunda birbirine bağlanmış ve bu suretle de akarsu boylarının gittikçe uzamış olmasıdır. Bismil ve yakın çevresi, hem denizel hem de karasal ortam sedimentlerinin yoğun olarak tortulandığı bir neojen havzasıdır. Bu ünite Türkiye'nin ana jeomorfolojik üniteleri arasında "Diyarbakır Havzası" olarak adlandırılmaktadır[11]. Diyarbakır havzası içinde geniş bir alan kaplayan ve hafif dalgalı bir plato sahasında yer alan Bismil ilçesi, jeolojik ve jeomorfolojik gelişim aşamalarına bağlı olarak tortulanmanın süreklilik arz ettiği bir yapıya sahiptir (Harita 5). Karasal ortam koşullarının gelişmesiyle birlikte Dicle nehri ve kollarının taşıdığı sedimentler de yörenin jeolojik ve litolojik yapısının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Özellikle Diyarbakır- Bismil ve Batman karayolunun; Üçtepe, Göksu, Köseli, İsalı ve Sinan köyü civarındaki karayolu yarmalarında mostra veren onlarca metre kalınlığındaki neojen yaşlı formasyonlar yörenin jeolojik ve litolojik yapısı ile gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir (Foto 1). İnceleme sahasının genelinde ve özellikle Bismil - Batman arasındaki ova tabanında sıkça rastlanılan karstik erime çukurları mevcuttur. Karstik Formasyonların uzanım gösterdiği bu yapıların altında Paleocen yaşlı Gercüş Formasyonu yer almaktadır. Bu Formasyon kil, kumtaşı, konglomera, kalker ve marn tabakalanması şeklinde uzanım göstermektedir[12]. 250-300m kalınlığındaki Orta Eocen yaşlı Midyat kalkerinin altında sarımsı, kırılgan ve

[10] İ. Atalay, 1987, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, S. 82, E.Ü.Edb. fak. yay. No: 9, İzmir

[11] 1/1350 000 ölçekli Türkiye Fiziki Haritası, Harita Genel Komutanlığı (2000), Ankara

[12] N. Tolun, 1962. 1/500000 Olçekli Diyarbakır Jeoloji Haritası Izahnamesi. MTA, Ankara. 69 pp.
DSI˙, 1979. Yukarı Dicle Havzası Hidrojeolojik Etüd Raporu. DSI, Ankara. 113 pp.
U. Doğan, 2005; Land Subsidence And Caprock Dolines Caused By Subsurface Gypsum Dissolution And The Effect Of Subsidence On The Fluvial System İn The Upper Tigris Basin (Between Bismil–Batman, Turkey)

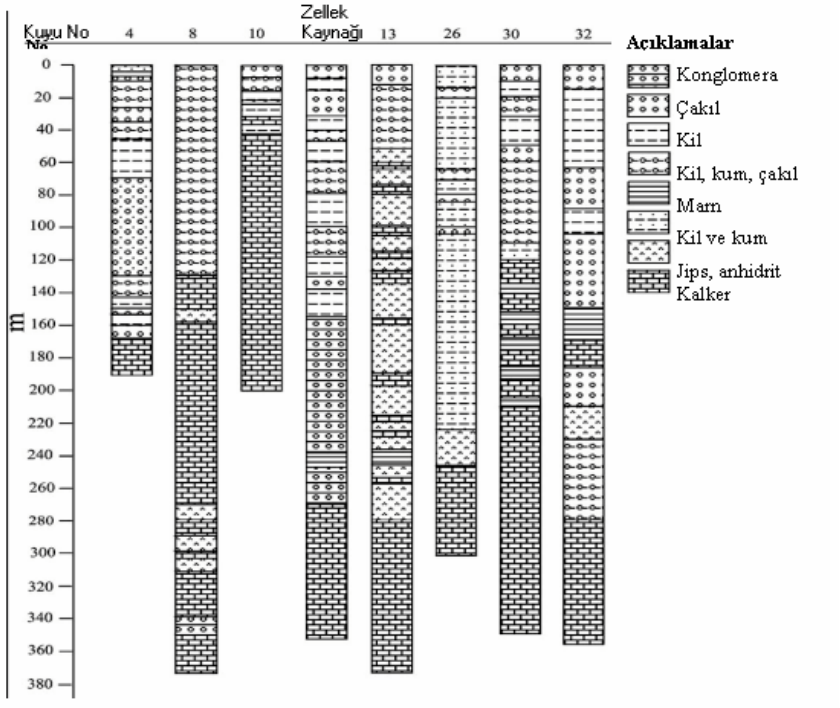

Harita 5 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin jeoloji haritası

çakıllı kalker yer alırken, üst kısımlarında ise beyazımsı, yumuşak, yüksek gözenekli ve oyuklu kalkerden ibarettir.

Doğu-batı doğrultusunda kıvrımlanmış antiklinal ve senklinallerin bulunduğu inceleme alanında birçok kırılma ve kıvrılmalar olmuştur. Mardin eşiği ve Hazro-Silvan kıvrım zonundan aşınan malzemeler; Bismil depresyonunu doldurarak kalın bir neojen tortul katmanı oluşturmuşlardır. Bu katmanın altında uzanan karstik yapının erimesiyle birçok çökme dolini oluşum göstermektedir (Foto 2).

Bismil çanağının güneyinde uzanan Eocen kalkeri, dar bir alanda mostra veren Alt Miyocen yaşlı Germik Formasyonu (kalker, jips, anhidrit, marn, kumtaşı, konglomera ve kil) tarafından örtülmektedir. Dicle nehrinin güneyinde dar olarak uzanan jips bandları (Şeyhan çayı ve Meydanlık köyü civarında), nehrin kuzeyinde (Yeniköy civarında) 150- 200 m kalınlığa ulaşmaktadır (Şekil:1). Üst Miyosen-pliyosen Formasyonları kuzeye doğru Eocen yaşlı kalker Formasyonu üzerine uyumsuz olarak uzanım göstermektedir.

Şekil 1 : Bismil Ovasının çeşitli yerlerinden alınmış karotlara göre ovanın litolojik yapısı (DSI, 1979'dan Kısmen değiştirilerek)[13]

[13] DSI˙, 1979. Yukarı Dicle Havzası Hidrojeolojik Etüd Raporu. DSI, Ankara. 113 pp.
U. Doğan, 2005; age

Foto 1 : Neojen yaşlı (Üst Miyosen- Pliyosen) depolar olarak tanımlanan Şelmo formasyonu Bismil depresyonunda geniş yer kaplamaktadır.

Foto 2 : Bismil depresyonunda, gizli karstlaşma sonucu oluşan çökme dolinleri (Doğan; 2005).

Bölgenin büyük bölümünde Üst Miyosen- Pliyosen yaşlı "Şelmo Formasyonu" yer almaktadır. Daha çok kil katkılı tabakalarla şekillenen bu Formasyon, silt, kumtaşı, konglomera ve marn tabakalarını da ihtiva etmektedir. Ara sıra zayıf kalker katmanları da vardır. Konglomeralar kaba ve dayanıksız bir şekilde birleşmişlerdir. Bunlar genellikle enine ve süreksizdirler. Miyosen hafif bir dikordansla Midyat kalkerleri üzerine yaslanmaktadır. Yer yer jipsli marnlar, gre ve şeylerden oluşan miyosen serisi ince konglomeratik kalkerler içermekte ve Diyarbakır ovasında 500 m. kalınlık göstermektedir[14]. Pliyosen serileri Miyosen tabakaları üzerine konkordans (uyumlu) uzanmaktadırlar[15]. Dicle nehri vadisinde, Diyarbakır civarında ve şehrin doğusundaki vadilerde, konglomera, jips tabakalarının üstünde, çakıl ve kum vardır. Bu depolar, 100m ve daha fazla kalınlığında olup; Miyosen- Pliyosen serilerinin üzerinde diskordan bir uzanım göstermektedirler[16]. Dicle nehri ve onun kolları tarafından taşınan Kuvaterner'e ait eski ve yeni depolar bu Formasyonun üzerine yayılmaktadır.

Yukarı Dicle çanağı büyük tektonik hareketlere maruz kalmıştır. Güneyde Mardin Platosu ve kuzeyde Bitlis Masifi arasında kıvrılan bu Formasyonlar, özellikle Güneydoğu Toros dağlarındaki iki yönlü basınçtan (sıkışma rejimi) dolayı kıvrılma ve kırılmalara uğramıştır (Şekil 2 ve 3). Tektonik gelişmeler sonucu, Şelmo Formasyonunda meydana gelen doğu- batı ve güneydoğu- kuzeybatı yönlü küçük kıvrımlar, yer altı su kaynaklarının oluşumunda önemli etkiye sahiptir. Batman suyu tarafından çapraz geçilen fay hattı ve Batman'ın batısında (Batman Suyu kenarında- Zellek kaynağı) yer alan karstik kaynakların oluşmasına imkan sağlamıştır (Harita 6).

İnceleme sahasının batısında (Karacadağ- Diyarbakır) ve kuzeydoğusunda (Kıradağı- Batman) yer alan volkanik alanlar, bölge sınırları dahilinde kenar kıvrımları ile Arap Platformu arasındaki büyük tektonik faylardan açığa çıkan efüzif bazalt erüpsiyonları başlıca volkanik faaliyetlere temel teşkil etmektedir[17]. Bazik özellikli olan Kıradağı volkanitleri Karacadağ volkanik sistemine dâhildir.

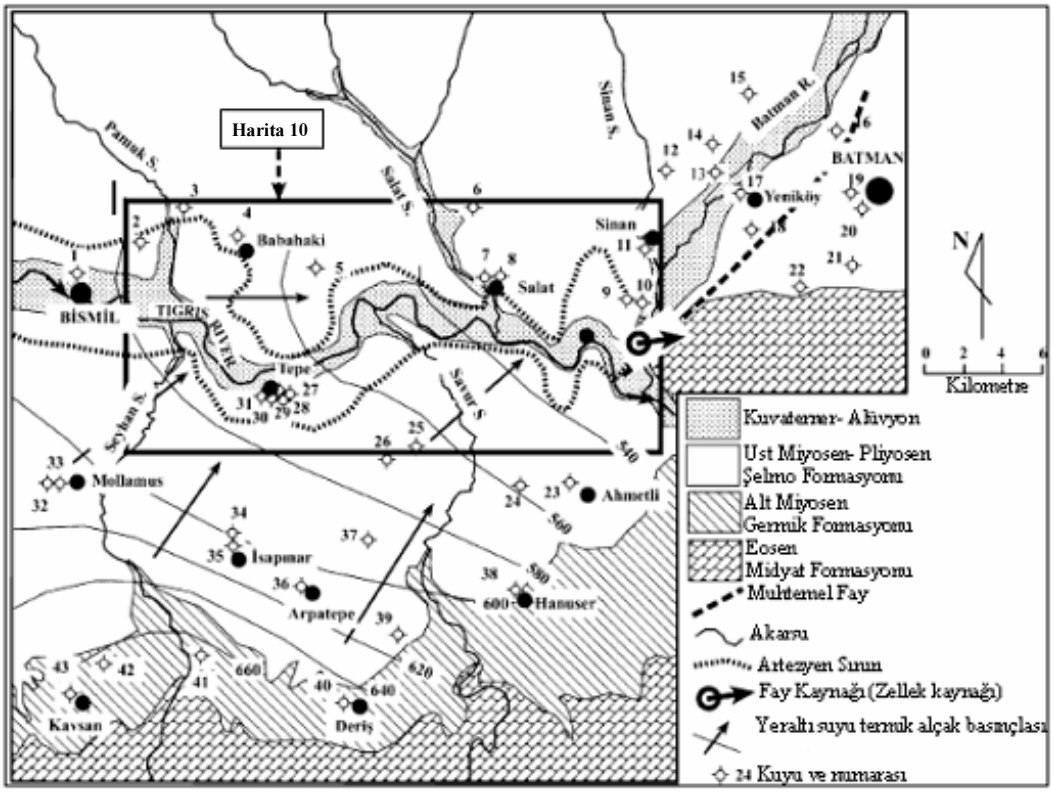
---

[14] E. N. Egeran, 1951., Güney- Doğu Türkiye'de Mevcut Petrol Sahaları Hakkında. MTA Yay. no: 41

[15] D. B. Ericson, 1939, Diyarbakır- Siirt Mıntıkasının Jeolojisi Hakkında Rapor, MTA yay. no: 875.

[16] S. Paije, 1946, Diyarbakır- Siirt ve Cizre arasında Kalan Anadolu'nun Kısmen jeolojisi. MTA yay No: 146, Sayfa: 17, Ankara

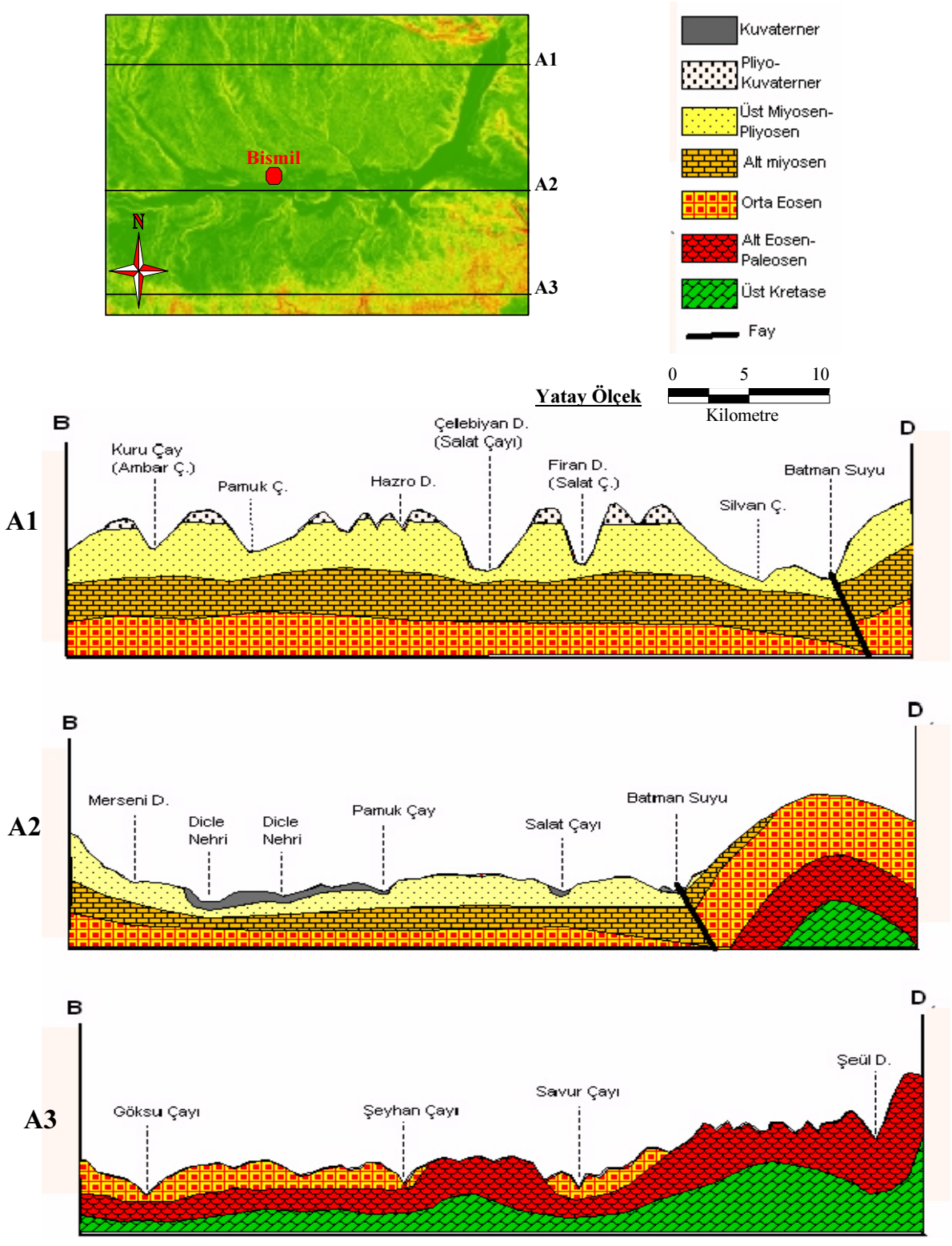
[17] İ.E. Altınlı, 1963; 1/500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Diyarbakır Paftası ve İzahatnamesi, sayfa: 23, MTA Enst Yay. Ankara

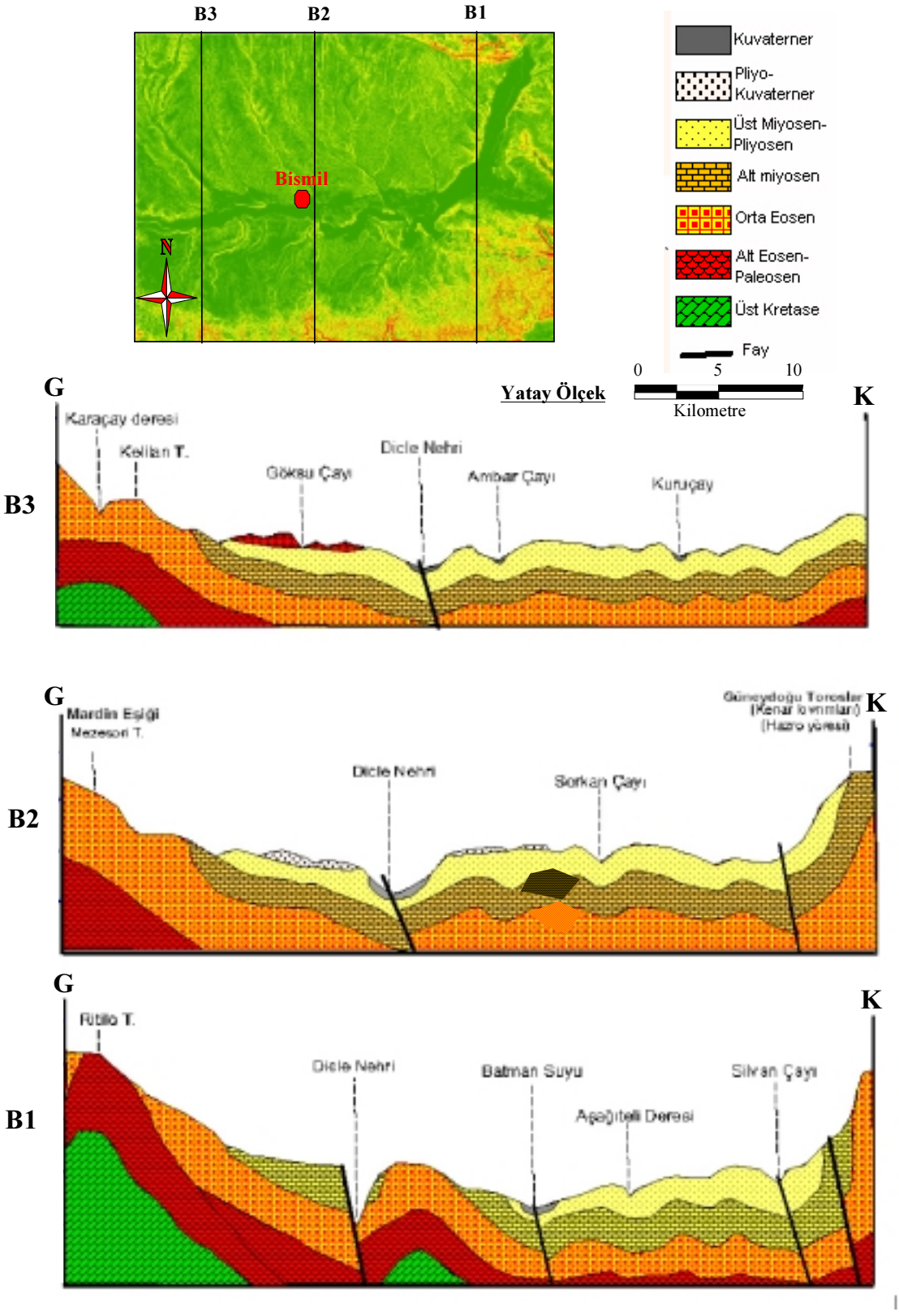
Harita 6 : Bismil- Batman arasının Jeoloji ve hidro jeoloji haritası (DSİ, 1979, Akt; Doğan 2005'den kısmen değiştirilerek).

Erüpsiyon ve mineralojik özellikleri de bunu göstermektedir. Çalışma alanındaki volkanik yüzeylenmeyi de dahil eden T. Ercan ve diğ. (1990)[18], yaptıkları saha ve laboratuar analizleri sonucunda şu değerlendirmeyi yapmışlardır. "Karacadağ volkanitlerinde 41 örnekte yapılan kimyasal analiz ile bunların genellikle alkalin nitelikte oldukları, tefrit, bazenit, fonotefrit, bazalt ve trakibazalt olarak adlandırılabilecekleri belirlenmiştir. Karacadağ volkanitlerinin manto kökene en yakın volkanizma ürünü olduklarını gösterir ve kabuksal bulaşmanın diğerlerine oranla daha az olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırma sahasının kuzeydoğusunda yer alan Kıradağı volkanitlerinin yüzeylenme döneminin önceki çalışmaların birçoğunda Kuvaterner olarak verilmektedir. Ancak Karacadağ'ın erüpsiyon dönemleri göz önünde bulundurularak, Kıradağı volkanitlerinin diğer yüzeylenme sahalarında yapılan gözlemler, bu sahada da erüpsiyonun bir defada gerçekleşmediğini göstermektedir.

[18] T. Ercan, T., Fujitani, J. Matsuda, K. Notsu, S. TokeL, T. Ulyi, 1990, Doğu ve Güneydoğu Anadadolu'daki Volkanitlerin Dağılımı, MTA Dergisi, Sayı: 10, sayfa: 143- 144, Ankara.

Şekil 2: Bismil depresyonunu kuzey- güney doğrultusunda gösteren Jeolojik kesitler

Şekil 3 : Bismil depresyonunu doğu- batı doğrultusunda gösteren Jeolojik kesitler

Karacadağ'da olduğu gibi birden fazla erüpsiyonla gerçekleşenbu volkanik faaliyetin, aşının Kuvaterner ile sınırlanmayacak bir dönemi kapsadığını ve bu dönemi de Pliyosen'den itibaren ele alarak, Plio- Kuvaterner olarak belirtmek doğru olacaktır[19].

Pliyosen sonlarına doğru Anadolu'daki havzaların büyük bir bölümü kara halini almıştır. Kara halini alan sahalarda yeni akarsular gelişirken, daha önce kurulmuş olan akarsular kabul havzalarını parçalamışlardır (Harita 7). Bu devrenin en önemli özelliği, geriye doğru aşınım dalgasının ilerlemesi ile birbirine bitişik halde uzanan havzaların, kapma sonucunda birbirine bağlanmış ve bu suretle de akarsu boylarının gittikçe uzamış olmasıdır[20]. Kuvaterner'de dış drenaj sahasına bağlanan Diyarbakır havzası, muhtelif vesilelerle de söylediğimiz gibi, mevzii bir taban seviyesine göre teşekkül etmiş ve gelişmiş bir peneplen (Üst Neojen Penepleni) den ibarettir. Bu peneplen, dış drenaja bağlandıktan sonra Dicle nehri ve kolları tarafından parçalanarak gençleşmiştir[21].

Miyosenden itibaren Anadolu'nun büyük bir kısmını etkileyen tektonik hareketler, akarsu ağının şekillenmesinde, gelişmesinde ve buna bağlı olarak morfolojik ünitelerin belirmesinde çok önemli rol oynamıştır. Oligosen'de başlayan ve Alt Miyosen'de şiddetlenerek devam eden tektonik hareketler sonucunda, Mardin-Midyat dağları ve Doğu Toroslarda yükselme, inceleme sahasını da içeren Diyarbakır havzasında ise alçalma olmuştur (Harita 7.8.9). Alt Miyosen denizi bu çukur alanları kaplamış ve bu gün görülen kalker tabakaları tortulanmıştır. Miyosen tektonizması ile yükselen kısımlarda gelişen akarsular, daha önceki akarsularla birleşerek, çöken kısımlarda oluşan çukur havzalara akmışlardır. Boyuna konsekant

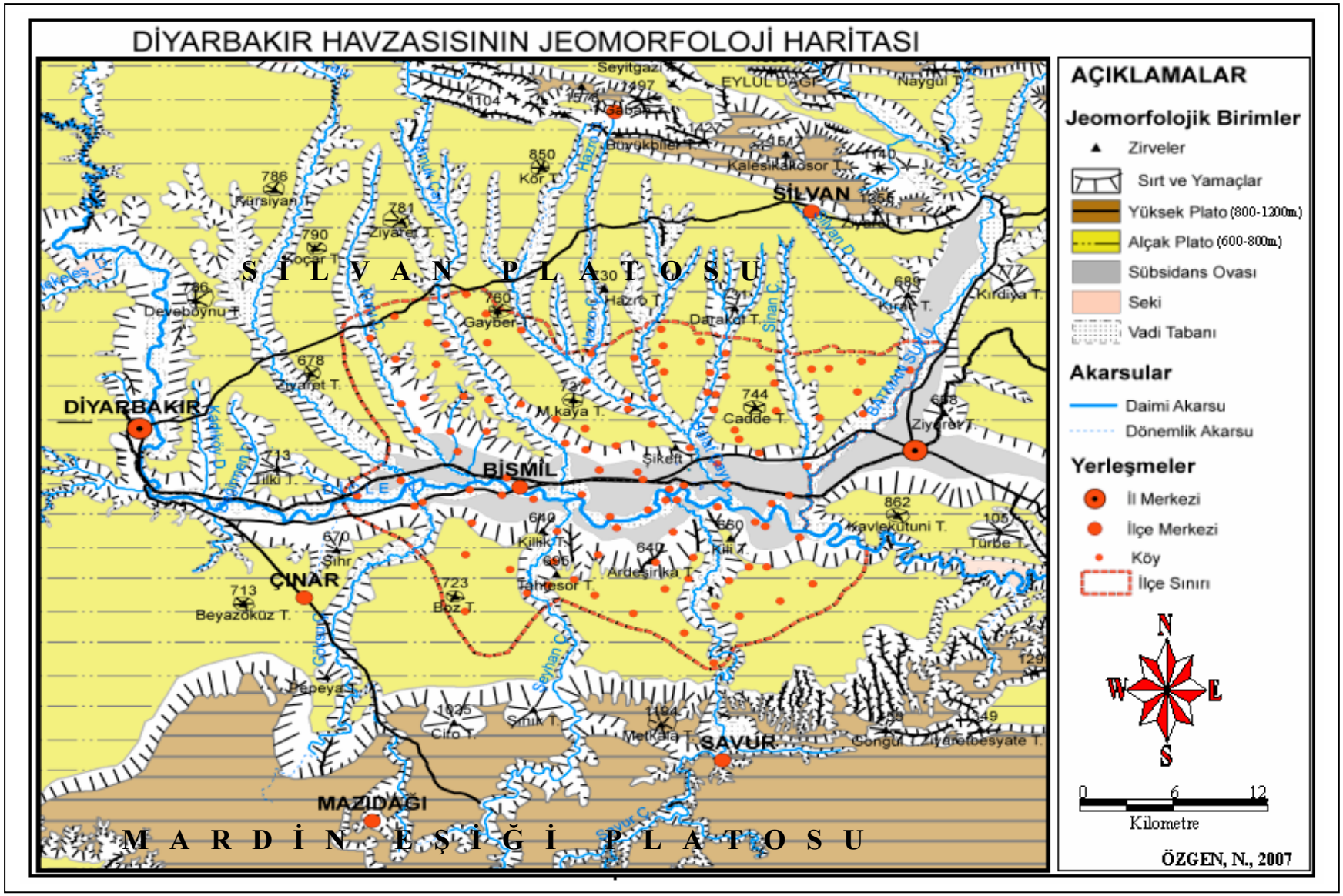
---

19 A. Yıldırım, 2004, Hasankey- Gercüç ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi. Sayfa: 36- 37, ANKARA

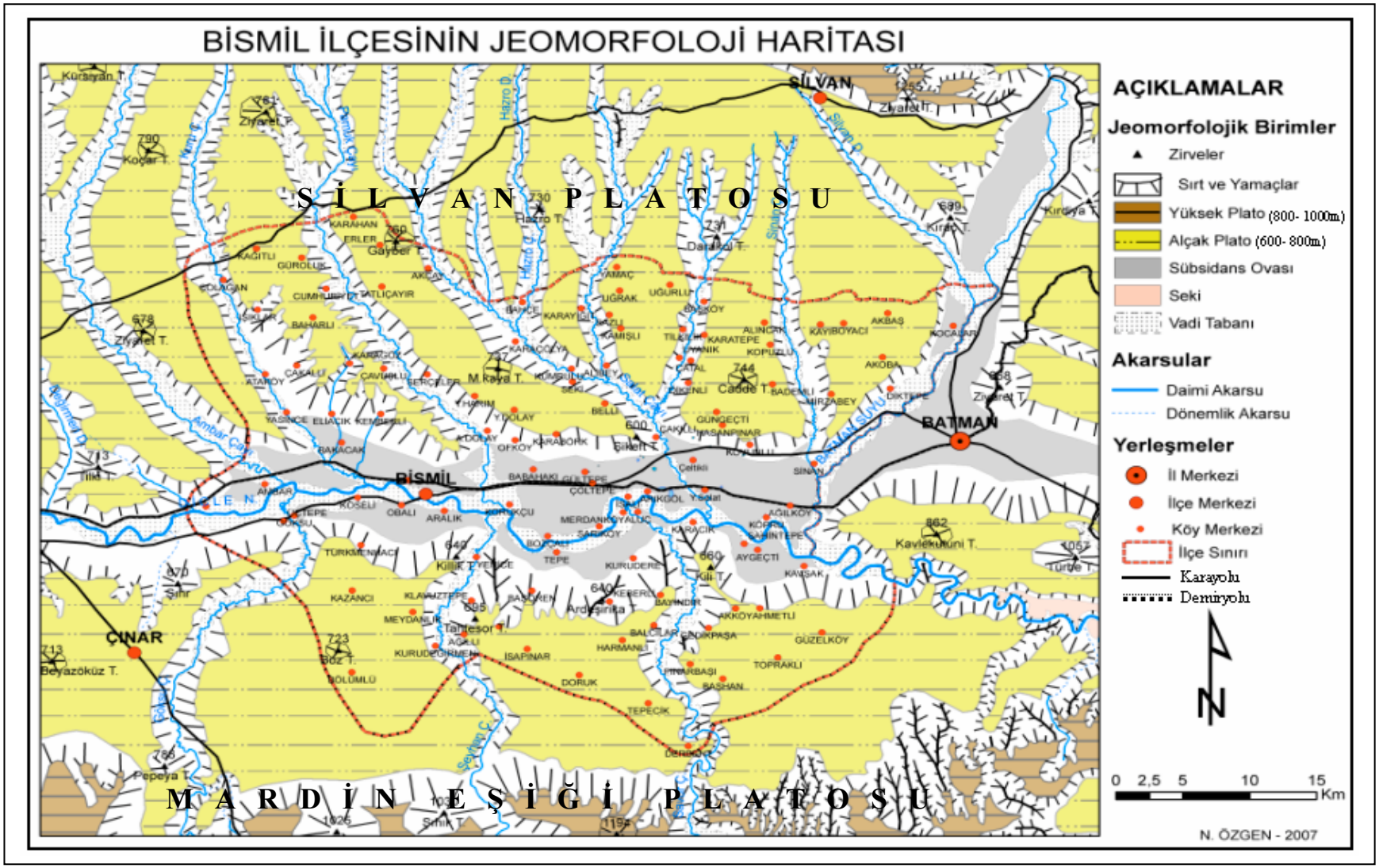
20 İ. Atalay, 1987, Türkiye Jeomorfolojine Giriş (2. Basım), sayfa: 82, ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayın no: 9, ZMİR

21 A. N. Sözer, 1969, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması; DİYARBAKIR HAVZASI, sayfa: 14, Diyarbakır Turizm Derneği Yay. No: 19, ANKARA

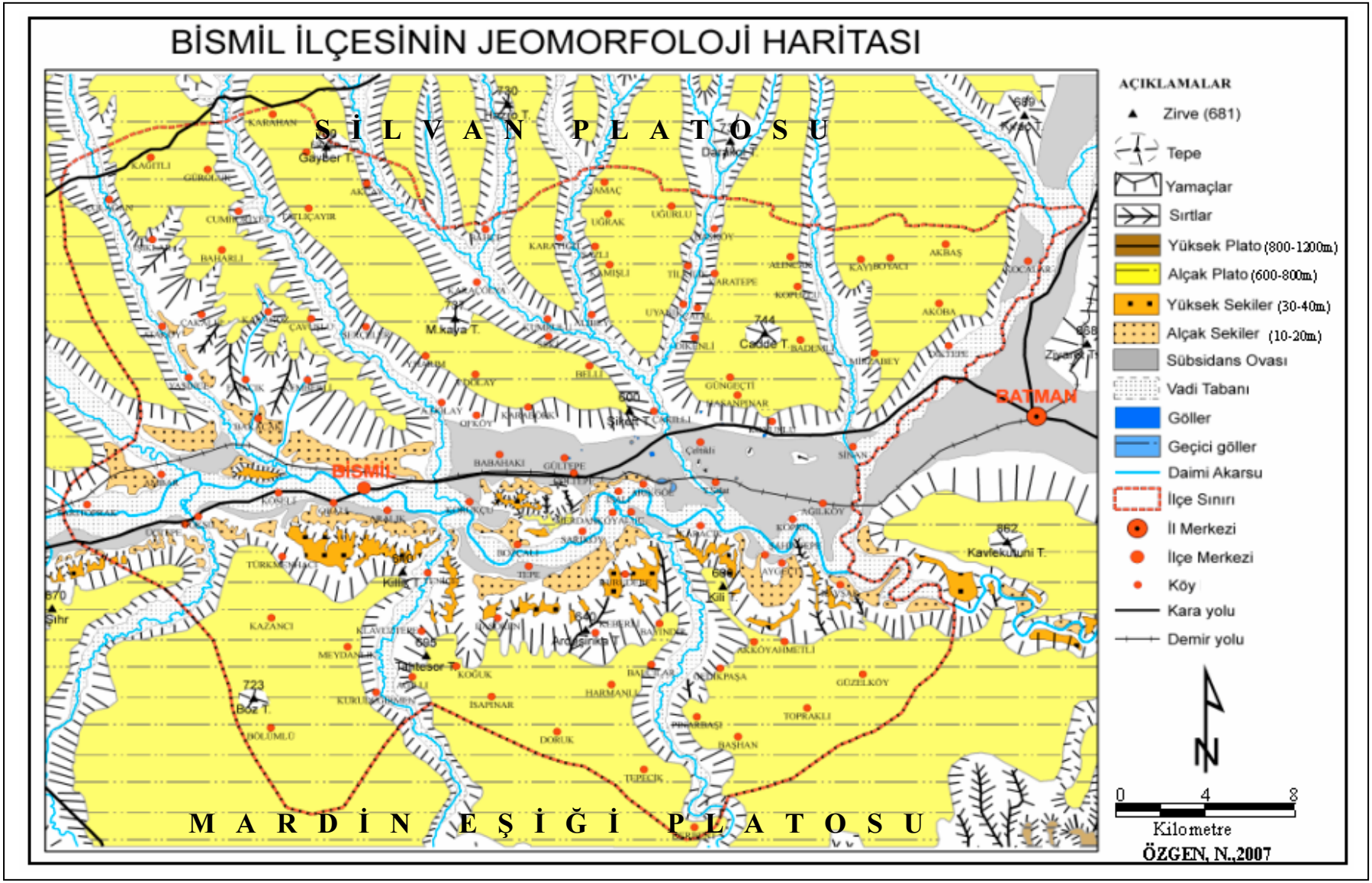
akarsu özelliği taşıyan Dicle nehrinin sahadaki yerini alışında yapının ve litolojinin etkileri, tektonizmanın ardından ikinci planda kalmıştır. Ancak dentritik ve paralel drenaj ağına sahip Savur, Seyhan, Göksu, Kuru, Pamuk, Salat ve Sinan çaylarında ise jeolojik yapı ve litoloji ön plana çıkmıştır.

Harita 7 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin Jeomorfoloji haritası.

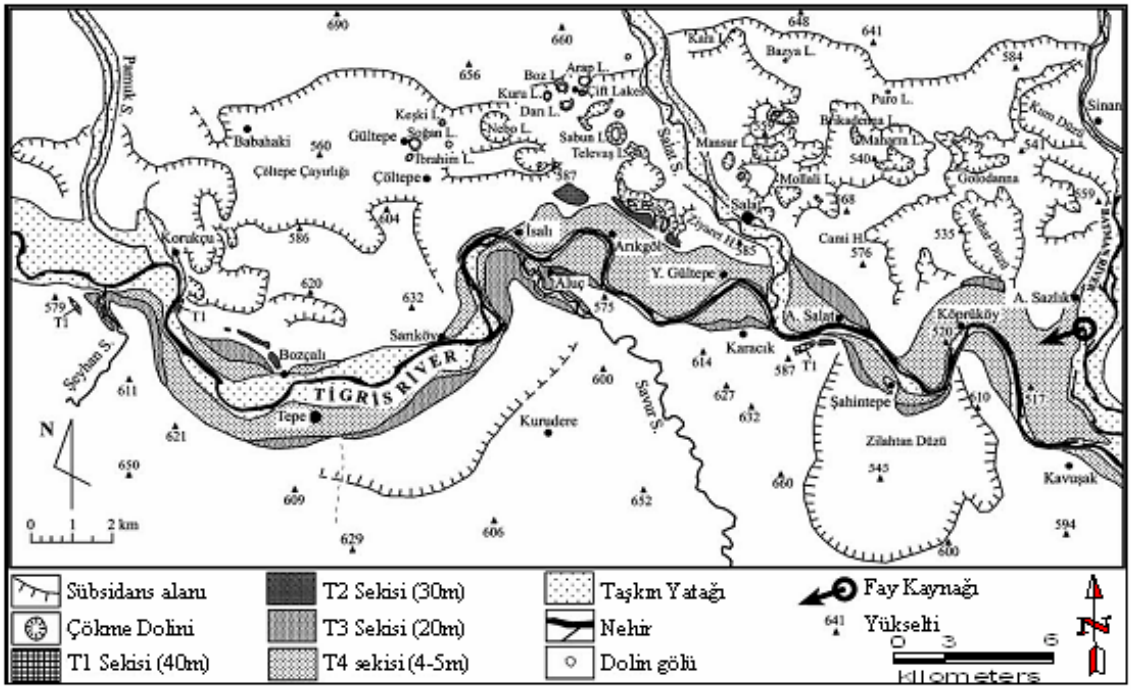

Harita 8 : Bismil ilçesinin jeomorfoloji haritası

Harita 9 : Bismil ilçesinin jeomorfoloji haritası

Dicle nehri ve yan kolları başta olmak üzere, yöredeki başlıca depresyon alanlarında Kuvaterner yaşlı dolgu malzemeleri yayılış göstermektedir. TPAO ve MTA'nın yörede yapmış oldukları araştırmalara göre, Miyosen ve Pliyosen'de meydana gelen kıvrılma ve kırılmalarla, yükselen Silvan ve Gerçüş antiklinalleri arasında bir senklinal içinde yer alan Bismil Ovası, kuzey ve güneydeki yüksek birimlerden (Silvan antiklinali ve Mardin eşiği) taşınan alüvyal malzemelerle kaplanmıştır. Tektonik gelişmelerin (valak fazı) de etkisiyle yükselti farklarının artması sonucu Senklinal tabanına (Bismil Ovasına) taşınan malzemeler, Dicle nehri ve yan kolları (Seyhan, Göksu, Salat, Sinan ve Pamuk çay… gibi) tarafından yarılarak, seki sistemlerini oluşturmuşlardır. Bu seki sistemleri, özellikle Dicle nehri ve Batman çayı kıyısı boyunca geniş bir yayılış göstermektedir (Harita: 10).

Harita 10 : Pamuk çayı ile Batman suyu arasında Bismil sübsidans ovasının jeomorfoloji haritası, (Doğan, 2005' ten kısmen değiştirilerek).

Genel jeolojik ve tektonik özellikleri bakımından Arap platformunun devamı niteliğinde olan inceleme alanının, temelinde kristalli (metamorfik) bir yapı bulunmaktadır. Dolayısıyla sıkışma rejiminde kıvrılma ve kırılmaya karşı dayanıklı bir yapı göstermektedir. Levha hareketleri sonucu kuzeye doğru hareket ederek Anadolu levhası ile çarpışan kristal (metamorfik) temelli Arap platformu, Anadolu

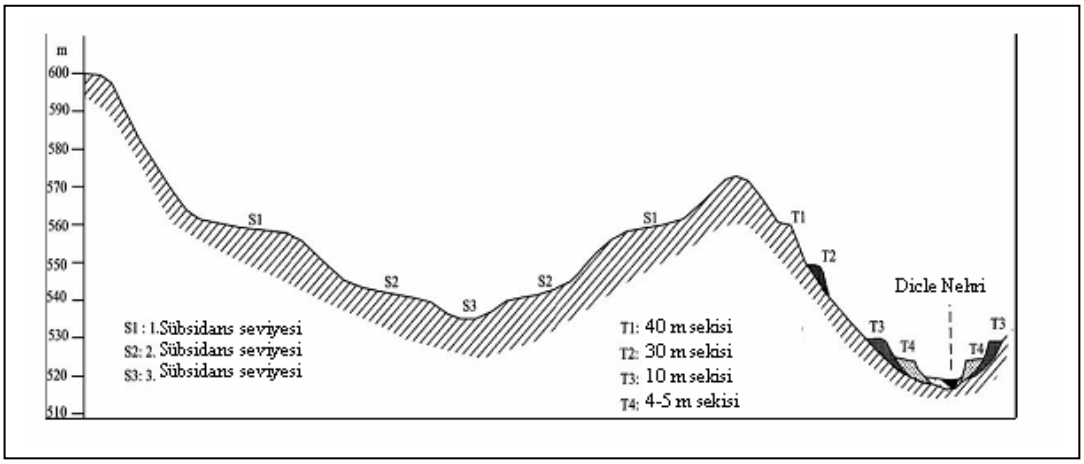
levhasının altına dalış gösterirken; bu temelin üzerinde yer alan Mezozoik ve Senozoik yaşlı sedimentler çarpışma sonrası dalış gösteremediklerinden dolayı, geriye doğru kıvrımlar oluşturarak, hafif dalgalı bir plato oluşturmaktadır.

Diyarbakır havzasında geniş bir alan kaplayan Bismil ilçesinde, kuzey ve güneyindeki antiklinaller disimetrik bir uzanım göstermektedirler. Bu durum Arap platformunun yapısal şekli ve "Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı"nın kırılma ve kıvrılma zonunun bir yansımasıdır. Bismil depresyonunun güneyde uzanan ve Mardin- Midyat eşiğininin devamı niteliğinde olan Raman- Gerçüş ve Savur antiklinalleri kabaca doğu- batı doğrultusunda uzanış göstermektedir. İnceleme sahasının kuzey kanadını oluşturan Silvan antiklinali ise yukarıda değinildiği gibi Arap platformunun Anadolu levhacığı ile kontakt oluşturduğu Güneydoğu Toros dağlarının hazırlık kuşağındaki kıvrım eksenine uygun bir uzanım gösterdiği için güneydoğu- kuzeybatı yönünde bir kıvrılma göstermektedir. Paleosen- Eosen yaşlı bu kıvrım zonları arasında kalan Bismil Ovası, yakın çevresiyle birlikte (Yukarı Dicle Havzasının tabanı), hem jeolojik hem de jeomorfolojik bir "havza" tanımına uygun gelmektedir. İnceleme sahasının kuzey ve güney sınırını belirleyen Paleosen-Eosen yaşlı, Silvan ve Gerçüş antiklinallerinden düzenli sayılabilecek düşük bir irtifa kuşağı ile Dicle depresyonuna/ havzasına doğru Üst Miyosen- Pliyosen yaşlı Şelmo Formasyonu ve Dicle nehrinin aktığı senklinal tabanına doğru Pliyo- Kuvaterner ve Kuvaterner yaşlı Formasyonları, tedrici olarak uzanım göstermektedir. Nehrin güncel yatağına doğru seki sistemleri Pliosen ve Pliyo- Kuvaterner yaşlı olup, aktüel alüvyonlarla son bulmaktadır.

İnceleme sahasının en genç birimlerini Pliyo- Kuvaterner ve Kuvaterner (Holosen) yaşlı dolgular oluşturmaktadır. Bu örtüler, bu günkü seviyelerden yaklaşık 40 metre kadar yüksekte bulunan akarsuların, yataklarını gösteren Miyosen arazisi üzerine gelen taraça sistemleri tarafından temsil edilmektedir. Mardin eşiğinin kuzey kanadını oluşturan Gerçüş antiklinali ve devamı olan Savur- Çınar zonundan Dicle nehrine doğru (kuzeye) akan Savur, Seyhan ve Göksu çayları ile bunlara bağlı çeşitli dereler yağışların bol düştüğü, yüksek akımlı dönemlerde Dicle nehri yatağına bol alüvyal malzeme taşırlar. Hazro- Silvan kıvrım zonundan yine Bismil Ovasına (Dicle nehrine) doğru akan, Ambar, Kuru, Pamuk, Salat ve Sinan çayları ile bunlara bağlı derelerin taşıdıkları malzemeler, Dicle nehrinin vadi tabanında geniş bir yayılım oluşturmaktadır. Nehrin yatağında, eğim koşullarının uygun olması sonucunda menderesler oluşmuştur. Dicle nehri Pliyo- Kuvaterner ve Kuvaterner döneminde

senklinal tabanında (subsekant bir vadi içinde) akan bir menderes idi. Bölgede özellikle Eosen ve Miyosen dönemlerinde meydana gelen tektonik hareketler sonucu kıvrılma ve yükselmelerin oluşması sonucu, Dicle nehri yatağına saplanmış ve güneydeki Raman ve Gercüş antiklinallerini yararak dar ve derin bir boğaz oluşmuştur. Bu döneme kadar Bismil depresyonunda depolanan denizel ve gölsel tortullar Dicle nehrinin dış drenaja bağlanmasıyla boşalmaya başlamıştır. Dicle nehrinin özellikle ana akaçlama zonunda meydana getirdiği bu dönemsel aşındırmalar sonucunda da seki sistemleri meydana gelmiştir.

Bismil depresyonuna yerleşen Dicle nehri, doğan'ın da belirttiği gibi beş taraça (seki) sistemi oluşturmuştur. Bu taraçalar; **T1** (40 m), **T2** (30 m), **T3** (10 m), **T4** (4- 5 m) ve **T5** (2- 3 m) olarak sıralanmaktadırlar. Sel (actüel) ve Holocen taraçaları (T4 ve T5) hariç diğer tüm taraça sistemleri Pleyistosen dönemine aittir[22]. Dicle nehrinin en yüksek taraça sistemi, bir aşınım düzlüğü şeklinde uzanan ve Aşağı Salat köyünün güneyinde ve Korukçu köyünün güneydoğusunda yer alan (**T1-** 40 m) taraça sistemidir[23]. Bu taraçanın yükseltisi (T1) hemen hemen birinci sübsidans alanın seviyesine yakın bir yükseltide bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4 : Bismil–Batman arasındaki sübsidans alanının genelleştirilmiş kuzey- güney doğrultulu kesiti (Doğan, 2005'ten kısmen değiştirilerek).

[22] U. Dogan, 2005. Holocene fluvial development of the Upper Tigris Valley (Southeastern Turkey) as documented by archaeological data. Quaternary International 129, 75– 86.
[23] C. Kuzucuoglu, 2002. Preliminary observation on the Tigris Valley terraces between Bismil and Batman. Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilısu-Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000, METU, Ankara, pp. 759– 771.

Dicle nehri kıyısında bulunan ikinci taraça sistemi (**T2**- 30 m), vadi boyunca süreklilik arz etmemesine rağmen T1 taraça sistemine göre çok daha yaygındır. Orta boyutlu çakılların yer aldığı T2 taraça sistemi 5 m. kalınlığa sahiptir. Orta ölçekli çakılları ihtiva eden **T3** taraça sistemi 10 m kalınlığındadır.

Neolitik çağdan beri gözde yerleşim alanları ve tarımsal bölgeye ev sahipliği yapan Dicle vadisinde erozyon ve yoğun tarımsal faaliyetlerden dolayı T3 ve T4 seki sistemlerini ayırt etmek kolay değildir. Köprüköy'ün kuzeyindeki çanakta bulunan T3 taraçası deforme olmuştur. Bu durum, Dicle nehri ile Batman suyunun kavuştuğu alanın batısındaki çökelmenin, T3 taraçasının şekillenmesinden sonra devam ettiğini işaret etmektedir. **T4** (4- 5 m) ve **T5** (2- 3 m) taraçaları aynı zamanda Dicle nehrinin sel kabul havzası boyunca büyük bir taraça olarak uzanmaktadır. Dicle nehri bu taraçalarda menderesler çizerek akmaktadır. Bu taraça T4 (4- 5 m) Holocen dönemine ait Neolitic veya daha sonraki çağlara ait insan yapımı araç, gereç ve höyükler bulunmaktadır. Kalınlığı 4- 5m. olan bu taraçalar vadi boyunca uzanmaktadırlar. T4 ve T5 taraçalarında herhangi bir sübsidans etkisi görülmemektedir. Güncel alüvyal birikintiler olarak kabul edilen; kum, çakıl, kil ve mil tortulları, Dicle ile yan kolları olan Ambar çayı, Kuruçay, Pamuk çay, Salat çayı, Sinan çayı ve bu akarsulara bağlı dereler (kuzey mecralı akarsular) ile Savur, Şeyhan, ve Göksu çayı (güney mecralı akarsular) ile bunlara bağlı derelerin getirdiği malzemeler eğim koşullarının azaldığı yerlerde yaygın olarak görülmektedir.

Kısacası çalışma alanındaki Formasyonların durumu ve sübsidansın gelişimi dikkate alındığında, Dicle nehri; başlangıçta, yöredeki sübsidans gelişiminden etkilenmiştir. Diğer taraftan sübsidansın bir sonucu olarak, bazı taraça seviyelerinin etkilendiği görülmektedir. Fakat sübsidansın etkisiyle doğrudan etkilenen taraça seviyesi yoktur.

Bismil deprsyonunun kuzey ve güneyinde, kabaca birbirine paralel uzanım gösteren Silvan ve Gerçüş antiklinalleri özellikle; Güneydoğu Anadolu bölgesinin doğu yarısında görülen jura tipi kıvrımlı yapının (arazinin) tipik örneğini temsil etmektedirler. Kuzey- güney yönlü sıkışma rejiminin eseri olan bu kıvrımlı yapı, hidrografik yapının dağılışı ve gelişimini de etkilemiştir. İnceleme sahasını kuzey ve güneyden sınırlayan her iki antiklinal ile Dicle vadisinin taban kısmı arasındaki

yükselti farkının arttığı alanlarda çeşitli flüviyal aşınım birimleri gelişmiştir. Kalkerli yapının yoğun olduğu bu sahalarda dar ve derin çentik vadi sistemleri gelişmiştir.

Dicle nehri, Bismil Ovasında yumuşak yapılı Neojen arazisinde geniş tabanlı bir vadi içinde akmaktadır. Pleyistosen başlarında Diyarbakır havzasına yerleşen ve kapmalar sonucunda gelişkin bir drenaj ağı oluşturan Dicle nehri, pleistosen boyunca değişen iklim koşulları ve kaide seviyelerinin etkisiyle, menderesler çizerek gömülmüş ve özellikle Raman- Gerçüş antiklinalini enine yararak, dayanıklı kayaçlar içinde epijenik boğazlar açmıştır. Bu durum Batman suyunun yukarı çığırı için de geçerlidir. İnceleme sahasının kuzeydoğunda; Silvan antiklinalini yararak Diyarbakır havzasına doğru menderesler çizerek akan Batman suyu, Dicle nehrinin en büyük kollarından birini oluşturmaktadır.

Batman suyu vadisinin da her iki yakasında seki sistemleri belirgin olarak yer almaktadır. Özellikle Batman suyunun doğu yakasında yer alan Batman şehrinin Batman suyuna doğru gelişim göstermesi (Batman suyu aynı zamanda Batman-Diyarbakır il sınırını teşkil etmektedir) sonucu buradaki mevcut seki sistemleri hem yoğun tarımsal faaliyetlerin yaygınlaşması, hem de kentsel yapılaşmanın buralara doğru gelişim göstermesi sonucu önemli ölçüde deformasyona uğramıştır.

İnceleme sahasındaki yer şekillerinin oluşumunda yapısal özelliklerin etkisinin büyük etkisi görülmektedir. Yöredeki yapısal kökenli ana jeomorfolojik ünitelerin oluşmasından sonra; tektonizmanın etkisini günümüze kadar sürdürmesi ve dış süreçlerin bu ana üniteleri işlemesi ile topografya bu günkü şeklini almıştır. Yöredeki yeryüzü şekillerinin gelişmesinde, özellikle akarsuların etkisi açıkça görülmektedir. Tektonik gelişmeler sonucu oluşan kıvrım ve yükselti farkları, flüviyal aşınmaların artmasına neden olmuş ve bu durum yöredeki renkli jeomorfolojik birimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

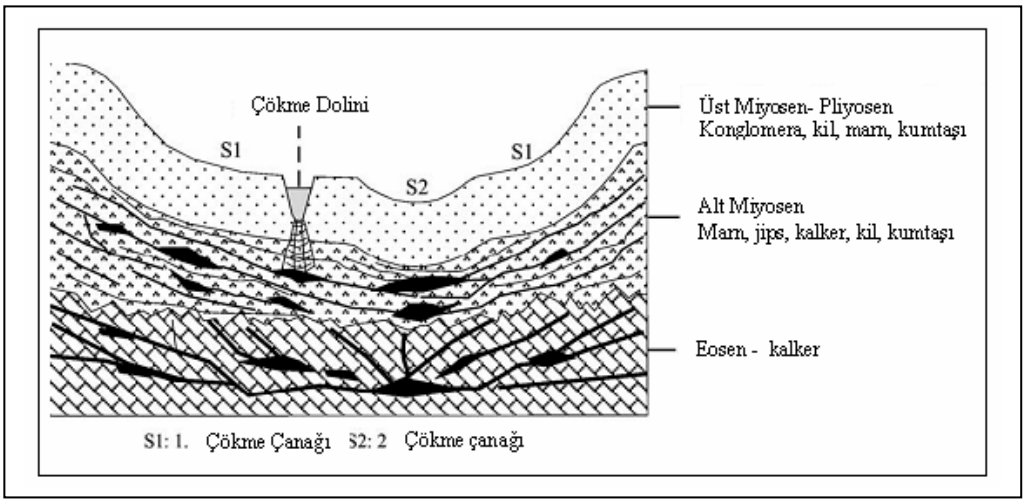
Bismil depresyonunun doğu yarısında, özellikle de Pamuk Çay- Batman suyu arasında oldukça yaygın olan karstik oluşumlar (çökme dolinleri) görülmektedir. Oysa bu sahadaki karst Formasyonları çok derinlerde yer aldıklarından, mostra vermemektedir. İnceleme sahasının büyük bölümünü kaplayan Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı kil, marn, kum taşı ve konglomera gibi karstik olmayan Formasyonlar yer almaktadır. Fakat karstik yapılar, Batman Suyunun doğusunda Raman antiklinalinin batısında Eosen yaşlı kalker Formasyonları mostra vermektedir. Bu

durum güneyde, Mardin Midyat eşiğinde de görülmektedir. Yöredeki sübsidans alanları ve karstik oluşumları (çökme dolinleri), Doğan (2005)'ın da belirttiği gibi[24] gizli karst çözülmesi- erimesi olarak açıklamak mümkündür. Bununla birlikte inceleme sahası ile ilgili hazırlanmış çeşitli hidrojeoloji haritaları, sondaj kuyuları ve çarpraz kesitler gibi veriler; jips- anhidrit ve derin kalkerlerin karstlaşma için uygun koşullar ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu durum havzadaki çökme ve alçalmaların yeraltındaki karstlaşmadan kaynaklandığını kanıtlamaktadır. Dicle nehrinin güneyinde çok sayıda sondaj kuyusu olmasına rağmen; sübsidans alanına ait DSİ tarafından kaydedilen stratigrafik/ sondaj verileri sınırlıdır. Sübsidans alanının nitelendirilmesinde 4, 8 ve 13 nolu sondaj kuyuları çok önemli veriler/ tanımlamalar vermektedir (Şekil 1). Araştırma sahasındaki çarpraz kuyu kesitlerine göre karstik olmayan Üst Miyosen- Pliyosen Formasyonlarının altında Alt Miyosen ve Eosen yaşlı Formasyonlar uzanmaktadır. Bu durum, tektonizma sonrası tortullaşma, kıvrılma, alan çökmeleri, paleotopografya ve topografya ile ilgilidir. Sondaj kuyularına (8 ve 13) ait verilere göre Alt Miyosen yaşlı jips ve kalker Formasyonları 60- 120 m ile 200- 220 m ile 280- 350 m derinliğe kadar devam etmektedir (Şekil 1). Sahanın genelleştirilmiş kesitlerine göre, Alt Miyosen yaşlı Formasyonları 100 m derinlikten başlar ve 150- 250 m kalınlığa kadar devam etmektedir. Formasyonun kalınlığı güneyden kuzeye doğru artmaktadır. Çökme sahasındaki bu verilere göre yeraltındaki eritmenin Alt Miyosen yaşlı jipsten kaynaklanmaktadır. Bunun altında Eosen yaşlı kalker ve jips ile birlikte karstik kalker Formasyonu olmasına rağmen, geniş bir alanda ve çok katmanlı tortullaşma yeraltındaki jips eritmesinin sonucudur. Geniş bir alanda ve çok katmanlı bir çökelme sahasının altında Eosen yaşlı kalker Formasyonu ve jips ile birlikte eriyebilen kireçtaşı olmasına rağmen; eritmenin nedeni yeraltındaki jips katmanının çözülmesidir. Jips çözülmesiyle ilgili böyle bir oluşum tüm dünya genelinde görülmektedir[25]. Su analizleri ve kuyuların stratigrafik kesitleri bunu kısmen doğrulamaktadır. Sübsidans sahasındaki kuyularda sodyum miktarı özellikle yüksektir. Jipsin çözülmesini işaret etmesi bakımından önemlidir.

[24] U. Doğan,., 2005, Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

[25] D.C. Ford, P.W. Williams, 1989. Karst Geomorphology and Hydrology. Unwin Hyman, London. 601 pp.

Alt miyosen yaşlı jips Formasyonuna sokulan sular eritme olayı ile birlikte akiferlerde depolanır ve Zelek fay hattı boyunca yüzeye çıkmaktadır. Karstik oyuk/ boşlukların üzerinde yer alan üst miyosen- pliyosen yaşlı örtü Formasyonunda oluşan çökme dolinlerinin oluşumu ve sübsidansın gelişmesinde sonuçlanır (Harita 8). Eosen kalkerindeki akiferin boşalması, alt miyosen yaşlı Formasyonundaki Jips yatağının çözülmesiyle, doğrudan ilgilidir. Alt Miyosen Formasyonu, Eosen kalkeri kadar önemli bir akifere sahip değildir. Onun yüzeyindeki su toplama havzası çok dar ve bazı bölümlerde su geçirmez yatağa sahiptir. Bununla birlikte Alt Miyosen yaşlı Formasyonlardaki yerel su tablaları, birbirinden bağımsız ve büyüktürler. Yeryüzüne su taşıyan fay kaynakları için uygun bir yapıya sahiptirler. Alt Miyosen yaşlı jips formasyonunda oluşan karstik çukurluklar çökmelere neden olmuştur. Karstik olmayan Üst Miyosen- Pliyosen yaşlı formasyonlar da karstik çukurlukların üzerinde stabil bir şekilde varlıklarını sürdüremeyerek çökmüşlerdir. Akiferi örten Üst Miyosen- pliyosen yaşlı formasyonlar, gevşek yapılı ve elastiki tortullar olduklarından sübsidansın gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Çok katmanlı formasyonların çökmesi, karstik formasyonlarla ilgili olabilir. Bu durum karstik çukurluklardaki litoloji, stratigrafi, yapısal ve hidrojeolojik özelliklerle bağlanabilir. Sübsidans sahasının bazı bölümlerinde değişik çöküntü dolinleri oluşmuştur. Jipsin erimesi sonucu karstik formasyonlarda zayıf dirençli görünümler ortaya çıkmaktadır. Bölgede görülen çökme dolinleri bu düşünceyi desteklemektedir (Şekil 5).

Şekil 5 : Çalışma alanındaki sübsidans alanı ve çökme dolinlerinin temsili şeması kısmen değiştirilerek (Doğan, 2005).

Yöredeki insanlarla yapılan görüşmelerde, Sabun gölünün kuzeyinde küçük bir çöküntü çukurluğunun oluşumu, onların gözü önünde cereyan ettiğini dile getirmişlerdir (Harita 10). Bu nedenle, inceleme sahasının bu yöresinde (özellikle Bismil-Batman arası) çökme ve gömülme güncelliğini korumaktadır.

Yukarı Dicle Havzasındaki yüzey Formasyonları, yeraltı karst bölgesinde meydana gelen doğal işleyişlerle (oluşumlarla), şekillenmektedir. Bununla birlikte son yirmi yılda köylülerin çoğu tarlalarında pamuk tarımı yapmışlardır. Köylülerin bazıları sulama kanalları ile sulama yaparken, tarlaları nehirden uzak olanlar ise sularını 300- 350m. derinliği olan artezyen kuyularından sağlamaktadırlar.

Her yıl özel şirketler tarafından açılan bu kuyuların sayısı artmaktadır. Bölgede tarımsal aktivitelerin yeni alçalma, gömülme ve çökme dolinleri oluşturacağı güçlü bir imkân dâhilindedir. Bu nedenle beşeri faaliyetlerin neden olduğu sübsidans alanları ve çökme dolinleri tehlikesine karşı önlem almak gerekmektedir[26].

2.2. JEOMORFOLOJİK BİRİMLER

Bismil ilçesi ve yakın çevresinde jeomorfolojik hatlar genel olarak doğu batı ve kısmen de güneydoğu- kuzeybatı doğrultusunda uzanış göstermektedir. İnceleme sahasının kuzeyinde Güneydoğu Toros dağlarının hazırlık kuşağı olarak da adlandırılan kenar kuvrımları (Silvan- Hazro kıvrım dağları) kuşağı ile güneydeki Mardin- Midyat dağlarının kuzey kanadını oluşturan Gerçüş- Savur kıvrım zonu uzanım göstermektedir. Tektonik ve flüviyal gelişmelerin etkisiyle, iki ana jeomorfolojik birimin (ova ve plato) yer aldığı inceleme sahasında, 1250- 1455m arasında değişen plato sahası ve bunların üzerinde yükselen zirvelerden oluşan bu iki ana kıvrım kuşağından Dicle nehri vadisine doğru yükselti değerleri tedrici olarak azalma göstermektedir (Foto 3 ve 4). Bu yüksek plato alanlarından Dicle nehri vadisine doğru hafif dalgalı ve eğimli bir alçak plato sahası uzanış göstermektedir. Bu iki kıvrım zonu arasındaki depresyona yerleşen Dicle nehri (510- 650m), menderesler çizerek akmaktadır. Tektonik oluşumların da katkısıyla Raman- Gercüş antiklinalini dar ve derin bir vadi ile yararak geçen Dicle nehri, bölge ve yöre için

[26] U. Doğan, 2005, Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil– Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

Foto 3 : Bismil depresyonu, güneyden Mardin eşiği platosu tarafından sınırlandırıl maktadır. Yatağına gömülmüş Dicle nehri ve kıyısında yer alan Köprü köyü ile önde yer alan bir çökme dolini (gölü).

Foto 4 : Arslanoğlu köyü civarından Silvan platosu ve gerisinde uzanan Silvan- Hazro kıvrım zonu, Bismil depresyonunun kuzeyini sınırlandırmaktadır.

önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Tektonik gelişmelerin katkısıyla doğu- batı uzanımlı Bismil depresyonuna yerleşen Dicle nehri, geniş menderesler çizerek tarımsal faaliyetler için önemli alüvyal ovalar (Salat, Göksu, Üçtepe, Sarı, Köseli, Obalı, Tepe… vs) oluşturmaktadır.

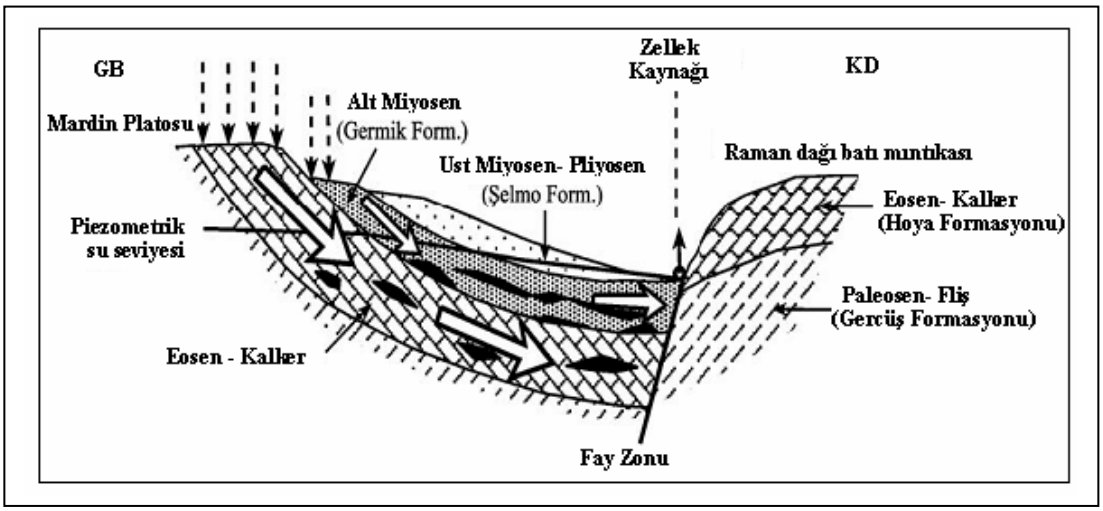
2.2.1. Platolar

Bismil ilçesi ve yakın çevresini kuzey ve güney yönünde sınırlandıran iki önemli kıvrım zonu vardır. Güneyde Mardin- Midyat eşiğinin kuzey kanadını oluşturan Raman- Gercüş- Savur kıvrım hattı, uzanım gösterirken; kuzeyde ise Silvan- Hazro kıvrım zonu yer almaktadır. Genellikle Eosen yaşlı olan bu birimler, yoğun kalker ihtiva ettiklerinden aşınmaya karşı dirençleri zayıftır. Dolayısıyla bu yüksek platolar üzerinde, etkili olan flüviyal aşınmalar, birçok jeomorfolojik şeklin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yükselti faktörünün etkisiyle klimatik koşulların da değiştiği bu dağlık alanlarda bitki örtüsü ve tarımsal faaliyetlerde de ciddi değişimler görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin genelini aksettiren platolar, inceleme sahası ve yakın çevresinde de en yaygın görülen ana morfolojik yapılardandır. Yüksek aşınım yüzeyleri olarak adlandırılan bu platolar kuşağı (Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı) Dicle nehri vadisinin kuzey ve güneyindeki hafif dalgalı ana morfografik üniteyi kapsamaktadır. Oligosen- Miyosen (Germik Formasyonu) ve Üst Miyosen- Pliyosen (Şelmo Formasyonu) yaşlı formasyonların yer aldığı neojen yaşlı plato sahasında tarım en önemli ekonomik faaliyet olarak sürdürülmektedir[27].

Diyarbakır neojen havzasının doğusunu kapsayan araştırma sahası, bölge genelinde olduğu gibi geniş bir sübsidans alanı olup; özellikle kuzey ve güneydeki yüksek alanlardan taşınan malzemelerle dolmuştur. Diğer Neojen havzalarında olduğu gibi Bismil havzasında da dolma esnasında göl ve bataklıkların olduğu muhakkaktır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki; tektonik gelişmelerle birlikte tüm bölgede olduğu gibi; inceleme sahasında da comprasyonel hareketler sonucu arazide önemli derecede yükselme, kıvrılma ve kırılmalar meydana gelmiş ve bu tektonik gelişmeler sonucu oluşan kırılma aksları (fay hattı) Dicle ve tabileri için dış drenaj yolunu açmıştır. Bismil- Hasankeyf arasındaki dar ve derin yarma vadinin oluşumu

[27] T. Yücel, 1987, Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., No: 68, Sayfa: 108

geriye aşınma olayı ile gerçekleşen bir flüviyal durum değildir. Nitekim Doğan'ın[28] da belirttiği gibi Raman ve Mardin eşiği (Hasankeyf- Gercüş- Savur kıvrım zonu) arasında önemli bir kırılma hattının varlığını şekil çizerek belirtmiş ve bu alanda önemli fay kaynakları (Zellek kaynağı) olduğunu belirtmiştir (Şekil 6).

Şekil 6 : Çalışma sahasında yeraltı suyunun tutulduğu çapraz bir kesit (DSİ, 1979 ve Akt; Doğan, 2005'ten değiştirilerek.).

Bu durum Diyarbakır havzasının önemli bir bölümünü oluşturan Bismil depresyonu ve yakın çevresinin morfolojik gelişimi için önemlidir. Havzanın dış drenaja bağlanması ile tamamen karasal ortama geçen inceleme alanı; hidrografik birimlerin devreye girmesiyle flüviyal aşınmalar hızlanmıştır. Dicle nehri ve tabileri dantritik drenaj ağı oluşturmaktadırlar. Dicle nehrine katılan kuzey (Ambar, Kuru, Pamuk, Salat ve Sinan Çayları) ve güney sektörlü (Göksu, Seyhan ve Savur Çayları) akarsular, eğim koşullarının uygun olmamasından dolayı plato sahasını fazla deforme edememişlerdir. Bunda akarsuların akım değerlerinin düşük olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

2.2.1.1. Silvan Platosu

Bismil ilçesinin kuzey kesiminde geniş alan kaplayan "Silvan Platosu" Silvan- Hazro antiklinalinin, Dicle nehrine karışan akarsular tarafından parçalanması ve aşındırması sonucu bu günkü şeklini almıştır. Silvan Platosu adını verdiğimiz bu

[28] U. Doğan, 2005, Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

ana jeomorfolojik ünite Arabistan kalkanının Anadolu Levhası ile temas oluşturduğu kontak alanında bulunmaktadır**.** İki basamaklı ana jeomorfolojik üniteden oluşan Silvan Platosu (500- 600m ve 800- 1200m), Bismil depresyonuna doğru sade bir yapı arz etmektedir.

Arap platformunun mevcut geometrik durumu ve tektonik gelişmelerin yönlendirici etkisiyle buradaki kıvrımlar da levhanın fiziki yapısına uygun olarak güneydoğu- kuzeybatı doğrultusunda uzanış göstermektedir. Güneydoğu Toros dağlarının hilal şeklinde uzanım göstermeleri de bu durumunun bir sonucudur.

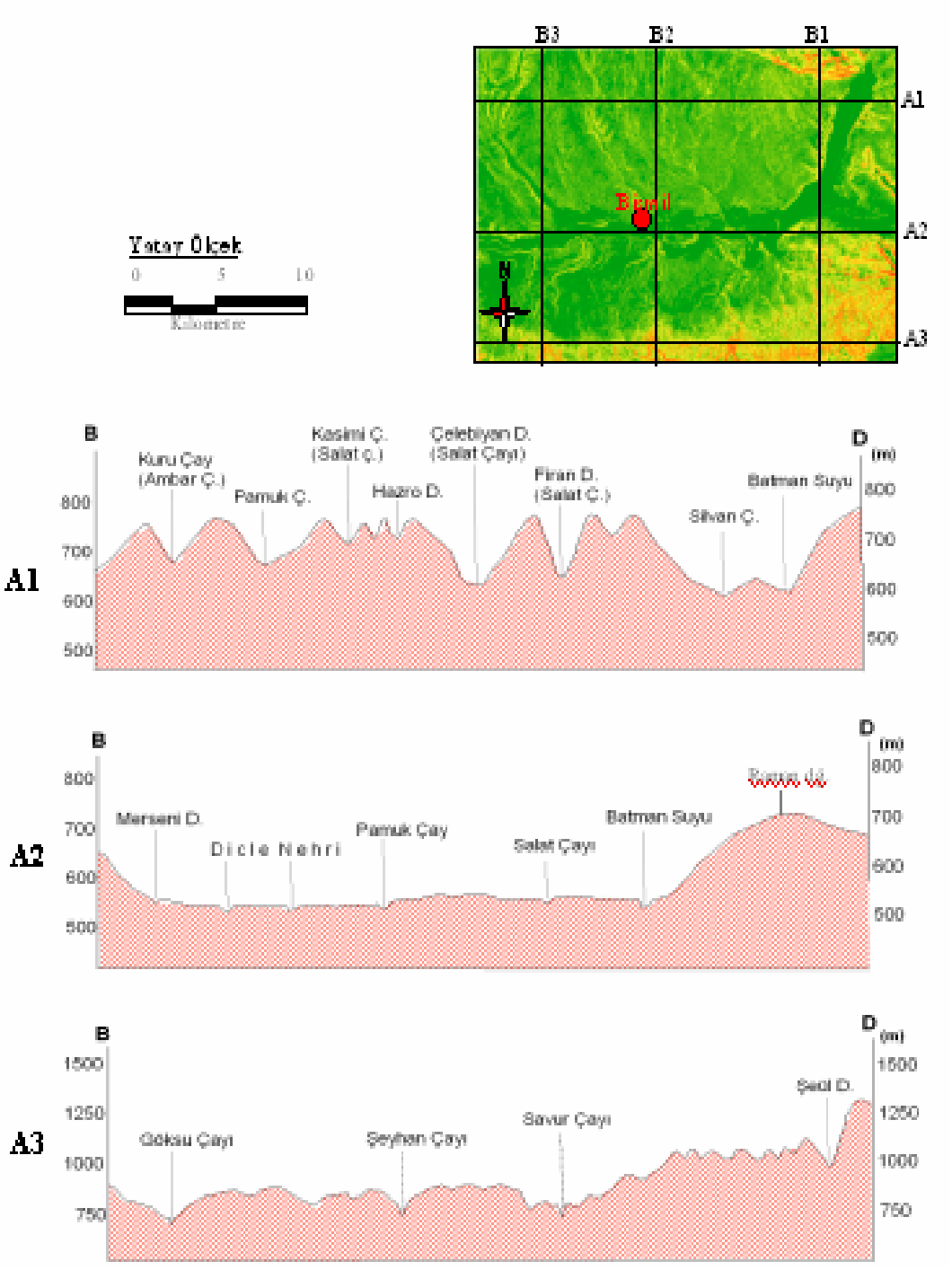
Araştırma sahasının kuzey kesimini oluşturan Silvan Platosunun, Silvan-Hazro kenar kıvrımları, güneydeki Mardin Eşiği Platosundan daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki kıvrım zonunun da Arap platformu ile Anadolu levhası arasındaki çarpışma ve dalma- batma kuşağı boyunca oluşan kıvrımlar olduğunu jeoloji ve jeomorfoloji konusunda belirtilmişti. Silvan ve Hazro kıvrım zonunda yer alan dağ ve tepelik birimlerin daha yüksek oluşları, bu yörenin, dalma batma zonuna daha yakın olması ile açıklanabilir.

Hazro yöresindeki Paleozoik ve Mezozoik yaşlı Formasyonların yer aldığı sahanın, inceleme sahamızın dışında, fakat yakınında yer aldığını öncelikle belirtmekte fayda vardır. Hazro- Silvan kıvrım zonu ifadesinde kastedilen Hazro'nun doğu ve güneydoğusunda yer alan daha genç (Paleojen ve Neojen) Formasyonlardır. Özellikle Silvan ilçe merkezinin doğu ve kuzeydoğusunda uzanım gösteren kıvrım zonunda sıkışma rejimi sonucu oluşan fleksür yapılı bir kıvrımlı yapı, yöredeki morfolojik ünitelerin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum yan basınçların eseridir[29]. Bu kıvrım zonunda yer alan başlıca tepelik üniteler güneydoğudan-kuzeybatıya doğru; Ziyaret T. (1254m), Kelovan T. (1138m), demir T. (1155m), Sarınç T. (1307m), Kalesikakosur T. (1547m), Kondila T. (1427m), Tavşan T. (1425m) ve Erbat dağı (1435m) olarak sıralanmaktadır (Şekil 7 ve 8).

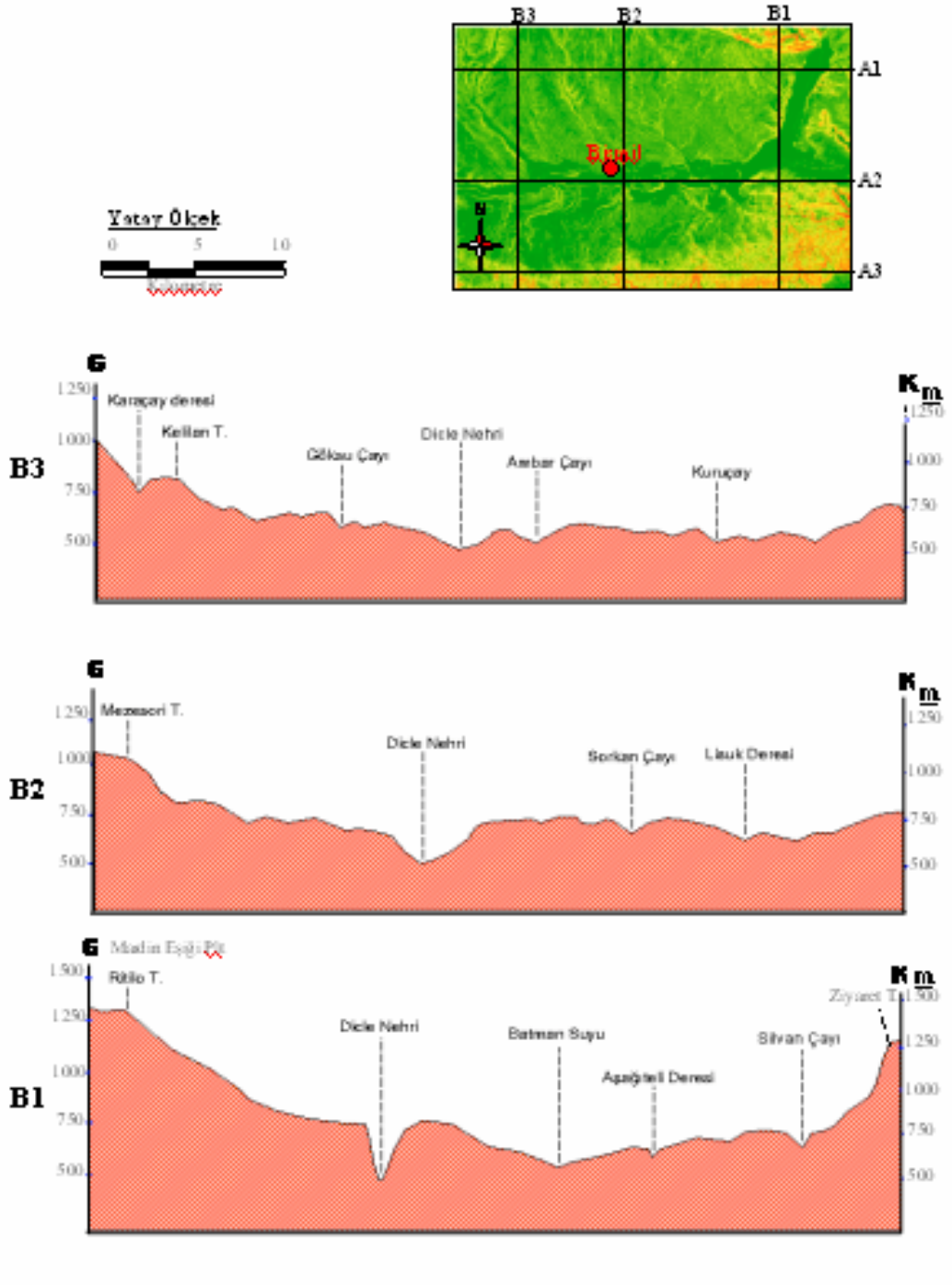
Silvan- Hazro kıvrım zonundan kaynağını alarak, eğim koşullarına uygun olarak güneye doğru akan ve Dicle nehri vadisine ulaşan Silvan Ç., Sinan Ç., Salat Ç., (Başköy, Safiyan, Sokran çayları ve Hazro deresi), Pamuk Ç., Ambar Çayı ve Kuru Çay gibi akarsular çoğunlukla plüviyo- nival özellikler gösterdiklerinden

[29] S. Erinç, ve diğ., 2000, Jeomorfoloji- I (Güncelleştirilmiş 5. Basım), Der yayınları, No: 284, Sayfa: 153, İstanbul

yağışlı dönemlerde önemli miktarda su taşımaktadırlar. Çoğunlukla Eosen yaşlı kalker Formasyonun yer aldığı bu kıvrımlı dağ alanında (zonunda), eğim koşullarının da uygun olmasından dolayı flüviyal aşınmalar hızlı ve yaygın bir biçimde gelişmektedir.

Şekil 7: Bismil depresyonunu doğu- batı doğrultusunda gösteren topografik kesitler.

Şekil 8 : Bismil depresyonunu kuzey- güney doğrultusunda gösteren topografik kesitler.

Karstik yapının yoğun olduğu bu dağlık ünitede, flüviyal aşınmalar sonucu kısa mesafelerde oluşan yükselti farkları tepelik alanları meydana getirmiştir. Burada tepeliklerin yaygın olması ve yükseltilerinin de birbirine yakın değerler ihtiva etmesi, flüviyal aşınma ile karstik yapı arasındaki uyumu göstermektedir. Kenar kıvrımları kuşağı ile Güneydoğu Toros dağları arasındaki hidrografik yapının organize olmuş bir yapı halinde birleşip Kenar kıvrımlarını yararak Dicle nehri vadisine ulaşması sonucu geniş ve derin vadi sistemleri oluşmuştur. Buna en güzel örnek olarak Batman suyu vadisi verilebilir. Batman suyu, Güneydoğu Toros dağları ile Kenar kıvrımları kuşağı arasındaki birçok akarsuyun birleşmesinden oluşan güçlü ana akarsulardan biri olup; bölgenin yeniden inşasında güçlü bir sosyoekonomik program olan GAP projesinde de yararlanılan bir ekonomik potansiyele sahiptir. Batman suyu gibi güçlü akarsuların özellikle yukarı çığırları, başka bir değişle kıvrımlı kenar kuşağını kısmen de tektonizmanın etkisiyle yararak, yer yer dar ve derin vadi sistemleri oluşmuştur. Batman barajının inşa edildiği aks mıntıkası bu tür oluşuma örnek verilebilir. Bu dar ve derin akarsu vadileri, dar alanlarda, iklim koşulları üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla, bu morfolojik yapılar; farklı karakterdeki hava akımlarının sirkülâsyonunda köprü görevi görmektedirler.

2.2.1.2. Mardin Eşiği Platosu

Bismil ilçesinin içinde yer aldığı Diyarbakır Havzasının güneyinde yer alan Mardin eşiği, geniş bir plato kuşağından oluşmaktadır. İki basamaklı (500- 600m ve 800- 1200m) bu plato kuşağı üzerinde Değirmen dağı (1400m) kütlesi yükselmektedir. Doğu- batı doğrultusunda uzanış gösteren bu yüksek kıvrım zonu, Güneydoğu Anadolu bölgesinin göre yüksek bir morfografik yapı göstermektedir. Marnlı Eosen kalkerini ihtiva eden bu yüksek bölgede yüksekliği 1000 ile 1500m arasında değişen birçok dağ ve tepelik alan mevcuttur. Doğudan batıya doğru; Çalılı T. (1332m), Şelmo T. (1100m), Cilur T. (1034m), Şihık T. (1034m), Göngül T. (1455m), Hariki T. (1258m), Ciro T. (1025m)… vd. Bu kıvrım zonu batıya doğru Çınar, Mazıdağı ve Derik'e doğru dalım göstererek irtifa kaybetmektedir. Bu nedenle batıya doğru gidildikçe, tepelik alanların yükseltileri de azalmaktadır. Yukarıdaki tepelik alanların devamı olarak Pepeya T. (785m), Top T. (928m) ve Kayalı T. (848m) gibi ünitelerin yükselti değerleri azalarak, arazi hafif bir yayvan manzara gösterdiği için bu alanları plato sahası olarak açıklamak daha doğru olacaktır. Ardel

(1961)'in[30] de belirttiği gibi; Diyarbakır Neojen havzasının güney kısmı, genellikle batı- doğu istikametinde uzanan ve Eosene atfedilen ve marnlı seviyeleri ihtiva eden krem renkli kalkerlerden müteşekkil plato karakterine haiz kıvrım zonlarından meydana gelmiştir. Bu kıvrımlı yapılar, Dicle nehri vadisine doğru daha sade/ az dalgalı bir yapı göstererek devam etmektedir. Ahmetli köyünün güneyinde yer alan ve güneydeki dağlık sahanın devamı niteliğinde olan Şipi Dağı (800m) ile Dicle nehri arasındaki morfografik yapı buna örnek olarak verilebilir. Bismil ilçesi ve yakın çevresinin içinde yer aldığı sahayı inceleyen Sözer'in (1984)[31] de belirttiği gibi; Diyarbakır havzasının güneyini kuşatan Mardin- Midyat eşiği, bu havzayla güneydeki Arap platformu arasında yükselen ve genellikle doğu- batı doğrultusunda uzanan ortalama 1000- 1500m yükseltideki kıvrımlı dağ ve tepelik sıralarını ihtiva eder. Eşiğin kuzeydoğusunda, Raman dağı jura tipi basit bir kıvrımlı yapı arz ederken, kalker Formasyonlardan müteşekkil Mardin eşiğinin genel morfolojik yapısı ise güneye doğru eğim derecelerini kaybederek, Nusaybin- Kızıltepe ovalarına doğru (Suriye'ye doğru) yatay bir durum kazanır.

Güneydeki bu dağlık alanın yapısal özelliğinden dolayı yoğun karstik ünitelerin gelişimi vardır. Bu ünitelerin başında da mağaralar, dolinler ve karstik vadiler yoğun olarak görülmektedir. Bu yüksek kıvrımlı zondan/ alandan Bismil havzasına doğru inildikçe eğim koşullarının azalmasına paralel olarak akarsuların aşındırma faaliyetlerinde de düşüş görülmektedir. Mardin eşiğindeki yüksek alanlardan kaynağını alarak Dicle nehri vadisine dökülen Savur, Şeyhan (Çemesori) ve Göksu çayları ile bunlara katılan yüzlerce derenin yukarı çığırlarında tipik karstik vadi sistemleri gelişme gösterirken; Dicle nehri vadisine doğru eğim ve jeolojik-litolojik yapının değişmesine bağlı olarak flüviyal aşınım şekilleri faklılıklar göstermektedir.

2.2.2. Bismil Depresyonu

Yukarı Mezopotamya veya Yukarı Dicle havzası olarak adlandırılan ve Dicle nehrinin içine yerleştiği Bismil depresyonu tabanında akarsu yatağı boyunca verimli

[30] A. Ardel, 1961, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler. IV. Coğrafya Kongresi (Notlar ve Kontrandüler),. Sayfa: 140

[31] A. N. Sözer, 1984, Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. Ege Coğrafya Dergisi, No:2, sayfa: 11

alüvyal ovalar yer almaktadır. Dicle nehri yatağı boyunca uzanan bu verimli tarım alanları, Bismil ilçesi ve yakın çevresindeki üçüncü ana morfolojik üniteyi meydana getirmektedir. Plato alanlarına göre oldukça az yer kaplayan ova ünitesi, yoğun tarım alanları olarak göze çarpmaktadır. Atalay'ın[32] da belirttiği gibi Diyarbakır havzasında ve Diyarbakır- Batman arsında Dicle nehri boyunca pek fazla geniş olmayan ovalar yer almaktadır. Dicle nehri tabanından 100- 120m kadar yüksekliğe sahip bu ovalarda yoğun (intensif) tarım yöntemi ile önemli tarımsal gelir elde edilmektedir. Bu arazilerin çoğunda yılda birden fazla üretim yapılabilmektedir.

Yer bilimleri dilinde havza; kenarları ekseriya eski kütlelerden, masiflerden oluşmuş, orta kısımları çukurlaşmış ve çevreden değişik yollarla gelen materyallerle dolmuş, oldukça büyük yerlerdir[33]. Diyarbakır havzası içinde yer alan Bismil depresyonu, jeolojik ve morfolojik açıdan devamı olduğu Diyarbakır sübsidans sahasının doğu bölümünde yer almaktadır. Tektonik gelişmeler, flüviyal faaliyetler ve karstik oluşumlar yöredeki ovaların şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Foto 5). Bismil- Batman arasında yoğun olarak yayılış gösteren karstik çöküntü gölleri bu düşünceyi desteklemektedir (Harita 8, Foto 6). Dolayısıyla Bismil havzasının Dicle nehri vadisi boyunca uzanan akarsu boyu alüvyal ovaların dışında, yöredeki sübsidans temelli karstik ovaların varlığı da yöre morfografyasında önemli yer tutmaktadır

Dicle nehri vadisi boyunca eğim koşullarının azalması ve nehrin menderesler çizerek akması sonucu verimli akarsu boyu ovaları oluşmuştur. Flüviyal tortulanmalar sonucu oluşan bu ovalar; uygun morfolojik ve klimatik koşulların varlığı nedeniyle insanlık tarihi boyunca tüm dünya ve bölgede olduğu gibi yoğun tarım ve yerleşim alanları olarak kullanılmışlardır. Araştırma sahasında yer alan ve Dicle nehri boyunca uzanan akarsu boyu ovalarının genişli 100- 400m arasında değişim göstermekte ve bu ovalar aynı zamanda T3 ve T4 seki sistemlerine karşılık gelmekte olup yükseklikleri 5- 10m arasında değişmektedir.

[32] İ. Atalay ve K. Mortan, 2006, Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkılâp Kitapevi, Sayfa: 391, İstanbul.

[33] M. Ardos, 1984, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi. İstanbul Üniversitesi Yay. Cilt I No: 3263, sayfa: 15, İstanbul.

Foto 5 : Bismil depresyonunu, batı- doğu doğrultusunda geçen Dicle nehri menderesler çizerek akmakta ve yöreye verimli alüvyal topraklar depolamaktadır.

Foto 6 : Birçok çökme dolininin (gölü) yer aldığı Bismil ovasında, taban suyu seviyesi yakın çevresine oldukça göre yüksektir (Yukarı Akça Gölü, Çakıllı köyü).

Yaz döneminin/ güneşli gün sayısının, fazla olması ve Dicle nehrinin varlığı bu ovalardaki tarımsal üretim potansiyelini artırmaktadır. Bismil depresyonunun güney kanadında yer alan Üçtepe, Göksu, Köseli, Obalı, Aralık, Yenice, Tepe, Kılavuztepe, Başören, Yenice, Yapılar, Kurudere, Aluç, Karacık, Şahintepe, Köprü ve Kavşak köyleri ile kuzey kanadında bulunan Bismil ilçe merkezi başta olmak üzere, Korukçu, Bozçalı, Gültepe, Çöltepe, Arıklı, İsalı, Çeltikli, Koyunlu, Yukarı Salat, ve Sinan köyünün idari alanlarının hemen hemen tamamı Bismil havzasının verimli ova köylerini oluşturmaktadır. Bismil ovası diyebileceğimiz bu bereketli tarım alanlarında nüfus yoğunluğu plato kuşağına göre çok daha fazladır.

Bismil havzasındaki ova kuşağında taban suyu seviyesi oldukça yüksektir. Söz konusu ovanın jeolojik ve litolojik yapısı ile Dicle nehri ve yan kollarının bu alanlardaki yeraltı su tablasını beslemesi bu zenginliğin başlıca nedenlerden sayılabilir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil depresyonunda da şiddetli sıcak ve kurak geçen yaz mevsiminde tarımsal alanların sulama gereksinimi oldukça yüksektir. Sıcaklık, buharlaşma ve terleme gibi bazı klimatik verilerin maksimum değerler arz ettiği bu dönemde yeraltı su tablasının zengin olması sulama problemini çok az da olsa olumlu yönde etkilemektedir. Dicle nehri vadisinin kuzey kıyısı boyunca yer alan ve özellikle Çöltepe- Sinan köyleri arasındaki sübsidans zonundaki yoğun hidrofit üniteleri bu kuramı desteklemektedir (yukarıda sözü edildiği gibi bu alanda yoğun çöküntü karst gölleri mevcut olup, yeni karstik çöküntü göllerin oluşumu için de uygun koşullar mevcuttur). Bismil ovasının kuzey ve güney kanadı boyunca tedrici olarak yükselen Mardin eşiği ve Silvan platoları kuşağına doğru yeraltı su seviyesinin azalması ve yaz mevsimindeki sıcaklık değerlerinin olumsuz etkisi nedeniyle su sıkıntısı önemli bir problem olarak süregelmektedir.

Kısacası Bismil Depresyonu; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde uzanan ve Diyarbakır Havzası olarak adlandırılan morfolojik ünitenin doğu yarısında yer alan ve Dicle nehri yatağı boyunca uzanan bir neojen sübsidans ünitesidir. Tektonik sıkışma (comprasyonel) sonucu, güneyde Mardin eşiği (Raman-Gercüş ve Savur kıvrım hattı boyunca yer alan plato ve dağlık kuşak), kuzeyde ise Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağı (Hazro- Silvan kıvrım zonu) arasında kalan Bismil sübsidans havzasında morfolojik hafif dalgalı bir topografya

arz etmektedir. Kuzey ve güneydeki dağlık birimlerden plato sahasına ve inceleme sahasının taban ünitesini oluşturan Dicle nehri yatağındaki sübsidans ova alanlarına kadar yükselti basamakları tedrici olarak azalma göstermektedir.

Dicle nehrinin menderesler çizerek aktığı bu sübsidans alanında yükselti ve eğim koşullarının coğrafi yaşamsal fonksiyonlar için uygun olması nedeniyle, tarih boyunca birçok yerleşim birimi ve kültürünün burada kurulup gelişmesine neden olmuştur. Bismil depresyonunda ve özellikle de Dicle nehri tabanındaki (ova ünitelerinde) mevcut onlarca höyük bu kuramı desteklemektedir.

Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi (TAÇDAM) tarafından koordine edilen araştırmalara göre, Bismil ve yakın çevresinde (Yukarı Dicle havzası) insanlık tarihinin, Paleolitik dönemden günümüze kadar sayısız yerleşim birimi kurduğu ortaya çıkmıştır. Paleolotik döneme ait höyüklerin bulunduğu Yukarı Salat, Kortik Tepe, Ziyaret Tepe ve Kenan Tepe gibi yörelerde yapılan kazı çalışmaları sonuçlarına göre Bismil depresyonunda, insanlık tarihi ile ilgili ***Kalkolitik, Neolitik ve Paleolitik*** dönemlere ait çeşitli tarihi eserlere rastlanılmıştır. Bu durum yörenin insanoğlu için uygun yaşamsal doğal ortam koşulları sunan elverişli coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Binlerce yıl önce, bu zengin coğrafyada yaşamış olan kültürler/kavimler günümüze, insanlığın ilk adımları olarak bilinen zengin bir tarihi ve doğal mirası, yarınlara miras bırakmak üzere, bizlere ödünç bırakmışlardır.

2.2.3. Vadi ve Boğazlar

Yeryüzünün en önemli aşınım şekilleri olarak bilinen vadiler, jeoloji ve litolojik yapı, iklim, bitki örtüsü ve tektonizmanın etkisiyle gelişme gösteren/ oluşan jeomorfolojik ünitelerdir. Hoşgören'in[34] de belirttiği gibi, vadiler; akarsuların yataklarını kazmaları ve derinleştirmeleri sonucu meydana gelmiş, genellikle bir taban ve bunun iki tarafında yer alan yamaçlardan oluşmuş yer şekilleridir. Yeryüzünün flüviyal süreçlerle şekillenmesi vadileri izleyerek meydana gelir. Bu nedenle akarsu şebekesinin hangi şartlarda şekillendiği, özelliği ve verimi yani vadi kuruluşu morfolojik olarak son derece önemlidir.

[34]Y. Hoşgören, 1993, Jeomorfolojinin Ana Çizgiler I. İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3132, sayfa: 133, İstanbul

Vadiler için çok çeşitli tasnifler yapılmıştır. Örneğin, arazinin eğimi ile olan ilişkilerine dayanılarak vadiler; eğime uygun vadiler (konsekant) ve eğime uymayan vadiler (inkonsekant) olarak sınıflandırılmalarının dışında sistematik olarak, kertik (çentik yada "V" vadi), kanyon vadi, tabanlı vadi, antiklinal vadi, yayvan vadi, menderesli vadi, senklinal vadi, yarma vadi ve boğaz vadi gibi vadi çeşitleri ayırt edilmiştir[35]. Güneydoğu Anadolu bölgesinin tamamında olduğu gibi, Bismil havzasında da tektonik gelişim ve flüviyal aşınmalarla birlikte klimatik etkenler ve vegetasyon durumu vadi sistemlerinin kurulması ve gelişmesi üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

Tüm Türkiye'de olduğu gibi, Bismil ve yakın çevresinde de tektonik gelişmelerin devam etmesi, morfolojik ünitelerin yeniden şekillenmesi veya oluşması anlamına geldiğinden, flüviyal aşınmalarla birlikte vadi şebekelerinin de sürekli değişim ve gelişim (evrim) geçirdiğini söyleyebiliriz. Eğim koşullarının flüviyal aşınmalar için uygun koşullar arz ettiği yüksek alanlarda (Bismil havzasının kuzey ve güneyinde uzanım gösteren kıvrımlı zonlar) flüviyal aşınmalar sonucu dar ve derin vadiler oluşmuştur. Özellikle Germik (bazı kaynaklarda Fırat Formasyonu olarak da tanımlanır) Frmasyonu (Alt Miyosen), Şelmo Formasyonu (Üst Miyosen- Pliyosen) ve Midyat grubuna ait olan Hoya Formasyonunda (Orta Eosen), tektonizmanın da etkisiyle fiziksel ve özellikle kimyasal aşınmalar sonucu dar ve derin kanyon vadi sistemleri gelişme göstermektedir.

Bismil depresyonunun kuzey ve güneyinde uzanan kıvrım zonlarında vadi sistemlerinin gelişimi daha çok tektonik ve klimatik koşullar altında gelişen enine konsekant (rüz), boyuna konsekant (val) ve Raman- Gercüş antiklinalinin yarılması ile oluşan dar ve derin vadi (klüz) sistemidir. Dicle nehrinin, Bismil ile Hasankeyf arasında uzanan bu kıvrımlı zonu (antiklinali) yarması sadece flüviyal aşınma yoluyla değil; tektonik kırılma ve çökmenin rehberliğinde oluştuğu ve hızlandığı ortaya çıkmaktadır (Şekil 4). Diyarbakır neojen havzasının güneyini bir set/duvar gibi kapatan Mardin eşiğinin neojen (Üst Miyosen) dönemindeki tektonizmanın etkisiyle kırılma hatları oluştuğu ve bu kırılma hatları boyunca meydana gelen yoğun aşınmalarla havza dış drenaja bağlanarak hızla boşaltılmıştır. Havzanın dış drenaja

[35]R. İzbırak, 1955, Sistematik Jeomorfoloji Harita Umum Müdürlüğü yay. İlim ve Teknik Eserler Serisi, No: 6 Ankara

bağlanmasıyla birlikte gölsel tortullarda önemli ölçüde drene edilerek yüzer halde taşınmış ve böylece Diyarbakır havzası (Bismil havzası), boşaltılmış ve açık havza olmuştur. İnceleme sahasında özellikle Pliyosen yaşlı depoların çok az bulunması bu dönemdeki aşınım faaliyetlerinin etkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Bismil- Hasankeyf arasında gelişen bu vadinin oluşumunda şüphesiz ki tektonik gelişmelerin yanında flüviyal aşınmalar da büyük rol oynamıştır. Fakat flüviyal aşınmalar, tektonik hareketlerin rehberliğinde gelişim göstererek bölgenin şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır. Dicle nehrinin ve büyük kollarından biri olan Batman suyu ile birleşerek yüksek akım değerlerine ulaştığı bu dar ve derin vadide aşınma faaliyetleri büyük hız kazanmaktadır.

Bismil depresyonunun kuzey sınırını oluşturan Silvan antiklinoryumunun doğusunda yer alan vadi sisteminin oluşumu da tektonizmanın etkin olması bakımından benzer özellikler görülmektedir. Batman suyu vadisinin doğusunda yükselen Kıradağı (volkanik plato) ile Vadinin batı yakasında yer alan Silvan kıvrım zonu Batman suyu vadi şebekesinin en dar alanını oluşturmaktadır. Güneydoğu Toros dağlarından akan dere ve çayların kabaca Malabadi köyü yöresinde birleşerek Batman suyu ve vadisini oluşturmaktadırlar. Batman'ın kuzeyinde bir hilal gibi uzanan ve Tibet tipi volkanik erüpsiyonla oluşan bazalt platosu ile Silvan kıvrım zonu arasında drene olan Batman suyu morfolojik yapıya uyarak geniş tabanlı bir vadi sistemi oluşturmuştur. Batman'ın hemen kuzeyinde uzanan Kıradağı (volkanik plato) ile Silvan kıvrım zonu (Güneydoğu Toros Kenar kıvrım zonu) arasında geniş tabanlı bir vadi şebekesinin kurulmuş olması tamamen tektonizmanın denetiminde gerçekleşen bir oluşumdur. Söz konusu volkanik plato ile Silvan kıvrım zonu farklı doğrultuda ve asimetrik bir uzanım gösterdiklerinden (Silvan kıvrım zonu, Kırdağı'na göre yaklaşık20- 25 km kadar daha kuzeyde yer almaktadır) aralarındaki geçiş zonu boyunca yükseltisi fazla olmayan plato sahası boyunca flüviyal aşınım ve derenajı için geniş bir koridor gelişmiştir. Tektonizmanın denetiminde gerçekleşen tüm bu gelişmeler, flüviyal aşınmalarla sürekli şekillenmektedir (Harita 7).

Bismil depresyonunda yer alan ve beşeri faaliyetler için en önemli jeomorfolojik ünite Dicle nehri vadisidir. Az deformeli/ kıvrımlı bir senklinal alanına yerleşen Dicle nehri menderesler çizerek akmaktadır. Sınır ötesi bir akarsu olan Dicle nehri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki önemli su toplama

havzalarından biridir. Senklinal boyunca akan Dicle nehri yatağının dar ve derin olmaması, senklinal sahası boyunca gerçekleşen sübsidans gelişimi ile ilgilidir. Diyarbakır- Bismil- Batman hattı boyunca uzanan sübsidans zonu ve bu sübsidans sahasını menderesler çizerek geçen Dicle nehri boyunca derin yatak yarılmalarından çok alansal bir alçalma (sübsidans) gelişmiştir. Dolayısıyla Bismil havzası boyunca kabaca Batı- Doğu yönünde (tektonizmanın rehberliğinde) akan Dicle nehri vadisi boyunca yoğun flüviyal depolar yer almaktadır. Dicle nehri vadisindeki bu birikim depoları boyunca binlerce yıldan beri gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler, yörenin insanlık tarihi için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bismil depresyonunun kuzey ve güneyindeki plato sahasından, Dicle nehri vadisine akan/ katılan akarsuların oluşturduğu vadi sistemleri genellikle çentik (kertik), yatık yamaçlı ve genç kanyon vadi sisteminde ele alınabilecek vadilerden oluşmaktadır. Bu vadilerin farklı yapı arz etmeleri jeolojik yapı ve tektonik gelişmelerin eseridir. Bismil- Hasankeyf arasında ve Gercüş kıvrım zonundan Dicle boğazına açılan nehir deresi, Şeül deresi, Sarnıç deresi ve Kevikera Deresi gibi dar ve derin genç kanyon vadi örnekleri oldukça yaygındır. Burada yoğun kalker ihtiva eden Eosen (Hoya Formasyonu) ve Alt Miyosen (Germik & Fırat Formasyonu) yaşlı Formasyonların, vadinin oluşum ve gelişim mekanizmasında önemli katkıları vardır. Göksu çayı, Şeyhan (Çemesori) çayı ve Savur çayının yukarı çığırları boyunca yer alan Beriguhera, Zevika, Zişvinge, Soraniye, Berani, Küştiya, Kevikera ve Zivink dereleri ile Raman antiklinalinin güney eteklerinden Dicle nehrine akan Derguvi, Taliya ve Kürdişeyh dereleri sahanın jeolojik ve litolojik yapısından dolayı genç kanyon vadi sistemleri halinde gelişim göstermektedirler. Bismil depresyonunun kuzeyinde yer alan Silvan kıvrım zonundan Dicle nehri ve Batman Suyu vadisine açılan Hacireş, Bazkaz, Zuhul, Mukur, Dingi, Cenijeni, Hasekendal, Molaali, Kırlık ve Harem derelerinin yukarı çığırları mevcut jeolojik ve litolojik yapıdan dolayı dar ve derin vadi ağı oluşturmaktadırlar.

Yoğun kalker ihtiva eden Silvan ve Raman- Gercüş- Savur kıvrım zonlarından Bismil depresyonuna doğru jeolojik ve litolojik yapının değişmesi ve flüviyal aşınmanın etkisiyle oluşan vadi sistemleri de değişme göstermektedir. Kıvrım zonlarındaki genç kanyon vadi sistemlerinin yerini plato yüzeyinden Dicle yatağına doğru çentik (kertik) vadi sistemleri almaktadır. Eğimin iyice azaldığı

Bismil ovasında, kuzey ve güney plato sahasından gelen akarsu sistemlerinin Dicle nehrine yaklaştıkları/ karıştıkları alanlar boyunca menderesli vadi şebekeleri ve geniş birikinti yelpazeleri oluşum göstermektedir.

2.3. İNSAN- RELİYEF İLİŞKİSİ

Yerleşim ünitelerinin kurulup gelişmesinde, doğal ve beşeri etkenler olmak üzere iki önemli temel faktör rol oynamaktadır. Paleolitik'ten günümüze kadar, toplumların yerleşik (sedanter) düzene geçtikleri dönemler boyunca, yaşamsal koşulların doğal ortama olan bağımlılık derecelerine göre faklılıklar göstermiştir. Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde (35.000- 8.000 yıl önce) doğal barınaklarda yaşamlarını sürdüren toplumlar için barınma (mağara, ağaç kovukları), güvenlik (klimatik olumsuzluklardan, vahşi hayvanlardan) ve avlanmak gibi yaşamsal sürekliliğin devamlılığı için en önemli faktörlerdi. Neolitik dönemde ise (7.500-5.500 yıl önce) nomandik hayat tarzından, yerleşik düzene geçen, özellikle klimatik koşulların uygun olduğu; akarsu, göl ve deniz kıyılarında taş ve ahşap malzemelerden barınak (ilkel ev) inşa eden, vahşi doğadan yabani hayvanları evcilleştiren (at ve koyun gibi), yine doğal ortamdan topladıkları çeşitli tohumları (buğday, arpa gibi) ekerek, tarım alanları oluşturan Neolitik dönem toplumları; insanlık tarihi için devrim niteliği taşıyan bir evrime imza atmışlardır.

Çıvgın ve Yardımcı (2007)'ya göre ise son paleolitik döneminin en önemli gelişmelerinden biri, genellikle mağaralarda yaşayan insan türünün, burada karşılaştığı sorunlar ya da iklim değişikliklerinden dolayı mağaraları terk etmesidir. Artık insan, açık havada bazen hafif bazen de sağlam yapılar oluşturmaya başlamıştır. Paleolitiğin 25.000 yıllık son döneminde, insan nüfusunda büyük bir artış olmuştur. Bu artışın göçleri hızlandırdığına kuşku yoktur. Göçün belli bir mantık dâhilinde yapıldığı, görece kalıcı yerleşimler kurmak isteyen insanın av alanlarına yakın yerleri seçtiği anlaşılıyor. Aynı dönemde, cinsiyet ayrımına dayalı işbölümü de oluşmaya başlamıştır. Artık kadınlar *toplayıcılık*la, erkekler *avcılık*la meşguldürler. *Balıkçılık* da, önceki dönemlerden daha yoğun biçimde topluluk hayatına girmektedir[36]. Avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık için uygun yaşam koşullarına sahip olan Dicle nehri, Paleolitik dönemden günümüze değin insanlar için en önemli yerleşim alanı başka bir değişle önemli coğrafi mekanlardan olmuştur.

[36] İ. Çıvgın, ve M. R. Yardımcı, 2007; İlkçağ Tarihi, s. 10, Maya Akademi yay. dağ., Ankara

Tarımın ortaya çıkışını simgeleyen Neolitik dönem (Cilalı taş devri); genellikle M.Ö. 8.000 yıllarından başlatılır. Neolitik boyunca, insanın aletleri daha küçük boyutlarda üretmeyi öğrenmesi, kumaşın ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır. Savaş olgusu da insan hayatına aynı dönemde girer. İlk savaşlar, hiç kuşkusuz, yaşam alanlarını savunmaya çalışan yerleşikler ile onların ürettiklerini gasp etmek isteyen göçebe halklar arasında olmuştur. Daha güçlü bir savunma hattı kurmanın gerekliliğini kısa sürede kavrayan köy sakinleri, şehirleşme eğilimini benimsemek zorunda kalırlar. Bu durum, toplumsal örgütlenmenin oluşmasını ve toplumların zanaatkârlar, askerler, tüccarlar, yöneticiler olarak bölünmelerini sağlayacaktır. M.Ö. 7.000 yıllarından başlayarak, insan yaşamındaki köklü değişimlerin, hatta devrimlerin ev sahipliğini Mezopotamya bölgesi yapar. Dönemin önde gelen yerleşim alanları, Fırat, Dicle ve Nil kıyılarıdır. Sulama kanalları oluşturma projesi de aynı bölgelerde ortaya çıkacaktır. M.Ö. 6.000'lerde, Anadolu ve Güney-doğu Avrupa insanı tarımsal üretimle tanışır. Neolitik dönemde icat edilen çömlek ise, besinin korunmasını/taşınmasını ve yiyeceklerin pişirilmesini kolaylaştıracaktır. Mezopotamya ahalisi, yün işlemeyi de öğrenecek ve giysi teknolojisinde neredeyse bir devrim yaratacaktır. Denizcilik sayesinde, insanın yayılma gücü sınır tanımaz hale gelir. M.Ö. 4.000 itibariyle 7 milyona ulaşan insan nüfusu, dünyanın her tarafına yayılmayı başarmıştır[37].

İnsanoğlu, paleolitik dönemin bütününde oldukça istikrarlı bir yaşam biçimi oluşturmuştur. Avcılık ve toplayıcılık üzerine kurulu olan bu yaşam biçimi, toplumsal örgütlenme düzeyi bakımından neredeyse hiç evrim geçirmemiştir. Döneme ait bütün teknolojik değişimler, taş işçiliğindeki ilerlemelerden ibarettir, ancak bu ürünlerin kullanımı bile bir milyon yıl boyunca yalnızca avlanmaya hasredilmiştir. Böyle bakıldığında, neolitiğin insan yaşamında paleolitikten çok daha köklü bir değişim getirdiği kolayca anlaşılır. Yalnızca okun icadı bile, insanın daha karmaşık teknolojiler kullanmaya nasıl hızlı biçimde alıştığını göstermeye yeter[38].

Neolitik dönem toplumları, yaşamsal gıdasını sadece avlanarak değil, evcilleştirdiği hayvanlardan elde etmeye ve uzun deneyimlerle farkına vardığı verimli alanları ekerek yaşam için öncelikli ihtiyaçlardan olan tarım kültürünü

[37] İ.a.g.e

[38] a.g.e.

geliştirmiştir. Neolitik ve Kalkolitik dönemlerden itibaren özellikle su kaynakları, tarıma elverişli topraklar ve klimatik koşulların uygun olduğu bölgeler/ yöreler, günümüze değin artarak nüfuslanmıştır. Yukarı Dicle havzasında yer alan Bismil yöresinde de nüfuslanmanın oluşumu ve gelişimi bu doğrultuda yön bulmuştur.

Bismil ilçesinin güneydoğusunda ve özellikle Dicle nehri vadisi boyunca (Hasankeyf'e doğru) ve Güzelköy, Kavşak ve Topraklı köylerinde çok sayıda mağara mevcuttur. Bu mağaralar paleolitik dönem toplumları için önemli barınaklardı.

Bismil depresyonuna doğru uzanan verimli alüvyal toprakların ekilmeye başlandığı Neolitik dönemde, tarımsal faaliyetlerin gelişmesiyle yerleşme ve nüfuslanma artarak devam etti. Dicle nehri vadi tabanı boyunca nüfus ve yerleşmenin binlerce yıldan bu yana artarak devam etmesinin gerekçesi uygun doğal coğrafya koşullarıdır. Bismil depresyonunda, Dicle nehri vadisi boyunca yer alan yüzlerce höyük bu kuramı doğrulamaktadır.

Bismil havzasındaki sübsidans gelişimi ve ilimdeki genel değişikliklere bağlı olarak Dicle nehri vadisi boyunca yer alan eski yerleşim (höyük) birimlerinin dönemler boyunca yer değiştirmeleri de doğal ortam koşullarındaki değişimin eseridir. Özellikle klimatik değişikliklerin sonucu olarak Dicle nehrinin artan debisi ile verimli akarsu boyu alüvyal ovaları ve bu ovalardaki yerleşim üniteleri sular altında kalmış veya tahrip olduğu için yerleşim birimleri birkaç on metre yükseklikteki sekilere taşınmış ya da bu sekilere yeniden inşa edilmiştir. İklim koşullarının kuraklaşma trendi gösterdiği dönemlerde ise yerleşmeler tekrar Dicle nehri vadisi tabanına doğru daha düşük seviyelere inşa edilmeye başlanmıştır.

Modern dönem (sanayi devrimi) ile birlikte toplumların doğaya karşı verdikleri mücadele daha da kararlı bir durum almıştır. Dicle nehri boyundaki verimli tarım alanlarındaki ekonomik faaliyetler ve bu kuşaktaki nüfus ve yerleşme üniteleri gelişip genişleyerek Silvan ve Mardin eşiği plato kuşağına doğru gelişim göstermiştir. Yaşamsal faaliyetler için en önemli faktör olan su için Dicle nehri gereklidir ama zorunlu veya alternatifsiz bir seçenek değildir. Dolayısıyla Plato kuşağına doğru gelişen nüfus ve burada kurulan yerleşme üniteleri ile plato zonundaki yeraltı suyundan yararlanmayı bilmişlerdir. Özellikle plato kuşağındaki sarnıç ve su kuyuları bu görüşü desteklemektedirler. Nüfus ve yerleşmelerin, Dicle nehri tabanından, Silvan ve Mardin eşiği platolarına doğru gelişme göstermesi, beşeri

faaliyetlerin yaygınlaşması anlamına geldiğinden; doğal ortama verilen zararlar artmıştır. Bismil depresyonundan plato zonuna ve oradan da kıvrımlı dağ alanlarına doğru çekilen hatta neredeyse yok olan orman örtüsü bu kurama verilebilecek en güzel örneklerden biridir.

Bismil yöresinde yerleşim ünitelerinin kuruluş alanlarının dağılışında/ belirlenmesinde jeomorfolojik koşulların önemli bir etkisi vardır. Hafif dalgalı bir neojen dolgu özelliği gösteren Silvan ve Mardin eşiği platolarında yeraltı su seviyesi, pınar (kaynak) adi ve artezyen kuyuların açılabildiği hafif kıvrımlı senklinal birimlerde nüfus ve yerleşmeler yoğunlaşma göstermektedir. Bismil ilçesinde yerleşim ünitelerinin su ihtiyacını büyük bölümünün yeraltı sularından temin ediliyor olması, insanın doğaya biraz daha hükmedebildiğini göstermektedir. Bu durum doğal koşulların, insan faaliyetlerini belirli oranda sınırlayabildiğini, doğaya karşı verilen yaşam mücadelesinde, insanın da her geçen gün önemli mesafeler aldığını göstermektedir. Özellikle Mardin eşiği platosunda, artezyen suları ile sulu tarımın yaygınlık göstermesi ve yılda iki ürün alabilme kapasitesine sahip tarımsal alanların oluşturulması insanın doğaya karşı verdiği mücadelenin olumlu bir sonucudur.

İnsanların, sağlıklı bir ortamda, güven içinde yaşayabilmeleri, ihtiyaçlarını en uygun şekilde karşılayabilmeleri, seçtikleri coğrafi mekana bağlıdır. Planlamalarda doğal duruma ve jeomorfolojik faktörlere uyulmadığı takdirde insanlar doğal afetlerle karşı karşıya kalmakta, büyük ekonomik kayıplara uğramaktadır[39]. Günümüzde, kırsal alanlardan kentlere kaçış sonucunda plansız gecekondu yerleşmeleri sağlıksız bir kentleşme (urbanisationsform) formu olarak ortaya çıkmıştır. Bismil şehrinin özellikle, Dicle nehri vadisi boyunca herhangi bir resmi (Belediye imar planı) plan olmadan inşa ettikleri gecekondularla iskan alanları oluşturmaları, şehrin peyzajını bozmaktadır.

Yerleşmeler tarihi dönemler boyunca Anadolu'nun verimli ova ve vadilerini tercih etmiştir. Ne var ki aşırı nüfuslanma ile birlikte ovaların iskana açılması, sanayi ve diğer yapıların ova alanını işgal etmesi yanlış arazi kullanımı sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Yalçınlar'ın (1967) ifadesiyle (akt. Özdemir, 1996) yüzlerce şehir, ovaları terk etmemek üzere işgal etmiştir. Bu durum ülke ekonomisi bakımından da

[39] M.A. Özdemir, 1996; Türkiye'de Büyük Yerleşme Alanlarının Seçiminde Jeomorfolojik Esaslar, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı:2, Sayfa: 211

büyük kayıp, aynı zamanda stratejik bir planlama hatasıdır. Şehir ve bölge planlamasında araziyi en verimli bir şekilde kullanabilmek için etüt yapılmalıdır. Doğal ortam insan ilişkilerini derinliğine vakıf formasyonla yetiştirilen "**Coğrafyacı**"lar, farklı amaçlara yönelik en uygun alanları tespit ederek sağlıklı arazi planlaması yapabilirler[40].

Yerleşme açısından, ova ünitesinin pek çok olumlu özelliklerinin yanı sıra olumsuz şartları da içermektedir. Örneğin hakim rüzgar istikametine dik uzanan kapalı çukurluklarda kirli hava ortamda daha uzun süre kalmakta, bu yüzden hava kirliliği daha etkili olmaktadır… Bakı faktörü özellikle yerleşmelerin ısınma ve yakıt ihtiyacını etkilemekte güneşe dönük yamaçlar, dulda yamaçlara göre daha az yakıt tüketmektedir (akt: Özdemir ve Karadoğan, 1996)[41]. Yükselti fakının pek bulunmadığı Bismil depresyonu ve devamındaki hafif dalgalı plato kuşağı boyunca yer alan yerleşim ünitelerinin hemen hepsi küçük senklinal tabanlarındaki yeraltı suyu veya pınarların konumuna göre kurulmuşlardır. Kavurucu yaz sıcaklıkları göz önüne alınarak, meskenlerin güneşi ön cepheden değil de yan veya çapraz açılarla alacak şekilde inşa edildikleri görülmektedir. Bu durum yöre insanlarının, bunaltıcı yaz sıcaklarına asgari düzeyde de olsa önlem almaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

Bismil ovasında yaygın olan bataklıklar, gevşek zeminler ve yeraltı suyu seviyesinin yüksek olduğu alanlar yerleşim ve tarımsal amaçlı arazi kullanım koşullarını sınırlandırmaktadır. Dicle nehrine katılan ve Güneydoğu Toros dağları (Hazro- Silvan Kıvrım kuşağı) ile Mardin eşiğindeki (Değirmen dağı ve yüksek plato alanı) yüksek kuşaktan kaynağını alan çay ve derelerin akımları, özellikle yağışlı dönemlerde sel ve taşkınlara neden olabilecek ölçektedir. Anormal yağışların düştüğü dönemlerde (1961 ve 2006yıllarında görülen anormal yağışlar gibi), Dicle nehri ve yan kollarının taşmasıyla, akarsu yatağına yakın ve düşük tabanlı birimlerde kurulan yerleşim üniteleri büyük felaketlere maruz kalmaktadır. Kasım 2006'da özellikle G. Anadolu bölgesinde etkili olan yağışlarla birlikte oluşan sel felaketinde, Bismil ilçesinde 17 vatandaş hayatını kaybetmiştir (Foto7).

---

[40] M. A. Özdemir ve S. Karadoğan, 1996; Türkiye'de il merkezlerinin Coğrafi Mekanla İlişkileri. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı:2, sayfa: 230

[41] C. Şahin, 1989; Hava kirliliği ve hava kirliliğini etkileyen doğal çevre faktörleri: Atatürk K.D. ve T.Y.K. Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları, Cilt 1, Sayı:1, Ankara

Foto 7 : Dicle nehrinin taşması sonucu sel suları altında kalan Meydanlı köyündeki (Kasım 2006), can ve mal kaybı, yanlış coğrafi planlamanın sonucudur.

Bismil ilçesinin kurulu bulunduğu yüzey şekilleri, tarım, ulaşım ve diğer coğrafi ortam faaliyetleri için genellikle olumlu bir yapı göstermektedir. Bu durum binlerce yıllık yerleşme ünitelerinin süregeldiği, tarihten günümüze değin uygun coğrafi ortamın tesis edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bismil yöresinde özellikle son yıllarda artan bağ tarımı (bağcılık- üzüm ve fıstık yetiştiriciliği) sahanın eğim koşulları, yağış oranı ve karst topografyasındaki fiziksel ve kimyasal çözülmelerle oluşan kırmızımsı kahverengi orman toprağı ve kahverengi orman topraklarının eseridir. Reliyefin özellikle tarımsal faaliyetler için uygun koşullar sunduğu Bismil havzasında, bağ ve bahçe faaliyetlerinin geliştiği alanlar boyunca, yerleşim birimlerinin (köy, mezra gibi) de kuruluş ve gelişmesine ön ayak olduğu görülmektedir. Tarım için ideal reliyef, toprak ve su kaynaklarına sahip olan alanlar, önce dönemlik yerleşmeler şeklindeki kepir veya hollikler ile yerleşmeye açılır. Bu geçici meskenler daha sonra mezra tipi bir yerleşim ünitesi ve sonrasında da gelişerek mahalle veya köy yerleşim alanı halini almaktadır.

2.4. İKLİM

Bismil yöresi; yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerleri bakımından Güneydoğu Anadolu bölgesinin, genel karakterini yansıtmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bölgenin ortasında yükselen Karacadağ volkan kütlesi (1957 m) ve onun güneydoğusunda uzanan Mardin eşiği platosu dışında bölgenin sade ve yeknesak bir topografya arz etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bismil yöresinin iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için, Bismil ve yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarına ait iklim verilerinin değerlendirilmesi gerekir. Bismil ilçesi ve yakın çevresinde yer alan Çınar, Savur, Gercüş, Midyat, Silvan ve Hazro meteoroloji istasyonlarına ait klimatik verilerin süreklilik arz etmemesi veya uzun süreli olmamaları bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Tüm bu eksikliklere rağmen yörenin iklim tasnifi ve genel özellikleri hakkında Diyarbakır, Mardin ve Batman meteoroloji istasyonlarının iklim verilerinden yararlanarak, genel bir değerlendirme ile yörenin iklim özellikleri ortaya çıkarılmıştır.

2.4.1. İklimi etkileyen faktörler

İklim, uzun bir zaman süresince, yeryüzünün bir bölümünde etkili olan hava koşullarının genel ortalamasıdır. Bir bölgedeki iklimi belirleyen ana unsurlar ise planeter ve coğrafi faktörler ile iklim elemanları (sıcaklık, basınç- rüzgarlar, nem ve yağış)'dır.

2.4.1.1. Planeter faktörler

Genel atmosfer sirkülâsyonu ile meydana gelen ve ana iklim kuşaklarının oluşumunda etkili olan etkenlerdir. Dünyamızın eksen eğikliği, kendi ve güneş etrafındaki dönüşü, mevsimsel dönemlerin oluşumu, güneş kütlesindeki patlamalarla bu yıldızın yüzeyinde oluşan lekeler ve bunların dünya atmosferine yansımalarıdır.

2.4.1.1.1. Güneşlenme süresi

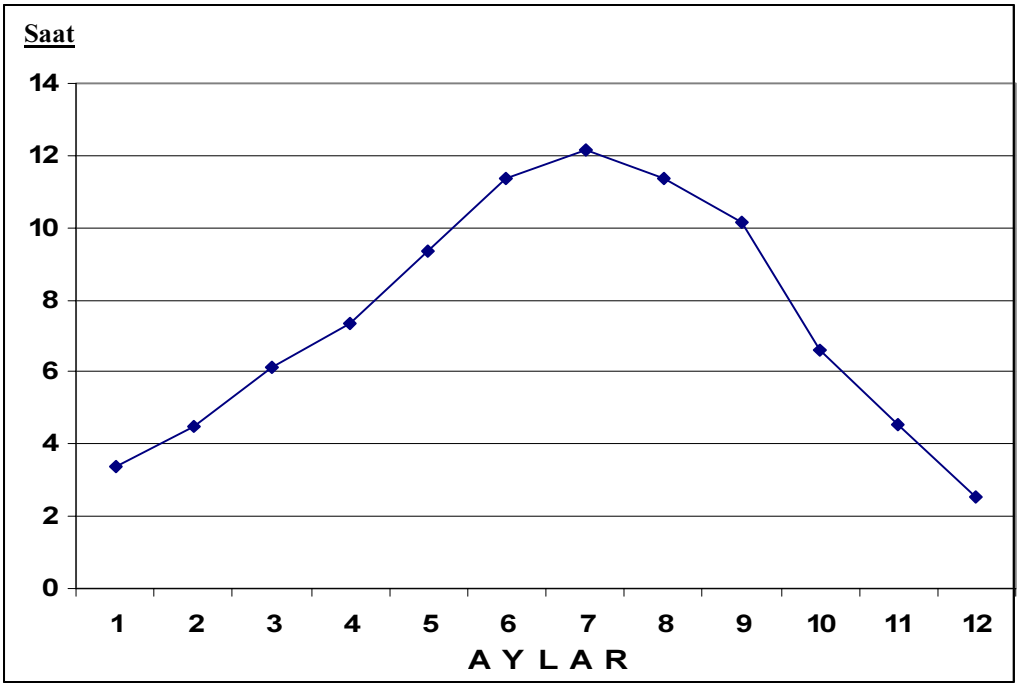
Yerkürenin kendine has özel şekli ve eksen eğikliğinden dolayı, güneş ışınlarını, yıl boyunca farklı açılarla almaktadır. Buna göre herhangi bir noktanın, güneşlenme süresi, o yerin enlem derecesine göre gün boyu aldığı güneş ışınlarının t-zaman dilimindeki karşılığı şeklinde hesaplanmaktadır. Gündüz sürelerinin uzamaya başladığı 22 Aralık tarihinden itibaren, güneş ışınları kuzey yarımküredeki herhangi bir noktaya geliş açısı artarak devam etmektedir. Bu artış 21 Haziran tarihine kadar

devam eder ve bu tarihten itibaren, kuzey yarıküreye gelen, güneş ışınlarının geliş açısı, tedrici olarak azalmakta ve 21 Aralık tarihinde en düşük geliş açısı ile kuzey yarım küreyi aydınlatmaktadır.

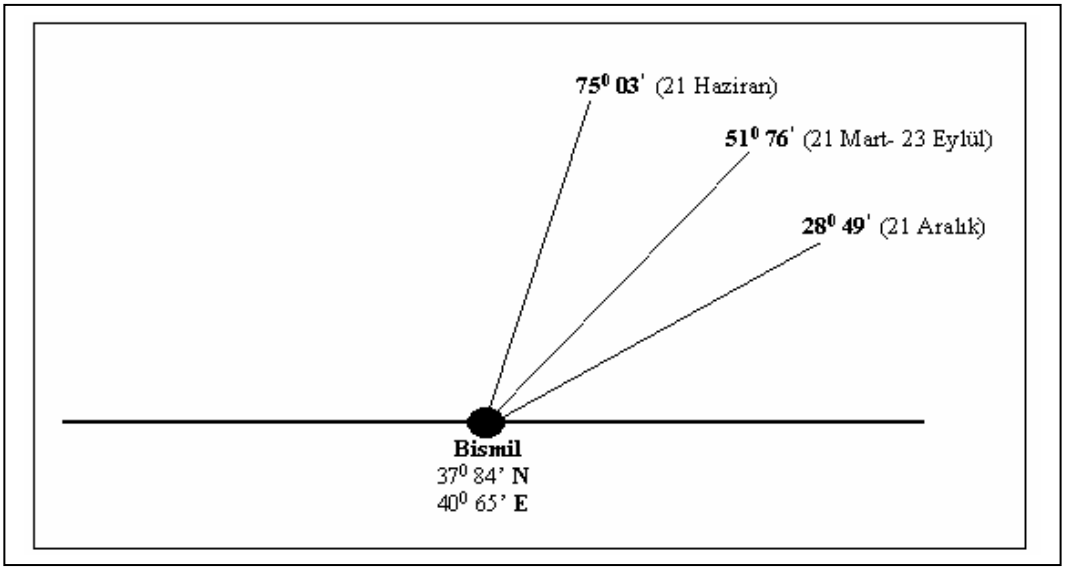
Bismil meteoroloji istasyonuna ait güneşlenme süresini gösteren tablo ve grafikler incelendiğinde; güneşlenme süresinin en yüksek olduğu aylar; Temmuz, Haziran ve Ağustos, en düşük olduğu aylar ise Aralık, Ocak ve Şubat'tır. Aylar arasındaki güneşlenme süresinin en yüksek oluğu dönem, Eylül ve Ekim arasındaki dönemdir. Bu iki ay arasındaki güneşlenme süresi farkı 3 saat 17 dakikadır. Aylar arasındaki güneşlenme süresi farkının en düşük olduğu Haziran ve Temmuz dönemlerinde ise bu değer 38 dakikaya düşmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde güneşli gün sayısı oldukça yüksek değerler vermektedir. Güneşlenme sürelerinin bölgede yüksek olmasında enlem derecesinin etkisi dışında, sis, bulut ve yağış gibi güneşlenmeyi engelleyici iklim olaylarının az olmasıdır (Tablo, Grafik 1).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Saat	3.4	4.5	6.1	7.3	9.4	11.4	12.1	11.3	10.2	6.6	4.5	2.5	7.6

Tablo 1 : Bismil'de aylık ortalama güneşlenme süreleri (1984- 2001).

Grafik 1: Bismil ilçesinde güneşlenme sürelerinin (saat) yıl içindeki dağılışı (1984- 2001).

Şekil 9 : Güneş ışınlarının soltist ve ekinoks dönemlerinde Bismil'e geliş açıları.

Bismil yöresine yıl içinde gelen güneş ışınlarının geliş açısındaki kırılmaların başlıca nedeni mevsimsel hareket ve ilkbahar ile sonbahar dönemlerindeki yağışlı havalar ve bu havaların kararsızlık durumudur. Bu dönemdeki yağışlar ve yağışlar öncesindeki bulutlu atmosfer koşulları yörenin güneşli gün sayısını etkilemektedir.

Bismil yöresine gelen güneş ışınlarının geliş açısı incelendiğinde, maksimum değerin 21 Haziran tarihinde gerçekleştiği bu tarihte güneş ışınlarının geliş açısı 75^0 03^1 olarak hesaplanmıştır. Güneş ışınlarının minimum geliş açısının ise 21 Aralık tarihinde 28^0 49^1 lık bir açı ile geldiği, dolayısıyla yaz dönemine göre güneşten gelen enerjinin oldukça düşük derecelerde yöreye ulaştığı ortaya çıkmaktadır. Yerkürenin eksen eğikliğinden dolayı 22 Aralık tarihinden itibaren, güneş ışınları tedrici bir şekilde kuzey yarıküreye artarak gelmeye başlamaktadır. Dolayısıyla kuzey yarı kürede yer alan Bismil yöresine de her gün yaklaşık $15^1 6^{11}$ derecelik bir artış ile ulaşmaktadır (Şekil 9).

2.4.1.1.2. Genel Hava Dolaşımı ve Hava Kütleleri

Türkiye iklimi üzerinde en çok etki oluşturan iki hava kütlesinden biri; kış döneminde etkili olan polar (kutupsal) hava kütlesi, diğeri ise yaz döneminde etkili olan tropikal hava kütleleridir. Türkiye iklimi üzerinde etkili olan başka hava kütleleri de olmasına rağmen, kapsadıkları alan ve etkili oldukları zaman dilimi

itibariyle yaşamsal faaliyetler üzerinde doğrudan veya dolaylı etkiye sahip olanlar daha çok Polar ve Tropikal hava kütleleridir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin matematik konumu ve genel fiziki yapısı itibariyle daha çok tropikal kökenli olan ve Arap yarımadası üzerinden bölgeye/ Türkiye'ye sokulan, çöl karakterli hava akımının devamı niteliğindedir. Bunun yanı sıra kış döneminde de kuzey sektörlü olan ve soğuk havayı Türkiye üzerinden Akdeniz ve Basra körfezine taşıyan polar hava kütleleri de Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve dolayısıyla da Bismil yöresinde etkili olmaktadır. Bu iki hava kütlesinin güneydoğu Anadolu bölgesi ve Bismil yöresindeki etkileri karşılaştırıldığında; tropikal hava kütlesinin bölgede çok daha etkin ve uzun sürdüğü görülmektedir. Bu durumun planeter faktörlerle de ilişkili olduğu muhakkaktır.

Türkiye iklimi üzerinde etkili olan bu kuzey ve güney karakterli hava akımları dört ana basınç zonundan oluşmaktadır. Erol (1984)'un belirttiği gibi Türkiye'yi etkileyen hava kütlelerinin başlıcaları; maritim polar (mP), continental polar (cP), maritim tropical (mT) ve continental tropikal (cP) hava kütleleridir. Bu hava kütlelerinin etkili olduğu alan ve dönemler arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Yine bu hava kütlelerine ait cephe hareketleri karşılaşmalarına bağlı olarak farklı ve değişken hava olayları görülür[42]. Türkiye ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu bölgesinin de içinde yer aldığı orta kuşak zonu boyunca oluşum gösteren cephe sistemleri, termik nedenlere bağlı olarak güçlenir veya zayıflayarak dönemsel etkinliklerini sürdürürler.

Türkiye genel olarak kışın, ekim ayı sonundan başlayıp mayıs'a kadar süren bir dönemde farklı bölgelerden Akdeniz havzasına ulaşan hava kütlelerine bağlı cephe sistemleri ve alçak basınç oluşumları hava şartlarını yönetir. Orta ve doğu Avrupa'dan soğuk havanın (mP veya cP), doğu Akdeniz'e geçişi ile oluşan cephe sistemlerine (polar veya Akdeniz cephesi) bağlı alçak basınç merkezlerinin kuzey ege üzerinden Karadeniz'e doğru yada ülkenin güneyinden doğuya doğru hareket eğilimi gösterir. Kuzey ege veya Adriyatik üzerinde zaman zaman Akdenize doğru akan bu hava kütlelerinin, güneyden gelen daha sıcak hava tropikal hava kütleleri (mT veya cT) ile birleşmesiyle batıdan doğuya doğru depresyonların (alçak

[42] O. Erol, 1984, Genel Klimatoloji, İstanbul Üniversitesi yay. No: 3526, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Yay. No: 310, İstanbul

basınçların) geçişi başlar ve böylece Doğu Akdeniz havzasında baskın bir dolaşım tipi meydana gelir[43]. Kuzey ve güney sektörlü farklı basınç karakterine sahip hava kütleleri arasında kalan Güneydoğu Anadolu bölgesi; genel reliyef yapısı ve deniz seviyesine göre olan yükseklik koşulları bakımından dolayı, güney sektörlü (Basra Termik Alçak Basınç) hava akımlarının etkisi altına girmektedir. Bu durum özellikle sıcak, kurak ve uzun süreli yazların devam etmesine neden olmaktadır.

Türkiye genelinde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yağışların büyük bir çoğunluğu kış döneminde düşmektedir. Bu durum bölgesel ölçekli atmosferik basınç merkezleri ile ilgili bir oluşumdur. Türkeş (2003)'in de belirttiği gibi, Türkiye yağışları, kısın esas olarak bölgesel atmosferik dolaşım koşullarına ve basınç merkezlerine büyük bir bağımlılık göstermektedir. Buna karşılık yazın, yağış oluşum koşullarının yerelleştiği ve yağışın esas olarak sinoptik ya da bölgesel ölçekten daha küçük atmosferik sistemlerce, esas olarak da yerel konvektif etkinliklerce ve orografik katkıyı da içeren fiziki coğrafya koşullarınca oluşturulduğu söylenebilir[44].

Bölgenin sıcaklık ve yağış koşullarını belirleyen, daha çok Kafkasya (Sibirya menşeli), termik yüksek basınç ve Basra termik alçak basınç merkezleri arasındaki hava basınç sirkülâsyonlarının alansal olarak etki sahalarını genişletmeleri ile ilgilidir. Mevsimlik güneşlenme durumlarına göre güçlenen veya zayıflayan bu basınç merkezleri; güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil yöresinin de iklim koşullarının belirlenmesinde etkili olmaktadırlar. Kış döneminde Hazar/ Kafkasya bölgesi yüksek basınç alanından, Anadolu'ya doğrudan oluşan cP hava kütlesinin getirdiği kuru ve soğuk hava koşulları doğu ve iç bölgelerimizdeki kadar etkili olmamakla birlikte, Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar ulaşarak, hava sıcaklığının önemli oranda düşmesine sebep olmaktadır[45].

Kışın güçlenerek Akdeniz ve Basra körfezine doğru akan Sibirya kaynaklı cP hava kütlesi, batı Avrupa üzerinden Akdeniz havzasına ulaşan ve İskenderun

[43] A. Koçman, 1993, Türkiye İklimi, sayfa: 2, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak. yay., No: 72, İzmir.

[44] M. Türkeş ve diğ., 2003. Türkiye'de aylık kurak ve yağışlı kofullarla ilişkili deniz seviyesi basıncı desenleri. Devlet Meteoroloji İsleri Genel Müdürlüğü Bilimsel ve Teknik Sunumlar 2002, Seminerler Dizisi 3: 59-78, Ankara.

[45] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa: 7-8, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay no: 12, Diyarbakır.

körfezinden de kollara ayrılarak, kuzey Suriye ve Maraş grabeni boyunca iç bölgelere sokulan İzlanda kaynaklı DAB karakterli mP hava sirkülâsyonu ile karşılaşır ve bu karşılaşma/ çarpışma sonucunda cephe yağışları oluşum göstermektedir. Yaz sezonunda dinamik yüksek basınç kuşağının (Kuzey Afrika menşeli) güçlenmesiyle Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin büyük bir bölümü bu sistemin etkisi altına girmektedir.

Akdeniz havzasından Güneydoğu Anadolu bölgesine doğru akan maritim polar (mP) hava akımları, Karacadağ ve Mardin eşiği gibi morfografik engellere çarparak yükselmekte ve doyma noktasına (bağıl nem oranı yükselince) ulaşan bu hava akımı, yüksek morfolojik birimlere yağış bırakmaktadır. Bismil yöresinin batı, güney ve güneybatısında "yarı çember" gibi uzanan bu yüksek morfografik üniteler, Akdeniz havzası üzerinden gelen nemli hava kütleleri önünde adeta bir duvar gibi yükselerek, Bismil yöresine ulaşmalarını engellemektedir. Dolayısıyla Bismil yöresine doğru hareket eden hava akımlarının bu yöreye bıraktığı yağış oranında azalma olmaktadır. Mardin eşiğinin güneybatısında yer alan Mardin şehri ve yakın çevresine düşen yağış oranı da bu görüşü desteklemektedir[46].

Güneydoğu Anadolu bölgesinin iklim koşulları üzerinde etkili olan Basra körfezi kaynaklı termik alçak basınç merkezi yaz döneminde etki sahasını genişleterek başta Güneydoğu Anadolu bölgesi olmak üzere, Türkiye'deki etkisini iyice hissettirmektedir. Güney İran ve Basra körfezi çevresinden kaynaklanan cT hava siklonik dönüşe bağlı olarak doğulu ve güneydoğulu akımlarla Anadolu'ya ulaşır. Bu sıcak hava kütlesi doğal olarak nem bakımından fakirdir[47].

Yaz döneminde güneydoğu Anadolu bölgesinin neredeyse tamamına yerleşen Basra menşeli siklonik hava zonu, kuzeyden bölgeye giriş yapmaya çalışan kuzey sektörlü antisiklonik cephelerle daha çok Doğu Anadolu ve özellikle de kuzeydoğu Anadolu bölümünde cephe sistemi oluşturarak, yaz yağışlarının oluşmasına neden olmaktadır. Gürgen (2002)'in de belirttiği gibi, yaz döneminde etkili olan bu genel koşullarda özellikle yaz mevsimi başı veya sonunda bazı sapmalar meydana

[46] N. Özgen, V. Boz, 2007; A Geographic Analysis On Interaction Between Human Being And Natural Environment In Mardin Folded (Gercüş-Savur- Hasankeyf). Geo Med, international Symposium on Geography. "Environment and Culture in the Mediterranean Region" 5-8 June, Kemer, Antalya

[47] A. Koçman, 1993; Türkiye İklimi, sayfa: 6, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fak. yay. No: 72, İzmir.

gelmektedir. Polar hava kütlelerinin kuzey ve kuzeydoğu yönünden, Güneydoğu'ya doğru hareket etmesiyle cephesel yaz yağışları oluşur ve sıcaklık da bir miktar azalır. Ancak bu tür yağışlar çoğunlukla kuzey bölgelerimizle sınırlı kaldığından, İç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimize ulaşmaz[48].

Genel atmosfer sirkülâsyonu ve morfolojik yapı ile karasallığın etkileri gibi nedenlerle kış mevsiminde polar, yaz döneminde ise tropikal hava kütlelerinin etkisi altına giren güneydoğu Anadolu bölgesinde Akdeniz iklimi ile karasal iklim arasında geçiş özelliği gösteren Karasal Akdeniz (KAKD) yağış rejimi etkili olmaktadır[49]. Bu yağış rejimi; orta yağışlı bir kış/ ilkbahar, çok sıcak ve kurak bir yaz mevsimi ile birlikte, oldukça mevsimsel; yarı kurak ve kurak-yarı nemli subtropikal bir iklim rejimi etkili olmaktadır.

Bölgenin sıcaklık ve yağış koşullarını belirleyen, daha çok Kafkasya (Sibirya menşeli), Termik Yüksek Basınç ve Basra Termik Alçak Basınç merkezleri arasındaki hava basınç sirkülâsyonlarının alansal olarak etki sahalarını genişletmeleri ile ilgilidir. Mevsimlik güneşlenme durumlarına göre güçlenen veya zayıflayan bu basınç merkezleri; güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil yöresinin de iklim koşullarının belirlenmesinde etkili olmaktadırlar. Kış döneminde Hazar/ Kafkasya bölgesi yüksek basınç alanından, Anadolu'ya doğrudan oluşan cP hava kütlesinin getirdiği kuru ve soğuk hava koşulları doğu ve iç bölgelerimizdeki kadar etkili olmamakla birlikte, Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar ulaşarak, hava sıcaklığının önemli oranda düşmesine sebep olmaktadır[50].

Kışın güçlenerek Akdeniz ve Basra körfezine doğru akan Sibirya kaynaklı cP hava kütlesi, batı Avrupa üzerinden Akdeniz havzasına ulaşan ve İskenderun körfezinden de kollara ayrılarak, kuzey Suriye ve Maraş grabeni boyunca iç bölgelere sokulan İzlanda kaynaklı Dinamik Alçak Basınç karakterli mP hava sirkülâsyonu ile karşılaşır ve bu karşılaşma/ çarpışma sonucunda cephe yağışları oluşum göstermektedir. Yaz sezonunda dinamik yüksek basınç kuşağının (kuzey

[48] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa: 8, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi yay. No: 12, Diyarbakır.

[49] M. Türkeş ve diğ. 2003. Türkiye'de aylık kurak ve yağışlı kofullarla ilişkili deniz seviyesi basıncı desenleri. Devlet Meteoroloji İsleri Genel Müdürlüğü Bilimsel ve Teknik Sunumlar 2002, Seminerler Dizisi 3: 59-78, Ankara.

[50] Gürgen, G., 2002; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa: 7-8, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay no: 12, Diyarbakır.

Afrika menşeli) güçlenmesiyle Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesi başta olmak üzere Türkiye'nin büyük bir bölümü bu sistemin etkisi altına girmektedir.

Akdeniz havzasından Güneydoğu Anadolu bölgesine doğru akan maritim polar (mP) hava akımları, Karacadağ ve Mardin eşiği gibi morfografik engellere çarparak yükselmekte ve doyma noktasına (bağıl nem oranı yükselince) ulaşan bu hava akımı, yüksek morfolojik birimlere yağış bırakmaktadır. Bismil yöresinin batı, güney ve güneybatısında "yarı çember" gibi uzanan bu yüksek morfografik üniteler, Akdeniz havzası üzerinden gelen nemli hava kütleleri önünde adeta bir duvar gibi yükselerek, Bismil yöresine ulaşmalarını engellemektedir. Dolaysıyla Bismil yöresine doğru hareket eden hava akımlarının bu yöreye bıraktığı yağış oranında azalma olmaktadır. Mardin eşiğinin güneybatısında yer alan Mardin şehri ve yakın çevresine düşen yağış oranı da bu görüşü desteklemektedir[51].

Bismil yöresi ile ilgili klimatik veriler incelendiğinde yağışın daha çok kış sonu ve bahar mevsiminin ilk dönemlerinde düştüğü görülmektedir. Maksimum yağış değerlerinin kış sonu ve ilkbahar başlarında yağması "Gecikmiş Akdeniz iklimi" özelliğini karakterize etmektedir. Koçman'ın (1993)[52] da belirttiği gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde "Karasal Akdeniz Termik Rejimi" yaşanmaktadır. Özellikle orta ve batı Avrupa kaynaklı olan ve doğu Akdeniz havzasından bölgeye sokulan basınç sisteminin meydana getirdiği cephe yağışları, mevsimlik sıcaklık koşullarının değişmeye başlamasıyla kuzeye doğru kaymaktadır. Dolaysıyla, karasallık ve enlem faktörünün etkisiyle cephe sistemi, doğu ve kuzeye doğru (Doğu, Iç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine) gecikerek devam etmekte ve Bismil yöresinde de cephe sistemiyle oluşan yağışların kış sonu ve ilkbahar mevsiminin ilk dönemlerine (Mart ayına) sarkarak düşmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel iklim koşulları, Akdeniz iklimi ile karasal iklim rejiminin özelliklerini yansıtmaktadır. En düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşılık yaz mevsiminin çok sıcak ve

[51] Özgen, N., Boz, V., 2007; A Geographic Analysis On Interaction Between Human Being And Natural Environment In Mardin Folded (Gercüş-Savur- Hasankeyf). Geo Med, international Symposium on Geography. "Environment and Culture in the Mediterranean Region" 5-8 June, Kemer, Antalya

[52] Koçman, A., 1993; Türkiye iklimi, syf: 25, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yay. No: 72, Izmir.

kurak geçmesi, yağış konusundaki bazı yerel farklılaşmalara rağmen, ana çizgileri ile bölgede Akdeniz tipi bir yağış rejiminin varlığını ortaya koymaktadır[53].

Güneydoğu Anadolu bölgesi; sade ve yeknesak bir morfolojik ünite olarak uzanan Arap yarımadasının devamı niteliğinde olduğu için iklim koşulları bakımından da bazı benzer özellikler göstermektedir. Nitekim De Martonne Güneydoğu Anadolu bölgesinin de içinde yer aldığı Suriye ve çevresini "Suriye iklimi" olarak tanımlamaktadır. Buna göre bölgede etkili olan iklim; Akdeniz ikliminin kontinental bir şekli olup; bölgeden güney ve güneydoğuya doğru gidildikçe bu koşulların tedrici bir şekilde değişmekte olduğunu ve çöl iklimine geçtiğini belirtmektedir[54].

2.4.1.2. Coğrafi faktörler

Güneydoğu Anadolu bölgesinin iklim koşulları üzerinde etkili olan coğrafi faktörlerin başında karasallık- denizellik ve orografik özellikler gelmektedir. Bismil yöresinin iklimi üzerinde ise daha çok karasallık ve orografik yapının iklim üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

2.4.1.2.1. Karasallık Derecesi

Bir bölge veya yörenin, karasallık ve denizellik dereceleri belirlenirken, o sahanın yıllık sıcaklık farkları esas alınmaktadır. Türkiye'de karasallık derecelerinin yüksek olduğu bölgeler daha çok deniz ile kıyısı olmayan, İç Anadolu, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleridir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yaz ve kış sıcaklıkları arasında önemli farklar bulunduğundan, karasallık derecesi yüksektir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin tipik morfolojik ve klimatik özelliklerine sahip olan Bismil yöresinde de yıllık sıcaklık farkları ve karasallık derecesinin yüksek olmasında, temmuz ayı sıcaklık ortalamalarının 30^0 nin üzerinde bir değer göstermesi önemli bir etkendir. Ayrıca yaz dönemi boyunca polar hava kütlesinin kuzeye çekilmesi başka bir değişle; Basra termik alçak basınç sistemine bağlı hava kütlesinin güçlenerek, Güneydoğu Anadolu bölgesini etkisi altına almıştır. Bununla birlikte, polar hava kütlesi kuzeye doğru ötelenmiştir. Böylelikle güneydoğu Anadolu

[53] Sözer, A. N., 1984; Güneydoğu Anadolu Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. Ege Coğrafya dergisi. No: 2, sayfa: 15, İzmir.

[54] Ardel, A., 1961; Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 21, Sayfa: 140, İstanbul

bölgesini etkisi altına alan bu sıcak ve kurak hava, bölgenin karasallık derecesi üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır. Conrad formülüne göre yapılan hesaplamalara göre, bölge genelindeki bazı istasyonlarda karasallık dereceleri şu şekilde ortaya çıkmaktadır (Tablo 2).

Meteoroloji Merkezi	Karasallık (%)
Bismil	**58**
Diyarbakır	**48**
Batman	**58**
Mardin	**52**

Tablo 2 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların Karasallık dereceleri

Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bu merkezlerin coğrafi enlemleri arasında önemli bir fark olmamasına karşın, karasallık derecelerinde belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin yaklaşık olarak aynı enlem üzerinde bulunan Diyarbakır'da % 48 olan karasallık derecesi, Batman'da % 58'e çıkmaktadır[55]. Enlem dereceleri bakımından, Batman ile Diyarbakır illerine yakın değerler gösteren Bismil ilçesinde de karasallık derecesi % 58 gibi yüksek bir değer göstermektedir.

2.4.1.2.2. Orografik Özellikler

Güneydoğu Anadolu bölgesi, topografik özellikleri bakımından sade bir görünüme sahip olmakla birlikte, bölgeyi kuzeyinden çevrelemekte olan güneydoğu Toroslar ve batısında kalan Nur dağları nedeniyle orografik koşullardan büyük oranda etkilenmektedir. Bu orografik yapılar Doğu Anadolu ve Akdeniz üzerinden gelen hava kütlelerinin, güneydoğu Anadolu bölgesine ulaşmasını belirli bir oranda engellemektedir. Bismil depresyonunun güneyinde uzanan Mardin yöresinde yıllık yağış ortalamasının 700 mm'yi geçmesi bu durumu desteklemektedir. Mardin eşiğinin kuzeyinde, Dicle nehri vadisi tabanında yer alan Bismil de ise yıllık yağış ortalamasının 400- 500mm civarında olması, orografik yapının yağış düzeni üzerindeki etkisinin bir sonucudur.

[55] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa: 10, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi yay. No: 12, Diyarbakır.

Bismil şehrinin kurulu bulunduğu, depresyonunun yüksekliği 500- 600 m iken; bu depresyonu güneyden kuşatan Mardin eşiğinde ise yükselti 1200m ile 1455 m arasında değişen çeşitli morfolojik (dağ, tepe ve plato) yapılara sahiptir. Dolayısıyla Akdeniz üzerinden gelen ve bölge iklimi üzerinde etkili olan hava kütleleri bu yüksek birimlere yağış bırakırken; Bismil gibi depresyon alanında yer alan yörelerde ise düşen yağış miktarında azalma meydana gelmektedir.

2.4.2. İklim Elemanları

İklimi oluşturan başlıca etmenler sıcaklık, basınç, rüzgar, havadaki nem ve yağış ile bunların gün ve yıl içindeki dağılışlarıdır. Bu faktörlerin günlük ve yıllık ortalamaları (en az 30 yıl) esas alınarak, bir bölgenin iklimi tanımlanır.

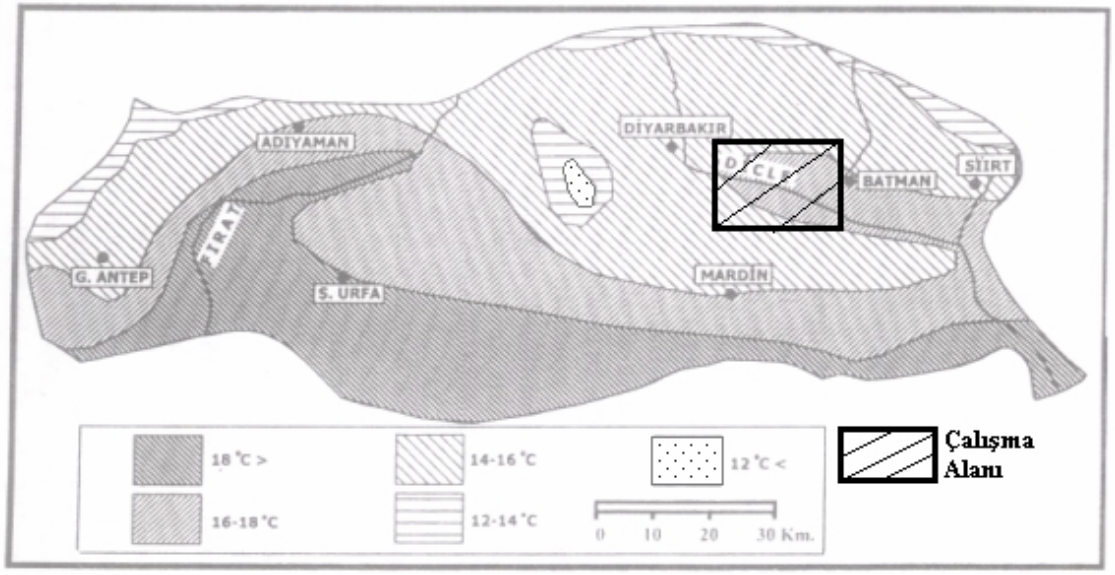
2.4.2.1. Sıcaklık

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yeknesak bir topografya sahip olması, sıcaklığın dağılışı ve yayılması için uygun bir ortam oluşturmaktadır. Yıllık sıcaklık ortalamaları bakımından, Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı şeridi ile beraber, Türkiye'nin en sıcak bölgelerinden biri şüphesiz güneydoğu Anadolu bölgesidir. Bölgede şimdiye kadar ölçülen ortalama sıcaklık değerleri, kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru tedrici bir artış göstermektedir[56]. Yaz dönemlerinde sıcak ve kurak hava kütlelerinin etkili olduğu bölgede, yükselti kademelerine bağlı olarak, doğudan batıya doğru sıcaklık değerleri artış göstermektedir. Batman'ın hemen doğusundan itibaren topografyanın irtifa kazanması; Siirt- Şırnak ve Hakkari yörelerine doğru sıcaklık ortalamalarının düşmesine neden olmaktadır. Aynı durum Bismil ilçesinin kuzeyinde uzanan dağlık bölge için de geçerlidir. Silvan ilçesinden Sason, Hazro, Lice ve Kulp ilçelerine kadar devam eden kenar kıvrımları kuşağında sıcaklık ortalamaları güneyden kuzeye doğru reliyef koşullarına bağlı olarak tedrici bir şekilde azalma göstermektedir. Dolayısıyla iklimi oluşturan ana faktörlerden biri olan sıcaklığın oluşum ve dağılışı üzerinde topografya ve yükselti faktörünün büyük etkisi bulunmaktadır.

[56] A. N. Sözer, 1984; Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. Ege Üniversitesi, Coğrafya Dergisi. Sayı: 2, sayfa: 14, İzmir.

Temmuz ayı sıcaklık ortalamalarının oldukça yüksek olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Bismil yöresinde sıcaklığın 30 ^{0}C'nin altına düşmesi nadir bir durumdur. Aynı durum; Bismil yöresine yakın olan ünitelerde de görülmektedir (Bismil: 30.4 ^{0}C, Savur'da 30.0 ^{0}C, Hazro'da 28.7 ^{0}C, Çınar'da 31.7 ^{0}C, Silvan'da 27.8 ^{0}C). Yıllık ortalama sıcaklık koşullarına göre ise Güneydoğu Anadolu bölgesinin en yüksek ortalama sıcaklık değerlerine sahip olan sahalardan biri de Bismil ilçesinin de içinde bulunduğu ve Dicle nehrinin batı- doğu doğrultusunda aktığı depresyon alanı ve yakın çevresidir.

Ocak ayı sıcaklık ortalamalarının sıfır derecenin üzerinde seyrettiği Bismil yöresinde, 15 yıllık rasat süresi ortalamalarına göre ocak ayı sıcaklık ortalaması 2.5^{0}C'dir. Bu durum Bismil yöresinin yakın çevresinde bulunan diğer meteoroloji istasyonlarının ocak ayı sıcaklık ortalamaları için de (Silvan 2.0 ^{0}C, Çınar 2.2 ^{0}C, Savur 2.0 ^{0}C ve Hazro 2.3 ^{0}C) geçerlidir (Harita 11).

Harita 11 : Güneydoğu Anadolu bölgesinin yıllık ortalama sıcaklık haritası (Gürgen 2002'den alınarak, çalışma alanının sınırları eklenmiştir).

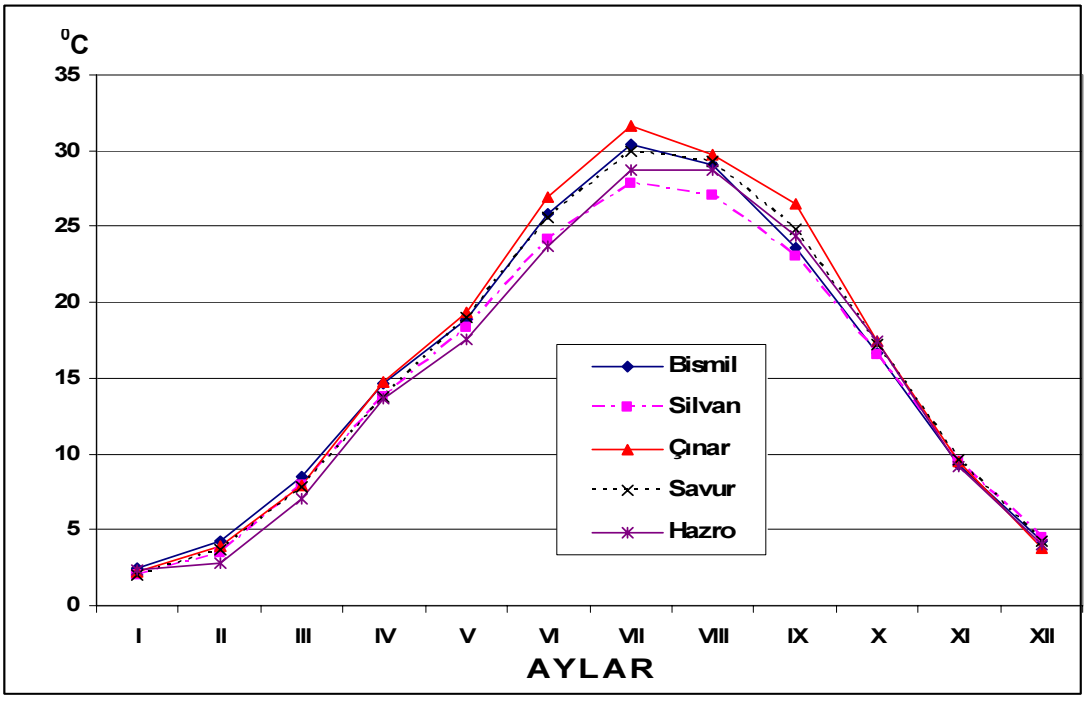
2.4.2.1.1. Yıllık Ortalama Sıcaklıklar

Bismil meteoroloji istasyonunun 15 yıllık verilerine göre, yıllık ortalama sıcaklık değeri 15,7 ^{0}C'dir. Bismil ve yakın çevresindeki yerleşim ünitelerindeki yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin karşılaştırılması bakımından; Silvan, Hazro, Savur ve Çınar ilçesine ait meteorolojik veriler de değerlendirilmeye alınmıştır.

Böylece; Bismil ilçesinin yıllık ortalama sıcaklık değerlerinin oluşmasında etkili olan faktörler yakın çevresindeki meteorolojik verilerle de kıyaslanarak, ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Tablo 3, Grafik 2). Bismil ilçesinde yıl içindeki aylık sıcaklık ortalamaları 2.5 ^{0}C ile 30.4 ^{0}C arasında değişim göstermektedir. Temmuz ve Ocak ayı ortalama sıcaklık değerleri arasındaki fark yaklaşık 28 ^{0}C civarındadır. Kışın kuzey sektörlü (polar hava kütlesi) soğuk hava kütlelerine karşı, Güneydoğu Toros dağları tarafından korunan Bismil yöresinde sıcaklık değerleri yaşam koşullarını pek olumsuz etkilememektedir.

	Yıl	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Bismil	**15**	2.5	4.2	8.5	14.6	18.9	25.8	30.4	29.1	23.6	16.7	9.3	4.2	**15.7**
Silvan	**19**	2	3.5	7.9	13.7	18.3	24.1	27.8	27.1	23	16.5	9.5	4.5	**14.8**
Çınar	**6**	2.2	3.9	7.9	14.8	19.3	26.9	31.7	29.8	26.5	17.5	9.5	3.8	**16.2**
Savur	**19**	2	3.7	7.8	13.8	19	25.6	30.0	29.3	24.8	17.2	9.6	4.3	**15.6**
Hazro	**11**	2.3	2.8	7	13.6	17.6	23.7	28.7	28.7	24.4	17.4	9.2	4	**15**
Batman	**37**	2.6	4.7	9.4	14.6	19.8	26.3	30.9	29.9	24.7	17.4	9.9	4.7	**16.3**
Diyarbakır	**71**	1.5	3.6	8.3	13.8	19.4	26.0	31.0	30.4	24.9	17.2	9.9	4.2	**15.8**

Tablo 3 : Bismil ilçesi ve yakın çevresindeki bazı meteorolojik istasyonlarının aylık ve yıllık sıcaklık ortalamaları (MİGM, 2006)

Grafik 2 : Bismil ve yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarına ait yıllık ortalama sıcaklık durumu (MİGM, 2006)

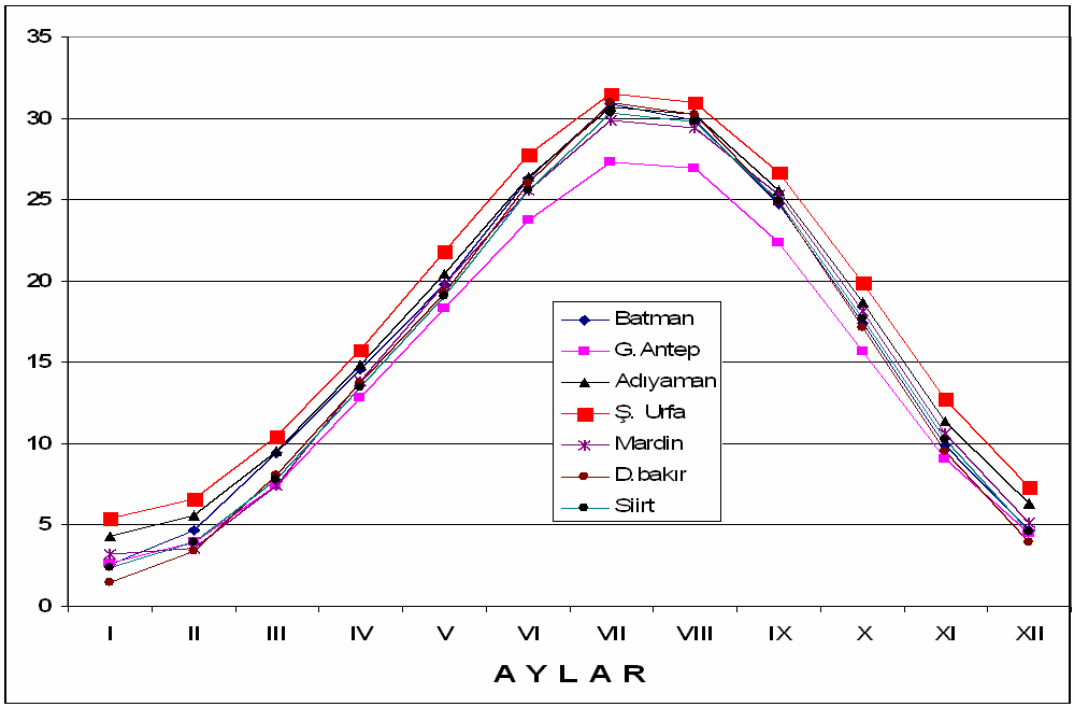
Oysa Temmuz ayı ortalama sıcaklık değerleri incelendiğinde, Bismil yöresinde; oldukça sıkıntılı yaz sıcaklıklarının etkili olduğu görülmektedir. Arap yarımadasından Güneydoğu Anadolu ve Türkiye'yi etkileyen bu kavurucu sıcak hava kütlesi, Haziran ayından, Eylül ayı sonuna kadar bölgede etkinliğini sürdürmektedir. Bu durum özellikle bölgede ve dolayısıyla Bismil yöresinde su sıkıntısını artırmaktadır.

Bismil yöresinde en yüksek sıcaklık ortalamalarının görüldüğü Temmuz ayından itibaren sıcaklıklar azalmaya başlar ve bu azalma trendi Ocak ayına kadar devam etmektedir. Termik koşullara bağlı olarak, sıcaklıkların iyice azalmaya başladığı Sonbahar döneminden sonra, polar hava kütleleri güçlenerek Güneydoğu Anadolu bölgesine doğru sokulmakta ve sıcaklıların düşmesine neden olmaktadır. Bu genel atmosfer dolaşımı sırasında morfolojik öğelerin sıcaklık dağılışı üzerinde önemli etkileri görülmektedir. Özellikle Bismil gibi depresyon kuşağında yer alan yerleşim üniteleri veya doğal alanlar, adeta birer kapalı mekan özelliği göstererek, yakın çevrelerindeki diğer farklı morfolojik ünitelerde olduğu gibi, sert hava koşullarına yoğun bir şekilde maruz kalmazlar.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yıllık sıcaklık ortalamalarına göre; en düşük sıcaklıklar (Ocak ayı) 1.5 ^{0}C ile Diyarbakır'da, en yüksek (Temmuz) sıcaklık değeri ise 31.7 ^{0}C ile çınar ilçesinde ve 31.5 ^{0}C ile Şanlı Urfa il merkezinde yaşanmaktadır (Tablo 4, Grafik 3). Sonuç olarak; Bismil ilçesinin hem kuzey hem de güneyini sınırlandıran Mardin eşiği ve Güneydoğu Toros dağları, kezey ve güneyden gelen soğuk ve sıcak hava kütleleri önünde bir duvar gibi yükselerek yörenin iklim koşulları üzerinde etkili olmaktadırlar.

	Rasat süresi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ort.
Batman	37	2.6	4.7	9.4	14.6	19.8	26.3	30.9	29.9	24.7	17.4	9.9	4.7	16.3
G.Antep	71	2.7	3.9	7.4	12.8	18.3	23.7	27.3	26.9	22.4	15.7	9.1	4.5	14.6
Adıyaman	51	4.3	5.6	9.5	14.8	20.4	26.4	30.7	30.2	25.6	18.7	11.4	6.3	17.3
Ş. Urfa	51	5.4	6.6	10.4	15.8	21.8	27.8	31.5	31	26.7	19.9	12.7	7.3	18.1
Mardin	61	3.2	3.6	7.4	13.8	19.8	25.6	29.9	29.4	25.3	18.1	10.6	5.1	16
D.bakır	71	1.5	3.4	8.1	13.7	19.2	26	31	30.2	24.8	17.1	9.5	3.9	15.7
Siirt	71	2.4	3.9	7.8	13.5	19.1	25.6	30.3	29.8	24.9	17.7	10.3	4.6	15.8

Tablo 4 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde aylık ortalama sıcaklık değerleri (^{0}C).

Grafik 3 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde aylık ortalama sıcaklık değerleri (^{0}C)

Bismil ilçesinde sıcaklığın mevsimlere dağılışında önemli farklar vardır. Yörenin sıcaklık verileri ile yakın çevresindeki istasyonlara ait sıcaklık değerleri karşılaştırıldığında, Bismil'in Ocak, Temmuz ve yıllık ortalama sıcaklık değerleri arasında düzenli bir artış veya azalış görülmektedir. Kış mevsimi sıcaklık ortalamasının 3.6 ^{0}C ile en düşük ortalama değere sahiptir. Termik nedenlere bağlı olarak ilkbahar sıcaklık ortalamaları artarak 14 ^{0}C'lik bir ortalamaya varmaktadır. Sıcaklık artışlarının hızla arttığı yaz döneminde ise ortalama 28.5 ^{0}C'lik sıcaklığın yer aldığı Bismil ilçesinde, termik nedenlere bağlı olarak gerileyen tropikal cephenin yerini polar cephe doldurmaya başlar ve sıcaklık ortalamaları tekrar azalmaya başlar ve güz döneminde sıcaklık ortalaması 10 ^{0}C'ye gerilemektedir (Tablo 5).

	Mevsimler	**KIŞ**	**İLKBAHAR**	**YAZ**	**SONBAHAR**
Klasik mevsimler	**Ortalama 0C**	3.6	14.2	28.5	10.02
Coğrafi mevsimler	**Ortalama ^{0}C**	5.0	14.8	25.6	14.88

Tablo 5 : Bismil ilçesinde ortalama sıcaklığın (^{0}C), mevsimlere göre dağılışı (MİGM, 1984- 2001verilerinden yararlanılarak).

Sıcaklığın mevsimlere dağılışında ilkbahar mevsiminin, sonbahar mevsimine göre daha sıcak geçmesi, karasallık ile açıklanabilir. Başka bir değişle nem oranının düşük olması nedeniyle karasal ortamların erken ısınıp, erken soğuması bu düşünceyi desteklemektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, "Karasal Akdeniz Termik Rejimi" etkili olmaktadır[57]. Bu termik rejime göre yılın en az dört ayının ortalama sıcaklığı 20 ^{0}C'nin üzerinde olmalıdır. Bu koşullara uyan; Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarına ait ortalama sıcaklıklar bu teoremi doğrulamaktadır. Ayrıca, karasal etkilere rağmen kış mevsiminde sıcaklık ortalamaları 0^{0}C'nin altına düşmemesi ve yıllık sıcaklık ortalamalarının 15- 16 ^{0}C civarında olması da Koçman'ın termik rejim tanımına uymaktadır. Bu tanımlamaya göre Bismil ve yakın çevresi başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesinin tamamına yakınını "Karasal Akdeniz Termik Rejimi olarak tanımlamak mümkündür. Klasik görüşe göre yukarıda açıklanan mevsimler ve mevsimsel sıcaklık ortalamaları, coğrafi yönden pek uygun olduğu düşünülemez. Bilindiği üzere sıcaklık şartları fizyolojik olarak hem insanları hem de bitki ve hayvanları etkilemektedir. Özçağlar (2003); hava sıcaklıklarının canlılar üzerindeki etkilerine dayanarak, genel hatlarıyla ortalama günlük sıcaklıklarının; +10 ila +20 ^{0}C arasında süreklilik gösterdiği dönemi **ilkbahar**, +20 ^{0}C'nin üzerindeki dönemi **yaz**, +20 ila +10 ^{0}C arasındaki dönemi **sonbahar,** +10 ^{0}C altında seyrettiği dönemi ise **kış** mevsimi olarak tanımlamaktadır[58]. Gürsoy, kış mevsimini kendi içerisinde **ılık kış devresi** (+ 10 ila + 5^{0}C) ve **gerçek kış devresi** (+ 5 ^{0}C'nin altındaki dönem) olarak ikiye ayırmaktadır. Yaz dönemi için de **normal yaz devresi** (+20- 25 ^{0}C) ve **tropik yaz günleri devresi** (+25 ^{0}C'nin üzerindeki dönem) şeklinde tanımlanmaktadır[59]. Bu açıklamalar göre (Bismil ilçesinin uzun süreli rasat verileri mevcut olmadığından, en yakın istasyon olarak Diyarbakır'ın uzun süreli rasat verilerinden yararlanılmıştır); Bismil'de uzun süren sıcak bir yaz dönemi (138 gün) ve hemen arkasında en kısa mevsim olarak da sonbahar mevsimi (42 gün) yaşanmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi, Diyarbakır ve Bismil'de de karasal koşulların etkili olmasından dolayı kış mevsimi (132 gün) de uzun sürmektedir. Günlük sıcaklık ortalamalarının 10- 20 ^{0}C arasındaki dönemi kapsadığı ilkbahar mevsimi ise ortalama 54 gün sürmektedir (Tablo 6, Grafik 4, 5).

---

[57] A. Koçman, 1993; Türkiye'nin İklimi, sayfa: 25, Ege Üniv., Fen Edeb. Fak. Yay., No: 72, İzmir.

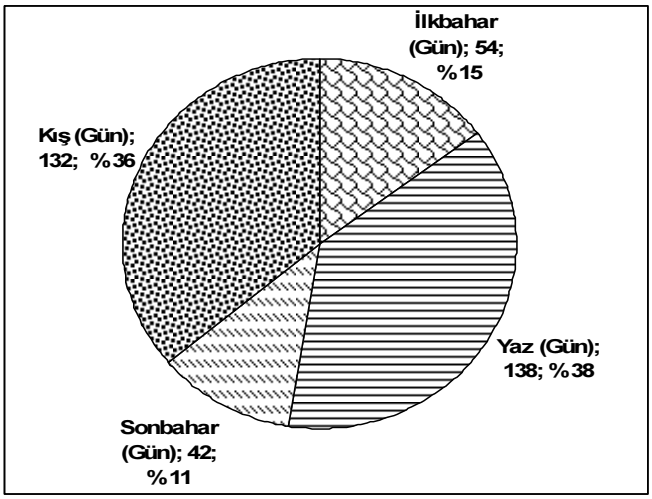
[58] A. Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş, Hilmi Usta Matbaacılık, sayfa: 37

[59] C. R. Gürsoy, 1950; "Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi." A.Ü. D.T.C.F. Dergisi C.8, S. 1- 2, s.116. Akt: A. Özçağlar, 2003; a.g.e. sayfa: 37

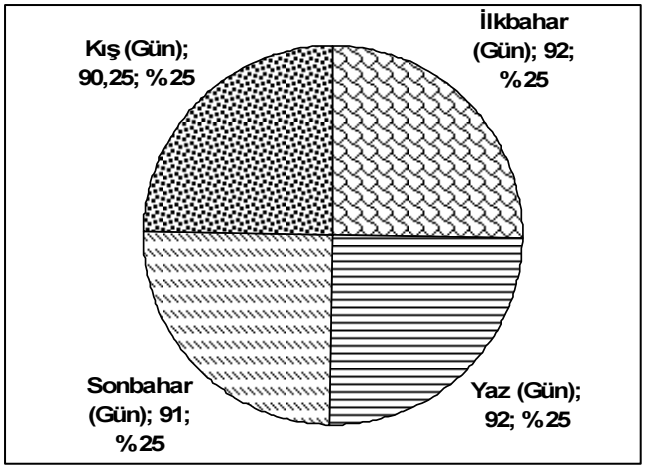
Hem Bismil ilçesine ait meteorolojik veriler hem de yakın çevresindeki bazı istasyonlara ait (Diyarbakır, Batman, Silvan…vs) yıllık, aylık ve günlük iklim verileri incelendiğinde, klasik sisteme göre ouşturulmuş mevsimler ve mevsim sürelerinin gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Ancak Özçağlar (2003) ve Gürsoy (1950)'un da belirttikleri gibi sıcaklık değerlerinin yıllık ve aylık dönemlerdeki dağılışları ile mevsim sürelerinin belirlenmesi daha doğru sonuçlar vermektedir.

Mevsimler	**Gün Sayısı**	**Mevsimsel Dönem**	**Sıcaklık (^{0}C)**
İlkbahar	54 gün	27 Mart- 19 Mayıs	10- 20 ^{0}C arasındaki dönem
Yaz	138 gün	20 Mayıs- 4 Ekim	20^{0}C'nin üzerindeki dönem
Sonbahar	42 gün	5 Ekim- 16 Kasım	20- 10 ^{0}C arasındaki dönem
Kış	132 gün	17 Kasım- 26 Mart	10^{0}C'nin altındaki dönem

Tablo 6 : Bismil'in coğrafi (gerçek) mevsim süreleri tablosu.

Grafik 4 : Bismil de Coğrafi (gerçek) mevsim süreleri (Gün olarak).

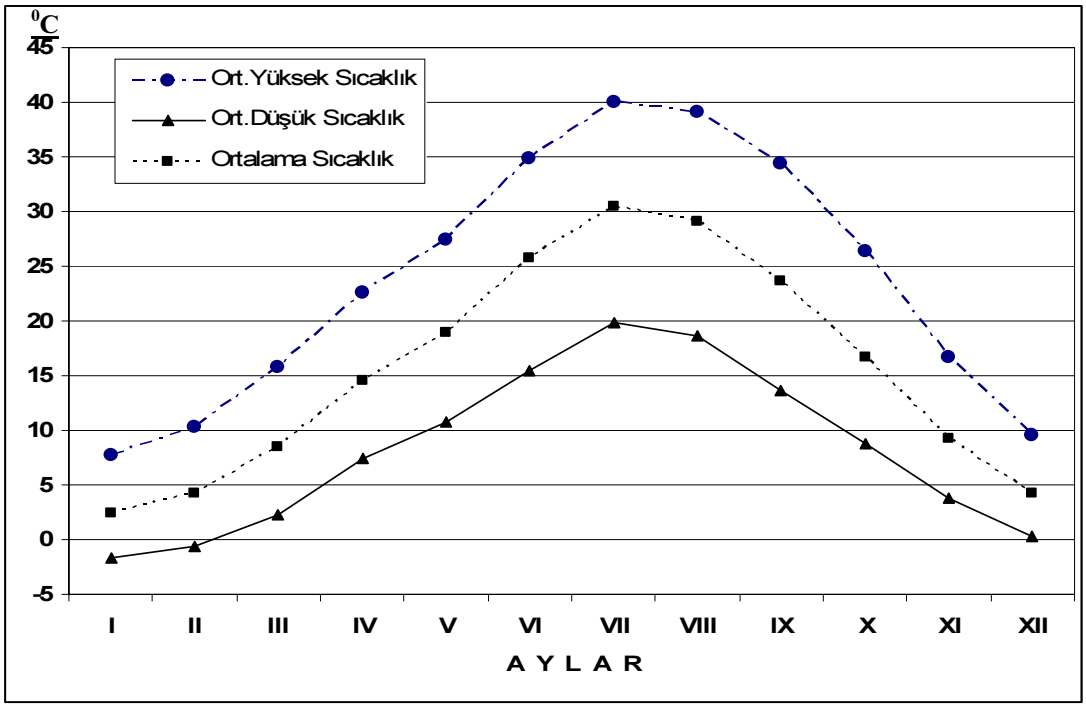
Grafik 5 : Klasik mevsim süreleri (Gün olarak).

2.4.2.1.2. Ortalama Yüksek ve Düşük Sıcaklıklar

Bismil ve çevresinde aylık ortalama, ortalama yüksek ve ortalama düşük sıcaklıkları gösteren tablo incelendiğinde (Tablo 7 ve Grafik 6), yıllık ortalama sıcaklık ortalamaları ile yıllık ortalama yüksek sıcaklık değerleri arasında 8 ^{0}C'lik bir fark olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra yıllık ortalama düşük sıcaklıklar ile yıllık ortalama sıcaklık değerleri arasındaki fark ise 7.5 ^{0}C civarındır.

	Yıl	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Ort.Yüksek Sıcaklık (^{0}C)	15	7.8	10.3	15.7	22.6	27.5	34.9	40	39.1	34.4	26.3	16.7	9.6	23.7
Ort.Düşük Sıcaklık (^{0}C)	15	-1.6	-0.6	2.3	7.5	10.8	15.5	19.8	18.6	13.7	8.8	3.8	0.3	8.2
Ortalama Sıcaklık (^{0}C)	15	2.5	4.2	8.5	14.6	18.9	25.8	30.4	29.1	23.6	16.7	9.3	4.2	15.7

Tablo 7 : Bismil'de ort. yüksek, ort. düşük ve ort. sıcaklık değerlerinin tablosu (0C).

Grafik 6 :Bismil'de ort. yüksek, ort. düşük ve ort. sıcaklık değerlerinin grafiği (^{0}C)

Bismil yöresinde meteorolojik verilerin sağlandığı ve rasat süresi 15 yıl olan meteoroloji istasyonuna ait verilere göre; ortalama yüksek sıcaklıklar 40 ^{0}C ile Temmuz ayında görülmektedir. Yaz döneminde neredeyse tamamen Basra termik alçak basınç merkezinin etkisi altına giren Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde sıcaklık değerleri oldukça yüksektir.

Kış döneminde ise ortalama yüksek sıcaklık değerlerinin ortalaması ocak ayında 7,8 ^{0}C civarındadır. Bu dönemde maritim tropikal hava kütlelerinin Güneydoğu Anadolu bölgesi ve yakın çevresinde etkin olması, polar hava kütlelerinin ise bölgede zayıf bir durum arz etmesi şeklinde açıklanabilir.

Böylelikle polar hava kütlelerinin kuzeye çekilerek Bismil yöresine kadar sokulma durumları olmadığından, ocak ayı sıcaklıkları yüksek değerler ihtiva etmektedir. Bismil yöresinde, ortalama düşük sıcaklıkların genel ortalaması Temmuz ayında 19.8 ^{0}C'dir. Güneydoğu Anadolu bölgesi gibi sıcak ve kurak bir bölgenin böyle bir durum arz etmesi, gezici depresyonların bölgeye bıraktığı klimatik etki ile açıklanabilir. Ayrıca yüksek oranda vukuu bulan oraj yağışlarının da bu değerlerin oluşumunda katkısı olduğu belirtilmelidir.

Kış mevsimindeki düşük sıcaklık ortalamalarına göre Bismil yöresinin ortalama en düşük sıcaklık ortalaması ocak ayında -1.6 ^{0}C olarak hesaplanmıştır. Bu durumun başlıca gerekçesi, polar hava kütlesinin Güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil depresyonunu işgal etmesidir. Özellikle Kafkasya ve Hazar depresyonu üzerinden Anadolu'ya sokulan soğuk karakterli hava kütleleri, Bismil gibi morfolojik depresyonlara yerleşerek uzun bir süre (1- 2 hafta) yerleşik kalabilmektedir. Bu tür hava kütlelerinin etkili olduğu dönemlerde, Bismil yöresinde olduğu gibi kışlar (özellikle de ocak ayı) soğuk ve sert geçmektedir.

2.4.2.1.3. Mutlak Ekstrem Sıcaklıklar

Güneydoğu Anadolu bölgesinin sıcaklık koşulları incelenirken, en fazla dikkat çeken özelliklerinden biri, mutlak maksimum sıcaklık değerlerinin çok yüksek olmasıdır. Bölgede belirlenen maksimum sıcaklık değerleri, aynı zamanda Türkiye'nin de en yüksek sıcaklık değerlerini yansıtmaktadır. Bölge genelinde il merkezleri esas alınarak hazırlanan termik alçak basınç tablosunda yer almayan bazı merkezlerdeki sıcaklık değerleri, yukarıda belirtilenlerden daha yüksek derecelere de ulaşmaktadır. Bölgede en yüksek sıcaklıkların yaşandığı Cizre'de belirlenen maksimum sıcaklık derecesi 48.6 ^{0}C'dir (30.07.2000). Bu değer, aynı zamanda Türkiye'de belirlenmiş olan en yüksek sıcaklık derecesidir[60]. Bismil ilçesine ait 15 yıllık meteorolojik verilerin değerlendirilmesi ile elde edilen bulgulara göre; yörede

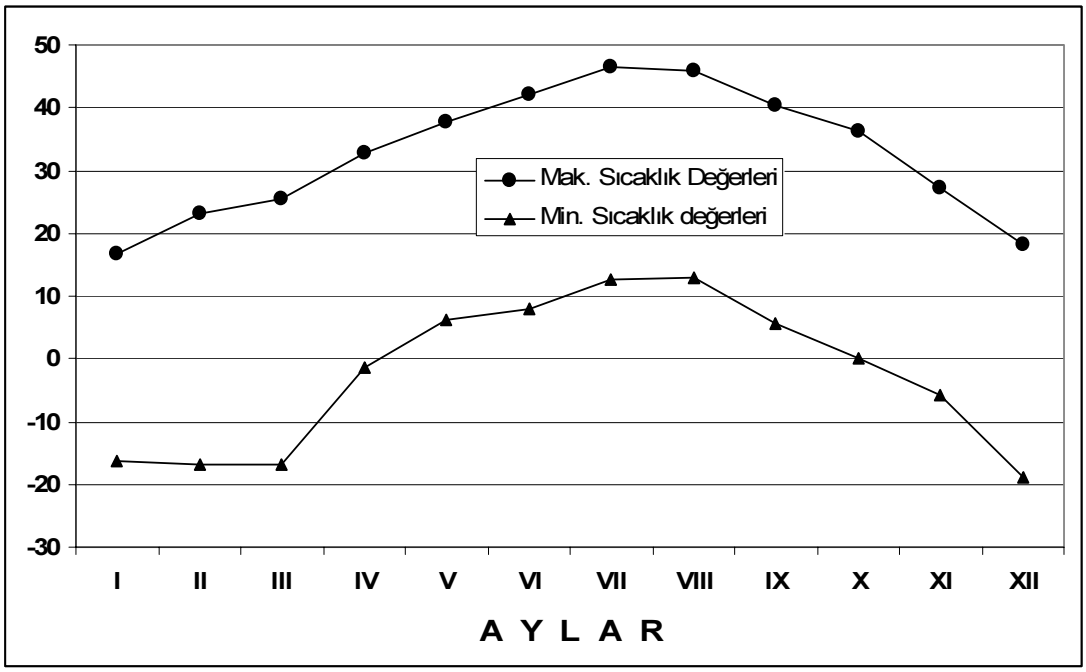
[60] G. Gürgen, 2002, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa. 25, D.Ü. Z.G.E. F.,yay. no: 12,

etkili olan en yüksek ve en düşük sıcaklık değerleri arasındaki fark (-18,1 + 46,4), 64,5 ^{0}C civarındadır (Tablo 8, Grafik 7).

Sıcaklık farkının bu kadar yüksek olmasının nedeni karasallık ile birlikte; kış dönemlerinde genel ölçekte Güneydoğu Anadolu bölgesini, özel ölçekte ise Bismil ve yakın çevresini kuşatan cP hava kütleleri ve yaz döneminde etkili olan cT hava kütleleridir. Dolayısıyla en düşük sıcaklıkların yaşandığı Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında, kuzey sektörlü termik yüksek basınç merkezlerinin Hazar ve Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu bölgesini aşarak Güneydoğu Anadolu bölgesinin yanı sıra, Bismil yöresini de içine alarak düşük sıcaklıkların yaşanmasına neden olmaktadır.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Mak. Sıcaklık Değerleri (^{0}C)	16.8	23.1	25.6	32.9	37.8	42	46.4	45.8	40.4	36.2	27.3	18.1
Min. Sıcaklık Değerleri (^{0}C)	-16.4	-16.9	-16.8	-1.5	6.1	7.9	12.6	12.8	5.7	0.1	-5.8	-18.9

Tablo 8 : Bismil yöresinde Maksimum ve Minimum Sıcaklık değerleri (°C)

Grafik 7 : Bismil yöresinde Ekstrem (Maksimum ve Minimum) Sıcaklık değerleri (^{0}C),

Genellikle Sibirya menşeli olarak bilinen bu soğuk ve sert hava kütleleri Bismil gibi depresyonları işgal edince belirli bir süre bu tür morfolojik ünitelerde durağan kalır. Soğuk ve ağır olan bu hava kütlelerinin genleşerek dağılması bir iki haftalık zaman alabilir. En yüksek sıcaklıkların yaşandığı Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında ise yukarıda da belirtildiği gibi Arap yarımadasından kaynağını

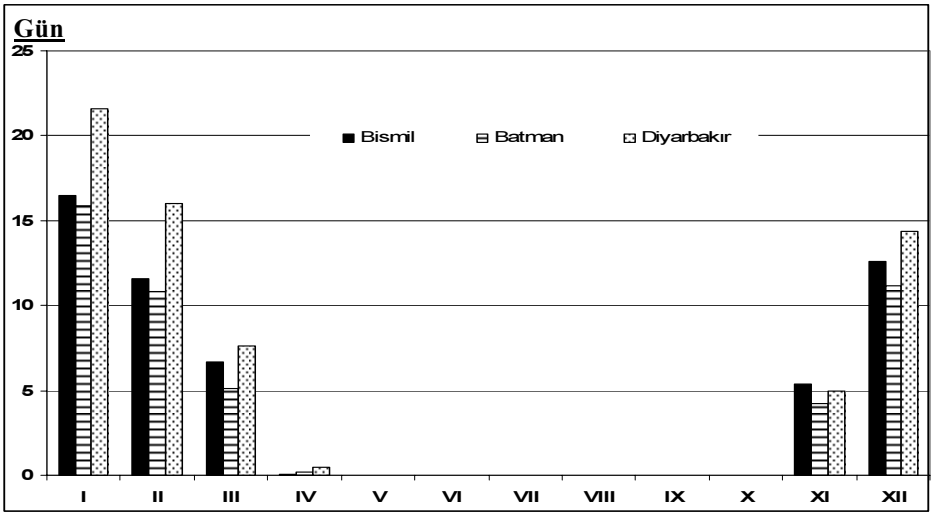
alarak Güneydoğu Anadolu bölgesi ve hatta Türkiye'nin büyük bir bölümünü etkisi alan cT hava (Basra termik alçak basınç) kütleleridir. Sıcak ve kavurucu olan bu hava kütleleri, bölge ile birlikte, Bismil yöresine -önemli sayılabilecek herhangi bir doğal engel ile karşılaşmadan- rahatlıkla ulaşabilmektedir. Morfolojik yapının fazla engebeli olmaması bu tür hava kütlelerinin hareket alanını genişletmekte ve dolayısıyla da ulaşabildikleri alanda uzun süre etkili olabilmektedirler.

2.4.2.1.4. Don Olaylı Günler

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yılık ortalama sıcaklık değerleri oldukça yüksek olmasına karşın, sıcaklığın 0 ^{0}C'nin altına düştüğü (donlu) günlerin sayısı da oldukça fazladır[61]. Özellikle cP hava kütlelerinin etkin oldukları dönemlerde, Bismil depresyonuna yerleşen soğuk ve sert hava kütleleri, yörede don olayının gelişmesine neden olmakta ve sonbaharda ekimi yapılmış çeşitli tarım ürünlerine zaman zaman zararlar verebilmektedir (Tablo 9, Grafik 8).

İstasyon Adı	Rasat Süresi	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Top.
Bismil	**15 yıl**	**16.5**	**11.6**	**6.7**	**0.1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**5.4**	**12.6**	**52.9**
Silvan	19 yıl	18.8	11.7	3.8	0	0	0	0	0	0	0	1.8	9.3	45.4
Savur	18 yıl	20.2	15.5	6.4	0.1	0	0	0	0	0	0	4.4	12.8	59.4
Hazro	12 yıl	18.6	14.3	6	0	0	0	0	0	0	0	3.4	13.5	55.8
Çınar	6 yıl	17.4	12.6	7.2	0	0	0	0	0	0	0	3.6	11.5	52.3
Batman	**32 yıl**	**15.9**	**10.8**	**5.1**	**0.2**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**4.2**	**11.2**	**47.4**
Diyarbakır	**32 yıl**	**21.6**	**16**	**7.6**	**0.5**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**5**	**14.4**	**65.1**

Tablo 9 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyon verilerine göre, yıllık ortalama don olaylı gün sayısı tablosu.

Grafik 8 : Bismil, Diyarbakır ve Batman istasyonlarına ait verilere göre, yıllık ortalama don olaylı gün sayısı grafiği.

[61] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi. Sayfa. 33, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi yayınları, No: 12, Diyarbakır

Bismil yöresinde, sıcaklıkların 0 ^{0}C'nin altına düştüğü (don olaylı) gün sayısı, yakın çevresindeki yerleşim ünitelerinde görülen ortalama don olaylı gün sayısı bakımından, Batman ve Silvan ile birlikte diğer yakın çevredeki istasyonlara göre daha düşük değerler göstermektedir. Bu durum daha çok morfolojik yapı ile izah edilebilir. Yıllık ortalama don olaylı gün sayısı bakımından Diyarbakır hem Aralık ayında (14.4 gün) hem de Ocak ayında (21.6 gün) en yüksek değere sahiptir. Bismil ise Aralık ayında 12.6 gün, Ocak ayında ise 16.5 gün ortalaması ile yakın çevredeki yerleşim üniteleri arasında en az don olaylı günlere sahiptir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, don olaylı günler, özellikle cP hava kütlelerinin etkin olduğu dönemlerde yaşanmaktadır. Don olaylı günlerin başlangıç ve son bulma dönemleri değişmekle birlikte genellikle Kasım- Nisan ayları arasındaki dönemde yayılmakta ve özellikle de Aralık- Ocak aylarında etkinlikleri artmaktadır. Erinç'in de belirttiği gibi; Güneydoğu Anadolu bölgesinde don olaylarının başlangıç ve bitim tarihleri 1- 15 Ekim ile 1- 15 Nisan arasında değiştiği söylenebilir. Bu mevsimde buharlaşmanın çok az olması ve buhar basıncının düşük bir seviye arz etmesi, don olayını şiddetlendirici etkenler olarak ileri sürülebilir[62].

Yukarı Dicle nehrinin yerleştiği morfolojik bir depresyonda yer alan Bismil ilçesinde don olaylı günler ekim ayında çok nadiren yaşanmaktadır. Kasım ayı ortalaması ise 5.4 gün ile sıcaklıkların iyice azaldığı ve sıfırın derecenin altına düştüğü görülmektedir. Asıl tehlikeli olan don olayları bu dönemde meydana gelmektedir. Özellikle buğday ve arpa başta olmak üzere ekimleri yapılmış olan tahıl ürünleri, filizlenip toprak yüzeyine çıktığı dönemin hemen akabinde don olayları gerçekleşirse, bu tarım ürünlerine büyük zararlar vermektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, cP hava kütleleri başta olmak üzere, mP ve cT hava kütlelerine maruz kalmaktadır. Dönemsel termik faktörlerin etkisiyle güçlenen hava kütleleri (basınç değeri yüksek olan), bölgeye adeta çökerek, iklimin mevsimsel genel karakterini belirlemektedir. Ünaldı'nın (1999) da belirttiği gibi don olaylı gün sayısının % 80'i kış mevsimine tekabül etmektedir[63]. Kış dönemi boyunca kuzey sektörlü basınç merkezlerinin etkisi altına giren bölgenin, özellikle Diyarbakır gibi

[62] S. Erinç, 1957; Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları, Sayfa: 96. İTÜ Hidroloji Enst. Yay. No: 2, İstanbul

[63] Ü.E. Ünaldı, 1999; Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Dicle Bölümünün Sıcaklık (Termik) Özellikleri. Gazi Üniv. Kastamonu Eğitim Fak. Dergisi. Cilt: 7, No: 1, Sayfa: 28

hem kuzeyden gelen cP hava kütlelerine açık olması (Maden koridoru), hem de Karacadağ'a yakın olması nedeniyle don olaylı günlere en fazla maruz kalan yerlerdendir. Yükselti faktörünün etkisini de Savur, Silvan ve Hazro örneği ile belirtmekte yarar vardır. Yükselti faktörünün yanı sıra hava kütleleri için birer koridor görevi gören vadi sistemleri ve depresyonlarda da don olaylı günlerin sayısı yüksek değerler gösterebilir. Batman (540 m) ile Bismil (505 m) arasında yükselti farkı düşük olmasına rağmen, Batman'da görülen don olaylı gün sayısının fazla olması, bu merkezin Bismil'e göre kuzey sektörlü cP hava kütlelerine daha fazla açık olması (Batman Suyu vadisi) ile açıklanabilir.

2.4.2.2. Atmosfer Basıncı ve Rüzgârlar

2.4.2.2.1. Basınç

Atmosfer basıncı havanın yoğunluğu ile ilgilidir. Yükseltinin artmasıyla birlikte havanın yer zeminine yaptığı basınç ve yoğunluğu da azalma göstermektedir. Ayrıca yoğunluğun sıcaklık derecesine bağlı olduğu da bilinmektedir. Yeryüzünün farklı sıcaklığa sahip yörelerinde basınç değerleri değişmektedir. Isınan yerlerde hava yükseldiği için yeryüzüne yaptığı basınç azalmaktadır[64]. Atmosferi oluşturan gazların, ağır olanları alt kısımlarda, hafif olanları ise üst kısımlarda bulunur. Bu özellik basıncın, atmosferin alt kısımlarında yüksek, üst kısımlarında ise düşük olmasını sağlamaktadır. Ancak yeryüzünde basıncın dağılışı sadece gazların ağırlıkları ile ilgili değildir. Çeşitli hava hareketlerine bağlı olarak meydana gelen ısınma farklılıkları, basınç koşullarında değişiklik yaratır[65]. Bu özellik, yükselti farkının bulunması bile, değişik yerlerde farklı basınç koşullarının etkili olmasına neden olmaktadır[66]. Basınç konuları incelenirken dikkat edilmesi gereken önemli konular bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yükseldikçe basıncın, hızla azaldığı düşünülürse özellikle, farklı iki istasyona ait basınç değerlerinin karşılaştırılmasında yükseltinin dikkate alınması gerekmektedir. İki istasyon arasında bulunan 300m'lik bir yükselti farkı, basınçta da 33 mb'lık bir farka neden olmaktadır ki, bu fark kuvvetli bir antisiklon ile siklon arasındaki basınç farkına eşittir.

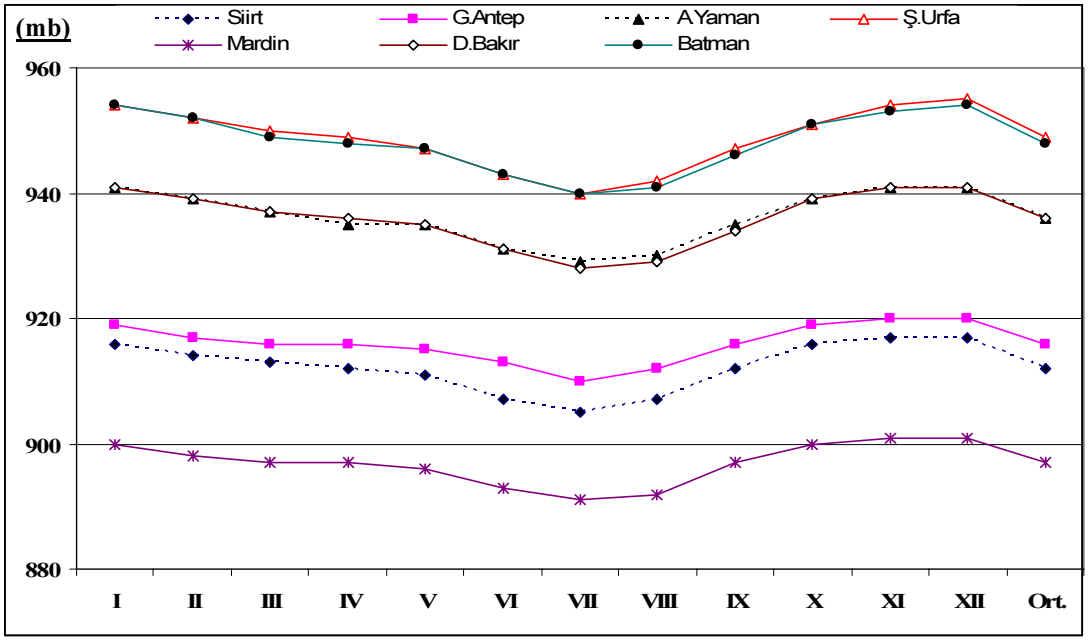
[64]A. Özçağlar, 1992; Ezine Pazar Depresyonunun Coğrafyası. Ankara Üniv. DTC Fak. Araştırma Projesi (proje no: 90.01.03.04), Ankara

[65]O. Erol, 1993; Genel Klimatoloji. Sayfa: 100, Gazi Büro Yayın Evi, Ankara

[66]G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 44- 45, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır.

İstasyon	Rakım (m)	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Ort.
Siirt	902	916	914	913	912	911	907	905	907	912	916	917	917	912
Gaziantep	800	919	917	916	916	915	913	910	912	916	919	920	920	916
Adıyaman	669	941	939	937	935	935	931	929	930	935	939	941	941	936
Şanlıurrfa	518	954	952	950	949	947	943	940	942	947	951	954	955	949
Mardin	1083	900	898	897	897	896	893	891	892	897	900	901	901	897
Diyarbakır	670	941	939	937	936	935	931	928	929	934	939	941	941	936
Batman	525	954	952	949	948	947	943	940	941	946	951	953	954	948

Tablo 10 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı istasyonlara ait ortalama basınç değerleri (mb).

Grafik 9 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde bazı istasyonlara ait ortalama aylık basınç değerleri (mb).

Anadolu'nun iç kısımlarında, kış döneminde etkili olan hava olaylarına ve karasallığa bağlı olarak, genellikle yüksek basınç koşulları etkilidir. Bu dönemde Hazar havzası üzerinden gelen cP ve kuzey Afrika üzerinden gelen cT hava kütlelerine bağlı olarak beliren hava hareketleri, basınç koşullarında önemli değişikliklere neden olur. Kışın güneyden gelen hava kütlelerinin neden olduğu basınç değişiklikleri, Akdeniz bölgesi ile birlikte, Güneydoğu Anadolu bölgesinde de etkili olmaktadır. Yaz dönemi koşullarının belirginleştiği mayıs ayından itibaren, kararlı hava koşulları Anadolu'nun büyük bir bölümünde etkilidir. Azor yüksek basıncı ile Basra alçak basıncı arasında beliren basınç gradyanı, düzenli bir dağılış

göstermektedir. Bu nedenle genel iklim koşullarında olduğu gibi basınçta da yaz aylarında büyük değişiklikler görülmez[67].

Bismil yöresi ve yakın çevresindeki morfolojik yapılar arasındaki yükselti farkı ve özellikle de morfolojik yapının cP ve cT hava kütleleri başta olmak üzere farklı karakterli basınç gradyanlarının oluşumu ve alansal dağılımları üzerinde etkili olmaktadır. Bismil (505m), Diyarbakır (670m), Batman (525m), Mardin (1083m), Savur (925m), Çınar (660m), Silvan (850m) ve Hazro (1050m) gibi merkezlerde yıllık ortalama basınç değerlerinin farklılıklar göstermesi, sadece yükselti faktörü ile değil; bu yerleşmelerin bulunduğu enlem dereceleri ve morfolojik yapının yanı sıra, bakı özelliğinin de etkili olmasından dolayı, farklı basınç gradyanına sahiptirler (Tablo 10, Grafik 9). Hemen hemen aynı yükselti değerine sahip olan Diyarbakır ve Adıyaman il merkezlerindeki yıllık basınç seyri de neredeyse aynı karakteri gösterirken; deniz seviyesine göre en yüksek konumda olan Mardin (1083m) yöresinde ise yıllık basınç seyri bölge geneline göre en düşük seviyede bulunmaktadır. Bu durum Mardin'in matematik konumundan ziyade, bakı özelliği ile açıklanabilir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan il merkezleri içerisinde rakımları en düşük seviyede olan Batman (525m) ve Şanlıurfa (518m) il merkezlerinde ise yıllık basınç seyri, bölge geneline göre hem yaz döneminde hem de kış döneminde en yüksek düzeydedir. Bu durumun gerekçesi de bu iki il merkezinin bulunduğu morfolojik yapı ile açıklanabilir. Depresyon tabanında yer alan bu iki merkez her iki dönemde de (yaz ve kış dönemleri) cP veya cT hava kütlelerinin yerleştiği iki doğal çanağa tekabül etmektedir. Bu doğal çanaklara yerleşen basınç sistemleri, güçlü bir hava akımı tarafından harekete geçirilmedikçe/ dağıtılmadıkça, uzunca bir süre bu depresyonlarda yerleşik kalarak, menşeyi oldukları hava kütlesinin özelliklerini yörede etkili bir şekilde hissettirirler. Bismil depresyonu da tıpkı Şanlıurfa ve Batman gibi yazın cT ve kış mevsiminde de cP hava kütlelerine maruz kalarak, bu hava kütlelerinin, yörede etkin bir şekilde oluşmasına morfolojik olarak zemin hazırlamaktadır. Kış mevsiminde cP karakterli hava kütleleri Güneydoğu Toros dağlarını pek aşamadıkları için bu hava kütlelerinin Bismil yöresindeki etkileri sınırlıdır. Fakat güney sektörlü cT hava kütleleri ise

[67] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 44- 45, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır.

önemli bir morfolojik engel ile karşılaşmadan rahatlıkla Bismil ve tüm Güneydoğu Anadolu bölgesine sokulabildiği için, yörede çok sıcak ve kurak dönemlerin oluşmasına neden olmaktadır.

2.4.2.2.2. Rüzgârlar

Rüzgar yatay yönde yer değiştiren bir hava kütlesi hareketidir. Hava kütlesinin bu hareketi ancak çevresine yaptığı etkilerle gözlenebilir. Rüzgar etkileri bakımından üç belirgin özelliği olan iklim öğesidir. Bu özellikler rügarın yönü, hızı (şiddeti) ve esiş sıklığı (frekansı) dır[68]. Termik ve dinamik nedenlerle oluşan basınç farklarının yatay yönde hareket etmesi ile oluşan rüzgarlar, çeşitli coğrafi faktörlerin etkisiyle yön bulmaktadırlar. Derin vadi sistemleri, geniş çöl alanları yada yüksek dağlık alanlar gibi. Güneydoğu Anadolu bölgesinin hem matematik hem de morfolojik yapısı gereği genellikle kış mevsiminde daha çok kuzey sektörlü rüzgarlara, yaz döneminde ise güney sektörlü rüzgarlara maruz kalmaktadır. Erinç'in (1984) belirttiği gibi, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki rüzgar rejimini ve onun basınç şartları ile olan ilişkisini doğru bir şekilde açıklayabilmek için, Türkiye'nin genel atmosfer sirkülasyonunu ve hava kütleleri bakımından mevkiini göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için de sıcak ve soğuk dönemdeki basınç dağılışının ve hakim rüzgar yönlerinin bilinmesine gereksinim vardır[69].Detaylı incelemelerde ise yörenin morfolojik yapısının da rüzgarın esiş yönünde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Siirt'te, rüzgarın en sık NE yönünden esmesi, morfografyanın denetiminde gerçekleşmektedir. Diyarbakır da ise rüzgarın yıl boyu daha çok NW yönünde esmesi, yine Maden oluğunun kuzey sektörlü rüzgara yön tayin etmesi ile ilgilidir. Bismil ilçesinin hemen doğusunda yer alan Batman'da da yıl boyunca rüzgarların daha çok E- W yönünde esmesi yukarıda da değinildiği gibi, morfografyanın denetiminde gerçekleşen bir yatay hava hareketidir. Batman ve Bismil şehirleri aynı depresyonun tabanında kurulan ve güneyinde Mardin- Midyat- Raman kıvrım zonu, kuzeyinde de Güneydoğu Toros kıvrım zonu uzanım gösterdiklerinden bu iki kıvrım zonu arasında uzanan morfolojik depresyona kurulan Bismil ve Batman şehirleri hem kuzey hem de güney sektörlü rüzgarları genellikle E- W yönünde alırlar (Tablo 11,

[68] O. Erol, 1993; Genel Klimatoloji. Sayfa: 110, Gazi Büro Kitap Evi. Ankara

[69] S. Erinç, 1984; Klimatoloji ve Metotları (Üçüncü baskı), sayfa: 292, İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Yayınları. İstanbul

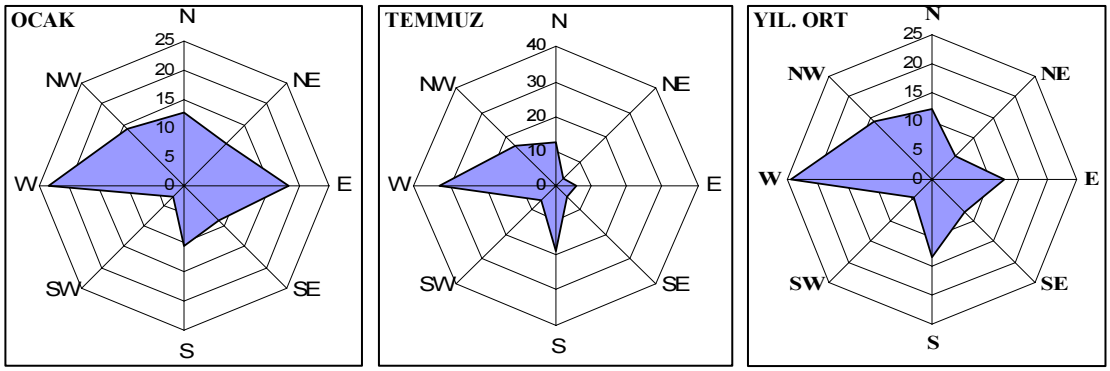
Grafik 10). Başka bir değişle morfografyanın, rüzgarın yönünü tayin etme veya değiştirmesinden dolayı kuzey ve güney sektörlü rüzgarlar, depresyon boyunca, doğu- batı yönünde eserler.

2.4.2.2.2.1. Rüzgar Frekansları

Rüzgarların estikleri yönlerin ve ne kadar süreyle estiklerinin bilinmesi, tarımsal uygulamalardan, hava kirliliğine kadar çok değişik konular açısından, büyük önem taşımaktadır. Belirli bir yönden esen rüzgarın, tüm yönlerden esen rüzgarlara oranı şeklinde tanımlanan rüzgar frekansı, günlük, aylık veya yıllık gibi, istenilen bir zaman aralığına göre belirlenebilmektedir[70].

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Y.ort.
N	**12.6**	10.1	11.8	12.4	14.6	14.2	**12.4**	11.4	12.6	12.7	12.4	9.9	**12.2**
NE	**10.4**	4.8	9	9.4	7.2	3.4	**3.2**	1.5	2.3	4	6.1	10.1	**5.9**
E	**18.1**	20.6	17.1	15.2	11.4	5.7	**5.9**	5.8	7.1	12.1	13.1	16.8	**12.4**
SE	**8.6**	11.4	9.9	7.2	5.5	4.8	**4.4**	3.1	7.1	8.7	11.6	10.4	**7.7**
S	**10.5**	14,9	14.2	15.7	13.3	14.3	**18.9**	20.5	18.3	14.3	12.8	10.2	**13.5**
SW	**2.5**	3,5	4.4	4.3	3.2	5.8	**6.3**	6.5	7.4	6.5	2.9	3.4	**4.4**
W	**23.5**	24,1	22.4	23.8	23.8	31.4	**32.7**	33.4	28.3	26.5	24.1	24.1	**24.5**
NW	**13.8**	10,6	11.2	12.1	12.1	20.3	**16.3**	17.8	17.8	15.3	17	15.1	**14.0**
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Tablo 11 : Bismil'in rüzgar frekans tablosu

Grafik 10 : Bismil'in Rüzgar Gülü Diyagramı.

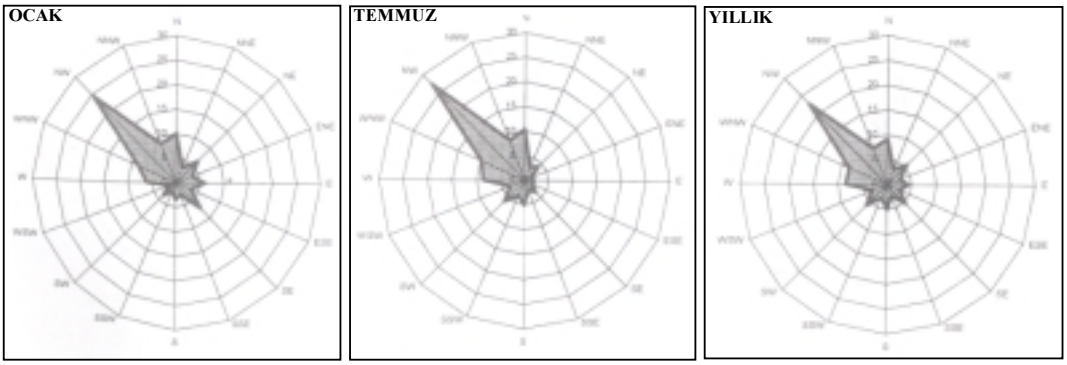
[70] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 50, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır.

Bismil yöresinde etkili olan rüzgar frekansları daha çok E- W yönünde etkili olup; mevcut topografik yapıya uygun bir şekilde eserler. En yüksek frekans değeri 33.4 ile W yönüne aittir. Ağustos ayına ait olan bu değer, kaynağını Karacadağ (1957 m) kütlesinden alarak Dicle nehri boyunca Bismil'e doğru esmektedir. Kaynağını, Doğu Anadolu bölgesinden alan ve Maden oluğundan geçerek Diyarbakır'a ulaşan NE sektörlü rüzgârlar da Karacadağ ve Mardin eşiği kütlelerinin kuzey sınırı boyunca (bu yüksek birimlere paralel Dicle nehri depresyonu boyunca) eserek Bismil yöresine yönelmektedirler.

Bismil yöresinin kabaca doğu ve batısında yer alan Batman ve Diyarbakır il merkezlerine ait rüzgar gülü diyagramlarının ağırlıklı esiş yönleri, hızları ve sıklığı (frekansları) bu düşünceyi desteklemektedir (Tablo 12, Grafik 11).

Güneydoğu Anadolu bölgesinde aylık ve yıllık ortalama rüzgar frekansları, farklılıklar göstermekte ve en yüksek frekans değerlerine genellikle yaz döneminde ulaşmaktadır. Doğu Anadolu bölgesindeki yüksek plato (2000 m) kuşağından, Güneydoğu Anadolu bölgesinin düşük tabanlı plato ve ova alanlarına doğru esen güçlü hava akımları, lokal morfolojik yapıların dağılışına göre etki alanı oluşturmaktadır.

Yön.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıl.
N	10,0	11,8	10,9	8,2	7,8	9,8	10,4	7,6	6,7	8,8	8,9	8,9	9,1
NNE	3,3	4,0	4,6	2,7	2,4	3,7	2,9	2,7	2,3	2,9	3,5	3,5	3,2
NE	6,2	6,8	7,1	6,6	6,1	4,0	4,0	4,1	4,0	6,3	6,3	6,3	5,6
ENE	3,5	2,8	3,8	3,2	2,3	1,6	1,5	1,9	2,4	3,6	4,1	3,4	2,8
E	6,0	4,4	5,3	7,1	4,3	1,9	2,0	2,1	2,9	4,8	6,3	6,9	4,4
ESE	3,3	3,0	2,6	4,2	3,1	1,3	1,8	1,5	2,1	3,1	4,3	4,5	2,8
SE	7,2	5,8	6,5	8,0	6,6	3,0	3,4	3,3	3,5	5,8	6,1	6,9	5,4
SSE	2,5	1,8	2,7	3,8	2,7	1,3	2,1	2,4	2,3	2,0	3,0	2,8	2,4
S	3,5	5,3	4,8	6,6	5,6	4,1	5,0	6,8	5,1	3,8	3,9	4,7	5,0
SSW	1,9	2,3	2,7	3,7	3,5	2,9	3,3	3,9	3,8	2,4	1,6	2,1	2,9
SW	3,7	4,7	4,7	7,9	8,2	6,5	6,0	7,5	8,2	4,6	4,1	3,5	5,9
WSW	1,5	2,2	2,1	4,0	4,2	3,7	3,2	4,0	4,9	3,4	2,3	2,4	3,2
W	6,1	6,5	6,3	7,6	10,2	10,5	8,6	7,6	9,7	9,3	9,5	8,3	8,4
WNW	8,5	6,9	5,9	6,3	7,5	8,4	9,8	10,0	10,5	8,7	8,7	9,3	8,4
NW	24,5	22,9	20,7	14,9	19,4	27,8	27,2	25,1	24,7	23,4	20,3	19,7	22,7
NNW	8,5	8,9	9,2	5,3	6,0	9,6	8,7	9,6	6,9	7,1	7,1	6,8	7,8
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

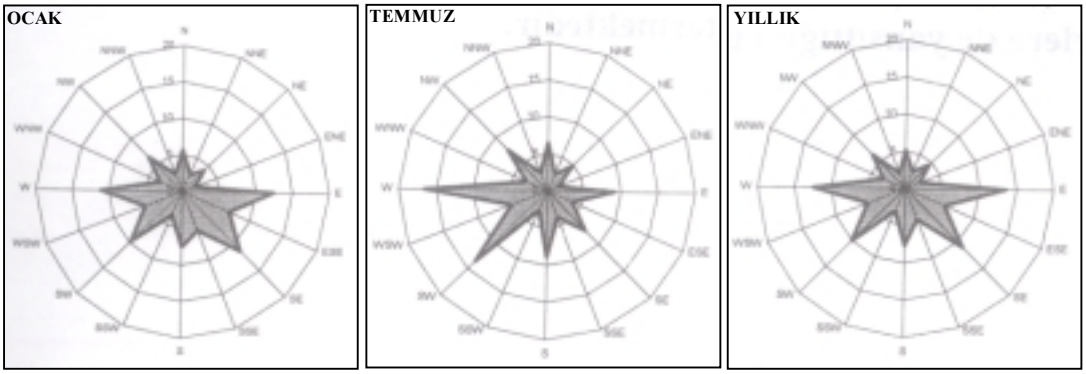

Grafik 11 : Diyarbakır'ın rüzgar gülü diyagramları (Gürgen, 2002)

Bu iki bölge arasındaki hava akımları genellikle Maden ve Bitlis gibi dar ve derin morfolojik oluklardan akarak güçlü bir şekilde eserler. Yıl boyunca kuzey sektörlü soğuk hava akımlarının Güneydoğu Anadolu bölgesine hareket etmesi ile rüzgarlar, bu koridorların uzanış yönü ve alansal genişliklerine göre yüksek frekans değeri alırlar (Tablo 13, Grafik 12).

Yön.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıl.
N	5,7	4,4	5,8	5,7	5,9	7,0	6,5	5,6	3,5	4,9	3,5	3,4	5,2
NNE	2,5	2,9	2,4	2,7	4,3	2,5	2,5	2,6	2,1	2,2	2,1	1,8	2,5
NE	4,1	5,8	5,1	5,5	5,0	5,3	4,8	3,7	3,3	3,9	3,7	4,0	4,5
ENE	1,8	2,8	2,7	2,7	2,9	2,2	1,6	1,1	1,3	2,6	2,2	1,9	2,1
E	12,4	16,9	18,4	15,1	14,8	8,9	9,2	10,4	11,7	14,3	16,1	14,3	13,5
ESE	6,9	8,0	6,2	6,4	5,7	3,9	3,7	3,9	4,3	7,7	6,3	6,9	5,8
SE	11,3	10,5	13,1	11,2	10,4	7,0	7,4	10,6	12,5	12,0	14,8	12,4	11,0
SSE	5,7	5,5	4,5	3,2	2,5	3,3	3,8	3,2	4,9	5,3	6,8	5,6	4,5
S	7,5	7,0	6,6	7,3	7,0	6,8	8,9	7,5	7,9	9,4	7,6	8,9	7,7
SSW	3,5	2,8	3,3	4,4	3,1	3,4	2,8	2,1	2,3	3,9	3,4	4,4	3,3
SW	9,7	8,3	6,4	9,3	9,5	12,1	13,6	13,4	11,8	7,9	9,4	9,3	10,1
WSW	5,4	4,3	4,3	3,6	5,0	6,4	5,2	6,3	5,6	5,6	6,7	6,6	5,4
W	11,1	10,7	11,7	11,5	12,6	16,8	16,6	13,7	15,0	10,3	8,1	10,9	12,5
WNW	3,3	2,7	2,5	2,2	2,5	3,9	3,0	4,4	4,9	3,2	2,5	2,6	3,2
NW	6,5	6,0	5,4	6,7	6,7	8,0	7,7	8,7	6,4	4,8	5,1	4,6	6,4
NNW	2,5	1,5	1,7	2,5	2,3	2,4	2,6	2,8	2,4	2,0	1,6	2,4	2,2
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 13 : Batman'ın rüzgar frekans tablosu (Gürgen, 2002)

Grafik 12 : Batman'ın rüzgar gülü diyagramları (Gürgen, 2002)

Maden oluğundan Diyarbakır yöresine doğru yıl boyunca esen kuzey sektörlü rüzgarlar da bu kuramı desteklemektedir (Tablo 12, Grafik 11). Bununla birlikte Diyarbakır'ın güneybatısında yer alan Karacadağ kütlesi, kuzeyden esen rüzgârların yön değiştirmesine neden olmaktadır. Hatta bu dağlık alanda, sıcaklık koşullarının çevresine göre kısmen daha düşük olması nedeniyle, minik bir antisiklon merkezi oluşmaktadır. Bu yüksek alandan da Diyarbakır ve yakın çevresindeki plato yüzeyine doğru az da olsa bir yatay hava hareketi yaşanmaktadır.

Bu hava hareketi NW yönündeki hava hareketine göre oldukça yetersiz orandadır. Karacadağ kütlesi ve Maden oluğundan Diyarbakır platosuna doğru akan hava hareketi birleşerek, basınç değerlerinin daha düşük olduğu Bismil depresyonuna doğru yönelmektedirler. Yükseltisi 500- 600m olan ve doğu batı uzanımlı bir morfolojik yapı oluşturan Bismil depresyonu; hava hareketlerinin yönlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Diyarbakır merkez ilçeye NW yönünden esen ve yıl boyunca etkili olan hava hareketi, Karacadağ ve Mardin eşiği yüksek plato kuşağı engelini aşamayarak, hem termik hem de morfolojik nedenlerden dolayı, alçak basınç şartlarının oluştuğu Bismil depresyonuna yönelmektedir.

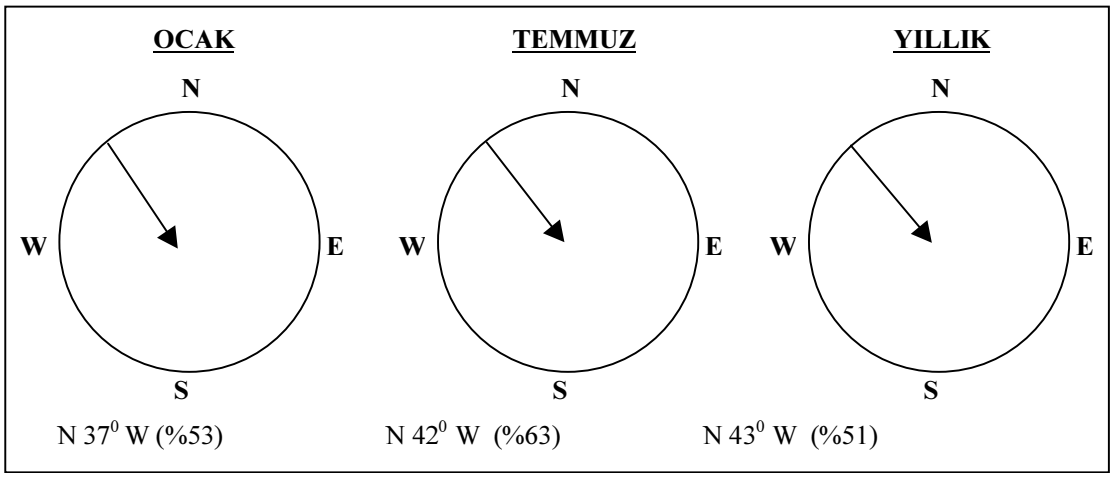
Bu hava hareketi termik ve morfolojik yapıya bağlı olarak yıl boyunca süregelmektedir. Dolayısıyla Bismil yöresinde W sektörlü rüzgarlar daha baskın bir şekilde eserler. Bismil ilçesinin kurulu bulunduğu depresyonun doğu yarısında da Batman il merkezi yer aldığından; bu iki merkezde etkili olan hava hareketleri de büyük benzerlikler göstermektedir.

Hem Batman hem de Bismil merkez alanına doğru esen E sektörlü rüzgarlar da depresyonun morfolojik yapısına uygun bir şekilde E- W yönünde etkin bir şekilde eserler. Bu iki merkezde etkili olan diğer hava akımları ise S ve SE sektörlü rüzgârlardır. Güneydeki Mardin eşiği (Değirmen dağı, 1455m) ile bu eşiği dar ve derin yaran Dicle nehri vadisi bu yöndeki hava akımlarının yönlendirilmesinde önemli etkiye sahiptirler (Grafik 10, 11, 12).

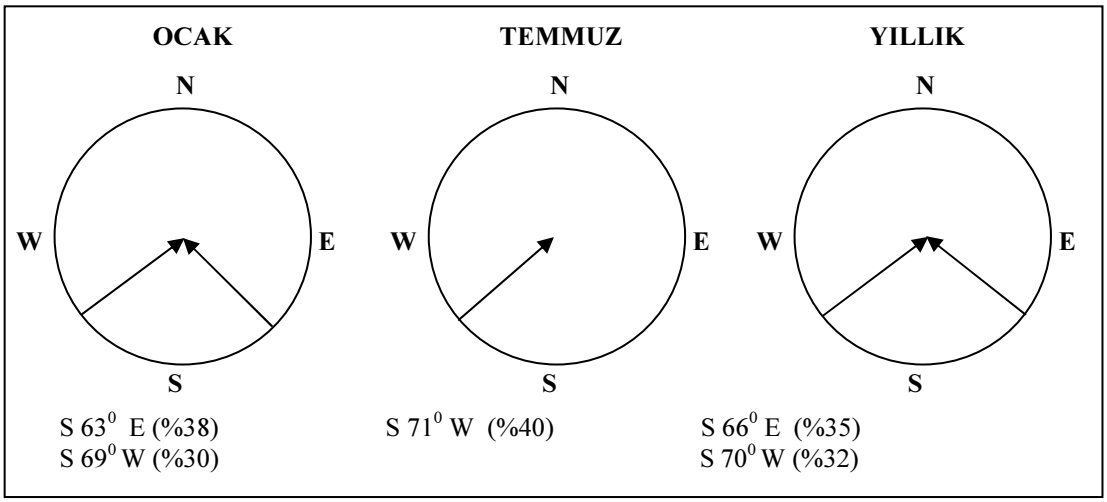
2.4.2.2.2.2. Etkin Rüzgar Yönü

Bismil yöresine ait rüzgar gülü diyagramları ve frekans tablosu incelendiğinde, doğu ve batı rüzgarlarının hakim olduğu görülmektedir. Yörede etkin rüzgar yönünün hesaplanması için Rubinstein formülünden yararlanılmıştır. Bismil yöresi ve yakın çevresini içine alan sahanın, rüzgar rejimi bakımından, dikkati çeken

en önemli özellik kuzey sektörlü (N, NE ve NW) rüzgarların baskın olmalarıdır. Bismil yöresinin mevsimsel (Ocak ve Temmuz) ve yıllık hakim rüzgar yönleri ve frekans değerleri bu görüşü desteklemektedir. Bismil ile birlikte Diyarbakır ve Batman il merkezlerinin de hakim rüzgar yönü frekans değerleri, yörenin hakim rüzgar yönü ve frekans değerlerinin yorumlanması bakımından önem taşımaktadır (Grafik 13, 14 ve 15).

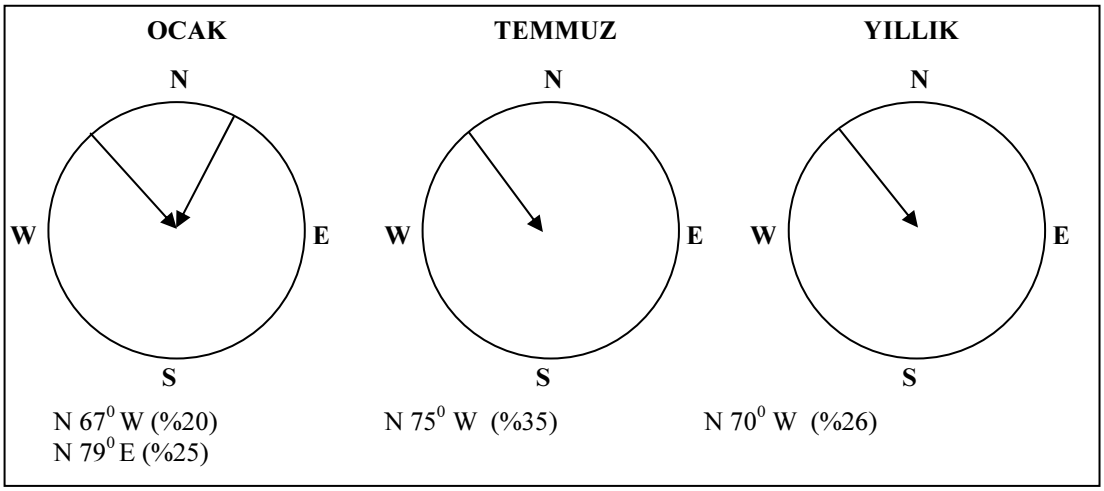

Grafik 13 : Diyarbakır'ın (Ocak, Temmuz ve yıllık ortalama) hakim rüzgar yönleri ve frekans değerleri.

Grafik 14 : Batman'ın (Ocak, temmuz ve yıllık ortalama) hâkim rüzgar yönleri ve frekans değerleri.

Diyarbakır'a ait hakim rüzgar ve bunların frekans değerleri, Ocak ayında % 53'e ulaşarak yörenin tek bir hakim rüzgar yönüne sahip olduğunu göstermektedir. $N37^0W$ şeklinde beliren kuzeybatı yönlü rüzgarlar, bölgenin diğer merkezlerinde pek görülmeyen bir frekans üstünlüğü sağlamakta ve yılın büyük bölümünde bu hakimiyetini sürdürmektedir. Temmuz ayında, yönü sadece birkaç derece değişen ($N42^0W$) bu rüzgârların frekans değeri, % 60 gibi yüksek bir orana sahiptir. Diyarbakır'ın yıllık ortalama hakim rüzgar yönü de kuzeybatı ($N43^0W$) olup; frekans değeri % 51'e ulaşmaktadır[71].

Grafik 15 : Bismil'in (Ocak, temmuz ve yıllık ortalama) hâkim rüzgar yönleri ve frekans değerleri.

Batman'da bölgenin genelinde etkili olan hakim rüzgar yönlerinden daha farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yılın, incelenen tüm bölümlerinde sadece güney sektörlü rüzgarlar etkili olmaktadır. Ocak ayına ait hakim rüzgar yönleri ve frekans değerlerinin çok az bir değişiklikle yıllık ortalamalara da yansıdığı görülmektedir. Her iki dönemde güneybatı ve güneydoğu yönlerinden esen hakim rüzgarların, frekans değerleri %32 ve %38 arasındadır. Temmuz döneminde tek hakim rüzgar yönü $S\ 71^0W$ ve frekansı % 40 civarındadır.

Bismil, hakim rüzgar yönü ve frekans değerleri bakımından; Batman'dan çok Diyarbakır il merkezindeki meteoroloji istasyonuna ait verilerin değerlendirilmesi ile oluşturulan genel rüzgar yönü ve frekans değerlerine benzer özellikler göstermektedir. Diyarbakır'da etkili olduğu gibi Bismil'de de etkili olan kuzey

[71] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 62, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır

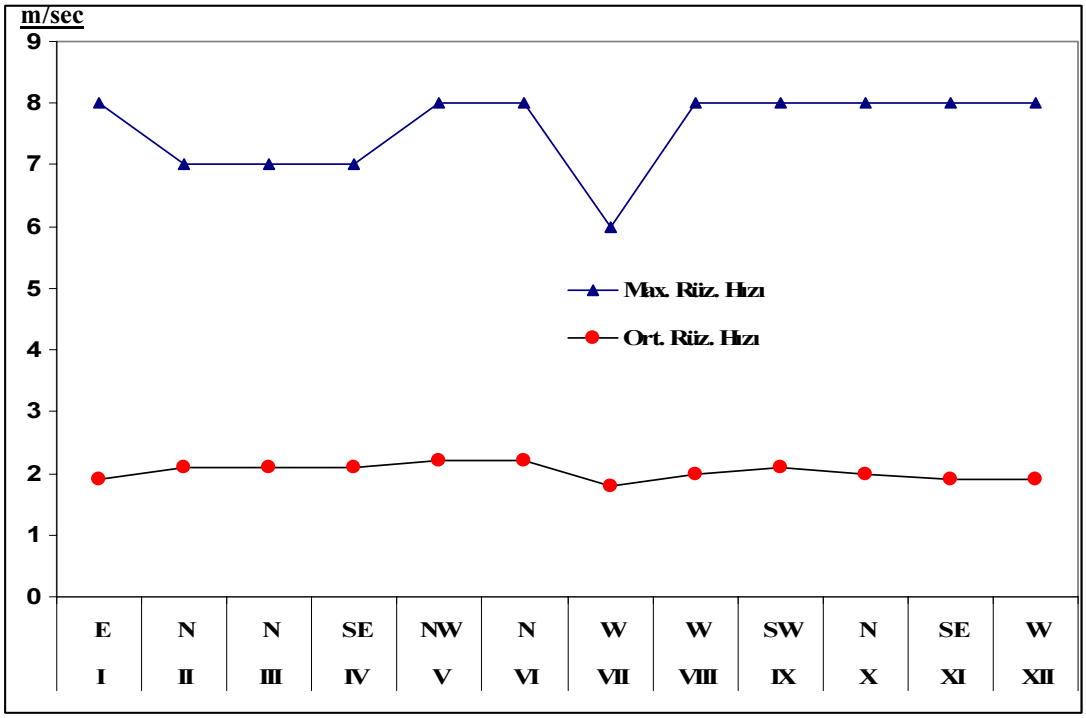
sektörlü rüzgarların soğuk (Ocak ayı ortalamalarına göre) ve sıcak (Temmuz ayı ortalamaları) dönemlere ait hakim rüzgar yönü ve frekans değerleri daha çok termik kökenli hava hareketleri ve morfografyanın yönlendirici etkisi altında gelişim göstermektedir. Ocak ve Temmuz aylarında N 67^0 W (%20) ve N 75^0 W (%35) yönünde etkili olan rüzgarların, yıllık ortalama hakim yönü ve etkili olma derecesi de ($N70^0W$, %26) benzer durumlar göstermektedir. Ocak ayında hem NE, hem de NW yönlerinden esen hakim rüzgarın kaynağı da termik nedenlere dayanmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinin yüksek plato alanlarındaki soğuk ve sert hava kütleleri, Batman suyu vadisinden Bismil yöresine kadar sokulmakta ve hava koşullarını etkilemektedir. Bu durum Bismil yöresinin morfolojik yapısı ve termik nedenlere bağlı olarak oluşan genel hava sirkülasyonu ile ilgilidir.

2.4.2.2.2.3. Rüzgâr Hızı

Bismil yöresinde, yıl boyunca etkili olan rüzgarların ortalama hızı oldukça düşüktür. Aylık ortalama 1.8 ile 2.2 m/sec arasında değişen rüzgar hızlarının yaşamsal faaliyetlere önemli bir etkisi görülmemektedir (Tablo14, Grafik16). Özellikle en yüksek değerlerin kuzey sektörlü olmaları bir avantaj olarak görülebilir. İlkbahar mevsiminin sonu ve yaz dönemlerinde tarım ürünlerine etkisi bakımından düşünüldüğünde, kuzey sektörlü rüzgârların, güney sektörlü rüzgârlara oranla çok daha olumlu olduklarını belirtmek gerekir.

Aylar	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**VI**	**VII**	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**	**XII**	**Yıllık**
Yönler	E	N	N	SE	NW	N	W	W	SW	N	SE	W	**W**
Max. Rüz. Hızı	8	7	7	7	8	8	6	8	8	8	8	8	**8**
Ort. Rüz. Hızı	1.9	2.1	2.1	2.1	2.2	2.2	1.8	2	2.1	2	1.9	1.9	**2**

Tablo 14 : Bismil yöresinde maksimum rüzgar hızları ve esiş yönleri tablosu (m/sec.)

Grafik 16 : Bismil yöresinde maksimum rüzgar hızları ve esiş yönleri (m/sec).

Kavurucu yaz sıcaklıklarında, Arap yarımadasındaki çöl kuşağından, Güneydoğu Anadolu Bölgesine sokulan ve Samyeli rüzgarı olarak adlandırılan rüzgarın, inceleme sahasında fazla etkin olmaması tarımsal faaliyetler için son derece önemlidir. Bu sıcak sektörlü rüzgârların, Özellikle hasat dönemlerinden önce etkili olduğu alanlarda, tarım sektörü başta olmak üzere, birçok alanda yaşamsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Bismil yöresinde, bu tür rüzgârların fazla etkili olmaması ve ortalama rüzgâr hızlarının düşük olması genel klimatik varyansların beşeri faaliyetlere yansıması bakımından önemli bir etkendir. Yıl boyunca etkili olan ortalama rüzgar hızları 2 m/sec civarında olması, yörenin rüzgar etkinliliği bakımından sakin olduğunu göstermektedir. Yıllık maksimum rüzgar hızlarında ise Temmuz ayı dışında genellikle 7- 8 m/sec civarında bir hız söz konusudur. Bismil'de etkili olan bu rüzgarlar her yönden ve hemen hemen eşit oranda esmektedir (Grafik 16). Maksimum rüzgar hız frekans değerleri içerisinde, en düşük rüzgar hızı frekansı 6 m/sec (Temmuz) ile W yönüne aittir. Bu dönemde Bismil depresyonunu kuşatan cT hava basıncı, kararlı bir atmosfer durumu oluşturarak, hava akımlarının yörede etkin olma durumunu azaltmaktadır.

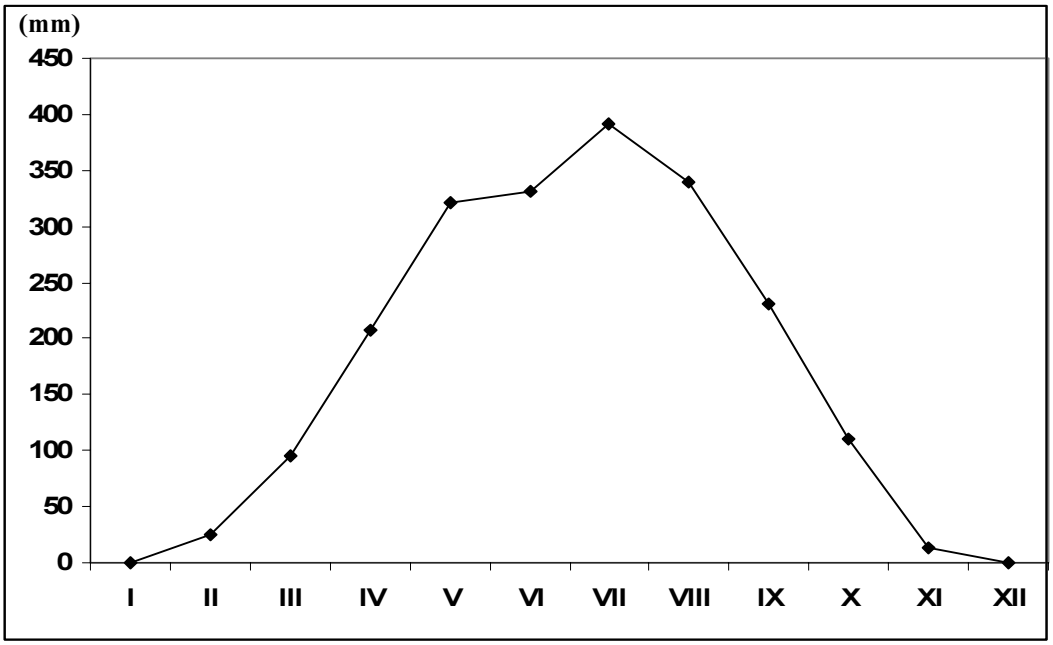
2.4.2.3. Nemlilik

2.4.2.3.1. Buharlaşma

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Türkiye'nin en sıcak ve kurak iklim şartlarının yaşandığı, dolayısıyla da buharlaşmanın en yoğun olduğu bölgemizdir. Bölge genelinde, özellikle yaz döneminde etkili olan cT hava basıncının da etkisiyle, buharlaşma miktarı yüksek düzeylere çıkmaktadır. Sıcak ve kavurucu yaz mevsimi başta olmak üzere, ilkbahar mevsiminin ikici yarısı ve sonbahar döneminin de ilk periyodu boyunca bölgede etkili olan buharlaşma koşulları, yaşamsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bismil meteoroloji istasyonuna ait buharlaşma verileri (Tablo 15), yöredeki mevcut sıcaklık koşullarının yüksek derecede etkili olduğunu göstermektedir.

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Top.
(mm)	-	25.7	96	207.1	321	331.4	391	340	231.1	109.7	13.6	-	2067

Tablo 15 : Bismil'de aylık ortalama potansiyel buharlaşma miktarı (mm).

Grafik 17 : Bismil'de aylık ortalama potansiyel buharlaşma miktarı (mm).

En yüksek buharlaşma; Temmuz ayında ortalama 391 mm, Ağustos ayında 340 mm ve Haziran ayında ise 331.4 mm olarak gerçekleşmektedir. Termik nedenlere bağlı olarak Temmuz ayından Kasım ayına kadar buharlaşma koşullarında, tedrici bir azalma görülmektedir. Aralık ve Ocak aylarında ise buharlaşma

koşullarının oluşabileceği sıcaklık koşulları gerçekleşmediği için, bu dönemde buharlaşma olayı vuku bulmamaktadır. Bu dönemde kuzey sektörlü cP basınç sisteminin bölgeyi etkisi altına alması, buharlaşma koşullarını ortadan kaldırmaktadır. Bismil yöresinde yıllık ortalama buharlaşma miktarı 2067 mm'dir. Özellikle yaz döneminde meydana gelen buharlaşma miktarı (1161), oldukça yüksek olup, yıllık ortalama buharlaşmanın % 56'sına tekabül etmektedir. Bu durum Bismil yöresinin su sıkıntısını önemli ölçüde tetiklemektedir.

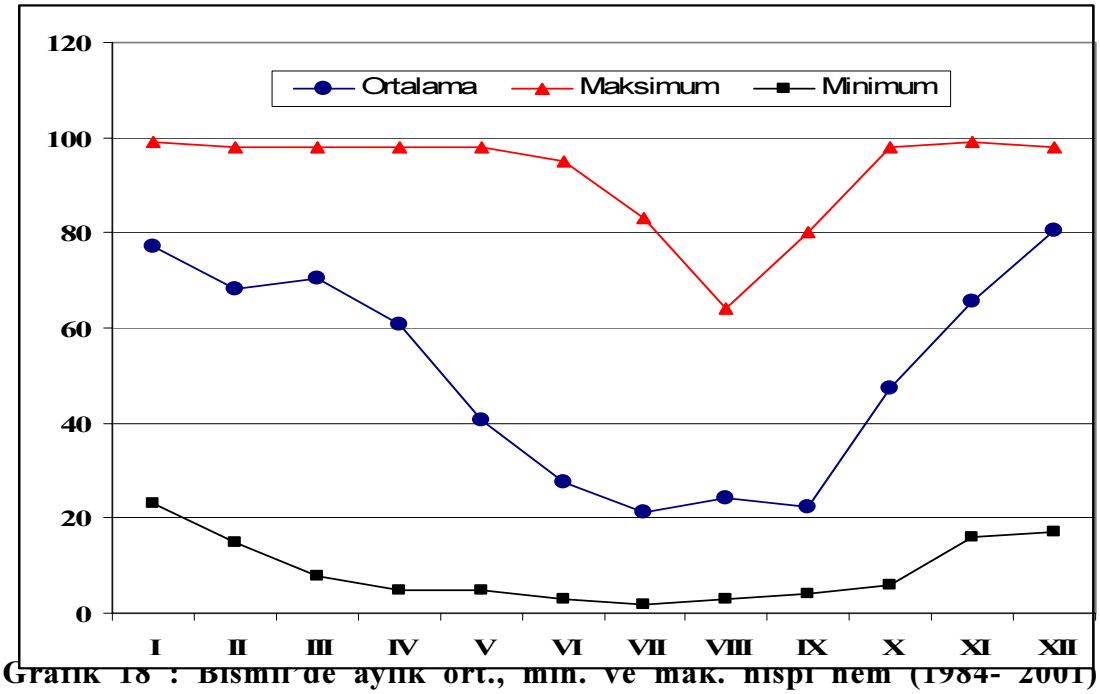
2.4.2.3.2. Nispi Nem

Güneydoğu Anadolu bölgesinde etkili olan sıcaklık koşullarından dolayı, buharlaşma oranı genellikle yüksek, nispi nem oranı ise düşüktür. Bölge genelinde etkili olan yağış rejimi ve termik nedenlere bağlı olarak, Bismil yöresinde de nispi nem oranı kış döneminde yüksek, yaz döneminde ise düşük değerler göstermektedir. Aylık ortalama nispi nem değerlerinin en yüksek olduğu aylar Aralık (%80.4) ve Ocak (% 77.3)'tır. Kış mevsiminin nispi nem ortalaması ise % 75.5 civarındadır. Yaz döneminde, bölgenin genelinde olduğu gibi, Bismil yöresinde de çöreklenen cT hava kütlesinin etkisiyle kavurucu sıcaklar etkili olmakta ve ilkbahar döneminden süregelen buharlaşmadan dolayı, nispi nem oranı yaz boyunca oldukça düşük oranlar göstermektedir.

İlkbahar mevsiminde ortalama nispi nem oranları tedrici olarak azalma göstermekte ve mayıs ayında %40.6'ya düşmektedir. Bu mevsimde yağış potansiyeli oluşturacak en yüksek nispi nem oranına sahip Mart ayında ise ortalama nispi nem %60.7 civarındadır. Sonbahar döneminde, nispi nem yükselişe geçerek, yöreye yağış olarak düşmeye başlamaktadır (Tablo 16, Grafik 18). Tarımsal faaliyetlerin başlangıcı/ ekinlerin ekilmeye başlandığı ekim ve kasım aylarındaki bu nispi nem oranındaki artışlar, tarım faaliyetleri açısından hayati önem kazanmaktadırlar.

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ortalama	77.3	68.1	70.3	60.7	40.6	27.6	21.3	24.1	22.5	47.4	65.6	80.4
Maksimum	99	98	98	98	98	95	83	64	80	98	99	98
Minimum	23	15	8	5	5	3	2	3	4	6	16	17

Tablo 16 : Bismil'de aylık ortalama, min. ve mak. nispi nem (1984-2001)değerleri.

Grafik 18 : Bismil'de aylık ort., min. ve mak. nispi nem (1984- 2001) değerleri.

Bismil yöresinde ortalama nispi nem %50.5, ortalama minimum nem oranı 8.92 ve ortalama maksimum nem oranı ise %92.3 civarındadır. Minimum ve maksimum nem değerleri arasındaki farkın (%83.3) çok yüksek oluşu, Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel iklim karakteristiği ve Bismil yöresinde yıl boyunca etkili olan basınç merkezleri (cP ve cT) ile morfografik yapının bir yansıması olarak ortaya çıkan karasallığın eseridir.

2.4.2.3.3. Bulutluluk

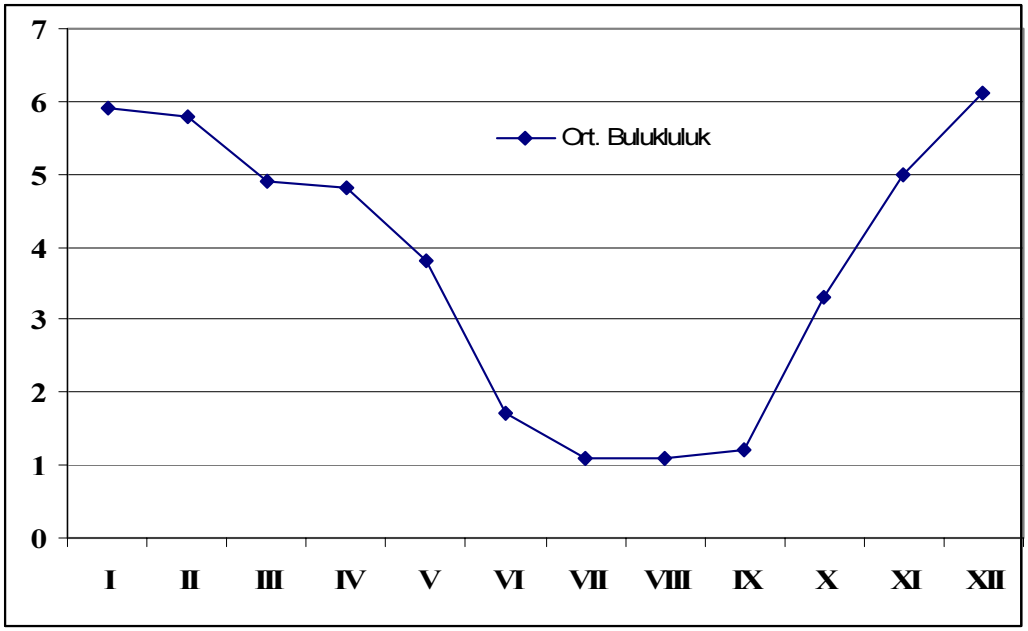
Türkiye'de yıllık ortalama bulutluluğun en az olduğu yerler güney Ege ve Akdeniz kıyıları ile Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Yıllık ortalama bulutluluk (0-10) oranının daima 4'ün altında olduğu bölgede, en yüksek bulutluluk, Aralık ayında görülür[72]. Bölgede etkili olan termik basınç sistemlerinin etki derecelerine göre bulutluluk oranı da değişim göstermektedir. Dolayısıyla kış döneminde bulutluluk oranı yüksek değerler gösterirken, yaz döneminde ise bu oran çok düşük değerlerde seyretmektedir (Tablo 17, Grafik 19). Ünaldı'nın da belirttiği gibi, Dicle bölümünde

[72] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 81, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır

genel olarak Kasım'dan Haziran'a kadar bulutluluğun nispeten yüksek (yaklaşık 5- 6 civarı), Haziran'dan Kasım'a kadar ise düşük (1- 3 civarı) olduğu görülmektedir[73].

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort.
Ort. Bulutluluk	5.9	5.8	4.9	4.8	3.8	1.7	1.1	1.1	1.2	3.3	5	6.1	3.7

Tablo 17 : Bismil'de aylık ortalama bulutluk değerleri (1984- 2001)

Grafik 19 : Bismil'de aylık ortalama bulutluk değerleri grafiği (1984- 2001)

Bölgede etkili olan sıcak ve kurak havanın yanı sıra, basınç koşulları, güneşlenme süresi ve nispi nem oranı gibi klimatik varyanslar, Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil yöresindeki bulutluluk oranını da etkilemektedir. Bismil yöresinde, ortalama bulutluk oranının en yüksek olduğu kış mevsiminde (Aralık 6.1, Ocak 5.9 ve Şubat 5.8), cephe sistemleri ve yağışlar nedeniyle yıllık ortalama bulutluluk seyrine göre önemli bir artış gözlenmektedir. İlkbaharda kararsız hava koşullarının etkisini sürdürmesine bağlı olarak, nispeten yüksek seyreden bulutluluk oranı, kış koşullarının devamı şeklinde bir klimatik ortam göstermektedir. Yaz döneminde hava koşullarının kararlı bir durum sergilemesinden dolayı bulutluluk oranı oldukça azalmakta ve Temmuz ile Ağustos aylarında ortalama bulutluluk oranı 1.1 gibi düşük değerlere düşmektedir.

[73] Ü. E. Ünaldı, 1998; Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Dicle Bölümünün Buharlaşma, Nemlilik ve Yağış Koşulları. Sayfa: 119, Kastamonu Eğitim Fak. Dergisi, Sayı No: 6

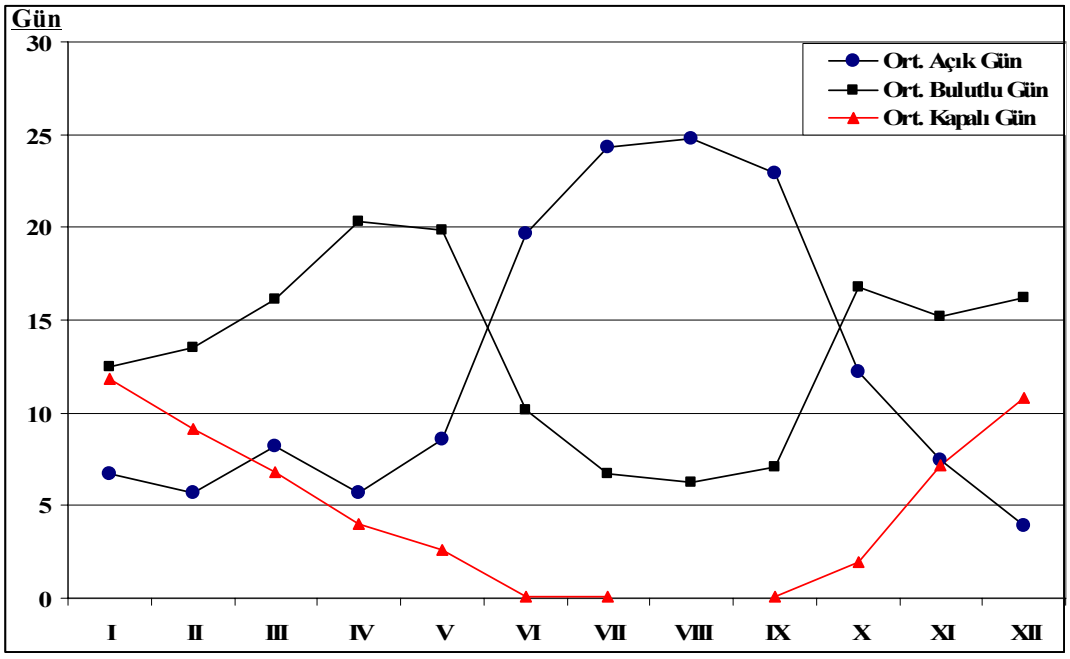
2.4.2.3.4. Açık, Bulutlu ve Kapalı Günler

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, atmosferin görsel durumu; açık, bulutlu ve kapalı gün sayıları bakımından, farklılıklar göstermekle beraber yılın büyük bir bölümünün açık geçtiği görülmektedir. Bölge genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde de özellikle ilkbaharın ilk periyodunda etkisini sürdüren kararsız hava koşullarına bağlı olarak, açık gün sayıları, diğer mevsimlere oranla daha düşük değerler göstermektedir. Güney sektörlü sıcak ve kurak hava akımlarının bölgeye yerleşmesi ve havanın kararlı bir durum sergilemeye başlaması ile açık gün sayısı hızla artarken, bulutlu gün sayısında ise hızlı bir azalma görülmektedir.

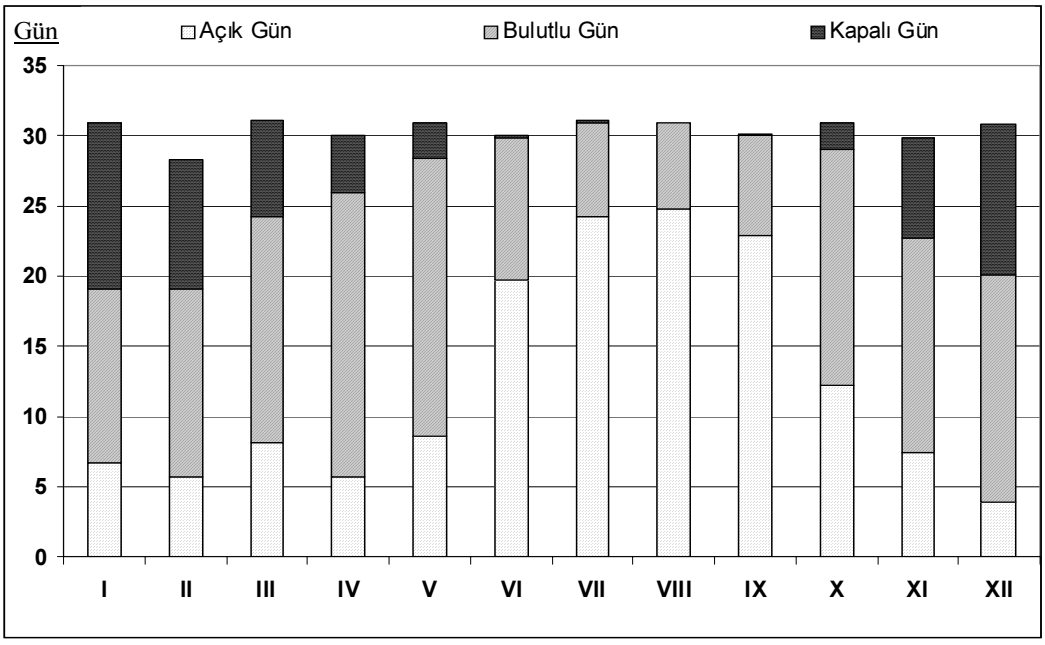
Bismil'de yıllık toplam açık gün sayısı 150,2 ve ortalama açık gün sayısı ise 12,5'dir. Temmuz ve Ağustos ayları başta olmak üzere, Haziran ve Eylül dönemlerinde açık gün sayısı yıllık ortalama açık gün sayısının üzerinde bir değer göstermektedir. Bulutlu gün sayısı (160,6- %44), açık gün sayısı (150.2- %41) ve kapalı gün sayısından (54.5- %15), daha fazla ve etkin olmaktadır. Aralık (10.8 gün) ve Ocak (11.8 gün) aylarında, kapalı gün sayıları artış göstererek aylık ortalama 10 günü geçmektedir. Bu durum, kış döneminde, bölgede etkili olan cephe yağışlarının bir yansıması olarak açıklanabilir. Yaz aylarında, bütünüyle kapalı gün sayılarının çok düşük olduğu bölgede, Eylül ayı ile birlikte, dört aylık yaz döneminin toplam kapalı gün sayısı, 1 güne bile ulaşmamaktadır (Tablo 18, Grafik 20, 21).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ort. Açık Gün	6.7	5.7	8.2	5.7	8.6	19.7	24.3	24.8	22.9	12.2	7.5	3.9	150.2
Ort. Bulutlu Gün	12.5	13.5	16.1	20.3	19.8	10.2	6.7	6.2	7.0	16.8	15.2	16.2	160.6
Ort. Kapalı Gün	11.8	9.1	6.8	4.0	2.6	0.1	0.1		0.1	2	7.2	10.8	54.5

Tablo 18 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısı değerleri (1984-2001).

Grafik 20 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısı grafiği (1984- 2001).

Grafik 21 : Bismil'de açık, bulutlu ve kapalı gün sayısının aylık ortalama sayısını gösteren grafik (1984- 2001).

Yaz aylarında yukarıda değinildiği gibi Arap yarımadasından kaynağını alarak tüm Güneydoğu Anadolu bölgesini etkisi altına alan cT hava kütleleri, açık gün sayısının yüksek değerlere ulaşmasına neden olmaktadır. Sonbahar mevsiminde havanın kararlılık durumu değişim göstererek, bulutlu gün sayısı, Ekim ayında 2 ve Kasım ayında da 7 güne çıkmaktadır.

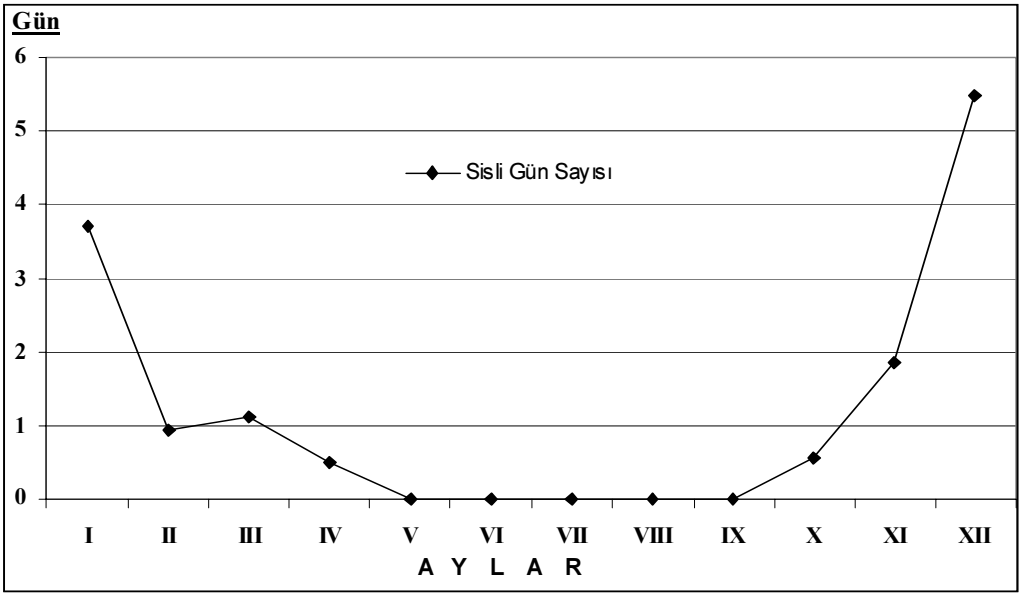
2.4.2.3.5. Sisli Günler

Sis ve pus, gözle görülemeyecek kadar çok küçük su damlacıklarının havada meydana getirdikleri yığınlardır. Eğer bu damlacık yığınları, yatay doğrultuda en çok 1 km kadar uzağı görme imkânı sağlıyorsa sis; en az 2 km arasında uzağı görmeye imkân veriyorlarsa pus diye adlandırılırlar. Puslu havada nem miktarı yüksek olmadığı halde, sisli havada nispi nem %95'in üstündedir. Rengi griye çalan sis ve pus, toz veya dumanla karıştığı zaman sararır[74].

Bismil yöresinde morfolojik yapı ve mevsimsel sıcaklık koşullarına bağlı olarak gelişen sisler; özellikle kış mevsiminde yaygınlık göstermektedir (Tablo 19 Grafik 19).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Sisli Gün	3.71	0.93	1.14	0.5	-	-	-	-	-	0.57	1.86	5.5	14.2

Tablo 19 : Bismil'de Aylık Ortalama Sisli Günler Sayısı (1984- 2001).

Grafik 22 : Bismil'de Aylık Ortalama Sisli Günler Grafiği (1984- 2001).

[74] Y. Dönmez, 1990; Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları. Sayfa:151, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3648, Fakülte Yayın No: 3248, İstanbul

Sislerin oluşmasında morfolojik depresyonların önemli bir katkısı vardır. Özellikle açık atmosfer koşullarında, nemli zeminin gündüz süresi boyunca ısınması ve bu havanın, gece boyunca ışıma yoluyla ısı kaybetmesi sonucunda, zemin ve zemine temas eden, atmosferin en alt katmanında sis oluşur. Bu tür sislerin oluşumu morfolojik yapı olarak çanak, depresyon veya kapalı havza gibi ünitelerde daha yaygın bir şekilde oluşum gösterirler. Bismil depresyonu da etrafı kabaca kapalı olduğu için hava akımları pek tesirli olamamaktadır. Dolayısıyla açık havalarda, nemli zeminin gece boyunca ışıma yoluyla ısı kaybederek, sıcaklık terselmesi gelişir. Hızla soğuyan zemin ve zemine yakın hava tabakasında böylelikle sis oluşumu başlar ve sabahın erken saatlerinde bu oluşum en yoğun şeklini alır.

Bismil'de sislerin en yoğun görüldüğü Aralık (ortalama 5,5 gün) ve Ocak (ortalama 3,7 gün) aylarında, özellikle ulaşım hizmetlerinde aksamalara ve hatta büyük kazalara da neden olmaktadır. Bismil'in doğusunda yer alan ve aynı depresyonda kurulan Batman şehri için de sis olaylı günlerde özellikle trafik başta olmak üzere çeşitli hizmetlerde aksamalar olmaktadır. Sis olaylı günlerin yoğun olduğu dönemlerde, özellikle, Batman ve Diyarbakır hava limanında iniş ve kalkış yapan hava araçları için ulaşım koşulları güçleşmekte ve dolayısıyla ulaşım hizmetlerinde aksamalar meydana gelmektedir (Tablo 19, Grafik 22).

2.4.2.4. Yağış

Havadaki su buharının yoğunlaşarak, katı veya sıvı olarak yeryüzüne düşmesi olayına yağış denir. Havadaki su buharı sis ve bulut olarak yoğunlaşınca, pek küçük su damlacıkları, havanın dayanması sürdükçe atmosferde yüzer şekilde kalırlar. Fakat birbirleriyle birleşerek daha büyük damlalar belirince düşmeye başlarlar. Bu yağmur denilen yağış türünü oluşturur[75]. Eğer, havada su buharı doğrudan doğruya katı ve billurlu bir biçim alacak şekilde yoğunlaşırsa, kar olarak düşmeye başlar. Su damlaları buz durumuna gelmişse dolu olarak düşer.

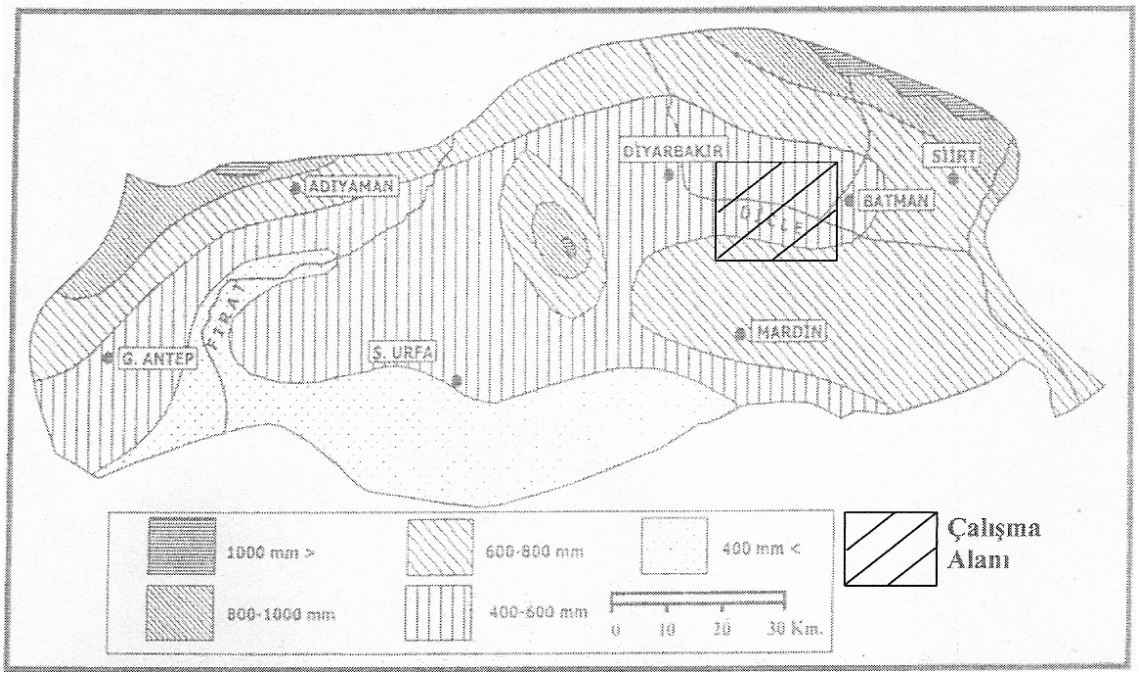
2.4.2.4.1. Yağış Miktarı

Bismil yöresinin yağış miktarını ve dağılışını etkileyen faktörler, Güneydoğu Anadolu bölgesinin genellinde olduğu gibi bölgesel ölçekte planeter faktörler, lokal alanlarda ise relief koşulları, yağış miktarı ve dağılışını yönlendirirler. Güneydoğu

[75] R. İzbırak, 1992; Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Sayfa: 330, Öğretmen Kitapları Dizisi. No: 157, İstanbul.

Anadolu bölgesinin batı yarısı (Orta Fırat Bölümü) en fazla yağışı, genel olarak Ocak ayında düşerken; Bismil'in de içinde yer aldığı bölgenin doğu yarısında (Dicle Bölümü) ise en fazla yağış kış sonu ile ilkbahar başlarında düşmektedir (Harita 12).

Dicle bölümünde, ilkbahar mevsimine sarkan bu yağışlar, bazı yıllar gezici depresyonlar, bazen de geciken cephe sistemlerinin etkisiyle oluşmaktadırlar. Bismil'de yıllık ortalama yağışın aylara dağılışı, yukarıda değinilen tanımlamalara uygun sonuçlar vermektedir. Yağışın en fazla düştüğü aylar sırasıyla; Şubat (68.6mm), Aralık (68.4mm), Mart (62.1mm) ve Ocak (57.9 mm) aylarıdır. Kış boyunca Akdeniz kuşağı boyunca etkili olan cephe sistemi ile düşen yağışlar, Bismil yöresi ile birlikte kuzeye ve doğuya doğru gidildikçe, cephe sistemi ile oluşan maksimum yağışlar, gecikerek Şubat ve zaman zaman da Mart ayına sarkarak düşmektedir. Bu maksimum aylık yağışların Bismil yöresinde biraz gecikerek düşmesinin nedeni, Akdeniz ikliminin Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ve özellikle de Dicle bölümündeki tesirinin azalması ve karasallık etkilerinin hissedilmesi ile ilgili bir durumdur.

Harita 12 : Güneydoğu Anadolu bölgesinin yıllık ortalama yağış haritası (Gürgen, 2002'den alınarak, inceleme alanının sınırları eklenmiştir).

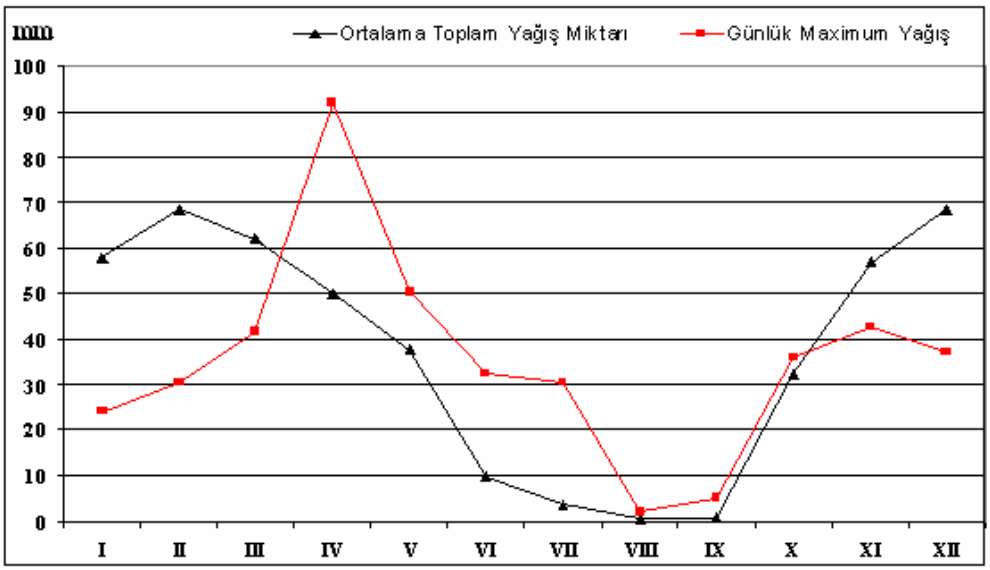
Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yağış miktarı, Mayıs ayından sonra ciddi miktarda azalma göstererek, bazı merkezlerde aylık toplam yağış tutarı, 1mm'nin altına düşmektedir. Nitekim Bismil'deki aylık ortalama yağış tutarındaki veriler,

incelendiğinde Ağustos ve Eylül aylarındaki toplam yağış tutarı 0.9mm civarındadır. Bismil'de özellikle yaz döneminde görülen bu çok düşük ve yetersiz yağış durumu, planeter faktörlerin etkisini, başka bir değişle genel atmosfer dağılışı ve basınç sistemlerinin mevsimlere göre, etki alanlarını ve yağış miktarını belirlemektedir.

Bismil ve yakın çevresindeki meteoroloji istasyonlarının bulunduğu başlıca yerleşim ünitelerine ait veriler karşılaştırılmak üzere, aynı tabloda bir araya getirilmiştir. Bu verilere göre; Bismil ve yakın çevresindeki il ve ilçe merkezleri içerisinde en az yağış alan Çınar, ikincisi ise Bismil ilçesidir (Tablo 20, Grafik 23).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ortalama Toplam Yağış Miktarı	57.9	68.6	62.1	50	37.8	9.6	3.5	0.3	0.6	32.4	56.7	68.4	447.9
Günlük Maximum Yağış Miktarı	24.1	30.5	41.7	91.9	50.3	32.4	30.6	1.8	4.8	35.9	42.5	36.9	91.9

Tablo 20 : Bismil'de ortalama yağış miktarı ve günlük maksimum yağış miktarının aylara göre dağılışı (DMİGM-2006).

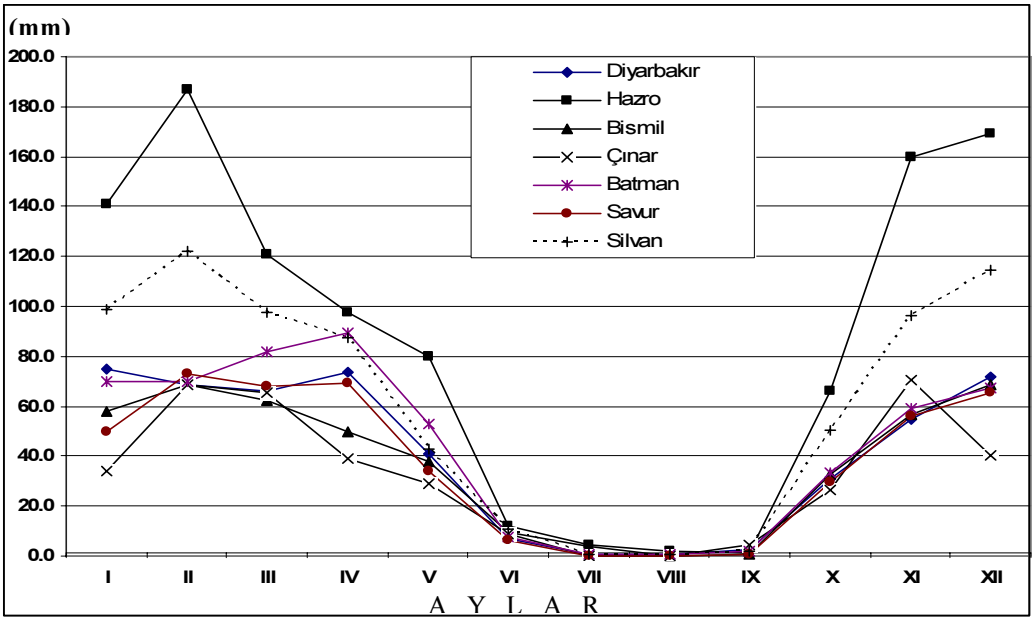

Grafik 23 : Bismil'de ortalama yağış miktarı ve günlük maksimum yağış miktarının aylara göre dağılışı (DMİGM- 2006).

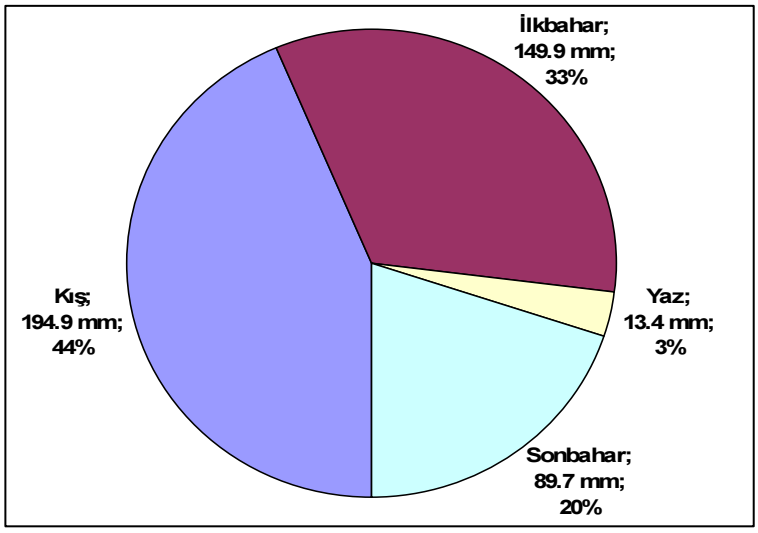
Buna karşın; Hazro ve Silvan ilçeleri ise en fazla yağış alan merkezlerdir. Bu durumun başlıca gerekçesi, diğer konu başlıklarında da değinildiği gibi, morfolojik yapının uzanış biçimi ve yükselti faktörüdür. Yükselti (Hazro:1050m, Silvan: 850m) ve bakı faktörünün etkisiyle Hazro ve Silvan ilçeleri yüksek derecelerde yağış alırken, yükseltileri fazla olmayan ve Karacadağ ile Mardin eşiği tarafından adeta bir duvar gibi sarılan Bismil (505m) ve Çınar (660m) ilçelerinde ise yıllık yağış ortalaması en düşük olan merkezlerdir (Tablo 21, Grafik 24. 25).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Diyarbakır	74.6	68.4	66.2	73.5	40.8	7.2	0.7	0.6	2.6	30.8	54.6	71.4	491.4
Hazro	140.9	186.7	120.8	97.7	79.6	11.9	4.2	2.1	1.4	66.2	159.5	168.9	1039.9
Bismil	**57.9**	**68.6**	**62.1**	**50.0**	**37.8**	**9.6**	**3.5**	**0.3**	**0.6**	**32.4**	**56.7**	**68.4**	**447.9**
Çınar	33.7	68.6	65.5	38.9	28.8	9.0	0.0	0.0	4.7	26.3	70.6	40.2	386.3
Batman	69.9	69.6	81.6	89.0	53.1	7.7	0.4	0.6	2.2	33.4	59.4	67.1	534.0
Savur	49.8	72.7	67.9	69.3	34.0	6.5	0.2	0.3	0.9	29.6	56.2	65.1	452.5
Silvan	98.5	122.0	97.6	87.6	42.6	10.4	0.9	0.8	1.7	50.1	96.2	114.6	723.0

Tablo 21 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ve yıllık yağış miktarları (DMİGM, 2006)

Grafik 24 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ve yıllık yağış grafiği (DMİGM, 2006)

Grafik 25 : Klasik mevsim sürelerine göre, Bismil'de yağışın mevsimlere dağılışı ve oranları.

Yağışın mevsimlere dağılışında da hem planeter faktörler hem de reliyef koşulları etkili olduğundan; bu faktörler, Bismil'deki yağış dönemi ve yağış miktarı üzerinde önemli derecede etkili olmaktadır. Bismil'e düşen yağışın % 44'ü Kış mevsiminde, % 33'ü ilkbaharda, % 20'si Sonbahar'da ve geriye kalan % 3 ise yaz döneminde düşmektedir.

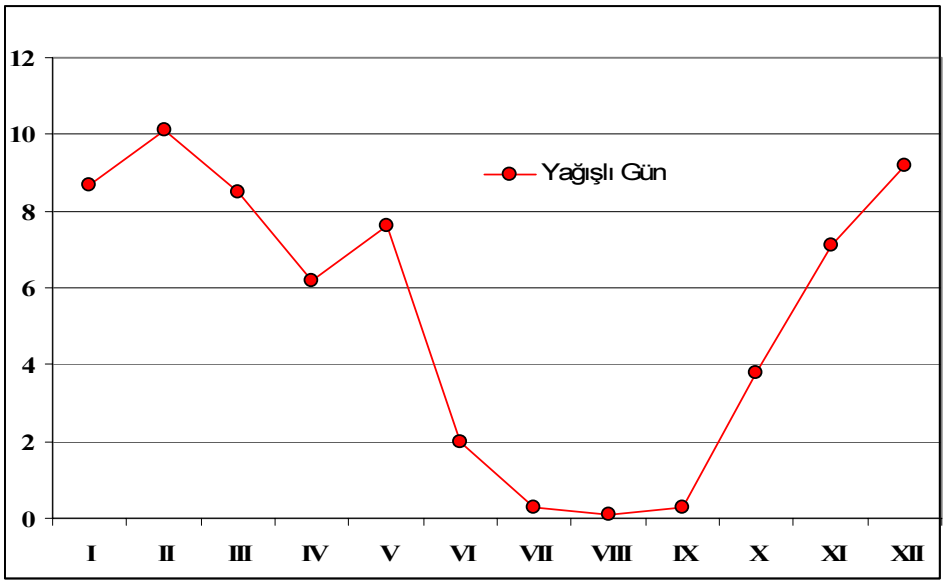
2.4.2.4.2. Yağışlı Gün Sayıları

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yağışın fazla düştüğü aylarda, yağışlı gün sayısının da genellikle fazla olduğu gözlenmektedir. Bismil meteoroloji istasyonu verileri bu düşünceyi kısmen desteklemektedir. Bismil'de yağışın en fazla düştüğü ay ile yağışlı gün sayısının en fazla olduğu ay Şubat'tır. Yine yağışın en az olduğu ay ile yağışlı gün sayısının en az olduğu ay (Ağustos) arasında da bir paralellik vardır.

Bismil'de yağışlı gün sayısının en yüksek olduğu Aralık ayında yağışlı gün sayısı 9.2, Ocak ayında 8.7 ve Mart ayında ise 8.6 gün yağışlı geçmektedir. Nisan ayında yağışlı ortalama gün sayısı 6,2 olarak ölçülürken; Mayıs ayında belirli bir artış olmakta ve ortalama yağışlı gün sayısı 7,6'ya çıkmaktadır. Yaz ve kış dönemlerindeki, yağışlı gün sayıları arasındaki düzenli azalış ve yükselişi bozan Mayıs ayındaki ortalama yağışlı gün sayısıdır (Tablo 22, Grafik 26).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Yağışlı Gün Sayısı	8.7	10.1	8.5	6.2	7.6	2	0.3	0.1	0.3	3.8	7.1	9.2	63.9

Tablo 22 : Bismil'de aylık ortalama yağışlı gün sayısı (1984- 2001)

Grafik 26 : Bismil'de aylık ortalama yağışlı gün sayısı grafiği (1984- 2001).

Mayıs ayında, yağışların artış göstermesi, nemli yüzeyin ısınması ve bunun sonucunda da meydana gelen orajlı yağışlardır. Kısa süreli yağışlar şeklinde meydana gelen bu atmosfer olayları, sıcak ve kurak olan yörede hafif bir serinlik oluşturmaktadır.

2.4.2.4.3. Kar Yağışı

Türkiye' de Ege ve Akdeniz kıyı kuşağı ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin özellikle güney kısımları, kar yağışının olmadığı ya da çok az olduğu yerlerdir. Bölgedeki birçok yerleşim biriminde yıllarca kar yağışının hiç görülmemesi, iklim koşullarının doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Kar yağışları, bölgenin kuzeyinde yer alan ve yükseltisi daha fazla olan yerlerde, Kasım'dan itibaren görülmeye başlanır. Diğer kısımlarda ise ilk kar yağışları Aralık'tan sonra görülmektedir[76]. Bismil yöresinde ortalama kar yağışlı günler sayısı, Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir yansıması şeklindedir. Kar yağışlarının en fazla düştüğü Ocak ayında, ortalama kar yağışlı gün sayısı; 2.7, Şubat ayında 2.1, Mart ayında 0.4, Kasım ayında 0.1 ve Aralık ayında ise 1.2 gün olarak tespit edilmiştir.

Bismil'de meydana gelen kar yağışları örtü oluşturacak yoğunlukta olmadığından ve karın yerde kalması süresi de çok kısa sürdüğünden, kar yağışları yörede pek etkili olmamaktadır. Kış mevsiminde ortalama kar yağışlı gün sayısı (kış mevsiminde aylık ortalama 2 gün) da bu düşünceyi desteklemektedir. Bismil yöresinde görülen kar yağışları, ince bir örtü oluşturarak, genellikle aynı gün veya koşullar elverişli olmazsa bile bir sonraki güne kadar yerde kalması, nadiren görülmektedir. Dolayısıyla, Bismil yöresinde kar yağışları etkili olmamaktadır. Bunun nedeni başta Bismil ilçesinin kurulu bulunduğu depresyon olmak üzere, cP hava kütlelerinin bu çanağa pek sokulamamaları ve mevcut hava kütlelerinin kararlı bir yapı göstermeleri ile ilgilidir.

2.4.2.4.4. Yağış Etkinliği ve iklim Tipi

İklim çalışmalarının en önemli öğelerinden biri olan yağış faktörünün, ele alınan bölgedeki etkilerini ortaya koymak için, yağış etkinliğinin de araştırılması gerekir. Yağışın özellikle zirai etkinlikler açısından çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Hava sıcaklığı ve buharlaşma, yağış etkinliği üzerinde önemli bir

[76] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 111, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır

etkiye sahip olduğundan; yağış miktarının az yada çok olması tek başına fazla bir önem taşımamaktadır.

Bismil yöresi ile ilgili klimatik veriler incelendiğinde yağışın daha çok kış sonu ve bahar mevsiminin ilk dönemlerinde düştüğü görülmektedir. Maksimum yağış değerlerinin kış sonu ve ilkbahar başlarında yağması "Gecikmiş Akdeniz iklimi" özelliğini karakterize etmektedir. Koçman'ın (1993)[77] da belirttiği gibi Güneydoğu Anadolu bölgesinde "Karasal Akdeniz Termik Rejimi" yaşanmaktadır. Özellikle orta ve batı Avrupa kaynaklı olan ve doğu Akdeniz havzasından bölgeye sokulan basınç sisteminin meydana getirdiği cephe yağışları, mevsimlik sıcaklık koşullarının değişmeye başlamasıyla kuzeye doğru kaymaktadır. Dolayısıyla, karasallık ve enlem faktörünün etkisiyle cephe sistemi, doğu ve kuzeye doğru (Doğu, Iç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine) gecikerek devam etmekte ve Bismil yöresinde de cephe sistemiyle oluşan yağışların kış sonu ve ilkbahar mevsiminin ilk dönemlerine (Mart ayına) sarkarak düşmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel iklim koşulları, Akdeniz iklimi ile karasal iklim rejiminin özelliklerini yansıtmaktadır. En düşük sıcaklık derecelerinin ve yağışların kış mevsiminde toplanması, buna karşılık yaz mevsiminin çok sıcak ve kurak geçmesi, yağış konusundaki bazı yerel farklılaşmalara rağmen, ana çizgileri ile bölgede Akdeniz tipi bir yağış rejiminin varlığını ortaya koymaktadır[78].

Güneydoğu Anadolu bölgesi; sade ve yeknesak bir morfolojik ünite olarak uzanan Arap yarımadasının devamı niteliğinde olduğu için iklim koşulları bakımından da bazı benzer özellikler göstermektedir. Nitekim De Martonne Güneydoğu Anadolu bölgesinin de içinde yer aldığı Suriye ve çevresini "Suriye iklimi" olarak tanımlamaktadır. Buna göre bölgede etkili olan iklim; Akdeniz ikliminin kontinental bir şekli olup; bölgeden güney ve güneydoğuya doğru gidildikçe bu koşulların tedrici bir şekilde değişmekte olduğunu ve çöl iklimine geçtiğini belirtmektedir[79].

---

[77] A. Koçman, 1993; Türkiye iklimi, syf: 25, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yay. No: 72, Izmir.

[78] A. N. Sözer, 1984; Güneydoğu Anadolu Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. Ege Coğrafya dergisi. No: 2, sayfa: 15, İzmir.

[79] A. Ardel, 1961; Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 21, Sayfa: 140, İstanbul

Güneydoğu Anadolu bölgesinin, az yağış alan yerleri bile, Türkiye genelinde en az yağış alan (Karapınar, Iğdır…) yerlerden 100mm kadar daha fazla yağış alabilmektedir. Ancak, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ortalama sıcaklığın diğer bölgelerimizden daha fazla olması nedeniyle meydana gelen aşırı buharlaşma, yağışın etkilerini kısa sürede ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle yağış ve sıcaklık kavramlarını birlikte ele alarak, nemli ve kurak dönemlerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır[80]. Bismil'deki yağış ve sıcaklık verileri kullanılarak, yörenin iklim tasnifi ile ilgili, farklı formüllerle benzer sonuçlar ve tanımlara ulaşılmaktadır.

Bismil yöresinin iklim tasnifi ile ilgili olarak; Erinç, De Martonne ve Köppen'in çalışmalarından (formüllerinden) yararlanılmıştır.

Erinç'e göre karalar sathının muhtelif bölgelerine düşen eşit yağış miktarının, zemine aynı derecede nemlilik sağlayamadığı, başka bir ifade ile bu bölgelerden her birinde eşit yağış miktarının tesir derecesinin aynı olmadığı, bilinen bir gerçektir. Bu durum aşırı derecelere ulaşan veya fiilen hiçe inen yağış değerlerinin söz konusu olduğu haller bir tarafa bırakılırsa, yeryüzünün muhtelif kısımlarının nemlilik veya kuraklık dereceleri hakkında, yalnız yağış miktarlarına dayanarak bir fikir edinilmesini büyük ölçüde güçleştirir ve hatta bazen bu bakımdan yapılacak karşılaştırmaları imkânsızlaştırır[81]. Yağış müessiriyetine göre Erinç'in takdim ettiği formüle göre;

$I_m = P / T_{om,}$ (Yağış İndisi= Toplam yağış/ Ortalama maksimum. Sıcaklık)

$I_m = 447.9mm / 22.1$

$I_m = \underline{20.02}$

Bu sonuca göre Bismil; **Yarı kurak Step iklim tipi**ne ($8 < I < 23$) sahiptir.

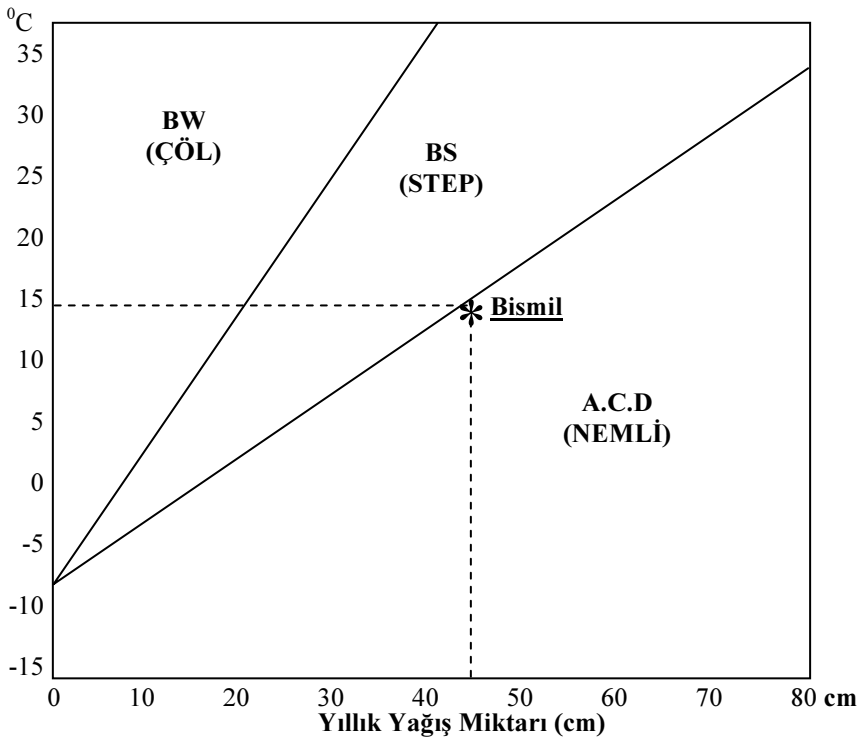
Köppen'in iklim tasnifi ile ilgili olarak geliştirdiği formüllere göre ise Bismil;

a) Yıllık yağışın % 70'inin Ekim ve Mart (soğuk devre) dönemde düştüğü "**Step iklim tipi**" tanımına uymaktadır.

b) Yıllık yağışın % 70'inin Ekim ve Mart (Soğuk devre) dönemde düştüğü **Nemli iklim tipi**ne de uymaktadır (Grafik 24).

[80] G. Gürgen, 2002; Güneydoğu Anadolu bölgesinin İklimi. Sayfa: 120, Dicle Üniversitesi. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay no: 12, Diyarbakır

[81] S. Erinç, Yağış Müessiriyeti Üzerine Bir Deneme ve Yeni Bir İndis. İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enst.Yayın No: 41, İstanbul

Şekil 10 : Köppen formülüne göre Bismil yöresinin iklimi

Köppen'in geliştirdiği bu iki formüle dayanarak; Bismil'in nemli iklim tipinde mi yoksa step iklim kuşağında mı yer aldığını belirlemek gerekir. Grafik üzerinde, gerekli veriler yardımıyla yapılan çalışmalar sonucuna göre, yörenin nemli iklim tipinde yer aldığı, fakat step iklim zonuna da oldukça yakın (nemli iklim tipi ile step iklimi sınırında) olduğu ortaya çıkmaktadır (Şekil 10). Bismil yöresinin, iklim tasnifi ile ilgili olarak De Martonne'nun takdim ettiği formülü de kullanmakta yarar vardır. Böylelikle Erinç ve Köppen'nin formüllerine göre çıkan sonuçlarla bir kıyaslama yapılarak, yörenin iklim tasnifi daha sağlıklı bir şekilde yapılmış olacaktır.

De Martonne'un "Kuraklı İndisi" formülü ile herhangi bir yörenin iklim tipini belirlemeye çalıştığı; I = P / T+10 (Kuraklık İndisi= Yıllık Yağış/ Yıllık Sıcaklık) formülüdür.

Bu formüle göre;

I = 447.9mm/ 15.7^{0}C

I = 28.5

De Martonne'un geliştirdiği formüle göre; Bismil yöresi, **Yarı Nemli iklim tipi**ne (20< I <30) sahiptir.

Yukarıda uygulamalı bir şekilde açıklamaları yapılan ve Bismil'e ait iklim verileri ile analiz edilen sonuçlara göre, Bismil yöresinde "*Yarı Kurak Step iklim tipi*" tanımına daha yakın bir görüntü sergilediği ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz Köppen ve özellikle de De Martonne'un da iklim tasnifi oldukça yörenin mevcut iklim koşullarına uygun bir tanım vermekte fakat Erinç'in geliştirdiği formül ve tanımladığı kavramlar çerçevesinde, Bismil yöresinin "yarı kurak step iklim tipi" tanımına daha çok uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.4.2.4.5. Thornthwaite Metoduna Göre Bismil'in Su Bilânçosu

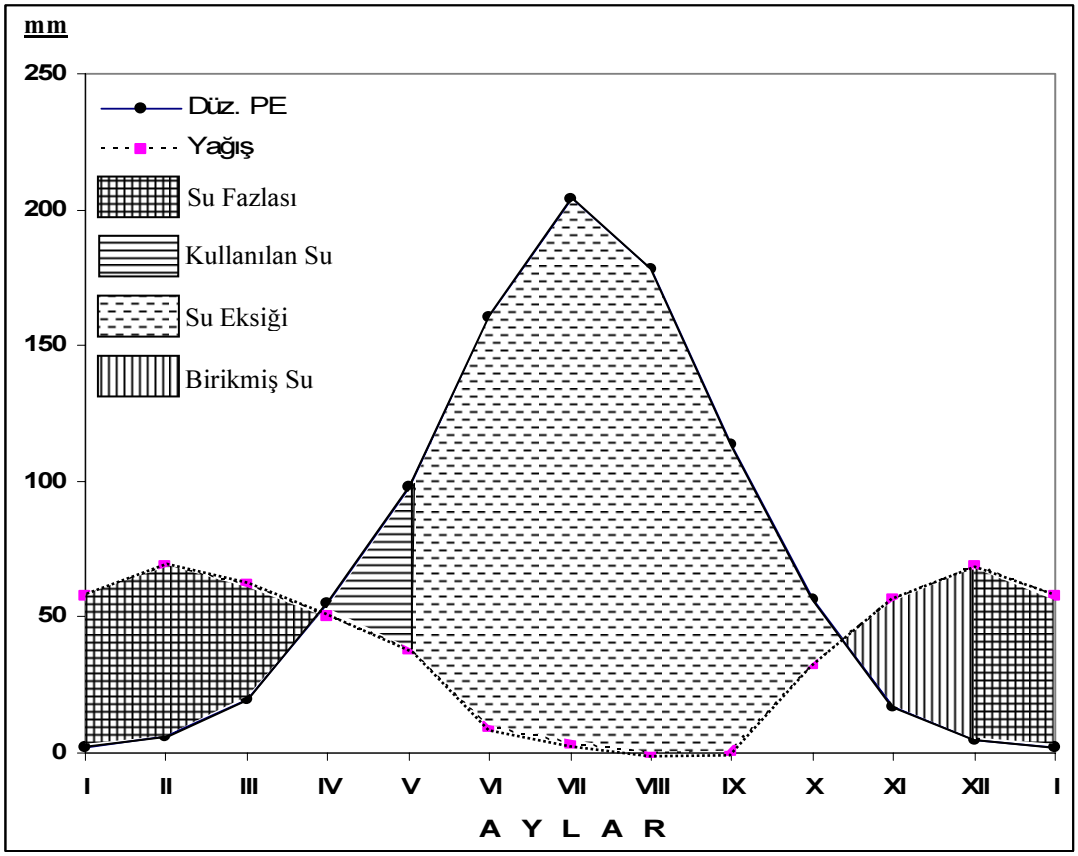
Thornthwaite metodu kullanılarak elde edilen su bilânçosu tablosuna göre, Bismil; $C_1B^1{}_1sb^1{}_2$ harfleriyle ifade edilen kurak- az nemli (C_1), mezotermal ($B^1{}_1$), su fazlası kışın ve orta derecede (s) ve deniz tesirine yakın ($b^1{}_2$) olan iklim tipine girmektedir. Thornthwaite metodunun dördüncü harfi de iklim tasnifi yapılan yörenin, denizellik veya karasallık tesiri altında olduğunu tanımlamak için kullanılmaktadır. PE ve sıcaklık değerlerine ($b^1{}_2$) göre; Bismil yöresi, deniz tesirine yakın yerler kategorisinde yer almaktadır.

Yaz mevsiminde aşırı terleme ve buharlaşmadan dolayı, Bismil yöresinde, su sıkıntısı yüksek oranlardadır. Kasım ayından itibaren (56.7mm), yağışların artması ve düzeltilmiş potansiyel evapotransprasyon oranından (17mm) yüksek olması, toprakta suyun birikmesini sağlamaktadır (Tablo 23, Grafik 25).

AYLAR	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık
Ort. Sıcaklık	2.4	4.8	8.5	14.9	19.6	25.6	30.4	28.7	23.6	16.3	9.1	4.5	15.7
Sıcaklık İndisi	0.33	0.94	2.23	5.22	7.91	11.85	15.22	14.09	10.48	5.98	2.48	0.85	77.58
Düz.memiş PE	2.1	7	19	50	80	130	163	152	110	58	20	6	
Düz. PE	1.8	5.9	19.5	55	97.6	160	203.7	177.8	113.3	56.2	17	4.9	912.7
Yağış	57.9	68.6	62.1	50.0	37.8	9.6	3.5	0.3	0.6	32.4	56.7	68.4	447.9
Birikmiş Su. A.D.	14.7	0	0	0	52.8	47.2	0	0	0	0	31.3	54	
Birikmiş Su	100	100	100	100	47.2	0	0	0	0	0	31.3	85.3	
Gerçek Evapotran	1.8	5.9	19.5	55	97.6	55.8	1.7	0.2	0.7	24.7	17	4.9	284.8
Su Noksanı	0	0	0	0	0	104.2	202	177.6	112.6	31.5	0	0	627.9
Su Fazlası	42.2	56.7	48	13.7	0	0	0	0	0	0	0	0	160.6

Tablo 23 : Thornthwaite metoduna göre, Bismil'in su bilânçosu tablosu(1999)[82]

[82] Ü. E. ÜNALDI, 1999; Güneydoğu Anadolu bölgesi, Dicle bölümünün buharlaşma, nemlilik ve yağış koşulları. Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi.

Grafik 27 : Bismil'in Su Bilançosu Diyagramı.

Kasım ayından itibaren başlayan toprakta su birikmesi, Aralık ayında ise hızla artan yağış ve azalan buharlaşma miktarı sonucunda, toprakta biriken su miktarı hızla artarak yüksek değerler kazanmaktadır. Bu dönemde toprakta biriken su miktarı doyma noktasına (rezerv su 100'e ulaşır) ulaşır. Bu doygunluk Nisan ayına kadar devam eder ve Nisan ayından sonra, başlayan kuraklık ile birlikte, topraktaki mevcut potansiyel su açığı hızla tükenmeye/ azalmaya başlar. Mayıs ayında bir önceki aya göre yaklaşık iki kat artan potansiyel evapotranspirasyon oranı ve bu durumun tersi olarak azalan yağış miktarı sonucunda toprakta biriken su hızla tükenmeye başlar. Haziran ayında toprakta biriken su (rezerv su), tükenerek, Kasım ayına kadar devam eden su eksiği dönemi başlamaktadır.

Bismil'de iklim özellikleri bazı farklılıklar göstermekle birlikte, Güneydoğu Anadolu bölgesinin iklim özelliklerini yansıtmaktadır. En fazla yağışlar ve düşük sıcaklıklar kış mevsiminde görülürken, yaz mevsimi sıcak ve kurak geçmektedir

2.5. İNSAN - İKLİM İLİŞKİSİ

Klimatik koşulların yaşamsal faaliyetler için uygun ortamlar oluşturduğu Bismil depresyonunda, tarih boyunca birçok yerleşim ünitesi kurulmuştur. Nüfus artışıyla birlikte yerleşim birimlerinin alansal olarak yatay ve dikey doğrultudaki gelişim koşulları da aynı ivmeyle artarak devam etmiştir. İklim koşulları ve buna bağlı olarak Dicle nehri seviyesindeki periyodik gelişim ve değişimler; bu bölge ve yakın çevresindeki insan ile doğal ortam arasındaki ilişkilere doğrudan yansımıştır.

Dönemsel klimatik değişmelere bağlı olarak, debisi artan Dicle nehri, yerleşim birimlerinin dikey yönde yer değiştirmelerine neden olmuştur. Bu mekansal değişimler günümüze kadar süregelmiş, paleolitik, neolitik ve kalkolitik gibi çeşitli dönemlere ait çok sayıdaki höyüklerlerin bulundukları konumlar (Dicle nehri boyunca yer alan tarih öncesi yerleşim üniteleri) bu görüşü desteklemektedir. Iklim salınımları sonucunda oluşan, nemli ve yağışlı dönemlerde akarsu boyu, vadi tabanları ve göl kıyılarındaki yerleşmeler su baskını veya su seviyesinin artmasına bağlı olarak yer değiştirirken; sıcak ve kurak klimatik dönemlerde ise tersi bir durum vuku bularak; vadi tabanlarına, akarsu boylarına ve göl kıyılarına yakın alanlara doğru yerleşim ünitelerinin kurulup geliştiği görülmektedir. Dicle nehri vadisi boyunca, yer alan onlarca yerleşim ünitelerinin, klimatik ve hidrografik kaynaklı, dikey doğrultulu yer değişimleri de (İsalı, Güzel, Kavşak köy, Dicle mah., vb) bu şekilde süregelmiştir.

Bismil yöresinde, kış dönemi ve özellikle de ilkbahar mevsiminin ilk periyodundaki yağışlar, "tarımsal verimlik" için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu durum tarımsal ürünlerin çimlenme ve gelişme evreleri üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Yaz sıcaklıklarının bölge genelinde olduğu gibi (Diyarbakır havzası, Urfa- Antep platosu… vs) Türkiye'nin en yüksek değerlerine ulaştığı sahalardan biri olan Bismil yöresinde, sulama imkanlarının istenilen düzeye erişememiş olmasından dolayı, tarım alanlardaki verimlilik derecesi, büyük oranda iklim koşullarına ve yağış seyrine bağlıdır. Dolayısıyla yağışın yetersiz düştüğü dönemlerde veya iklimdeki bazı salınımlardan dolayı, Bismil yöresindeki tarım gelirlerinin etkilenme derecesi oldukça yüksektir.

Bismil yöresinde, meskenlerin inşasında kullanılan yapı malzemesi ve iklim koşulları arasında da yakın bir ilişki vardır. Yıllık yağış ortalamasının 447.9mm olduğu yörede; meskenlerin çoğu, toprak ve az da olsa taş malzemeli yapılardan inşa edilmektedir. Bu tür yapılar, betonarme meskenlere göre, kışın daha sıcak, yaz mevsiminde ise kısmen daha serin olmaktadır. Yöredeki yerleşim ünitelerinin hemen hepsi (ilçe merkezinin büyük bir kısmı, resmi kurum binalar ve kasabalardaki yapıların bir kısmı hariç) kerpiç/ toprak yapılardan yapılmış, yapıların üstü de yine toprak ile örtülmüştür. Bu tür meskenlerin inşasında kullanılan ve hammaddesi toprak olan kerpicin inşaat malzemesi olarak kullanılmasında, iklim koşulları bakımından uygunluk arz ettiğinden yaygınlık göstermektedir. Bismil yöresinde özellikle de kırsal meskenlerde kullanılan "masif kalker" kayacı çok az olmakla birlikte, ilçenin güneybatısındaki köylerde (Derbent, Doruk, İsapınar, Doruk gibi) yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Sıcak ve kurak yaz döneminin uzun sürdüğü Bismil yöresinde, ağaçlı bitki formasyonu yok denilecek kadar azdır. Bu sıcak dönemlerde, başta tarım alanlarında olmak üzere çeşitli alanlarda kurulan hollik ve kepirler barınmak ve dinlenmek için en ideal mekanlardır. Tarımsal faaliyetlerin son yıllarda gelişim gösterdiği Bismil yöresinde, özellikle tarla ve bahçe ürünlerinin korunması, bakımı ve hasadı yapılıncaya kadar kullanılan bu geçici meskenler, aşırı sıcak ve kurak iklim şartlarının insana inşa ettirdiği yapılardır.

Yarı kurak Step iklimi ve karst topografyasına sahip olan Bismil yöresinde, yaz dönemlerinde, su sıkıntısı oldukça fazladır. Yeterli miktarda doğal kaynaklı içme ve kullanma suyunun olmadığı yörede, tüketilen suyun hemen hepsi yeraltı suyundan, özellikle de sondajlardan elde edilmektedir. Nüfusu 62 bini geçen Bismil şehrinin su ihtiyacının tamamı, şehrin muhtelif alanlarında açılan bu sondaj kuyularından (8 kuyu) temin edilmektedir. Derinlikleri 80- 450 m arasında değişen bu sondaj kuyu suları yüksek oranda kireç ihtiva etmektedirler.

2.6. HİDROGRAFYA

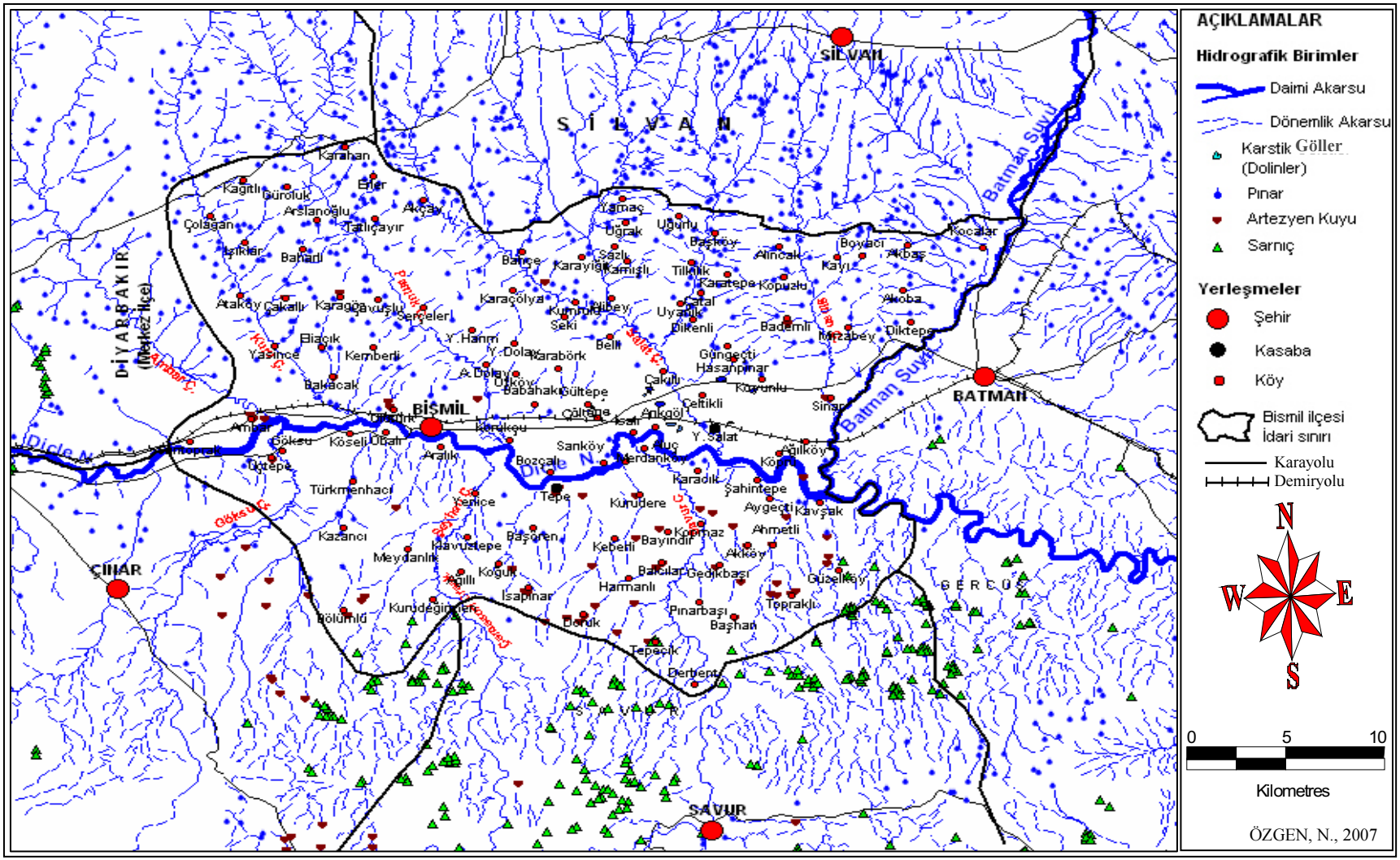
Güneydoğu Anadolu Bölgesinin doğal ortam koşullarının, yaşamsal faaliyetler için uygun bir yapı göstermesinde en önemli faktörlerinden biri de Dicle nehridir. Güneydoğu Anadolu bölgesine, dolayısıyla "***Bismil depresyonu***"na da hayat veren Dicle nehri, Fırat nehri ile birlikte bölgenin iki önemli akarsu havzasını oluşturmaktadır. Tektonik ve karstik gelişmelerle yörede renkli jeomorfolojik birimlerinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan Dicle nehrini besleyen irili ufaklı birçok çay ve dere vardır. Genel hatlarıyla ***dandritik drenaj*** ağına sahip olan bu akarsular yaz mevsiminde aşırı sıcak ve kurak iklim koşullarının etkisiyle akımları/ debileri ciddi oranda azalarak kuruyacak duruma gelmekte, bazıları da tamamen kurumaktadır. Saraçoğlu (1990)'nun[83] da belirttiği gibi Avine çayı, Savur çayı ve diğerleri zayıf sulardır, bazıları yazın Dicle'ye varmadan kururlar, inenleri olsa bile çok azalırlar ve dolayısıyla bunlar Dicle'nin bu alüvyonlu, sıcak ve kurak ovadaki zayiatını karşılayacak durumda değiller. Lakin Dicle'yi Dicle yapan, onu bir nehir haline sokan asıl kuzey kollarıdır. Kaynaklarını yüksek ve bol yağışlı Doğu Toroslar'dan alan bunlar kuvvetli ırmaklardır. Yalnız, bunlardan, başlarını Doğu Toros'un merkezi sırasına kadar itebilmiş olanlar elbette daha kuvvetli, Ambar çayı, Pamuk çayı, kuru çay ve Salat çayı gibi daha aşağıdaki alçak sıradağlardan doğanları zayıftır ve yaz aylarında kururlar veya kuruyacak duruma gelirler (Harita 13).

Havza terimi; hem günlük yaşamda, hem de yer bilimleri ile ilgili çeşitli çalışmalarda sıkça kullanılan ve çok kapsamlı olan bir kavramdır. Erinç (1988)'in[84] de belirttiği gibi, "havza; yerkabuğu yüzeyinin jeomorfolojik- jeolojik olarak tanımlanması güç şekillerinden biridir". Bu güçlük terimin, çok değişik biçim ve boyuttaki ve çok farklı kökenli şekiller için kullanılmasından ileri gelen bir olgudur. Biçim, boyut ve köken çeşitliliğine rağmen bütün havzaların ortak karakterleri olduğu da dikkat çekmektedir. Bunlardan biri havzanın çevresine göre topoğrafik bakımdan çukur olması, öteki ise genellikle bir çökelme ve çoğu kez bir sübsidans alanına tekabül etmesidir. Bu nedenle, hiç olmazsa bir ölçüde kapsamlı bir havza tanımının, bu asgari müşterek özellikleri yansıtması uygun olmaktadır.

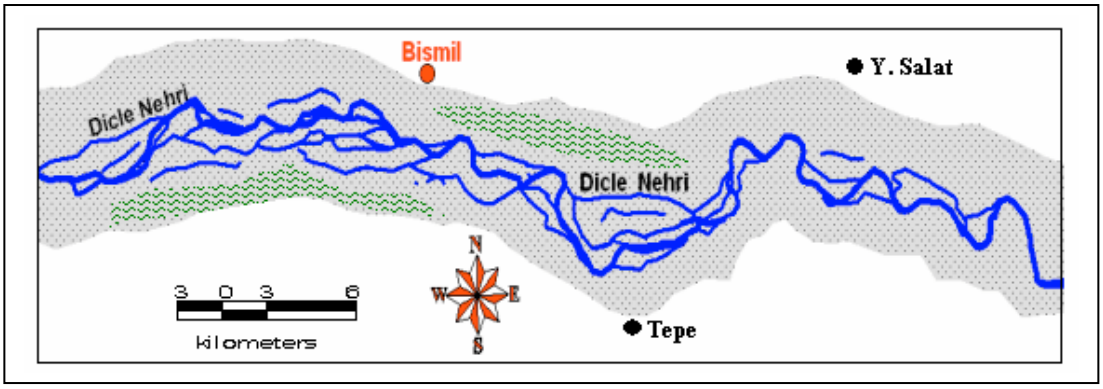
[83] H. Saraçoğlu, 1990, Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, Sayfa: 263, İSTANBUL

[84] S. Erinç, 1988, Havzaların Jeomorfolojik Evrimi Hakkında Düşünceler. İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Bül. Sayı: 5, Sayfa: 13- 16, İstanbul

Harita 13 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin hidrografya haritası.

Bu takdirde; ***havzalar,*** "dağlar, platolar, denizaltı eşikleri, sırtları ve platoları gibi daha yüksek alanlarla çevrili ve genellikle daha yeni gereçlerle çökeldiği depresyonlar" olarak tanımlamak yerinde sayılabilir. Bütün havzaların bugünkü jeomorfolojik özellikleri çeşitli tektonik süreçlerin belirlediği ilksel şekillerin, sin-tektonik ve post- tektonik morfojenetik süreçlerle (aşınma, taşınma ve çökelme) biçimlendirilmesinin sonucudur. Bu biçimlendirmede litolojik ve ortamın iklim koşulları da kuşkusuz önemli rol oynar. Diyarbakır havzası olarak adlandırılan ve tektonizma- sübsidans karakterli mekanizmaların katkısıyla şekillenen bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri bakımından havza tanımına uygun bir morfografya arz etmektedir. Diyarbakır havzasının güneydoğusunda yer alan ve Bismil yöresi ile yakın çevresini içine alan sahanın daha çok sübsidans karakterli bir havza modeline uygunluk arz ettiği görülür. Bismil ve yakın çevresinde DSİ tarafından yapılan sondaj çalışmaları sonuçlarına göre havzanın bu günkü son şeklini almasında; tektonizma ile birlikte sübsidans oluşumlarının da çok etkili olduğu görülmektedir. Özellikle tektonik gelişmeler sonucu denizel ortamdan, gölsel ortama ve daha sonra da sübsidans havzasına geçildiği litolojik verilerden anlaşılmaktadır. Çünkü morfografyayı şekillendiren ana unsurların başında iç süreç ve oluşumların etkin olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla Bismil ve yakın çevresini kapsayan yöre için neojen dolgulu sübsidans depresyonu terimini kullanmak yerinde olacaktır. Dicle nehri bu neojen dolgulu sübsidans kuşağında menderesler çizerek geniş tabanlı bir vadi sistemi oluşturmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11 : Bismil depresyou boyunca menderesler çizerek akan Dicle nehri, örgülü drenaj ağına güzel bir örnek oluşturur

Vadi şebekesinin kuruluşu üzerinde bünye ve litolojinin yön verici tesirler etmediği homojen sahalarda, özellikle yatay bünyelerde ve zayıf direnç hatları arz etmeyen masif katılaşım kayaları üzerinde drenaj genellikle bu tipi iktisap eder. Bu şartlara haiz olan sahada ilk teşekkül eden akarsular asli eğime uygun olarak meydana gelen konsekantlardır. Bunlar arazinin eğimine göre birbirine yaklaşan veya uzaklaşan bir kuruluş arzedebilirler. Fakat bunlardan her birinin yamaçlarında tabilerin teşekkülü üzerinde bünyenin hiçbir tesiri görülmez. Bu şartlar altında tabiilerin kuruluş istikametini, konsekant akarsuyun yamaç eğimi ile arazinin umumi eğiminin muhassalası tayin eder. Bu sebepten tabiler konsekant vadi ile dalların bir ağaç gövdesine birleşmesi şeklinde mailen birleşirler. Bu birleşme açısının değeri muhtelif olmakla beraber ekseriya 90 dereceden azdır. Bu suretle meydana gelen tabilere "insekant" adı verilir. İnsekantların gelişmesi neticesinde, ortaya çıkan ve bir ağaç ile dallarının manzarasına benzeyen vadi şebekesine de "dandritik drenaj" tipi denir. Bunun muhtelif hususiyetleri, sık veya aralıklı bir dokuma arzetmesi, yağış miktarına, geçirimlilik derecesine, eğime ve nihayet zamana bağlıdır[85].

Bilindiği üzere yeryüzü Şekilleri iç ve dış etken ve süreçlerin karşılıklı faaliyetleri sonucunda meydana gelirler. Nitekim iç etkenler yapı ve litoloji yolu ile önemli etkiler yaparken gelişme modelleri ve doğrultuları da belirler. Tektonik sıkışma ve gerilmelerle geniş tabanlı bir depresyona tekabül eden Bismil depresyonu, karstik erime ve yoğun flüviyal aşınmaların da katkısıyla zengin bir hidrografik yapı oluşmuştur. Hidrografik yapının yayılışı ve gelişimi tektonik gelişmelerin katkısıyla yaygınlaşarak devam etmektedir.

Vadi şekli esas itibari ile akarsuyun aşındırma özelliklerinden ileri geldiği halde, vadi doğrultusu ve dolayısıyla akarsu sistemleri, tektonik yapının sonucu olarak bir taraftan relief çizgilere diğer taraftan da tektonik çizgilere bağlı bulunmaktadır[86]. Bismil depresyonu genç oluşumlu vadi şebekelerinin yaygın bulunduğu hidrografik bir üniteye sahiptir. Bu sahadaki akarsuların büyük çoğunluğu mevsimlik (devresel) ve geçici (episodik) rejime sahip akarsulardır. İnceleme alanı ve yakın çevresinde, kabaca doğu- batı doğrultusunda uzanım gösteren Dicle nehri, plüviyo- nival karakterli bir

[85] S. Erinç, T. ve Bilgin, 1956, Türkiye'de Drenaj Tipleri. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, No: 47, sayfa: 125- 126, İstanbul

[86] İ. H. Akyol, 1947, Türkiye'de akarsu Sistemleri ve Rejimleri. Türk Coğrafya dergisi, Sayı: 9- 10, İstanbul

rejim göstermektedir. Kar yağışlarının Bismil havzasına göre çok daha yoğun olduğu ve karın uzun süre yerde kaldığı Güneydoğu Toroslardan kaynağını alan Dicle nehri, sıcak dönemin başlaması ile birlikte bu dağlık alanlardaki karlar eriyerek akarsuların debilerini önemli ölçüde artırmaktadır. Bu durum özellikle Dicle nehrinin ana mecrası ve Batman suyu için geçerli bir durumdur. Bismil havzasında yer alan bu iki büyük ana akarsu dışındaki hidrografik ünitenin tamamına yakını plüviyal (yağışa bağlı) rejimli bir karakter kazanmaktadır. Planeter ve coğrafi faktörlerden dolayı daha çok kış ve ilkbahar yağışlarının düştüğü yörede/ bölgede, akarsuların debileri de bu dönemlerde önemli oranda artış göstermektedir.

Genç jeolojik ve litolojik bir yapının uzanım gösterdiği Bismil havzasında flüviyal süreçlerin ilerlemesiyle birlikte genç vadi şebekeleri oluşum göstermektedir. Tektonik gelişmeler sonucu kabaca doğu- batı yönünde uzanım gösteren depresyona yerleşen Dicle nehri; kuzey ve güney yönünde akan birçok devresel (mevsimlik), episodik (geçici) ve sürekli akarsuyu bünyesine kabul etmektedir. Kuzey ve güney mecralı akarsu ağı olarak adlandırabileceğimiz bu akarsu şebekelerinde eğim koşullarına bağlı olarak ciddi oranda malzeme/ materyal aşındırması ve taşınması söz konusudur. Yağışların pik seviyesine ulaştığı sonbahar ve özellikle ilkbahar dönemlerinde Dicle ve Batman suyu başta olmak üzere yöredeki hemen hemen bütün akarsuların debileri önemli ölçüde artarak, eğim koşullarına göre çeşitli çap ve yoğunlukta malzeme taşımaktadırlar. Kuzey ve güney mecralı bu akarsuların yüksek debi dönemlerinde taşıdıkları materyalleri, eğimin azaldığı Dicle nehri vadisi boyunca geniş kum, silt ve mil depoları halinde bırakmaktadırlar. Yoğun yağışlı dönemlerde meydana gelen sellerle birlikte bu sahalar taşkın suları altında kalmaktadır. Bu durum, Dicle nehri boyunca, batıda Sarıtoprak ve Ambarlı köylerinden başlayarak, inceleme sahasının doğusunda yer alan ve Dicle nehrinin ilçe sınırını terk ettiği Salat, Aluç, İsalı, Tepe, Köprü, Kavşak… vs. köylerine kadar devam etmektedir.

2.6.1.Akarsular

Bismil ilçesi ve yakın çevresinin en önemli hidrografik ünitesi Dicle nehri'dir. Bismil ovasına/ depresyonuna yerleşen Dicle nehri, kuzey ve güney mecralı onlarca çay ve dereyi ana mecrasına kabul ederek Güneydoğu ve Mezopotamya için vazgeçilmez bir hayat kaynağı olmaktadır. Sübsekant vadi sistemine güzel örnek teşkil eden Dicle nehri, litolojik unsurların uygun olması nedeniyle aşındırma faaliyetleri süreklilik arz etmektedir. Mardin eşiği (Gercüş-

Savur) kıvrım zonundan Dicle vadisine akan akarsuların oluşturduğu konsekant vadi sistemleri eğim koşullarına paralel olarak oluşumlarını sürdürmektedirler. Silvan-Hazro kıvrım zonundan Bismil ovasına ya da Dicle nehrine akan akarsuların oluşturdukları vadi sistemleri oldukça çeşitlidir. Başlangıçta sade ve engebeli olmayan Bismil depresyonuna doğru akan dere ve çaylar, tektonik gelişmeler sonucu örtü tabakasının kıvrımlanması ile birlikte antesedant vadi sistemleri oluşmuştur. Şeyhan, Pamuk ve Salat çaylarının yukarı çığırları örnek olarak verilebilir.

Bismil depresyonunun kuzey ve güneyini sınırlayan kıvrım zonlarından Dicle nehrine akan derelerin oluşturdukları dar ve derin vadi sistemleri de "ruz"lere örnek olarak verilebilir. Dicle nehrinin tektonik gelişmelerin katkısıyla Raman- Gercüş ve Savur antiklinalini yararak oluşturduğu dar ve derin boğaz vadi (Bismil'in Kavşak köyü ile Hasankeyf arasında) kıvrımlı yapı reliyefinde "boyuna konsekant vadi" olarak adlandırılmaktadır.

2.6.1.1. Dicle Nehri

Türkiye'deki uzunluğu 523 km olan Dicle nehri; ilk kaynağını Hazar gölünün güneyinde uzanan 2230 m yüksekliğindeki Hazar baba dağının güne eteklerinden alır. Burada Önşepgen köyü civarında çıkan güçlü bir kaynak Dicle nehrinin esas kaynağını teşkil eder[87]. Bununla birlikte Hazar gölünün doğu kıyısında, göl sularının yeraltına sızarak, Bermas ovası yakınlarında pınar suları şekline yüzeylenerek Dicle nehrine katılan kaynaklar oluşturmaktadır[88]. Maden dağlarını dar, derin ve kıvrımlı bir bünye ile geçerek Maden çayı adıyla Eğil ilçesi sınırlarındaki Dibni çayı ile birleşerek Dicle nehri adını alır ve buradan Diyarbakır havzasına uzanır. Diyarbakır havzası boyunca yer yer gömük menderesler çizere akan Dicle nehri; mevsimsel yağış ve akım farklılıklarından dolayı bol miktarda malzeme taşımaktadır (Foto: 8). Kurak dönemlerde suyun çekilmesiyle birlikte birçok ırmak adası ve terkedilmiş menderes kolları oluşmaktadır (Foto 9). Bu durum, Dicle nehrinin düzensiz rejimi ile ilgilidir (Tablo 24. 25; Grafik 28. 29).

---

[87] H. Saraçoğlu, 1990, Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller, Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, Sayfa: 262, İstanbul

[88] E. Güney, 2001, Türkiye Hidrografyası. Eğitim Fakültesi Yayınları. Sayfa: 128, Diyarbakır

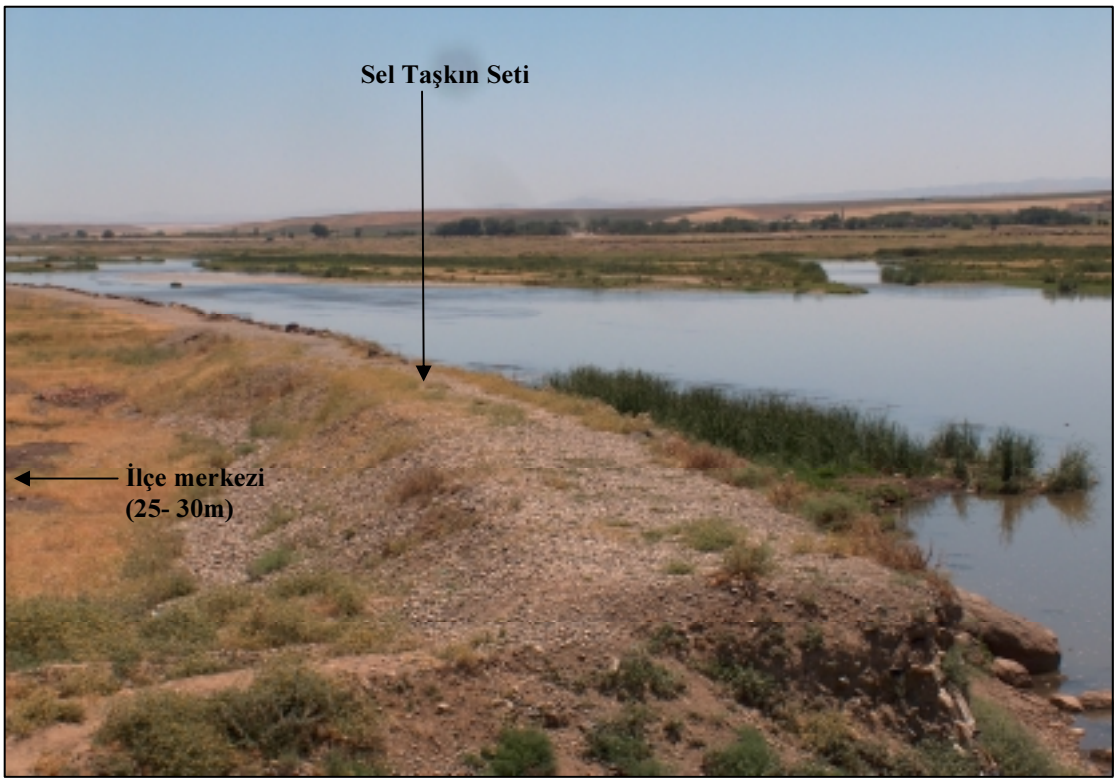

Foto 8 : Yaz döneminde akım değerleri oldukça azalan Dicle nehri, yağışlı dönemlerde oldukça yüksek seviyelere ulaşmaktadır. İlçe merkezinin sel taşkınlarından korunması için akarsu boyunca set oluşturulmuştur.

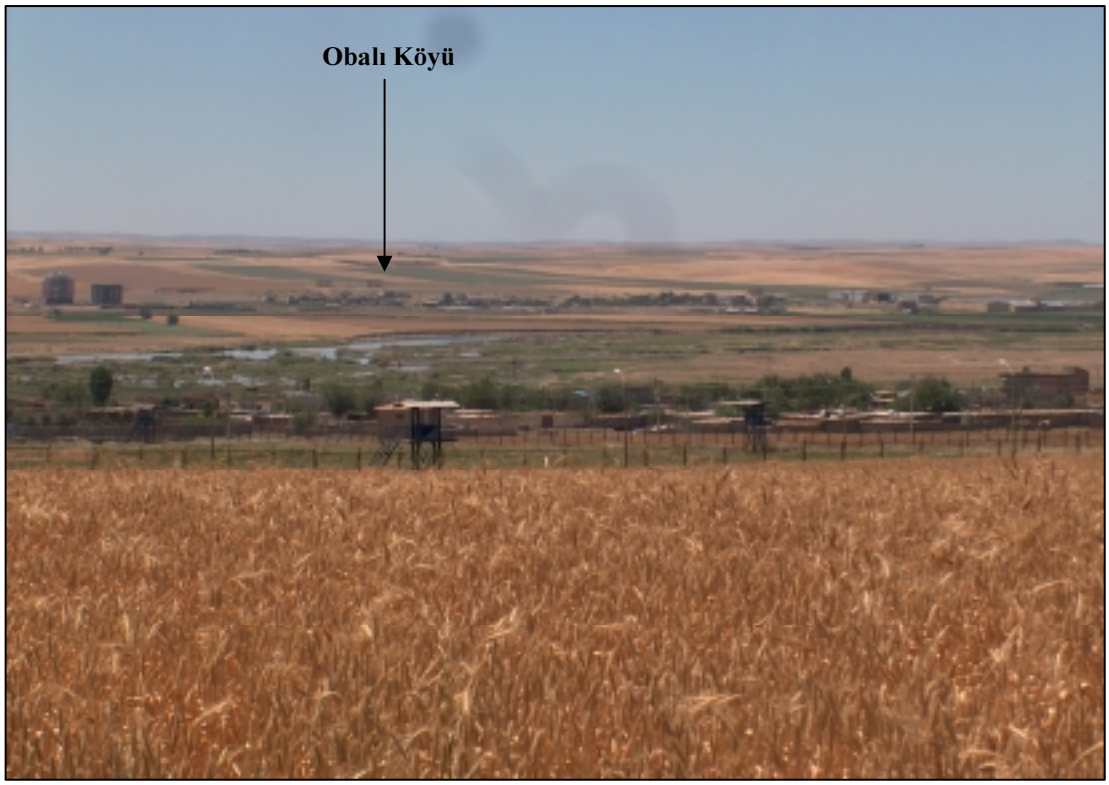
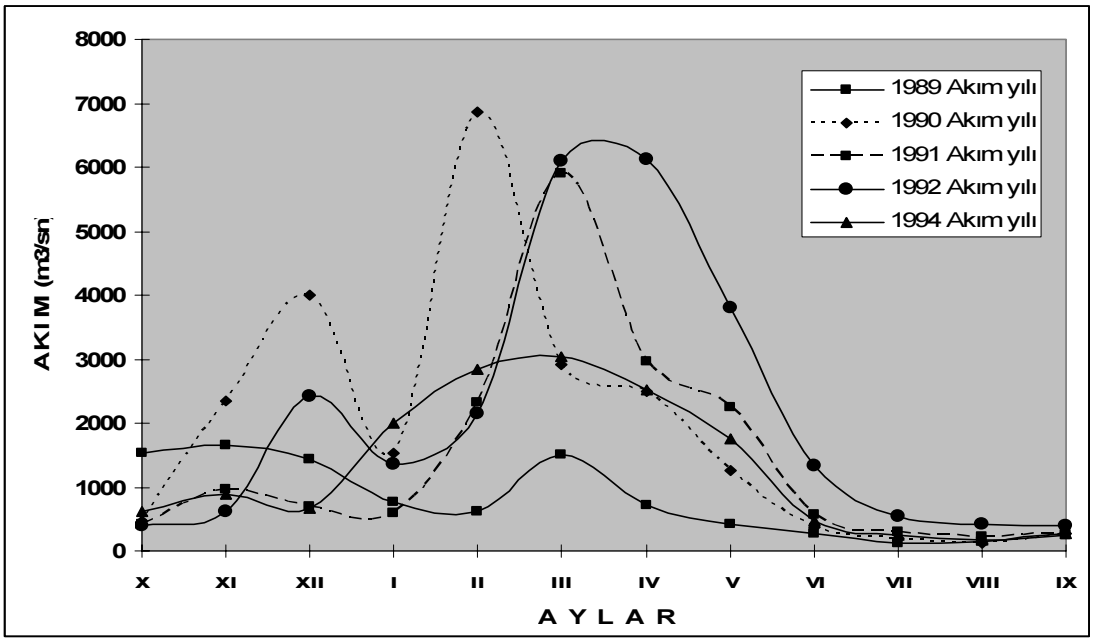

Foto 9 : Tarımsal yapının yaygın olduğu Bismil depresyonunda, eğim koşulları düşük değerler gösterdiğinden, Dicle nehri menderesler oluşturarak akmaktadır.

Eğim koşullarının da uygun olmasından dolayı özellikle kurak dönemlerde Dicle nehri vadisi boyunca, örgülü drenaj ağına güzel örnekler görülmektedir.

Aylar	x	xı	xıı	ı	ıı	ıı	ıv	v	vı	vıı	vıı	ıx	Top
1989 Akım yılı	1537	1658	1432	763	608	1515	704	415	277	132	147	238	9426
1990 Akım yılı	471	2358	4007	1527	6866	2910	2492	1269	377	189	132	271	22869
1991 Akım yılı	432	957	692	596	2333	5911	2968	2254	569	288	224	284	17508
1992 Akım yılı	383	605	2409	1361	2153	6090	6129	3802	1321	545	409	392	25599
1994 Akım yılı	619	880	660	2002	2833	3034	2517	1764	466	243	168	278	15464

Tablo 24 : Dicle nehrinin 1989- 1994 yılarına ait aylık akım verileri

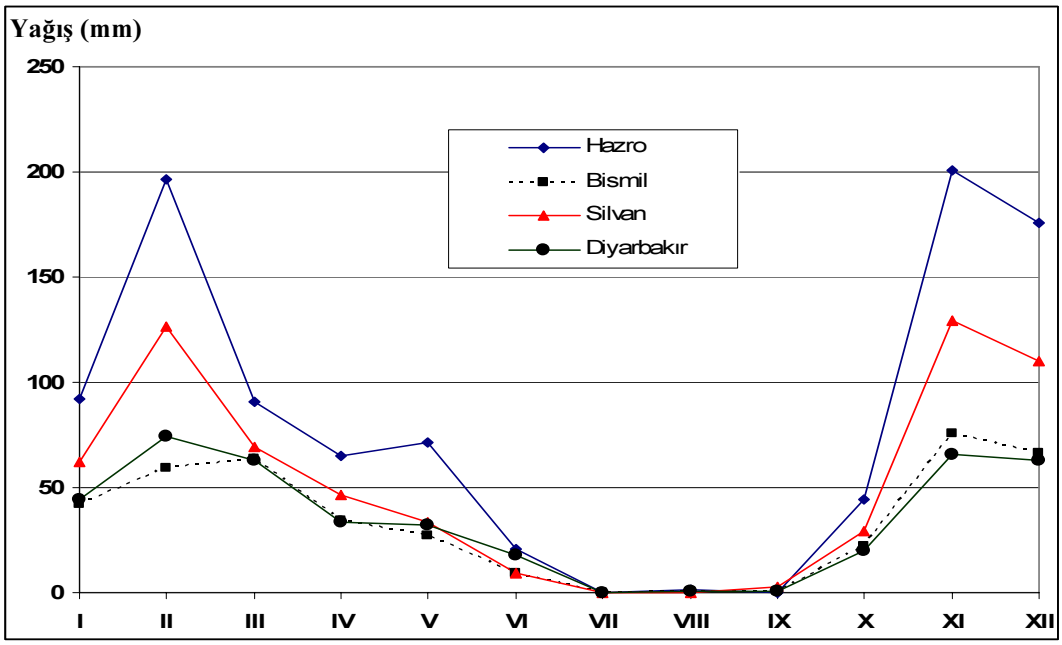
Grafik 28 : Dicle nehrinin 1989- 94 yılarına ait akım grafiği.

Bismil havzasının batısında yer alan Dicle ve yan kollarının akımları, doğudaki kollarının akımları ile kıyaslandığında pek yüksek akımlı olmadıkları görülmektedir. Bunun başlıca nedeni beslenme havzalarının dar ve yüksek dağlık alanlardan (Doğu Anadolu- Güneydoğu Toros dağları) beslenememelerinden kaynaklanmaktadır (Tablo 24. 25. 26). Başka bir değişle Dicle nehri, Bismil ilçesinin batı yarısındaki akarsu su beslenme havzası, yüksek dağlık alanlardan kaynağını alamadığı ve çoğunlukla yağışa bağımlı, kısa dönemli akımlara sahip akarsulardan oluşmaktadır (Grafik 28, 29, 30). Bu düşünceyi destekleyen en önemli parametreler, bu akarsuların kabul havzasındaki meteoroloji istasyonlarının yağış durumudur. Dicle nehri ve kollarının birçoğu (Batman suyu, Botan Suyu ve Zap suları hariç) yağışa bağımlı akarsular olduklarından, akım değerleri neredeyse tamamen yağışlara

bağlıdır. Bismil depresyonundaki akarsular bu durum için güzel örnek teşkil etmektedir. Bismil depresyonu ve yakın çevresindeki istasyonların yıllık yağış durumu ile buradaki akarsuların rejimleri birbirine benzemektedir (Tablo 25).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Hazro	92.1	196.3	90.9	64.7	71.4	21.0	0.0	1.4	0.0	44.4	200.6	175.9
Bismil	42.4	59.1	63.6	34.4	27.0	9.4	0.0	0.4	0.7	22.0	75.7	66.6
Silvan	62.5	126.7	69.5	46.1	33.5	9.3	0.0	0.0	3.0	29.0	129.6	110.3
Diyarbakır	44.2	74.0	63.0	33.3	32.2	17.7	0.0	1.0	0.5	19.7	65.8	63.0

Tablo 25 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış tablosu(1989-92)

Grafik 29 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış grafiği (1989-92)

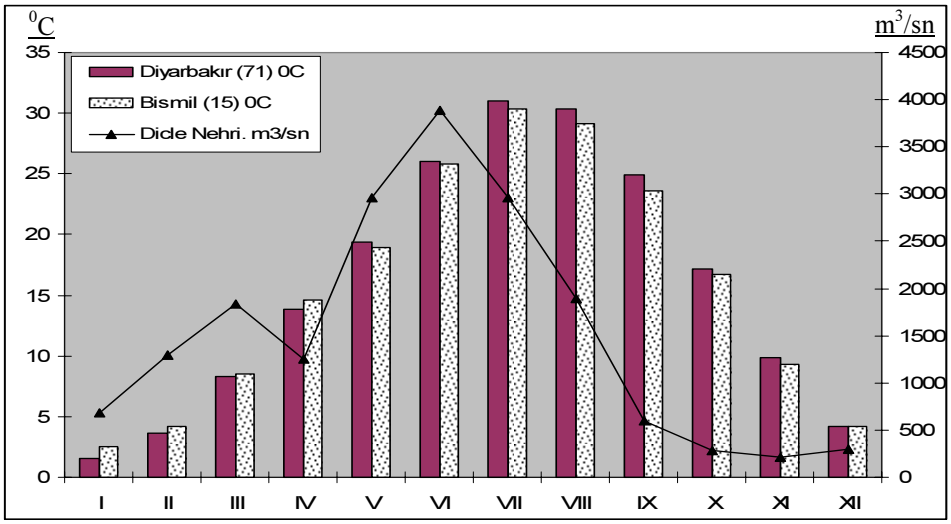
Mezopotamya'yı dünyaya duyuran, birçok kültürün doğmasını ve yaşamasını sağlayan iki ırmaktan biri olan Dicle, Diyarbakır havzasından, Mardin eşiğinden sınırlarımız dışında Zağros dağlarından birçok kollar alır. Basra körfezine yakın, az eğimli alanda, Fırat nehri ile birbirlerine temas ederek akan Dicle nehri, örgülü drenaj ağı ile hidrografi bir yapı göstermesi nedeniyle adaya benzer geniş bataklıklar oluşturmaktadırlar. Arapçada buna el- Cezire (adalar yöresi) denilmektedir.

Güneydoğu Toroslar, Diyarbakır havzası, tarih boyunca birçok bakımdan Mezopotamya'yı besleyen, hammadde sağlayan bir bölge olmuştur. Bu bölgede yetişen, yetiştirilen birçok maddeyi taşımak için insanlar daima bu büyük suyolunu

kullanmışlardır. Diyarbakır'dan Basra körfezine kadar uzanan bu doğal suyolu tarihin her döneminde az ya da çok önemli olmuş ve kullanılmıştır.

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Top.
Diyarbakır (71) ^{0}C	1.5	3.6	8.3	13.8	19.4	26	31	30.4	25	17.2	9.9	4.2	15.8
Bismil (15) ^{0}C	2.5	4.2	8.5	14.6	18.9	25.8	30.4	29.1	24	16.7	9.3	4.2	15.7
Dicle N. m^3/sn	688.4	1291.6	1840	1249.8	2958.6	3892	2962	1900.8	602	279.4	216	292.6	18173.2

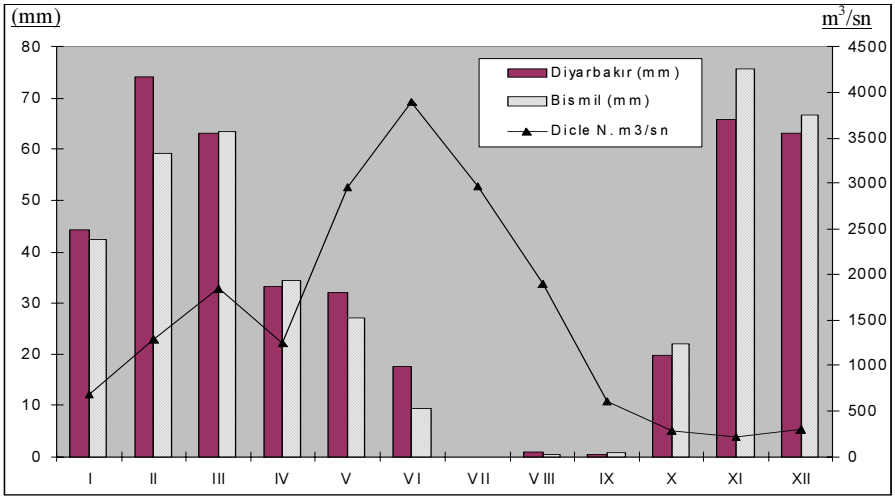
Tablo 26 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ortalama sıcaklık (^{0}C) durumu ile Dicle nehrinin yıllık akım tablosu.

Grafik 30 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. sıcaklık değerleri (^{0}C) ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn).

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Top.
Diyarbakır (mm)	44.2	74	63	33.3	32.2	17.7	0	1	0.5	19.7	65.8	63	414.4
Bismil (mm)	42.4	59.1	63.6	34.4	27	9.4	0	0.4	0.7	22	75.7	66.6	401.3
Dicle N. m^3/sn	688.4	1291.6	1840	1249.8	2958.6	3892	2962	1900.8	602	279.4	216	292.6	18173.2

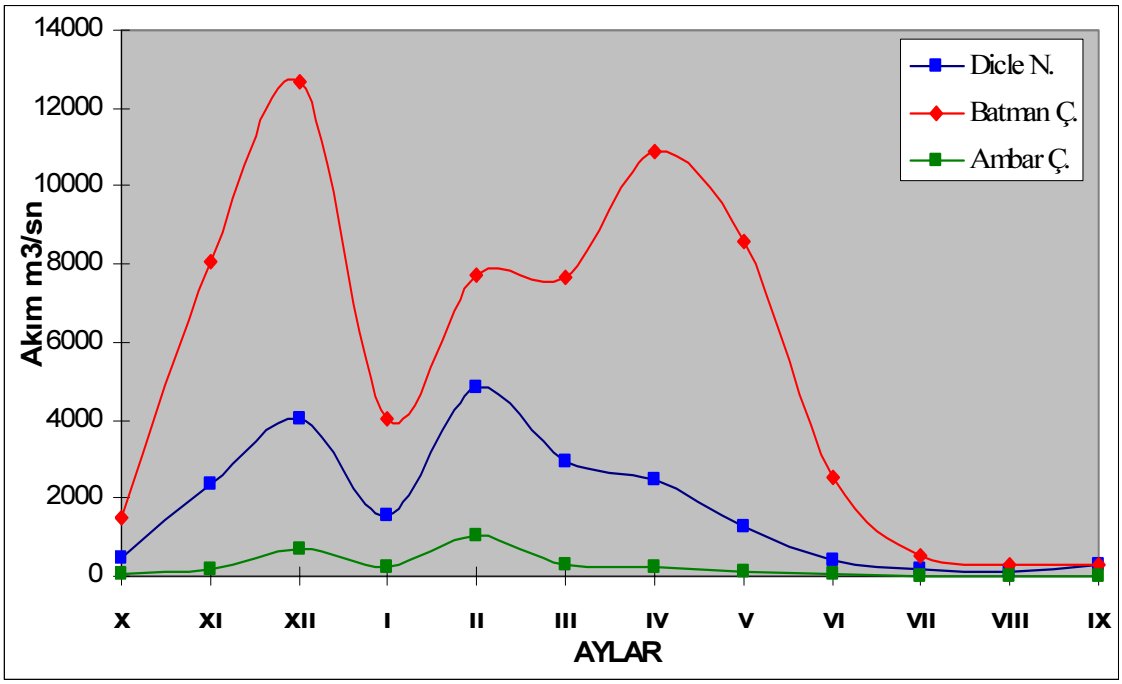
Tablo 27 : Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. yağış miktarı (mm) ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım tablosu (m3/sn).

Grafik 31: Diyarbakır ve Bismil'e ait aylık ort. yağış miktarı ve Dicle nehrinin aylık ortalama akım grafiği (m^3/sn).

Aylar	x	xı	xıı	ı	ıı	ııı	ıv	v	vı	vıı	vııı	ıx	Top.
Dicle N.	471	2358	4007	1527	4846	2910	2492	1269	377	189	132	271	20849
Batman Ç.	1523	8040	12649	4039	7740	7675	10872	8613	2540	547	315	285	64838
Ambar Ç.	43	157	672	237	1061	292	227	107	33	9	3	2	2843

Tablo 28 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1990 yılına ait aylık ve yıllık akım verilerine göre karşılaştırılması.

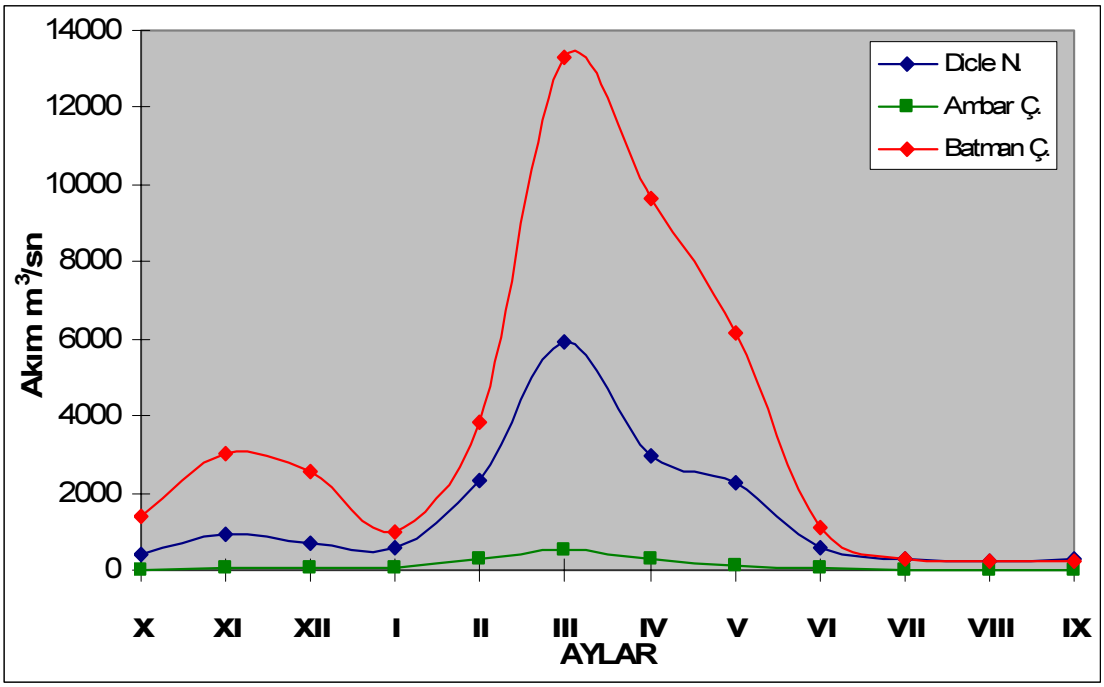
Grafik 32 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1990 yılına ait aylık akım verilerine göre karşılaştırılması.

Kışın ve ilkbaharda yağmur mevsiminde, karların eridiği zamanlarda her yer bataklık, çamur deryasına dönüyordu. Keleklerin kolayca akıntı yardımıyla ilerlediği dönemlerde, yani kışın ve ilkbaharda en süratli, güvenli yolculuk Dicle üzerinden yapılabiliyordu. Böylece, Güneydoğu Torosların ormanlarından kesilen tomruklar, yakacak olarak değerlendirilecek odunlar, inşaat malzemesi, kaya tuzu, maden cevheri, Diyarbakır havzasının buğday ve arpa gibi hem insanların hem de gücünden yararlanılan hayvanların gıdası olan tahıl maddeleri yüzyıllar boyunca keleklerle daima Dicle üzerinden Musul, Bağdat, Basra'ya taşınmıştır. Suyun çok az olduğu zamanlarda ya kelekle taşımacılık yapılamıyor ya da keleğe çok az yük yükleniyordu. Sağnak yağmurlarının ya da eriyen karların birden bire ırmağın düzeyini yükselttiği mevsimde de kelekle taşımacılık tehlikeli, riskli oluyordu. Böyle zamanlarda ırmakta tehlikeli akıntılar, çağlayanlar, burgaçlar (tourbillonnaire) ortaya

çıkıyordu. Ayrıca taşkın suları bol miktarda blok kaya, çakıl taşıyarak, bunların ırmak tabanına yığıyor, bütün bunlar taşımacılığın olağan düzenini bozuyordu[89].

Aylar	x	xı	xıı	ı	ıı	ııı	ıv	v	vı	vıı	vııı	ıx	Top.
Dicle N.	432	957	692	596	2333	5911	2968	2254	569	288	224	284	17508
Ambar Ç.	22	52	32	44	268	536	294	131	30	13	9	11	1442
Batman Ç.	1367	3036	2582	1014	3854	13309	9667	6151	1099	309	246	233	42867

Tablo 29 : Dicle Nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1991 yılı gözlemlerine göre aylık akım (m3/sn) değerlerininkarşılaştırılması.

Grafik 33 : Dicle Nehri, Batman Suyu ve Ambar çayının 1991 yılı gözlemlerine göre aylık akım (m^3/sn) değerleri bakımından karşılaştırılması.

Dicle nehri bölge topraklarına hayat veren bir sulama suyu olmasının yanında ulaşım konusunda da önemli katkıları olmuştur. Dicle nehrinde ulaşım konusunda yararlanılan bir diğer faaliyet ise Doğu Anadolu bölgesinde kesilen orman ürünleri (tomruk, kereste… vs) belirli zamanlarda akarsuya atılarak nakledilmeleri kolay ve yollara yakın yerlerde yeniden toplanmalarıdır[90].

[89] E. Güney, 1990, Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı. AKDTYK Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Sayfa: 323- 327

[90] E. Akkan, 1974, Türkiye'de akarsulardan Yararlanma, (Cumhuriyet'in 50. yıldönümünü Anma Kitermik alçak basınçı), A. Ü. DTCF yayın No. 236

Dicle nehri akım rejimi, yarı karasal iklimin özelliklerini yansıtmaktadır. İnceleme alanında Dicle nehri ve yan kollarında akarsu akım gözlem istasyonları sınırlı oranda olduğundan, en yakın istasyonların verileri kullanılmıştır. Dicle nehrine ait günlük- aylık ve yıllık ortalama akarsu akım verileri Diyarbakır şehrinin güney kıyısında yer alan On Gözlü köprü (eski Silvan yolu) mansabındaki gözlem istasyonundan alınmıştır. Dicle nehrine ait aylık akım verileri incelendiğinde, Plüviyal rejimli bir akarsu ünitesi olduğu görülmektedir (Tablo:29; Grafik: 33). Bismil havzası ve yakın çevresindeki klimatik veriler de göz önüne alınarak, Dicle nehrinin aylık ve yıllık akım değerlerinin dönemsel yağışlara uygun sonuçlar verdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Sonbahar ve İlkbahar dönemlerine ait mevsimsel yağış artışının bir sonucu olarak, Dicle nehrinin aylık akım değerlerini doğrudan etkilemektedir.

Yağış azlığından dolayı kuraklığın önemli bir sorun olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde sulama kanallarının geliştirilip tarımsal gelirlerin daha verimli duruma getirilmesi için var olan kaynakları değerlendirmek gerekmektedir[91]. Bismil havzası yoğun akarsu şebekesine sahip olmasına rağmen, bu akarsuların hemen hemen tamamı mevsimlik yağışlara bağlı dönemlik akımlara sahip akarsular olduklarından, yöre tarımına önemli derecede bir katkıları olmamaktadır (Tablo 25, 26; Grafik 29, 30).

Akarsu vadilerinin genel eğimi kuzey- güney doğrultusundadır. Ancak bazı yerlerde yapısal özelliklere bağlı olarak doğu- batı doğrultulu sübsekant vadilerde akışlarını sürdürmektedir. Akarsuların bir diğer özelliği de doğdukları ve beslendikleri kuzey ve güneydeki yüksek (dağlık) kütleden, başka bir değişle Mardin eşiği ve Silvan- Hazro kenar kıvrımları zonlarında dar ve derin vadiler içinde akmalarıdır. Ancak bu akarsular dağlık kütleden çıktıktan sonra uzanan Pliyo-Kuvaterner dolguları içinde adeta gömülerek yer yer örgülü drenaj göstererek, yer yer geniş tabanlı vadiler, bazen de kertik yapılı vadiler içinde akışlarını sürdürmektedirler. Bismil havzasında, Dicle nehrine kavuşan bu akarsuların başlıcaları şunlardır.

[91] T. Yücel, 1955, Fırat Nehrinin Rejimi Üzerine Bir Deneme. A. Ü. DTCF Dergisi, Cilt: 13, No: 4, Ankara

2.6.1.2.Göksu Çayı

Dicle nehrine, güney- güneybatı yönünden akarak katılan Göksu Çayı; Çınar (Diyarbakır) ile Mazıdağı (Mardin) ilçeleri arasındaki kıvrım zonundan kaynağını almaktadır. Tersiyer yaşlı bu kıvrımlı alanlarda yer alan 1000- 1200 m yüksekliğindeki tepelik alanlar (Ziyaret T., Soku T., Kesiktaş T., Resgado T., Hirbeemir T., Kaso T., Kışlak T., Zenç T., Kaso T., Mahso T.) ile Şemsettin ve Diyo dağlarından kaynağını alarak, Çınar ilçe merkezinin güney ve güneydoğusundan yer yer derin kanyonlar oluşturarak Dicle nehrine doğru akmaktadır. Bismil ilçe sınırlarında Kazancı (Kürthacı) köyünün batısından geçerek, birbirine adeta bitişik olan Üçtepe (Karhıdicle) ve adını aldığı Göksu Köyünün idari sınırını oluşturarak Dicle nehrine kavuşur. Göksu çayı vadisinin yukarı çığırı dar ve derin çentik ve kanyon vadi oluşumunu çağrıştıran morfolojik bir yapı mevcut iken; Üçtepe ve Göksu köylerinden Dicle nehri vadisi tabanına kadar menderesler çizerek akmaktadır. Eğimin az olması ve taban suyu seviyesinin de yüksek olması nedeniyle buralarda bataklıklar yaygındır. Dolayısıyla bataklığı seven hidrofit (vejetasyon) birimleri yaygınlık göstermektedirler. Çınar ilçesi yakınlarında inşa edilen Göksu barajı yılın büyük bir bölümünde sulama suyunu depolamak amacıyla kapalı tutulduğundan Göksu çayının aşağı çığırı çok az ve düzensiz bir rejime sahip olmuştur.

2.6.1.3. Şeyhan (Çemesori) Çayı

Mardin- Mazıdağ arasındaki 1000- 1250m yüksekliğindeki kıvrımlı Mardin eşiği dağlarından (bu yöre aynı zamanda Dicle ile Fırat nehirlerinin su bölümü çizgisini oluşturmaktadır) kaynağını alan Şeyhan Çayı, topoğrafik koşullara uygun olarak önce güneye doğru akmaktadır. Savur ilçesine bağlı sürgücü köyüne doğru (doğuya doğru) bir kavis çizerek, Savur ilçesinin batısından kuzeye yönelmektedir. Burada Çemesori ve ilerde de Beriguhara çayları adıyla anılan Şeyhan Çayı ortalama yükseltileri 1000- 1250 m olan tepelik alanlar (Şeyhahmet T., Beyaz T., Tilkikale T., Bilinlori T., Seriguhara T., Emir T., Haruşki T.. Bekiali T... vs) ile Sipi dağındaki dere ve kaynakları da toplayarak Bismil havzasına doğru yönelmektedir. Bismil ilçesi idari sınırında yer alan Kurudeğirmen (Köpekli) köyü, Kılavuztepe (Şeriyan) Köyü, Ağıllı Köyü (Birik), Meydanlık Köyü (Mollamus) ve Yenice Köyü civarından geçerek Aralık (Tezekli) Köyü ile Tepe (Behramki) Köyü arasından Dicle nehrine

katılmaktadır. Şeyhan çayının akımını ölçmek için herhangi bir akım gözlem istasyonu bulunmadığından, bu akarsuya ait akımı hakkında net bir bilgiye ulaşma durumu olmamıştır. Yaz mevsiminde klimatik etkilerin etkisiyle kuruyacak seviye gelen Şeyhan çayı, yağışlı dönemlerde yüksek debiye/ akıma ulaşan mevsimlik bir akarsu özelliği göstermektedir.

2.6.1.4. Savur Çayı

Mardin eşiğinin doğusundaki Savur- Gercüş kıvrım zonundaki dağ ve tepelik alanlardan kaynağını alan Savur Çayının yukarı çığırında, litolojik yapıya bağlı olarak dar ve derin vadiler oluşmuştur. Savur ilçesinin doğu, batı ve güneyindeki Reza D., Meşarke D., Merbahent D., Ayinder D. ve Biçili Deresi gibi derelerin ilçe merkezi civarında birleşmesiyle Savur Çayı adını almaktadır. Yükseltisi 1000m civarında olan Savur ilçe merkezi civarından geçen ve 1300- 1400m yüksekliğindeki tepelik alanları yararak, dar ve derin kanyon vadiler oluşturan Savur Çayının da akımı, bölgedeki diğer akarsular gibi düzensizdir. Savur ilçesinin kuzeyine doğru yükseltinin 1400m ye yaklaştığı dağlık alanlardaki (Çalın T. 1337m, Hariki T. 1250m, Metkala T., Komraş T. 1250m, Hariki T. 1258m, Agir T….vs) çoğu mevsimlik akarsuları toplayarak Bismil havzasına yönelen Savur Çayı, eğim koşullarının azalmasıyla birlikte taşıdığı materyalleri yatağının etrafına yayarak/ depolayarak Dicle nehrine kavuşmaktadır. Bu kolüvyal ve alüvyal birikim zonları tarımsal faaliyetler için ideal ortamlar oluşturmaktadır. Savur Çayının debisi, yağışlı dönemlerde (özellikle kış ve ilkbahar mevsimlerinde) kabarmakta, yaz döneminde ise klimatik şartlara bağlı olarak akım seviyesi iyice düşmektedir. Bismil havzasına doğru akışa geçen Savur Çayı; Derbent Köyü, Pınarbaşı (Matar) Köyü ve Gedikbaşı (Karapeç) Köyü sınırlarından geçerek, Aluç (Aluz) Köyü civarında Dicle nehri ile buluşmaktadır.

2.6.1.5. Ambar Çayı

Kaynağını Güneydoğu Torosların kenar kıvrımları kuşağındaki 750- 1000m yüksekliğindeki dağ ve tepeliklerden (Hani ilçesinin güneyinde doğu- batı yönünde uzanan Piderbaba T. 770m, Şems T. 789m, Kel T. 969m, Hamo T., ile Telatin dağı) kaynağını alan Ambar Çayı; Neojen yaşlı depoların kalın bir örtü oluşturduğu Diyarbakır havzasına doğru akmaktadır. Bu havzadaki mevsimlik ve geçici akarsuları da bünyesine katarak dandritik drenaj ağına en güzel örneği sergileyerek, Ambar, Sarıtoprak ve Yasince köylerinin kuzeybatısından Bismil ilçesi sınırlarına

dahil olmaktadır. Bismil havzasında bulunan ve Dicle nehri vadisine kuzeyden katılan Ambar Çayı; bölgede etkili olan yaz kuraklığına rağmen, kurumamakta ve cılız da olsa yüzeysel akıma devam etmektedir. Bölgedeki klimatik oluşumların yansıması olarak kış ve ilkbahar dönemlerindeki yağışların etkisiyle debisi yükselen Ambar Çayı; en yüksek akım değerine genellikle kış sonu ve ilkbahar başlarında ulaşmaktadır. Bölgeyi etkileyen klimatik koşulların etki dönemlerine göre bu durum değişebilir. Planeter ve bölgesel iklim koşullarına göre yağışlı dönemler ve yağış miktarı değiştiğinden, bölgedeki diğer tüm akarsular gibi Ambar Çayının da akımsal pik değerleri ve dönemleri değişmektedir (Tablo: 25, 26- 27 ve Grafik 28- 29).

2.6.1.6. Kuru Çay

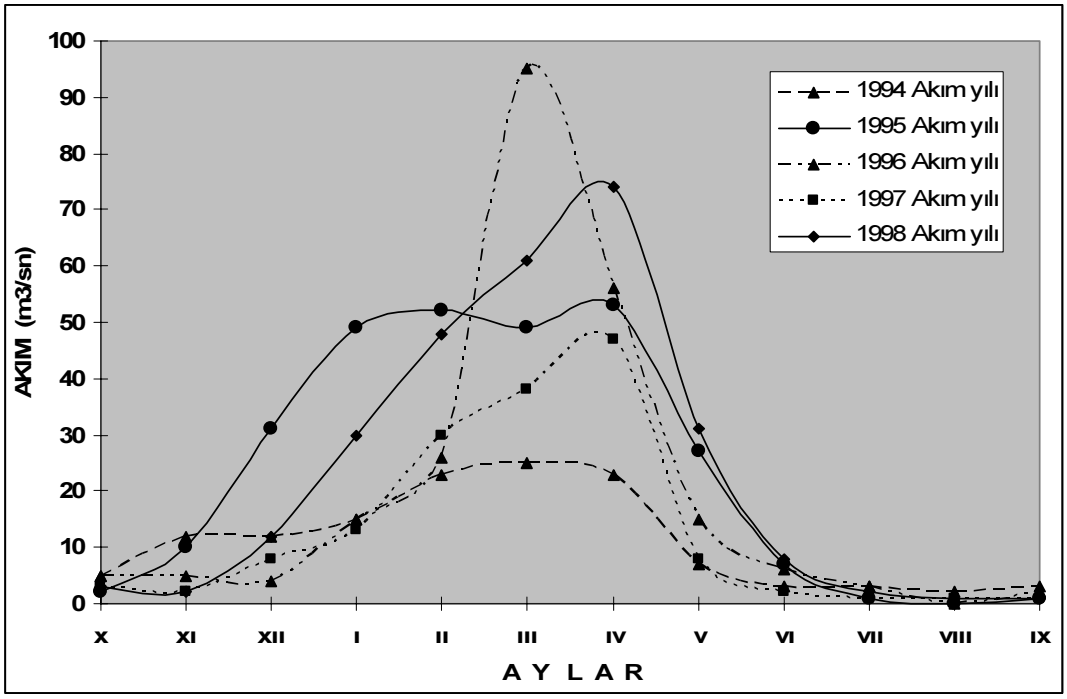
Ambar Çayı gibi Kuru Çay da Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağından kaynağını almaktadır. Kocaköy ilçe merkezinin kurulu bulunduğu 1000-1200m yüksekliğindeki kıvrım zonundan kaynağını alan Kuruçay; yaz mevsiminde çok az akış göstermektedir. Şiddetli yaz kuraklıklarının yaşandığı dönemlerde vadi yamaçlarındaki pınarların katkısıyla cılız da olsa yer yer akmaktadır. Diyarbakır havzasında boyunca yüzlerce mevsimlik ve geçici dere sularını alarak neojen yaşlı havzaya gömülen Kuru Çay; Sıcak ve kurak yaz mevsimlerinde bürük oranda kuruduğu için bu ad ile anılmaktadır. Bismil İlçe sınırlarına Kağıtlı ve Çolağan köylerinden itibaren dahil olan Kuru Çay; Işıklar, Ataköy, Yasince köy sınırlarından geçerek Dicle nehrine dahil olmaktadır. Kuru Çayı besleyen ve yaz döneminde cılız da olsa yüzeysel akışa devam etmesini sağlayan pınarların hemen hepsi yamaç ve tabaka kaynaklıdır. Bismil havzasında yoğun bir dağılış gösteren bu pınarların çoğu yaz mevsiminde kurumasına rağmen, hatırı sayılır oranda kurumayan pınarlar da mevcuttur.

2.6.1.7. Pamuk Çayı

Lice ilçesinin (depresyonunun) güneyinde uzanan ve Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımlarından olan Zark ve Goçkar dağları ile Hazankilise T.(1409m), Vahit T., Kanderhalkaya T., Ajikan T., Akrinik T….gibi kıvrımlı alanların güney eteklerinden kaynağını almaktadır. Bu kıvrımlı alanlardaki derelerin birleşmesiyle (Verto D., Ziltek D., Derun D.) Mafetya ve Memediyan Çayları oluşmaktadır. Genel topoğrafik eğimi doğrultusunda Diyarbakır havzasına yönelen bu iki lokal ana akarsu, birleşerek, Pamuk Çay adını almaktadır. Karahan Köyü idari sınırından itibaren Bismil ilçesi idari sınırına dahil olmaktadır (Tablo 30, Grafik 34).

Aylar	x	xı	xıı	ı	ıı	ııı	ıv	v	vı	vıı	vııı	ıx	Top.
1994 Akım yılı	5	12	12	15	23	25	23	7	3	3	2	3	133
1995 Akım yılı	2	10	31	49	52	49	53	27	7	1	0	1	282
1996 Akım yılı	5	5	4	15	26	95	56	15	6	3	0	2	232
1997 Akım yılı	3	2	8	13	30	38	47	8	2	1	1	1	154
1998 Akım yılı	3	2	12	30	48	61	74	31	8	2	1	1	273

Tablo 30 : Pamuk Çayının 1994- 98 yıllarına ait aylık ortalama akım (mm) değerleri

Grafik 34 : Pamuk Çayının 1994- 98 yıllarına ait aylık ortalama akım (mm) değerleri

Yazın suyu önemli derecede azalarak kuruyacak duruma gelen Pamuk çayının, akımını etkileyen hatırı sayılır oranda pınarlar vardır (Foto 10). Tabaka ve yamaç kaynakları şeklinde ortaya çıkan bu pınarların da çoğu yaz mevsiminde kurumakta veya kuruyacak duruma gelmektedir. Erler, Güroluk, Cumhuriyet, Tatlıçayır, Serçeler, Çavuşlu, Başpınar, Aşağı Dolay ve Of köylerinin idari sınırları aşağı yukarı, Pamuk çayının ana mecrasına/ yatağına göre belirlenmiştir. Bu köylerden geçerek Dicle nehrine katılan Pamuk Çayı su toplama havzasının geniş olmasından dolayı önemli oranda alüvyal taşımaktadır. İlçe merkezinin doğusunda ve Korukçu Köyü civarında Dicle nehrine katılan Pamuk çayının su potansiyeli, yöre ve bölgenin iklim koşullarına bağlı olarak özellikle ilkbahar mevsiminde önemli seviyelere ulaşmaktadır (Tablo 30, Grafik 34).

Foto 10 : Pamuk Çay; İlçe merkezinin hemen doğusundan Dicle nehrine kavuşan düzensin rejime sahip bir akarsudur.

2.6.1.8. Salat Çayı

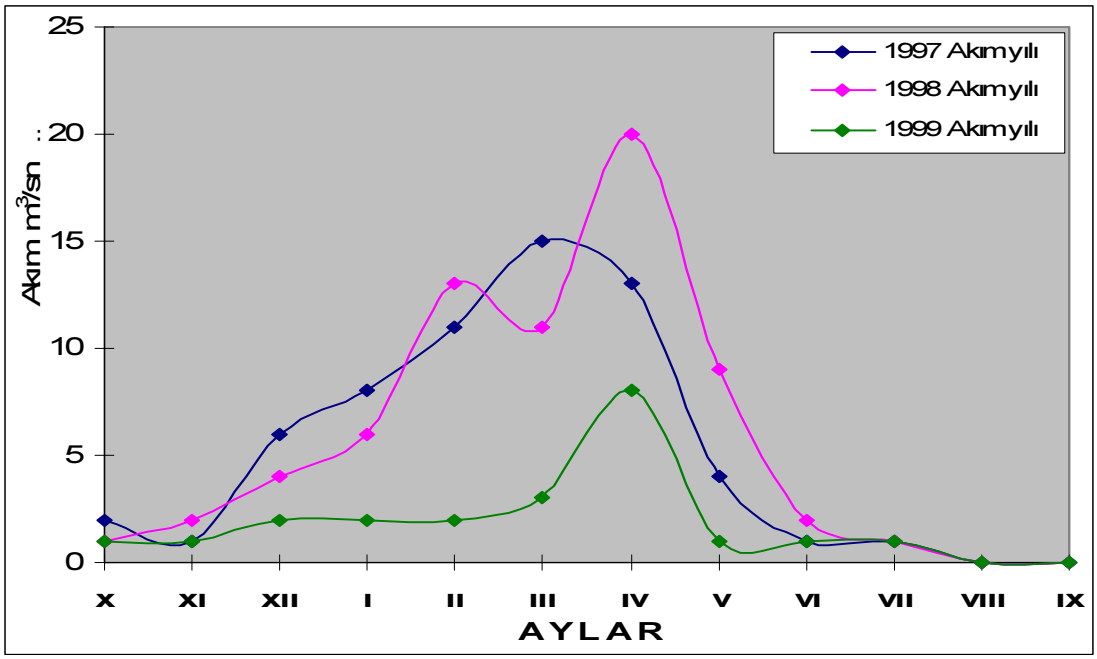
Geniş bir beslenme havzası olan Salat çayı; kaynağını Hazro ilçesinin (Dom'unun) doğu kıyısındaki Eylül (1400m), Erbat (1435m) ve batısındaki Goçkar dağlarından almaktadır. Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağındaki bu dağ ve tepelik alanlar (Hacertun T. 1578m, Gaban T. 1500m, Kerradete T. 1334m ve Tavşan T. 1330m gibi) ortalama 1250- 1600m yüksekliğinde olup Salat Çayının önemli beslenme alanını teşkil etmektedirler. Bu dağlık alanlardan Diyarbakır Havzasına doğru akan yüzlerce dere Hazro ilçesinin güneyine doğru birleşerek, batıdan doğuya doğru Sokran, Çelebiyan ve Başko Çayını oluşturmaktadırlar.

Bismil ilçesine bağlı Belli ve Alibey (Alidino) köyleri civarında birleşen Sokran Çayı ile Çelebiyan Çayı, daha güneyde, Çakıllı köyü civarında da Başko Çayı ile birleşerek Salat Çayı adını almaktadır. Bismil havzasında yer alan diğer akarsu vadileri gibi yukarı çığırları, yükseltinin etkisiyle neredeyse başlangıç/ gençlik evresinde yer alan dar ve derin çentik- kanyon vadi türlerini temsil etmektedirler.

Litolojik yapının (karstik yapı) uygun olması nedeniyle kimyasal ve fiziksel çözülmeler hızlıdır. Hazro ve Silvan ilçelerinin güney ve batı yarısındaki çay ve derelerin birleşmesiyle oluşan Salat Çayı; Bismil havzasına doğru, özellikle Belli ve Çakıllı köylerinden itibaren, sübsidansın da etkisiyle eğimi iyice azalmaktadır.

Aylar	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
1997 Akım yılı	2	1	6	8	11	15	13	4	1	1	0	0
1998 Akım yılı	1	2	4	6	13	11	20	9	2	1	0	0
1999 Akım yılı	1	1	2	2	2	3	8	1	1	1	0	0

Tablo 31 : Salat çayına ait 1997- 1999 yılları aylık ortalama akım (m3/sn) tablosu

Grafik 35 : Salat çayına ait 1997- 1999 yılları aylık ortalama akım (m^3/sn) grafiği

Dolayısıyla; yağışın arttığı (özellikle ilkbahar döneminde) dönemlerde taşınan materyaller akarsu vadisi boyunca geniş yığılmalar oluşturarak alüvyal zonlar meydana gelmektedir (Tablo 31- Grafik 35 ve Foto 11).

2.6.1.9. Sinan Çayı

Sinan Köy merkezinin güneydoğusunda Batman Suyuna katılan, batısında Başköy ve Salat çaylarının yer aldığı, yukarı çığırının doğusunda ise Duderan ve Silvan çaylarının bulunmaktadır. Sinan Çayı, kaynağını Hazro ilçesinin güneyi ve Silvan ilçesinin güneybatısındaki Eylül ve Erbat dağlarının güney yamaçları ile civardaki tepeliklerden (Kandila T. 1427m., Çifttaş T., Kalesikakosur T. 1547m., Kazatopu T., Deyumağara T., Hüyük T., Derikur T., Çakmak T. ve Tavşan T.,..gibi), almaktadır.

Foto 11 : Yazın kuruyacak seviye gelen, ilkbahar ve kış dönemlerinde ise debisi artan Salat çayı, özellikle Yukarı Salat köyü civarında geniş alüvyal depolar oluşturmaktadır. Güzel mimarisiyle Kurtalan- Diyarbakır demiryolu köprüsü ve en geride Mardin eşiği platosu uzanmaktadır (Salat köyü).

2.6.1.10. Silvan Çayı

Adını aldığı Silvan ilçe merkezinin kuzey yamacındaki kıvrım zonunun (Silvan ilçe merkezinin kuzeyindeki, Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağı) güney yamacındaki Sarınç T. (1307m.), Kelovan T. (1138m.) ve Ziyaret T. (1258m.)'den kaynağını almaktadır. Bismil havzasındaki diğer akarsularda olduğu gibi Silvan Çayında da sıcak ve kurak geçen yaz mevsiminde kurumaktadır. Ancak üç beş metre akabilen ve çok cılız olan üç beş kaynak suyun varlığı ile Silvan Çayı; sürekli akarsular kategorisine katılmaktadır. Silvan ilçe merkezinin hemen güneyinde, eğim koşullarına uygun olarak Batman Suyu'na yönelen ve kıvrımlı yapı reliefinde "ruz" olarak addedilen bir vadi sistemini oluşturan, Neveladıka D., Eyidıkan D., Hesekendal D. ve Cenijeni Deresi ile . Deal D. ve Zuhul dereleri oldukça dar, derin ve genç oluşumlu birer kertik/ Çentik vadi örneğini temsil etmektedirler.

2.6.1.11. Batman Suyu

Yukarı Dicle Havzasında yer alan ve Dicle nehrini besleyen en önemli akarsulardan biri olan Batman Suyu; aylık ve yıllık akım ortalamaları bakımından, Dicle nehrinin Bismil yöresine kadarki aylık ve yıllık akım ortalamalarından daha gür ve güçlü akmaktadır. Ali Bey'in (2003)[92] 1884 ile 1888 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini de kapsayan, Ortadoğu ve Hindistan'a kadar uzanan gezi notlarında belirttiği gibi; Diyarbakır'dan aşağı Dicle'ye dökülen küçük nehirler varsa da bu mevsimde pek çoğu kurumaktadır. Bunlardan sürekli akan önemli olanlardan biri "Batman suyu"dur. Bu su, Kulp dağlarından gelip Diyarbakır ile Siirt arasındaki (O dönemlerde Batman bir kır yerleşim ünitesi idi) "Beşiri" bölgesinden geçerek Dicle ile birleşir. Batman suyunun da katılmasıyla akımı önemli oranda artan Dicle nehri, Zivi (Kavşak) köyünden Hasankeyf'e doğru dar ve derin bir boğazdan geçmektedir. Burada su seviyesi değiştiği halde, su yatağı pek değişmemektedir. Bu durum özellikle klüzlerde ve çoğunlukla dik yamaçlı vadilerde, yarma vadilerde suyun az bulunduğu çekik yatağı ile kabarık zamanlardaki taşkın yatağı biridir, burada yalnız su seviyesi değişmektedir (Akyol[93], Özgen[94]). Doğu Anadolu Bölgesinin yüksek dağ ve platolarından kaynağını alan Batman Suyu; aylık ve yıllık ortalama akım şekilleri incelendiğinde, yılda genellikle, iki büyük yükselim ve azalma dönemi geçirdiği görülmektedir. Güneydoğu Toros Dağlarının asıl kuşağını oluşturan ve yüksekliği 2000- 2500m arasında ve yer yer 3000m'ye yakın, yüksek dağ (Muş güneyi dağları, Andok Dağı, Kasor Dağı, Kuşaklı Dağı, Aydınlık Dağları… gibi) ve platolardan kaynağını almaktadır. Bitlis'in batı yarısındaki Muş güneyi dağları adıyla anılan yüksek kıvrım zonundan kaynağını alan Aydın (Sason) Çayı, Sason ile Kulp ilçeleri arasında ise Sarıçoban (Kayser) Çayı, Dutlu Çayı, Balurka Çayı, Olcay Çayı (Hasanika), Sokran Çayı birleşerek önce Zori Çayı daha güneyde ise Hiyan Çayı adını almaktadır. Güneydoğu Toros Dağlarının en haşin ve yüksek bölümünü oluşturan, Bingöl ve Muş arasındaki arızalı bölgenin güney yamaçlarından kaynağını alarak, Kulp ilçesinin doğu ve batı yakasındaki akarsuları

[92] Ali Bey, 2003, Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a) Min Sene 1300 ila Sene 1304, Trabzon Vali-i Sabıkı, Büke Yayınları, Sayfa: 43, İstanbul

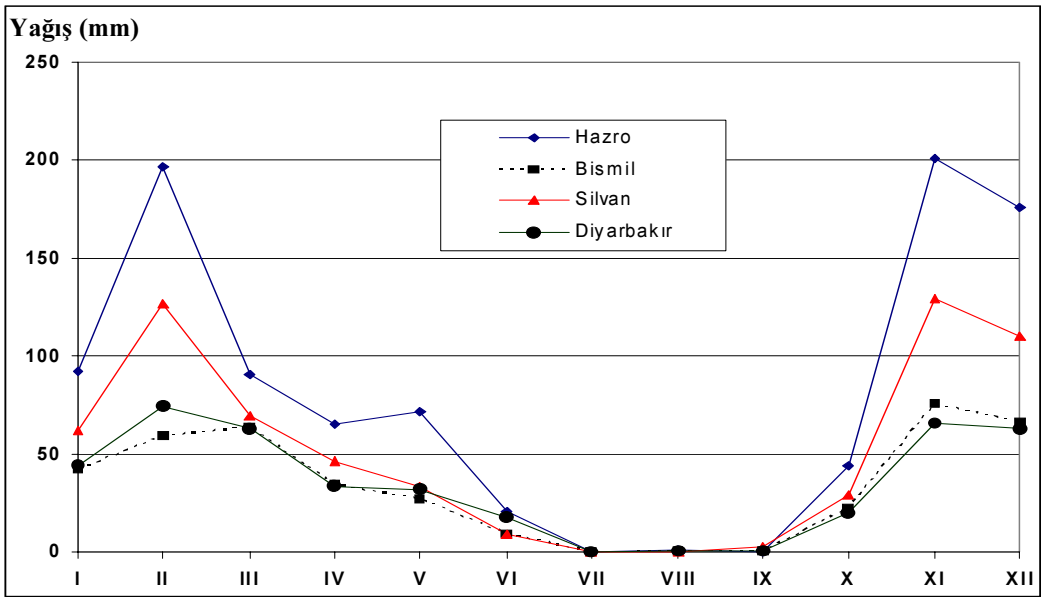
[93] İ. H. Akyol, 1948- 1949., Türkiye' Akarsu Rejimleri, Türk Coğrafya dergisi sayı: 11- 12

[94] N. Özgen, 2003, Kuruluş Yeri Bakımından Siirt Şehri ve Yakın Çevresinin doğal Ortam Özellikler. Siirt Valiliği Yayınları, No: 2, Sayfa: 80- 81

toplayan Kulp ve Şakiran Çayları ilçe merkezinin güneyinde (yaklaşık 20 km) birleşerek Kulp Çayı adı ile akmaktadır. Daha güneydeki Silvan Kıvrım zonunun kuzey yamacındaki çeşitli akarsuları da bünyesine katarak Başka Çay ve Ramdenka Çayı adını almaktadır. Silvan ilçesinin doğusunda birleşen bu iki ana akarsu (Ramdenka ve Hiyan çayları) Batman Suyu adıyla Bismil ilçesi (aynı zamanda Diyarbakır il sınırını) ile Batman il sınırını belirleyerek, daha güneydeki Hasankeyf ve Cizre ilçe merkezlerinden geçerek, Türkiye sınırını terk etmekte ve Basra körfezine doğru yol almaktadır. Geniş ve yüksek dağlık alanlardan kaynağını alarak, Bismil havzasında, Dicle nehrine katılan Batman Suyu'nun yıllık ortalama akım verileri, bu havzadaki diğer akarsuların yıllık ortalama akım verilerine oldukça farklı özellikler göstermektedir. Bismil depresonunda, Dicle nehrine katılan diğer akarsular (Pamuk Çay, Kuru Çay, Sinan Çayı, salat Çayı, Ambar Çayı…vs), yaz mevsimindeki şiddetli sıcak ve kuraklığın (terleme ve buharlaşma/ evapotransporasyon) etkisiyle genellikle kuruyacak duruma gelmektedir. Oysa Batman Suyu'nun yukarı çığırında (Lice, Kulp, Sason yörelerinden beslenen çaylar), klimatik özelliklerden dolayı, Bismil havzasına göre kıyaslanmayacak derecede çok daha fazla yağış (1200mm) almaktadır. Bu yüksek alanlarda, yaz mevsiminin serin ve kısa geçmesi, mevcut akarsuların debilerinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Silvan ilçesinin doğusunda (Silvan- Kozluk karayolunun ve tarihi Malabadi Köprüsünün yaklaşık 400m kuzeyinde), GAP kapsamında inşa edilen Batman barajı, sulama ve HES amaçlı barajlarımızdandır. Batman baraj aksının güneyinde ve tarihi Malabadi köprüsünün mansabında bulunan akım gözlem istasyonundan, baraj inşasından sonra sağlıklı veri temini mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla Batman Suyu'nun aşağı çığırı ile ilgili aylık ve yıllık akım özellikleri hakkında net bilgiye ulaşmak zordur.

Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Hazro	92.1	196.3	90.9	64.7	71.4	21.0	0.0	1.4	0.0	44.4	200.6	175.9
Bismil	42.4	59.1	63.6	34.4	27.0	9.4	0.0	0.4	0.7	22.0	75.7	66.6
Silvan	62.5	126.7	69.5	46.1	33.5	9.3	0.0	0.0	3.0	29.0	129.6	110.3
Diyarbakır	44.2	74.0	63.0	33.3	32.2	17.7	0.0	1.0	0.5	19.7	65.8	63.0

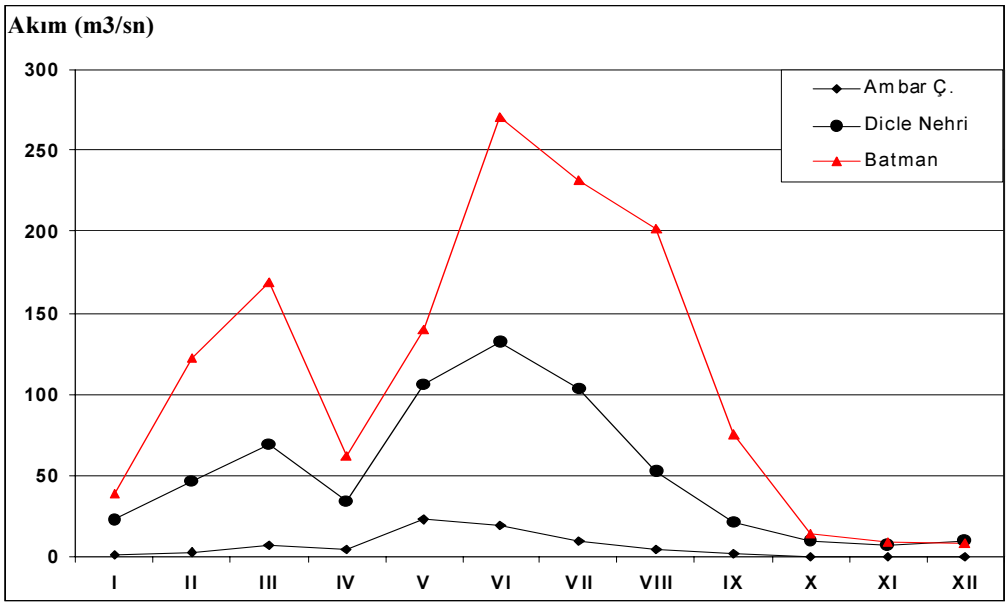
Tablo 32 :Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort. yağış (1989-92)

Grafik 36 : Bismil ve yakın çevresindeki bazı istasyonların aylık ort.yağış grafiği (1989-92)

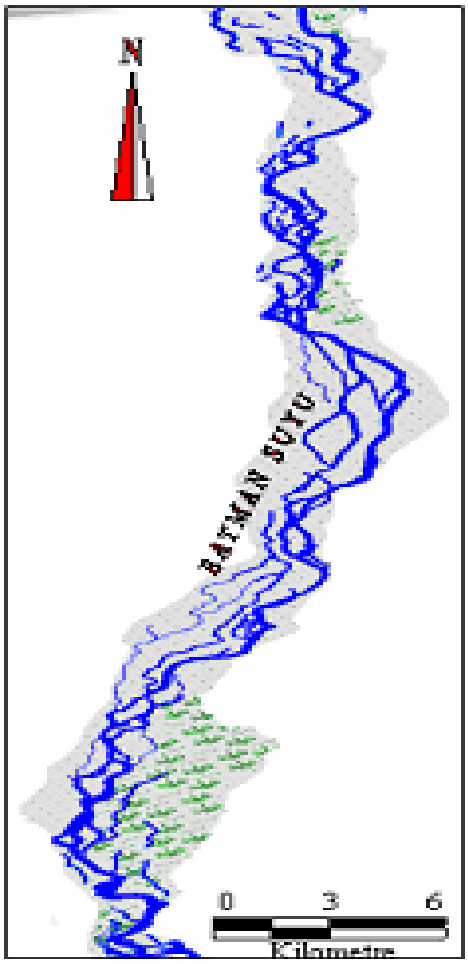
Aylar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ambar Çayı	1.1	2.4	7.2	4.8	22.8	19.4	9.7	4.4	1.4	0.4	0.2	0.3
Dicle Nehri	22.8	46.5	68.8	34.3	106.1	132.2	103.0	52.3	21.2	9.3	7.4	9.9
Batman Suyu	38.4	122.1	168.8	62.3	140.2	270.3	326.6	228.2	75.4	14.4	8.4	8.1

Tablo 33 : Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar çayı ort. akım tablosu m^3/sn(1989–92)

Grafik 37 : Dicle nehri, Batman suyu ve Ambar çayı ort. akım grafiği m^3/sn(1989-92)

Bismil ile Batman arasında, eğim koşullarının azalmasına paralel olarak geniş bir yatak oluşturan Batman Suyu vadisi, menderesler çizerek akmaktadır. Vadi boyunca eski ve yeni alüvyal depoları yararak akan Batman Suyu vadisin genişliği ortalama 1- 2 km civarındadır. Eski alüvyal depoların yaklaşık 1,5m yüksekte kaldığı bu geniş tabanlı, menderes vadide tipik bir örgülü drenaj ağı gelişmiştir (Şekil 12). Bismil depresyonundaki akarsuların akım özelliklerini etkileyen veya düzenleyen sistemlerin genel bir değerlendirme ile plüviyo- nival etkenler olduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 32, 33 ve Grafik 36, 37).

Şekil 12 : Batman Çayı vadisi boyunca örgülü drenaj ağının güzel örnekleri bulunmaktadır.

Yağışların en çok düştüğü kış mevsimi ve İlkbahar başlarında (Mart ayı), Bismil depresyonundaki akarsuların (Dicle nehri, batman Suyu ve Ambar Çayı) akım değerleri de bu yağışlara bağlı olarak artış göstermektedir. Yağışların azalmasıyla birlikte akarsuların akım değerleri de hızla düşmektedir. Nisan ayından itibaren sıcaklık değerlerinin artması sonucu, kaynağını Güneydoğu Toros dağlarından hatta Doğu Anadolu bölgesinin yüksek plato alanlarından (Batman Suyu) alan bu akarsuların akım değerleri hızla artmaktadır. Karların erimesi ile birlikte debileri yüksek değerlere varan bu akarsular, sıcaklıkların iyice yükseldiği Haziran ayından sonra ise debileri hızla düşmektedir. Diyarbakır havzasındaki akarsuların hemen hepsi GAP kapsamında inşa edilen baraj çalışmaları dolayısıyla, akım değerleri hakkında sağlıklı verilere ulaşmak oldukça zordur. Bu gelişmelere bağlı olarak Dicle nehri, Batman Suyu ve Ambar Çayının aylık akım değerleri ile aynı döneme ait olan

yıllık ortalama yağış verileri tablo ve grafiklerle düzenlenerek; bu akarsular başta olmak üzere, bölgedeki akarsuların akım değerlerinin değişmesindeki etkenler sorgulanmıştır.

2.6.2. Göller

Saraçoğlu (1990)[95] ve İzbırak (1996)[96] başta olmak üzere birçok yazarın kapsamlı olarak hazırladıkları Türkiye hidrografyası ve gölleri ile ilgili çalışmalarda Güneydoğu Anadolu bölgesinde doğal göl bulunmadığı belirtilmiştir. Küçük ölçekli haritalarda bu göllerin fark edilmesi şüphesi zordur. Ancak 1/25.000 ve 1/100.000'lik ölçekli haritalarda kolaylıkla fark edilebilir olmalarına rağmen, bugüne kadar "Güneydoğu Anadolu bölgesinde doğal oluşumlu göl yoktur" şeklindeki bilgilerle gelinmiştir. Bu durum Türkiye'deki Coğrafya araştırmaları bakımından biraz düşündürücüdür. Çalışma sahası ile ilgili olarak, Doğan (2005)'nın[97] yaptığı bir araştırma ile bu göller ilk kez ortaya çıkarılmış oldu.

Bismil ilçe sınırları dahilinde jeolojik ve litolojik yapının yeraltı suyu ile olan etkileşimleri sonucunda çökme dolinleri oluşmuştur. Gizli karstlaşma olarak ifade edilen bu oluşumda, yağış ve sulama suları ile yer altı su seviyesini doygunlaştıran geçirimli Şelmo formasyonunun altında uzanan Germik ve Hoya (Midyat grubu) formasyonları, ihtiva ettikleri jips bandları ile yeraltına sızan suyun temas etmesi sonucunda lokal erimeler başlar ve boşluklar oluşur. Özellikle Germik ve Hoya formasyonlarında oluşan bu erime boşluklarının üzerindeki Şelmo formasyonunun çökmesiyle çanaklar (çökme dolinleri), oluşur. Bu çanakların özellikle yağış suları ile dolması sonucunda da göller oluşur (Foto 12). Bu göllerin bazıları yamaçlardaki pınarlardan da ayrıca beslenmektedir.

İzbırak (1971)[98], gölün tanımını şöyle yapmıştır. Karalardaki çanak, tekne ve başka çukur yerlerde birikmiş, belli bir akıntısı olmayan durgun sulara göl adı verilir. Başka bir değişle; Göl, karalarda çevresi kapalı ve durgun su ile dolu, denizle

[95] H. Saraçoğlu, 1990; Bitki Örtüsü Akarsular, ve Göller, sayfa; 307, MEB, Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, İstanbul

[96] R. İzbırak, 1996; Türkiye I, Milli Eğitim Bakanlığı, Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, İstanbul

[97] U. Doğan, 2005; Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

[98] R. İzbırak, 1971; Hidrografya, Akarsular ve Göller, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları. Sayfa, 77, Ankara

doğrudan doğruya bağlantısı bulunmayan çanaklardır. Buna göre ırmaklar boyunda, gölü andıracak bir genişleme yeri halinde bulunan, fakat su akışı iyice belli olan yerler gölden sayılmaz. Örneğin, akarsu yatağının eğim koşularının azaldığı, Dicle nehri ve Batman suyundaki örgülü drenaj ağına ait eski menderesler (terkedilmiş menderesler) göl olarak sayılmazlar. Yağışlı dönemlerde taşınan malzemelerin yoğun olması, akarsu yatak eğiminin az ve geniş bir alana yayılıyor olması nedeniyle menderesler çizerek akan akarsularda menderesler sürekli yatak değiştirirler. Dolayısıyla terkedilmiş menderes yatağı oranı hem Bismil depresyonundaki Dicle nehri hem de Batman suyu vadisinin geniş ve bol malzemelerle depolanmış yatağı boyunca mevcuttur.

Eriyen taşların geniş yer tuttuğu ve kalker, jips tabakalarının kalın bulunduğu yerlerde oluşmuştur. Buralarda gerek erimeler, gerek çökmelerle her çeşit büyüklükte çanaklar oluşmuştur: Dolin Uvala ve polye gibi. Bunlarla birlikte yerkabuğu hareketleriyle de çanaklaşmaların belirmesi, göllerin doğuşuna imkân sağlamıştır. Ancak karstik bölge çanaklarında suların toplanabilmesi ve göl durumunu belirmesi için çanağın dibinin tıkanmış veya killeşmiş olması gerekir. Bunun için bu durumla ilgili olarak böyle yerlerde devamlı göller ve bazen de beliren "geçici göller" oluşmuştur[99]. Göl tariflerine göre gölün büyüklük derecesinin, göl sayılma yönünden önemi yoktur. Çok büyük göller bulunduğu gibi, sadece birkaç yüz metre karelik pek küçük göller de vardır. Böyle olmakla beraber göl kelimesini çoğunlukla, büyücek durgun sular için kullanmak isteyenler vardır. Ancak böyle bir sınır çizmek güçtür. Ayrıca bataklıklar da göller arasında yer tutar. Her tarafı ile bataklık durumunda olan göller de vardır. Bunun için haritalarda muvakkat veya geçici göl diye tanımlanırlar. Yılın bol yağışlı zamanlarında birer göl görünüşünde bulunmalarına karşılık, uzun bir süre kuruda kalır veya ancak yer yer balçık birikintileri durumunda bulunurlar. Bunlar da göller arasında yer tutar (Harita 14).

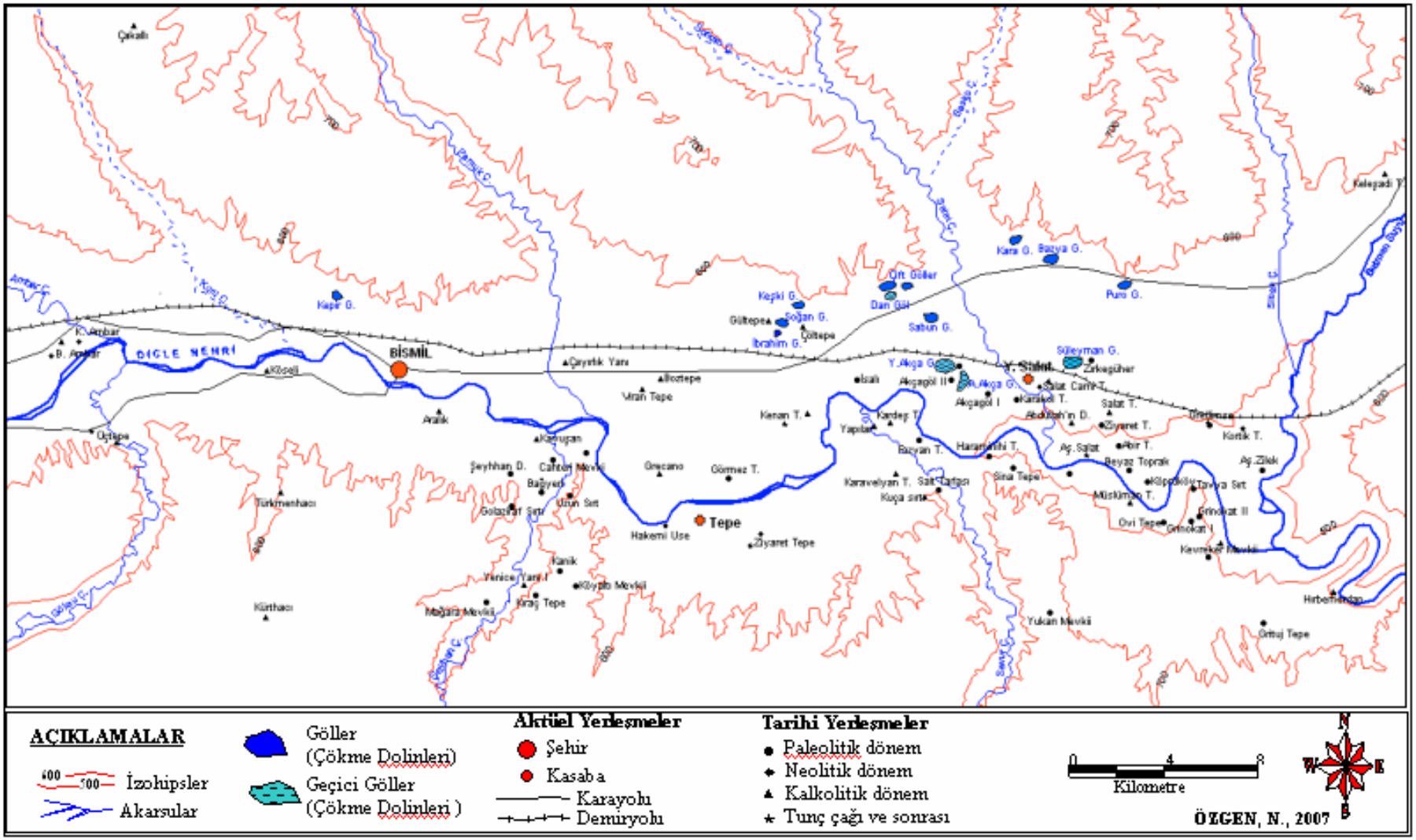
Bismil depresyonunda, tektono- karstik oluşum ve yeraltı suyu ile şekillenen karstik göller (çökme dolinleri); Bismil- Batman arasındaki sübsidans ovasında yoğun olarak bulunmaktadırlar. Bunlar içerisinde en büyüğü Sabun gölüdür. Yukarı Salat Köyünün doğusunda yer alan ve kuzey- güney uzunluğu 325m, doğu batı

[99] R. İzbırak, 1971; Hidrografya, Akarsular ve Göller, Harita Genel Müdürlüğü Yayınları. Sayfa, 93, Ankara

yönünde ise 250m civarında olup, yaklaşık sekiz dönümlük bir alan kaplamaktadır. Ayrıca Çöltepe Köyü'nün kuzeyinde Keşki Gölü, Soğan Gölü ve İbrahim Gölü yer almaktadır. Yukarı Salat köyü ile Dicle nehri kıyısındaki İsalı ve biraz kuzeydeki Çöltepe arasında da Aşağı ve Yukarı Akça Gölleri, Darı Gölü ve Çift Göller yer alırken, Çeltikli ve Yukarı Salat Köyleri arasında ise Kara Göl ve Bazya Gölleri bulunmaktadır. Pamuk Çayı vadisinin doğusunda yer alan diğer göller (çökme dolinleri) ise Yukarı Salat Köyü'nün hemen kuzeyindeki Süleyman Gölü ile Koyunlu Köyü'nün güneyinde yer alan Puro Gölü'dür.

Göllerin sınıflandırılması ile olarak; kıyılarındaki ve diplerindeki bitkilere göre ayırt edebilmek istenilmiştir. Bu ölçü göz önüne alınırsa, dar anlamı ile göl, kıyı florasının gölün açıklarına doğru sokulmasına sınır çekecek kadar derinlik gösteren ve en derin yerlerinde, dipte tutunmuş bitkilere yer vermeyen durgun sularıdır. Asıl göl olarak sayılanlar bunlardır. Fakat bütün tabanında su içi bitkilerin tutunabildiği, fakat bitkilerin yüze çıkamamış bulunduğu, yani durgun suyun yüzünde suyun devamlı bir yüzey olarak görüldüğü yerler de gölden sayılmış ve bunlara gölcük denilmiştir. Birer doğal havuz özelliği gösteren bu türlü yaygın su birikintileri sığ göllerdir. Bunlardan başka her tarafında bitkilerin dipten ya suyun yüzüne kadar erişerek yayıldığı, ya da daha yukarı yükseldiği çok yüzlek durgun sular da bataklık adı altında toplanmış, bunlar da geniş anlamıyla göllerden sayılmıştır. Su yüzünde yukarıya doğru boylanmış bitkilerin (saz, kamış gibi bitkileri gibi) çok yer tutuğu bataklıklar ise, ufak bir ayrımla sazlık adı altında göz önüne alınmıştır.

Bismil yöresinde, çok sayıda bulunan ve oluşum göstermeye devam eden göllerin ekonomik hayata ebette ki katkıları mevcuttur. Şiddetli sıcak ve kurak yaz mevsiminin yaşandığı Güneydoğu Anadolu bölgesinde, geçici meskenlerin inşasında en çok yararlanılan ve kullanılan malzemedir. Kırsal meskenlerin inşasında da çatı malzemesi olarak kullanılan saz ve kamışlar, son yıllarda, çeşitli yörelerdeki kâğıt fabrikalarına da ham madde olarak sattıklarını, saha araştırmamız sırasında, yöre insanları tarafından ifade edilmiştir. Bismil yöresinde göl ve bataklıkların yaygın olması zengin bir ekolojik ortamın doğmasına neden olmuştur (Foto 13).

Harita 14 : Bismil depresyonunda gizli karstlaşma sonucu oluşan göller (çökme dolinleri) haritası

Dicle nehri vadisi boyunca yer alan zengin flora alanları ile mükemmel bir harmoni oluşturan Leylekler ve yukarıda adı zikredilen göllerin birçoğunda yaşam alanı edinmiş Karabatak kuşları örnek olarak verebilir. Bismil depresyonunda yer alan göl ve bataklık alanlarının yaygın olması ve insanların bu alanlardan tarımsal amaçlı bir doğal mekân olarak kullanamamaları olumsuz bir doğal ortam koşulu olarak algılanabilir. Fakat unutulmamalıdır ki her doğal ortam için uygun bir populasyon ve habitat alanı vardır.

2.6.3. Yeraltı Suyu ve Kaynaklar

Yeryüzüne düşen yağışların bir bölümü bitkiler tarafından tutulur (interserpsiyon), bir bölümü toprak tarafından emilir; bir bölümü yüzeysel akışa geçerek akarsulara ve dolayısıyla göl, deniz ve okyanuslara ulaşır, bir bölümü de yeryüzünden/ zeminden alta doğru sızarak muhtelif derinliklerde kayaların çatlaklarında, çeşitli boyuttaki kum, mil ve çakıl gibi malzemelerin arasında ve boşluklarında depolanır.

Foto 12 : Çevresinde zengin hidrofitler barındıran Bazya gölü; sübsidans sonucu oluşan karstik bir oluşumdur. Gerideki yamaçta Koyunlu köyü yer almaktadır.

Foto 13 : Doğal uyumun bir sonucu olarak; Dicle nehri vadisi boyunca (sulak alanların yaygınlığı) zengin kuş türleri bulunmaktadır. Özellikle leylekler yörenin müdavim kuşlarındandır.

Yeraltındaki boşluk ve gözeneklerde tutulan sulara yeraltı suyu denir[100]. Yeraltı suları, genellikle geçirimli katmanlara sahip alanlarda ve özellikle jeolojik ve jeomorfolojik depresyonlarda yaygınlık göstermektedirler. Dolayısıyla Türkiye'de yeraltı suyunun en yaygın olduğu ve aynı zamanda bu sulardan en fazla yararlanılan bölgelerden biri de Güneydoğu Anadolu bölgesidir.

2.6.3.1. Yeraltı Suyu

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil depresyonunda da yeraltı suyu rezervi zengindir. Bismil depresyonunda neojen tortulların (Özellikle Şelmo formasyonu) yüzlerce metre kalınlıkta olması, yağış ve yüzey sularının yeraltına sızmasına kolaylık sağlamaktadır. Şelmo Formasyonunun altına uzanan Germik Formasyonu ihtiva ettiği jips, kalker ve anhidrit gibi kimyasal tortullar nedeniyle büyük erime boşlukları oluşmakta ve bu depolar zengin yeraltı suyu ihtiva etmektedirler. Bismil ilçesinde zengin yeraltı suyunun bulunduğu alanlar Dicle nehri vadisi tabanı ve yakın çevresidir. Bu alanlarda yer altı suyu 30- 40 m derinlikte yer alırken Silvan ve Mardin Eşği Platolarında yer altı suyunun derinliği 450- 500 m'ye

[100] İ. Atalay, 2005; Genel Fiziki Coğrafya, sayfa: 279, META Basımve Matbaa İşleri, İzmir.

kadar inmektedir. Yaz döneminde su tüketiminin artmasıyla özellikle plato kuşağındaki yeraltı su seviyesinde (kuyularda) önemli azalmalar görülmektedir.

2.6.3.2. Kaynaklar

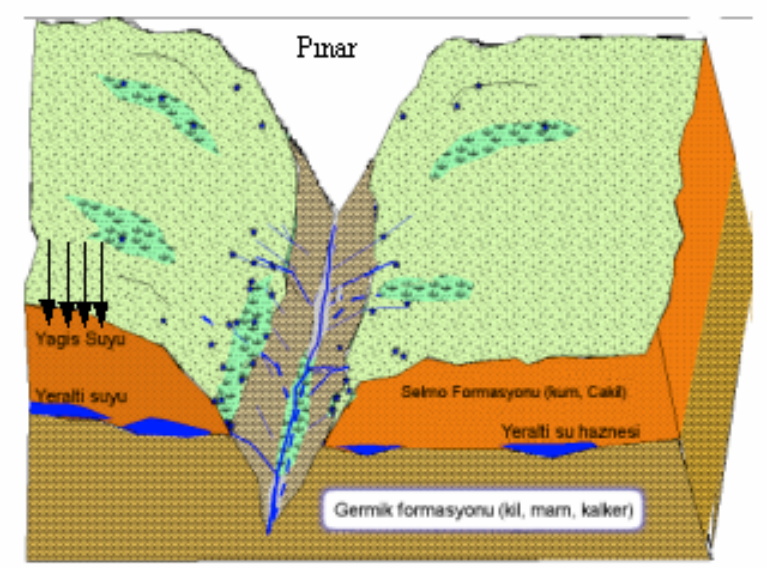
Yeraltı su tablasının topoğrafya yüzeyi ile kesişmesi sonucu yeryüzüne çıkan sulara kaynak ya da pınar adı verilir. Kaynak (pınar, menba, göze, buldak gibi adlarla da anılırlar), sızıntı ve kuyu suyu genellikle yağmur sularının topraktan, katmanlardan süzülüp kayaların arasına sızmasıyla oluşur. Suyun sızabileceği bağlantılı boşluklar içeren kalker ve gre gibi geçirimli kayalar suyu depolar ve iletir[101]. Kaynaklar birçok etkenin birleşmesi sonucu oluşurlar. Yağmurların dağılımı ve genel durumu, buharlaşma, reliefin eğimleri ve jeolojik- stratişekil katmanlaşma biçimi, yüzeysel oluşumların yapısı, çeşitli katmanların geçirgenliik derecesi, çatlakların ya da kırıkların bulunması, geçirgen katmanların genişliği ve kalınlığı gibi. Açık havadan örtüye doğru inen yağış suları, daha sonra da buradan yüzeye doğru gidiş ne kadar gecikirse, yani geçirgen kayaların düşey kanalları ne denli kalınlaşır ve eğimi azalırsa debi de o denli az değişime uğrar. Geniş bir beslenme ağına sahip olan kaynaklar, genel rejimleri bakımından, akarsulardan çok daha düzenli- dirler. Bununla birlikte sürekli ve kesikli kaynaklar da vardır (Harita 11 ve Şekil 13).

Kaynaklar, suyun çıkış şekline veya çıktıkları konuma göre (vadi, yamaç kaynakları gibi), suyun debi ve çıkış şekline göre (sürekli, fasılalı vb), sıcaklık durumu ve kimyasal bileşimlerine göre (maden suları, kaplıca veya termal kaynaklar) ve jeolojik- jeomorfolojik özelliklerine göre (tabaka kaynakları, fay kaynakları vs) sınıflandırılmaktadır[102]. Bismil havzasında, yoğun bulunan Pınarların/ kaynakların dağılışı lineer bir özellik göstermektedirler. Kuruçay, Pamuk Çay, Salat Çayı ve Sinan çayı vadileri boyunca çizgisel bir özellik gösteren bu kaynakların oluşumu jeolojik, litolojik ve jeomorfolojik gelişmelerin eseridirler. Tüm Diyarbakır Havzasında olduğu gibi, Bismil havzasında da yoğun neojen yaşlı tortul depoları mevcuttur. Flüviyal aşınmalar sonucu yataklarını, plato yüzeyinden yaklaşık 100-200m aşındıran akarsular, vadi sistemleri boyunca farklı jeolojik ve litolojik yapılara

[101] E. Güney, 2001, Türkiye Hidrografyası. Dicle Üniversitesi, eğitim Fakültesi Yayınları. Sayfa: 13, Diyarbakır

[102] A. Akkuş ve R. Bozyiğit, 1998, Hidrografya'ya Giriş. Bobel Yayın Dağıtım, No: 72, Sayfa: 27, Ankara

gömülmüşlerdir. Özellikle Bismil havzasının kuzey yarısında (Silvan platosunda), kaynakların yaygın olması bu sahanın jeolojik ve litolojik yapısıyla yakından ilgilidir. Havzanın büyük bölümünü kaplayan üst miyosen yaşlı Şelmo formasyonunun (marn, kalker, çakıl ve kumtaşı) geçirgenlik özelliği nedeniyle suları kolaylıkla bir alt formasyon olan alt Miyosen yaşlı Germik formasyonuna ve hatta onun da altında uzanan Eosen yaşlı Midyat formasyonuna kadar sızar (Şekil 13).

Şekil 13 : Pınarların oluşum ve gelişim diyagramı. Bismil havzasında jeolojik ve litolojik yapıdan dolayı yamaç ve tabaka kaynaklı pınarların oluşumu oldukça yaygındır.

Eğimin az olması, genel morfolojik yapı ve özellikle jeolojik ve litolojik yapının geçirgenlik özelliğinden dolayı yağış suları yeraltına sızmaktadır. Yağış suları ile üst tabakadan (Şelmo formasyonundan) sızan sular, bünyesinde kil ve pekişmiş kalker ihtiva eden Germik formasyonuna akmaktadır. Şelmo formasyonuna göre, geçirgenlik özelliği daha az olan Germik formasyonunun bünyesine dahil olan yağış suları vadi ya da tabaka yamaçları boyunca tekrar yeryüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla jeolojik ve litolojik tabakaları kesen vadiler/ vadi yamaçları boyunca, eğim koşullarının da etkisiyle zengin kaynaklar/ pınarlar ortaya çıkmaktadır. Flüviyal aşınmalar sonucu yataklarını derinleştiren Kuru Çay, Pamuk Çay, Salat çayı ve Sinan Çayı vadisi boyunca yamaç ve tabaka kaynakları çok sık görülmektedir. Dicle nehri vadisinin güney bölümünde kaynakların/ pınarların, kuzey bölümüne göre çok daha az olması, buradaki akarsuların yataklarını fazla derince aşındırmamış olmaları, eğimin az olması ile ilgilidir. Buradaki Şelmo Formasyonunun ihtiva ettiği yeraltı

suyu, Dicle nehri boyunca uzanan geniş sübsidans alanlarında "bataklıklar" şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2.6.3.2.1. Artezyen Kaynakları

Genel hatlarıyla, geçirimsiz iki tabaka arasında tutuklu bulunan yeraltı suyunun beşeri faaliyetler sonucu kullanılabilir duruma getirilmesi için açılan kuyulardan çıkan veya fışkıran sulara artezyen kaynaklar denir. **Artezyen** kaynakları, genellikle tektonik veya sübsidans havzalarında yer yer görülmektedir. Öte yandan arteziyen, fışkıran su kaynağı olarak kabul edildiğinde, yeraltı su tablasının yüksek olduğu serbest su akiferlerinden de arteziyen yapan kaynaklar çıkmaktadır. Ancak bu kaynaklar, tutuklu yeraltı suyundan beslenen kaynaklar kadar güçlü ve bol debili değildir[103]. Tutuklu yeraltı suyunun, etkisi altında bulunduğu hidrostatik basıncın değeri, suyun, kendisine indirilen özel sondaj boruları veya tüpleri (*piezometre*) ile ölçülür. Basıncın değeri suyun bu tüpler içindeki yüksekliğe eşittir. Bu yüksekliğe "*Piezometrik seviye*" denir. Çeşitli piezometrik seviye' lerden geçen düzleme piezometrik düzlem; "*piezometrik seviye*"leri eşit olan noktaları birleştiren çizgilere de *izopiezometrik* çizgi denir[104].

Bismil Havzasında, artezyen kaynakları daha çok Dicle nehrinin güney kanadında ve özellikle Şelmo formasyonunun (kil, konglomera, gre ve marn) uzandığı kuşakta yaygın olarak bulunmaktadır. Nehrin güney kanadındaki artezyen kuyularının, kuzey kanadına göre daha çok ve sık aralıklarla bulunmasının bir diğer nedeni de şelmo formasyonunun bu bölümde daha ince bir katman olarak uzanmasıdır. Yer altı su tablasını barındıran geçirimsiz veya az geçirimli katmanı örten geçirimli zonun fazla kalın olmaması, yer altı suyunu daha az bir maliyet ile elde etme imkanı vermektedir. Tektonik sıkışma ve gerilmeler sonucu, Dicle nehrinin güney bölümü (Mardin eşiğinin kuzey yamaçları) yükselirken, nehrin akış yönüne göre sol bölge (Dicle nehrinin kuzey bölümü) ise çökerek denizel ve karasal tortulların daha fazla depolanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yeraltı su tablasını barındıran şelmo formasyonunun kalın olması, sondaj çalışmalarının maliyetini

[103] A. Akkuş, R. Bozyiğit, 1998, Hidrografya'ya Giriş. Nobel Yayın Dağ., No: 72, Sayfa: 27, Ankara

[104] M. Y. Hoşgören, 2001, Hidrografya'nın Ana Çizgileri-I, Çantay Kitabevi, Sayfa: 28- 29, İstanbul

artırmaktadır. Bu nedenle yeraltı su tablasının daha az derin olduğu, Dicle nehri vadi tabanında yoğunlaşması, jeolojik ve litolojik yapının bir yansımasıdır.

İçme, kullanma ve sulama suyu ihtiyacını gidermek amacıyla açılan yüzlerce sondaj kuyusundan elde edilen bu serin sular; yaz mevsiminde, Bismil havzasındaki, can bezdirici sıcak ve kurak coğrafi mekâna hayat vermektedir (Foto 14).

Foto 14 : Bismil yöresinde içme, kullanma ve sulama suyu için açılan kuyulardan temin edilen sular, yörenin su ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır.

Dicle nehri vadisinin her iki kıyısı boyunca ortalama 1- 2 km'lik alanı kaplayan Piezometrik düzlem boyunca, yoğun artezyen kuyuları bulunmaktadır. Birkaç on yıl önce yaz mevsiminde sarıya boyanan ve yeşile hasret addedilen Bismil havzası; son yıllarda, bölgenin ve Türkiye'nin önemli tarımsal sanayi ürünleri merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Ülke ekonomisinin gelişmesi, tarımsal kredilerin yaygınlaşması ve çiftçinin bilinçlendirilmesi ile yeraltı suyundan yararlanmanın hızla arttığı günümüzde, ileri tarımsal metotlar uygulanarak, birim alandan azami derecede verim alınabilmektedir. Bütün bu olumlu gelişmelerin yanında, bazı olumsuz sonuçlarda ortaya çıkmaktadır. Dicle nehri vadisi boyunca sondajlarla açılan ve yeraltı suyunun elde edildiği, artezyen kuyularının hızla artması sonucu, yörenin jeomorfolojik yapısı üzerinde olumsuz etkiler oluşmaktadır. Aşırı

sondajlarla yeraltı suyunun alınması, yörenin jeolojik ve litolojik yapısının da etkisiyle çeşitli çökme ve deformasyonlara neden olmaktadır. Dolayısıyla, doğal dengenin bozulması ile birlikte, sürdürülebilir kalkınmanın en iyi tanımı/ kuralı olan zarar vermeden, doğal ortamdan yararlanma durumu, yerini, olumsuz gelişmelere bırakmaktadır.

2.6.4. Sarnıçlar

Yaz mevsimlerinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin büyük bölümünde su sıkıntı yaşanmaktadır. GAP'ın henüz tam anlamıyla devreye giremediği günümüzde, bu sıkıntılar yerel ve kültürel özelliklerin coğrafi mekana yansıması biçimde Şekillenmektedir. Karst topoğrafyasının özelliklerini taşıyan Mardin eşiği ve yakın çevresinde de sıcak ve kurak yaz mevsiminde büyüyen su ihtiyacını gidermek için karstik coğrafi alanların büyük bölümünde görüldüğü gibi sarnıçlar kazılarak açık yada kapalı su mekanları/ depoları inşa edilmektedir. Bu depoların etrafı çit, duvar veya diğer çeşitli koruma bantları ile çevrilerek, sarnıç suyunun kirletilmesi, izinsiz kullanılması veya diğer olumsuz etkilerden korunması amaçlanır.

Sarnıçlar çoğunlukla Eocen yaşlı Midyat formasyonu ile alt Miyosen yaşlı Germik formasyonlarının uzanım gösterdiği alanlarda yoğunlaşmıştır. Kalker bantlarının kalın ve yoğun olarak yüzeylendiği bu sahalarda açılan sarnıçlar/ su depoları, inşa edildikten sonra, yağışlı dönmelerde bu sarnıçlarda/ depolarda biriktirilen sular, yaz mevsiminde kullanılmaktadır. Erime/ kimyasal çözülme sonucu, doğal yollarla çanaklaşan Midyat ve Germik formasyonlarında birçok dolin oluşmaktadır. Doğan'ın (2005)[105] da belirttiği gibi; Eocen yaşlı kalker formasyonlarının uzandığı alanlarda dolinler sıkça görülmektedir. İnceleme sahasındaki sarnıçların inşa edilmesi bunların suyundan faydalanma düşüncesi, doğal ortamdaki oluşumların, beşeri faaliyetler için birer emsal teşkil etmeleri bakımından örnek alınmış fonksiyonlar olabilirler. Bu kültürün gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte asıl Coğrafi mekan ve düşüncenin yaşamsal fonksiyonlara katkısı ortaya çıkmaktadır.

[105] U. Doğan, 2005. Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey), Quaternary International 71, 391.

Bismil havzasının güney kanadında, (Gercüş- Savur kıvrım zonunun Dicle nehrine doğru yer alan yerleşim birimleri) ve özellikle Bismil- Savur sınırında yer alan köylerin hemen hepsinde sarnıçlar/ açık hava su depoları bulunmaktadır. Burada sarnıçların yoğun olarak kazılmış/ inşa edilmiş olmasının başlıca nedeni ebetteki şiddetli yaz kuraklığı ve su yetersizliğidir. Ancak, yağışlı dönemlerde, yağış sularının kontrol altına alınabileceği jeolojik ve litolojik yapının uygunluğu da çok önemlidir. Bu konsepte sahip belli başlı yerleşim birimleri; Derbent, Başhan, Topraklı, Güzel, İsalı, Harmanlı, Gedikpaşa, Pınarbaşı ve Balcılar köyleridir. Bu yerleşim birimleri, su ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu bu sarnıçlardan temin etmektedirler. Sarnıçların su tutma kapasitesi sınırlı miktarda olduğundan dolayı, suyun kullanımı ve tüketimine büyük özen gösterilmektedir.

Bismil depresyonuna doğru, sarnıçlarla muhafaza edilen suyun yerini sondaj/ delgi yoluyla artezyen kuyularından temin edilen kaynaklardan su temin edilmektedir. Bismil depresyonunda, Germik ve Midyat formasyonları, Şelmo Formasyonu tarafından örtüldüğü için, buralarda sarnıç inşa etmek için uygun coğrafi mekan koşulları mevcut değildir. Dolayısıyla Bismil depresyonunda daha masraflı olmasına rağmen, sağlık ve süreklilik açısından daha uygun olan artezyen kaynaklarından su temin edilmektedir.

2.7. İNSAN- HİDROGRAFYA İLİŞKİSİ

Tarih biliminin babası olarak bilinen “Heredots” suyun yaşam için ne kadar önemli olduğunu “Mısır Nil’in hediyesidir” sözüyle dile getirmiştir. Dünyadaki özellikle ökümen alanların kurulmasında ve gelişmesinde en etkili faktörlerin başında “**su ve su kaynakları**” gelmektedir. Bismil yöresinde de coğrafi ortamın tesis edilmesinde ve yayılmasında çoğunlukla hidrografik yapının etkili olmuştur. Dicle nehri vadisi boyunca binlerce yıl önce insanlar için barınma ortamı oluşturan mağaraların büyük önemi vardı. Fakat bundan daha önemli olan bazı kavramlar da gerekliydi. Tıpkı su ve tarım alanları gibi. İnsan için uygun klimatik koşulların hüküm sürdüğü Dicle nehri vadisine asıl hayat veren, Dicle nehrinin kendisiydi. İnsanlar; Dicle nehrinden balık avlar, suyundan istifade eder ve tarım alanlarının sulanmasında yine bu akarsudan yararlanırdı. Bunlara ek olarak Mezopotamya’nın kuzey sınırındaki dağlık alanlardan çeşitli ürünler (hemen tüm ticaret malları) sallarla

Dicle nehrinden yüzdürülerek vadi boyunca çeşitli yerleşim birimlerine sevk edilirdi. Kısacası Dicle nehri önemli bir ulaştırma birimiydi.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarımsal üretim, ekonomik ve ticaret ağının gelişmesine, tarih boyunca önemli katkılar sunan Dicle nehri, günümüzde de bu önemli işlevleri devam etmekle birlikte, yöre insanının önemli rekreasyon alanlarının başında gelmektedir. Vadi tabanının genişlediği ve Batman Suyu ile Dicle nehrinin yayılarak aktığı Bismil, Batman ve Hasankeyf yöresinde, özellikle yaz mevsimlerinde bu akarsuların kıyısına ya da ortasına çardaklar kurulur ve serin sulara temas edilebilen dinlenme mekanları oluşturulmuştur. Bu durum yörede yaz turizminin gelişmesinde önemli bir etkendir.

Dicle nehrinin yanı sıra Savur ve Şeyhan çaylarının da yerleşme birimlerinin kurulmasında ve gelişmesinde etkileri önemli boyuttadır. Yaz döneminde suları azalma gösterse de bu iki çayın kurulu oldukları vadi tabanları boyunca bahçe ve bostanlıkların su ihtiyacı karşılanmakta ve kır yerleşim alanlarının kurulup gelişmesinde katkıları yadsınamayacak orandadır.

Bismil yöresinde pınarların, sarnıçların, artezyen ve adi kuyuların da yerleşim ünitelerinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli derecede etkileri mevcuttur. Özellikle pınar ve kuyuların etkisi çok daha belirgindir (Harita 13). Mardin eşiği yöresinde jeolojik ve litolojik yapıya bağlı olarak, yöre insanının su ihtiyacının önemli bir kısmı da sarnıçlardan temin edilmektedir. İlçenin güneydoğusunda Güzelköy, Topraklı, Derbent gibi Germik ve Hoya formasyonları (Midyat grubu) üzerinde kurulu bulunan yerleşim ünitelerinin (köy ve bağlı mahallelerinin) su ihtiyaçları, bu formasyonlarda kazılarak oluşturulan sarnıçlarda suların biriktirilmesi ile temin edilmektedir (Foto 15).

Dicle nehri ile Savur çayı arasındaki bölgede inşa edilen bu sarnıçların çapları veya kapladıkları alanlar değişmekle beraber ortalama 250- 300 m^3 lük bir hacim kaplamaktadırlar. Yeraltında oluşturulan bu sarnıçların bir özelliği de bazen tabaka veya yamaç kaynaklarının bu depolara akmalarını sağlayarak, az da olsa suyun devamlılığı sağlanmaktadır. Üstü kapalı olan bu sarnıçlar dış etkilere karşı korunaklı olduğu için suyu temiz, dinlenmiş ve genellikle serindir. İlkbahar yağışlarının suları ile depolanan bu sarnıçlar, sıcak ve kurak yaz döneminin ihtiyacı olan suyun önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Foto 15 : Su depolama alanı olarak inşa edilen bir sarnıç girişi/ kapısı; Bismil yöresinin özellikle güney ve güneydoğusundaki yerleşim birimlerinin bulundukları yüksek sahalarda (Midyat grubu kireç taşı), su ihtiyacının önemli bir bölümü yeraltında inşa edilen yarı doğal sarnıçlarda depolanan sulardan temin edilmektedir.

Tektonik yapının etkin olduğu alanlarda kırılma ve yer değiştirme hareketleri sonucunda fay, tabaka veya yamaç kaynakları (vadi yamaçları) yaygın olarak oluşum göstermektedir. Bismil havzasının kuzey yarısını oluşturan Silvan platosu ile Bismil ovası arasındaki flüviyal aşınmalarla oluşan vadi sistemlerinde yoğun kaynaklar mevcuttur. Nehir deresi- Gürbüz deresi- Göngül tepe ve Savur ilçe merkezi arasındaki hat boyunca kırılma eksenli oluşan pınarlar da önemli su kaynaklarına sahiptir. Yaz döneminde suları azalsa da kır yerleşim ünitelerinin su ihtiyacının önemli bölümünü karşılamaktadırlar. Akarsuların yetersiz olduğu coğrafi ortamlarda, mevcut tarımsal alanlar için toprakların ekilebilmesi ve yörenin yerleşime uygun bir yapıya dönüştürülebilmesi için yeraltı suyundan istifade edilmektedir.

Bismil yöresinde de Mardin kıvrım zonunun kuzey kanadı boyunca, özellikle tektonik çökmelere bağlı olarak Savur ve Şeyhan çaylarının aşağı çığırı boyunca verimli toprakların suya kavuşturulması önceleri adi kuyulardan, günümüzde ise

artezyen kuyulardan sağlanan sularla önemli derece tarımsal gelir ve nüfus artışına neden olmuştur. Şelmo Formasyonunun ihtiva ettiği killi bünye yeraltı suyunun yüzeylenmesini engellediğinden, sondaj çalışmalarıyla açılan kuyular sonucu yeraltı suyundan daha çok yararlanılabilir olmuştur. Bu verimli toprakların bulunduğu Bismil depresyonu boyunca kır yerleşmeleri önemli ölçüde gelişme göstermiştir.

2.8. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Toprak, hava ve su ile birlikte, tüm doğal varlıkların dayanağı ve yaşamın temel kaynağıdır. Yenilenemeyen ve bir defa kaybedildiği zaman bir daha yerine konulamayan bir doğa hazinesidir. Her ne kadar toprağın kendisi yenilenememekte ise de, üzerinde yaşattığı canlılar sürekli bir dönüşüm içerisinde kendilerini yenileyerek binlerce- onbinlerce yıl insanlığın hizmetinde olarak yenilenebilir doğal kaynakların temelini oluşturmaktadır. Tarım ve ormancılıkta üretimin temelini toprak oluşturur[106]. Yeryüzünde bütün yaşam toprakla yakın ilişki içerisindedir. Ölmüş organik artıkların parçalanması ve dönüşümünü sağlayan mikroorganizmalar, toprakta kök salan ve ondan su ve çeşitli besin maddeleri alan tüm bitkiler, bitkilerle beslenen hayvanlar ve sonuçta bitkisel ve hayvansal ürünlerle beslenen insan ile toprak arasında çok sıkı bir yaşam zinciri vardır.

Özçağlar'ın da belirttiği gibi; yer kabuğunda karaların yüzeyini kaplayan, kayaçların ve organik maddelerin türlü ayrışma ürünlerinin karışımından meydana gelen, bünyesinde geniş canlılar âlemi barındıran, bitkilere durak yeri ve besin kaynağı olan, belirli oranlarda su ve hava içeren bir oluşumdur. Yer kabuğunda kara ortamında yer alan kayaçların cinsi ve yapısal özellikleri bunlar üzerinde oluşmuş yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve hidrografya şartları yeryüzündeki farklı toprak tiplerinin oluşumunu sağlamıştır[107].

Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların toprak oluşumu ve gelişimi üzerinde rolü vardır. Bitkiler, mikroorganizmalar, sürüngenler, omurgalı hayvanlar ve insanlar değişen ölçülerde pedojenez sürecini etkilemektedir. Bunların başında bitkiler gelir. Toprağın bileşimindeki organik maddelerin kökeni bitkilere dayanmaktadır ve bu maddeler olmaksızın toprak oluşumu mümkün değildir. Diğer yandan bitkiler kökleri ve yapraklarıyla toprak örtüsünü erozyona karşı korur. Diğer bir canlı grubunu oluşturan bakteri, mantar ve alg gibi mikroorganizmalar ise organik maddeleri ayrıştırma görevi görürler. İnsanlar, özellikle zirai faaliyetler yoluyla topraklar üzerinde etkili olmaktadır[108]. Bu faaliyetlerin hem olumlu hem de olumsuz sonuçları toprak oluşumu ve dağılışı üzerinde etkili olmaktadır. Artan nüfusun en önemli ihtiyaçlarından biri olarak tarım alanlarının oluşturulması ve doğal ortama yapılan

[106] T. Günay, 1997, Orman, Ormansızlaştırma, Toprak, Erozyon (Genişletilmiş 4. Basım), TEMA vakfı yayınları, No:1, İstanbul

[107] A. Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş, Hilmi Usta Matbaacılık, sayfa: 33, Ankara

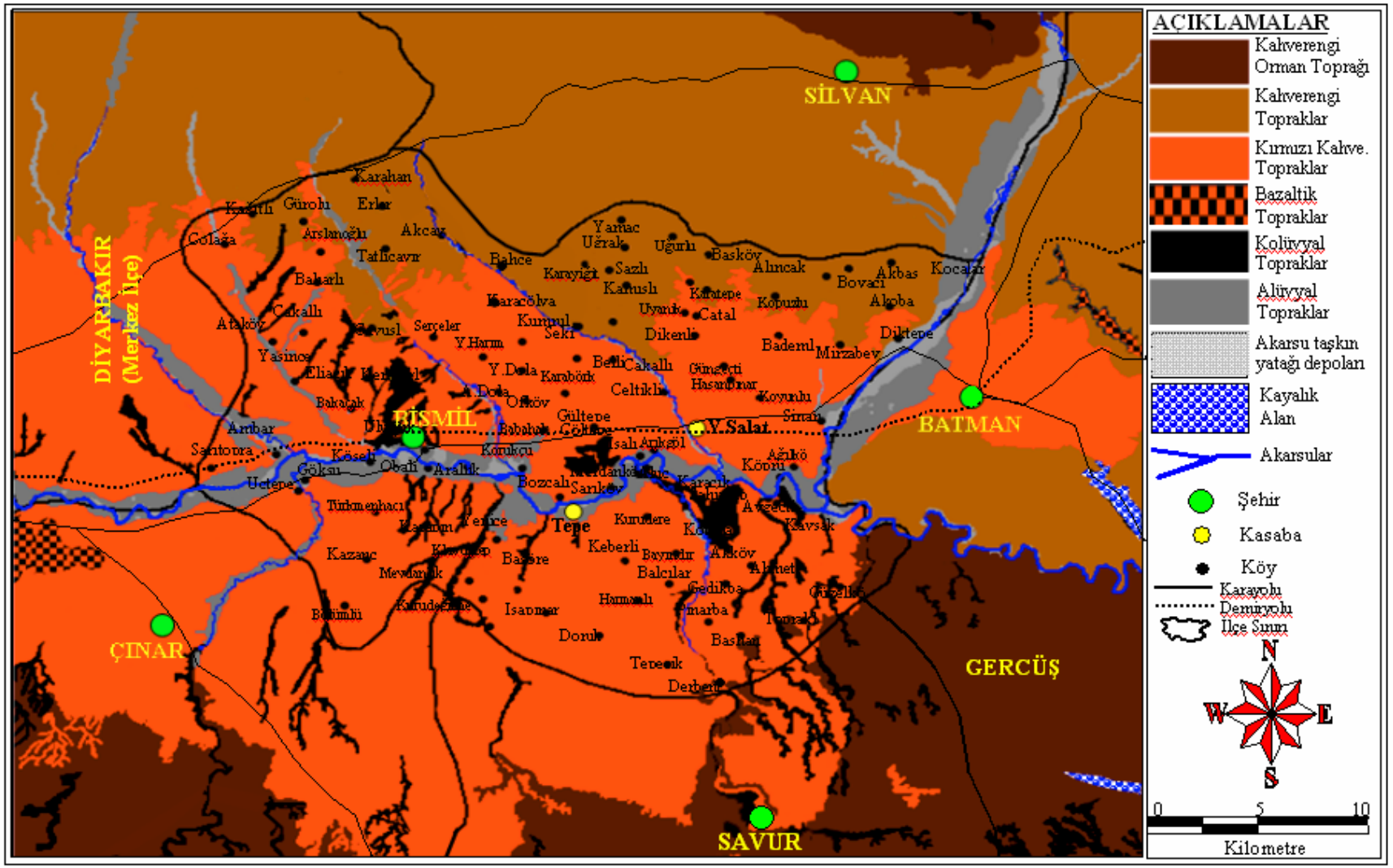
[108] E. Akpınar, 2007; Genel Coğrafya, Pegema Yayıncılık, Sayfa: 187, Ankara

müdahaleler sonucunda doğal vejetasyon alanlarının bozulması ile toprak kaybı hız kazanmaktadır. Doğal ortama yapılan müdahalelerle toprağın erozyona maruz kalması, aşınması ile depresyon, deniz ve göl kıyıları ile akarsu boylarında biriken alüvyal depolar ise tarımsal faaliyetler için ideal ortamlar oluşturmaktadır. Beşeri faaliyetlerle doğanın aşırı tahrip edilmesi şüphesiz ki olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki insan, doğaya bağımlı bir organizma olarak, doğadan faydalanmak zorundadır. Bu yararlanma eylemi bilinçli bir düzen ve yapı içerisinde devam ettiği sürece, diğer doğal varyanslar gibi toprak varlığı da uzun süre yararlanılabilir bir durum oluşturacaktır.

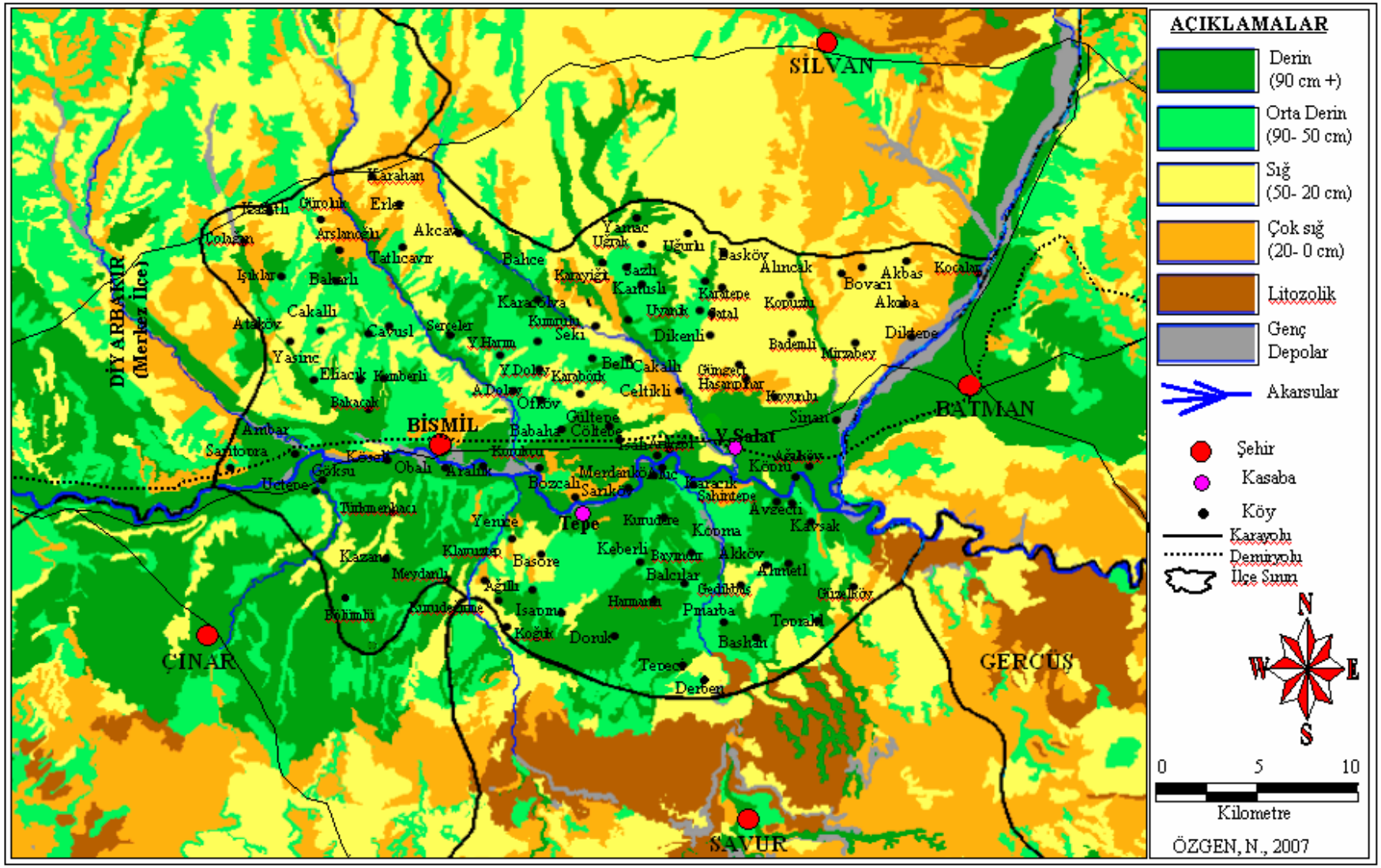
Bismil depresyonunda yaygın bir uzanım gösteren toprak türlerinin başında, kırmızımsı kahverengi topraklar gelmektedir (Tablo: 34, Grafik: 38 ve Harita 15). Bunun dışında, kahverengi ve kahverengi orman topraklarının da yaygın olduğu Bismil yöresinde/ deprsyonunda, eğim ve erozyon gibi faktörlerden dolayı toprak derinliği ile kabiliyeti farklılıklar göstermektedir. Silvan- Savur arasındaki depresyon "Bismil" zonu boyunca özellikle eğim ve jeolojik yapının baskın olduğu özelliklerden dolayı toprak derinliği ve kabiliyeti zayıf seviyededir. Savur ilçe merkezinin kuzeyinden Bismil ilçesine doğru kıvrım zonunun kuzey yamaçları boyunca yer alan kırmızımsı kahverengi topraklar; eğim derecesi ve erozyonun azalmasıyla birlikte toprak derinliği artış göstermektedir. Bu durum tarımsal alanların artmasına bağlı olarak tarımsal nüfus yoğunluğunun gelişmesine de ortam hazırlamıştır (Harita 16).

Kahverengi orman toprakları; genellikle dağlık, tepelik ve eğimli arazilerde, yapraklarını döken orman örtüsü altında kireçli ana materyal üzerinde gelişmekte olan genç topraklardır[109]. Yağışlı dönemlerde kimyasal çözülmenin sonucu olarak B horizonunda CaCO3 birikmektedir. Çoğunlukla tarıma uygun olan işlemeli arazilerden oluşan bu topraklar, önemli sayılabilecek oranda meşe ormanı ile kaplıdır. Yağışın arttığı yüksek alanlarda (Göngül T., 1455m ve yakın çevresi) terleme ve buharlaşmanın azalması ile topraktaki kireç birikme zonu biraz daha derinlere inmektedir

[109]İ. Akalan, 1965, TOPRAK (Oluşumu, Yapısı ve Özellikleri) syf: 119, Ankara Üninersitesi. Ziraat Fakültesi, Yayın No: 241, Ankara

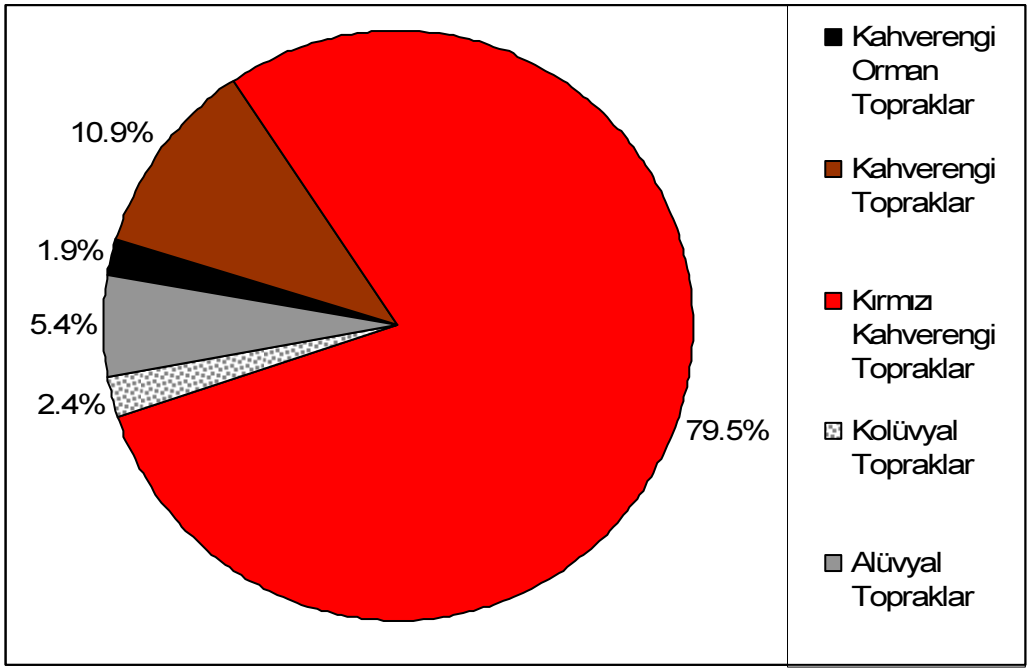
Harita 15 : Bismil ve yakın çevresinin toprak haritası.

Harita 16 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin toprak derinlik haritası

Kırmızı Kahverengi Topraklar	1389 km^2
Kahverengi Topraklar	189.7 km^2
Alüvyal Topraklar	94.9 km^2
Kolüvyal Topraklar	41.73 km^2
Kahverengi Orman Toprakları	32.9 km^2

Tablo 34 : Bismil ilçesinde, toprak türleri ve kapladıkları alan (km2).

Grafik 38 : Bismil ilçesinde, toprak türleri ve dağılış Oranları (%).

Güneydoğu Anadolu bölgesinin tipik toprakları olan kırmızımsı kahverengi topraklar, yarı kurak karasal iklim şartlarının etkili olduğu step vejetasyonu altında gelişmişlerdir. Sıcaklığın yüksek olduğu, demirin oksitlenmesini iyi sağladığı için topraklar kırmızı renk almaktadırlar[110]. Bismil yöresinde yaygın bulunan bir diğer toprak grubu ise kahverengi toplardır. Dicle nehrinin kuzey bölümünde yer alan, sıcak ve nemli iklim koşullarının hüküm sürdüğü üst Miyocen– Alt Pliocen aşınım dönemlerinin eseri olan bu topraklar tarımsal faaliyetler için uygundur.

[110] İ. Atalay, 1997;Türkiye Coğrafyası, syf: 241, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İzmir.

2.8.1. Zonal Topraklar

2.8.1.1. Kırmızı Kahverengi ve Kahverengi topraklar

Genellikle erozyonun olmadığı veya az olduğu düz, drenaj sisteminin iyi olduğu alanlarda ve ağırlıklı olarak iklim şartlarının etkisi altında gelişen topraklardır. Zonal toprak grubuna giren Kırmızımsı Kahverengi ve Kahverengi topraklar bu özelliği en iyi yansıtan topraklardır. Olgun bir zonal toprağın gelişebilmesi için uzun bir zaman diliminin geçmesi gerekmektedir. Geçen zamanın uzun veya kısa olmasında yine toprak oluşum faktörlerine (yağış, sıcaklık, eğim, bitki örtüsü, drenaj durumu, ana materyalin özelliği) göre değişiklik arz etmektedir. Yağış ve sıcaklık şartları altında eğim değerleri az, bitki örtüsünün fazla drenaj özelliklerinin iyi olduğu kesimlerde pedojenez kesintiye uğramadığı için zonal topraklar gelişim imkanı bulurken, eğim değerlerinin arttığı, bitki örtüsünün oldukça zayıf olduğu sahalarda ise toprak oluşum süreci tamamlanamamakta dolayısıyla olgun bir toprağın oluşması için daha uzun bir sürecin geçmesine ihtiyaç duyulmaktadır[111].

Bismil depresyonunda en yaygın zonal toprak tipini kırmızımsı kahverengi topraklar oluşturmaktadır. İlçe topraklarının %80'e yakını bu tür topraklardan meydana gelmektedir. Bismil ilçesinin, Mardin Eşiği Platosunda yer alan topraklarının tamamına yakını (Savur, Şeyhan ve Göksu çayı vadisi boyunca yer alan dar alanlı alüvyal ve benzer dar alanlı sahalarda bulunan kolüvyal topraklar hariç) kırmızımsı kahverengi topraklardır. Ana kayanın daha çok kalker olduğu bu sahada, sıcak ve kurak iklim koşulları altında kimyasal çözülmelere maruz kalan litolojik yapıda bu topraklar oluşmuştur. Bismil ile Silvan ilçeleri arasındaki plato kuşağında ise kahverengi topraklar yayılış göstermektedir. İklimin yanı sıra toprağın rengini belirleyen organik ve inorganik etkenler de vardır.

Sıcak ve kurak klimatik koşulların etkili olduğu Bismil depresyonunda, Üst Miyosen ve Plio- Kuvaterner depolar üzerinde kırmızımsı- kahverengi renk ile tanımlanan bu topraklar sıcak iklimin temsilcileridir. Terleme ve buharlaşmanın (evapotranspirasyon) etkisi ve demirin oksitlenmesi sonucunda bu topraklar kırmızı

[111] İ. Atalay, 1994; Türkiye Vejetasyon Coğrafyası, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir
Akt; S. Karadoğan, 2005; Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sayfa: 260, Elazığ

renge bürünmüşlerdir. Antropojen step kuşağı altında gelişen bu topraklarda, yağış azlığından dolayı yıkanma azdır. Dolayısıyla A horizonunun hemen altında kaliş denilen kalker tortuları/ yumruları oldukça yaygındır. Bünyesinde bulunan zengin kil ve marndan ötürü kurak dönemde derin çatlak ve yarıkların oluştuğu bu topraklar, tahıl tarımı için oldukça uygundur.

Kırmızımsı kahverengi ile açık kahverengi arasında değişen granüler yapıdaki üst toprağın altında granüler, killi alt toprak bulunur. Yüzeyden 60 cm kadar derinlikte bir kalsiyum karbonat birikme horizonu bulunur. Yarı kurak, sıcak iklim koşullarında, oldukça seyrek, kısa ve orta boylu çayır ve mera bitki örtüsü altında oluşmuşlardır. Genellikle Anadolu platosunun güney kısımları ile Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadırlar. İklim koşullarına baplı olarak bu topraklarda kuru ziraat yapılmaktadır

Kahverengi topraklar; plato alanlarında yaygın ve hakim olan topraklardır. Grimsi ve kahverengi ile kahverengi arasında değişen, fazla kireç içeren, 45- 60cm. derinlikte kireç birikme horizonuna geçilen, alt katları daha kireçli olan topraklardır[112]. Yarı kurak, ılıman– serin iklim koşullarında ve seyrek kısa orta boylu çayır- mera doğal bitki örtüsü altında oluşmuş olan topraklardır. Toprak oluşumunda kalsifikasyon süreci hakim rolü oynamaktadır. Genellikle nadaslı kuru tarım uygulanmakta ve bir kısmı mera olarak kullanılmaktadır.

Kahverengi ve kırmızımsı kahverengi topraklar kurak ve sıcak şartlar altında gelişen, kalsiyum açısından zengin, kalsifikasyon olayına sahip ABC profilli olup, kurak şartların egemen olduğu alanlarda yaygındır[113]. Kırmızı kahverengi topraklar genellikle 300- 800 mm. Yağış ve 10- 13 ^{0}C sıcaklık altında, marn, kalker, ve kireçli tortullar üzerinde gelişir. Doğal vejetasyon kısa ve orta boylu çayır ve otlar olup, tarımsal olarak daha çok kuru tarımda ve tahıl ekiminde yararlanılmaktadır (Foto 16). Fıstık ağaçları bu topraklarda da yaygındır[114].

Bismil depresyonunda ve dolayısıyla Bismil ilçesindeki toprakların büyük kısmı kırmızımsı kahverengi topraklardan oluşmaktadır. Dicle nehri vadisinin kuzey kanadında bu toprakların yeknesaklığını bozan Ambar çayı, Kuru çay, Pamuk çay, Salat çayı ve Sinan çayı vadileri vardır. Dantritik drenaj ağı şeklinde gelişim

[112] A. Ergene, 1997, toprak Biliminin Esasları, Öz Eğitim Yayınları, Sayfa: 447, Konya

[113] İ. Atalay, 1989; Toprak Coğrafyası, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi yayınları, No: 8, İzmir

[114] Y. M. Dizdar, 1987, Topraklarımız, Tarım, Orman ve Köy İşleri Bak., Etüt ve Proje Daire Başk. Yay, Ankara

göstererek Üst Miyosen- Pliyo- Kuvaterner depolarına saplanan bu akarsular kırmızımsı kahverengi toprak örtüsünün devamlılığını bozmaktadırlar. Bu durum flüviyal aşınma ve toprak örtüsünün sürekliliği açısından önemli bir durum arz etmektedir. Kırmızımsı kahverengi ve kahverengi topraklar eski sisteme göre zonal toprak tipine dahil olup kurak bölgelerin açık renkli topraklarındandır.

Foto 16 : ilçe topraklarının 4/5'ni kapsayan kırmızı kahverengi topraklar; orta derecede yıkanmış, kireç birikme horizonu yaklaşık 50- 60 cm derinlikte olan ve tahıl tarımı için uygun topraklardır. Yağış ve sıcaklık koşullarının da uygun olduğu bu topraklarda son yıllarda -Bademli köyü örneğinde olduğu gibi- fıstık ekim alanları gelişme göstermektedir.

Yeni sisteme göre ise Aridisol'lerin Argid'ler alt ordosuna (kil birikmesinden dolayı killi horizon), Mollisol'lerin Ustoll ve Xeroll alt ordolarına, Alfisol'lerin ise Ustalf alt ordosuna girmektedir. Yeni toprak sınıflandırma sistemi ile ilgili çalışmalar pek yapılmadığı için Ordo ve Alt Ordo'ların dağılış ve detaylı özellikleri hakkında kesin bilgiler sunmak oldukça güçtür. Kurak ve yarıkurak iklim koşullarının etkili olduğu alanlarda Aridsol ordusunun, yarı nemli ve serin iklim koşullarının hüküm sürdüğü alanlarda ise çoğunlukla Mollisol ordosuna ait toprakların yaygınlık gösterdiği söylenilebilir. Fakat bu toprak Ordo'larının hangi alt Ordo'ları ile yayılış gösterdiğini söylemek için detaylı alan ve analizlerle mümkün olacaktır.

2.8.2. Intrazonal Topraklar

2.8.2.1. Kahverengi Orman Topraklar

Genellikle dağlık, tepelik ve eğimli arazilerde, yapraklarını döken orman örtüsü altında kireçli ana materyal üzerinde gelişmekte olan genç topraklardır[115]. Bu toprakların oluşumunda yüzey şekli (topografya) ve ana materyal faktörleri etkilidir. Başka bir anlatımla toprak üzerinde ana maddenin etkisi görülür. Aşınmadan dolayı genellikle B horizonunun gelişememiş olduğu bu topraklar çoğunlukla AC horizonludur. Kahverengi orman toprakları zonunda yıllık ortalama yağış miktarı 500-1000mm civarındadır. Toprakların üzerinde geliştiği ana kaya genellikle kireçtaşı fliş ve konglomera depolarıdır. İnceleme sahasının kuzey sınırını oluşturan Kazan dağı (Silvan antiklinali) neojen yaşlı kalker ve onun varyanslarından oluşmaktadır. Bodur meşe (bozulmuş meşelikler) ve fundalıklardan/ çalılıklardan oluşan Silvan kıvrım zonunda yer alan bu topraklar üzerinde ardıç, yabani badem ve menengiç türleri yaygınlık göstermektedir.

Kahverengi orman topraklarının oluşumunda etkili olan en önemli faktörler ana kaya ve eğim koşullardır. Bu faktörleri izleyen diğer doğal oluşum ve etki süreci ise iklimdir. Bu toprağın oluştuğu alanlarda eğim genellikle kuvvetlidir. Bu eğimden dolayı kuvvetli bir toprak aşınmasına yol açarak toprakları nispeten genç bir doğuş veya oluş safhasında tutması ve bu suretle ana kaya özelliklerinin, toprağın mekanik yapısı ve rengi üzerinde kendini kuvvetle hissettirmesidir. Ana kayanın toprak tabiatı üzerine etkisi bakımından çok önemli olan özelliklerinden biri de kalkerli veya silikatlı olmasıdır[116]. Nitekim kuzeyde ve güneyde anakayalar üzerinde oluşmuş bu topraklar genellikle sığ ve taşlıdır. Yer yer kırmızımsı ve portakal renklerin de hakim olduğu bu kalkerli ana kaya topraklarının tektonik fazlarla kırılması sonucunda flüviyal denetimlerin etkisiyle çözülme ve toprak oluşumu hız kazanmıştır. Bu oluşum koşulları itibariyle Mardin eşiği platosundaki kahverengi orman topraklarını yer yer Kırmızı Akdeniz topraklarına (Terra Rossa) da dahil etmek mümkündür. Özellikle tektonizmanın etkisiyle ve flüviyal gelişmelerin de ilerlemesi sonucunda oluşan tektono- karstik depresyonlardaki (Savur ilçesinin kuzeyi) topraklar bu gruba dâhil edilebilir. Bismil

[115] İ. Akalan, 1965, Toprak (Oluşumu, Yapısı ve Özellikleri), sayfa: 119, Anlara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Yayın No: 241, Ankara

[116] S. Karadoğan, 2005, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

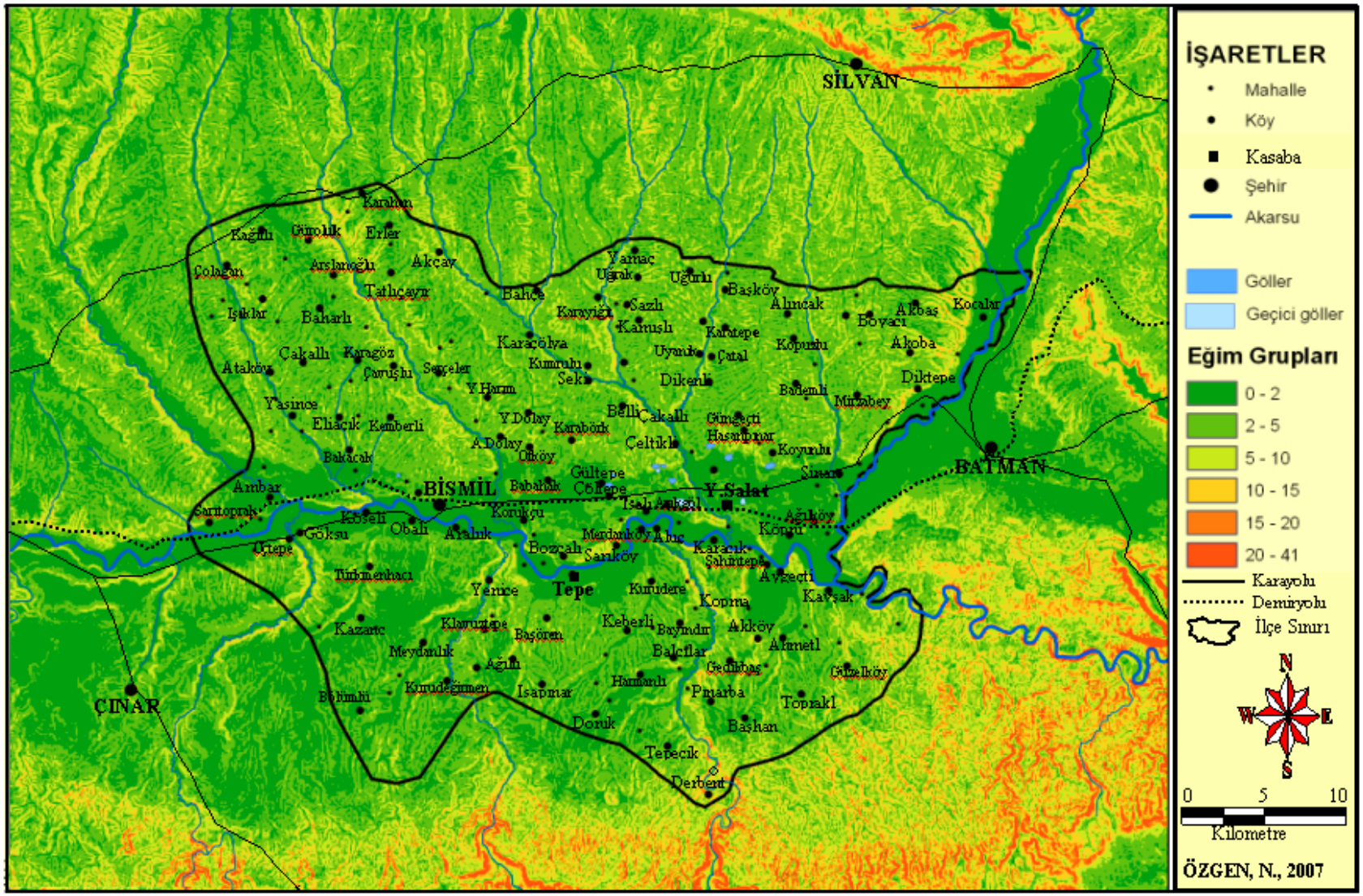
ilçesinin/ depresyonun kuzey (kazan dağı) ve güneyinde (Mardin eşiği- savur ve Gercüş), uzanan yüksek kıvrım zonları boyunca tektono- karstik ve litolojik yapı ile flüviyal aşınmaların neden olduğu fiziksel ve kimyasal aşınmalardan dolayı toprak kaybı (erozyon) önemli boyutlardır (Harita 17 ve 18). Beşeri faaliyetlerin olumsuz bir yansıması olarak bitki örtüsünün tahrip edilmesi ve toprak örtüsünün bozulması/ aşınması sonucunda kayalık ve çıplak alanların oranı hızla artmaktadır.

Kahverengi orman topraklarının bulunduğu alanlarda yağışın toprağı yıkamadaki etkisi düşük olduğundan, sadece eriyebilir tuzlar ve bir kısım kireç ve diğer elementler az miktarda yıkanma suretiyle uzaklaşmaktadır. Bu bakımdan kahverengi orman topraklarında B horizonu tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Bu toprakların üzerinde baz bakımından zengin litterin hızlı ayrışması, toprak canlıları ve mikroorganizmalar tarafından humusun iyi şekilde mineral toprak katına karışması, kalın mull (orman humusu) tabakasının oluşmasını sağlamakta ve dolayısıyla toprak organik madde bakımından zenginleşmektedir.

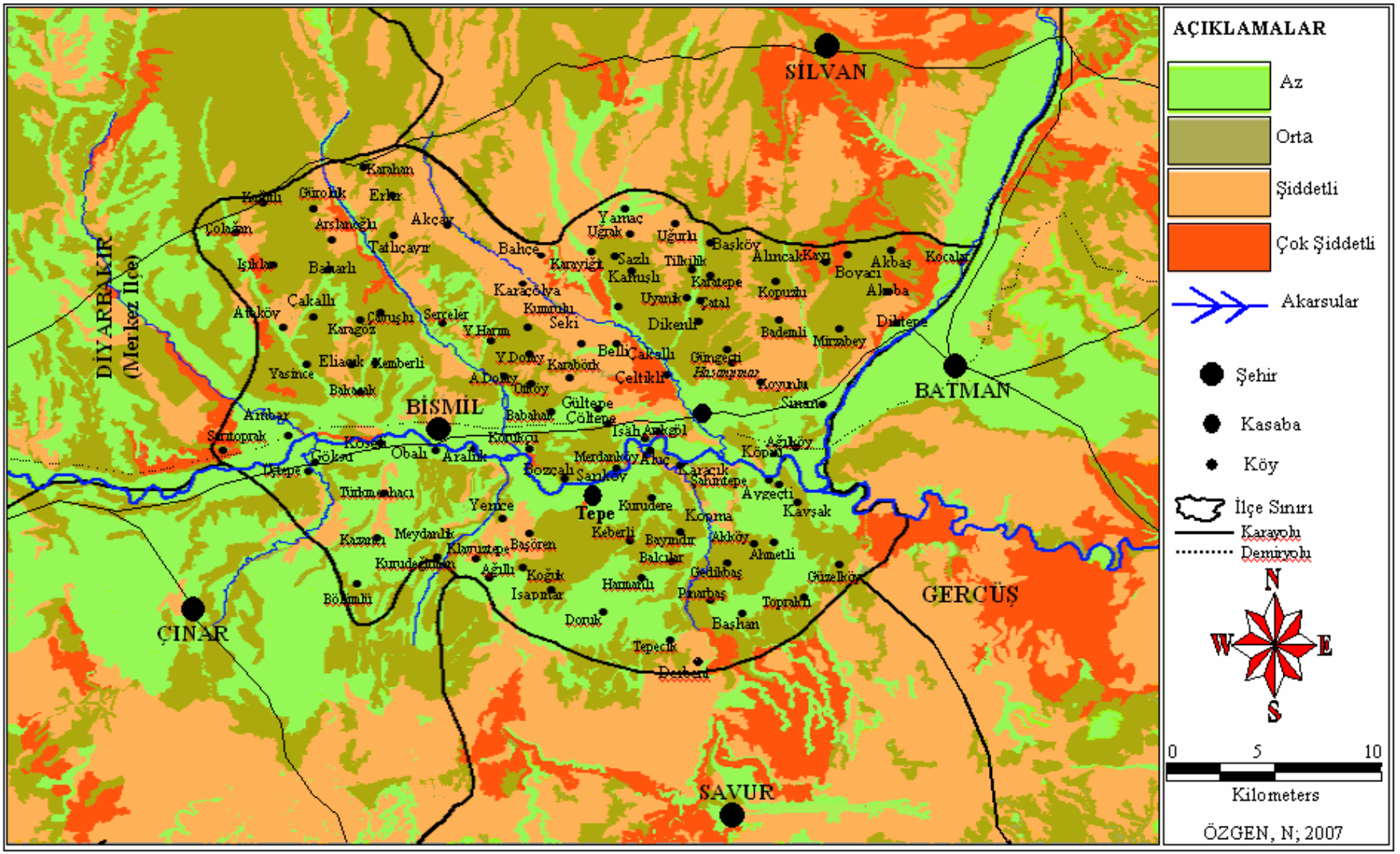
Toprağın kahverengli olmasını sağlayan nötral organo- mineral kolloidler tarafından demir oksitler küçük parçalara ayrılmış ve dağılmıştır. Toprağın üst zonu da demiroksit bakımından zengindir[117]. Silvan platosunu kuzey yönünde sınırlayan Kazan dağı (Ziyaret T.- Silvan antiklinali) ile Bismil depresyonunun güneyinde uzanan Mardin eşiği platosu ve bu platonun doğu yarısında yükselen Değirmen dağında yayılış gösteren Kahverengi orman toprakları yeni toprak sınıflandırma sistemine göre Alfisol ordosunun Ustalf alt ordosuna dahil edilebilir. Eğim ve flüviyal aşınmaların ilerlediği alanlarda ise bu topraklar Entisol'lerin Orthent ordosu, İnceptisol'lerin Orchrept ve Umbrept, Alfisollerin ise Udalf alt ordosuna girmektedir.

Enthisol toprak ordosunun yaygın bulunduğu bir diğer alan ise Bismil ilçe sınırı ile Hasankeyf arasında dar ve derin bir boğaz oluşturan Dicle nehri vadisinin yamaçlarıdır.Genellikle bodur meşelik ve otların yer aldığı bu çok eğimli yüzeylerde, bitkilerin yaşama koşulları sınırlıdır. Kaya çatlaklarında yetişme koşulları bulan bu bitki örtüsü tahribatın etkisiyle, tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

[117] İ. Atalay, 1982, Toprak Coğrafyası, Ege Üniversitesi, Sosyal bilimler Fak., Yayın No: 8, sayfa: 218, İzmir.

Harita 17 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin eğim haritası

Harita 18 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin erozyon haritası

2.8.2.2. Bazaltik (Andosol) Topraklar

Bazalt ana kayası üzerinde gelişmiş olan bu topraklar, yeni toprak sınıflandırma sisteminde Andosoller içerisinde ele alınmıştır. Bazaltlar üzerinde gelişen bu topraklar, diğer ana materyaller üzerinde gelişen topraklardan farklı olduğu için Andosollara dahil edilmiştir. Bu toprakların yaygın olarak yer aldıkları sahalardan biri de Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Karacadağ basık volkan konisidir[118]. Bu toprakların, bünyelerinde bulunan zengin mineraller, toprağın verimini artırmakta ve tarımsal faaliyet için önemini artırmaktadır.

Andosolları, diğer topraklardan ayıran en önemli özellik, katyon değişme kapasitesinin yüksek olmasıdır. Bu durum bazik özellik gösteren bazaltların ayrışmasıyla bol miktarda bitki besin maddelerinin açığa çıkması ile ilgilidir.

Bismil ilçe sınırları dâhilinde yer alamayan Bazaltik topraklar (Andosollar), ilçe sınırının batısında, Çınar ilçesi sınırlarında geniş bir alan kaplamaktadırlar. Çınar ilçesinin batı- kuzeybatısında yer alan ve kuzey- güney doğrultulu bir uzanış gösteren Karacadağ volkan kütlesinden çıkan mağmanın, çeşitli koşullar (zaman, iklim, eğim vd.) altında ayrışarak oluşum gösteren topraklardır.

2.8.3. Azonal Topraklar

2.8.3.1. Alüvyal ve Kolüvyal topraklar

Alüvyal topraklar, akarsuların biriktirdiği genellikle ince boyutlu (kum ve mil) malzemelerin üzerindeki topraklar ya da depolardır. Alüvyal topraklar, akarsuların denize döküldüğü deltalarda, nehirlerin taşkın ve birikme yaptığı alanlarda, özellikle suların durulduğu taşkın alanlarında ve eski akarsu yataklarında, tektonik kökenli olukların içerisindeki düzlüklerde yer alır. Bu toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerini, alüvyonun kaynaklandığı ana materyalin özelliği, taşınma ve birikme sırasında meydana gelen değişmeler etkiler. Şöyle ki ana materyal kireçli ise alüvyon da kireçli, ana materyal kumlu ise alüvyon da kumlu… olur[119]. Taşkın ve millenmeye uğramayan alüvyal alanlarda ve birikinti yelpazeleri üzerinde gelişmiş topraklarda A ve nadiren de B horizonu görülür.

---

[118] İ. Atalay, 2006, Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası. Sayfa: 428, Meta Basım ve Matbaacılık, İzmir.

[119] İ. Atalay, 2006, Toprak oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası, Meta Basım Matbaacılık, sayfa: 448, İzmir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli iki akarsuyundan biri olan Dicle nehri, geniş su toplama havzası ve özellikle yağışlı dönemlerde artan debinin etkisiyle bol miktarda malzeme taşıyarak eğim şartlarının uygun olduğu alanlarda depolamaktadır. Doğu- batı yönünde uzanan Bismil depresyonuna yerleşen Dicle nehri ve kolları (Ambar, pamuk, Salat, Sinan, Göksu, Şeyhan ve Savur çayları), topografik koşulların uygun olması nedeniyle depresyon tabanına bol miktarda malzeme depolamışlardır. Bu toprakların yaygın bulunduğu; Üçtepe, Ambar, Göksu, Köseli, Obalı, Aralık, Sarıtoprak, İsalı, Tepe, Şahintepe ve Köprü gibi yerleşim ünitelerinin kurulu bulundukları eski alüvyal depolar bunlara örnek verilebilir.

Su toplama havzasının geniş olduğu Dicle nehri, debisinin yüksek olduğu yağışlı dönemlerde bol miktarda materyal taşıyarak, eğim koşullarının/derecesinin azaldığı Bismil ovasında geniş bir depolama alanları oluşturmaktadır (Foto 17). Tarih boyunca tarımsal faaliyetler için insanların cazibe alanı olan bu topraklar, yerleşik düzene geçilen ilk sahalar/ topraklar olmuştur.

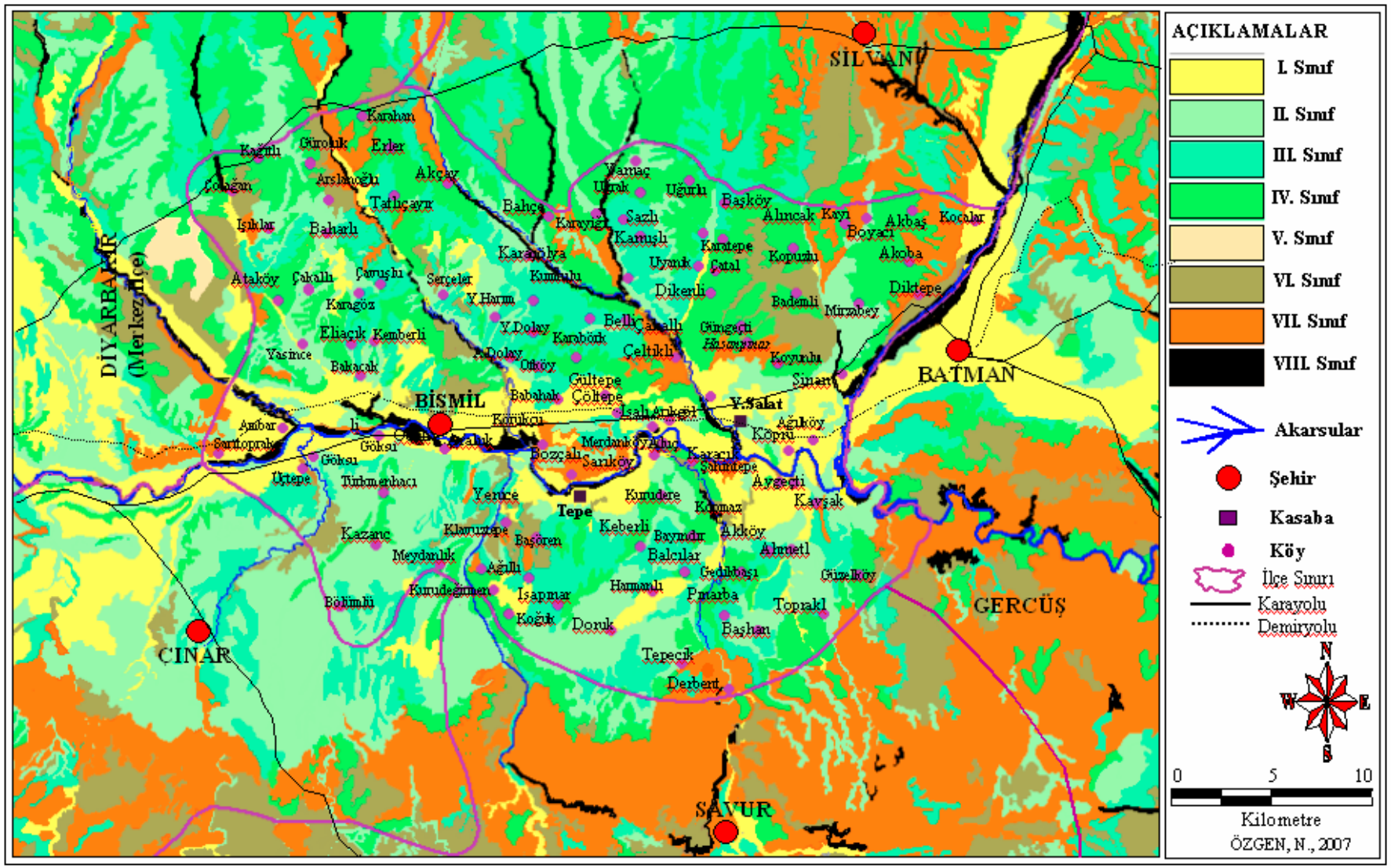
Foto 17 : Dicle nehri ve Batman Suyunun Bismil depresyonuna taşıdıkları alüvyal malzemeler verimli tarım alanları olarak kullanılmaktadır. Geride Raman antiklinali ve önünde menderesler çizerek akan Batman suyu Bismil ovasının verimli doğu alanını oluşturmaktadır.

Alüvyal topraklarda dikey yönde yarı olgun gömülü topraklar da bulunur. Bu yarı olgun topraklar, alüvyonlaşmanın kesintiye uğraması ile toprak oluşumunun başladığını, ancak tekrar sahanın millenmeye uğraması ile pedojenezin kesintiye uğradığını gösterir. Paleolitik ve Neolitik dönemlerde, klimatik koşullara bağlı olarak Dicle nehrinin akım seviyelerinde görülen değişimler ve etki alanlarına/yatak genişliğine bağlı olarak tarım alanları ve yerleşim ünitelerinin yer değiştirmesi bu kuramı desteklemektedir.

Atalay'ın (2006) belirttiği gibi, devamlı olarak taşkın ve millenmeye uğrayan kesimlerdeki topraklar Entisol ordosunda bulunur[14]. Bu tür topraklarda horizonlaşma yoktur. Taşkınlar sonucunda su altında kalanlar bu topraklar Fluvent alt ordosunda yer almaktadır. Yaz döneminde suların çekilmesi ile su sıkıntısının görüldüğü Fluventler, Xerofluvent büyük toprak grubu içerisine dahil edilebilir.

Kolüvyal topraklar, dağların eteklerinden ve yamaçlardan gerek yer çekiminin gerekse yüzeysel akıma geçen suların etkisi ile taşınan çakıllı, kumlu malzemeler yamaçların eteklerinde birikir. Dağların etekleri ve yamaçlarındaki köşeli, çakıllı, kumlu depolar kolüvyal depo ve/ veya kolüvyal toprak olarak adlandırılır. Kolüvyal depolarda sık sık hem renk hem de malzeme ebadında değişmeler görülür. Bu durum yamaçtaki aşınmanın etkisini açık olarak yansıtır. Kolüvyal depolardaki kaba elemanlı seviyeler şiddetli erozyonu, ince elemanlı ve koyu renkli seviyeler ise aşınmanın yavaş olduğunu gösterir. Ayrıca kolüvyal depolar üzerinde yarı olgun toprak profillerine de rastlanılır. Bu durum yamaç boyunca erozyonun durduğunu ve pedojenezin başladığını açıkça gösterir (Harita 19).

Tektonik ve flüviyal kökenli oluşumların etkisiyle oluşan eğimli yüzeylerin/ yamaçların yoğun bulunduğu Mardin eşiği kıvrım zonunda, özellikle de Savur ve Şeyhan (Çelebiyan) çaylarının yukarı çığırları boyunca kolüvyal depolar yaygınlık göstermektedir. Aktüel kolüvyal depoların yer aldığı bu yüksek morfolojik ünitelerde (Mardin eşiği platosu, Silvan platosu, Kazan dağı, Değirmen dağı) horizonlaşma yoktur. Bu yüksek birimlerdeki kolüvyal depoların bulunduğu alanlarda kurulan yerleşim ünitelerine Derbent, Bölümlü, Topraklı ve Koğuk köyleri verilebilir. Yüksek dağ ve plato kuşağından, Bismil- Batman depresyonuna, başka bir değişle Dicle nehri ve Batman Suyu vadisine doğru inildiğinde ise eski kolüvyal depoların örtündüğü ve horizonlaşmaya başladığı görülür.

Harita 19 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin arazi kabiliyet sınıflandırılması haritası

Aşağı Oba, Karacık, Kemberli, Yenice, Yapılar, Aluç, Sarıtoprak ve Kavşak köylerinin kurulu bulundukları pedojenik oluşumlar yarı olgun toprak profili göstermektedir. Bu kolüvyal depoların olgunlaşmaya başlamasının nedenlerinden biri de eğim koşullarının ortadan kaybolması veya azalmasıdır. Bu durumun gerekçesi de Dicle nehri vadi tabanında meydana gelen sübsidans/ gizli karstlaşma olayıdır. Kolüvyal depoların yer aldığı Üst miyosen- pliosen yaşlı tortul depolarının altında uzanan alt miyosen yaşlı Germik formasyonunun ihtiva ettiği jips bandının erimesi ile meydana gelen çökmeler sonucunda eğim koşulları lokal alanda ve tedrici bir şekilde azalma göstermiştir. Bu durum Dicle nehri vadi tabanında yer alan yarı olgun kolüvyal depo alanlarının hemen hepsinde etkili olmuştur.

2.9. İNSAN – TOPRAK İLİŞKİSİ

Yaşamın en önemli kaynaklarından biri de topraktır. Yerleşik hayata geçen insan, sürekli toprak ile iç içe yaşamıştır. Ekin ekmiş, yetiştirmiş, hasadını yapıp hayatını sürdürmüştür. Zamanla artı ürün üretimi (ihtiyaç fazlası ürün) ile ticaret yapmış ve ürününün nitel ve nicel özelliklerini geliştirmiştir. Bu durum insan- toprak arasındaki bağı/ ilişkiyi zamanla ilerletmiş ve günümüze kadar süregelmiştir[120].

Tüm Dünya'da olduğu gibi Bismil ilçesinde de insan, toprak ve tarımsal faaliyetlerin dağılışı ve niteliği arasında sıkı bir ilişki vardır. Yerleşim ünitelerinin çoğunlukla verimli tarımsal alanlarda kurulması veya bu alanlara doğru gelişmesi bunun en güzel örneklerindendir. Artan nüfus ve değişen doğal ortam koşullarına bağlı olarak tarım alanlarının amaç dışı kullanılması da bu gelişmelerin bir sonucu olan ve önemli bir problem olarak süregelmektedir.

Eğim ve yükselti koşullarının yakın çevresine (Mardin eşiği ve Silvan kıvrım zonu) göre az olduğu Bismil yöresinde, yüksek kıvrım zonlarındaki aşınma- taşınma ve biriktirmelerle meydana gelen bu toprakların yanı sıra; yerel oluşumlarla meydana gelen zonal toprakların yaygınlığı nedeniyle verimleri yüksek I. II. ve III. sınıf araziler geniş yer kaplamaktadırlar (Harita 19). Akarsu sistemleri ve tektonik kırılmalara bağlı olarak gelişen dar ve derin vadi sistemleri boyunca çıplak kayalık

[120] N. Özgen ve V. Boz, 2007; A Geographical Analysis On Interaction Between Human And Natural Environment Around (Gercüş-Savur- Hasankeyf) Mardin. International Symposium on Geography Environment and Culture in the Mediterranean Region. 5- 8 June, Kemer/ Antalya

alanlar (Dicle nehri vadisinin Köprü Köyü ile Hasankeyf ilçesi arası ve Savur ile Şeyhan çaylarının yukarı çığırları… vs) yer almaktadır.

Sekizinci sınıf arazi olarak tanımlanan bu araziler tarım için hiçbir değere sahip değildir. Bismil yöresinde flüviyo- karstik çözülmeler ve akarsu biriktirmesi ile oluşan verimli topraklar özellikle meyve, sebze ve bağcılık faaliyetlerinin yanı sıra tahıl tarımı içinde çok önemli bir öneme sahiptir. Bismil ilçesinde özellikle son yıllarda fıstık ve bağcılık tarımı gelişme göstermiştir. Dicle vadisinden kuzey ve güneydeki plato sahasına doğru eğim ve kireçli toprak koşullarının oluşmaya başlaması ile fıstık ve bağcılık atarım alanları gelişme göstermektedir. Bismil depresyonunun, özellikle Silvan ve Mardin eşiği platolarında, tarımsal faaliyetler için su yetersizliği önemli bir problem teşkil ettiği için tarih boyunca kuru tarımın yapıldığı önemli bir tarım havzası olarak bilinmektedir. Su yetersizliği ve uzun süren sıcak ve kurak yaz mevsiminin ürünü olarak tahıl tarımı önemli boyuttadır. Tahıl tarımı için klimatik ve relief koşullarının yanı sıra uygun toprak koşullarının olması nedeniyle, Bismil depresyonunda verimli tarım alanları ve bunların hasadı ile bölge tarımına önemli katkılar sağlanmaktadır. Diyarbakır ilinde tarımsal faaliyetlere ayrılan tarım alanının % 22'i Bismil ilçesinde bulunması bu düşünceyi desteklemektedir.

Bağcılık faaliyetinin özellikle son dönemlerde yaygınlık kazandığı Bismil yöresinde, hasat döneminde üzüm meyvesinin pekmeze dönüştürülmesi sırasında da topraktan (litolojik yapıdan) farklı bir şekilde yararlanılmaktadır. İnce ve tortul yapı özelliği gösteren hafif kireçli toprağı, üzüm ile birlikte telislere (yün veya keten yapımlı ve üzümün şiresini almak için kullanılan torba) doldurularak presleme işlemi yapılır ve üzümün şiresi alınır. Pekmezin daha koyu ve lezzetli olmasını sağlayan bu kültürel işlem yörede yaygındır.

Bismil ilçesinde meskenlerin inşa edilmesinde, yöredeki jeolojik ve litolojik yapıya bağlı olarak en çok kullanılan hammadde topraktır. Son dönemlerde bazı kırsal yerleşim ünitelerinde inşa edilmiş betonarme yapılar hariç, ilçenin hemen hemen tüm kırsal yerleşim ünitelerindeki (köy, mahalle ve mezralarda) meskenlerin yapı malzemesi topraktır. Özellikle kil oranı yüksek olan yöre toprakları, anız ve saman ile karıştırılarak kerpiç üretilmekte ve bu kerpiçlerle de hem insanlar hem de hayvan için çeşitli tip ve büyüklükte meskenler inşa edilmektedir. Bismil

depresyonundan Mardin eşiğine doğru yükselti kademelerinin artması, erozyonun şiddetlenmesi ve buna bağlı ana kayanın ortaya çıktığı litolojik kalker yapılı malzemenin yaygınlaşmasıyla meskenlerde kullanılan taşlar veya taş yapılı evler yaygınlık göstermektedir. Mesken duvarları için kullanılan taş ve toprak malzemeler zaman zaman yöre kültürünü yansıtan dekor ve süslemelerle zenginleştirilmektedir. Hem taş duvarlı meskenler hem de kerpiç yapımlı meskenlerin üstü düz dam olarak inşa edilmektedir. Bu meskenlerin hemen tamamı ahşap bir tabla üzerine bırakılan pamuk veya mısır çırpıları ile bu çırpıların üzerine dökülen killi topraktan oluşmaktadır. Bu toprak, Log (dam silindiri) ile sıkıştırılarak kış mevsiminde, çatının su sızdırmasını engellemektedir. Son yıllarda inşa edilen betonarme meskenler hariç, Bismil yöresindeki meskenlerin büyük çoğunluğu doğal ortamın ürünü olan topraktan, başka bir değişle kerpiçten inşa edilmektedir (Foto18).

Foto 18 : Bismil ilçesinde litolojik yapıdan dolayı, kırsal meskenlerin tamamına yakını kerpiçten (toprak malzemesinden) yapılmıştır.

Genellikle tek katlı ve hayvanların barındırıldığı "ağırlık" meskeni/ alanı ile bitişik olan bu yapılar sağlık açısından hijyenik oldukları pek söylenilemez. Bismil yöresinde kırsal nüfusun en çok kullandığı bir diğer toprak araç da ekmeği pişirmek için yapılan ve istisnasız hemen her evin sahip olduğu **tandır**'dır. Evlerin çatısı için

kullanılan topraklar gibi zengin kil ihtiva eden topraklara katkı maddesi olarak da saman veya anız karıştırılarak ağır ve yapışkan özelliği artan bir toprak hamuru oluşturularak tandır imal edilir (Foto 19).

Foto 19 : Bismil yöresinde, özellikle kırsal alanlarda kullanılan tandırın (ekmek pişirme), inşa malzemesi, tıpkı diğer meskenlerde olduğu gibi topraktandır.

Tüm canlılar için yaşam kaynağı olan toprak, sayısız alanlarda yararlanğımız önemli bir yaşam kaynağıdır. Tarım alanlarının ekilip, dikilmesi, başta kırsal alanlar olmak üzere insanların barındığı meskenler ve hatta çeşitli estetik sanatlarda bile kullanılan toprak, hayatın belki de en önemli vazgeçilmezlerindendir. Bismil depresyonu gibi yoğun bir neojen dolgu malzemesinde, başta yapı malzemesi olmak üzere çeşitli alanlarda topraktan yararlanması bir zorunluluktur. Litolojik yapının gereği olarak hemen hemen bütün ilçede günlük ihtiyaçların sağlanmasında doğrudan veya dolaylı olarak topraktan yararlanılmaktadır.

2.10. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Biti örtüsü, iklim ve toprak örtüsü arasındaki etkileşimin ve doğal bir evrimin sonucu olarak uzun vadede ve geniş alanlar kapsayacak şekilde çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir. Daha çok iklim ekseninde gelişen ve değişen bu tür farklılıklar; beşeri faaliyetlerin yaygınlaşması ile hızlanabilir ve hatta yok olabilirler.

Diyarbakır havzasının doğu bölümünde yer alan Bismil ilçesi, tarımsal faaliyetler için uygun iklim ve diğer ortam koşullarına sahip olması nedeniyle tarih boyunca birçok uygarlığın yerleşim ünitelerine ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşim ünitelerinin gelişmesi ile birlikte insanın doğayı kendi hâkimiyeti altına alma isteği ve yaşadığı coğrafi ortamı bilinçsizce kullanması sonucunda doğal ortama ciddi oranda zararlar verilmiştir. Günümüzde de nüfusun artarak devam etmesi, yerleşim birimlerinin artması, mera ve ormanlık alanların tarım alanlarına dönüştürülmesiyle birlikte Bismil depresyonunda doğal bitki örtüsü kavramından söz etmek neredeyse mümkün görülmemektedir (Harita 20).

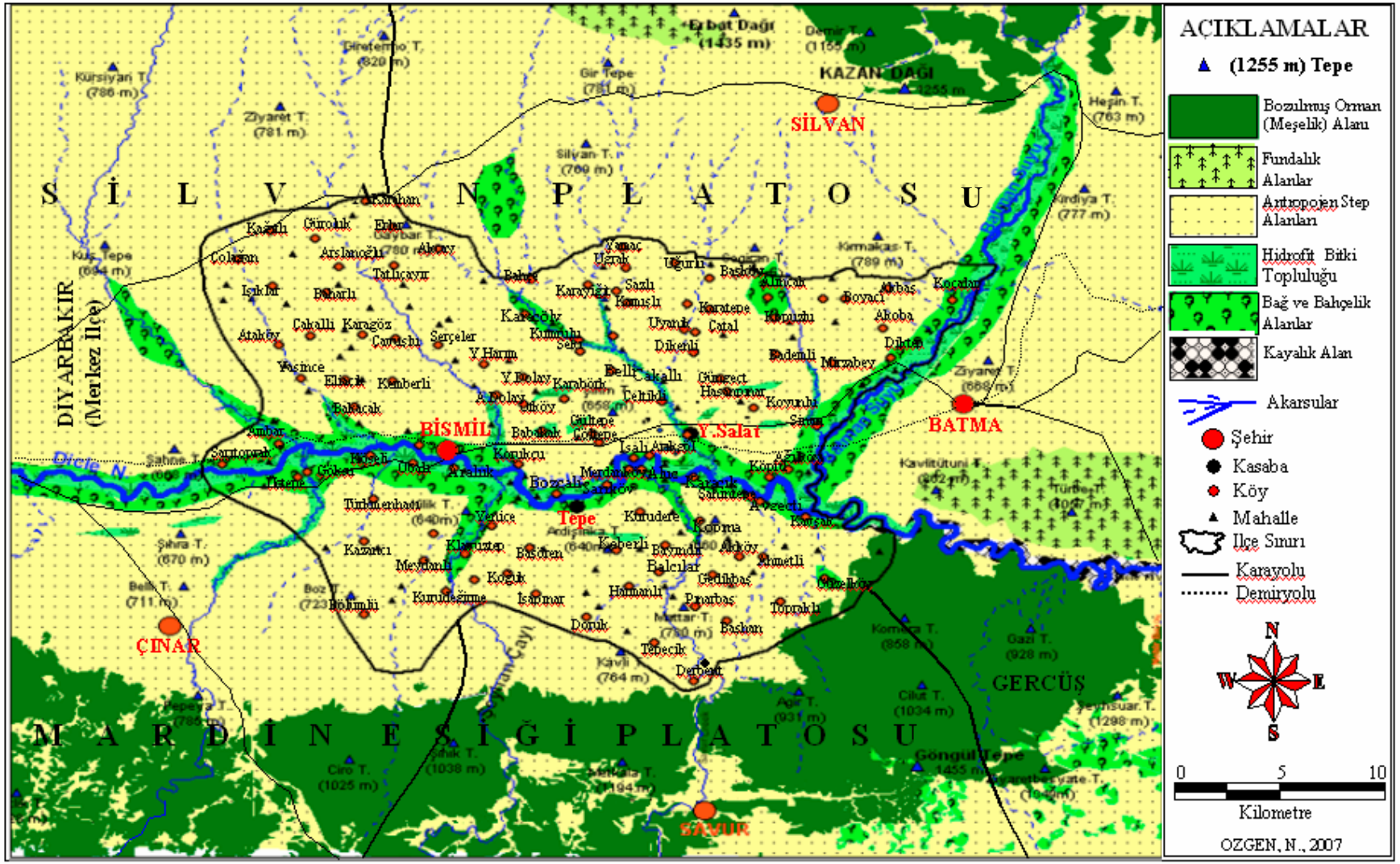
Ülkemizde orman tahribi ve ormansızlaşma onbinlerce yıl önce başlamıştır. M.Ö. 10.000 yılından (günümüzden 12 bin yıl önce), Anadolu yarımadasının %72'si orman, % 17'si bozkır (step) idi. Bu gün Anadolu'nun % 22'si orman, %35'i ise step haline dönüşmüştür[121]. Bu süreç halen devam etmektedir. Anadolu'nun orman zenginliği tarihsel belgelerde kayıtlıdır. Ancak tarihsel devirlerdeki ormansızlaşma ile günümüzdeki orman azalması üzerinde rol oynayan faktörler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Birincisinde insan tahribi rol oynamakla birlikte, iklim değişikliği gibi doğal faktörler ağırlıklı rol oynamıştır. Günümüzde ise politik iradenin tercihi ve uygulama biçimi ormansızlaşmanın temel nedenini oluşturmaktadır[122].

Gaussen'in sekiz bölgeye ayırdığı flora alemi içerisinde Bismil depresyonunun da içinde yer aldığı sahayı "Akdeniz flora bölgesi"ne dahil etmiştir. Bu bölümlemeye göre Bismil yöresi "Akdeniz flora bölgesi"nin doğu alanları dâhilinde kabul edilmiştir.

---

[121] T. Gürpınar, 1981, Doğal Kaynakların Tanımı, doğayı Korumanın Gerekçesi. Doğal Çevrenin Sorunları ve Doğal Kaynakların Korunması Semineri. Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı. Ankara

[122] N. Çepel, 1999; Orman ve Biz, Ormanın Tanıtımı, Yararları Tahribi ve Korunma Çareleri, TEMA Vakfı Yayınları, No: 28 istanbul

Harita 20 : Bismil ilçesi ve yakın çevresinin bitki örtüsü haritası

Daha sonraki çalışmalarda ise Bismil yöresinin de içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu step alanları, İran- turan flora bölgesi'nin Mezopotamya fitocoğrafya bölgesine dahil edilmektedir[123].

Bismil ilçesinin kuzey ve güney kesiminde uzanan plato alanları ile Dicle nehrinin kuzeydoğusunda kalan Raman kıvrım zonunda step vejetasyonu yaygın bir uzanım göstermektedir. İç Anadolu steplerine göre çok fakir olan bu step sahasının kenarında orman alt sınırı 700- 850m'den başlar[124]. Nüfus ve yerleşme ünitelerinin gelişmesiyle orman örtüsü önemli derecede zayıflamıştır. Sözer (1969)'in belirttiği gibi Diyarbakır step adacığını çevreleyen alanlardan biri olan Mardin eşiğinde orman tahripleri sonucunda çıplak kalmış sahalar veya bodur meşe toplulukları yer almaktadır[125]. İklimin kurak ve yarı kurak koşullar arz etmesinin yanı sıra yöredeki beşeri faaliyetlerin de etkisiyle orman vejetasyonu önemli derecede azalma göstermektedir. Bismil depresyonunun güneyinde yer alan ve Mardin eşiğinin doğu yarısını kapsayan Gerhasömil yöresinde (Gercüş- Hasankeyf- Savur- Ömerli- Midyat ve Bismil yörelerini) yerleşim ünitelerinin gelişmesiyle birlikte orman potansiyeli tedrici olarak azalma göstermektedir. Çoğunlukla tahrip edilmiş meşe ormanları, fundalık ve bodur meşe toplulukları halinde yayılış gösteren bitki örtüsü, yöredeki ekonomik sıkıntılardan dolayı, yöre halkının geçim ve yakacak temini için başvurduğu "ağaç kıyımı" ile ormanlık alanlar zamanla baltalık, fundalık ve bodur ağaççıklardan oluşan bir vejetasyon örtüsüne bürünmüştür. Dicle nehri vadisinden kuzey ve güneydeki yüksek alanlara doğru (Mardin eşiği ve Silvan kıvrım zonlarına doğru) gelişen nüfus ve yerleşme üniteleri, doğal bitki örtüsünün tahrip olmasına neden olmuştur (Şekil 14).

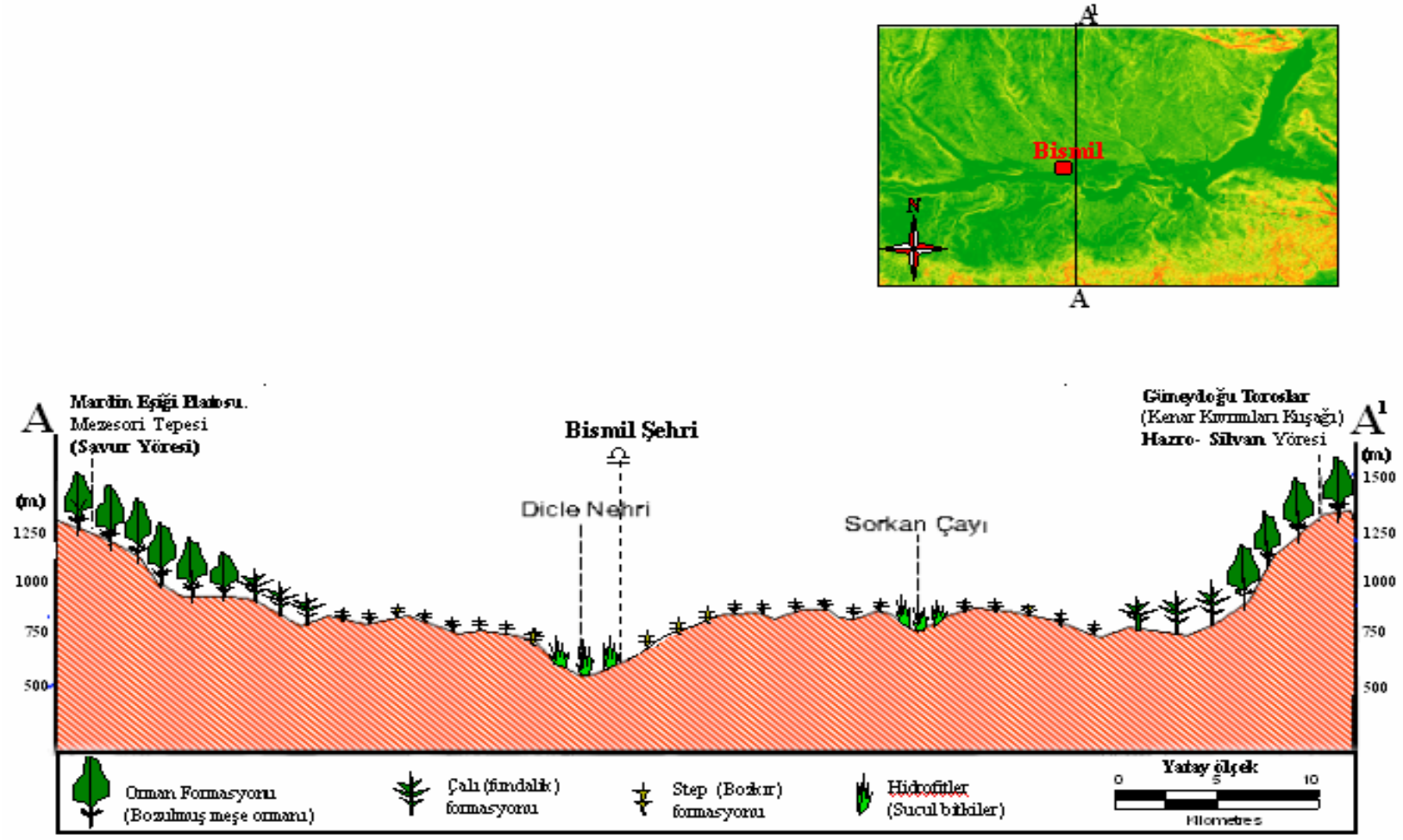
Bitki örtüsü, iklim ve toprak örtüsü arasındaki etkileşimin ve doğal bir evrimin sonucu olarak uzun vadede ve geniş alanlar kapsayacak şekilde çeşitli farklılıklar gösterebilmektedir. Daha çok iklim ekseninde gelişen ve değişen bu tür farklılıklar; beşeri faaliyetlerin yaygınlaşması ile hızlanabilir ve hatta yok olabilirler.

---

123 H. İnandık, 1969;Bitkiler Coğrafyası, syf: 104-184, İst. Ü. Coğ. Enst. yay. No. 930-32, İstanbul

124 İ. Atalay, 1994; Türkiye Vejetasyon Coğrafyası, syf: 245, Ege Üniversitesi Edeb. Fak. Yay. No: 19, İzmir

125 A. N. Sözer, 1969; Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması, Diyarbakır Havzası. Syf: 36, Diyarbakır Turizm Derneği Yay. No: 19, Ankara

Şekil 14 : Bismil depresyonunun, kuzey- güney yönlü bitki örtüsü profili.

Güneydoğu Anadolu bölgesi, ülkemizde ormanların en az olduğu ve geniş sahalarda antropojen bozkırların yer aldığı bölgemizdir. Kuru orman bölümü, karasallık ve yüksellik koşullarına göre farklılıklar göstermektedir. Mardin eşiği dağlarındaki meşe ormanları, bölge ölçüsünde oldukça gür ve prodüktif bir yapıdadır. Buradaki meşe ormanları kireçtaşının varlığına borçludur. Kireçtaşlarının çatlaklarından sürgün vermesi meşelerin günümüze kadar gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Başka bir ifade ile karstik sahaların tarıma uygun olmaması, meşelerin tamamen tahrip edilmesini önlemiştir[126].

Foto 20 : Bismil ilçesinin güneyinde, Mardin Eşiği Platosuna doğru yükseltinin artması, tarıma uygun arazinin az olması nedeniyle nüfus, yerleşme ve sosyoekonomik faaliyetler gelişmemeiştir. Dolayısyla bu alanlarda orman örtüsü varlığını tüm zorluklara rağmen devam ettirmektedir (Savur- Midyat karayolu civarı – Göngül Tepe civarı).

Dicle depresyonundan (500 m), Mardin eşiği ve Silvan kıvrım zonlarına (1250- 1500m) doğru gelişen/ yayılan tarımsal faaliyetler ve yerleşim üniteleri ile orman vejetasyonunun gerilemesi arasında ters bir orantı vardır. Nüfus artışı ile birlikte tarım dışı alanların, tarımsal faaliyetlere açılması/ işlenmesi sonucunda doğal

[126] İ. Atalay, 2002; Türkiye'ni Ekolojik Bölgeleri. Orman Bakanlığı Yay. No: 163, Sayfa 143- 145, İzmir

vejetasyon ortamına önemli derecede zarar verilmektedir. Böylelikle Bismil depresyonundan Mardin eşiği ve Silvan kıvrım zonlarına doğru gerileyen/çekilen orman vejetasyonu, beşeri faaliyetlerin yaygınlaşması ile önemli derecede kan kaybetmektedir. Tarih boyunca tarımsal faaliyetler ve dolayısıyla yerleşim alanları için uygun ortamlar sunan Bismil depresyonunda (Dicle nehri vadisi) ormanlık alanlar artan nüfus ile ters orantılı olarak azalma göstererek, nüfus ve yerleşmenin olmadığı veya zayıf olduğu yüksek alanlara doğru gerilemiştir. Günümüzde bu yüksek alanlarda yayılış gösteren orman vejetasyonunda özellikle meşe türleri yaygınlık göstermektedir. Bu türler arasında; mazı meşesi (Quercus infectoria) en yaygın türlerdendir[127]. Ayrıca Palamut meşesi (Quercus Aegilop) ve Lübnan meşesi, (Quercus Libani), Saplı meşe (Quercus robur subsp. pedunculiflora), Sapsız meşe (Quercus petraea) türleri de yörede zengin bir yayılış göstermektedir.

Genel olarak meşe ormanları, bir taraftan başta keçiler için iyi otlatma alanı olmasından, kış mevsiminde yapraklarının hayvanlara yedirilmesinden, soğuk geçen uzun kış döneminde bölge halkının yakacak ve yaprak ihtiyacını karşılamasından dolayı, şiddetli olarak tahribata uğramıştır. Bu yüzden meşe ormanları önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Atalay'ın[6] belirttiği gibi Dicle bölümünde bitki örtüsünün en zayıf olduğu sahayı Diyarbakır havzası oluşturur. Bu havzanın orta kesimine yerleşmiş bulunan Dicle nehri tabanında bölgeye özgü olan kavak (Populus euphratica) ve söğüt (Salix triandra) toplulukları görülür. Kenarlara doğru 750 m'den daha yüksek alanlarda tarlalar arasında meşe ağaçlarına rastlanır. Daha yüksek ve kuytu alanlarda ise meşe korulukları yer alır (Foto 20, 21). Türkiye ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel vejetasyon tanımlamaları ile ilgili çeşitli çalışmalara göre Bismil depresyonunda doğal bitki örtüsü step (bozkır) olarak tanımlanmaktadır. Oysa arazi çalışmaları sırasında yapılan gözlemlere göre Dicle nehri depresyonunda bulunan Bademli, Kopuzlu ve Karatepe köy yerleşim alanlarına yakın alanlarda ve özellikle tarlaların kıyısında meşe ağaçlarının görülmesi, yörenin doğal step alanı olmadığını göstermektedir. Bu durum; beşeri faaliyetlerin, yörenin doğal bitki örtüsü olan orman vejetasyonunu tahrip ettiğini göstermektedir.

[127] N. Özgen, ve V. Boz, 2007; Mardin Eşiğinde (Savur- Gercüş- Hasankeyf) Doğal Ortam İnsan İlişkisi Üzerine Coğrafi bir Analiz. İnternational Symposium On Geography, Environment and Culture in the Mediterranean Region. June 5- 8, Kemer/ Antalya- TURKEY

Foto 21 : Tüm beşeri müdahalelere rağmen, Bismil depresyonunda, çok az da olsa meşe birlikleri günümüze değin varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Karatepe ve Kopuzlu köyleri civarında görülen "meşe" toplulukları.

Dolayısıyla Bismil depreyonu doğal Step (bozkır) alanı değil; antropojen Step alanı olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. İdari bir ünite olarak Bismil ilçesinde aktüel orman örtüsü yoktur. Orman örtüsünün Mardin eşiğinin yüksek plato kuşağından, Bismil ilçesine doğru uzanış gösterdiği en yakın alanlar; Güzelköy, Derbent ve Topraklı köylerine doğru yer alan Gercüş ve Savur ilçe sınırlarında bulunmaktadır. Mardin eşiği dağlarının kuzey yamaçlarında yer alan bu kırsal yerleşim ünitelerinin önemli geçim kaynaklarından biri olan orman ve orman ürünleri her geçen gün azalmakta ve önemli yapısal problemlere neden olmaktadır. İlçenin güneyinde, Mardin eşiği dağlarının kuzey kanadını oluşturan plato yüzeyi boyunca uzanan Gedik başı, Koğuk, Tepecik, Kuru dere, Başhan, Bölümlü, Ağıllı ve İsapınar köyleri için de aynı durum söz konusudur. Bismil ilçesinin güneyinde (ilçe idari sınırının dışında), Mardin eşiği dağlarına kadar gerileyen orman vejetasyonu, ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde etkili olan faktörlerdendir. İlçenin genelinde yürütülen ekonomik faaliyetlerin başında tarımsal faaliyetler ön sırayı alırken; bu

köylerin birçoğunda hayvancılık önemli bir ekonomik uğraş olarak göze çarpmaktadır. Bu durum orman vejetasyonun varlığı ve tarım alanlarının, ilçenin diğer yörelerine/ kırsal yerleşim ünitelerine göre daha az uygun olmasından kaynaklanmaktadır.

Orman formasyonunun tamamen tahrip edildiği ve tarım alanları için yeterli derecede uygun olmayan, edafik ve morfolojik alanlarda çalı formasyonları yaygınlık göstermektedir. Özellikle hayvancılık faaliyetlerinin neden olduğu tahribatlardan dolayı orman örtüsünün zayıflaması ile birlikte çalı (fundalık) formasyonları olarak tabir edilen kısa boylu ve ağırlıklı olarak meşe türlerinden ibaret olan vejetasyon zonu yaygınlık/ yayılış göstermektedir. Dolayısıyla çalı vejetasyonu; doğal vejetasyon örtüsünün tamamen tahrip edildiği antropojen step alanları ile beşeri faaliyetlerin olumsuz etkilerinin tam olarak yansımadığı yüksek alanlardaki orman kuşağı arasında geçiş özelliği gösteren, vejetasyon zonudur (Foto 22).

Foto 22 : Silvan ilçesinin hemen doğusunda ve Ziyaret Tepenin güney yamaçlarında yer alan çalı formasyonu: Bismil depresyonundaki, beşeri faaliyetlerin olumsuz sonucu olarak, bu depresyonun kuzey ve güneyinde uzanan Silvan- Hazro kıvrım zonu Mardin Eşiğiplatosunun yüksek yamaçlarına çekilen Çalı vejetasyonu, aşırı tahribat nedeniyle zayıf bir görüntü sergilemektedir.

Erinç'in (1967)[128] belirttiği gibi insan bitki toplulukları üzerinde etkili olan başlıca faktörlerden biridir. Bu etkiler çok eski zamanlardan beri, ilk insanın ortaya çıkışından bu yana devam ede gelmiş olmakla beraber son zamanlarda artan nüfus ve genişleyen faaliyetler neticesinde özellikle şiddetlenmiştir.

Klimatik ve edafik koşulların uygun olduğu Dicle nehri vadisinde, Paleolitik dönemden (günümüzden 10 bin– 600 bin yıl önce) günümüze kadar, nomandik ve sedanter kültürler olmak üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Farklı kültürlerin yaşam izlerinin günümüze kadar süregeldiği bu verimli "coğrafi ortam" yoğun beşeri faaliyetlerden dolayı tahribata uğramıştır. Tarım alanlarının oluşturulması, ticaret ve yakacak ürünü olarak doğal vejetasyon alanlarının tahrip edilmesi gibi doğal ortama yapılan müdahaleler sonucunda orman vejetasyonu hızla azalmıştır/ gerilemiştir. Orman alanlarının tahrip edilmesi ile çalı (fundalık) formasyonları gelişmeye başlar. Beşeri faaliyetlerin doğal ortama verdikleri olumsuz etkilerin devam etmesi veya süreklilik arz etmesi durumunda çalı formasyonları daha da zayıflayarak/ yok olarak antropojen step formasyonuna dönüşmektedirler. Dolayısıyla Dicle nehri vadisinden Mardin eşiği ve Silvan kıvrım zonuna (Toros kenar kıvrımları kuşağı- Hazro ve Silvan ilçelerinin kuzeyinde uzanan kıvrımlı dağ kuşağı) doğru doğal vegetasyon kuşakları orman örtüsünden, çalı formasyonuna ve son olarak da antropojen step formasyonuna dönüşerek doğal ortamın izlerini yitirmektedirler. Bu değişim/ dönüşüm çoğunlukla beşeri faaliyetlerin olumsuz bir yansıması olarak süregelmektedir.

Çalı (fundalık) formasyonu, Bismil depresyonunun kuzey ve güneyini sınırlayan Mardin eşiği dağları ile Silvan kıvrım zonunun (güneydoğu Toros dağlarının- kenar kıvrımları) eteklerinde yer almaktadır. Beşeri faaliyetlerin yaygınlaşması sonucunda, yaşam savaşı veren "orman örtüsü" kalıntısı olan bu çalı formasyonları, yöredeki nüfus artış hızı, istihdam sorunu ve çevre bilinci ile ilgili gelişmeler göz önüne alındığında, doğal vejetasyon alanlarının tahrip edilmesi kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir.

[128] S. Erinç, 1967; Vejetasyon Coğrafyası, Sayfa: 76, Sermet Matbaası, İSTANBUL

Bismil depresyonunda olduğu gibi bölgenin genelinde bulunan belli (tür ve familya bakımından) başlı çalı toplulukları mevcuttur. Atalay'ın belirttiği gibi[129] Bölgede bulunan belli başlı çalı toplulukları; Amygdalus arabica (badem), cerasus microcarpa, ficus caria (yabani incir), Celtis tournefortii (çitlenbik), Pistacia khinjuk (fıstık), Pistacia vera (Antep fıstığı)'dır.

İnsan hayatının en önemli parametrelerinden biri de temiz hava ve atmosfer koşullarıdır. Dolayısıyla; gür bir bitki örtüsü sağlıklı bir yaşamın temel kaynaklarındandır. Ayrıca gelecekteki kültür zenginliğini ormanlar belirleyecektir. Hem insan sağlığı hem de çocuklarımıza iyi bir miras bırakmak için, bitki örtüsü tahribatını önlemeli, insanla vejetasyonun dost olmasını sağlamalıyız[130].

2.10.1. Antropojen Step (Bozkır) Formasyonu

Tektonik gelişmelerle şekillenen morfolojik birimler yerleşme ve tarımsal faaliyetler için önemli jeomorfolojik şekillerin oluşmasına katkıda bulunur. Bu dolgu malzemelerinin yer aldığı depresyonlar, tarım için uygun koşullar arz ettiklerinden insanlık tarihi boyunca en fazla tahribata uğrayan doğal ortamlar olmuştur. Genellikle neojen dolgu malzemeleri ile istiflenen Diyarbakır havzası ve bu havzanın doğu yarısını teşkil eden Bismil depresyonu, Paleolitik'ten (Günümüzden 10 bin yıl öncesi) günümüze kadar beşeri faaliyetlere maruz kalmıştır. Çevre bilincinin gelişmediği bu dönemlerde doğal ortamdan tek taraflı olarak yararlanılmış ve sürekli tahrip edilmiştir. Bismil depresyonuna yerleşen Dicle nehri boyunca kurulan ilk yerleşmeler giderek artmış ve plato kuşağına doğru yayılmaya başlamıştır. Nüfus ve yerleşme ünitelerinin artmasıyla birlikte doğal ortama daha fazla tahribata uğramış ve doğal vejetasyon alanları yerine antropojen step (bozkır) formasyonları yayılmaya ve uzanım göstermeye başlamıştır.

Güneydoğu Anadolu bozkırları diğerlerinden esaslı olarak ayrılır. Buraları kışın Akdeniz yağış rejimi altına girer, fakat ilkbaharda yağmurlar genellikle erkenden kesilir ve buralar erkenden kuru, kavurucu çöl ikliminin etkisi altına girer. Sıcaklarda ona göre şubattan itibaren etkisini kuvvetle hissettirir; otlar ve ekinler

[129] İ. Atalay, 2002; Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri. Orman Bakanlığı yayınları, No:163, sayfa: 144, Ankara

[130] S. Erinç, 1977; Türkiye'de İnsan Ortam İlişkisi. İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi, sayı 18- 20, İSTANBUL

çabuk gelişi, yetişir, çabuk boy atar. Fakat mayıs ayından itibaren de yakıcı güneşin altında çabuk sararır ve solarlar[131].

Günümüzde Sözer'in[132] de belirttiği gibi Diyarbakır Havzası; Karacadağ, Mardin eşiği ve Toros dağları arasında münferit bir step adacığı görüntüsündedir. Klimatik koşulların uygun olması durumunda tahrip edilen orman vejetasyon formasyonlarının yeniden sürgülenmesi başka bir değişle yeşermesi ve eski haline dönmesi mümkün olmaktadır. Fakat bilindiği üzere dünya iklim koşullarında görülen değişmeler ve özellikle ısı artışı ile birlikte terleme ve buharlaşma oranlarının artması, nüfus ve tarım alanlarına dönüştürülen, doğal ortamlarda, tahribatın artarak devam etmesine denen olmuştur.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelini karakterize edebilecek doğal ortam koşullarına sahip olan Bismil ilçesi; reliyef, iklim ve toprak örtüsü bakımından benzer özellikler arz etmektedir. Bölgede zengin bir yayılış gösteren ve bazıları endemik olmak üzere çeşitli otsu bitkiler mevcuttur. Bu otsu bitkilerin başında geven (astragalus) gelmektedir. Ülkemizde özellikle step sahalarında çok yaygın olan ve 400 türle temsil edilen gevenlerin bir bölümü bu bölgede bulunmaktadır. Bunların altısı endemiktir (Astragalus ainicus, Astragalus gaziantebicus gibi). Havzanın diğer Step bitkileri arasında Verbascum (Sığır kuyruğu), Delphinium (Hezeran), Euphorbia (Sütleğen), Trifolium (Üçgül- tırfıl), Bromus (Brom), Thymus (kekik), Archilea (perçem otu), ve Convolvulus (kahkaka otu) sayılabilir.

Nüfus artışıyla birlikte tarımda makineleşme ve ürün çeşitliliğinin yaygınlaşması sonucunda doğal vejetasyon alanları yok denilecek kadar azalmıştır. Özellikle sulama imkânlarının yaygınlaşması ve tarım alanlarından birden fazla ürün alabilme imkânının giderek yaygınlaşması ile birlikte doğal vejetasyon alanları hızla tükenmektedir. Sanayi ve hizmet sektörünün pek gelişmediği Bismil ilçesinde, morfolojik yapının sade ve tarımsal faaliyetler için uygun edafik ve klimatik koşulların mevcut olması, tarımsal alanlarının ve faaliyetlerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

---

[131] H. Saraçoğlu, 1990; Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller, MEB, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, sayfa: 66, İSTANBUL

[132] A. N. Sözer, 1969; Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması, Diyarbakır Havzası. Syf: 36, Diyarbakır Turizm Derneği Yay. No: 19, ANKARA

İnsanın hem yararlanması hem de özenle koruması gereken doğal bir kaynağın (orman ve otlakların) yok edilmesi ile ortaya çıkan ve arkasından yüzlerce hatta binlerce yılın dengesini ifade eden esas kaynak toprağın da kaybına neden olan bu olay, aynı zamanda yaşam ortamının (ekosistemin, çevrenin) tipik bir şekilde bozulması olayıdır. Bu olayların nedeni, insanoğlunun bu konuda geçmişten beri büyük dikkatsizlikler içerisinde olduğunu, doğayı kullanmada gayet bencil bir şekilde olayın ilerisini gerisini düşünmeden şuursuzca hareket ettiğini görüyoruz[133].

2.11. İNSAN – VEJETASYON İLİŞKİSİ

İnsan- doğa arasındaki etkileşimin en önemli parametrelerinden biri de bitki ve bitki örtüsüdür. Vejetasyon, insanların barınmak için inşa ettikleri sürekli ve geçici meskenlerin yanı sıra kır nüfusun geçim kaynaklarından olan hayvancılık sektörünün en önemli besin kaynağına kadar, yaşamsal öneme sahip birçok faaliyetin temel kaynağıdır.

Türkiye'nin bugünkü vejetasyon karakteri bir yandan Tersiyer ve özellikle Kuvaterner başlarında, vejetasyonda meydana gelen doğal oluşum ve alansal hareket, bir yandan da Antik çağdan beri devam eden beşeri müdahalelerin sonucunda oluşmuştur[134]. Güneydoğu Anadolu bölgesinde olduğu gibi, Bismil yöresinde de aktüel vejetasyon durumu doğal evrim ve beşeri etkilerle sürekli bir değişim(ler) geçirmiştir. Bismil yöresinin doğu bölümünde, Dicle nehri vadisi boyunca yer alan Höyük ve Tümülüslerde yapılan kazılar sonucunda yerleşim tarihinin 10.000 yıldan daha eski olduğu anlaşılmıştır. Nomandik hayat tarzından, sedanter düzene geçen insan, binlerce yıldan günümüze kadar sürekli doğa ile etkileşim halinde olmuş, doğadan beslenmiş, avlanmış, ormanı yakacak olarak tüketmiş veya tarım alanı açarak tahrip etmiştir. Bu durum antikçağdan günümüze kadar süre gelmiştir.

Bismil yöresinde yüzlerce kırsal yerleşim ünitesinin (köy, mahalle, mezra ve geçici yerleşim birimleri… vs) hemen hepsinin çatı inşasında (şehir meskenleri hariç) kullanılan ahşap malzeme, çevredeki orman örtüsünden veya sazlık ve bataklık sahalardaki hidrofit bitkilerden temin edilmektedir (Foto 23). Yöredeki kır yerleşim birimlerinin tümü ve şehir meskenlerinin de büyük bir kısmının yakıt ihtiyacı da yine

[133] T. Günay, 1997; Orman, Ormansızlaşma Toprak Erozyon, TEMA Vakfı Yay. No:1, Sayfa: 166, İstanbul

[134] V. Kuşçu ve S. Tonbul, 2005; Samandağ Ovası ve Çevresinde İnsan Ortam ilişkisi. Ulusal Coğrafya Kongresi. Sayfa: 591- 600, İstanbul

yakın çevredeki orman örtüsünden temin edilmektedir. Bu durum erozyona davetiye çıkarmakta ve dolayısıyla arazinin tarımsal kabiliyetini düşürmektedir.

İnsan hayatının en önemli parametrelerinden biri de temiz hava ve atmosfer koşullarıdır. Dolayısıyla; gür bir bitki örtüsü sağlıklı bir yaşamın temel kaynaklarındandır. Ayrıca gelecekteki kültür zenginliğini ormanlar belirleyecektir. Hem insan sağlığı hem de çocuklarımıza iyi bir miras bırakmak için, bitki örtüsü tahribatını önlemeli, insanla vejetasyonun dost olmasını sağlamalıyız[135]

Tarım alanlarını oluşturmak için tahrip edilen orman ve mera örtüsü her geçen gün artarak devam edegelmiştir. Bismil yöresindeki en önemli geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık faaliyetlerinin süregelmesi ile birlikte çalı ve fundalıkların körelmesi kaçınılmaz bir şekilde devam etmektedir. Bu durumun devam etmesi ile beşeri faaliyetlerin doğal ortama verdiği zararlar önemli boyutlara ulaşmaktadır. Tarımsal faaliyetler için uygun topografik koşullara sahip olan Bismil yöresinde doğal bitki örtüsünü görebilmek neredeyse imkânsız bir durum arz etmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde de özellikle sulu tarım alanlarına sezon boyunca yakın olabilmek, tarlalardaki ekini korumak, sulamak ve bakımını yakından sürdürebilmek için kısmen dönemlik ve az da olsa devamlı meskenler inşa edilmektedir.

Elibüyük ve Güzel'in (2003) belirttikleri gibi bu dönemlik ve geçici meskenlere "***hollik***" denilmektedir. Fonksiyonları, kullanılış zamanları ve mülkiyet durumları göz önüne alındığında bu yerleşmelerin dönemlik ve geçici oldukları ortaya çıkmaktadır. Hollikler, gerek mal sahibi gerekse kiracı, ortakçı veya yarıcı olarak çalışan insanların, tarım ve hayvancılık yaptığı alanları ekonomik yönden daha iyi değerlendirmek amacıyla, iş zamanı işin başında olma ihtiyacından doğmuştur. Bu yerleşmeler bazen tek meskenli olurken bazı yerlerde ise birden çok meskenden oluşmaktadır. Meskenlerin yapımında çevrede bolca bulunan malzemeden yararlanılır[136]. Dolayısıyla Bismil depresyonunda hollik ve kepir inşasında en yaygın kullanılan malzeme kamış ve sazlardır.

---

[135] S. Erinç, 1977;Türkiye'de İnsan Ortam İlişkisi. İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi, sayı 18- 20, İstanbul

[136] M. Elibüyük, ve A. Güzel, 2003; Şanlıurfa İli'nde Dönemlik ve Geçici bir Yerleşme: Hollik, Coğrafi Bilimler Degisi, A. Ü., Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uyg. Mer. Cilt: 1, sayı: 1

Foto 23 : Geçici mesken olarak kurulan hollikler; bağ ve bahçe alanlarında, dinlenme, barınma ve güneşten korunmak için, ideal yerleşmelerdir. Bu meskenlerin inşasında, yörenin en yaygın vejetasyonu olan hidrofitlerden (saz ve kamışlardan) yararlanılmaktadır.

Foto 24 : Kavurucu yaz sıcaklıklarının etkili olduğu G.D.A. bölgesinde, Dicle nehri rekreasyon faaliyeti için önemli bir potansiyeldir. Bu akarsuyun geçtiği; Diyarbakır ve Hasankeyf başta olmak üzere Batman ve Bismil gibi yerleşim ünitelerinde nehir yatağına inşa edilen çardaklar türizm için önemli potansiyel teşkil etmektedir.

Fonksiyonel özellikleri bakımından holliklerden daha işlevsel olan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olarak bulunan ve ***kepir*** olarak adlandırılan dönemlik ve geçici kır yerleşmeleri vardır. Özellikle yaz sezonunda, tarım alanlarına yakın olmak, ekinleri sulamak, çapasını yapmak… vs için kurulan geçici ve dönemlik meskenlere ***kepir*** denilmektedir (Foto 23).

Bu meskenlerin ana karkası (iskeleti) tahta veya demir profillerden oluşturulmaktadır. Genellikle tek odalı yapılar olarak inşa edilen bu meskenlerin üstü/ çatısı ve yan perdeleri ise Dicle nehri yatağı boyunca bol miktarda bulunan sazlık ve kamışlardan oluşturulmaktadır. Ortalama olarak beş altı kişilik bir ailenin sezon boyunca rahatlıkla barınabileceği bir genişlikte olan kepirlerin, arka bölümü, yine sazlıklardan örülmüş ve çit adı verilen bir perde ile ayrılarak mutfak ve depo amaçlı alan olarak kullanılmaktadır.

Yeraltı su seviyesinin yüksek olduğu Bismil depresyonunda sazlıkların geniş yer kaplaması, yöre insanının dikkatini çekmiştir. Tarım alanı olarak kullanılamayan bu sulak ve/veya yarı sulak alanlarda yetişen sazlıklardan hollik, kepir, kırsal kesimdeki meskenler için çatı malzemesi, çardak ve kağıt hammaddesi başta olmak üzere çeşitli alanlarda kullanmayı ve bu doğal malzemeden yararlanmayı bilmiştir. Arap yarımadasındaki çöllerin de etkisiyle uzun süren, sıcak ve kurak yaz dönemi boyunca, Dicle nehrinin yaşamsal önemi, yöre insanı için bir kat daha artmaktadır. Yaz dönemlerinde, bunaltıcı sıcaklıklarda serinlemek için Dicle nehrinin ortasına inşa edilen ***asmalı ahşap çardaklar'***da dinlenen insanlar; bazen de nehrin serin sularında yüzerek, bunaltıcı yaz sıcaklıklarından biraz olsun korunmuş olurlar.

Batman suyu kıyısında kurulan bir çok rekreasyon tesisinin/ meskenin inşasında yine yakın çevrede yaygın olan sazlıklardan yararlanılmaktadır (Foto 24). Yaz mevsimlerinde bunaltıcı sıcak ve şehir ortamından kaçan insanlar, Dicle nehri ve Batman suyu boyunca kurulan çardaklı/ kepirli/ hollikli sosyal tesislerde dinlenmektedirler.

3. BÖLÜM

3. BİSMİL İLÇESİNİN BEŞERİ COĞRAFYASI

Bismil ilçesinin yerleşme ve nüfus özelliklerinin ele alınacağı bu bölümde öncelikle "Bismil" adının kaynağını açıklamakta yarar vardır. Bismil adının kaynağı ile ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur.

Birinci Görüş: Bundan takriben 2000 yıl önce İran tarafından gelen köle tacirlerinin Bismil'in Yenice köyü yakınlarında konaklarken köleler arasında çıkan bir isyanda köle tacirlerinin imha edildiği ve bu kafilede bulunanların uzun yıllar, halen kalıntıları bulunan eski mağara ve köprünün bulunduğu mevkide kalarak hayvancılık ve balıkçılıkla uğraştıkları tahmin edilmektedir. Dicle Nehrinin sık sık yatak değiştirmesi sonucunda yapılan evlerin yıkılması ile yerleşim yerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu amaçla halen harabeleri bulunan ve Bismil ilçesinin içme suyunun önemli bir kısmının sağlandığı Kırk- Pıyar mevkiinde 20 evlik bir yerleşim yeri kurdukları ve Kürtçede Bistmal (yirmi ev) olarak adlandırılmaktadır. Dicle'nin güney kesiminden geçen İpek Yolu kervancıları bu mevkiye Bistmal (yirmi ev) dedikleri ve daha sonraki yıllarda da bu adın Bismil olarak değiştiği, değişim gösterdiği/ değiştirildiği ileri sürülmektedir[137].

İkinci Görüş: Dicle nehrinin oluşturduğu ve bataklık haline gelen alüvyonları (milli birikintileri), deve kervanlarının aşmakta zorlandıkları ve bu mevkinin "Pis mil" olarak adlandırıldığı ve daha sonraki yıllarda "Pismil" adının "Bismil" olarak değiştiği/ değiştirildiği rivayet edilmektedir[138].

Üçüncü Görüş: 1700'li yılların başında Musul yöresinden gelen bir aşiret şimdiki Sazlı köyü ve Pamuk çay karşısındaki Dolama mevkii denilen yörede yerleşim alanı kurup ve daha sonra Dicle nehrinin güney kesiminde konakladıkları rivayet edilmektedir. Bu aşiretin adının "Basmil" olduğu ve bu yerleşim yerine uzun zaman "Basmil" denildiği, daha sonra bu ismin Bismil olarak değiştiği/ değiştirildiği rivayet edilmektedir[139]. Üç görüş de çeşitli zaman birimlerinde meydana çıktığı için haklılık payları mevcuttur.

---

[137]http://www.geocities.com/toganakta/bismil.html,http://www.edippolat.com/modules, bilgilenme tarihi 20.07.2007)

[138]a.g.e.

[139]a.g.e.

Tarih boyunca insanlar, doğal ortamdan yararlanmış ve yaşamını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu karşılıklı etkileşim sonucunda insanoğlu az da olsa doğal ortamda bazı değişiklikler yaparak, doğal ortam üzerindeki etkisini hissettirmiştir. Doğal ortamın, insan ve insan faaliyetleri üzerindeki etkisi ise kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Yerleşmelerin kurulduğu akarsu boyları, tarımın yapıldığı verimli topraklar ya da "İklim imparatorlukların en büyüğüdür" atasözünde belirtildiği gibi iklimin ve dolayısıyla çevresel determinantların beşeri faaliyetler için ne kadar önemli olduğu açıkça belirtilmektedir.

Gerçekten de doğal ortamın insana sunduğu imkânlar ve bu imkânların nicel ve nitelikleri ile insanın kendi algı ve deneyimleri sonucu doğal ortam üzerinde geliştirdiği faaliyetler arasında kıyasıya bir etkileşim vardır.

İnsanlar, belirli bir coğrafi mekanda, uzun süre ikamet etmedikleri sürece, göstermiş oldukları faaliyetleri tespit etmek güçleşmektedir. Doğal çevre ile karşılıklı ilişki halinde bulunan insanların beşeri ve ekonomik faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle insanların barındıkları beşeri ortamları, yani yerleşim alanlarını tanımak gerekmektedir. Dolayısıyla yerleşme yeri bel(ir)li olmayan, sürekli hareket halinde olan, yer değiştiren insanların faaliyetlerini kesin olarak saptamak zorlaşacaktır. Böyle bir durumda akıl yürüterek tahminlere dayalı sonuçlara varılmaya çalışılacaktır. Ancak, yerleşim yeri stabil olan insanların faaliyetlerini incelemek sürekli yer değiştiren insanlara göre daha kolay olmakta ve daha doğru sonuçlara varılmaktadır[140].

Bu nedenle, önce yerleşme konusunu ele alarak, Bismil ilçesinin geçmişten günümüze, göstermiş olduğu gelişmeleri ve günümüz özelliklerini yansıtan potansiyelleri değerlendirmek gerekir. Söz konusu özellikler, her hangi bir yerin nüfus trendlerini tespit etmek için de geçerli hususlardır. İnsanların coğrafi ortam içerisinde yaşadıkları yerlerin özelliklerinin belirlenmesi o yerde yaşayan insan nüfusunun miktarı ve diğer özelliklerinin saptanmasında kolaylıklar sağlamaktadır. Bu nedenle, yerleşme konusundan sonra nüfus durumu incelenilecek ve Bismil ilçe merkezi ile ilçe idari sınırlarındaki diğer yerleşim birimlerinin nüfus özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

[140] Z. Koday, 1995; Hopa İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi

3.1. İDARİ COĞRAFYASI

İdari bir alanın coğrafi ortam potansiyelinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi, kayıt altına alınması, geleceğe yönelik planların yapılması ve bu idari alan ile ilgili kamusal hizmetlerin devamlılığı için hiyerarşik bir yapı içinde sürdürülen idari faaliyetlerin analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Belirli bir alanda yürütülen bu coğrafi ortam faaliyetlerinin tanımlanması, yürütülmesi ile işleyiş fonksiyonlarının tümüne idari coğrafya denir.

Hizmetlerin verimli bir şekilde devamlılığını sağlamak amacıyla ülke topraklarının belirlenmiş yasalara bağlı kalarak sistemli bir şekilde kontrol altında tutulması veya denetlenmesiyle ilgili beşeri faaliyetlerin bütününe idari (yönetsel) faaliyetler denir. Ülke alanları içindeki her türlü idari faaliyetin coğrafi şartlara olan bağımlılığının ortaya çıkarılması gündeme geldiğinde, idari coğrafya devreye girmektedir. Siyasi karakter taşıyan devletlerin yönetim alanlarını oluşturan ülkelerin iç yönetimleriyle ilgili esasları coğrafi ortamla ilişkili olarak ele alan sosyo-ekonomik coğrafya dalı idari coğrafya (administrative geograpy)'dır. İdari coğrafya, devletin yönetim yapısı gereği ülke topraklarında yapılmış veya yapılacak idari düzenlemelerin coğrafi şartlara uygun olup, olmadığını araştırıp, bu yönde yapılacak planlamalara yön vermektir[141]. İnceleme sahamızı oluşturan Bismil ilçesi, idari bir ünite olduğundan ve Türkiye'nin mülki idare bölümlenmesinde bir ilçe alanı olduğuna göre ilçeyi tanımlamakta fayda vardır (Tablo 35, Harita 21).

İlçe: İllerin alt idari bölümleri olup, köy idari alanları, kentsel idari alanlar (belediye yönetimi tarafından yönetilen şehir, kasaba ve kasabalaşamamış yerleşim alanları) ile hazine arazilerinden oluşan idari alanlardır.

Bismil ilçesi idari sınırı dâhilinde 4 belediye yönetim yönetim alanı (Bismil şehri, Tepe, Yukarı Salat ve Ambar) ile 108 köy idari alanı olmak üzere toplam 112 idari ünite bulunmaktadır (Tablo 36).

Köy idari alanlarından 51'i tek yerleşmeli köy idari alanı olup geriye kalan 58 köy alanı ise mahalleli köy durumundadır. Mahalleli köylerde 58 merkez mahalle ve 90 mahalle yerleşmesi bulunmaktadır.

[141] A. Özçağlar, 2006; Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1, Sayfa: 111

Mevcut yasal idari bölünüşe göre Bismil ilçesi; kendi içinde üç bucak alanına (Merkez, Yukarı Salat ve Tepe) ayrılmaktadır. Bu bucakların idari işleyişte aktif bir fonksiyonları bulunmadığından, Bismil ilçesinin doğrudan 108 (yüz sekiz) köy idari alanından ve 4 (dört) belediye yönetim alanından oluştuğunu belirtmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

İçişleri bakanlığı tarafından atanan bucak müdürleri, emekliye ayrıldıklarında yerlerine, gerekçesi bilinmeyen nedenlerle yeni bucak müdürleri atanmayarak, bu idari ünite birimleri işlevsiz hale getirilmiştir.

Yukarı Salat ve Tepe (Behramki) kasabaları idari yönden halen İçişleri Bakanlığında birer bucak merkezi olarak tanımlanmalarına rağmen bu yerleşmelerde bucak müdürleri bulunmamaktadır. Söz konusu, bu yerleşme merkezleri son yıllarda özellikle tarıma dayalı sosyoekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle hızla nüfuslanmıştır (Foto 25). Dolayısıyla, günümüzde bu iki yerleşim merkezini, tarıma dayalı fonksiyonel özellikleri ağır basan belediye örgütlü kasaba olarak tanımlamak doğru olacaktır.

MERKEZ BUCAĞI	TEPE BUCAĞI	Y. SALAT BUCAĞI
1- BİSMİL (ŞEHİR)	**1- TEPE** *(BELEDİYE)*	**1- Y. SALAT** *(BELEDİYE)*
2- AKÇAY	2- AHMETLİ	2- AĞILKÖY
3- ALİBEY	3- AĞILLI	3- AKBAŞ
4- AMBAR *(BELEDIYE)*	4- AKKÖY	4- AKOBA
5- ARALIK	5- ALUÇ	5- ALINCAK
6- ARIKGÖL	6- AYGEÇTİ	6- BADEMLİ
7- ARSLANOĞLU	7- BALCILAR	7- BAŞKÖY
8- AŞAĞIDOLAY	8- BAŞHAN	8- BOYACI
9- ATAKÖY	9- BAŞÖREN	9- ÇATALKÖY
10-BABAHAKİ	10- BAYINDIR	10-ÇELTİKLİ
11-BAHARLI	11- DERBENT	11-DİKENLİ
12-BAHÇE	12-DORUK	12-DİKTEPE
13-BAKACAK	13-GEDİKBAŞI	13-GÜNGEÇTİ
14-BELLİ	14-GÜZELKÖY	14-HASANPINAR
15-BOZÇALI	15-HARMANLI	15-KAMIŞLI
16-BÖLÜMLÜ	16-İSAPINAR	16-KARAYİĞİT
17-ÇAKALLI	17-KAVUŞAK	17-KAYIKÖY
18-ÇAKILLI	18- KEBERLİ	18-KOCALAR
19-ÇAVUŞLU	19- KILAVUZTEPE	19-KOPUZLU
20-ÇÖLAĞAN	20-KOĞUK	20-KOYUNLU
21-ÇÖLTEPE	21-KURUDERE	21-KÖPRÜ
22-ELİAÇIK	22- MERDAN	22-KUMRULU
23-ERLER	23-MEYDANLIK	23-MİRZABEY
24- GÖKSU	24-PINARBAŞI	24-SAZLI
25-GÜLTEPE	25-ŞAHİNTEPE	25-SİNANKÖY
26- GÜROLUK	26- TEPECİK	26-TİLKİLİK
27-IŞIKLAR	27-TOPRAKLI	27-UĞRAK
28- İSALI	28-YENİCE	28-UĞURLU
29-KÂĞITLI	29- KARACIK	29-UYANIK
30-KARABÖRK	30- KOPMAZ	30-KARATEPE
31-KARAÇÖLYA		31-YAMAÇKÖY
32- KARANGÖZ		
33- KAZANCI		
34- KAMBERLİ		
35- KORUKÇU		
36- KÖSELİ		
37- KURU DEĞİRMEN		
38- OBALI		
39- OFKÖY		
40- OĞUZLAR		
41- SARIKÖY		
42- SARITOPRAK		
43- SEKİ		
44- SERÇELER		
45- TATLIÇAYIR		
46- TÜRKMENHACI		
47- ULUTÜRK		
48- ÜÇTEPE		
49- YASİNCE		
50- YUKARIDOLAY		
51- YUKARIHARIM		

Tablo 35 : Bismil ilçesinin bucaklara göre idari bölünüşü (DİE, 2000)

BİSMİL İLÇESİNDE BELEDİYESİ BULUNAN YERLEŞMELER İLE BUNLARA BAĞLI MAHALLELER

Sıra	YERLEŞME ADI	ESKİ ADI	BAĞLI MAHALLELER
1	BİSMİL (ŞEHİR)	Basmil, Bistmal, Pismil	---
2	TEPE	Behramki	---
3	YUKARI SALAT	---	Aş. Salat, Koyun Çiftliği
4	AMBAR	---	Aktepe, Devran

BİSMİL İLÇESİNDEKİ KÖY İDARİ ALANLARI İLE BUNLAR İÇİNDE YER ALAN MAHALLELER

Sıra	KÖYÜN ADI	ESKİ ADI	BAĞLI MAHALLELER
1.	Ağıl	Ancolinhıncık	Kışlak
2.	Ağıllı	Birik	-
3.	Ahmetli	Mezra Ahmet	Çelik
4.	Akbaş	Sergevran	-
5.	Akçay	Safyan	Kurtoğlu
6.	Akköy	Oba	Oba-Üçevler
7.	Akoba	Akuban	Demirköy
8.	Alıncak	Alişem	-
9.	Alibey	Alodina	Tepecik
10.	Aluç	Alluz	Karacık
11.	Aralık	Tezekli	Kooperatif
12.	Arıkgöl	Gündıabdi	Davutlar
13.	Aslanoğlu	Yatansöğüt	Hanpazarı
14.	Aşağıdolay	Aşağıfetlı	-
15.	Ataköy	Darakol	-
16.	Aygeçti	-	-
17.	Babahaki	-	-
18.	Bademli	Mezra Abdulkadir	Çığlı
19.	Baharlı	-	Aş. Horozlu, Y. Horozlu
20.	Bahçe	Maran	-
21.	Bakacak	Seyithasan	Köşk
22.	Balcılar	Salabdun	Çayırlı, Alpler
23.	Başhan	Hanoser	-
24.	Başköy	-	Karatepe, Soğukpınar
25.	Başören	Başmelu	Beşçiftçi
26.	Bayındır	Arapkend	Kopmaz, Aşağıoba
27.	Belli	-	-
28.	Boyacı	Alibociyan	Avşar
29.	Bozçalı	-	Boztepe, Kayabaşı
30.	Bölümlü	Kasimi	-
31.	Çakallı	-	-
32.	Çakıllı	Şaklatiz	Çorapan-Meradan
33.	Çatal	-	Çayırtepe
34.	Çavuşlu	-	-
35.	Çeltikli	Mirkulyan	-
36.	Çolağan	-	-
37.	Çöltepe	-	-

38.	Derbent	-	-
39.	Dikenli	Dırrik	-
40.	Diktepe	Hincikân	Yeniköy
41.	Doruk	Arpatepe	Göztepe, Selamet
42.	Eliaçık	Köpekli	Başpınar, Borazlı
43.	Erler	Sofyan	Mezra
44.	Gedikbaşı	Karapeç	Yeniköy
45.	Göksu	-	-
46.	Gültepe	Eski Çöltepe	Cirif
47.	Güngeçti	Perişan	-
48.	Güroluk	Kastal	-
49.	Güzelköy	Sündüs	Tepekonak
50.	Harmanlı	Mezraikebir	Ambarcık
51.	Hasanpınar	Dervişiyı	-
52.	Işıklar	Haydarlı	Köşk, Yukarıdarlı
53.	İsalı	Gündé İso	İbrahim
54.	İsapınar	-	-
55.	Kağıtlı	-	Kengerli
56.	Kamışlı	-	-
57.	Karabörk	-	-
58.	Karacık		Kınık
59	Karaçölya	-	-
60.	Karagöz	Karangöz	Zorava
61.	Karatepe		
62.	Karayiğit	Karabedran	-
63.	Kavşak	Zeve	Şahinli, Kınık
64.	Kayı	Selmik	Kışlak
65.	Kazancı	Kürthacı	Aydınlar, Şerefi
66.	Keberli	-	-
67.	Kemberli	-	-
68.	Kılavuztepe	Şairan	-
69.	Kocalar	Kocan	-
70.	Koğuk	Koği	-
71.	Kopmaz	-	-
72.	Kopuzlu	Kopiziyé	Beğendik
73.	Korukçu	-	-
74.	Koyunlu	Koyun	Başarır
75.	Köprü	-	-
76.	Köseli	-	Yeniköy
77.	Kumrulu	Zengilo	Artuk
78.	Kurudeğirmen	Köpekli	-
79.	Kurudere	Sadi	-
80.	Merdanköy	Yapılar	-
81.	Meydanlık	Melemus	Karapınar
82.	Mirzabey	Mirzabegan	-
83.	Obalı	-	-
84.	Of	-	-
85.	Oğuzlar	Karahan	Körhalil, Yeniköy
86.	Pınarbaşı	Matar	Hüseyinli
87.	Sarıköy	Zerı	Kenan
88.	Sarıtoprak	Holan	-
89.	Sazlı	Laz	Maksi, Uzundere
90.	Seki	Zeko	-
91.	Serçeler	Şeddat	Mollafeyat, Sarıhüseyin Kartallar, Yılmazlar, Kastel
92.	Sinan	-	A.Sazlık, Y.Sazlık, İstasyon
93.	Şahintepe	Tilşami	Çiftlik
94.	Tatlıçayır	Kerhizirkan	Erikteepe, Demirhan

95.	Tepecik	Gırıkıhacifarız	Çayırlı
96.	Tilkilik	Tırki	-
97.	Topraklı	Hıllan	-
98.	Türkmenacı	-	-
99.	Uğrak	Cadı	Güçlü
100.	Uğurlu	Şerefikan	-
101.	Ulutürk	Aşağıdarlı	Yukarıdarlı
102.	Uyanık	Kelemo	-
103.	Üçtepe	Kerhı Dicle	Kayalar
104.	Yamaç	Hogiran	-
105.	Yasince	-	Haydarkulu, Aktaş Mollahamis, Koçali
106.	Yenice	-	İnardı
107.	Yukarıdolay	Yukarıfetle	-
108.	Yukarıharım	Mezreülya	Kandil

Tablo 36 : Bismil ilçesindeki Kasaba, kasabalaşamamış belediye örgütlü köy ve köylerin eski ve yeni adları ile bunlara bağlı mahalleler.

Foto 25 : Koyunlu köyünden Mardin eşiğine doğru bir bakış. Yükselti farkının az olduğu Bismil depresyonunda tarımsal faaliyetler oldukça yoğundur. Ayrıca ekonomik koşulların gelişmesiyle birlikte kırsal alanlardaki kerpiç yapılar yerini tuğla briket ve betonarme yapılara bırakmaktadır.

Harita 21 : Bismil ilçesinin idari bölünüş haritası.

3.2. YERLEŞME

Yerleşme; insanların, yaşamlarını sürdürebilmek, barınmak, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirebilmek amacıyla uygun coğrafi ortam koşulları altında oluşturdukları bir veya birkaç evden başlayarak yüz binlerce meskenin (kırsal yerleşmeler, kasaba yerleşmeleri, şehirler ve metropoller) bir arada bulunduğu çeşitli fonksiyonel yapılara denir. Özçağlar'ın da belirttiği gibi, yerleşim faaliyetleri insanların yeryüzünde kendilerine en uygun yaşam alanlarını bulmalarını ve ve buralara yerleşmelerini ifade eder[142]. Yerleşim sadece bir meskende barınmak değil, bununla beraber orada ekonomik faaliyetleri de içine alan bir olaydır. Bu nedenle yerleşmeyi sadece kapladığı saha olarak değil, çevresinde bulunan ekonomik faaliyet alanları ile alıp incelemek gerekmektedir[143].

Bismil ilçe merkezinin kurulup gelişmesinde pek çok coğrafi ortam (doğal ortam ile insan arasındaki ilişkiler yumağı) faktörünün etkisi olduğu muhakkaktır. Özellikle Bismil şehrinin kuruluş ve gelişiminde ilk bakışta genel morfolojik yapı ile hidrografik sistemin çok daha etkili oldukları görülmektedir.

İnsanlık tarihinin ilk yerleşim bölgesi olarak kabul edilen Mezopotamya'nın yukarı kesiminde yer alan Bismi ilçesinde binlerce yıllık (10.000- 12.000) geçmişi olan yerleşim birimlerine ait kalıntıların bulunması, yörenin doğal ortam koşullarının, coğrafi ortam faaliyetleri için uygun mekânlar oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Yerleşim birimlerinin doğal ortam koşulları ile ilgili etkileşimlerini incelemeden önce Bismil ilçesi idari sınırları dâhilindeki yerleşim birimlerinin tarihsel gelişimi ve değişimleri açıklamak gerekmektedir.

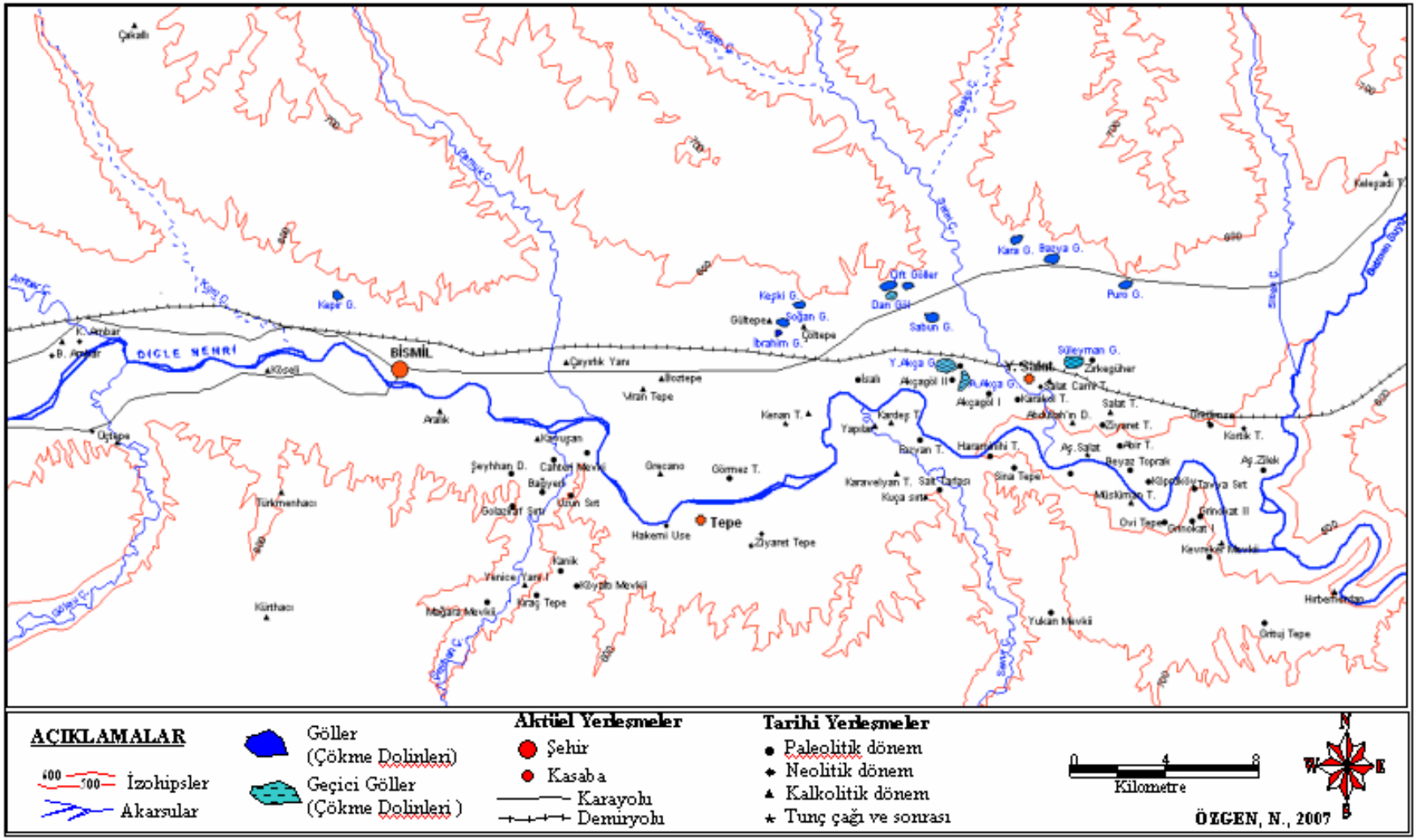
3.2.1. Yerleşim Alanlarının Tarihsel Gelişimi

Yukarı Mezopotamya'nın (Verimli Hilal) tarihi yerleşim merkezlerinden birçoğunu içine alan Yukarı Dicle havzası; Bismil ilçesi ve yakın çevresi dahil olmak üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu durum yörede yapılan kazı çalışmalarından elde edilen bulgularla kanıtlanmıştır. Bismil yöresinde yerleşim tarihinin oldukça eski olduğunu kanıtlayan onlarca höyük vardır (Harita 22 ve 23).

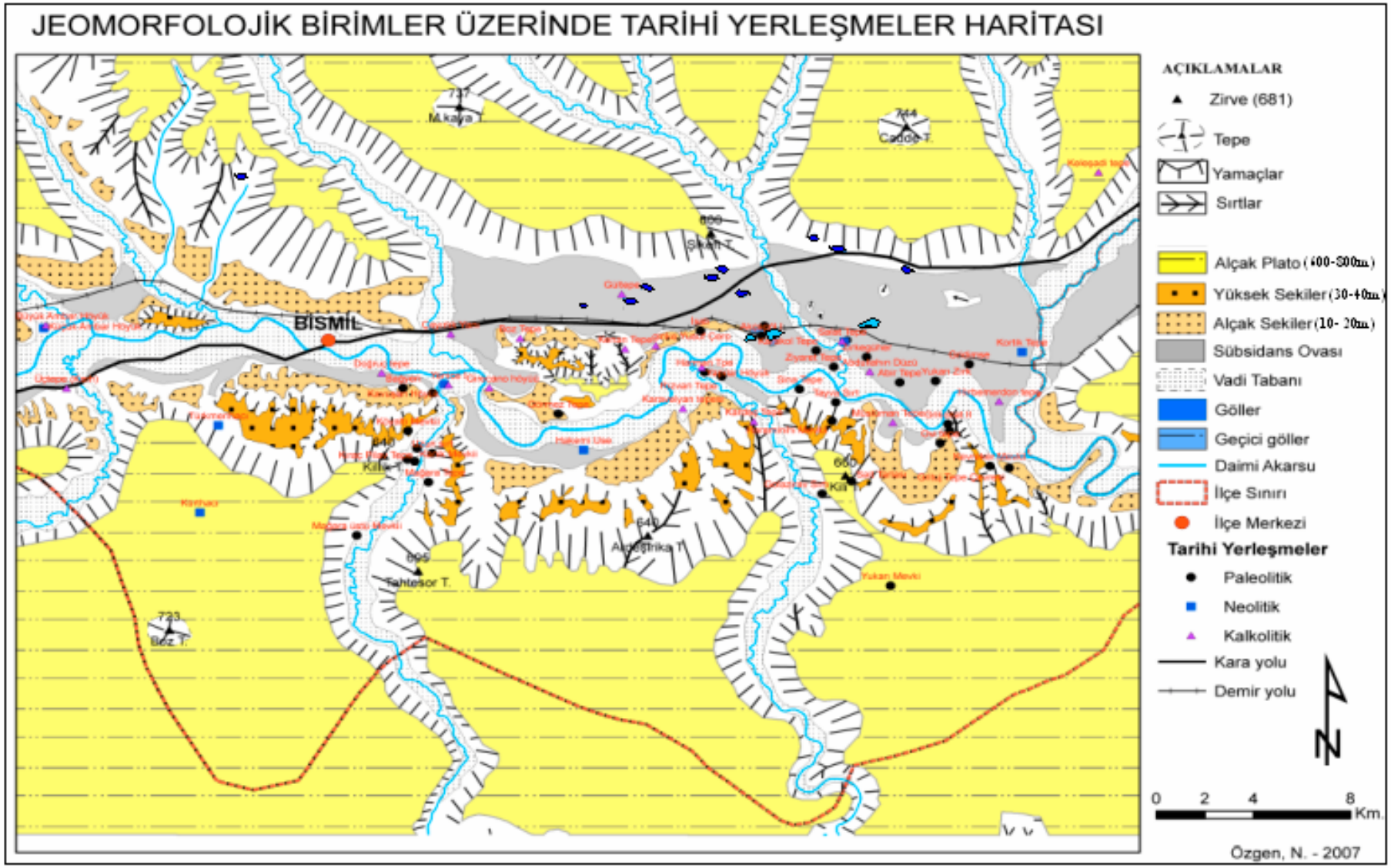
---

[142] A. Özçağlar, 2003; Coğrafyaya Giriş. Hilmiusta Matbaacılık, sayfa; 64, Ankara

[143] H. Aslan, 2002 Akdağ ilçesinin Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Sayfa: 112, Ankara

Harita 22 : Bismil ilçesinde tarih öncesi dönemlere ait yerleşim merkezleri haritası

Harita 23 : Bismil ilçesindeki tarih öncesi dönemlere ait yerleşim üniteleri haritası

Kenan Tepe, Müslüman Tepe, İsalı, Hakemi Use, Kortik Tepe, Ziyaret Tepe, Aşağı Salat, Üçtepe bunlardan sadece bir kaçı olarak sayılabilir. Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerden günümüze kadar çeşitli yerleşim birimlerinin yer aldığı Bismil depresyonunda, bu dönemlere ait zengin izlerin yer alması, yörenin jeomorfolojik, hidrografik ve klimatik koşullarının birer sonucudur.

İnsanın, henüz doğaya hükmedecek kadar gelişim gösteremediği dolayısıyla; teknik araç ve gereçlerin henüz icat edilemediği tarihi dönemlerde, doğal ortam koşulları, insanın yaşamsal faaliyetlerini günümüz koşullarına göre çok daha fazla etkilediği bir gerçektir. Avcılık ve toplayıcılık ile yaşamlarını sürdüren ilkel toplumların mağaralarda barındıkları daha sonraki dönemlerde ise açık alanlarda meskenler inşa edip, yerleşik düzene geçerek tarım ile uğraştıkları bilinmektedir. İnsanlık tarihinin yeşerdiği bölge olarak bilinen Yukarı Mezopotamya'da (Bismil ilçesi de bu bölge sınırları içinde yer almaktadır) yaşayan bu ilkel toplumlara ait herhangi bir yazılı belge olmadığından, arkeolojik kazılar sonucu bulunan, basit araç ve gereçler (yongalar) dönemin kültürel yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

Bismil ilçesinde yer alan onlarca höyük ve dağınık buluntu yerleri, yörenin binlerce yıldan beri insan yaşamı için uygun doğal ortam koşullarına sahip olduğunu göstermektedir. Höyük ve dağınık buluntu yerlerinden elde edilen çanak, çömlek (yonga), taş baltalar, hayvan kemikleri, çeşitli figürler ve ölü gömme şekilleri insanlık tarihinin aydınlatılması ve bölgede yaşayan ilkel toplumların kültürel faaliyetlerinin gün ışığına çıkartılması bakımından oldukça önemlidir. Yörede keşfedilmiş onlarca höyük ve dağınık buluntu yerlerinin detaylı bir arkeolojik ve antropolojik kazı çalışmalarıyla insanlık tarihine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Uzun süre avcılık ve toplayıcılık yaparak, doğal ortamdan deneyim ve tecrübe kazanan Paleolitik dönem insanı, doğadan yabani tohum toplayarak, ekim ve dikim alanları (tarım alanları) oluşturmuştur. Paleolitik dönemin sonuna doğru (Epipaleolitik- Neolitik dönem), bölgenin tarımsal faaliyetler için ideal koşullar oluşturduğunu fark ederek, tarım alanları oluşturmuştur. Doğal ortamdan, avladıkları yabani hayvanları evcilleştiren Neolitik insanı, yerleşik düzene geçerek, insanlık tarihi için devrim niteliği sayılacak bir değişim/ gelişim göstermiştir.

Neolitik çağdan sonra, Kalkolitik çağ (M.Ö. 5.500- 3.000) insanı, bakırı keşfederek, bu madeni, alet yapımında kullanmaya başlamıştır. Bu nedenle eskiden bu çağa Bakır çağı denilmiştir. Fakat Kalkolitik çağ insanları taştan silah yapmayı sürdürdüklerinden bu döneme Bakır- Taş çağı adı da verilmiştir. Türkiye'de Kalkolitik çağ Avrupa'da Beaker kültürü, Ege yöresi ve Yunanistan'da orta ve Geç Neolitik çağ, Mezopotamya'da Halav Obeyt (Tel el Ubeyt) ve onu izleyen Yermuk kültürlerine karşılık gelmektedir. Kalkolitik çağ sonrasında, dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan insan toplulukları, tunç madenine farklı dönemlerde ulaşmış ve kullanmaya başlamışlardır. Silah, araç, gereç ve takı gibi eşyaların yapımında kullanılan bir bakır alaşımı olan tuncun yaygın olarak kullanılmasından dolayı bu döneme Tunç çağı denilmektedir. Tunç çağında (M.Ö. 3.500- 2.000), Bismil yöresinin de içinde yer aldığı, Yukarı Mezopotamya'da Uruk, Sümer, Akad ve Asur krallıkları hüküm sürmüşlerdir. Çağlar boyunca dünyanın çeşitli bölgelerindeki topluluklar farklı dönemlerde ve farklı değişim/ gelişim gösterdiklerinden Demir çağını da farklı zamanlarda yaşamışlardır. Örneğin; Demir çağının başlangıcı Önasya ve Güneydoğu Avrupa'da M.Ö. 1200'lerde, Çin'de ise M.Ö. 600'lerdedir[144].

3.2.1.1. Paleolitik Dönem (Günümüzden 10. 000 yıl öncesi)

Paleolitik, jeolojide Pleyistosen dönemine karşılık gelmekte ve yaklaşık 2,5 milyon- 10.000 yıl önceki dönemdir. Paleolitik ayrıca "buzul çağı"na da karşılık gelmektedir. Pleyistosen buzullaşması –glaciation- insanlığın gelişme bu dönemdeki jeolojik evredir[145].

En eski taş aletler, bir ana taş parçadan, başka bir taş veya tahta parçası ile küçük parçalar (yongalar) kopartma ve daha sonra bu yongaların kenarlarını yine taş parçaları ile düzeltme yada keskinleştirme tekniğine dayanır. Bu aletleri, bitki kökü kazımak ya da hayvan postu temizlemek gibi işlerde kullanan insanlar, zamanla, aletleri geliştirdikçe toplayıcılığın yanında avcılığa geçmişler ve doğal ortam şartlarının (iklim, yer şekilleri vs.) izin verdiği ölçüde bol av hayvanı bulabilecekleri yerlerde meskun olmaya, mağaraların yanı sıra, açık havada da yaşamaya başlamışlardır. Bir sonraki aşamada yine taştan el baltaları, kazıyıcılar ve dilgilerin yanında hayvan kemiklerinden ve çakmaktaşından benzer aletler de yapmışlardır.

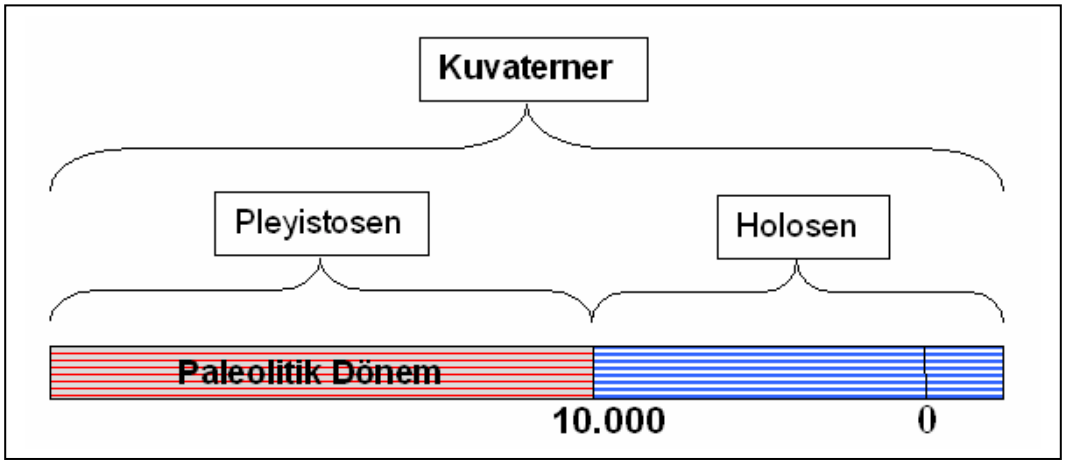
---

[144] E. Güney, 2000, Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri. Sayfa: 19, Bilgili Yay.- Yap. İstanbul

[145] E. Güney, 2000, a.g.e. sayfa:13.

Paleolitik dönem boyunca dört kez tekrarlanan buzul ve buzularası devrelerin getirdiği iklim koşulları ve gittikçe artan insan nüfusunun yarattığı toplayacak ya da avlayacak besin kaynağı kıtlığı insanları göç etmeye ve belki de daha önce yerleşilmemiş yeni bölgelerde yaşamaya zorlamış olmalıdır[146].

İnsanların yaşama alanı o gün için daha ılıman şartlara sahip Güneybatı Asya ve Akdeniz kuşağıdır[147]. Eski Taş Devri (Paleolitik Dönem)'in günümüze en yakın olan son döneminde (Üst Paleolitik) insanlar, biraz daha önceki zamanlarda başlamış oldukları ölü gömme, ev yapma ve av başarısını artırma ayinlerini geliştirerek sürdürmüşlerdir, mağara duvarlarına, kaya yüzeylerine, avladıkları hayvanların resimlerini çizmişlerdir. Son buzul dönemi (Würm) sonunda hem av hayvanı sürüleri hem de insanlar dağlık mağaraları bırakıp deniz ve nehir kıyılarına, ormanlar içindeki açık alanlara dağılmışlardır. Paleolitik dönemden hemen sonra yer alan bu döneme Orta Taş Devri (Mezolitik Dönem) denir. Ancak; kimi bilimciler bunu daha çok kısa süren bir geçiş dönemi olduğu için Paleolitik Döneme dahil ederler. Daha sonra bu dönem yerini Yeni Taş Devri (Neolitik Dönem)'e bırakır. Bu dönemde insanlar kendileri besin yetiştirmeye ve bunun gerektirdiği yerleşik yaşam biçimine geçmişlerdir. Böylece toplumsal yaşam ve günümüz uygarlığına doğru hızlı bir gelişim başlamıştır (Şekil 15).

Şekil 15 : Paleolitik zaman diliminin Kuvaterner kronolojisi içindeki yeri (Karadoğan, 2005'den kısmen değştirilerek)[148].

[146] G. Arsebük, 1995, İnsan ve Evrim. Ege yayınları, ikinci baskı, İstanbul; Akt; Karadoğan, S., 2005; Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı jeomorfolojisi, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Sayfa: 225, Basılmamış Doktora Tezi. Elazığ

[147] N. Güldalı, DEROCHE, A., 1991, Güneydoğu Anadolu'da Tarih Öncesi İnsanların Yaşam Ortamları; Özellikle Doğal Mağaralar, Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 19, s.131- 138, Ankara

[148] S. Karadoğan, 2005, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı jeomorfolojisi, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi. Elazığ

İlk insanlar Paleolitik ve Mezolitik boyunca doğal çevre şartlarından oldukça etkilenmişlerdir. Yeryüzü şekilleri, iklim koşulları ve bitki örtüsü onlar için daima hayati önem taşımıştır. Bu nedenle Prehistorya çalışmaları yapılırken çevre jeolojisi, jeomorfolojisi ve Pleyistosen iklim özellikleri dikkatle incelenmelidir. Çünkü bu dönem insanları sözedilen çevre koşulları ile birebir yaşamışlardır. Barınma yeri kullanılan malzeme, yaşam biçimi vs. doğrudan bahsedilen şartların etkisini taşımaktadır.

Paleolitik dönemin en önemli doğal çevre etkisi kuşkusuz iklime bağlı olarak meydana gelmiş ve insan yaşamı bu şartlara bağlı olarak biçimlenmiştir. Pleyistosen'de meydana gelen iklim değişikliklerinin ülkemizde önemli etkileri olmuş, buna bağlı olarak topografyayı şekillendiren süreçlerde, bitki örtüsünün dağılışında, toprak oluşumunda ve dolayısıyla insan yerleşmelerinde büyük etkileri olmuştur. Paleolitik dönem sonunda iklim koşullarındaki değişime bağlı olarak neydana gbelen sıcaklık düşüşü ile (Würm Buzulunda) insanlar yakın mağaralara çekilmişlerdir. Hem yakınlık hem de jeolojik ve jeomorfolojik yapı itibariyle Dicle vadisi çevresinde yaşamış olan insanların sığınacakları tek yer Mardin eşiği (Bismil-Savur- Gercüş arasındaki kıvrım zonu) ve Silvan- Hazro kuzeyini sınırlayan Toros kenar kıvrımlarındaki mağaralar olmalıdır (Foto 26)[149]. Bu mağaralardaki çeşitli şekiller günümüze kadar süregelmiştir.

Bismil ilçesinde, bu güne kadar keşfedilmiş Paleolitik- Epipaleolitik yerleşme ve buluntu yerleri; *Akçagöl, Akçagöl 2, Bağyeri, Beyaz Toprak Tepe Çevresi, Cahteri Mevki, Giredimse Çevresi, Golaziraf Sırtı, Görmez Tepe, Girinokat I, Girinokat II, Grituj Tepe Çevresi, Haramimihi Mevkii, Harman Tepe, İsalı, Kanik Mevkii, Karakol Tepe, Kevreker Mevki (Sağırtaş Mevkii), Kıraç pilav Tepe, Köyaltı Mevki, Mağara Tepe, Mağara Üstü Mevki, Ovi tepe, Rızvan tepe, Sait Tarlası, Sina Tepe, Tavya Sırt, Şeyhhan deresi Batı Yamaçları, Tavya Sırt, Uzun Sırt, Yukarı zirk, Yukarı Mevki (Eskiköy), Zirkegüher ve Ziyaret Tepe'*dir[150] (Foto 27)

[149] N. Özgen, V. Boz, 2007; A Geographıc Analysıs On Interactıon Between Human Beıng And Natural Envıronment In Mardın Folded (Gercüş-Savur). GEO Med, İnternational Symposium on Geography. "Environment and Culture in the Mediterranean Region. 5- 8 June, Kemer, Antalya

[150] (http://www.tayproject.org/ TAYmaster http://www.arkeo.org/ http://www.arkeo.org/ veritab. html, Şubat/2007)150.

Bismil depresyonunda yer alan Paleolitik- epipaleolitik dönem höyük ve dağınık yerleşme yerlerinin hemen tamamı Dicle nehri baseninde ve nehrin her iki kıyısı boyunca uzanım göstermektedirler.

Foto 26 : Bismil ilçesinin güneyinde, özellikle de Bismil- Gercüş- Hasankeyf arasında, Dicle nehri vadisi boyunca çok sayıda mağara bulunmaktadır. Bu mağaralarda geçmiş dönemlere ait yaşam izleri bulunmaktadır.

Yöredeki höyük ve dağınık yerleşme yerlerinin nehrin kıyısından fazla uzak olmamalarının nedeni ise; Dicle nehri ve insan yaşamı için ideal koşullar sunan akarsu boyundaki verimli toprakların olması ile izah etmek mümkündür. Bismil depresyonundaki başlıca Paleolitik- epipaleolitik dönem höyük ve dağınık buluntu yerleri ile ilgili kısaca bilgi vermek, yörenin coğrafi ortam özelliklerinin izahı bakımından önemli olacaktır. Konuyla ilgili bilgilere genellikle; *http://www.arkeo.org- adresinden yararlanılmıştır.*

Abir Tepe; Salat Kasabasının yaklaşık 1 km kuzeydoğusundadır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Yontmataş aletlere daha çok tepenin güney yamaçlarında ve Beyaztoprak Tepe'nin kuzeyinde rastlanmıştır. İşlenmiş yonga ve dilgiler açısından çeşitlilik gösterir. Dişlemeli formların yanı sıra kenar kazıyıcılar da mevcuttur (Harita 8).

Akçagöl I; Arıklıgöl Köyü'nün yaklaşık 1 km doğusundaki Aşağıakça Gölü'nün batı kıyısındadır. Akçagöl Tepe'nin güneydoğuya doğru hafifçe alçalan yamaçları üzerinde, eski Bismil-Salat yolunun hemen kenarında yer almaktadır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Ele geçen 8 iki yüzeyli alet, 3 kıyıcı alet, 7 çekirdek ve 11 dilgi ve yongaya dayanılarak buluntu yerinin Alt Paleolitik döneme ait olduğu belirlenmiştir[151] (Foto 28).

Akçagöl II; Arıklıgöl Köyü'ndeki Akçagöl I ile karşı karşıyadır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Aşağıakça Gölü'nün güneydoğusunda ve yolun güneyindeki yamaçlarda Paleolitik buluntulara rastlanmıştır[152].

Bağyeri; Aralık ve Yenice köyü arasında yer alan Yeni mahallenin 250 m kadar güneyinde yer alan tepede yer almaktadır. Burası üzüm asmaları ve antepfıstığı ağaçları olan bir bahçedir. Şeyhhan Çayı'nın batı kıyısında, dereye hakim bir konumda bulunan ve yapılan yüzey araştırmasında klasik tipte olmayan levallois çekirdekler ile yongalar toplanmıştır. Küçük boyutlu 1 adet iki yüzeyli alet oldukça tipiktir. Buluntu topluluğunun tekno-tipolojik özellikleri Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcını işaret etmektedir[153].

Beyaz Toprak Tepe Çevresi; Salat Kasabasının doğu-güneydoğusunda, Abir Tepe'nin güneyindedir. Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Genellikle Levallois tekniği ile yapılmış dilgi ve yongalar göze çarpmaktadır. Alet tipleri açısından genellikle dişlemeli ve çontuklu tiplerle karşılaşılmıştır. 2 adet iki yüzeyli aletin, çok tipik olmamakla beraber, en erken Paleolitik buluntuları oluşturduğu düşünülmektedir[154].

Cahteri Mevki; İnardı mahallesi ve Yenice Köyleri arasında, Şeyhhan Deresi'nin batı kenarında yer alır. Derenin doğu kısmında kalan alana yörede Cahteri Mevkii denilmektedir. 2002 yılı yüzey araştırmasına göre buluntular bir homojenlik göstermez. Dere yatağı içinde bulunan yontmataş aletler büyük bir olasılıkla buraya sürüklenerek gelmiş olmalıdır.

---

[151] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[152] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007

[153] a.g.e.

[154] a.g.e

Foto 27 : Tepe kasabasının yaklaşık 1,5 km güneyinde bulunan Ziyaret tepe höyüğü.

Foto 28 : Grecano höyüğünden ait kalkolitik boyalı bir kap (Andreas Schachner, 2002 kazıları), Diyarbakır Müze Müdürlüğü raporları.

Zira buluntuların çoğunda sürüklenmeden dolayı oluşmuş kuvvetli bir patina görülmektedir. Bulunan 3 adet iki yüzeyli aletin biri, yarısına kadar dere yatağına gömülmüş olarak bulunmuştur. Buluntu topluluğu genel olarak değerlendirildiğinde Alt ve Orta Paleolitik unsurlar yoğun görülmeke birlikte Üst Paleolitiği anımsatan bazı tipler de ilginçtir[155].

Giredimse Çevresi; Ağıl Köyü'nün kuzeybatısında, Giridimse Tepe'nin batısında ve Bismil-Batman karayolunun hemen güneyindedir. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Çok fazla tipik olmayan iki yüzeyli aletler Paleolitik döneme ait bulgular olarak yorumlanmıştır[156].

Golaziraf Sırtı; Savur Çayı vadisinde yer alır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında Akköy'e bağlı Yukarıoba Mahallesi'nin 1 km güneydoğusunda, Savur Çayı'nın doğusunda bulunan Golaziraf sırtının dereye bakan yamaçlarında dağınık olarak yontmataş buluntulara rastlanmıştır. Buluntular arasında yer alan 9 çekirdekten bazıları uçlu ve yongalı levallois özellikler gösterir. Aletler arasında çontuklu ve dişlemeli aletler çoğunluktadır. Buluntuların genel özellikleri Orta Paleolitik Dönemi işaret etmektedir[157].

Görmez Tepe; Bozçalı Köyü'nün 1.5 km kuzeydoğusundadır. Dicle'ye hakim konumdaki tepenin doğusunda, sel sularıyla yarılmış çok sayıda küçük vadi bulunmaktadır. Bu vadilerin üst kısımlarındaki dökuntü çakıllar arasında seyrek çakmaktaşı parçalar bulunmaktadır. Buluntu yeri 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir[158].

Girinokat I; Grinokat Tepe (610 m), Dicle'nin Aygeçti Köyü'nden önce kuzeye, karşı kıyıda bulunan Köprüköy'den tekrar güneye doğru kıvrılarak yaptığı geniş menderesin güneybatısında yer alır. Aygeçti Köyü'nün ise yaklaşık 1.5 km güneydoğusunda bulunur. Bu tepenin Dicle Nehri'ne bakan dik yamaçlarında paleolitik buluntulara rastlanmazken, Aygeçti Köyü'nden Kavşak köyü'ne giden yola doğru alçalan güneybatı yamaçlarında dağınık olarak yontma taş parçalar elde

---

[155] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[156] N.Karg (Der: N. Tuna, J. Greenhalgh and J. Velibeyoğlu), 2000 yılı Gre Dimse Kazı Çalışmaları: Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) s: 699- 738.

[157] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[158] a.g.e.

edilmiştir. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında tepenin güney yamaçlarında bulunan ve pamuk tarlalarına doğru yayılan buluntular arasında kaba bir iki yüzeyli aletin yanısıra çok sayıda tipik ya da tipik olmayan livallois uçlar ve toplanan bazı yongalar levallois özellikler gösterirler. Bu görünümleriyle, toplanan yüzey malzemesi alt ve orta paleolitik özellikler göstermektedir[159].

Girinokat II; Grinokat I'in yaklaşık 250 m kuzeydoğusundadır. Bu tepenin de güneye doğru alçalan yamaçları üzerinde yontma taş parçalara rastlanmaktadır. Buluntular Grinokat I'e göre daha seyrektir. Ancak bu durum, Grinokat II'de çok sayıda tarla taşının toplanmasından kaynaklanmaktadır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında toplanan yüzey malzemesi 7 çekirdek ve 8 yonga-dilgiden oluşmaktadır. Çekirdekler arasında levallois olanlar klasik tipoloji göstermezler. İri yongalar arasında clactonien tipte olanlar göze çarpar. Buluntular tekno-tipolojik olarak **Grinokat I** ile benzerlik gösterir[160].

Grituj Tepe Çevresi; Kavşak (Kınık) köyü'nün yaklaşık 750 m kuzeyinde bulunan Grituj Tepe (600 m), Dicle'ye hakim yüksek tepelerden biridir. Bu tepenin 250 m kadar kuzeybatısında, bu tepeden batıya doğru alçalan ve Dicle'ye bakan tarla ve yamaçlarda 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında çok yoğun olmayan yontmataş buluntulara rastlanmıştır. Buluntular arasında yer alan 3 adet iki yüzeyli ve 1 adet kıyıcı alet Alt Paleolitik Dönemin özelliklerini göstermektedir[161].

Haraminihi Mevkii; Karacık Köyü'nün doğusundan Dicle'ye karışan derin derenin başlangıç noktasının batısında, Haramimihi sırtının üst kısımlarında bulunur. Söz konusu bu sırtın hemen batısındaki yamaçlarda 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında yontma taş buluntularla karşılaşılmıştır. Bulunan iki yüzeyli aletler oldukça iri ve kabadır. Bazıları iri yongalar üzerine yapılmış kısmi iki yüzeylidir. Buluntu topluluğu Alt ve Orta Paleolitik özellikler sergilemektedir[162].

Harman Tepe; Aluç Köyü'nün hemen doğusunda yer alan Harman Tepe'nin güneydoğu yamacında, Aluç köyünden Karacık köyüne giden yolun hemen kenarında 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında 3 adet iki yüzeyli alet

[159] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[160] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[161] a.g.e.

[162] a.g.e.

bulunmuştur. İlk belirlemelere göre 3 adet iki yüzeyli alete dayanarak bu buluntu yerinin Alt Paleolitik döneme ait özellikler göstermektedir.

İsalı; İsalı Köyü'nün kuzey- kuzeybatısında, Bismil-Batman karayolunun İsalı köyü yol ayrımına çok yakın bir noktadadır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Buluntular klasik Levallois geleneğinden farklılıklar göstermektedir. Az sayıda Levallois çekirdek ve Levallois olmayan dilgi çekirdekleri bulunmuştur. Üst Paleolitik özellik göstermektedirler[163].

Kanik Mevkii; Yenice Köyü'nün 750 m kadar kuzeyinde bulunan Yenice Yanı I Höyüğü'nün hemen batısında yer alır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında buradaki pamuk tarlası içinden Cahteri Mevkii'ndeki gibi sürüklenmiş yontma taş parçalar toplanmıştır. Alt Paleolitiği yansıtan 1 adet kısmi iki yüzeyli alet ve 1 adet ucu kırık üç yüzlü kazma hariç diğer buluntuların tamamı Orta Paleolitik Dönemi temsil etmektedir[164].

Karakol Tepe; Arıklıgöl Köyü ile Salat Beldesi arasında, Dicle Nehri ve Salat Çayı'na hakim bir konumdadır. Akçagöl II buluntu yerinin doğuya doğru devamıdır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Buluntular özellikle tepenin Dicle'ye bakan güney yamaçlarında dağınık bir şekilde bulunmuştur. Bir kıyıcı alet ve çok sayıda çekirdek ve yonga-dilgiler bulunmuştur[165].

Kevrekér Mevki (Sağırtaş Mevkii); Bismil İlçesi'nde Sağırtaş Mevkii de denilen Kevreker Mevkii'nde 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen buluntu yeri Tepe Köyü yakınlarından doğan ve güneyden Dicle'ye karışan Batılköy Deresi'nin kenarında, Kavuşak Köyü'nden Şahinli Köyü'ne giden yolun bu dereyi kestiği noktada bulunan köprünün yaklaşık 800 m kadar güneydoğusunda, derenin batı kıyısı üzerinde yer alır. Her ne kadar dere kenarında Şehmuz Demir'e ait pamuk tarlasında yontmataş aletler görülse de, aslında buluntular bu tarlanın batısındaki sırtların üzerinde ve bu sırtların tarlalara doğru olan yamaçlarında da bulunmaktadır.

---

[163] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[164] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[165] a.g.e.

Bu yüzey araştırmasında toplanan yüzey malzemesi tamamen Orta Paleolitik görünümlüdür[166].

Kıraç Pilav Tepe; Yenice Köyü'nün yaklaşık 250 m güneyinde yer alan tepe, alanda her tarafa hakim bir konumda bulunur. Tepenin üzeri çakmaktaşı hammadde açısından zengin olmasına karşın, Paleolitik Çağ buluntuları açısından aynı durum söz konusu değildir. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında karşılaşılan toplam 9 adet buluntunun 5 tanesi çekirdek, 4 tanesi yongadır. Çekirdeklereden biri uçlu, diğeri dilgili Levallois çekirdektir. Diğerleri tipik değildir. Yongalardan biri ise basamak pulcuklu düzeltiler taşıyan kalın ve tipik bir kenar kazıyıcıdır. Bu görünümüyle Orta Paleolitik Döneme tarihlenebilir[167].

Köyaltı Mevkii; 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında, Yenimahalle mahallenin (Yenice köyü) hemen doğusundaki yamaçlarda seyrek olarak Paleolitik Dönem buluntularına rastlanmıştır. Buluntular 2 adet iki yüzeyli alet, 2 adet çekirdek ve 3 adet yonga ve dilgiden oluşmaktadır. Alt ve Orta Paleolitik Döneme aittirler[168].

Mağara Tepe; Yenice (İnardı mahallesi) Köyü'nün 1.5 km kuzeydoğusunda bulunur. Tepenin kuzey taraflarına Kurmuşlu Mevkii de denilmektedir. Bismil İlçesi ile Tepe Beldesi arasındaki asfalt yolun, Uzun Sırt ile Mağara Tepe'yi bir yarma kestiği noktadan itibaren yontmataş buluntular dağınık olarak yüzeye yayılmış bir şekilde görülmektedir. Tepenin kuzey kısmı güneyine göre daha yoğun buluntu verir. Tepenin Dicle'ye hakim olan kuzey kısmı, bulunan çok sayıdaki çekirdekten dolayı bir atölye olabiliceği düşünülmektedir. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunan 35 adet çekirdeğin büyük bir çoğunluğunu, fazla tipik olmayan levallois ve disk biçimli çekirdekler oluşturur. Levallois işçiliği Dicle Havzası'na özgüdür. Bulunan 3 adet iki yüzeyli alet ise fazla tipik değildir. Yonga ve dilgiler arasında yumrusu kaldırılmış bir kenar kazıyıcı oldukça tipiktir. Buluntu topluluğu genel olarak Orta Paleolitik Dönemi temsil etmektedir[169].

Mağara Üstü Mevki; Yenice (İnardı mahallesi) Köyü'nün 1,5 km kuzeyinde, Şeyhhan Çayı'nın doğu kıyısında bir seki sistemi üzerinde konglomeralar bulunmaktadır. Bu konglomeralar arasında sonradan erozyonla, insan ve hayvan

---

[166] *http://www.arkeo.org/ neolitik, bilgi edinme tarihi; 21. 07. 2007*

[167] a.g.e

[168] a.g.e.

[169] a.g.e

faaliyetleriyle oluşmuş bazı küçük mağara ve kaya sığınakları bulunmaktadır. 2002 yılında H. Taşkıran ve M. Kartal tarafından yapılan yüzey araştırmasında Paleolitik açıdan yerleşime uygun olmayan bu boşlukların içlerinde ve önlerinde herhangi bir Paleolitik bulguya rastlanmamıştır. Bu mağaraların üzerindeki düzlükte yer alan pamuk tarlasında ise sadece 6 adet çekirdek bulunmuştur[170]. Burası Taşkıran ve Kartal tarafından Mağara Üstü olarak isimlendirilmiştir. Buluntuların az olmasının bölgedeki yoğun tarla taşı toplama işlemiyle ilgili olabileceği belirtilmektedir. Buluntuların 3 tanesi Levallois çekirdektir. Büyük bir çekirdek ise iki yüzeyli alet formuna yaklaştırılmıştır. Diğer iki çekirdek ise tipik değildir. Orta Paleolitik Döneme ait bir buluntu yeridir.

Ovi Tepe; Aygeçti Köyü'nün 500 m güneydoğusunda, Kavşak (Kınık) Köyü'ne giden yolun hemen batısında yer alan Ovi Tepe, aynı zamanda Grinokat I ve II ile karşı karşıya bulunur. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında tepenin yola bakan yamaçlarında az sayıda paleolitik buluntularla karşılaşılmıştır. Yontmataş buluntular 3 adet iki yüzeyli alet, 1 adet küçük kıyıcı alet, 7 adet çekirdek ve 5 adet yongadan oluşmaktadır. Toplam 7 çekirdek arasında tipik olmayan uçlu ve yongalı Levallois çekirdekler vardır. Buluntuların tekno-tipolojik özellikleri, burasının bir Alt Paleolitik buluntu yeri olduğunu göstermektedir[171].

Rızvan Tepe; Aluç Köyü'nün yaklaşık 1 km güneydoğusundadır. Dicle Nehri'ne ve Savur Çayı vadisine hakim bir konumda olan bu tepe çok tipik buluntular vermese de bir çeşit atölye durumundadır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında bol miktarda yonga, dilgi ve çekirdek toplanmıştır. Teknik açıdan Dicle yöresine özgü Levallois işçiliği hakimdir. Burada ayrıca 3 adet küçük boyutlu iki yüzeyli alet de ele geçirilmiştir. Bu buluntu yerinin güneydoğu ucunda yer alan küçük bir tepe (570 m) üzerinden dilgi üzerine küçük boyutlu çakmaktaşı aletler bulunmuştur. Bunlar içinde omurgalı bir ön kazıyıcı oldukça ilginçtir. Ayrıca budanmış yonga ve kenar kazıyıcılar vardır. Alt Paleolitik sonu, Orta Paleolitik başlangıcına ait bir buluntu yeridir[172].

---

[170] H. Taşkıran, M. Kartal; 2001 yılı ılısu baraj gölü alanı Paleolitik dönem yüzey araştırması. Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 695- 738

[171] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[172] a.g.e.

Sait Tarlası; Akköy'e bağlı Aşağıoba Mahallesi'nin yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda yer alan Sait Tarlası sırtının kuzeye doğru alçalan yamaçları üzerinde yer alır. Buluntular geniş bir alana yayılmıştır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasının en zengin buluntu yeridir. Buluntular arasında iki yüzeyli aletler 17 adet olarak çoğunluktadır. Ayrıca 2 adet üç yüzlü kazma, 9 çekirdek ve 8 adet yonga-dilgi diğer buluntuları oluşturur. Buluntular Alt ve Orta Paleolitik Döneme aittir.

Sina Tepe; Karacık Köyü'nün 750 m batısında, Sina Tepe'nin kuzeybatıya doğru alçalan yamaçları üzerinde yer alır. Bu alanda Dicle'nin eski sekilerine ait konglomera çakıllar, yer yer erozyon sonucu yamaçlara doğru dağılmışlardır. Buluntu yeri hem Dicle'ye hem de Savur Çayı vadisine hakim bir durumdadır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında bulunan 10 adet çekirdek arasında tipik olan ya da olmayan uçlu ve yongalı Levallois çekirdekler ile iki kutuplu recurrent çekirdekler bulunmaktadır. Yongaların bazıları da Levallois özelilkler gösterir. Yonga üzerinde yapılan aletler arasında omurgalı ön kazıyıcı (rende), kenar kazıyıcı ve çontuklu alet bulunmaktadır. Buluntu yeni Orta Paleolitik Döneme aittir[173].

Tavya Sırt; Dicle Nehri'nin güney yakasında kalan bu konaklama yeri, yüksek bir kuvaterner terası üzerinde yer almaktadır. Batman Su ile Dicle'nin birleştiği yerin yaklaşık 6.5 km batısında, Salat Suyunun Dicle'ye döküldüğü yerin güneydoğusunda bulunmaktadır. Tavya Sırtı adı verilen sırt, Dicle Nehri'ne doğru bir burun şeklinde yuvarlak bir çıkıntı yapmaktadır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında örnek olarak 12 adet çekirdek ve 2 yonga toplanmıştır. Çekirdekler Levallois özellikler gösterir. Biri kırık olan iki yonga, kenar kazıyıcı olarak şekillendirilmiştir. Tavya sırtı Orta Paleolitik başlangıcına ait konaklama- işçilik ve dağınık buluntu yeridir[174].

Şeyhhan Deresi Batı Yamaçları; Yenice (İnardı mezrası) Köyü'nün yaklaşık 500 m kuzeyinde, Şeyhhan çayı'nın batısında bu dereye bakan yamaçlar üzerinde yer alır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında buluntuların çok geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır. Bulunan 4 adet iki yüzeyli alet oldukça kabadır. İkisinin ucu kırıktır. 7 adet çekirdek Dicle Havzası'na özgü Levallois özellikler gösterir. 5 tanesi yongalı Levallois çekirdektir. Diğer iki tanesi ise iki kutuplu ve merkezcil çıkarımlı

[173] *a.g.e.*
[174] age

recurrent çekirdeklerdir. Yonga üzerine yapılmış aletler arasında çeşitli kenar kazıyıcılar ve dişlemeli aletler bulunmaktadır[175].

Uzun Sırt; Yenice Köyü'nün 1 km doğusunda bulunan Uzun Sırt'ın Şeyhan Çayı'na bakan batı yamacında, Yenice Köyü'ne giden yolun hemen doğusunda bulunur. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında yontma taş buluntular fazla bir yoğunluk göstermez. Toplam 2 adet iki yüzeyli alet, 1 adet çakıl üzerine işlenmiş çok tipik kıyıcı alet ve 12 çekirdek olmak üzere 15 parça toplanmıştır. Buluntularda Alt ve Orta Paleolitik Dönemin tekno-tipolojik özellikleri görülmektedir.

Yukarı zirk; Beyaztoprak Tepe'nin Köprüköy'e doğru alçalan doğu yamaçlarıdır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Tamamı Acheuléen"e ait olan çok sayıda iki yüzeyli alet ele geçmiştir. İri ve küçük boyutlu olan bu aletlerin Üst Acheuléen'e ait olanları daha belirgindir. Çok tipik olmasa da Levallois teknoloji de kendini göstermektedir. Bulunan birkaç küçük dilgi çekirdeği geç Paleolitik özellikler göstermesine rağmen, bu buluntu yerinin sadece Üst Paleolitik'te değil, Paleolitik Çağ'ın farklı evrelerinde ziyaret edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Buluntuların tamamı taşınmış ve sürüklenmiş olup, in situ değildir[176].

Yukarı Mevki (Eskiköy); Akköy'e bağlı Yukarıoba Mahallesi'nin 500 m doğusunda bulunur. Bu alanda eski bir köy yerleşiminin temel kalıntıları ile bazı mezarlar bulunmaktadır. Golaziraf sırtından kuru bir dere yatağı ile ayrılan bu alan Hacıaydın Deresi'ne kadar devam etmektedir. Bu geniş alanda Savur Çayı'na bakan batı yamaçlar Paleolitik Dönem yontmataş buluntular içerir. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında buluntular arasında 3 adet iki yüzeyli alet, 1 kıyıcı alet, 11 çekirdek ve 17 adet yonga-dilgi bulunmaktadır. Çekirdek ve yongaların büyük bir çoğunluğu Levallois özellikler gösterir. Buluntu topluluğu Alt ve Orta Paleolitik Dönemi yansıtmaktadır[177].

Zirkegüher; Salat Kasabası doğusunda yer alan kuzey-güney doğrultusundaki sırtların batı yamaçlarında, Cami Tepe'nin hemen güneyinde yer almaktadır. 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması

---

[175] age

[176] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[177] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

sırasında tespit edilmiştir. 11 adet çekirdek, küçük boyutlu 3 adet iki yüzeyli alet, irili ufaklı yonga ve dilgiler bulunmuştur[178].

Ziyaret Tepe; Yukarı Salat Kasabasının hemen güneyinde yer alır. Salat Çayı ve Dicle'ye hakim konumdaki tepe, Paleolitik yerleşmeleri açısından elverişli bir konumdadır. Buluntu yeri 2001 yılında Ilısu Baraj Gölü Alanı Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması sırasında tespit edilmiştir. Paleolitik yontmataş aletlerin oldukça geniş bir alana yayılmış ve sürüklenmiş olduğu saptanmıştır. Buluntular birkaç aletin yanı sıra çoğunlukla çekirdek ve yontma artıklarından oluşmaktadır. Levallois çekirdekler fazla değildir. Buranın bir buluntu yerinden çok, çakmaktaşı hammadde için ziyaret edilen bir alan olduğu düşünülmektedir[179].

3.2.1.2. Neolitik Dönem (M.Ö. (8.000- 5.500)

Pleyistosendeki son buzul çağının (würm) da sona ermesiyle birlikte iklimde meydana gelen değişim olumlu gelişmelere neden olmuş ve ılıman ortamda yaşayan bitki ve hayvan türlerinin çoğalmasına olanak vererek, günümüzdekine benzer doğal ortam koşulları oluşmuştur. Arpa, buğday gibi bitkilerle koyun, keçi ve domuz gibi hayvanların yabani ataları bu ılıman ortamın flora ve faunası arasına girmiştir. Bu olumlu değişimin sonucunda insanlık tarihinin ilk büyük devrimi olarak kabul edilen "**Neolitik Devrim**" yaşanmıştır.

Neolitik devrim insan topluluklarının binlerce yıl boyunca geçimini sağladığı avcılık ve toplayıcılık yerine, üretime başlaması, başka bir değişle tarım ve hayvancılığı öğrenmesi insanlık tarihi için çok önemlidir. Neolitik devrim elbette ki dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan değişik insan gruplarınca aynı anda yaşanılmış değildir. Elde edilen arkeolojik verilere göre, bu devrim ilk kez Ortadoğu'da ve M.Ö. 9.000- 7.000 yılları arasında uzun bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun güney kesimlerinin yaşam için uygun şartlara sahip olması ve sözü edilen bitki ve hayvan türlerinin doğal yaşama alanı bulması nedeniyle Neolitik Çağın ilk kez burada başladığı düşünülmekte ve bu düşünce arkeolojik verilerle sürekli olarak desteklenmektedir. Würm Glasiyali sonunda iklimde meydana gelen

[178] age

[179] T. Matney, M. Roaf, J. MacGinnis ve H. McDonald (Der: N. Tuna, J. Greenhalgh and J. Velibeyoğlu); Ziyaret Tepe Kazıları: Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 387- 424.

ısınma ve nemlilik şartlarının artmasına bağlı olarak bu insanlar günümüzden önce yaklaşık 10.700 yıllarında Güneybatı Anadolu ile İç Anadolu'da çekilen göllerin kenarında ve Basra körfezinden başlayarak Güneydoğu Anadolu torosların eteklerine "Verimli Hilal" Anadolu bölümüne yerleşmişlerdir[180]. Palinolojik araştırma sonuçlarına göre, M.Ö. 9.000 yıllarından sonra Batı İran, kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Türkiye'de Pleyistosen'den Holosen'e geçilirken sıcaklığın arttığı M.Ö. 8.000-7.000 yılları arasında Batı Iran ve Anadolu'da daha az yağış düştüğü, buna karşılık aynı süre içinde Kuzey Suriye'de sıcaklık ve yağışın fazlalaştığı, Kuzey Irak'ta Zağros bölgesinde daha kurak ve sıcak bir iklimle karşılaşıldığı görülür[181]. Bu süre içinde Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'ye benzer iklimin yaşandığı kabul edilirse gerek nemin gerekse sıcaklığın tahıl bitkilerinin yetişmesine elverişli yeterli bir doğal ortam oluşturduğu söylenebilir. Özellikle Bismil yöresi ve yakın çevresinin, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'nin iklim koşullarına olan benzerliği oldukça yüksektir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Post glacial dönemde uygun ortam şartlarına sahip olması ve çok çeşitli bitki ve hayvan türlerinin doğal yaşama alanı bulması nedeniyle Neolitik Çağın ilk kez burada başladığı düşünülmekte ve bu düşünce arkeolojik verilerle de desteklenmektedir[182].

Neolitik'te elverişli iklim özelliklerine bağlı olarak Bismil depresyonunda, Dicle nehri sekilerinde ve vadi tabanından fazla yüksek olmayan alüvyal- kolüvyal depolar üzerinde tarıma elverişli alanlarda ilk açık alan yerleşmeleri ve "ilk üretime geçiş evresi" başlamıştır. Bu dönemde, yerleşik alanların yakın çevresindeki uygun arazilerde tarım yapılmaya başlanmış, yabani hayvanlar evcilleştirilmiş ve bu hayvanların etinden, sütünden ve gücünde faydalanılmıştır.

İnsan topluluklarının bu dönemde üretime geçmesi bir dizi gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Artık beslenmek için av hayvanlarının peşinde göç etmeye veya tükenen bitkilerin yerine yenilerini aramaya gerek kalmamış, aksine ekilen tohumların yetişmesini, üreyen hayvanların büyümesini uzun süre bir yerde bekleme gereği doğmuştur. Bunun sonucu olarak da insanlar göçebe hayat tarzından yerleşik

[180] İ. Atalay, 1994, Türkiye Vegetasyon Coğrafyası, Ege Üniversitersi yay., No: 19, İzmir

[181] U. Esin, 1981, İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa'da Doğal Çevre Sorunları. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayınları. İstanbul

[182] G. Tok, Uygarlığın Doğduğu Dönem- Neolitik Çağ, Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi, Mayıs- 2000.

düzene geçmeye başlamışlar, ilk köy toplumları da böylece yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Güneşte kuruyan çamurun sertleşmesinin öğrenilmesiyle ilk evler, daha sonra da kilin pişirilmesiyle çanak çömlek yapımı gelişmiştir.

Suriye- Mezopotamya bölgesini uygarlıkların ve tarih öncesi kültürlerin kaynağı olarak varsayan öngörü, Çayönü (Ergani), Nevali Çori (Hilvan), Halan Çemi (Silvan), Demir köy ve son olarak da Kortik Tepe kazılarından sağlanan veriler doğrultusunda değişmiş; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin yerleşik düzen açısından, Doğu Akdeniz ülkeleriyle eş zaman bir geçmişe sahip olduğu ve ortak bir gelişim süreci geçirdiği ortaya konmuştur[183].

Bismil yöresinde keşfedilebilmiş başlaca Neolitik dönem höyük ve dağınık buluntu yerleri (yerleşmeleri); Kortik Tepe, Hakemi Use, Salat Cami Tepe, Küçük Ambar Höyük, Kanyatan Tarlası ve Demirci Tepe- Demirköy olarak sıralanabilir[184].

Bismil depresyonundaki başlıca Neolitik dönem höyük ve dağınık buluntu yerleri ile coğrafi ortam özelliklerinin açıklanması, yöredeki doğal ortam- mekân ilişkisinin ortaya çıkarılması bakımından önemli olacaktır[185].

Kortik Tepe; Ağıl Köyü ve Aşağı Sazlık mahallesi yakınlarında yer almaktadır. Batman-Bismil arasında, Batman Suyu ile Dicle Nehri'nin birleştiği bölgede ve Batman İli'nin yaklaşık 14 km güneybatısındadır. Yaklaşık olarak 50x100 m genişliğinde bir alanı kaplamaktadır ve günümüzde tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Kuzeydoğusunda yer alan Ziyaret Tepe doğrudan Kortik Tepe ile bağlantılı olup, geniş bir alana yayılmış yerleşimin daha geç dönemini temsil etmektedir. Kuzeyindeki Aşağı Sazlık Mevkii de benzeri biçimde, bu yayılımın diğer bir parçasıdır[186]. Höyük, Gre Dimse, Çayönü, Hallan Çemi ve Demirköy yerleşmelerine olan yakınlığıyla da önemli bir konuma sahiptir[187].

Hakemi Use; Diyarbakır İli, Bismil İlçesi, Tepe Beldesi sınırları içinde yer alan höyük, Dicle Nehri'nin eski yatağının sağ/ güney kıyısında bulunmaktadır. Hakemi Use Tepe, 120 m çapında ve ovadan yaklaşık 4 m yükseklikte bir höyük yerleşmesidir. Höyüğün yüzeyi tarım nedeniyle tahrip olmuştur. Yerleşmenin yüzeyindeki tahribat nedeniyle üst katmanlara ait bilgiler sadece çanak çömlek

[183] V. Özkaya, 2004; 2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* Ankara, 103-116.
[184] http://www.tayproject.org ve http://www.arkeo.org, güncellenme tarihi: 05. 02. 2007).
[185] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*
[186] V. Özkaya ve diğ. 2002: Kortik Tepe 2000 Kazıları. Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojikve kültür varlıklarını kurtarma projesi: 2000 Yılı Çalışlmaları. ODTÜ/ Ankara
[187] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

parçaları ve mezarlardan elde edilebilmiştir. Bu bilgilere göre, Hakemi Use'deki en geç evrenin Erken Demir Çağı'na tarihlendiği ve höyüğün Yeni Assur Dönemi'nden sonra iskan edilmediği anlaşılmıştır. Bu döneme tarihlenen tabakanın altında MÖ. 2. binyıl'ın çeşitli evrelerine ait, çoğunluğu tek renkli çanak çömlek parçaları ve mezarlar bulunmuştur. Bu buluntuların altında ise iki yapı katıyla temsil edilen Neolitik Çağ tabakaları bulunmaktadır. MÖ 2. Binyıl ve Neolitik Çağ dolguları arasında herhangi bir steril katmana rastlanmamıştır[188]. Yerleşmede kültür katmanının yaklaşık 4 m olduğu saptanmıştır. Ana katman Geç Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir ve yaklaşık 3.5 m'lik bir dolgu içerir (Foto 29).

Salat Cami Tepe; Bismil'in yaklaşık 20 km doğusunda, Dicle nehrinin kolu olan Salat Çayı'nın kenarında yer almaktadır. Yerleşme, ilk olarak G. Algaze tarafından yapılan yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a ait olduğu tespit edilmiştir. Sürekli toprak alınması ve yapıların inşa edilmesi sonucu, höyüğün büyük bir kısmı ortadan kaldırılıp yok edilmiştir. Malzemenin en yoğun olarak toplandığı kısım, ada gibi kalmış yükseltilerin çevresi ve bu yükseltiler arasında kalan birimlerdir. Bu durum höyüğün merkezinin bu kesimde bulunduğuna işaret etmektedir. Tunç Çağı ve Orta Çağ'a ait olduğu anlaşılan bir kaç parça dışında, Salat Cami Tepe'de toplanan çanak çömleğin tümü, Neolitik Çağ'a aittir (Foto 30). Elde edilen malzeme, birkaç parça dışında, birbirine oldukça benzer özellikler taşımaktadır ve tümüyle aynı olmamakla birlikte, Kuzey Irak ve Suriye'den bilinen ve Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ın başlarına tarihlendirilen Proto-Hassuna grubuna yakınlık göstermektedir. Obsidien aletler arasında dilgiler daha yaygındır ve dilgilerle birlikte az sayıda yonga da ele geçmiştir[189].

Küçük Ambar Höyük; Ambar Köyü'nün güneyinde ve Ambar Çayı'na 100 m uzaktadır. Alçak bir höyük olan Küçük Ambar Höyük 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilmiş olup çok miktarda obsidiyen ve çakmaktaşı bulunmuştur. Bu buluntular Akeramik Neolitik'e tarihlenir[190].

---

[188] H. Tekin; Hakemi Use 2001 Yılı Kazısı ilk Sonuçları, Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 425- 462

[189] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[190] age

Foto 29 : Hakemi Use höyüğünde bulunan Neolitik döneme ait bir kap (Tekin, H., 2002). Diyarbakır Müze Müdürlüğü.

Foto 30 : Salat kasabası höyüğü (neolitik döneme ait bir yerleşme merkezi).

Demirci Tepe- Demirköy; Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Batman Çayı'nın batı yakasında, bu çayın Dicle'ye kavuştuğu yerden yaklaşık 20 km kuzey-kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yayvan olan höyük üzerinde, çayın zaman zaman getirdiği büyük seller tarafından, 300 m uzunluğunda ve 7 m derinliğinde bir kesit oluşmuştur. Pamuk ekilen doğal görünümlü bir sırt üzerine kurulu olan yerleşmenin yüzeyinde yürütülen tarım faaliyetleri yüzünden höyüğün genişliği saptanamamıştır.

1989 yılında, Batman ile Bismil arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında ilk defa tespit edilmiştir. 1993 yılında gerçekleşen ayrıntılı ikinci yüzey araştırmasından sonra bulgular dikkatle incelenmiş ve az sayıdaki Ortaçağ çanak çömleği dışında yerleşme yerinin büyük bir çanak çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmesi barındırdığı ileri sürülmüştür. Yüzeyde toplanan yontma taş endüstri bulgularına göre, yerleşmenin Hallan Çemi'den (Silvan- Batman arasında) daha geç, Çayönü'nün (Ergani yöresi) yuvarlak evler tabakasından ise daha önce olduğu sonucu çıkartılmıştır[191].

3.2.1.3. Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5.500- 3.000)

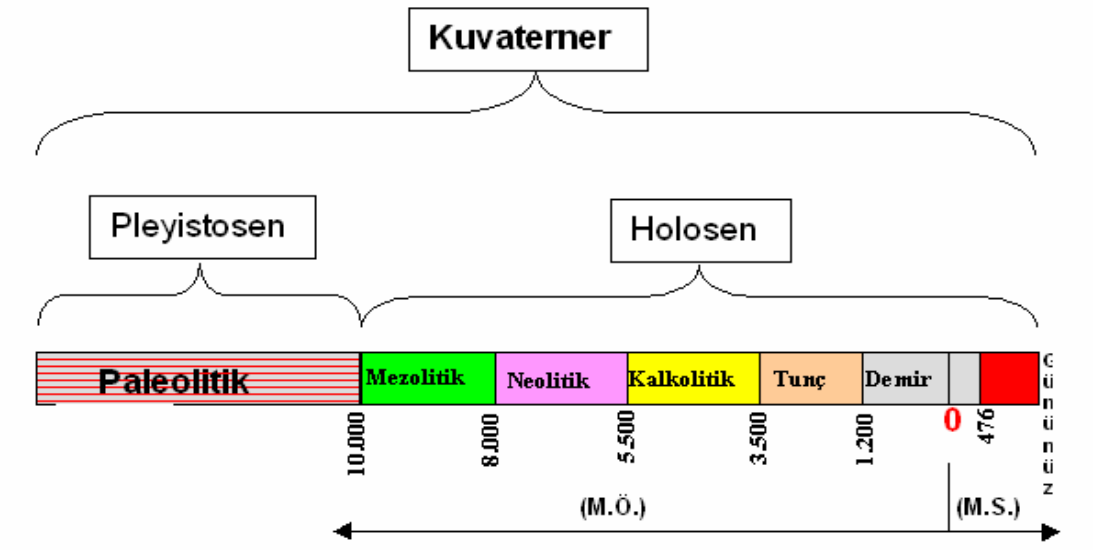
Adını taşın yanı sıra bakir kullanımından da alan Kalkolitik Çağ, kültür tarihinde ilk ön kent kültürlerinin başladığı dönem olarak bilinir. Yeni veriler, madenin ilk işlenmesinin Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz evresinde başladığını ortaya koymuşsa da, kullanımının çeşitlenmesi ve yaygınlaşması bu dönemde gerçekleşmiştir. M.Ö. yaklaşık 5.000- 3.000 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ, İlk, Orta ve Son olmak üzere üç aşamada incelenir. Gelişkin tarım ve hayvancılık, insanin sosyal yapısındaki değişimleri giderek çabuklaştırmıştır. Yöneticiler, din adamları, çeşitli zanaatçılar gibi farklı grupların yanı sıra anıtsal mimari, savunma ve sulama sistemleri, uzak mesafe ticareti ile lüks/prestij maddelerinin ticareti gelişmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Amanos ve Güney Toroslar'ın önünde Suriye'ye açılan bozkır platolardan oluşan doğal Coğrafyasıyla, "Verimli Hilal"in bir parçası olarak Doğu Anadolu'dan güneye, kuzeybatı Mezopotamya'dan kuzey Suriye'ye uzanan iki kültürel dünyanın karşılaştığı bir konumda yer alır. Toprak altındaki değerleriyle uzun süre Anadolu'nun bilinmezleri arasında yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yapılan bilimsel araştırmalar, bölgenin tarihi kültürel değerleri ve tarihi coğrafya özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

[191] *http://www.arkeo.org*

Bismil depresyonunda birçok höyükte yapılan kazı çalışmaları sonucunda Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik çağ araç ve gereçlerinin yanı sıra Kalkolitik Çağ dönemine ait çeşitli kültürel eşyalar da yaygın olarak bulunmuştur (Şekil 16). Parker and Dodd (2005,72)'un Kenan Tepe yöresinde yaptıkları arkeolojik kazı ve incelemeler sonucunda M.Ö. 4650 yılına ait çeşitli araç ve gereçler bulunmuştur[192].

Mezopotamya'dan Anadolu'ya ve İran'dan Doğu Akdeniz'e doğru olan göçlerin ve bu bölgeler arasında yapılan ticaretin ana mecrası üzerinde yer alan Bismil yöresi bu dönemde nüfuslanarak ön kent kültürü yaşamaya başlamıştır. Taşların kullanılmadığı kerpiç yapılar bu dönemi karakterize etmektedir[193].

Şekil 16 : Prehistorik dönemlerin Kuvaterner kronolojisi içindeki yeri

Bismil yöresinde, Kalkolitik döneme ait keşfedilebilmiş başlıca höyük ve buluntu yerleri; Salat Tepe, Müslüman Tepe, Kenan Tepe, Kelleha 2 Tepesi, Kavuşan Höyük, Giricano, Boz Tepe, Yenice Yanı No I, Yapılar Höyük, Girike yusuf Şero, Üçtepe (Kerh), Kardeş Tepe, Karavelyan Tepesi 2, Kanyatan Tarlası, Keleşadi Tepe, Hirbe merdon Tepe, Gültepe, Doğruç Tepe, Abdullahın Düzü, Abir Tepe, Büyük Ambar Höyük ve Çayırlık Yanı'dır. Bu döneme ait veriler arkeolojik veriler için taçdam çalışmalarından yararlanılmıştır[194].

---

[192] B. J. Parker and L. S. Dodd, 2005 - The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Preliminary Report from the 2002 Field Season. *Anatolica* 31: 69- 110.

[193] A. M. Graves. B. Helwing, 2002; Archaeology in Turkey. The Stone, Bronze and İron Ages. American Journal Of Archaeoogy, Volume, 107, No: 1, January 2003

[194]http://www.tacdam.metu.edu.tr ve http://www.tayproject.org; bilgi edinme tarihi: 20.07.2007

Salat Tepe; Yukarı Salat kasabasındadır. Dicle Nehri'ne kuzeyden kavuşan Salat Çayı'nın doğuya doğru kıvrım yaptığı kesimde yer alır (Foto 31). Bismil ilçe merkezine 14 km, uzaklıktadır. Salat Çayı vadisine ve ovaya hakim konumda olan höyüğün rakımı, 555 m Höyüğün bulunduğu mevkii doğudan mişevre Tepesi ve güneyden Ziyaret Tepesi ile çevrilmiştir. Salat Tepe'nin yer aldığı ova kuzeyde "Mollaali Gölü Mevkii", kuzeybatıda "Şor Gölü Mevkii"olarak adlandırılmaktadır[195]. Salat Tepe ilk kez 1989 yılında G. Algaze ve ekibi tarafından, bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında incelenmiştir[196]. 1998 ve 1999 yıllarında kapsamlı yüzey araştırmaları yapılmıştır. Hellenistik Dönem'de sağlam bir savunmaya sahip olan höyük, sonraki dönemlerde mezarlık olarak kullanılmıştır[197]. Binlerce yıl öncesine ait yapılarda kullanılan malzemelerin günümüze değin süregelmesi ilginçtir (Foto 32).

Müslüman Tepe; Şahintepe (Till Şahn) Köyü'nün kuzeybatı kenarında yer alır. Höyük, Dicle Nehri'nin güney kıyısında, güneyden gelerek vadi tabanının içine doğru uzayan bir yarımada görünümündeki doğal bir kayalık üzerindedir. Batı ve kuzey yönlerinden Dicle Nehri, doğudan ise, güneyden gelerek höyüğün eteklerini geçtikten sonra Dicle'ye dökülen Çoramezri Deresi ile sınırlanmıştır. Tepenin güneydoğu yamacından itibaren köy yerleşimi başlamaktadır. Höyük; Ay (2002) tarafından da belirtildiği gibi Kalkolitik çağdan başlayarak günümüze değin kesintisiz iskan edegelmiştir[198].

Kenan Tepe; Bismil İlçe merkezinin yaklaşık 15 km doğusunda, Diyarbakır-Batman karayolunun hemen yakınındadır. Yerleşme Dicle Nehri'ne doğru, Dicle nehri vadisine bakan kireçtaşı kayalıkları üzerinde ve nehirden 57m yükseklikte olan höyüğün doğusunda Dicle n., batısında ise höyüğe ulaşan tali bir yol geçmektedir[199].

---

[195] T. Ökse 1999, "Salat Tepe 1998 Araştırması / Salat Tepe Researches in 1998″ *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna ve J. Öztürk), Sayfa 333-351. OTDÜ /Ankara,

[196] G. Algaze and al., 1991 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons." *Anatolica* 17:175-240.

[197] J.B. Parker ve diğ. 2002; The Upper Tigtis Archaeological Research Project (UTARP) Year 2000 Excavations at Kenan Tepe, 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, sayfa: 435- 443, Ankara

T. Ökse 2006, A Monumental Middle Bronze Age Building at Salat Tepe on the Upper Tigris (Turkey). *Antiquity* 80, no. 309, September 2006.

http://fef.kou.edu.tr/"http://www.antiquity.ac.uk/ProjGall/okse/ındex.

[198] E. Ay, 2002; 200 yılı Müslümantepe Kazısı, 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, sayfa 415- 421, Ankara

[199] J. B. Parker, 2006;Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): Kenan Tepe 2004 Kazıları Ön Raporu, http://www.google.com.tr/search?q=Kenan+tepe+kalkolitik&hl=tr

Foto 31 : Kalkolitik döneme ait bir yapı (MÖ.3500). Yapının malzemesi bugünkü yapılardan (kerpiç) farksız gibi görünmektedir (Salat Tepe, Ökse, T., 2002). Diyarbakır Müze Müdürlüğü raporları.

Foto 32 : İsalı köyünde, kerpiçten inşa edilmiş iki katlı ev (Ağustos- 2007).

Kavuşan Höyük; İlçe merkezinin yaklaşık 10 km güneydoğusunda, Yenice Köyünün İnardı mahallesi sınırı içinde yer alır. şeyhan Çayı'nın Dicle nehri ile birleştiği noktanın hemen doğusunda, Dicle kıyı çizgisinin 65-70 m kadar güneyindedir. Höyüğün kuzey yarısı Dicle Nehri'nin taşkınlarıyla tahrip olmuştur. Güney etekleri ise büyük oranda şeyhan Çayının taşıdığı alüvyon ve çamur tabakasıyla dolmuş durumdadır. Höyüğün tüm yüzeyi de yoğun tarım faaliyetleri nedeniyle zarar görmüştür.

Girecano; İlçe merkezinin 11 km güneydoğusunda, Dicle Nehri'nin kuzey kenarındadır. Dicle Nehri, höyüğün batısında sarp bir kayalıktan sonra güneye doğru bir kıvrım yapmaktadır. Yerleşme doğal bir tepe üzerine kurulmuştur ve bu nedenle nehrin en yüksek olduğu durumlarda bile tehlikeye girmemektedir. Nehre hakim bir konumda olan tepe aynı zamanda kuzeye doğru oldukça geniş bir alanı kontrol edebilmektedir. Höyüğün 3 km güneydoğusunda Ziyaret Tepe yerleşmesi yer almaktadır[200].

Boz Tepe; İlçe merkezinin 8 km doğusunda ve Bismil-Batman karayolunun hemen güneyinde yer alır. Boztepe küçük ve alçak bir höyüktür. Bazı yerlerde kültür tabakaları 4 m derinliğe ulaşmasına karşın, höyüğün ön görünümünü çevredeki tepelerden ve kıvrımlı araziden ayırmak çok güçtür. Höyüğün üstü modern bir köyün kalıntılarıyla kaplıdır ve güneydoğu bölümünden yol geçer. Boztepe kazısı ODTÜ TAÇDAM'ın koordinatörlüğünde, Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında sürdürülmüş ve 1999 yılında Bradley Parker başkanlığında Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) tarafından yapılmıştır[201].

Yenice Yanı No I; İlçe merkezinin güneydoğusunda, Dicle Nehri'ne karışan şeyhan Çayı'nın doğu kıyısında, Yenice Köyü Eski Mezarlık Mevkii'nde yer alır. Yerleşmenin yakın çevresinde küçük bir pınar bulunmaktadır. Yaklaşık 1.2 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşme Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiştir. Bunların yanı sıra, yerleşmede Demir Çağı'na tarihlenen çanak çömlek parçaları ve mimari kalıntılar bulunmuştur[202]. 2002 yılı çalışmaları sonucunda Geç Kalkolitik 1'den 2'ye kadar olan

[200] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[201] http://www.tayproject.org/TAYages.layout=web; bilgi edinme tarihi: 09.09 2007

[202] S. Pollock ve R.Bernbeck, http://www.tacdam.metu.edu.tr, güncelleme tarihi: 21.07.2007

dönemlerde yerleşme nüfusunun sosyal ve ekonomik farklılıkları olduğu, hatta belki de çok küçük bir elit sınıf ile bunlara bağımlı işçilerden oluştuğundan söz edilmektedir. Takip eden Geç Kalkolitik 3 döneminde ise yerleşmenin sosyal ve ekonomik yapısında basitleşme görüldüğü ve Uruk tarzı bir yapılanmanın izlerine rastlanmadığı belirtilmektedir[203].

Yapılar Höyük; İlçe merkezinin 15 km doğusunda, Dicle Nehri ve Savur Çayı'nın birleştiği yerin güneyinde, Merdan (Yapılar) Köyü'nün hemen doğusunda yer almaktadır. Höyüğün üst kısmında mezarlık vardır. Yüzeyde bulunan malzemeler arasında Orta Tunç Çağı ve Hellenistik-Roma dönemi çanak çömleği çoğunluktadır. Bunun yanı sıra az sayıda Son Kalkolitik Çağ çanak çömleğine de rastlanmıştır[204].

Üçtepe (Kerhe Dicle); İlçe merkezinin 10 km güneybatısında, günümüzde Üçtepe olarak ismi değiştirilen eski Kerh ya da Kerh-i Dicle Köyü'nün hemen batı kıyısında yer almaktadır. Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Göksu Çayı, höyüğün doğusundan geçmektedir. Alttaki konglomera taban yükseltisi ile beraber 44 m yüksekliğindedir. 1865 yılında, yüzeyinden ele geçen iki Assur stelinden dolayı bu yerleşme ünlenmiştir. 1998 yılındaki kazıda ise geç devirlere tarihlenen tabakalarda Halaf (Geç Kalkolitik) Dönemi'nden başlayarak İTÇ (İlk Tunç Çağı)'de yerleşilmiş olduğu, ayrıntılarıyla yayınlanmamış yüzey bulgularından saptanmaktadır[205].

Kardeş Tepe; İlçe merkezinin 16 km doğusunda, Dicle'nin kolu Savur Çayı'nın batı kenarında bulunan yüksek doğal tepenin üzerinde yer alır. Tepe'deki düzlükte yaklaşık 30 m çapında, Roma Dönemi'ne ait olduğu düşünülen bir tümülüs bulunmaktadır. 2003 Yılı Salat Cami Tepe ve Bismil Alt Bölgesi Yüzey Araştırması'nda bu alanda çok sayıda obsidiyen ve çakmaktaşı dilgi ele geçmiştir. Gerek taş alet özellikleri gerekse de çanak çömlek parçaları yerleşmenin Kalkolitik Çağ'a tarihlendiğine işaret etmektedir[206].

Karavelyan Tepesi 2; İlçe merkezinin 13 km doğusundadır. Karavelyan Düzü'nün kuzeydoğu ucunda, Hıncıkauso Mahallesi'nin güneyindedir. Yerleşme yerinin çok yakınında Çeltikdüzü adlı bir bataklık alan vardır. Savur Çayı'nın batı,

---

[203] R. Bernbeck ve diğ., 2004: Yenice Yanında 2002 Kazıları; *25. Kazı Sonuçları Toplanısı*, sayfa;. 117-126. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara

[204] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[205] age

[206] age

Dicle Nehri'nin güney kıyısına yakın konumda, her iki nehrin taşkın ovasının kenarındaki alçak terasın üzerinde konuşlandırılmıştır. Yöredeki diğer Halaf Dönemi yerleşmeleri gibi (Çola Avika, Abdullahın Düzü Tarlası, Kelleha Tarlası II) 1-2 m yüksekliğinde, çok küçük bir höyüktür. Birikinti sekilerindeki verimli topraklar, yaz-kış akan nehirlerin kıyılarındaki hayvan beslemeye uygun otlaklar, buranın yurt yeri olarak seçiminde rol oynamıştır.

Keleşadi Tepe; Bismil-Batman karayolu üzerinde, Batman'a 8 km uzaklıkta yer alan Kaleşadi tepeler 1-8 arası numaralandırılmaktadır. En büyüğü asıl yerleşim yeridir. Yolun diğer yakasında yer alan ve ayrı olarak numaralandırılmış ve ayrı bir höyük gibi değerlendirilmiş alan ise höyüğün yol tahribinde kurtulmuş parçasını oluşturmaktadır. Höyüğün kuzeybatısında yer alan ve zayıf buluntu veren düz bir tepe üstü ise olasılıklı geç dönemde iskan edilmiş höyüğe bağlı bir birimi oluşturmaktadır. Kaleşadi olarak adlandırılan diğer tepeler ise buluntu vermeyen doğal oluşumlardır. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında hem höyüğün kesitinde oluşturulmuş teraslarda hem de yamaçlarda elde edilen malzeme, özellikle de Ninive 5 çanak çömlekleri, höyüğün Kalkolitik Çağ'dan itibaren sürekli iskan gördüğü ve Mezopotamya ile ticaret ilişkisinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanısıra tipik Orta ve Geç Tunç malzemesinin bolluğu höyüğün bu dönemlerde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir[207].

Hirbe Merdon Tepe; İlçe merkezinin yaklaşık 30 km doğusunda, Yukarı Dicle Vadisi ve Raman Dağı arasında, Batman Suyu ile Dicle Nehri'nin buluştuğu yerdedir. Hirbemerdon Tepe yerleşmesi, bölgenin jeolojik özelliğine uygun bir kayalığın üzerindedir. Yaklaşık 10.5 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşmenin doğu kenarı Dicle yatağı ile sınırlanmış, kuzeyi ise sulama kanalı nedeniyle aşınmıştır[208].

Gültepe; Gültepe höyüğü, ilçe merkezinin yaklaşık 12 km doğusunda, Gültepe Köyü'nün hemen doğusunda yer almaktadır. Yanında küçük bir göl olan höyüğün kuzeydoğu yamacında ise, büyük ölçüde toprak çekme nedeniyle oluşmuş, derinliği yaklaşık 8 m olan bir kesit vardır. Bu kesitte iyi korunmuş durumdaki kerpiç duvarlar açığa çıkmıştır. Yüzeyden toplanan malzemeler arasında Son Kalkolitik Çağ çanak çömleği çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra İlk ve

[207] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları, 2007.

[208] *http://www.arkeo.org; bilgi edinme tarihi; 07.07.2007*

Orta Tunç Çağı'na ait parçalara da rastlanmıştır. Özellikle İlk Tunç Çağ'a ait olan metalic ware parçası, önemli buluntular arasındadır[209].

Girike Yusuf Çero; Bismil İlçe merkezinin 15 km doğusunda, Dicle'nin hemen kuzeyinde bulunan düzlükte yer almaktadır. Yaklaşık Höyüğün üzerinden bir toprak yol geçmektedir. Bu yerleşmenin daha önceki yüzey araştırmalarında tespit edilip edilmediği tam olarak saptanamamıştır. Ancak, yüzeyden toplanan malzemeler arasında, Son Kalkolitik Çağ ve Orta Tunç Çağ çanak çömleği çoğunluğu teşkil etmektedir[210].

Doğruç Tepe; İlçe merkezinin 2 km güneydoğusunda, Bismil- Tepe (Behramki) karayolunun hemen kuzeyinde yer almaktadır. Höyüğün güney kısmı, toprak çekimi sonucu büyük tahribata uğramıştır. Burada sayısı az olmakla birlikte, Obeid dönemi çanak çömleği bulunmuş, bunlar arasında her iki yüzeyi boya bezemeli bir parçaya da rastlanmıştır. Bunun yanı sıra yine az sayıda Son Kalkolitik Çağ çanak çömleği de mevcuttur, ancak çoğunluğu teşkil eden Demir Çağı ve Roma Dönemine tarihlendirilebilen parçalardır[211].

Çayırlık Yanı; Çayırlık Yanı yerleşmesi, Bismil ilçe merkezinin yaklaşık 5 km doğusunda, Dicle Nehri'nin kolu olan Pamukçu Çayı'nın kenarında yer almaktadır. Bismil-Batman karayolunun hemen yanında bulunan Çayırlık Tepe'nin 200 m kadar güneyindedir. Yerleşmenin güney yamacı ve onun etrafındaki tarlalarda araştırma yapılmıştır. Güney yamacında sulama amaçlı hendekler oluşturulduğu saptanmış, bu hendek kesitlerinde ise bir binaya ait taş temeller ve bir fırının yer aldığı gözlemlenmiştir. Yüzeyden toplanan malzemeler arasında az miktarda Son Kalkolitik Çağ çanak çömleği ile Demir Çağ ve Orta Çağ'a tarihlenen çok sayıda parça bulunmuştur[212].

Büyük Ambar Höyük; Ambar Köyü'nün içinde yüksek (11 m) bir höyüktür. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında tespit edilmiştir. Peasnall, höyüğün mezarlık olarak kullanılmasından, daha evvelce de uzun bir süre yine mezarlık olarak kullanıldığını tahmin etmektedir. Toplanan çanak çömlek arasında bir parça Obeyid

[209] Diyarbakır Müze Müdürlüğü Raporları.

[210] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[211] *http://www.arkeo.org*

[212] age

malzeme, geç 3. bin "dark-rimmed orange ware", bir mühür baskılı parça ve yeşil sırlı malzeme vardır[213].

Abdullah'ın Düzü; Yukarı Salat kasabasından Aşağı Salat mahallesine giden toprak yolda 2 km ilerledikten sonra toprak yolun hemen kuzeydoğusunda yer almaktadır. Salat Çayı'nın doğu yakasında, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında, Salat Çayı'nın Dicle Nehri'ne kavuştuğu yere yakın konumdadır. Dicle Nehri'nin taşkın ovakısmındaki alçak teras (seki) üzerindedir. Tarım yapılırken yüzey toprağının derin sürülmesi ile kısmen tahrip olmuştur[214].

3.2.1.4. Tunç Çağları ve Sonrası

Dünyanın ilk uygarlıklarından günümüze değin doğal ortam koşulları ile insanın mekan kıldığı alanlar arasında, coğrafi ortam koşulları bakımından sıkı bir ilişki vardır. Belli periyotlar dahilinde özellikle doğal afetler (iklim salınımları, sel felaketleri ve değremler) sonucu yerleşim alanlarının yer değiştirmesi oldukça yaygın bir durumdur. İklim koşullarından etkilenerek belli çağlarda anormal çekik ve taşkın dönemleri yaşayan ana akarsular yerleşim birimlerinin kurulu bulunduğu alanların yer değiştirmesine neden olmaktadır. Mezopotamya bölgesine hayat veren akarsulardan biri olan Dicle nehri de iklim salınımları sonucu belli periyotlarda seviye değişikli yaşamıştır. Bu seviye değişiklikleri ile meydana gelen akarsu seki sistemleri bu dönemlerde yerleşim alanları için ideal ortamlar oluşturmaktaydı.

Tarih öncesi uygarlıklarının gelişme sürecinde Kalkolitik çağdan sonra ve Demir Çağdan önce gelen evre Tunç Çağı Olarak tanımlanmaktadır. M.Ö. 3. bin başlarında Anadolu'da yaşayan insanlar, bakıra kalay katarak tunç elde etmişler, bunun yanı sıra devrin bilinen bütün madenlerini dökme ve döğme tekniğiyle olağanüstü bir ustalıkla işlemişlerdir[215]. Bu yeni dönem, önceki çağların tarım, hayvancılık, dokumacılık, çömlekçilik gibi buluşlarına, daha güçlü silahların üretilmesine, daha önce süs eşyalarının yapılmasına olanak veren bakır ve kalay alaşımı olan tuncun keşfini eklemiştir. Besin üretimi alanında olduğu gibi, metal işleme alanında da teknolojik gelişmeler her bölgede eş zamanlı gelişmemiştir. Anadolu'da M.Ö. 3000- 1200 yılları arasında ele alınan Tunç Çağlarının ilk

[213] http://www.tayproject.org/ bilgi edinme tarihi; 24. 07. 2007

[214] age

[215] S. Karadoğan, 2005, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sayfa. 239, Elazığ

döneminde daha çok Kalkolitik dönemin tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Anadolu ve Mezopotamya uygarlıkları arasında geçiş özelliği gösteren Bismil yöresinde, Bronz alet kullanımı çok yaygın değildir.

Bismil yöresinde klimatik şartların uygun olması ve doğal ortam insan ilişkisinin ilk geliştiği alanlardan biri olması bakımından önemlidir. Parker, (2002)'de belirtildiği gibi; Kenan Tepe'de tarih öncesi dönemlerde, bir kaç dönem boyunca farklı uygarlıklar Güneydoğu Anadolu bölgesinde güçlenerek sömürge ve ticaret merkezleri hatta bu merkezlere başkentlik eden ve ön karakol görevi görmüştür. Geç kalkolitik çağda düşük kent ve kasaba özeliği gösteren Kenan Tepe; Erken Demir Çağ döneminde ise daha gelişkin kasaba ve kültür merkezi olmuştur[216]. Bölgede günümüzden 3000 yıl önce iklimin kuraklaşmasına ve sekinin taşkın sedimentleri ile nispeten yükselmesine de bağlı olarak Dicle'nin taşkın tehdidi kısmen sona ermiş ve höyükte yeniden yerleşilmeye başlanmıştır[217].

İklimin Kalkolitik döneme göre yavaş yavaş nemliliğe doğru gittiği, buna bağlı olarak da höyüğü tehdit eden ilk taşkınların başladığı ve Erken Tunç Çağı I sonunda ise iklim değişikliğinin zirve noktasına ulaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Aşağı Salat Höyüğünde jeoarkeolojik incelemeler yapan Doğan (2003)'nın da belirttiği gibi Erken Tunç Çağı I ve M.Ö. 1. bin yıl arasındaki yerleşim kesintisi iklimde taşkınlara yol açan değişimin M.Ö. 1. bin yıla kadar devam ettiğini ve höyük çevresinin taşkın tehdidi altında olduğunu göstermektedir. Höyükte son olarak Dicle ve Salat çayının yolaçtığı 1969 yılı taşkını yaşanmış ve bu taşkından Aşağı Salat halkının büyük bir bölümü Yukarı Salat Kasabasına taşınmıştır. Bu son taşkın ve göç olayı Aşağı Salat köyündeki insanlar ile Erken Tunç Çağı I insanlarının aynı kaderi paylaştığını ve bu sahada geçen yaklaşık 5000 yıl içerisinde doğal olayların ve yerleşme mantığının hiç değişmediğini göstermektedir. Bölgede değişken olan Paleoklimatik koşullar ile Dicle'nin taşkınları ve Aşağı Salat Höyüğündeki yerleşim dönemleri arasında tam bir uyum görülmektedir.

Yukarı Mezopotamya bölgesi (Bismil yöresi dahil) insan yaşamı için uygun doğal ortam koşuları (iklim, tarım alanları, akarsu…vs) sunduğundan bölgede

---

[216] B. J. Parker, 2002, The Upper Tigris Archaeologial Research Project (UTARP) Year 2000 Excavations At Kenan Tepe. Page; 435

[217] U. Doğan, 2003; Aşağı Salat Höyüğünün Jeoarkeolojisi, 18. Arkeometri Toplantısı Sonuçları. Sayfa: 136, Ankara

egemenlik savaşları oldukça yoğun yaşanmıştır. M.Ö.2000'li yıllarda (G.Ö. 4.000 yıllarda) Asurlular ile Huriler arasında Dicle ovasının paylaşımı ve Mezopotamya üzerinde egemenlik kurma çabaları nedeniyle sürekli savaşlar meydana gelmiştir. Asurlular, Üçtepe köyünde bulunan ve halen çok büyük bir kısmı tepe altında bulunan büyük bir saray inşa ederek, burayı Hurilere karşı ileri bir üs karakolu olarak kullanmışlardır. Bu sarayın adı Tuşpa olup Asur kralı Banibal tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu Sarayın bulunması 1865 yılında ünlü İngiliz Seyyahı Taylor'un Bismil'e gelerek Üçtepe höyüğü üzerinde yapmış olduğu kazıda Asurca yazılı iki Dikilitaş'ı bulması ile başlamıştır[218].

Üçtepe höyüğünde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, adı tarihte Tuşpa olarak geçen büyük bir Asur Sarayının kalıntıları bulunmuştur. Bu kazılarda Huriler, Asurlular, Romalılar ve Helenistik çağa ait birçok altın ve bronz heykeller, çeşitli paralar, cam eşyalar ve çok sayıda tarihi eserlerin ortaya çıkarılması yörenin tarihi "coğrafi ortam" özellikleri hakkında önemli detaylar vermektedir.

Bu höyük dünyanın en eski yerleşim birimlerinden biri olduğu ve bulunan sarayı Asurlara ait dünyanın en büyük casusluk merkezi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Asurlar stratejik önemi bulunan bu sarayı Şimdiki Diyarbakır'a bağlamak için Üçtepe ile Ambar beldesi arasında bulunan Dicle nehri üzerine bir karayolu köprüsü yaptırmıştır. İpek Yolunun güney kolu bu köprü vasıtası ile yapılmakta idi. Bu köprünün halen kalıntıları Dicle altında mevcut olup, taşlarının Demiryolu Köprülerinde kullandığı rivayet edilmektedir. Asurlar M.Ö. 1050 yılında Hurileri büyük bir yenilgiye uğratarak Mezopotamya'nın içlerine çekilmelerini sağlamıştır.

Yukarı Dicle Havzası Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) kapsamında yapılan araştırma ve inceleme kazılarına göre yörenin tarihsel yerleşim mekanları bakımından son derece zengin ve eski yerleşim birimlerine ev sahipliği yaptığı ortaya çıkmaktadır.

Büyük Ambar Höyük; Ambar Köyü'nün içinde yer alan ve 11 m yüksekliği olan bir höyüktür. 2002 yılında yapılan yüzey araştırmasında höyüğün mezarlık olarak kullanılmasından, daha evvelce de uzun bir süre yine mezarlık olarak

[218] http://www.geocities.com/toganakta/bismil.html, bilgi edinme tarihi; 24.07.2007

kullanıldığı tahmin edilmektedir. Toplanan çanak çömlek arasında Obeyid dönemi malzemeler dikkat çekmektedir[219].

Gire Dimse; Yukarısalat köyünün doğu-güneydoğusundaki Köprü Köy'ün yaklaşık 1,2 km kuzeyinde yer almaktadır. 500 m yükseklikte yer alan höyükte yapılan kazı sonucunda ele geçen çanak çömlekler İslami-Ortaçağ, Hellenistik-Roma, Geç Asur, Yeni Asur, Geç 2. bin ve Mitanni-Orta Asur olarak gruplanmıştır.

Gültepe; Bismil ilçe merkezinin yaklaşık 12 km doğusunda, Gültepe Köyü'nün hemen doğusunda yer almaktadır. Yanında küçük bir göl olan höyüğün güneydoğunda teras gibi uzanan bir kısım görülmektedir. Kuzeydoğu yamacında ise, büyük ölçüde toprak çekme nedeniyle oluşmuş, derinliği yaklaşık 8 m olan bir kesit vardır. Bu kesitte iyi korunmuş durumdaki kerpiç duvarlar açığa çıkmıştır. Yüzeyden toplanan malzemeler arasında Son Kalkolitik Çağ çanak çömleği çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra İlk ve Orta Tunç Çağı'na ait parçalara da rastlanmıştır. Özellikle İlk Tunç Çağ'a ait olan metalic ware parçası, önemli buluntular arasındadır.

Hirbe Merdon Tepe; İlçe merkezinin yaklaşık 30 km doğusunda, Yukarı Dicle Vadisi ve Raman Dağı arasında, Batman Suyu ile Dicle Nehri'nin buluştuğu yerdedir. Hirbemerdon Tepe yerleşmesi, bölgenin jeolojik özelliğine uygun bir kayalığın üzerindedir. Yaklaşık 10.5 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşmenin doğu kenarı Dicle yatağı ile sınırlanmış, kuzeyi ise sulama kanalı nedeniyle aşınmıştır. Yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen bulgulara dayanarak Hirbemerdon Tepe'nin Neolitik Çağ'dan Selçuklu Dönemi'ne kadar yerleşim gördüğü düşünülmüştür. Ancak, devam eden kazı çalışmalarıyla tabakalanma daha net olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre yerleşmenin en erken evresi, saman katkılı mal örnekleri ile temsil edilen Geç Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4. binyıl) tarihlenmektedir. En önemli arkeolojik evrenin MÖ 3. binyıl ile 2. binyıl ortası arasına tarihlendiği ve kırmızı-kahverengi boya astarlı mal örnekleri ile tüm yerleşmede temsil edildiği belirtilmektedir. Bu evreden sonra kısa bir süre terk edilen Hirbemerdon Tepe, Demir Çağı'nda tekrar yerleşim görmüştür. Son yerleşme bundan çok daha sonraya, İslam

[219] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

Dönemi'ne tarihlenmektedir[220]. Höyükte yapılan çalışmalar sonucunda ulaşılan tabakalar, Demir Çağı, Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ olarak sıralanmaktadır.

Üçtepe (Kerhe Dicle); Bismil İlçe merkezinin 10 km batı-güneybatısında, günümüzde Üçtepe olarak ismi değiştirilen eski Kerh ya da Kerh-i Dicle Köyü'nün hemen batı kıyısında yer almaktadır. Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Göksü Çayı'nın doğu kıyısındaki höyük, konglemeratik yükselti üzerinde yer almaktadır. Bu doğal tepe (614) ile beraber 44 m yüksekliğindedir. Göksü Vadisi'ne hakim noktada olan höyük, güneyden kuzeye doğru giderek alçalan oval bir tepe görünümündedir. 1865 yılında J.G. Taylor tarafından, kireçtaşından yapılmış Asur stellerinin varlığı ile bilim dünyasına tanıtılmıştır. Höyükte yapılan sistemli yüzey toplamasında Halaf Dönemi'nden (Kalkolitik Çağ) Geç Hellenistik Dönem'e kadar yerleşim gördüğü anlaşılmıştır. Kazıda ise özellikle Yeni Asur Dönemi'ne ait tabakalar önemli bulgular kazandırmıştır.

Aşağı Salat; Bismil İlçe merkezinin 33 km doğusunda, Yukarı Salat kasabasının 3 km güneyinde yer alır. Höyük üzerinde bugün Yukarı Salat Beldesi'ne bağlı Aşağı Salat Mahallesi bulunmaktadır. Dicle Nehri'nin kıyısındaki höyük, Salat Çayı ile Dicle'nin kavuştuğu noktanın hemen 2 km doğusundadır.

Höyük, Dicle Nehri ve kolları tarafından beslenen bir araziye sahiptir. Yukarı Salat kasabasına bağlı bir yerleşim birimi olan Aşağı Salat mahallesi Dicle nehrinin hemen kısında kurulmuştur. Diyarbakır ile Batman arasında, batıdan doğuya doğru akan Dicle'nin bu kesimdeki havzası deniz seviyesinden yaklaşık 500 m yüksekliktedir. Aşağı Salat Mahallesi'nin altında kalmış olan höyük bugünkü nehir seviyesinin yaklaşık 3 m yukarısındaki teras üzerinde bulunan küçük boyuttaki höyüğün kültür dolgusu, modern yerleşmenin orta kesimlerinde yaklaşık 5 m yüksekliktedir. Dicle Nehri'nin taşkınları nedeniyle höyüğün güney kesimi tahrip olmuştur. Kazı çalışmaları sırasında, Ortaçağ'a tarihlenen iki ve taş temeller ile bunların altında, yüzeyden yaklaşık 1.5 m derinlikte ise İlk Tunç Çağı'na tarihlenen mezarlar ortaya çıkarılmıştır[221].

Tunç Çağları boyunca, Batı Anadolu'dan Yukarı Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir alanda görülen dikdörtgen planlı taş sandık mezarların Aşağı Salat

[220] *http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik*

[221] U.Doğan, 2002; a.g.e.

yerleşmesindeki örnekleri Birecik Barajı Mezarlığı ve Arslantepe'de bulunan mezarla karşılaştırılmaktadır. Ele geçen seramik buluntularına, özellikle de Ninive 5 vazolarına dayanılarak, mezarlar İlk Tunç Çağı'nın başlarına tarihlenmiş ve bu kapların teknik açıdan Geç Uruk Çağı özelliklerinin devamı niteliğinde olduğu belirlenmiştir. Bu verilere göre, Aşağı Salat'ın Kuzey Mezopotamya'da Geç Uruk-Erhanedanlar Devri bağlantısını önemli ölçüde aydınlatacağı düşünülmektedir[222] 2002 yılında yapılan çalışmalarda İlk Tunç Çağ I'e tarihlenen bir mezarın güneydoğu tarafında bir tuğla parçasının ele geçmiş olması Aşağı Salat İlk Tunç Çağ I mezarlık alanında MÖ 1.bin'e tarihlenen başka mezarların da olabileceğini düşündürmüştür[223]

Hanigevran;1960 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi İlk Üretimciliğe Geçiş Dönemi yerleşmelerini saptamaya yönelik araştırmada saptanan höyük, 750 m yükseklikte (rakım) yer almaktadır. 25 m yüksekliği olan büyük bir höyüktür. Hanigevran adlı çağdaş yerleşimin altında uzanan bu höyükte İlk Tunç Çağ'a ait çanak çömlek parçaları toplanmıştır[224].

Kenan Tepe; Bismil İlçe merkezinin yaklaşık 15 km doğusunda, Diyarbakır-Batman karayolunun hemen yakınında yer almaktadır. Yerleşme Dicle Nehri'ne doğru, Yukarı Dicle Havzası'nın geniş vadisine bakan kireçtaşı kayalıkların üzerinde, nehirden 56.3 m yükseklikte yer alır. Höyüğün doğusunda Dicle Nehri akmaktadır ve batısından höyüğe ulaşan tali bir yol geçmektedir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda, beş ana dönem boyunca süren bir yerleşmenin varlığı ortaya çıkartılmıştır. Kenan Tepe'de (530 m) ortaya çıkarılan en erken yerleşme Obeid Dönemi'ne (Geç Kalkolitik) tarihlenmektedir. Geç Kalkolitik'e tarihlenen buluntulara höyüğün doğu kesiminde yoğun olarak rastlanmıştır. Geç Kalkolitik-İlk Tunç geçiş evresine ait buluntular da ele geçmiştir. Yerleşmenin çeşitli yerlerinde ele geçen çanak çömleklerin analizi ve iki radyokarbon tarihine dayanılarak, yerleşmedeki iskanın en azından İlk Tunç Çağı'nın ilk yarısı boyunca devam ettiği düşünülmektedir. Orta Tunç Çağı buluntuları höyüğün doğu, batı ve kuzey eteklerinde ortaya çıkarılmıştır. Kenan Tepe'nin Erken Demir Çağı boyunca küçük bir yerleşme olduğu

[222] S. Y. Şenyurt, 2002a: "Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 641- 668.

[223] S. Y. Şenyurt, 2002c; 2000 yılı Müslüman Tepe Kazısı, 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Sayfa; 678- 679. Ankara

[224] *http://www.arkeo.org/bilgi edinme tarihi: 11.05.2007*

düşünülmektedir. Hellenistik Dönem'de sağlam bir savunmaya sahip olan höyük, bu dönemden sonra mezarlık olarak kullanılmıştır.

Obeid Dönemi yapısının dışındaki yüzeyden alınan bir örnek kalibre edilmiş 2 sigma tarih vermiştir: MÖ. 4800- 4660 ve MÖ. 4640- 4620. Geç Kalkolitik örnekeri ise yaklaşık MÖ 3600- 3500 arasını ve en erken yaklaşık MÖ 3100 tarihlerini vermiştir. En erken kontekstten elde edilen kalibre edilmiş 2-sigma tarihler ise MÖ 3360–3030; MÖ 3630–3570 ve MÖ 3540–3360; MÖ 3660–3620; MÖ 3600–3520 ve MÖ 3350–2910 olarak belirlenmiştir[225]. Kazı çalışmalarından alınan sonuçlara dayanılarak, Kenan Tepe'nin Obeid Dönemi'nde küçük bir köy yerleşmesi olduğu önerilmektedir. Yerleşme Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı boyunca genişlemiş ve aşağı höyük de yaygın olarak yerleşim görmüştür. Geç Kalkolitik sonu ya da İlk Tunç başlarında, yukarı höyük kısmen ya da tamamen taş temelli kerpiç duvarlarla çevrilmiş olmalıdır. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç kalıntılarının sonraki dönemlere ait malzemeyle kaplı olmaması nedeniyle, Kenan Tepe'nin en geniş yerleşme yayılımına M.Ö. 4. bin sonları ve 3. bin başlarında ulaştığı düşünülmektedir[226]. Yerleşme MÖ. 5.binyıl ortalarından Osmanlı Dönemi'ne kadar süren bir zaman dilimini kapsayan çeşitli dönemlere ait kanıtlar sunmaktadır.

Ziyaret Tepe; Tepe kasabasının hemen doğusunda, Dicle ve Batman nehirlerinin birleşme noktasının 20 km batısında yer alır. Dicle'nin güney kıyısında bulunan höyük, Ilısu Barajı yapılınca, baraj gölünün hemen kenarında kalacaktır ve su seviyesinin yükselmesiyle kısmen etkilenebileceği belirtilmektedir. Yerleşme, Dicle'nin taşkın ovasının kuzeyinde ve güneyinde bulunan geniş ve alçak teraslar üzerindeki büyük höyüklerden biridir. Bu verimli arazide bulunan höyük aynı zamanda Dicle üzerinden doğu-batı trafiğinin kontrol edilebileceği stratejik bir noktada yer almaktadır. 2002 yılı çalışmalarında İlk Tunç Çağ'a tarihlenen uzun bir tabaka silsilesi tespit edilmiş fakat iyi korunmuş mimariye rastlanmamıştır[227].

---

[225] B. J. Parker and all. 2002; The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP) Year 2000 Excavations at Kenan Tepe 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Sayfa: 435- 443 Ankara

[226] B. J. Parker and all., 2002, a.g.e., Sayfa: 435- 443 Ankara

[227] T. Matney, Michael Roaf, John MacGinnes; 2000 yılı Ziyaret Tepe Kazıları, Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları. ODTÜ, TAÇDAM, sayfa: 517- 548

Ziyaret Tepe'nin en yoğun yerleşildiği dönemin Orta ve Yeni Assur Çağı olduğu, tepenin bu dönemde akropolü ve aşağı şehri olan önemli bir garnizon kenti olduğu anlaşılmaktadır. Henüz kazı yapılmamış olmasına rağmen sistematik yüzey araştırmasında toplanan çanak çömleğe göre Ziyaret Tepe'nin yerleşim gördüğü dönemler 2002 yılına kadar şu şekilde sıralanmıştır: Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ (yaklaşık MÖ 6000- 5000) Orta Tunç Çağı (yaklaşık MÖ 2000- GÖ 1600) Son Tunç Çağı (yaklaşık MÖ 1300- 1200/1100) Erken Demir Çağı (yaklaşık MÖ 1200/1100- 900) Geç Demir Çağı (yaklaşık MÖ 900- 600) Geç Roma Dönemi Sasani/Erken İslam Dönemi[228]. Yine yüzey buluntularından, höyükte Demir Çağından sonra yerleşilmediği; kuzey ve batı yamaçlarda yoğun Orta Tunç Çağ malzemesinin yanısıra Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ malzemesi bulunduğu, güney yamaçta ise bu erken çağa ait buluntulara rastlanmadığı bildirilmektedir. Aşağı şehirde de Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ temsil edilmemektedir[229]. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarına tarihlenebilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Tabakalanma hakkındaki düşünceler 2002 yılında yapılan kazılarla değişmiştir. Önceki raporlarda, 1997 yılındaki yüzey araştırmasında ele geçen kaba, el yapımı çanak çömleğe dayanarak yerleşmenin en erken dönemi Son Neolitik ya da İlk Kalkolitik'e tarihlendirilmiştir. Ancak basamaklı çalışmalar, 2002 yılında burada ele geçen ve M.Ö. 3. binyıl tabakalarında yer alan el yapımı çanak çömlek yüzey araştırmasında bulunan malzemenin yanlış değerlendirilmiş olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgulara dayanarak yerleşmenin tabakalanması ile ilgili yeni görüş, MÖ 3. bin yıldan Geç Assur Dönemine kadar kesintisiz yerleşim gördüğüdür[230].

3.2.1.5. Bismil Yöresinde Prehistorik Yerleşme Yerleri ile Doğal Ortam İlişkileri

Doğal ortam koşulları bakımından, çevresine göre farklılıklar arz eden Bismil depresyonu, Paleolitik dönemde insan yaşamı için uygun yaşamsal zenginlikler barındırmaktaydı. Würm glacial döneminin etkisiyle iklimde soğumalar tedrici olarak artmış ve böylelikle insanlar yakın mağaralara çekilmişlerdir. Hasankeyf, Silvan, Gercüş ve Savur yöresindeki dağlık alanlarda birçok mağaranın (Eocen- Oligosen yaşlı

[228] T. Matney 1998: Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 1997" Arastirma Sonuçlari Toplantisi 16: 255-266.

[229] T. Matney, 1998. "Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 1997" Arastirma Sonuçlari Toplantisi 16: 255-266.

[230] T. Matney, 2003 "Fifth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 2001 Season" Kazi Sonuçlari Toplantisi 24: 233-242.

kireç taşlarının yaygın olduğu yörede mağara oluşumları yaygındır) bulunması düşüncemizi desteklemektedir. Üst Paleolitik ile Epipaleolitik döneme doğru Würm glacial döneminin etkisi tedrici olarak azalmıştır. Klimatik koşulların tekrar iyileşmesi ile birlikte Paleolitik- Epipaleolitik insanı açık alanlara doğru açılmış ilkel mekanlar inşa etmiştir (Harita 7, 8, 9). Paleolitik ve Epipaleolitik dönem boyunca Bismil depresyonu, yakın çevresine göre uygun yaşamsal olanaklara sahip olduğundan, Dicle nehri, boyunca bu döneme ait onlarca yerleşim birimi kurulmaya başlanmıştır. Özellikle yörenin klimatik ve hidrogrfaik ortam uygunluğu nedeniyle Paleolitik insanı, Dicle nehri kıyısına yerleşerek hem yapı malzemesi hem de kültürel (kum, kil, mil ve sileksten çeşitli çanak, çömlek) araçlar yapmıştır. Yakın çevreden topladığı uygun kayaçları da şekillendirerek (yontarak) dilgi, yonga ve kazıyıcılar üretmiştir. Ayrıca, yanı başında akan Dicle suyundan balık avlamış ve Güneydoğu Toroslar ile Mardin eşiğinden de avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamını sürdürmüştür.

Neolitik Çağın ilk evresinde insanoğlu ilk yerleşimleri kurmuş olmasına rağmen henüz topraktan çanak çömlek yapma aşamasına gelememiştir. Bu ihtiyacını ahşap ve taşları oyarak biçimlendirdiği kapkacaklarla sağlamışlardır. Bu nedenle bu döneme Aseramik Neolitik Dönem adı verilir[231]

Bismil ilçesindeki Neolitik dönem yerleşmeleri ve dağınık buluntu yerleri, Paleolitik dönem yerleşmelerine göre Dicle nehri kıyısına daha yakın oldukları görülmektedir. Bu durumun, söz konusu dönemlerdeki Dicle nehrinin su seviyesi ile genel iklim koşulları arasında sıkı bir ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Doğan (2002)'nın da belirttiği gibi Mezopotamya G.Ö. 18.000- 12.000 yılları arasında nemli bir iklime, 2.000 ve 9.000 yılları arasında ise kurak bir iklime sahipti. Potts (1997), G.Ö. 10.000 ile 6.000 yılları arasında Mezopotamya'da subpluviyal bir iklimin etkili olduğunu belirtmektedir[232]. Bu açıklamalarda da belirtildiği gibi Paleolitik dönemde nemli, Neolitik dönemde ise kurak iklim koşulları hüküm sürmüştür. Nemli Paleolitik dönem koşullarında artan su seviyesine paralel olarak yerleşim alanları Pleyistosen seki sistemleri üzerinde inşa edilmişlerdir. İklimdeki kuraklaşma ve su seviyesinin azalmasına bağlı olarak Neolitik dönemde yerleşim birimleri bir basamak daha alçak olan seki sistemleri üzerine kurulmuştur. Bismil depresyonunda karstik gelişim ve

[231] *http://www.arkeo.org/icerik.asp?menubilgi edinme tarihi: 05.02 2007.*

[232] U. Doğan, 2002, Aşağı Salat Höyüğü'nün Jeoarkeolojisi. 18. Arkeometri Sonuçları toplantısı, 27-31 Mayıs/ Ankara

yoğun tarım faaliyetleri sonucu topografya ciddi şekilde bozulmalara maruz kaldığından seki sistemleri önemli derecede deforme olmuşlardır.

Yukarı Dicle havzasında yer alan Bismil ilçesinindeki yerleşme ünitelerinin neredeyse tamamı, tarihi yerleşme birimlerinin (höyüklerin) hemen yakınında kurulmuşlardır. Özellikle Dicle nehri vadisinin uzandığı Bismil ovası boyunca yer alan yerleşmelerin tamamı bir veya birden fazla höyüğün yakınında kurulmuşlardır. Bu günki yerleşim birimlerinin dışında da birçok höyüğün olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu höyüklerin bir kısmı tarım alanı olarak kullanıldığından, ciddi boyutta tahrip olmuşlardır. Kavuşan höyük bu höyüklere örnek olarak verilebilir.

3.2.2. Bismil İlçesindeki Yerleşmelerin Tasnifi

Yerleşme kavramının çok geniş bir tanımı vardır. Kısaca tanımlamak gerekirse; insan yaşamı için uygun doğal ortam koşullarının yer aldığı doğal ya da yapay meskenlerin geçici veya sürekli barınılan/ ikamet edilen coğrafi ortamlardır. Yerleşme kavramını daha geniş bir çerçevede tanımlayan Tanoğlu'na (1969)[233] göre ise "ilkel insanların tabii ve suni barınakları; göçebe çobanların çadır toplulukları yarı göçebelerin ova, plato, dağ eğreti yerleşmeleri; nihayet münferit mesken, çiftlik, köy, kasaba, şehir; geçici veya devamlı, dağınık ya da toplu, küçük yada büyük bütün yerleşme tesisleri; münferit ev ve ev toplulukları yerleşme olayı kavramına dahil edilebilir"olarak tanımlamaktadır. Özçağlar da yerleşme kavramını;"barınmak ya da belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir saha üzerinde inşa edilmiş bir veya birden fazla sayıda konuttan oluşan üniteler" olarak tanımlamaktadır[234].

3.2.2.1. Şekil ve Doku Özelliklerine Göre Yerleşmeler

Yerleşmelerin dış görünüşlerine göre görünümleri, şekil veya biçim özelliklerine karşılık gelmektedir. Bir yerleşim biriminin yukarıdan kuş bakışı görünümü şekil (fizyonomik) özelliklerini vermektedir. Yerleşmelerin şekil özellikleri, yerleşmelerin ana unsuru olan konutların arazi (yerleşim alanı) üzerindeki dağılım düzeniyle ilişkilidir[235].

---

[233] A. Tanoğlu, 1969, Nufus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Neşriyatı No: 45, Sayfa: 47, İstanbul

[234] A. Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş. Hilmi Usta Mabaacılık. Sayfa: 65, Ankara

[235] A. Özçağlar, 1992; Ezinepzar Depresyonun Coğrafyası. Araştırma Projesi (proje no: 90.01.03.04), s: 84, Ankara

Relief (yer şekilleri, eğim, yükselti, toprak), su, iklim ve doğal bitki örtüsü koşulları; araziden faydalanma ve ulaşım durumu, o yerleşmede yaşayan insanların birbirleriyle olan münasebetleri ile uygulanan yerleşim planları (imar planları) yerleşmelerin şekil özellikleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu faktörlerin tümünün veya bir kaçının etkisiyle konutların arazi üzerindeki dağılım düzeni (sıklık-seyreklik ve dizilişle ilgili olarak) farklı özellikler göstermektedir. İşte, konutların arazi üzerindeki dağılım düzeniyle ilgili olarak ortaya çıkan durum yerleşmelerin "dokusal şekil özelliği"ni yansıtmaktadır. Dokusal şekil özelliklerine göre Türkiye'deki yerleşmeleri toplu yerleşmeler, dağınık yerleşmeler, yarı dağınık (ara şekilli) yerleşmeler olarak sınıflandırmak mümkündür[236].

Yerleşmelerin sahip oldukları dokusal özellikler, doğrudan konutların arazi üzerindeki dağılış düzeniyle ilgili olduğu için bu durum yerleşmelerin hem dokusal yapı olarak kazandıkları iç planları, hem de kuş bakışı dış görünüm şekilleri (yerleşme şekli) üzerinde etikili olmaktadır. Denker (Tolun)[237], Yerleşme planı ve yerleşme şekli için şu açıklamayı yapmaktadır. Barınak ve meskenlerin dağılış düzenleri, diğer bir değimle meskenlerin bir araya gelerek meydana getirdikleri şekil yerleşme planı- yerleşme şekli olarak nitelendirilmektedir.

Bismil ilçesinde genel topografik yapının etkisiyle yerleşme şekillerinin tamamına yakını toplu bir yapı göstermektedir. Bu yapının oluşmasında su kaynaklarının etkisi oldukça fazladır. Sadece günümüze ait yerleşme üniteleri değil, tarih öncesi dönemlere ait yerleşim üniteleri de bu sahada toplu yerleşim üniteleri şeklinde kurulmuşlardır. Bu durum, topografik ve hidrografik (Dicle nehri, Batman Suyu, Salat, Savur ve Ambar çayı gibi) unsurların yanı sıra özellikle son yıllarda gelişen Batman- Bismil- Diyarbakır karayolu hattı boyunca da yerleşmeler yoğun olarak gelişme göstermektedir.

Bir yörede insanın kurduğu sosyal, endüstriyel yapılar ve ekonomik faaliyetlerde bulunduğu bölge veya en dar anlamı ile yerleşme, bir yerleşme ünitesinin çekirdeğidir. Bir ev ve eklentilerinden oluşur. Bu ev bir çadır, çadır topluluğu, doğal veya yapay mağara, külübe, bir apartman dairesi, çağdaş bir apartman veya gökdelen de olabilir. Ancak, en geniş anlamda yerleşme, belli bir

[236] A. Özçağlar, 2003; a.g.e. s:71

[237] B. Denker (Tolun), 1977, Yerleşme Coğrafyası. Kır Yerleşmeleri, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 93, Sayfa: 147, İstanbul,

yerleşme bölgesini ifade eder. Bu tür bir bölge, bir kır yerleşme bölgesi (köy yerleşme bölgesi, yayla veya mezra yerleşme bölgesi) olabileceği gibi, bir şehir yerleşim bölgesi, şehirleşme bölgesi de olabilir. Yine de bu tür yerleşmeler, sınırlı yerleşim bölgeleridir. Çünkü en geniş anlamda yerleşme bölgesi, sınırları içinde kırsal ve şehirsel yerleşme şekilleri, ulaşım sistemleri, tarımsal ve diğer ekonomik faaliyet sektörlerinin görüldüğü, ama yine de sınırları teorik (varsayılmış) bir bölgedir. Yerleşme şekli; yerleşmelerin sit'leri de dahil formal (şekilsel) dış görünüşü ifade eder. Terim geometrik bir anlamdadır ve yerleşme planı anlamında kullanılabilir. Kırsal yerleşme tipleri ile şehir yerleşmeleri, genel olarak birbirinden farklı olduğundan, yerleşme şekillerini iki büyük tip grubuna (kategorisine) ayırmak gerekir[238]. Bismil ilçesinde özellikle hidrografik yapı, eğim ve tarımsal faaliyetlerin yanı sıra klimatik unsurların etkisiyle yerleşmelerin şekil ve doku özellikleri bakımından çoğunlukla birbirine benzerlikler göstermektedir.

Tarihi öncesi dönemlerden günümüze kadar süre gelmiş yerleşim merkezlerinden olan Tepe, Yukarı ve Aşağı Salat, İsalı, Şahintepe, Meydanlı, Köprü, Aluç, Arıkgöl, Köseli, Üçtepe ve Ambar gibi yerleşim merkezleri örneğinde olduğu gibi şekil itibariyle toplu yerleşmeler şeklinde ikamet alanları olarak kurulmuşlardır. Günümüzde söz konusu yerleşmelerin şekil özellikleri hemen hemen aynı düzen ile devam etmektedir. Bismil ilçesinde özellikle Dicle nehri vadisi boyunca yer alan verimli topraklarda nüfus ve yerleşme sayılarının artması, ticaretin gelişmesi ve ulaşım imkanlarının büyümesi ile birlikte yerleşim üniteleri de gelişme göstermiştir. Özellikle ulaşım imkanlarının gelişmesi sonucunda yol boyu yerleşmeleri de hızla nüfuslanarak büyümüşlerdir. Bu yerleşim merkezlerine en güzel örnek; Köseli, Obalı, Çöltepe, Göksu ve Diktepe köyleri verilebilir.

Mardin Eşiği ve Silvan Platosu kuşağında da yerleşmeler toplu olarak yer almaktadırlar. Bu durumun oluşmasında, en önemli etken şüphesiz su kaynaklarıdır. Pınar veya yeraltı su seviyesinin yüksek olduğu hafif dalgalı depresyon alanlarında kurulan Babahakı, Çakıllı, Sinan, Belli, Y. Dolay, Ofköy, Kemberli, Ahmetli, Akköy, Bayındır, Başören ve Kazancı gibi yerleşim merkezleri de toplu yerleşmele örnek olarak verilebilir. Bismil ilçesinde, geçici yerleşme tipleri olarak özellikle

[238] H. Doğanay, 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazxi Büro Kitabevi, Sayfa: 476- 477, Ankara

tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi sırasında dinlenme amaçlı inşa edilen hollikler çoğunlukla sulu tarım faaliyetlerinin yapıldığı Dicle nehri vadi tabanındaki tarla ve bahçelerde yer almaktadır.

3.2.2.2. Kullanım Süresine Göre Yerleşmeler

Yerleşmelerin kullanımıyla ilgili fonksiyonel ayrımda ise insanların bir yerleşim alanında daimi olarak mı yoksa geçici olarak mı kaldıklarını ve ne tür bir ekonomik faaliyetlerde bulunduklarını tespit etmek gerekir. Buna göre yerleşmeler "devamlı yerleşmeler ve dönemlik yerleşmeler" olmak üzere iki ana grup altında toplamak mümkündür. Devamlı yerleşmeler insanların bütün yıl boyunca ikamet ettikleri yerleşmelerdir. Şehir, Kasaba, Köy ve Köyü oluşturan mahalleler devamlı yerleşme tiplerini oluşturmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda uğraşılan ekonomik faaliyet gereği olarak, yılın belli bir döneminde kullanılan ve daha sonra terk edilen yerler ise "dönemlik (sezonluk) yerleşmeleri oluşturmaktadır. Yayla (yaylak), kışlak, oba, kom, dam, ağıl, çiftlik gibi yerleşmeler bu gruba dâhildir. Ayrıca dinlenme amacıyla kullanılan ve yazın kısa süreli kalınan yazlıkları da ilave etmek mümkündür. Dönemlik (sezonluk) yerleşmeleri de kendi içerisinde "meskenleri sabit olan dönemlik yerleşmeler ve meskenleri sabit olmayan dönemlik yerleşmeler" şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Bismil ilçesinde nüfusun büyük bir bölümü tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlamaktadır. Özellikle sulu tarımın yoğun olarak yapıldığı Bismil ovasında, yaz sıcaklıklıkları, tarla çalışanlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Tarla çalışanları, bu yüksek sıcaklıklardan biraz olsun korunmak için, yakın çevredeki göl ve bataklık alanlardan alınan saz ve kamışlarla tarlaların bir köşesinde hollikler inşa ederek, burada dinlenme, yemek ve hatta ekin alanlarını gözetlemek için bu holliklerde ikamet ederler. Özellikle tarla tarmının sulama, çapalama ve hasat dönemlerinde kullanılan bu hollikler geçici meskenler olup, yörenin geleneksel yapısal dokusunu yansıtmaktadır. Tarla çalışanlarının dört karkas mükavemet üzerinde inşa ettikleri ve genellikle iki katlı olan bu dönemlik yerleşmelerin üzerini saz ve kamışlarla örterek, güneşten bir nebze olsun korunmaktadırlar (Foto 33). Bu tür dönemlik yerleşmeler; sulu tarımın yoğun olarak yapıldığı Bismil ovası yerleşim ünitelerinde (Tepe, İsalı, Y. Salat, Çöltepe, Gültepe, Bakacak, Ambar, Köseli, Yenice, Şahintepe, Ağılköy, Sinan, Korukçu ve Bozçalı…gibi) yoğun olarak bulunmaktadır.

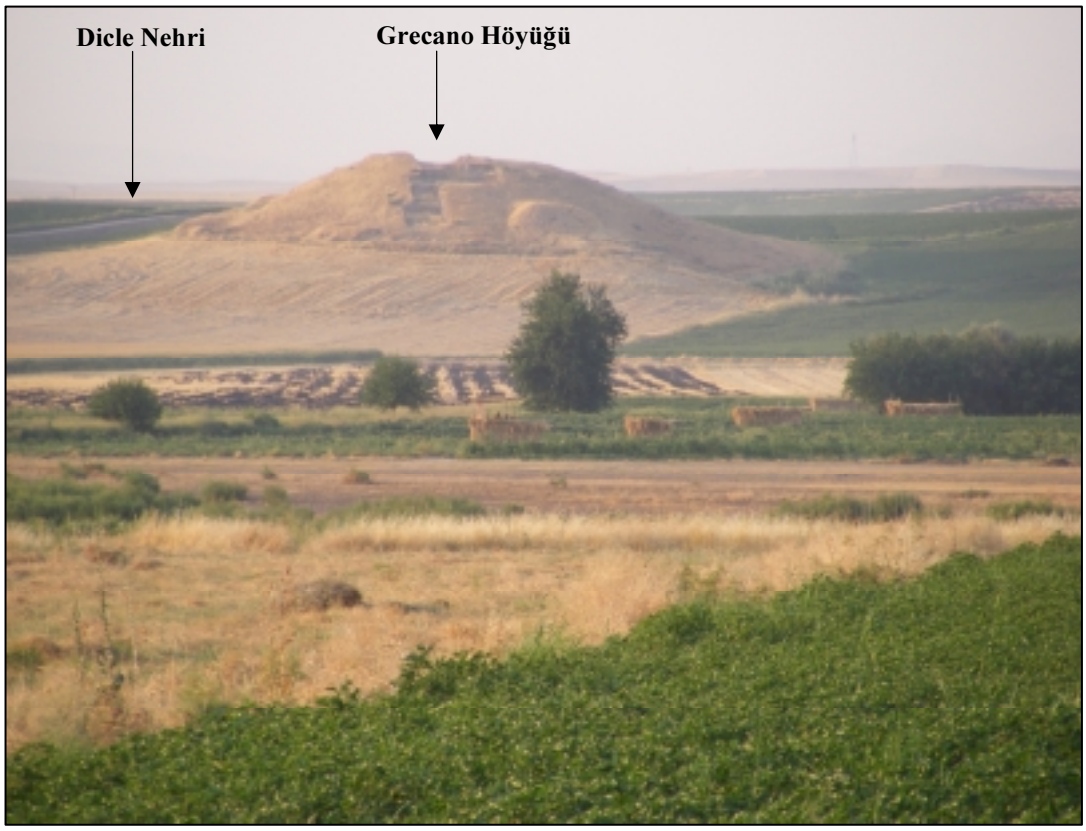
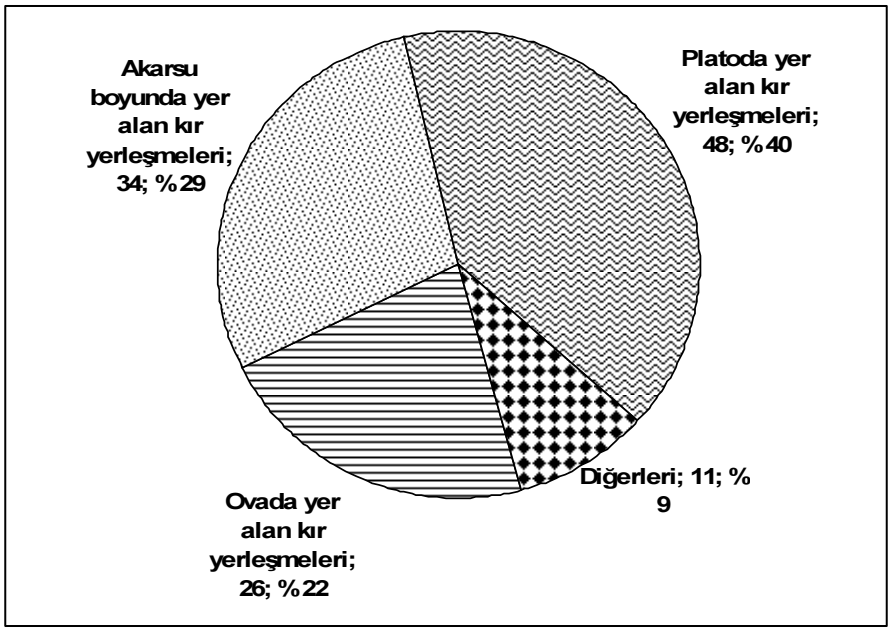

Foto 33 : Bismil ovasında yaygın olarak bulunan höyükler (Grecano) ve "hollik"ler dünü ve bugünü birlikte yaşamaktadırlar (Sarıköy).

Bismil ilçesinde yeleşim alanlarının (şehir, kasaba, köy ve mahalle) kurulu bulundukları doğal ortam konumları itibariyle; %48'i Plato alanda, % 34'ü akarsu boyunda, özellikle de Dicle nehri kıyısında ve %26'sı ise Ova alanında yer almaktadır. Geriye kalan % 5'lik yerleşim birimleri ise az eğimli yamaçlık alanda ve şehirlerarası yol (*Diyarbakır- Bismil- Batman arası*) kuşağında/ kenarında kurulan (diğer) yerleşim üniteleridir (Grafik 39).

Bismil ilçesindeki yerleşim birimlerinin tamamına yakını daimi (sürekli) yerleşimlerden ibarettir. Temel geçim kaynağının tarımsal faaliyetler olduğu Bismil yöresinde, topografik, klimatik ve toprak koşullarının uygun olması nedeniyle, tarımsal faaliyetler oldukça yaygınlık göstermektedir. Tarımsal faaliyetlerin daha rahat ve kolay sürdürülebilmesi için, köylerin idari sınırları içinde yer alan fakat köy yerleşim alanından uzakta yer alan tarım alanlarının yanı başında kurulan ve ilk dönemlerde; sezonluk olarak ikamet edilen sabit meskenli köy yerleşmeleri, (mezralar) zamanla sürekli köy yerleşme alanlarına dönüşerek mahalle özelliğini kazanmışlardır. Bu özelliğe uymayan mahalleler de vardır.

Grafik 39 : Bismil ilçesine bağlı köylerin kurulu bulundukları doğal ortamın niteliği.

Köy nufusunun artması, içme ve kullanma suyunun yetersizliği gibi temel ihtiyaçlardan dolayı, köy yerleşim alanından ayrılarak; uygun doğal ortam koşullarının bulunduğu alanlarda yapı/mesken inşa ederek yeni mahalleler de (örnek mahalleler yaz) oluşmuştur. Toplam elli sekiz (58) mahalleli köyün yer aldığı Bismil ilçesinde doksan (90) kırsal mahalle (Bismil merkez ve diğer kasabalarda yer alan mahalleler hariç) bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin hepsi devamlı yerleşim üniteleri statüsünde olup üç kategoriye ayırmak mümkündür.

3.2.2.2.1. Kırsal Yerleşmeler

Kasaba ve şehir yerleşmesi olmayan kırsal kesimde yer alan yerleşmelerin hepsine kır yerleşmesi denilmektedir. Kır yerleşmeleri fonksiyonel özelliklerine göre temelde sürekli ve dönemlik kır yerleşmeleri olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

Bu özelliklere göre Bismil ilçesindeki kır yerleşmelerinin tamamı, "sürekli kır yerleşmeleri" olduğu görülmektedir. Bunların %47'si (51 köy) tek mahalleli köy idari ünitesinden ibaret olan kır yerleşim birimlerini, % 53'ü (58 köy) ise mahalleli köy kategorisinde yer alan sürekli kır yerleşim ünitelerini oluşturmaktadır(Tablo 33).

Köy sınırlarını gösteren idari bölünüş haritası incelendiğinde; Bismil ilçesindeki köylerin çoğunlukla Dicle nehri ve önemli kolları olan Savur, Şeyhan, Göksu, Salat, Pamuk ve Ambar çaylarının yakınlarında kuruldukları görülmektedir.

Özellikle Dicle nehrinin kıyısı boyunca uzanan alüvyal ve kolüvyal depolar üzerinde kurulan 20 köy (Kavşak, Şahintepe, Aygeçti, Köprü, Karacık, Arıklı, Aluç, İsalı, Merdanköy, Sarıköy, Bozçalı, Korukçu, Aralık, Obalı, Ulutürk, Köseli, Göksu, Üçtepe, Ambar, Sarıköy gibi) ve idari olarak bu köylere bağlı olan 29 mahalle, Dicle nehri ve onun oluşturduğu verimli tarım topraklarının eseridir. Bu köy ve mahallelerin bir diğer önemli özelliği de yöredeki mevcut höyüklerin (tarihi yerleşme birimlerinin) aktüel devamı niteliğinde olmalarıdır. Tarım için ideal koşullar arz eden Bismil depresyonunda, tarih boyunca (Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağı…vs) birçok yerleşim birimi kurulmuş, savaşlar ve doğal afetler nedeniyle zaman zaman terkedilmiş/ yıkılmış olan bu yerleşim birimleri, belli dönemler sonrasında tekrar inşa edilerek günümüz yerleşim birimleri olarak hayata devam edegelmişlerdir. Dolayısıyla; Dicle nehri boyunca kurulu bulunan yerleşim birimlerinin hemen hepsi kurulu bulundukları alan bakımından, höyükler ile yakın ilişki içindedirler. Birçok yerleşim ünitesinin adı değişmiş veya değitirilmiştir. Buna rağmen, köy ve köylere bağlı mahallelerin eski adları, yöre halkı tarafından kullanılmaktadır. Aksine kırsal yerleşim birimlerine verilen yeni adları yöre halkı dahil pek çok kimse bilmemektedir (Tablo 36). Bu durum hizmet veya bilgi alışverişi gibi bazı konularda, çeşitli karışıklıklara neden olmaktadır.

Yerleşim birimlerinin kuruluş ve gelişimi üzerinde hidrogrfaik ünitelerin, önemli derecede etkileri vardır. Bu üniteler içinde de akarsular en önemli etkiye sahiptirler. İlçe merkezinin kurulu bulunduğu Bismil depresyonunda, Dicle nehri ve onun kolları olan Salat, Sinan, Pamuk, Savur, Şeyhan gibi önemli akarsular kır yerleşmelerinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli etkiye sahiptirler. Savur Çayı (*Derbent, Harmancı ve Balcılar köyü*), Şeyhan Çayı (*Kuru değirmen, Meydanlık, Klavuztepe ve Yenice köyü*), Arıklı Deresi (Türmen hacı ve Kazancı köyü), Kuru Çay (Yasince, Işıklar, Ataköy ve Çolağan köyü), Pamuk Çayı (*Aşağı Dolay, Serçeler, Çavuşlu* köyü), Salat Çayı (*Çeltikli, Çakıllı, Alibey, Kumrulu, Bahçe, Sazlı, Karayiğit, Uyanık, Tilkilik, Başköy, Dikenli, Çatal ve Karatepe köyüi*), Sinan çayı (*Sinan, Mirzabey, Kopuzlu köyü*) ve Batman Suyu'nun (*Diktepe ve Kocalar köyü*) akaçlama mecrasına yakın bir alanda kurulan başlıca kır yerleşim birimleri akarsu sistemleri ile yerleşim ünitelerinin kuruluş alanları arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bismil ilçesinde yer alan "kırsal yerleşim alanları" ile akarsuların

dağılışları arasındaki ilişki göz önüne alındığında, toplam 56 köyün akarsuların akış mecrası boyunca kurulu oldukları görülmektedir.

Dolayısıyla bu yerleşim ünitelerinin kurulmasında ve gelişmesinde en önemli faktör akarsuların varlığı ile ilgilidir. Yöredeki akarsuların biraz uzağında kurulan kır yerleşmelerinin su ihtiyacı ise yöredeki pınarlardan ve yeraltı sularından (kuyu) karşılanmaktadır.

Batman- Bismil-Diyarbakır hattı boyunca yerleşim ünitelerinin yoğun bir gelişim göstermesi, ulaşım ağının yerleşim ünitelerinin gelişimi üzerindeki etkisini göstermektedir. Özçağlar'ın belirttiği gibi, yerleşmeleri şekil itibari ile, "toplu yerleşmeler, dağınık yerleşmeler, yarı dağınık yerleşmeler ve yol boyu yerleşmeleri olarak gruplandırmak yerinde olacaktır[239].

Bismil depresyonunda yerleşmelerin dikey sınırları arasında önemli bir yükselti farkı yoktur. Ova tabanında kurulan kır yerleşim alanları içerisinde en düşük rakımda/ yükseltide (500- 520m civarında) yer alan Kavşak, Köprü, Aygeçti, Şahintepe ve Ağılköy gibi kır yerleşim alanları ile ilçenin idari sınırları dâhilinde yer alan ve en yüksek kır yerleşim alanı olan Derbent köyü (750m) arasında 200- 250m yükselti farkı vardır. Bu durum idari bir ünite olarak Bismil ilçesinin kurulu bulunduğu ova tabanı ile plato kuşağı arasında önemli bir yükselti farkının bulunmadığını, dolayısıyla yerleşim birimlerinin kurulmasında yükselti faktörünün çok önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Topografik koşulların genel hatlarıyla sade bir yapı arz ettiği Bismil yöresinde, klimatik koşulların da yöreye etkisi aynı sadelikte bir dağılış/ yayılış göstermektedir. Dolayısıyla kır yerleşim alanlarının kuruluş ve gelişiminde iklim faktörünün etkisi bölgesel anlamda önemli bir etkiye sahip olduğu, ancak, Bismil yöresindeki kır yerleşim alanlarının birbiriyle kıyaslanması bakımından, köylerin kurulu bulundukları doğal ortamlarının klimatik özellikleri arasında kayda değer bir farklılığın olduğu söylenemez. Bu durumun temel nedeni de yukarıda arz edildiği gibi toğografik koşulların sade bir uzanım/ yayılış göstermesiyle ilgilidir (Foto 34). Bismil depresyonundan plato yüzeyine doğru kır yerleşim alanlarının daha seyrek bir yayılış göstermektedir. Özellikle Mardin eşiğine doğru bitki örtüsünün de

[239] A. Özçağlar, 1992; Ezinapazar Depresyonunun Coğrafyası (Araştırma Projesi), sayfa: 84, Ankara

zenginleşmesi ile birlikte tarımsal faaliyetlerin yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de önemli bir geçim kaynağı olarak sürdürülmektedir. Ova tabanından plato yüzeyine doğru yükseltinin artmasıyla birlikte, yöredeki jeolojik formasyonların da (alt miosen ve eocen yaşlı) etkisiyle su kaynakları azalma trendi göstermektedir. Bu kuşakta yer alan kır yerleşim alanlarının (Başhan, Tepecik, Doruk, Derbent, Bölümlü, İsapınar, Kurudeğirmen köyü) su ihtiyacı, açılan kuyularından temin edilmektedir.

Bismil depresyonunun kuzey kanadında yer alan ve ilçe idari sınırının Silvan ilçesi ile sınır oluşturan kuşak boyunca yer alan kır yerleşim alanlarının (Kağıtlı, Karahan, Erler, Güroluk, Akçay, Çolağan, Yamaç, Uğurlu, Akbaş köyü… vs) kurulu bulundukları jeolojik formasyonlar, yeterli oranda yeraltı suyu ihtiva etmediği için sarnıç inşası için uygun değildir. Artezyen kuyuları da ova basenine göre oldukça seyrek olan bu plato kuşağı boyunca, kır yerleşim alanlarının su ihtiyacının büyük bir kısmı pınarlardan temin edilmektedir. Pliyo- Kuvaterner ve Üst Miyosen yaşlı olan Şelmo Formasyonunun akarsular tarafından drene edilmesi sonucu oluşan çentik vadiler, tabaka kaynaklı pınarlar için uygun bir yapı oluşturmaktadır. Akarsu vadileri boyunca yoğun bulunan pınarların varlığı da bu düşünceyi desteklemektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde göçebelik yaşam tarzını benimseyen Beritan Aşireti'nin bir bölümü, İçişleri bakanlığı talimatıyla (2000 yılında); Çeltikli, Tepe, Alibey ve Akbaş köylerine iskan edilmişlerdir. Yerleşik hayat tarzına geçen bu aşiret mensubu ailelerle yapılan görüşmelerde, çeşitli zorluklarla (alt yapı eksikliği, gelir düşüklüğü, sağlık sorunları…vs) karşılaştıklarını dile getirmişlerdir.

3.2.2.2.2. Kasaba Yerleşmeleri

Köy ile şehir arasında geçiş özelliği gösteren yerleşmelere kasaba denilmektedir. Bir yerleşmenin kasaba olup olmadığını anlamak için her şeyden önce fonksiyonel özelliklerine bakmak gerekir[240]. Böyle bir yerleşim alanındaki halkın yaşayışı tamamıyla toprağa bağlı bulunuyorsa, başka bir değişle ekonomik gelirlerinin tamamı tarımdan sağlanıyorsa, bu yerleşim biriminin nufusu ne olursa olsun, coğrafi anlamda köydür. Bu gibi yerleşmelerde tarım dışında iş kolları gelişmeye başlamış ise, kasaba özelliği kazandığını söylemek mümkündür. Çünkü bu durumda yerleşme ünitesinde esnaf ve zanaatkârlar çoğalmaya başlamış, halkın bir

[240]A. Tanoğlu, 1969, Nufus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Dergisi No: 45, Sayfa: 193, İstanbul

kısmı geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlamaya başlamış ve yörenin fonksiyonel özelliği artmıştır. O halde bir köyün kasabalaşması için o köyde günlük ihtiyaçları karşılayacak okul, bakkal, kasap, manav, fırın, lokanta, hamam, berber, marangoz gibi esnaf oluşumlarının yer alması gerekmektedir. Kasabalaşma faaliyetlerinin başladığı ve içerisinde belediye teşkilatı kurulmuş daimi kır yerleşme ünitelerine belde denilmektedir. Belde aslında ülke, diyar, memleket anlamına gelmektedir. Bu deyimin yanlış olduğu düşüncesiyle belde yerine kasaba denilmesi daha uygun görülmektedir[241].

Tepe (1992) ve Yukarı Salat (1994) yerleşim ünitelerine belediye örgütlü yerleşim ünitesi statüsü verildikten sonra, bu iki merkezde sosyoekonomik koşullar hızla gelişmeye başlamıştır. Belediye örgütlü yapının kurulmasıyla birlikte hizmet sektörünün kısmen devreye girdiği ve yerleşim ünitesinin görüntüsünü değiştiren çeşitli imar, kanalizasyon, çöp toplama, caddelerin asfaltlanması, bakkal, fırın, kasap, lokanta, kahvehane ile internet kafe gibisosyoekonomik mekanların devreye girmesi ile Yukarı Salat ve Tepe kasabalarının nüfusu hızla artmıştır (Tablo 37). Yerleşim ünitelerinin sınıflandırılması ve köy- kent kavramlarının tanımlanması ile bucak yerleşim ünitesinin fonksiyonel özellikleri hakkında farklı düşünceler belirten Doğanay'a (1994)[242] göre "aileler temel geçimlerini, biçme- ekip, dikme ve hayvancılıktan sağlamakta iseler, bucak merkezleri ve bazı köylerimizde belediye teşkilatı kurulmuş olsa da, böyle bir yerleşme kent değil, köy yerleşmesidir. Çünkü kentte tarım yapılamaz. Tarım kenti, köy- kent ve tarım kasabası gibi terimler, birer yakıştırma terimlerdir ve Türkiye'de bucak diye mülki idare taksimatında tanımlanan (bucak müdürlüğü teşkilatının, 1978'de kaldırılması ile aynı yıl bucak müdürünün Tepe bucağındaki görevi son bulmuştur) yerleşmeler, birer köy yerleşmesidir.

Bismil ilçesinde, kasaba özelliği gösteren yerleşmeler; Tepe (Behramki, 10.577) ve Yukarı Salat (6.677) yerleşim üniteleridir. Nüfus miktarlarına göre değerlendirildiklerinde orta ve büyük ölçekli kasabalar olarak tanımlanabilecek bu yerleşim birimlerinin fonksiyonel özellikleri bakımından ise zayıf/ yetersiz olmaları bu durumu güçleştirse de az gelişmiş kasaba olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yerleşim birimlerinde çalışan nufusun çoğu (primer sektör) tarım sektörü (Tepe: %

[241]Z. Koday, 1995, Hopa İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sayfa: 127, Erzurum

[242] H. Doğanay, 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro Kitabevi, Sayfa: 419, Ankara

95, Yukarı Salat: %96) ile geçimlerini sağlamaları bu düşünceyi desteklemektedir. Yukarı Salat kasabasındaki faal nufusun sektörlere dağılımı arasında büyük farkların (Ziraat: 3166, Toplum Hizmetleri Sosyal ve kişisel hizmetler: 115, Toptan ve perakende ticaret, lokanta vs: 17) olması, yerleşim ünitesinin tarıma dayalı fonksiyonel özellikleri ağır basan bir kasaba olduğunu göstermektedir. Tepe (Behramki) kasabası için de aynı durum söz konusudur. Tepe kasabasındaki faal nufusun ekonomik sektörlere dağılımı da (Ziraat: 4657, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler: 177, toptan ve perakende ticaret, lokanta vs: 58), bu yerleşim ünitesinin, Yukarı Salat gibi tarıma dayalı fonksiyonel yapıların geliştiği bir kasaba ünitesi olduğunu göstermektedir (Grafik 40).Sonuç olarak, nüfus özellikleri itibariyle kasaba tanımını alabilecek durumda olmalarına rağmen, fonksiyonel özellikleri göz önüne alındığında bu iki yerleşim ünitesinin az gelişmiş kasaba olarak tanımlanması daha doğru olacaktır. Tepe (Behramki) ve Yukarı Salat kasabaları gibi Ambar köyü de nufus miktarı (5.063) bakımından orta ölçekli bir kasaba yerleşim birimini çağrıştırabilir. Fakat fonksiyonel özellikleri dikkate alındığında bu yerleşme ünitesini belediye örgütlü kır yerleşim ünitesi (köy) olarak taımlamak daha uygun olacaktır (Foto 34, 35.

Sosyoekonomik Fonksiyonel Birimler	Y. Salat Kasabası	Tepe Kasabası
Belediye Binası	**1**	**1**
Fırın	**1**	**1**
Berber	**1**	**3**
Kasap	**2**	**2**
Bakkal	**8**	**12**
Kahvehane	**4**	**7**
Lokanta	**1**	**2**
Kaynakçı- Demirci	**2**	**5**
İnternet Kafe	**2**	**3**
Kırtasiye	**1**	**1**
Eczane	**-**	**1**
Giyim	**-**	**1**
Ayakkabı tamircisi	**-**	**1**
Boya malzemeleri	**-**	**1**
Traktör Tamirevi	**1**	**1**
Elektrikçi	**1**	**1**
Oto Yedek Parça	**2**	**2**
Spor Sahası	**1**	**1**
Cami	**2**	**5**
Kooperatif	**1**	**1**
Karakol	**1**	**1**
Sağlık Ocağı	**1**	**1**
Ziraat Bürosu	**1**	**1**
Değirmen	**2**	**2**
Petrol Ofisi	**1**	**2**
İlköğretim Okulu	**1**	**1**
Orta Öğretim	**-**	**1**
Kur'an Kursu	**2**	**1**
Biçki Dikiş	**1**	**1**
Telefon Santralı	**1**	**1**
Belediye Otobüsü	**1**	**2**

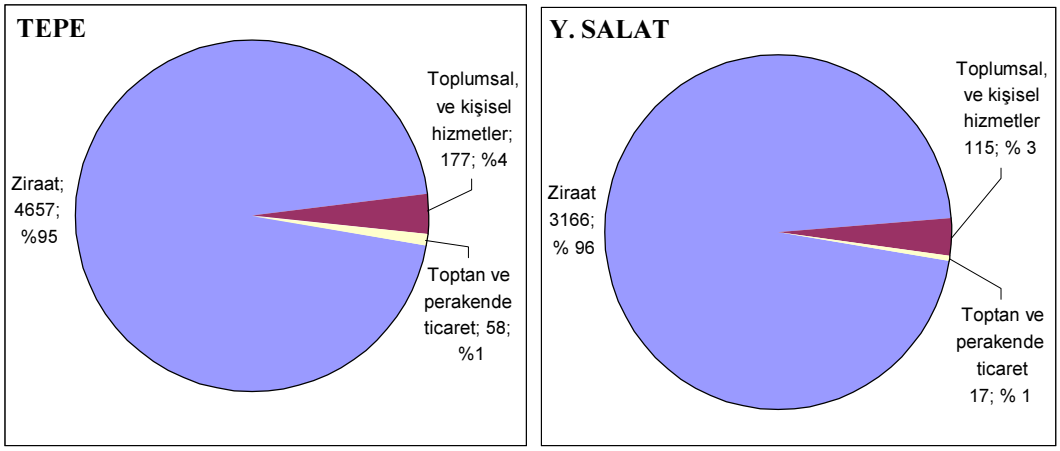
Tablo 37 : Tepe ve Yukarı Salat kasabalarında bulunan çeşitli sosyoekonomik fonksiyonel alanlar.

Foto 34 :Yukarı Salat kasabası,

Foto 35 : Tepe kasabasının kuzeybatıdan görünüşü

Grafik 40 : Tepe (Behramki) ve Yukarı Salat kasabalarında nufusun ekonomik faaliyetlere göre dağılımı (TÜİK, 2006).

3.2.2.2.3. Bismil Şehri

Şehirler; bünyesinde barındırdığı nüfusun ihtiyaçlarını başka yerleşim merkezlerine muhtaç olmadan yerinde karşılayabilecek fonksiyonlara sahip olan, alt ve üst yapı bakımından fazlaca eksiği olmayan, 20.000'inin üzerinde veya biraz altında nüfusu bulunan belediye örgütlü yerleşmelerdir[243]. Göney'e göre ise, Şehirler; binaları, caddeleri, parkları ve mimari yapıları gibi yerleşmeyi meydana getiren unsurları yanında; örf ve adetleri, çeşitli iç müesseseleri ile şehrin yerleştiği sahadan daha geniş bir alanın hizmetlerini karşılayan merkezlerdir[244]. Fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki hiçbir şehir kendi kendine yeterli değildir. Çünkü şehir yakın çevresindeki sahaların çeşitli hizmetlerinin odağı durumundadır. Böylelikle şehir, çevresindeki sahayı dolaylı veya dolaysız olarak etkilemektedir. Şehirler aynı zamanda çevresindeki kırsal alanlardaki halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan hizmetlere sahiptir. Bu hizmetlerin çeşitliliği ve etkinliliği şüphesiz şehrin gelişmişliği ile ilgilidir. Şehirler, mevcut çeşitli fonksiyonları ile insanların kültür seviyelerinin yükselmesi ve iktisaden kalkınmalarına hizmet etmektedir. Genellikle her şehir bazı fonksiyonlara sahiptir ve bu hizmetlerden bir tanesi diğerlerinden daha fazla öne çıkmıştır[245].

---

[243] A. Özçağlar, 1997; 1995 Yılında Türkiye'deki Belediye Örgütlü Yerleşmelerin Coğrafi dağılışı. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı: 6, Ankara

[244] S. Göney, (1995); Şehir Coğrafyası I (3. baskı). İstanbul Üniv. Yay. No:3908, sayfa: 3, İstanbul

[245] S. Göney, (1995); a.g.e., sayfa: 150

Bismil ilçesinde şehir yerleşmesini, Bismil ilçe merkezi oluşturmaktadır. Bismil şehri, Diyarbakır ile Batman il merkezleri (şehirleri) arasında ve bu iki il arasında kabaca doğu batı istikametinde akan Dicle nehrinin kuzey kıyısında, genç dolgu birimleri (üst miyosen ve pliyo- quaterner) üzerinde kurulmuş küçük bir şehirdir. Şehrin kurulu bulunduğu alan genç tortulların depolandığı denizel, gölsel ve Dicle nehri tarafından taşınan bir kısım alüvyal malzemelerin depolandığı bir sahadır. Yükselti farkının düşük olması nedeniyle, Dicle nehrinin taşkın dönemlerinde suların yayılması ile tehlike arz eden şehir merkezi, anormal yağışlı dönemlerde ciddi tehlikeler yaşamıştır. 1952, 1963 ve 2006 yılındaki sel taşkınları ve ilçe merkezindeki (şehirdeki) tahribatları örnek vermek mümkündür.

Bismil şehrinin kurulu bulunduğu alan ve özellikle Bismil- Batman şehirleri arasındaki tektono- karstik çökmeler, yörenin jeolojik etüdü hakkında önemli bilgiler/ sonuçlar vermektedir. Üst miyosen yaşlı şelmo formasyonunun altında kalın kalker ve jips bandları ihtiva eden Germik (alt miyosen) ve özellikle Hoya (orta eocen) formasyonlarındaki çözülmelerle birlikte yeraltında galeriler/ boşluklar oluşmaktadır. Bu galerilerin tavanlarını oluşturan tabakaların da zamanla zayıflaması ile çökmeler oluşmaktadır. Nitekim yörede (Bismil- Batman arasında) yer alan onlarca çökme dolinleri/ göletler ve DSİ ile Doğan (2005)[246] tarafından yapılan jeolojik ve jeomorfolojik etüdler de bu düşünceyi desteklemektedir. Özellikle Batman- Diyarbakır arasındaki alanda Dicle nehrinin yatağını fazla aşındıramamasının nedenlerinden biri de bu karstik gelişmelerdir. Şöyle ki; Dicle nehri yatağını aşındırması ile karstik erime ve çökmeler aşağı yukarı eş zamanlı olarak ilerlediklerinden nehrin yatağına gömülmesi gecikmektedir.

Tüm bu jeolojik ve jeomorfolojik gelişmeler ile Bismil şehrinin kurulu bulunduğu Bismil ovası arasında sıkı bir ilişki vardır. Dicle nehri kıyısında kurulan ve sözü edilen gizli karst gelişimi ile şehrin Dicle nehri ile daha yakın bir etkileşim içinde olmasını sağlamaktadır. Bu yakın etkileşimin hem olumlu hem de olumsuz etkileri süregelmektedir. Dicle nehrinin serin sularına yakın olmak ve ondan yararlanmak olumlu, taşan sel sularına maruz kalmak veya sıtma mekanı olan bu akarsu boyuna yakın olmak ise olumsuz yansımalar için birer örnek olarak verilebilir.

[246] U. Doğan, 2005, Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

3.2.2.2.3.1. Bismil Şehrinin Kuruluşu ve Gelişmesi

Bismil şehrinin tarihi ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla Bismil şehrine yakın olan Diyarbakır ve Hasankeyf gibi iki önemli yerleşim biriminin tarihlerinden esinlenerek Bismil'in yerleşim tarihi ile ilgili yorumlarda bulunmak mümkündür. Tarihi verilere göre Yukarı Dicle havzasında bulunan Diyarbakır ve yakın çevresini topraklarına katan Asur imparatorluğu bu bölgede uzun yıllar hüküm sürmüştür. Daha sonra sırasıyla İskitler, Medler, Persler Yunanlar, Parthlar, Romalılar'ın denetimine girmiştir. 359 yılında Sasanilerin egemenliğine giren, Yukarı Dicle havzası (Diyarbakır ve çevresi), VI. y.y. da Persler ile Doğu Roma arasında iki kez yer değiştirmiştir. İlk İslam fetihleri ile Arapların eline geçen bölgeyi (639), Mervaniler döneminde (983), Büyük Selçuklu devletine bağlanmıştır. Artuklu (1183) ve 1232 de Eyubilerin eline geçen Diyarbakır ve yukarı Mezopotamya bölgesi, 1240 yılında Anadolu Selçukluların sınırlarına katılmıştır. 1394'de Timur ve 1401'de Akkoyunluların egemenliğine giren bölgeyi, 1507'de Safeviler ve 1515'te ise Osmanlı impartorluğu "Verimli Hilal"in yönetimine el koymuştur[247].

"Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk" adlı çalışmasında, Dicle nehri ve Bismil yöresine de değinen Ali Bey (1884)[248] 1884 yılının baharında Diyarbakır'dan Bağdat'a kadar Dicle nehrinde kelek ile yaptığı yolculukta "Bismil köyü"nden geçtiğini ve Dicle nehirinin bol ve temiz suya sahip olduğunu ve balık rezervi bakımından zengin olduğunu belirtmektedir.

Bismil şehrinin idari yapısı, şehrin tarihi geçmişinin (Bismil ilçe merkezi) yakın olmasından dolayı pek eski değildir. Daha önce köy idari statüsünde olan Bismil, bir dönem nahiye olmuş, Mermer (Diyarbakır- merkez) köyü de buraya bağlanmıştır. Sonra bu teşkilat dağıtılarak adı Şark olarak belirlenen Bismil nahiyesi merkezden idare edilmeye başlanmıştır. 1926 yılında yapılan idari bölümlemede Şark nahiyesi'nin merkezi bu kez Bakacak (Seyithasan) köyü olmuş ve Bismil köyü buraya bağlanmıştır. Bakacak nahiyesine bağlı bir köy (eski söyleme göre kariye)

[247] Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986, Milliyet, Diyarbakır madesi, sayfa 508-516

[248] Ali Bey, 2003, Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a) Min Sene 1300 ila Sene 1304, Trabzon Vali-i Sabıkı, Büke Yayınları, Sayfa: 43, İstanbul

olan Bismil, 1932 yılında tekrar bucak merkezi olmuştur. 1936 yılında 3197 sayılı yasa ile ilçe statüsüne kavuşturulan Bismil, Diyarbakır ilinin altıncı ilçesi olmuştur.

Şehrin ilk kurulduğu alan Dicle mahallesidir. Bismil'in ikinci mahallesi ise 1937 yılında Bulgaristan'dan gelen Türkmenlerin yerleştirildiği Altıok mahallesidir. Daha sonraki yıllarda da nufusun artması ile birlikte Bozkurt ve Akpınar mahalleleri teşekkül etmiştir. 1952 yılında Dicle nehrinin taşması sonucunda, nehir yatağına yakın evlerin zarar görmesiyle Kurtuluş mahallesi adında yeni bir mahalle daha oluşturulmuştur. 1963 yılında Dicle Nehrinin tekrar taşması ve evleri yıkılan vatandaşlar için Fatih Mahallesi adıyla yeni bir mahalle oluşturulmuştur. Daha sonraki dönemlerde hem doğal nufus artışı hem de ilçe merkezine (Bismil şehrine) gelen yoğun göç sonucunda Dumlupınar, Şentepe, Esentepe, Sanayi, Tekel ve Seyrantepe adında mahalleler gelişmiştir.

Ulaştırma, yerleşim birimlerinin kurulması, gelişmesi ve bölgesel çekim merkezi haline gelmelerinde motor görevi gören en önemli parametrelerden biridir. Coğrafi ortam koşullarının geliştiği yörelerde, ticaret ve pazarlama gibi süreklilik arz eden yaşamsal faktörlerin ana mecrasında ulaşım ve ulaştırma faktörleri her zaman önemli rol oynamaktadır. Doğal ortam koşullarının elverişli olduğu alanlarda kurulan yerleşim birimleri önemli bir ulaşım ağına sahip ya da yakın değil ise gelişmesi oldukça zordur. Dolayısıyla ulaşım ve ulaştırma faktörünü, mal ve hizmetlerin karşılıklı aktarılması, hizmetlerin sunulması ve yaşamsal gereksinimlerin yer değiştirebilmesi için (canlıya hayat veren can damarı gibi) gereklidir.

Bismil depresyonunu doğu batı yönünde kat eden Dicle nehrinin kuzey kıyısında kurulan Bismil şehri, Diyarbakır'a 55 km, Batman'a ise 45 km uzaklıkta yer almaktadır. Bu iki il merkezi Bismil şehri üzerinden birbirine bağlayan, gelişmiş ve standartlara uygun olan karayolunun 1997 yılında tam anlamıyla faaliyete geçmesiyle birlikte ilçedeki ulaşım, ulaştırma ve dolayısıyla ticaret ve pazarlama faaliyetleri önemli bir ivme kazanmıştır. Şehirdeki mekânsal gelişmeler de çoğunlukla bu ulaşım ve ulaştırma ağına paralel olarak gelişim göstermektedir. 1944 yılında Haydarpaşa- Kurtalan demiryolu ağının kurulması ile Bismil ilçe merkezinden geçen demiryolunun da şehrin gelişimine önemli katkılar olduğu muhakkaktır. Ancak günümüzde bu demiryolu ağının neredeyse hiçbir işlevselliği kalmamıştır.

3.2.2.2.3.2. Bismil Şehrinin Fonksiyon Alanları

Bismil şehrinin gelişim alanı kabaca doğu- batı doğrultusundadır. Bu gelişim, şehri Diyarbakır ve Batman'a bağlayan karayoluna paralel olarak büyüme göstermektedir. Kentsel gelişimin, şehrin kuzey veya batı (Dicle nehrinin kuzey kıyısı boyunca) yönüne doğru değil de Diyarbakır- Batman karayoluna paralel bir şekilde gelişim göstermesi, ulaşım faktörünün kent yerleşim ünitesi üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir (Harita 24). Bismil şehrinin hemen yanı başında, Dicle nehrinin iki yakasını birleştiren uzun (nehir yatağı geniş ve menderesli bir yapı gösterdiğinden) bir köprü yer almaktadır. Dicle nehri vadisi (nehrin çekik dönemindeki yatağı) ile şehrin kurulu bulunduğu alan arasındaki yükselti farkı çok azdır. Dolayısıyla nehrin taşkın dönemlerinde, hem şehir yerleşimine zarar vermesini önlemek hem de karayolu ile köprü arasındaki kod farkını azaltmak için köprüden şehrin çıkışına (Sanayi mahallesi) kadar karayolu dolgu (hafriyat) malzemesi ile yükseltilmiştir.

Bismil şehrinin nüvesini oluşturan Özgürlük, Nazım Hikmet ve Kardeşlik caddeleri, şehrin en işlek ve yoğun nüfuslu alanlarıdır. İş ve ticaret merkezleri, toptan ve perakende iş alanları ve resmi kurumların (Kaymakamlık, Belediye binası, Emniyet müdürlüğü, Milli Eğitim, Bankalar, Sigortalar vb) birçoğu bu merkezi alanda bulunmaktadır. Şehrin kenar mahallelerine doğru, şehrin fiziki dokusu bozulmaya başlamakta ve plansız bir kent ortaya çıkmakatdır. Altyapı sorunları olan ve ekonomik yapının zayıf olduğu bu yerleşme ünitelerinin başlıcaları Şentepe, Esentepe Darlı ve Dicle mahalleleridir. Bismil şehrini, Dicle nehrinin taşkın sularından korumak için yapılan bu planlar ilk bakışta olumlu görünebilir ama eksik planlar olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Dicle nehri köprüsünden Sanayi mahallesine kadar şehrin kurulu bulunduğu alandan yaklaşık 2- 3 m yükseklikte bulunan Diyarbakır- Bismil- Batman karayolu, şehrin drenaj suları içinbir baraj/ duvar gibi uzanmaktadır.

Drenaj sisteminden yoksun, kent içi cadde, sokak ve kaldırımlar, asfalt ve betonarme malzeme ile kaplı olduklarından, yağışlı dönemlerde suların yeraltına sızması engellenmektedir. Özellikle sağnak/ çok yağışlı dönemlerde kent içinde biriken sular büyük sorun teşkil etmektedir. Bu durum şehir planlama ve kentsel

fonksiyonellerin ciddi bir etüdten geçirilmeden kentsel yapıların inşa edildiğini ve şehrin alt yapı fonksiyonlarının yetersiz kaldığını göstermektedir.

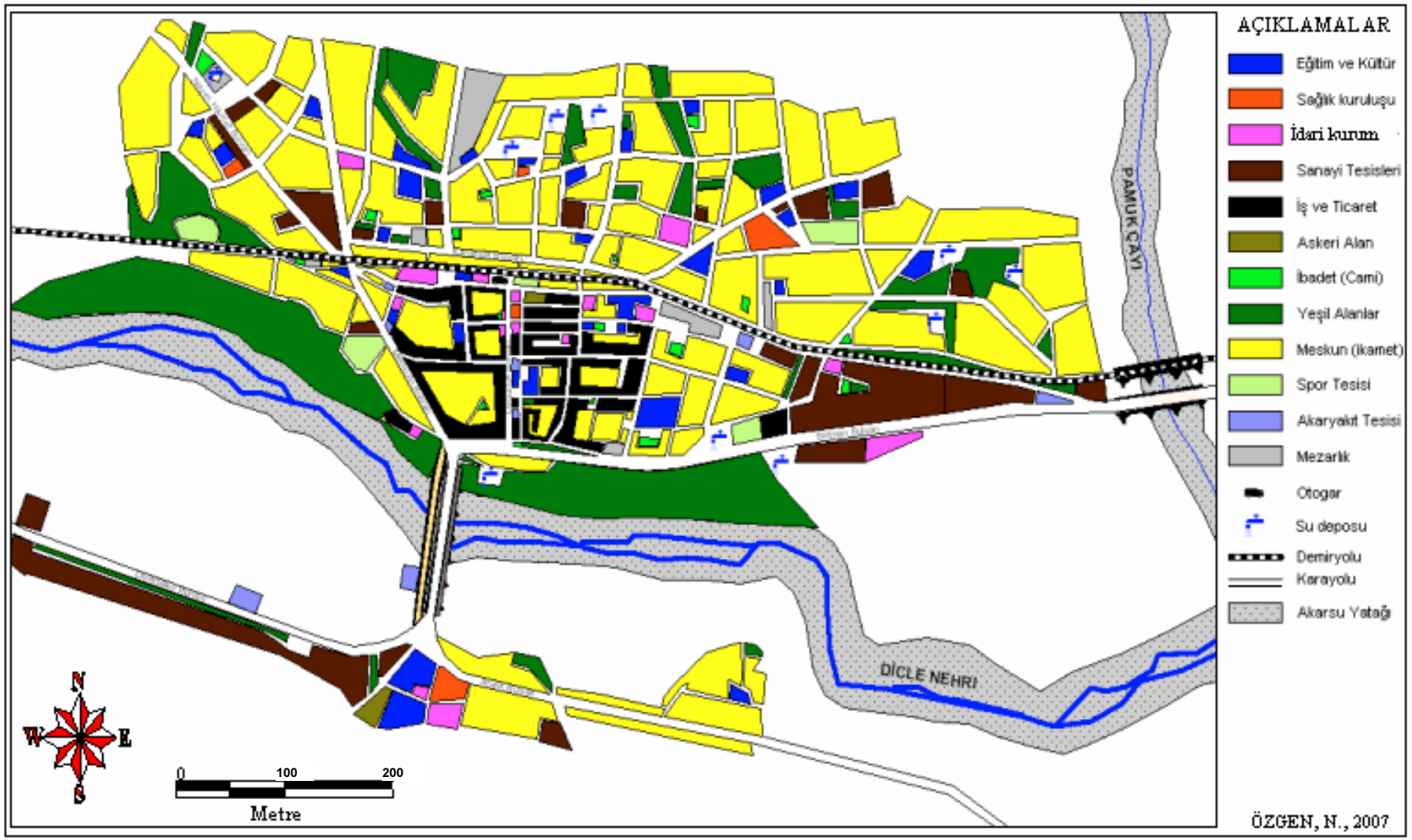
Bismil şehrinin kapladığı alan itibariyle doğu batı yönünde yaklaşık 4- 5 km ve kuzey güney yönünde ise ortalama 1- 1,5 km'lik bir yayılış göstermektedir. Ulaşım faktörünün etkisiyle, doğu batı yönünde (karayolu boyunca) gelişim gösteren Bismil şehri, alansal planlama ve fonksiyonel özellikler bakımından düzensiz bir yapıya sahiptir. Kent planlama sistemlerinden büyük ölçüde yoksun olan Bismil şehri, yağış drene sistemleri, çevre koruma, çevre düzenleme, mimari yapı ve kanalizasyon gibi önemli alt yapı eksiklikleri vardır. Dünyaca ünlü Dicle nehri, Bismil kent merkezinden geçmesine rağmen, doğal ya da yapay yeşil alanlar yok denilecek kadar azdır. Bu durum, yörenin idari coğrafya birimindeki mahalli (yerel) yönetim birimleri ile yerel kültürün yeşili koruma ve geliştirme konusundaki yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır.

3.2.2.2.3.2.1. İkamet Alanları

Bismil şehrindeki ikamet alanları; gecekondulaşmanın yoğun olduğu, düşük ekonomik durumu yansıtan sosyal yapı, düzen ve ekolojik bozulmanın süregeldiği 15 (onbeş) mahalleden oluşmaktadır (Harita: 25). Bismil belediyesi 2000 yılı verilerine göre şehirde 7327 hane yer almaktadır. Belediye yetkililerine göre ilçe merkezinde birçok kaçak mesken ve yapının var olduğunu, dolaysıyla mesken sayısının yaklaşık yaklaşık 12 bin civarında olduğu "Adrese Dayalı Genel Nüfus Sayımı" sonuçları ile de doğrulanmakatdır. Aşırı nüfus artışı ile birlikte, Bismil şehrinde kaçak yapılaşma ve gecekondular hızla artarak, şehrin görünümünü bozmaktadır.

Şehrin nüvesini oluşturan Bozkurt ve Akpınar mahalleleri, şehrin gelişme trendine paralel olarak ikamet alanlarından, iş ve ticaret merkezi alanlarına doğru bir yönelim göstermişlerdir. Bununla birlikte Dumlupınar, Kurtuluş, Fatih ve Altıok mahalleleri de iş ve ticaret alanlarının gelişme gösterdiği, dolayısıyla ikamet alanlarının giderek diğer mahallelere doğru yayıldığı görülmektedir (Foto: 36, 37).

İkamet alanlarının özellikle kuzeye doğru (Diyarbakır- Kurtalan demiryolu ağının kuzeyine doğru) gelişmesinde ulaşım ve ticaret fonksiyonlarının da önemli katkısı mevcuttur. 1990 lı yıllarda, Batman- Diyarbakır karayolunun tam kapasite ile hizmete açılmasıyla şehirler arası yol güzergahı üzerinde yer alan Sanayi, Bozkurt ve

Harita 24 : Bismil şehrinin fonksiyon alanları (şehir içi) haritası

Foto 36 : Bismil Şehrinin en işlek caddelerinden biri olan Özgürlük Caddesi (Bismil Belediyesi, Basın arşivi).

Foto 37 : Bismil şehrinin kenar mahalleleri (Seyrantepe, Şentepe, Esentepe...) imar planından yoksun ve alt yapı problemleri olan ikamet alanlarıdır (Bismil Bld. Arş.).

Akpınar mahalleleri başta olmak üzere iş ve ticaret sektörünün gelişim göstermesi ile buradaki ikamet alanları şehrin iş ve ticaret merkezleri haline gelmiştir. Yerleşim ünitelerinin fiziki ve mimari unsurlarının en önemli özellerinden biri de imar planlarıdır. Kent kültürünün simgelerinden olan çok katlı yapılar, geniş ve kullanışlı caddeler ile yeşil alanların varlığı gibi görsel doyuruculuk ve gelişmişliği içeren unsurlar, Bismil şehrinde pek mevcut değildir.

Tüm Dünya'da ve Türkiye'de olduğu gibi, özellikle gelişmemiş bölgelerdeki şehir ve kasabalarda imar planlarının pek işlevsel olmadığı pekala bilinmektedir. Dolayısıyla, şehirleşmenin gelişmesi/ büyümesi belli bir imar planı dahilinde değildir. Bismil ilçe merkezinde olduğu gibi, şehirleşmenin çok hızlı olduğu (göç kaynaklı obez büyüme) bu yerleşim ünitelerinde, imar planlarına göre meskenler pek inşa edilmemekte, aksine inşa edilmiş meskenlere göre planlamalar yapılmaktadır. Bu durum çeşitli sorunları doğurmakta ve dolayısıyla şehirleşme/ kentleşme kültürünün bozulmasına neden olmaktadır. Bu durumun gelenek haline geldiği yörelerde düzenli şehirleşme ve kent imar imar planından söz etmek oldukça güçtür.

3.2.2.2.3.2.2. İş ve Ticaret Alanları

Bismil şehrinin iş ve ticaret alanlarının yoğun olarak yer aldığı Memozin Caddesi, Batman caddesi, Özgürlük caddesi ve Kardeşlik caddesi ile son yıllarda özellikle ulaşım ağına bağlı olarak gelişen Diyarbakır caddesi boyunca önemli sayıda/ oranda iş ve ticaret alanları (merkezleri) gelişme göstermektedir. Toptan ve perakende ticaret alanlarının yer aldığı bu caddelerde, tarım ve hizmet sektörüne dayalı işletmeler de yaygınlık göstermektedir. Toptan ve perakende gıda satış mağazaları, bankalar, restorantlar, kahvehaneler, kuyumcular, ayakkabı mağazaları, eczaneler, kasaplar, beyaz eşya da dahil olmak üzere bir çok iş ve ticaret merkezi şehrin özellikle yukarıda belirtilen caddelerde yer almaktadır.

Diyarbakır ve Batman şehirleri arasında kalan Bismil şehri; büyük oranda kendine yetebilen, bir yerleşim ünitesi olarak özellikle yakın çevresindeki kırsal yerleşim üniteleri için birçok ihtiyacın karşılanabileceği bir cazibe merkezi durumundadır. Bismil şehrinde 24 (Bankalar, Postahane, Tarım ilçe müdürlüğü, Belediye vs) resmi kurum başta olmak üzere 360 iş ve ticaret mekanı, şehrin günlük ihtiyaçlarını karşılamakta ve şehrin ticari alanlarını oluşturmaktadır (Harita 24). Gıda ve giyim başta olmak üzere şehir nüfusunun önemli ihtiyaçlarının karşılandığı iş ve

ticaret alanlarından biri de semt pazarlarıdır. Haftanın her günü (7 gün) semt pazarları (120 çalışma karnesi olan tablacılar) şehir nüfusuna hizmet vermektedir.

3.2.2.2.3.2.3. Sanayi Alanları

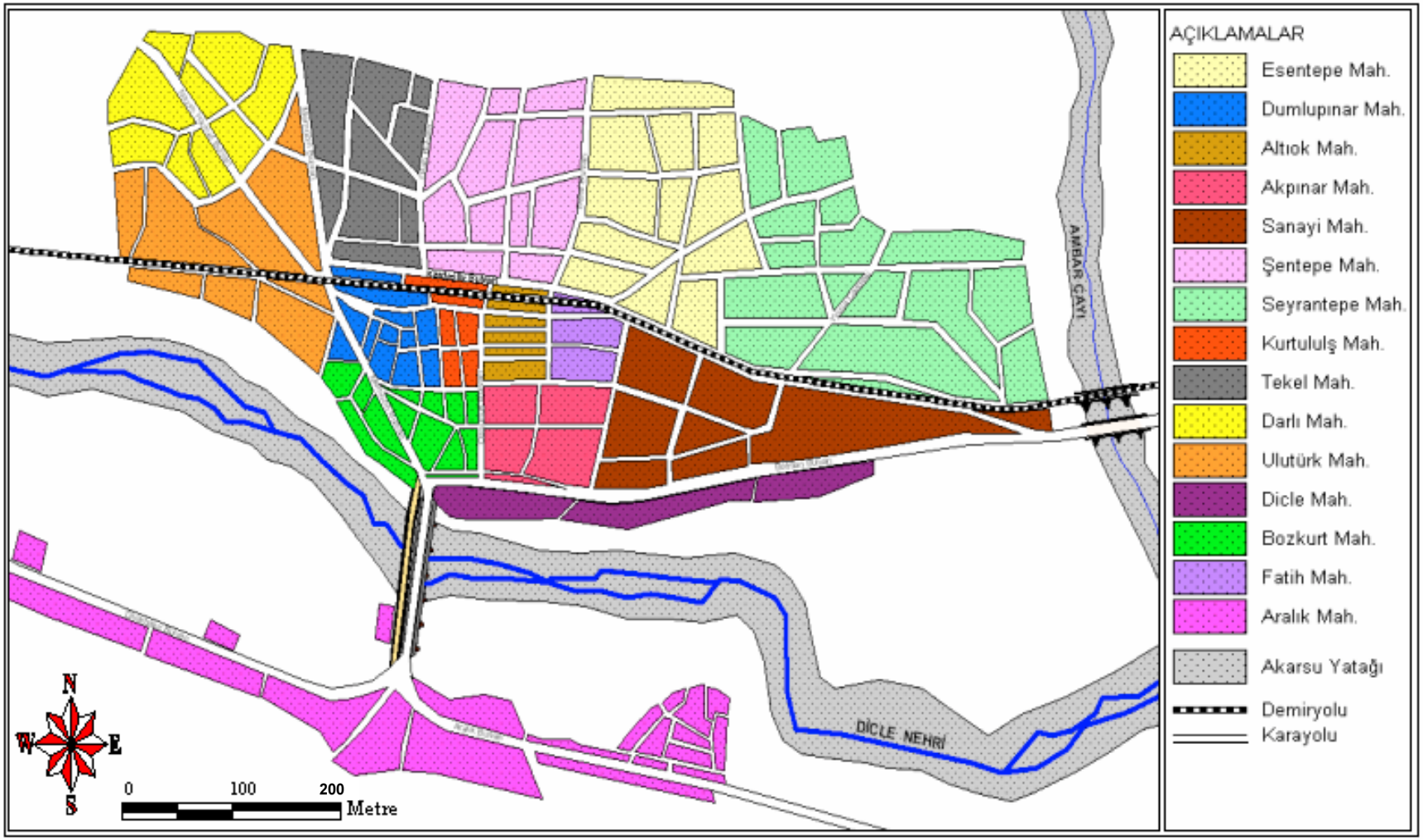
Bismil ilçesinde sulu tarım arazinin artması, ulaşım imkanlarının gelişmesi, 1980 sonrası Türkiye'sinde uygulanan liberal ekonomik politikalar sonucu Bismil ilçesinde de sanayi faaliyetleri gelişme göstermiştir. Daha çok tarıma dayalı küçük ve orta ölçekli sanayi tesislerinin gelişmeye başladığı ilçede, bu sektörde istihdam edilen nüfus oldukça azdır.

İlçe merkezinde sanayi sitesinin bulunduğu Sanayi mahallesinde; 1 biyo dizel yağ fabrikası, 1 plastik poşet fabrikası, 2 tekstil fabrikası ve 1 tarım aletleri imal ve montaj sanayisi olmak üzere toplam 5 (beş) küçük ölçekli sanayi tesisi bulunmaktadır. Bismil şehrinin, sanayi faaliyetleri ile ilgili çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan sanayi sitesinde toplam 108 işyeri mevcuttur. En yaygın olan işletmeler sulama amaçlı boru imalatı ve demir doğrama imalatı ile çeşitli meslek dallarında işyerleri bulunmaktadır.

İlçe merkezindeki bu küçük ölçekli sanayi tesislerinde çalışan işçi sayısı toplamda 68'dir. Bir şehir nüfusu için bu sayı oldukça azdır. Şehir merkezindeki sanayi faaliyetlerinden daha fazlası Bismil- Diyarbakır karayolu boyunca uzanan köylerde kurulmuşlardır (Harita 24). Bismil şehrinde istihdama yönelik en önemli ticari işletme, halk eğitim merkezinin Sümerhalı ve özel sektör işbirliği ile el dokuması hereke halılarını üretmesidir. Yaklaşık üç yüz genç kız bu halıları dokuyarak istihdam edilmektedir. Dokunan halılar genellikle, yurt dışına ihraç edilerek yurt ve yöre okonomisine katkı sağlanmaktadır.

3.2.2.2.3.2.4. Eğitim, Sağlık ve Kültür Alanları

Bismil şehrinde; eğitim, sağlık ve kültürel hizmetlerinin yeterli olduğu söylenilemez. Özellikle sağlık ve kültür faaliyetleri ile ilgili herhangi bir alt yapı hizmetlerinin olmayışı dikkat çekmektedir. Şehrin hemen hemen her mahallesinde ilköğretim okullarının hizmet vermesi olumlu bir etkendir. Sağlık hizmetleri için hizmet veren üç sağlık ocağı ve özellikle 5000 kişiye bir yatağın düştüğü mevcut devlet hastanesinin işlevselliğini geliştirmek çok önemlidir. Fakat bununla birlikte yapılması gereken en önemli faaliyetlerden biri de çevre temizlik hizmetleri olmalıdır.

Harita 25 : Bismil şehrini oluşturan mahalleler

İlçenin alt ve üst yapı hizmetlerinin gelişmesi/ geliştirilmesi durumunda hem eğitim ve kültür faaliyetlerine hem de sağlık hizmetlerine olan yoğun hizmet talebi azalma gösterecektir. Bunun yanı sıra son yıllarda açılan özel sağlık kuruluşları da hizmet vermeye başlamıştır. Bunlar genellikle semt poliklinikleri, sağlık kabinleri ve tahlil laboratuarları olarak görev yürütmektedirler.

Okuryazar oranının Türkiye ortalamasının çok altında olan Bismil ilçe merkezinde 14 İlköğretim Okulu, 6 Ortaöğretim Okulu (lise), 6 Özel Dershane, 2 Şöfor Okulu, 1 Halk Eğitim Merkezi ve Öğretmen Evi olmak üzere toplam 30 eğitim ve öğretim kurumu mevcuttur.

İlçede kültürel faaliyet alanları yok denilecek kadar azdır. İmar palnında yer alan üç toprak saha; spor alanı olarak gösterilmektedir. 60 bini aşkın nüfusa sahip olan bir şehir için kültürel faaliyetlerin belki de en önemli olanlarından biri sportif faaliyet alanlarının olmaması çok önemli bir eksikliktir.

3.2.2.3. Fonksiyonel Özelliklerine Göre Yerleşmeler

Bismil ilçesi, Diyarbakır havzasının doğu yarısını kapsayan ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin önemli tarım alanlarından biridir. Topoğrafyanın sade ve tarım faaliyetleri için uygun olması, yörede tarımla uğraşan nüfusun yüksek değerler göstermesine neden olmuştur. 1980'li yılların ikinci yarısına kadar ilçe arazisinin hemen hemen tamamında kuru tarım yapılmaktaydı. Ancak son dönemlerde Batman baraj suyunun kısmen devreye girmesi ve Dicle nehrinden alınan sularla Bismil ovasının tamamına yakını sulu tarıma açılmıştır. Bununla birlikte Mardin eşiği ve Silvan platosuna doğru yeraltı sularından yararlanılarak sulu tarım alanları her geçen gün genişleyerek devam etmektedir. Böylece tarımla uğraşan nüfus ve dolayısıyla yerleşmelerin sayısı diğer ekonomik sektörlere göre uzak ara önde yer almaktadır.

3.2.2.3.1.Tarım- Hayvancılıkla Uğraşan Yerleşmeler

Bismil ovasını batıdan- doğuya doğru katteden Dicle nehri verimli alüvyal toprakları geniş bir alana yayarak, tarımsal faaliyetler için ideal edafik koşullar oluşturmaktadır. Binlerce yıldan günümüze kadar bu depresyon boyunca yer alan yerleşmelerin en önemli geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Çünkü doğal ortam bu elverişli koşulları yörede yaşayan insanlara sunmuştu. Nüfusun artmasıyla, Bismil depresyonundan Mardin eşiği ve Silvan platosuna doğru yerleşmeler yayıldı. Tarım alanlarına dönüştürülmek üzere, doğal ortamın bitki örtüsü tahrip edildi ve günümüze kadar bu durum devam etti (Harita 26).

Bismil depresyonundaki bu verimli topraklarda kurulan eski yerleşmeler, hayvancılık faaliyetlerini yavaş yavaş terk etmek zorunda kaldılar. Çünkü tarımsal alanlara dönüştürülen arazide, hayvancılık faaliyetleri için gerekli mera alanları neredeyse yok denilecek kadar az ve yetersiz bir duruma gelmişti. Dolayısıyla Bismil depresyonundaki yerleşmelerin tarımsal faaliyetlerle uğraşması kaçınılmaz bir duruma gelmişti. Dicle nehri vadisi boyunca yer alan yerleşmeler (köy ve kasabalar) ekonomik faaliyet alanları tarımdır. Silvan platosuna doğru arazinin yeknesak bir morfografik yapı arz etmesi, tarımsal faaliyetlerin burada da kesintisiz olarak yayılmasına ve gelişmesine ön ayak olmuştur. Silvan ilçe sınırında yer alan Karahan, Akçay, Yamaç, Uğrak, Kayı, Bahçe ve Başköy gibi yerleşmelerden Dicle nehri kıyısındaki Tepe, İsalı, Arıkgöl, Köseli ve Yenice…gibi yerleşmelere kadar yer alan köy ve kasabaların en önemli ekonomik uğraş veya faaliyet alanları tarımdır. Bu durum ilçe arazisinin yarısını oluşturan ve Mardin eşiği platosunun kuzey yamaçlarına doğru uzanan yerleşim ünitelerinde değişmeye başlamaktadır. Mardin eşiği platosuna doğru yükseltinin artması, suyun yetersizliği ve plato kuşağında yer alan vejetasyonun varlığı, tarımsal faaliyetleri sınırlandırmış, bunun yerine hayvancılık faaliyetleri önem kazanmaya başlamıştır.

3.2.2.3.2. Hayvancılık- Tarımla Uğraşan Yerleşmeler

Bismil ilçesinin genelinde hayvancılık, tarımsal faaliyetlerin gölgesinde yer almasına rağmen ilçenin; Mardin eşiği platosuna doğru yer alan yerleşim ünitelerinde (köy ve mahallelerde), doğal koşulların belirleyici birer unsur olarak etkili olmalarından dolayı, hayvancılık faaliyetleri, tarımsal uğraşıların önüne geçmektedir.

Bismil ilçesinin güney komşuları olan Gercüş, Savur ve güneybatı komşusu olan Çınar ilçelerine doğru yer alan köy ve mahallelerin birçoğunda hayvancılık, tarımsal faaliyetlerin önünde yer almaktadır. Bir başka değişle bu yerleşmlerde en önemli geçim kaynağı hayvancılık, ikinci sırada ise tarımsal faaliyetler gelmektedir. Bu yerleşmelerin başlıcaları; Güzelköy, Topraklı, Başhan, Doruk, Koğuk, Kurudeğirmen, Meydanlık, Bölümlü, Kazancı ve Ağıllı köyleri olarak sayılabilir (Harita 26).

Harita 26 : Ekonomik fonksiyonlarına göre tarım ve hayvancılık ile uğraşan yerleşmeler

3.3.4. Konut ve Konut Tipleri

Göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçen insan, barınmak ve korunmak için daha sağlıklı ve işlevsel özelliklere sahip yapılar inşa etmeye başlamıştır. Bunun için de yakın çevresinde ve kolay bulunabilen malzemelerden yararlanarak çeşitli biçim ve özellikte yapılar oluşturmuş ve günümüze kadar çeşitli değişim ve gelişimler göstererek süregelmiştir. Bu yapıların kuruldukları doğal alanlar ile coğrafi faktörler arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkiler; kırsal alan yerleşmelerinde, kasabalarda ve şehir yerleşim birimlerindeki fonksiyonel özellikleri ve dağılışları beşeri faaliyetlerin etki oranına göre farklılıklar göstermektedir.

3.3.4.1. Köylerdeki Konut Tipleri

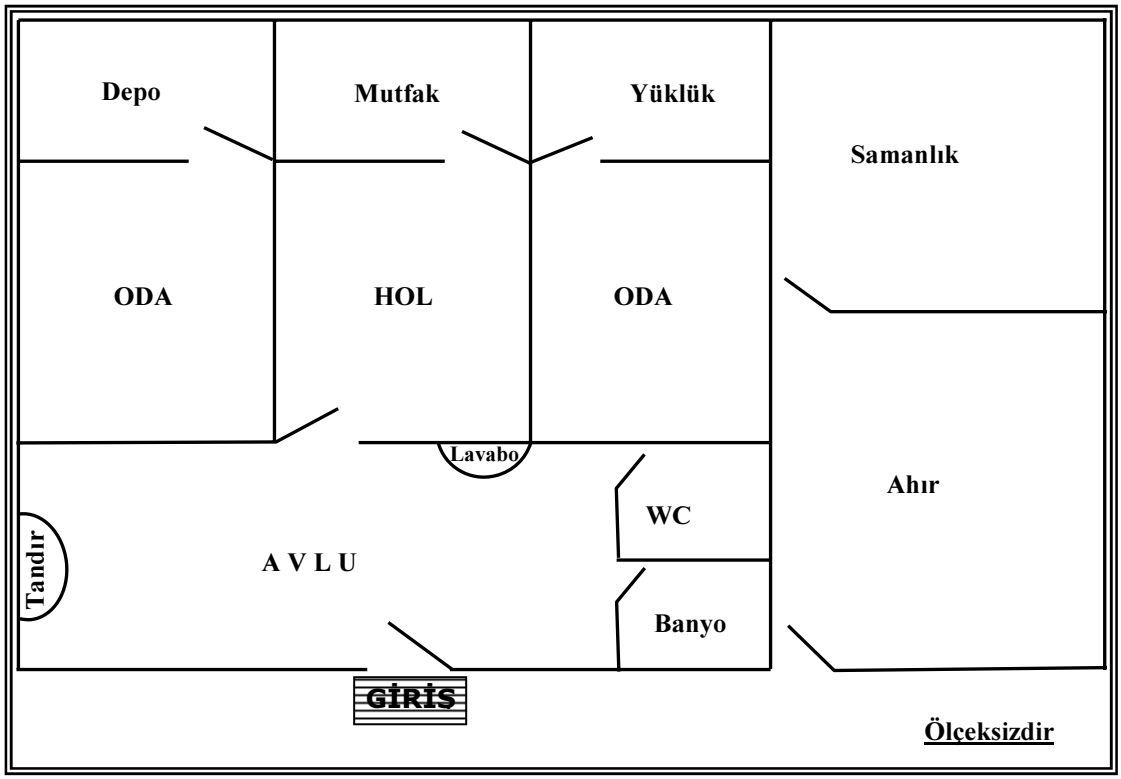
Kırsal yerleşim üniteleri, hızla gelişen modern dünya ile ilişkileri kent ve kasabalara göre biraz zayıf olduğundan, hızla gelişen ve değişen şehir ve kasaba yerleşmelerine göre modern yapı, araç ve gereçlerinden daha uzak gelenekçi ve eski yaşam tarzını yansıtan yapı (mesken) izlerinin rahatlıkla bulunabileceği mekanlara sahiptirler. Bütün bir geçmişin izlerini taşıyan bu konut tiplerinin mimarisi ve kullanılan malzemenin derin bir geçmişi olan gelenek ve göreneklerin devamı olduğu unutulmamalıdır. Fakat gelenek, görenek ve diğer psikolojik, etnik, tarihi ve ekonomik faktörlerin yanında, bölgenin karakteristiğini teşkil eden evleri temel şekillerinde coğrafi faktörün etkisi büyüktür[249]. Bismil'de kırsal konutlar genellikle tek katlı ve basit bir mimari planlama ile hazırlanmışlardır (Şekil 19, Foto 38).

Konutlara yapı malzemesi, şekil ve çeşitli kısımlarının düzeni ile bulundukları yörenin coğrafi şartlarına uyan ve bulundukları çevrenin etkisini taşıyan konutlar daha çok kırsal kesimdeki yerleşmelerde bulunmaktadır[250]. Teknolojik gelişmelerle birlikte ulaşım ve ticaret ağının yaygınlaşması, kır yerleşim birimlerindeki yapı malzemelerinin daha modern ve doğaya daha az bağımlı bir malzeme kullanma kültürünü geliştirmiştir. Bu tür değişim ve gelişmeler yörenin ekonomik durumuna göre bazı farklılıklar gösterse de küresel gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Sıcak ve kurak iklim koşullarının, yağışlı döneme göre daha uzun geçtiği Bismil yöresinde yapı malzemesi olarak en çok kerpiç kullanılmaktadır.

---

[249] A. Tanoğlu, 1969; Nüfus ve Yerleşme. İstanbul Üniversitesi, yay. no: 1183, Edebiyat Fak. Neşriyatı No: 45, sayfa: 214 İstanbul

[250] A. Özçağlar, 1997, Ezinepazar Depresyonu (Amasya) Coğrafyası, Ekol yay. sayfa: 98, Ankara

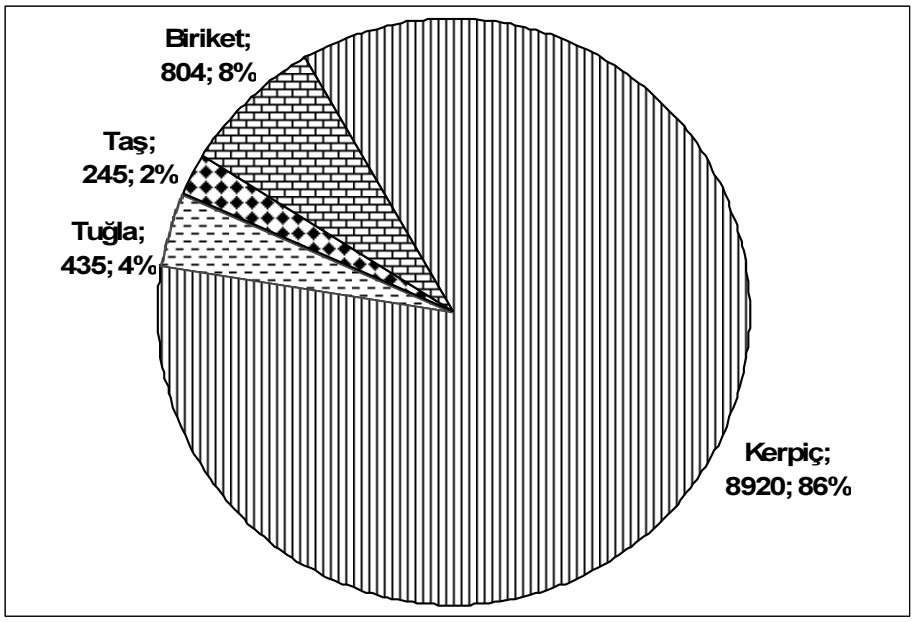
Şekil 19: Bismil ilçesinde yaygın olan tek katlı ev planı

Foto 38 : Tek katlı avlulu bir ev (Tepe kasabası)

Arazide kayaç malzemesinin olmaması, yöre kültürünü toprak ile bütünleştirmiştir. Bu kültürün eseri olarak binlerce yıllık bir gelenekten gelen kerpiçli yapılar Bismil yöresinde oldukça yaygındırlar (Foto 38). Bununla birlikte özellikle son yıllarda yol boyu köylerinin birçoğunda yapı malzemesi olarak tuğla ve kiremitlerin kullanıldığı görülmektedir. Ulaşım hatlarının geçtiği alanlar, vucuda hayat veren damarlar gibi yöreyi gelişime sürüklemektedir. Bu etki ile birlikte toprak ana materyalinden eski kerpiç evlerin yerini beton, tuğla ve kiremitten yapılan binalar almaktadır. Bismil ilçesindeki kır yerleşim alanlarının çoğunda, kullanılan yapı malzemeleri, yörenin iklim, bitki örtüsü ve jeolojik yapısına uygun bir oluşum göstermektedir.

İlçe genelinde, özellikle de kırsal meskenlerin yapımında kullanılan malzemelerin daha çok doğal ortamdan alınması, yörenin ekonomik açıdan gelişemediğine işaret etmektedir (Grafik 41). Diyarbakır- Bismil ve Bismil- Batman karayolu boyunca yer alan kır yerleşim alanları (Üçtepe, Göksu, Köseli, Obalı, Aralık) ile Ambar belde (köyü) ulaşım ve ekonomik fonksiyonel özellikleri bakımından diğer kır yerleşim alanlarına göre daha gelişkin oldukları, çok katlı betonarme evler ve az da olsa gelişmeye meyilli olan alt yapı ile fonksiyonel koşulların (su, elektrik, kanalizasyon, okul, sağlık ocağı, bakkal, berber, marangoz… vs) geliştiği görülmektedir.

Grafik 41 : Bismil ilçesindeki konut sayısı, konutlarda kullanılan yapı malzemesi ve oransal dağılışları (TÜİK, 1997).

Yörenin neojen dolgu alanı olması ve alüvyal- kolüvyal depoların yaygın bir şekilde bulunması yöredeki yapıların inşasında, hammadesi toprak olan kerpiçlerin kullanımını arttırmıştır (Foto 39). Buna karşın ekonomik koşulların gelişmesine bağlı olarak biriket ve tuğla kullanımı giderek artış göstermektedir. Bismil ilçesinin Savur, Gercüş ve Çınar ilçelerine komşu olan Derbent, Bölümlü, Başhan, Doruk ve Kuru değirmen köylerinde az da olsa yapı malzemesi taşlardan oluşmaktadır. Bu kır yerleşme alanları, Mardin eşiğindeki ana kıvrım zonuna yakın olduklarından, yöredeki Germik ve Hoya formasyonlarını oluşturan karst kökenli kayaçlar bu köylerdeki temel yapı malzemesini oluşturmaktadır.

Foto 39 : Bismil ilçesinde yapıların % 86'sı, hammaddesi toprak olan kerpiç ile inşa edilmektedir.

Belediye örgütlü köy yerleşim birimine örnek olarak verebileceğimiz Ambar köyü de belediye hizmet fonksiyonlarının etkisiyle, Bismil yöresindeki köylerin genel fonksiyonel özelliklerine göre biraz daha gelişmiş bir köy yerleşim merkezidir (Harita 27).

Bismil'i Diyarbakır'a bağlayan eski karayolu üzerinde yer alan Ambar köyünden aynı zamanda Haydarpaşa- Kurtalan demiryolu ağı da geçmektedir. Demiryolunun neredeyse tamamen işlevsizleştirildiği günümüzde bu ulaşım ağının

Ambar köyüne herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Köyün neredeyse içinden geçen bu demiryoluna ait resmi bina ve lojmanlar yıkılmaya terkedilmiştir. Dicle nehrinin güneyinde yer alan Üçtepe- Göksü ve Köseli üzerinden inşa edilen yeni Bismil- Diyarbakır- Batman karayolunun devreye girmesiyle, bu yol eski önemini tamamen kaybetmiştir. Dolayısıyla giriş ve çıkışların başka bir değişle ticari faaliyetlerin eskiye göre neredeyse yok denilecek kadar azaldığı Ambar köyünde nüfus özellikleri bakımından küçük bir kasabayı andırıyor olsa da fonksiyonel özellikleri göz önüne alındığında köy statüsünde yer alan bir yerleşim ünitesi olduğu görülmektedir. Belediye hizmetlerinin etkisiyle, alt ve üst yapı çalışmaları ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmışsa da bu çaslışmalar yeterli düzeye ulaşılmamıştır. Hemen hemen diğer tüm köylerde olduğu gibi ambar köyünde de konut yapım malzemesi olarak en çok kerpiç evler tercih edilirken, son yıllarda briket ve tuğlanın kullanıldığı yapıların sayısı oldukça baskın olmaya başlamıştır.

Harita 27 : Kasabalaşamamış belediye örgütlü köy yerleşmesi (Ambar belediyesi) haritası

3.3.4.2. Tepe ve Yukarı Salat Kasabalarındaki Konutlar

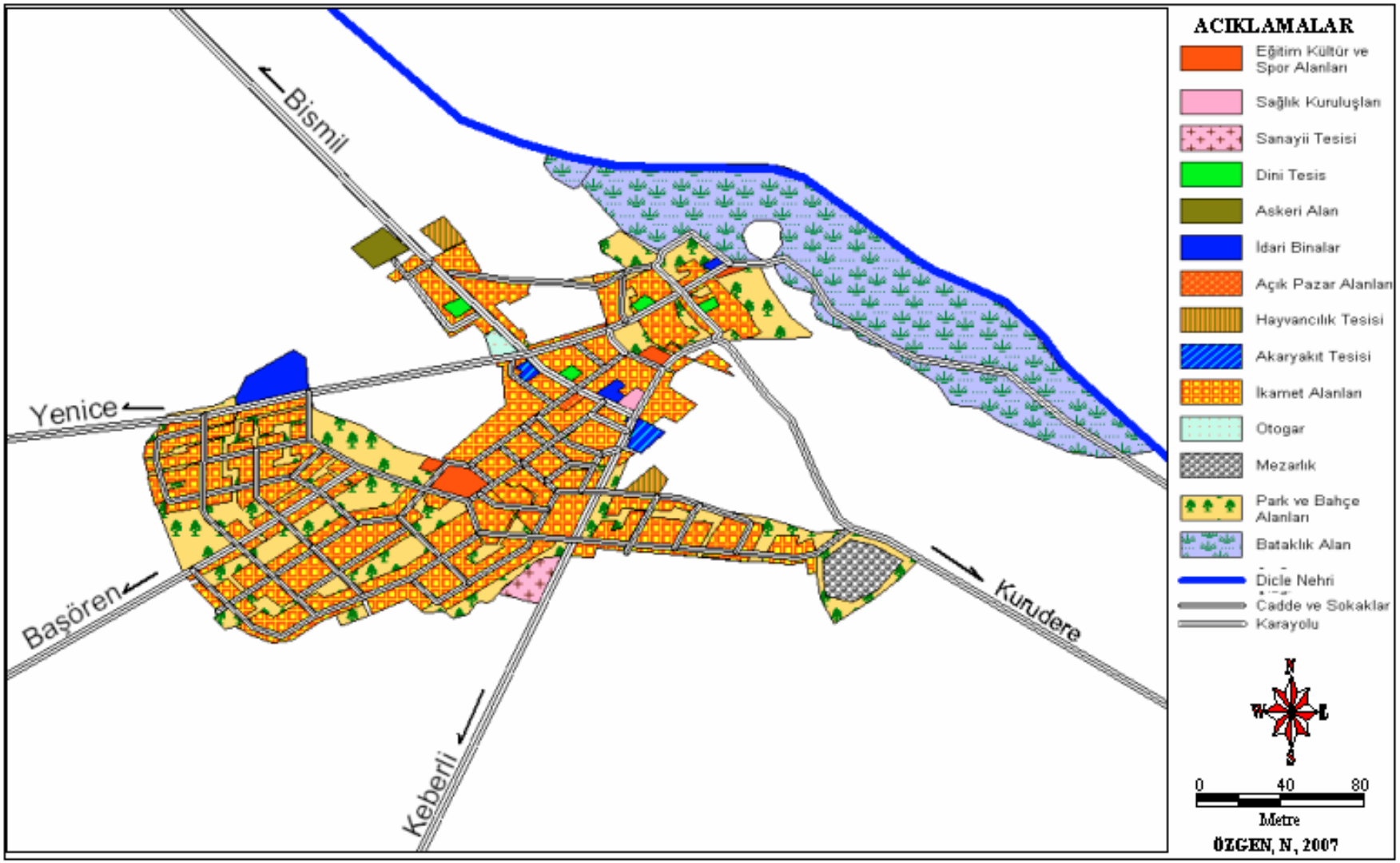
Kasaba; fonksiyonları ve yapısal özellikleri bakımından şehirler kadar fazlaca gelişmemiş olan, 20.000'den az nüfuslu belediye örgütlü yerleşmelerdir[251]. Bismil ilçesinde Tepe ve Yukarı Salat kasabalarının fonksiyonel özellikleri zayıf olsa da tarıma dayalı faaliyetlerin yoğun olduğu ve nüfus miktarları dikkate alındığında bu iki yerleşim ünitesini kasaba kategorisine dahil etmek doğru olacaktır.

Her iki kasabanın da yerleşim tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Tarihi mekanlarla iç içe olan bu iki kasabanın, adeta tarihe sadık kalarak, yapı malzemesi olarak hala kerpiç kullanımı yaygınlık göstermektedir. Özellikle Tepe kasabasının hızla artan nüfusu (10.577), barınma ve yapı sektörünü harekete geçirmiştir. Dolayısıyla son 15- 20 yılda inşa edilen mekânların hemen hepsi betonarma (Briket, tuğla) yapılardır. Bu yapılar çok katlı ve genellikle imar planına uygun inşa edilmeye çalışılan, düzenli ve kasaba kavramına uygun düşen binalardır. Köylerde ve Bismil şehri varoşlarında olduğu gibi bu iki kasabada da kerpiçten yapılan evler (mekanlar) azımsanmayacak orandadır. Bu durumu hem iktisadi hem de kültürel bir geleneğin devamı olarak düşünmek gerekir. Birincisi; yeterli alt yapı ve sermayeden yoksun yöre insanı için bu tür geleneksel yapıların inşasının kolay ve ucuz olmasının yanı sıra, insanların bu tür evlerde kendilerini daha rahat ve huzurlu hissettikleri düşüncesi de yok değildir.

Yukarı Salat kasabasında da aynı durum söz konusudur. Eski bir yerleşim ünitesi olan kasabanın son yıllarda aldığı göçlerle nüfuslandığı ve yapılaşmanın arttığı görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda modern yapı malzemelerinin kullanıldığı mekanların, barınma ve ticari iş yerlerinin sayısı hızla artmaktadır. Her iki kasabada da cadde ve sokaklar, ticari mekanlar ve hizmet alanlarına ait modern binalar, geleneksel yapılarla iç içe yer almaktadır (Harita 28, 29).

---

[251] A. Özçağlar, 1997; 1995 Yılında Türkiye'deki Belediye Örgütlü Yerleşmelerin Coğrafi dağılışı. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı: 6, sayfa: 247, Ankara

Harita 28 : Tepe Kasabası haritası

Harita 29 : Y. Salat Kasabası Haritası

Her iki kasabada da planlama ve alt yapı problemleri ilk bakışta göze çarpmaktadır (Foto 40). Sonuç olarak yörede yapı malzemesi olarak kullanılan binlerce yıllık kerpiç, artık yerini beton ve türevi yapay araç ve malzemelere bırakmaktadır. Bu durumu küresel bir değişim ve gelişimin sonucu olarak düşünmek gerekir.

3.3.4.3. Bismil Şehrindeki Konut Tipleri

Bismil şehrindeki konutları/ meskenleri fiziki yapılarının gelişmişlik düzeyi ve kullanılan inşaat yapı malzesi olmak üzere iki katedoride incelemek mümkündür. Şehrin ana arterlerinde çok katlı (5- 6) apartmanlar yükselirken, Dicle mahallesi, Ulutürk mahallesi veya Sanayi mahallesinde ise tek katlı ve oldukça plansız/ düzensiz yapılar yer almaktadır. Şehrin nüvesi olan Akpınar, Fatih, Altıok, Kurtuluş, Bozkurt ve Dumlupınar mahallelerinde özellikle son yıllarda inşa edilen modern yapılar, iş ve ticaret sahasının da nüvesini oluşturmaktadır. Betonarme yapıların büyük farkla çoğunlukta olduğu Bismil şehrinde, kenar mahallelerde az da olsa eski ve geleneksel yapı malzemesine (kerpiç) sahip yapılar vardır. Şehirdeki yapı varlığı sayısı ile kıyaslandığında bu tür yapıların sayısı oldukça düşük değerler göstermektedir. Ana caddelerde yükselen binaların alt katları genellikle ticari işyeri, üst katları ise ev olarak kullanılmaktadır. Şehir merkezinden çevreye doğru bina/ yapı yoğunluğu azalma göstermektedir. Şehrin merkezindeki sık ve yoğun inşa edilmiş yapılar, kent kültürünün olumsuz yüzünü göstermektedir. Bu yoğun yapılaşmadan ötürü, şehir yerleşim alanında neredeyse hiç yeşil alan bulunmamaktadır. İmar planına pek uyulmadan inşa edilen bu betonarme yapılar görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Bismil ilçe merkezinde yapılar/ meskenler çok yoğun ve düzensiz inşa edilmişlerdir. Planlı bir kent görüntüsü vermeyen Bismil şehrinin imar planı ve çevre koruma ve geliştirme projelerini geliştirmesi ve bunları hayata geçirmesi gerekir. Bu tür planlı ve çevreci çalışmalarla; Bismil şehri güzel bir görüntüye sahip olabilir ve diğer yaşamsal faaliyetler için de yakın çevresi için bir cazibe merkezi olma şansını elde edebilir (Foto 41).

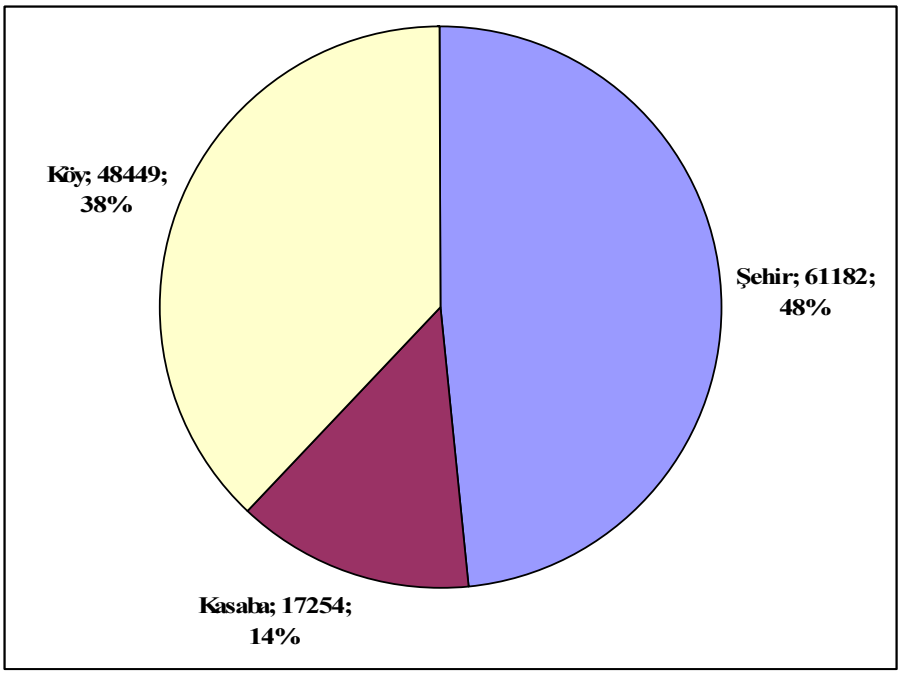
Foto 40 : Tepe kasabasında modern binalar ve binlerce yıllık bir mesken geleneğini temsil eden kerpiç evler/ meskenler

Foto 41 : Bismil şehrine kuzeyden bir bakış, şehrin kurulduğu verimli tarım depresyonunda, imar ve planlama koşulları pek mevcut değildir. Bu durum şehrin peyzajı için olumsuz bir görüntü segilemektedir.

3.3. NÜFUS

Nüfus, sınırları belli bir alanda, belirli bir anda yaşayan insan topluluğuna denilmektedir. Çok basit bir gerekçeyle, bütün toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri, onların nüfus miktarına ve bu nüfusun sahip olduğu özelliklere bağlıdır. Nüfus istatistiklerinin yapılması ve buna göre; genel olarak ülkenin, fakat özelde daha küçük ünitelerin veya birimlerin (bölge, il, ilçe veya yerleşme gibi) sosyal ve ekonomik analiz ve sentezlerinin gerçekleştirilerek nasıl bir gelişim gösterdiği, nerelerde, nasıl bir dağılış düzeni sergilediği, özelliklerinin neler olduğu ve yine bu özelliklerinin mekansal dağılımının ne şekilde olduğu noktalarından hareketle, ihtiyaç ve sorunların belirlenmesi ya da nüfus açısından sahip olunan üstünlük ve zaafların mekana bağlı olarak bilinmesidir[252]. Ülkemizde belediye teşkilatı bulunan yerleşim birimleri sahip oldukları nüfus miktarlarına göre iller bankasından yardım aldıklarından, son zamanlarda bu yerleşmeler nufuslarını olduğundan fazla gösterme gayreti içine girmişlerdir. Bu tür olumsuz yaklaşım ve gelişmeler; yapılacak yatırımlar ve bilimsel çalışmalar için olumsuz sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Alan çalışmaları sırasında Tepe ve Yukarı Salat kasabalarında yaptığımız gözlemlerde bu kasabaların nüfusu ile ilgili kuşkuların yersiz olmadığı görülmüştür.

Grafik 42 : Bismil ilçesinde, şehir, kasaba ve köy nüfusu ve oranı (TÜİK; 2000).

[252] E. M. Özgür, 1998; Türkiye Nüfus Coğrafyası. GMC Basın Yayın, Sayfa: 7, Ankara

Bismil ilçesinde kır nüfusunu oluşturan yüz dokuz (109) köy ve bu köylere bağlı 90 mahalleden oluşan toplam 199 kır yerleşim ünitesi bulunmaktadır. Bismil ilçesindeki tüm bu yerleşim ünitelerine bağlı nüfus miktarı ise 126.885 kişidir. Nüfusun % 48'i Bismil şehrinde, % 38'i köylerde ve geriye kalan % 14'ü ise Yukarı Salat ve Tepe kasabalarında ikamet etmektedir (Grafik 42).

TÜİK, 2000 verileri esas alınarak yapılan analizlerde, kırsal yörelerin nüfus özelliklerini Bismil ilçesine bağlı 109 köy oluşturmaktadır. Bismil ilçesindeki kasaba nüfusunu ise, TÜİK ve DPT bültenlerineki idari taksimata göre halen bucak merkezi olarak tanımlanan Yukarı Salat ve Tepe kasabalarının nüfusundan oluşmaktadır. İnceleme sahasının şehir nüfusunu da Bismil ilçe merkezi nüfusu oluşturmaktadır. Bu nedenle Bismil ilçesinin nüfus sayımları sonuçlarına göre oluşturulacak tablo ve grafiklerle ilçenin nüfus gelişimi ve analizi şehir, kasaba ve köy/kır nüfusu olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenecektir.

3.3.1.Nüfusun Gelişimi ve Hareketleri

Nüfusun gelişiminde doğal ve beşeri faktör olmak üzere iki ana etmen etkili olmaktadır. Doğum ve ölümler, sanayileşme, kamulaştırma ve doğal afetler, … vb gelişmeler sonucunda "göç" eylemi gerçekleşmektedir. Göç eylemi ile birlikte nüfusun nitel ve nicel özellikleri değişim göstermektedir (Tablo 38).

YIL	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
Erkek	16006	12 309	Veri yok	16 332	16 530	19 642	23 292	26 048	31 115	38 390	49 679	64 030
Kadın	14731	12 541	Veri yok	15 952	15 965	18 416	22 170	24 861	30 402	38 504	49 983	62 855
TOP.	**30737**	**24 850**	**28 980**	**32 284**	**32 495**	**38 058**	**45 462**	**50 909**	**61 517**	**76 894**	**99 662**	**126 885**

Tablo 38 : 1940- 2000 arası nüfus sayım dönemlerine göre Bismil ilçesinin nüfusu.

Göç hareketi ile birlikte kent ve kır nüfusunun oransal değişimi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki nüfus hareketleri bölgeler temelinde ele alındığında sürekli göç veren ve sürekli göç alan bölgeler ayrımı söz konusu olabilmektedir.

Sürekli göç veren bölgeler Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz Bölgeleri, sürekli göç alan bölgeler ise İstanbul ve Kocaeli gibi sanayi merkezlerini, Muğla ve Antalya gibi yumuşak iklimli kentleri içine alan Akdeniz, Marmara ve Batı Anadolu bölgeleridir[253]. Bismil ilçesindeki genel göç hareketi yukarıda anlatılan düşünceye

[253] E. M. Özgür, 1998; Türkiye Nüfus Coğrafyası, Ankara http://www.gocsempozyumu.org/ kirsaldankente.htm. güncelleme tarihi. 23.06.2007

uygun bir seyir izlemektedir. Yakın çevredeki ilçelerden göç alan Bismil ilçesi, yukarıda anlatıldığı gibi gelişmiş sanayi ve türizm merkezlerine ise göç vermektedir.

Doğal ortam koşullarının, yaşamsal faaliyetler için uygun olduğu batı ve güneybatı Türkiye bölgeleri/ yöreleri, hızla nüfuslanırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri de sürekli göç vermekte ve özelikle kırsal nüfusu hızla azalmaktadır[254]. Türkiye'deki iç göçlerin büyük bir çoğunluğunu veren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. G.Doğu Anadolu bölgesinin aksine Bismil ilçesi özellikle de yakın çevresindeki ilçelerle kıyaslandığında fazla göç vermediği, aksine çevre yerleşim ünitelerinden göç aldığı görülmektedir. Bu durum Bismil ilçesinin tarımsal alan bakımından zengin olması ve OHAL kapsamında siyasi çalkantılardan fazla etkilenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 39, Grafik 43).

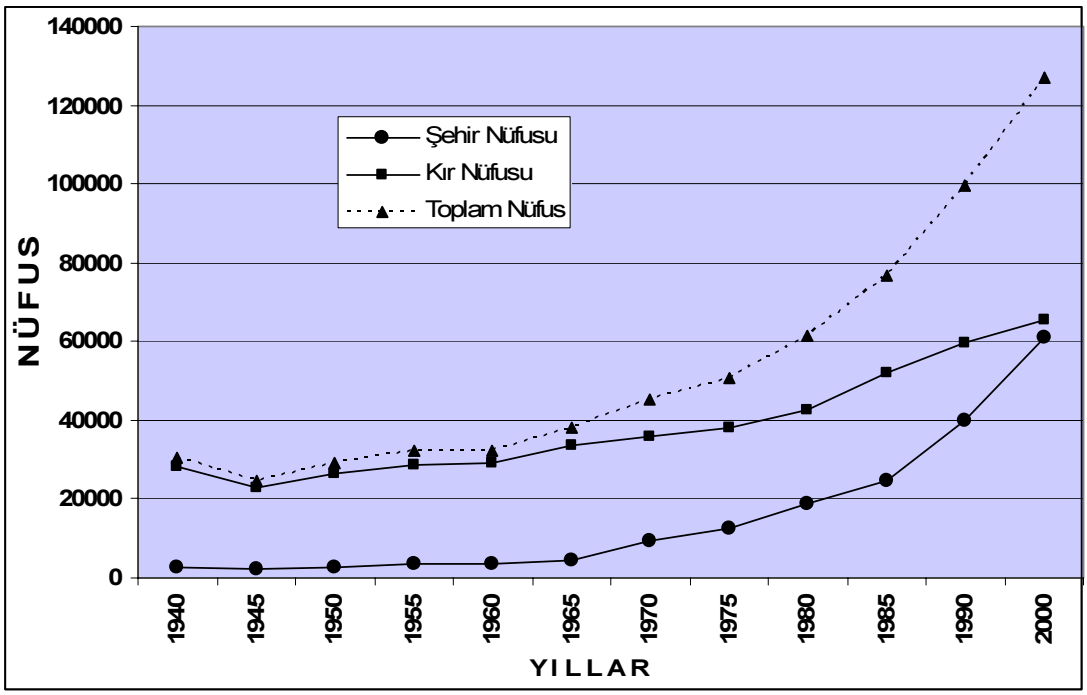
Göç eden kitleler öncelikle kırsal alanlardan kasabalara ve kasabalardan da bölgenin nüvesi olan cazibe merkezlerine (Diyarbakır veya Gaziantep buna örnek verilebilir) ve oradan da büyük metropol şehirlere doğru akan bir göç olgusu vardır. Siyasi ve sosyal çalkantıların neden olduğu göçler, şehirdeki nüfusun hızla artmasına, çeşitli sorunların ve özellikle de yoksulluğu beraberinde getirmiştir[255]. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki yoğun göç olgusunun tek nedeni tabiî ki sosyal çalkantılar değildir.

Yıllar	Şehir Nüfusu	Artış Oranı (%0)	Kır Nüfusu	Artış Oranı (%0)	Toplam Nüfus	Artış Oranı (%0)
1940	2521	-	**28216**	-	**30737**	-
1945	2049	6.5	**22801**	-4.4	**24850**	-3.4
1950	2527	12.3	**26453**	10.8	**28980**	11.7
1955	3596	14.2	**28688**	10.1	**32284**	11.1
1960	3472	-09.7	**29023**	11.6	**32495**	10.1
1965	4444	12.8	**33614**	10.7	**38058**	11.7
1970	9403	21.2	**36059**	10.6	**45462**	11.9
1975	12775	13.6	**38134**	11.1	**50909**	11.2
1980	19059	14.9	**42458**	12.3	**61517**	12.1
1985	24862	13.0	**52032**	11.5	**76894**	12.5
1990	39834	16.0	**59828**	11.0	**99662**	13.0
2000	61182	15.4	**65703**	11.0	**126885**	12.7

Tablo 39 : Bismil ilçesindeki kır ve kent nüfusunun (1940- 2000 nüfus sayım dönemlerine göre) gelişimi.

[254] F. K. Birel, N. Özgen, V. Boz, 2007; Levels of Perception and Capability of Problem Solving of Administrators to Problems Related to Migration. The Nedherlands.

[255] N. Özgen, 2003; Siirt ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri. Siirt Valiliği, sayfa: 115, Yay. No:2, Siirt

Grafik 43 : Bismil ilçesinin 1940- 2000 nüfus sayım dönemlerine ait kır, şehir ve toplam nüfusun gelişimi.

Tümertekin ve Ögüç'ün belirttikleri gibi[256]; göçlerin meydana gelmesinde itici ve çekici faktörler de rol oynamaktadır. Kötü yaşam standartlarına sahip olan kır nüfusu (aynı durum bazı kentlerde de süregelmektedir), sosyal ve ekonomik açıdan gelişkin olan modern dünyaya biraz daha yakın olabilmek ve yaşamsal standartlarını geliştirmek için de göç etmektedirler. Ali Bey[257] 1882'deki "Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk" adlı seyahatnamesinde, Diyarbakır'dan Bağdat'a kelek ile yolculuk sırasında, Dicle boyunca yer alan doğal ve beşeri mekânları tasvir ederek, günümüz Bismil şehrinden, "Bismil köyü" olarak söz etmektedir. 1938 yılında ilçe statüsü kazanan Bismil ilçesinde, nüfus hareketleri özellikle son 10- 15 yıl içinde önemli sosyoekonomik değişimlere neden olmuştur. Bismil ilçesinin 1940- 2000 dönemlerine ait nüfus artış durumunu Türkiye genel nüfusu (1927- 2000) ile kıyaslayarak, ilçenin nüfus gelişimi daha iyi ortaya çıkacaktır (Tablo 40).

[256] E. Tümertekin, N. Özgüç, 1997; Beşeri Coğrafya, İnsan- Kültür- Mekan, Çantay Kitap evi, İstanbul

[257] Ali Bey, 2003, Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a) Min Sene 1300 ila Sene 1304, Trabzon Vali-i Sabıkı, Büke Yayınları, Sayfa: 43, İstanbul

Ani ve hiçbir alt yapı hazırlığı yapılmadan meydana gelen bu göçlerle, göçzedeler genellikle şehirlerin varoşlarında inşa ettikleri gecekondularda ya da uygun bir yer buluncaya kadar geçici bir süre için akrabalarının yanında yaşamlarını sürdürmektedirler. Çoğu uzun süren siyasi sosyal çalkantıların eseri olan bu göçler; tüm bölgede olduğu gibi; Bismil ilçesinde de sosyal, ekonomik ve ekolojik sorunların yanı sıra, kentlerdeki adli vakaların artmasına, hizmet sektörlerinin (eğitim, sağlık, ulaştırma, eğlence ve dinlence tesisleri… gibi), artan nüfusa cevap veremez duruma gelmesine neden olmaktadır.

Sayım Yılı	**Şehir Nüfusu**	Nüfus Artış (‰)	**Köy / kırsal Nüfusu**	Nüfus Artış (‰)	**Toplam Nüfus**
1927	3 305 879	-	10 342 391	-	13 648 270
1935	3 802 642	18	12 355 376	24,0	16 158 018
1940	4 346 249	28	13 474 701	18,0	17 820 950
1945	4 687 102	19	14 103 072	25,0	18 790 174
1950	5 244 337	29	15 702 851	19,0	20 947 188
1955	6 927 343	11,0	17 137 420	26,0	24 064 763
1960	8 859 731	21,0	18 895 089	11,0	27 754 820
1965	10 805 817	11,1	20 585 604	27,0	31 391 421
1970	13 691 101	21,1	21 914 075	11,1	35 605 176
1975	16 869 068	11,2	23 478 651	28,0	40 347 719
1980	19 645 007	21,2	25 091 950	11,2	44 736 957
1985	26 865 757	11,3	23 798 701	29,0,	50 664 458
1990	33 326 351	21,3	23 146 684	11,3	56 473 035
2000	44 006 274	11,4	23 797 653	21,0	67 803 927

Tablo 40 : Türkiye'nin 1927- 2000 sayım dönemleri arasındaki nüfus gelişimi

Bu dönemde güvenlik sorunu nedeniyle Alibey, Ağıllı ve Kurudeğirmen gibi köylerin nüfusu tamamen göç etmiştir. Böylece şehir nüfusu altyapısız büyümekte ve sağlıklı olmayan bu yoğun nüfus artışı, tüm yaşam nitelikleri ile ilgili sorunların oluşmasına neden olmaktadır.

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Bismil ilçesi dönemde köy statünse olan Bismil ilçesinin nüfus özellikleri ile ilgili verilere ulaşılamamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Ali Bey'in 1882'deki seyahatinde (Dicle'de kelek ile bir yolculuk), Bismil denilen bir köyden geçtiklerini belirtmektedir. Bu dönemde Bakacak (Seyithasan köyü) bucağına bağlı olan Bismil köyü, Cumhuriyet sonrasında ilçe statüsüne kavuşturulduktan sonra, ilçe ile ilgili veriler daha sağlıklı ve güvenilir bir şekilde kayıt altına alınmıştır.

1927- 1440 Dönemi

Cumhuriyet'in ilanından sonra, köy tüzel kişiliği devam eden Bismil'in 1932 yılında bucak merkezi olarak kabul edilmesiyle birlikte, idari statüdeki fonksiyonu

artmış ve bunun sonucu olarak, 1936 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. 1940 yılı genel nüfus sayımlarına göre Bismil ilçesinin nüfusu 30.006 kişi olarak kayıt altına alınmıştır. Hemen şunu belirtelim ki o dönemde Bismil ilçe sınırları dahilinde yer alan 11 köy 1950'li yıllarda Silvan (Avenek, Mergaveş), Savur (Cirze, Araptepe, Deriş, Kırkdirek, Kuzeyrip) ve Çınar (Has, Aktepe, Karalı, Başaklı) ilçelerine bağlanmışlardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeşitli zorlukların yaşandığı ve yalnız Bismil ilçesinin değil, bütün ülkede yoksulluk ve zor koşulların devam etmesi nedeniyle, sosyoekonomik yapı ile ilgili verilerin kayıt altına alınması oldukça meşaketli bir durum olarak görünmektedir. Dolayısıyla bu dönemlere ait çeşitli sosyo- ekonomik verilere ulaşmak oldukça güçtür (Harita 30).

1940- 1950 Dönemi

1945 sayım döneminde Bismil'in şehir nüfusu 2049 iken 1950 yılında ise 2527 kişi olarak kayıt altına alınırken; aynı dönemdeki kır nüfusu ise daha yüksek değerler göstermektedir. 1945 yılında 22801 kişi olan kır nüfusu ‰ 10,8 artarak 1950 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre 26.453 kişiye yükselmiştir. 1955 sayımlarında ise kır nüfus oranı ‰ 5,6 artarak 28.688 kişi olarak hesaplanmıştır. 1950 yılı nüfus sayımına ait erkek ve kadın nüfus bilgileri bulunmadığından, yaklaşık bir oran ile tarafımızdan hesaplanmıştır.

1945 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre bu dönemde Bismil ilçesine bağlı köy sayısı 79'dur. 1950 yılı nüfus sayımı sonuçlarında ise Bismil ilçesine bağlı köy sayısı 91 olarak belirtilmektedir. Bu iki dönem arasında kurulan köyler; Ağıllı, Ahmetli, Sazlı, Kayı, Başören Hasanpınar, Tilkilik, Tepecik ve Şahintepe'dir. Tarıma dayalı kır nüfusunun yoğun olduğu Bismil yöresinde, tarla veya bahçelerde kurulan evler, zamanla kalabalıklaşarak mahalle ve sonrasında da köy merkezine dönüşmektedir. 1945- 1950 yılları arasında idari üniteye sahip olan bu köyler buna örnek olarak verilebilir.

1950- 1960 Dönemi

1950 yılındaki nufus sayım verilerine göre birbirine hemen hemen eşit olan kadın ve erkek nüfusu, 1955 yılındaki nüfus sayım verilerine göre erkek nüfusta bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemin nüfus sayım sonuçlarına göre Bismil ilçesindeki kır nüfus artış hızı ‰ 10,1 ve kır nüfus toplamı ise 28.688 kişi olarak hesaplanmıştır.1960 yılındaki nüfus sayım sonucuna göre kır nüfusundaki artış oranı ‰ 11,6 olup toplam kır nüfusu 29.023 kişiye erişmiştir. 1960 nüfus sayım

sonuçlarına göre ise Bismil ilçesindeki kır nüfusun bir önceki döneme göre artış oranı ‰ 10,7 olarak hesaplanmıştır. Bu dönemde 27.767 olan kır nüfusun %52'sini erkek, %48'i ise kadınlardan oluşmaktaydı. Bu dönemdeki şehir nüfusu ise yine kırsal nüfusa göre oldukça düşük değerler göstermektedir. 1950 nüfus sayımına göre Bismil şehrinin nüfusu 2527 olarak hesaplanırken, 1960 yılında ise 3472 kişi olarak kayıt altına alınmıştır.

1960- 1970 Dönemi

1960 ve 1965 yıllarındaki erkek ve kadın nüfusu arasındaki %2'lik fark kapanarak, 1970 ve 1975 yıllarına ait nüfus sayımlarında, erkek ve kadın nüfus oranları yaklaşık %50'lik bir orana sahip olmuşlardır. 1970 yılındaki kır nüfusun toplamı 36059 ve bir önceki sayım dönemine gore ‰ 10,6 civarında bir artış meydana gelmiştir. 1970 yılı nüfus sayımında nüfus artış oranı hem erkek hem de kadın nüfus oranında eşit oranda artmış ve toplamda Bismil ilçesinin kır nüfusu (Kasaba ve Köy toplamı) 38134 kişi olarak belirlenmiştir. 1970 yılı sayımlarında köy erkek nüfusu 16516 kişi, kadın nüfus ise 16823 kişi olmak üzere toplamda 33.339 kişiye erişmiştir. Bu dönemdeki nüfus sayımlarında erkek ve kadın nüfus sayılarında yüzdelik olarak hemen hemen aynı orana (%50) sahip oldukları görülmektedir. 1965 nüfus sayımında şehir nüfusu 4444, 1970 yılında ise 9403 kişi olarak hesaplanmıştır (Harita 31).

1970- 1980 Dönemi

1970- 1975 yılı nüfus sayımları arasındaki ‰ 10,6'lık artıştan sonra, Bismil yöresindeki kır nüfus oranı en yüksek artış oranına sahip olmuştur. 1980 yılı nüfus sayımına göre kır nüfus artış oranı bir önceki döneme göre ‰ 12,3 ve toplam da ise 42.458 kişiye ulaşmıştır. 1980 nüfus sayım verilerine göre rakamsal olarak birbirine yakın olan erkek (21.398) ve kadın (21.068) nufusun yine yaklaşık %50'si erkek, % 50'si ise kadın olmak üzere, Bismil yöresinin kır nüfusu toplamı 52.458 kişi olarak hesaplanmıştır. Yukarıda da söz edildiği gibi bu dönemde erkek nüfusun sayıca kadın nüfustan az olmasının gerekçelerinden biri de yurt dışı başta olmak üzere meydana gelen göçler ve o dönemin sosyal ve siyasi çalkantılarından kaynaklandığını belirtmek doğru olacaktır. 1975 nüfus sayım sonuçlarında şehir nüfusu 12775 iken, 1980 yılında 19059 kişi olarak kayıt altına alınmıştır (Harita 27).

1980- 1990 Dönemi

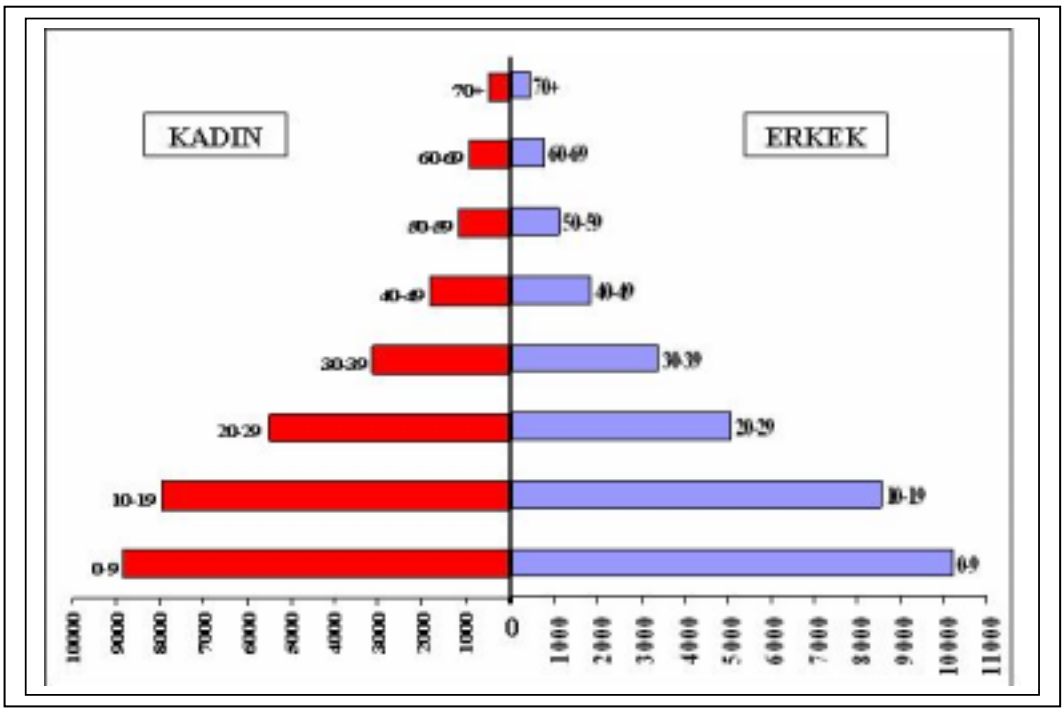
Köy sayısının 91 olarak belirtildiği 1980 nüfus sayım verilerinde, siyasi ve ekonomik çalkantının yaşandığı Eylül 1980 askeri darbe sonrasındaki on yılı kapsayan bu dönemde kırsal nüfus göstergeleri çok önemli oranda değişiklik göstermemektedir. 1980- 1990 arasındaki on yıllık nüfus artış oranı ‰ 22,0 olarak hesaplanmıştır. Bu çalkantılı dönemin eseri olarak erkek ve kadın nüfus arasındaki fark devam etmiştir. 1990 nüfus sayımına göre erkek kır nüfusu 29.438, kır kadın nüfusu ise 30.390 olmak üzere Bismil ilçesindeki toplam kırsal nüfus miktarı 59.828 kişi olarak açıklanmıştır. Kadın ve erkek nüfus arasındaki farkın nedenlerinden biri de bölge ve dolayısıyla yöredeki işsizlikten kaynaklanmaktadır. Erkek nüfusun çalışmak üzere, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere çeşitli büyük il merkezlerine göç etmeleri de erkek nüfus miktarının azalmasına neden olarak sayılabilir. 1985 yılına ait nüfus verilerine göre bismil şehrinin nüfusu 24862 iken 1990 yılında bu sayı 39834 kişi olarak hesaplanmıştır.

1990- 2000 Dönemi

1990 yılı nüfus sayımına göre Bismil ilçesinin toplam kırsal nüfusu (kadın: 30.390, erkek; 29438) 59828 kişidir. 2000 yılı nüfus sayım dönemine göre ise ilçesinin toplam kır nüfusu 65.703 kişi olarak hesaplanmıştır. Buradaki kadın nüfusu 33.064, erkek nüfusu ise 32.639 kişi olarak hesaplanmıştır. Oransal olarak yine kadın nüfusun %0,6 civarında daha yüksek olduğu ve 1990 ile 2000 yılları arasındaki toplam kır nüfusu gelişiminin 1990 yılı kırsal nüfus artışında olduğu gibi, ‰ 11,0 civarında hesaplanmıştır. Bismil ilçesinde, kırsal nüfus gelişimi (artış oranı), şehir nüfus gelişmine oranla daha azdır (Tablo 41, Grafik 44).

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	4892	4376	9268
5-9	5301	4458	9759
10-14	4765	4118	8883
15-19	3795	3840	7635
20-24	2694	3048	5742
25-29	2378	2423	4801
30-34	1831	1744	3575
35-39	1557	1382	2939
40-44	1048	1021	2069
45-49	796	811	1607
50-54	607	660	1267
55-59	516	502	1018
60-64	427	518	945
65+	763	876	1639
Bilinmeyen	21	14	35
Toplam	**31391**	**29791**	**61182**

Tablo 41 : Bismil ilçesinde nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılışı.

Grafik 44 : Bismil ilçesinde nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre durumu.

1940- 2000 yılı nüfus sayımları arasındaki 60 yıllık bir zaman diliminde, Bismil ilçesinin kırsal nüfusu 28.216'dan 65.703 kişiye ulaşmış ve kırsal nüfus yaklaşık 2,3 kat artış gösterirken; şehir nüfusu ise yaklaşık 25 kat artarak nüfusu 2521 kişiden 61182'ye çıkmıştır. 1990 yılına ait verilere göre Bismil şehrinin nüfusu 39834 kişi olarak hesaplanmıştır. 2000 yılında ise sayı 61182 kişiye yükselmiştir. Bu iki nüfus sayım dönemi arasındaki 10 (on) yıllık periyotta şehrin nüfus artışı ‰ 53 gibi yüksek bir değere çıkmaktadır (Harita 32). On (10) yıllık süre içerisinde şehir nüfusunun bu kadar aşırı artış göstermesi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde görülen sosyal huzursukların bir yansıması olarak yerinden/ köyünden göç eden nüfus ile ilgilidir. Nüfusu hızla artan Bismil ilçesi gelişmemiş yörelerin nüfus piramidini yansıtmaktadır. 1940 yılında 2521 olan Bismil şehir nüfusu 2000 yılı nüfus sayımları sonuçlarına göre ise 61.182 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre; nüfus artış oranı yaklaşık 45 kat (44,5) olan Bismil şehir nüfusu obezlenerek büyümekte ve bu sağlıksız büyüme ile birlikte çeşitli problemlerin artarak oluşmasına neden olmaktadır.

3.3.2. Kır Nüfusu

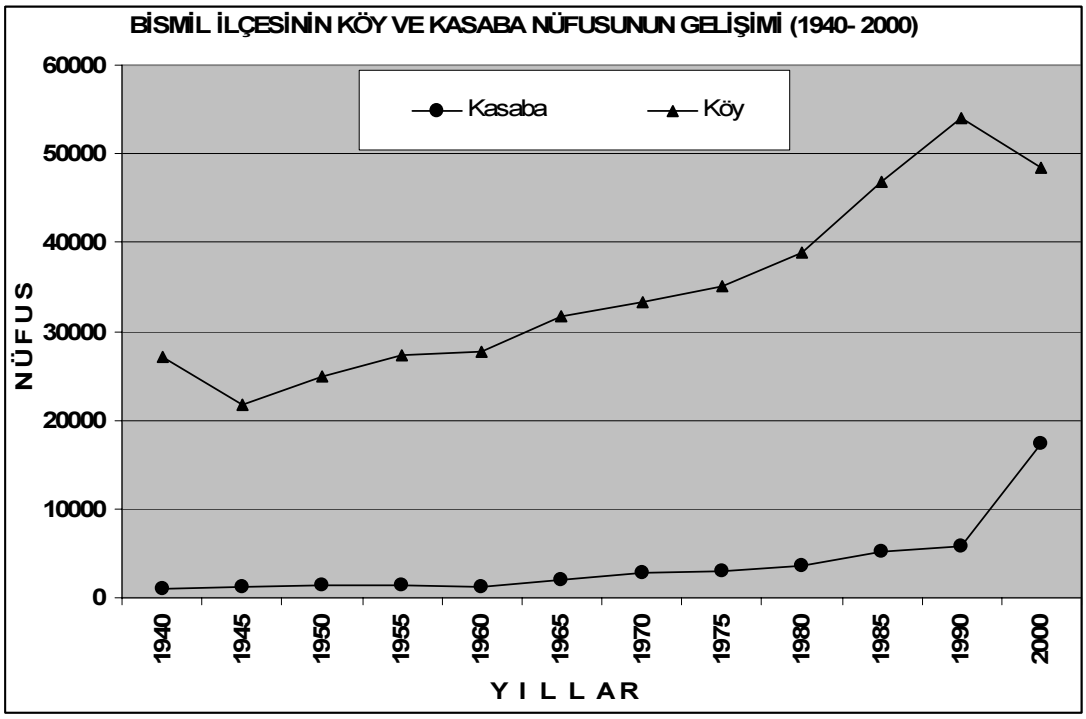
Kır nüfusu; şehir yerleşmeleri dışında kalan, kırsal alandaki yerleşmelerin nüfusudur. Bismil ilçesindeki kır yerleşmelerinin tamamı devamlı kır yerleşmelerinden meydana gbelen köy ve mahallelerden oluşmaktadır. 1945- 2000 yıllarını kapsayan sayım sayım dönemlerine ait verilere göre Bismil ilçesinin köy ve şehir nüfusunun gelişimi ile aynı döneme ait Türkiye'nin köy ve şehir nüfusunun değişim ve gelişim trandleri benzer özellikler göstermektedir. Buna sonuçlara göre kırsal nüfus hızla azalırken, kent nüfusu ise asimetrik bir tırmanış göstermektedir.

Kır nüfusunun şehir nüfus oranına göre daha az oranda gelişim göstermesinin nedeni, kırsal alanlardan şehre olan göçlerin süreklilik arz etmesidir (Tablo 42, Grafik 45). Bismil şehri (ilçe merkezi), Tepe ve Yukarı Salat kasabaları dışında yer alan bütün yerleşim birimlerindeki nüfusu kırsal nüfus başlığı altında toplamak mümkündür. Kırsal nüfusun, özellikle 1965- 1975 ve 1990- 2000 arasındaki dönemlerde şehre olan göçlerden dolayı nüfus artış trendinde azalmalar olmuştur.

Bismil ilçesinde nüfusun cinsiyete göre dağılımında 1945, 1985 ve 1990 yıllarına ait nüfus sayım sonuçlarına göre erkek nüfusu, kadın nüfusundan daha düşük değerler göstermektedir. Bu durumun oluşmasında göçlerin etkili olduğunu ve II. Dünya savaşı için teyakuzda bekletilen ve silah altına alınan erkek nüfusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. 1985 dönemindeki erkek nüfus oranının düşük olması ise 1980 Eylül döneminde oluşan siyasi ve sosyal çalkantılardan kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu dönemin siyasi ve sosyal çatışma ortamlarından özellikle erkek nüfusun etkilendiğini söylemek mümkündür. Erkek nüfusun kadın nüfusuna göre az olduğu bir diğer sayım dönemi ise 1990 yılında yapılan nüfus sayımıdır.

		1940	**1945**	**1950**	**1955**	**1960**	**1965**	**1970**	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**	**2000**
Bismil (Şehir)	**K**	1148	1047	1252	1742	1684	2119	4304	5933	9342	12293	19289	29791
	E	1373	1002	1275	1854	1788	2325	5099	6842	9717	12569	20545	31391
	T	***2521***	***2049***	***2527***	***3596***	***3472***	***4444***	***9403***	***12775***	***19059***	***24862***	***39834***	***61182***
Kasaba	***K***	*545*	*590*	*713*	*665*	*651*	*963*	*1350*	*1440*	*1785*	*2664*	*2970*	*8084*
	E	*479*	*569*	*732*	*686*	*605*	*980*	*1370*	*1521*	*1884*	*2576*	*2876*	*9170*
	T	***1024***	***1159***	***1445***	***1351***	***1256***	***1943***	***2720***	***2961***	***3669***	***5240***	***5846***	***17254***
Köyler	**K**	12038	10904	12453	13545	13630	15334	16516	17488	19275	23547	27420	24980
	E	14094	10738	12555	13792	14137	16337	16823	17865	19514	23245	26562	23469
	T	***27162***	***21642***	***25008***	***27337***	***27767***	***31671***	***33339***	***35173***	***38789***	***46792***	***53982***	***48449***

Tablo 42 : Bismil ilçesinde nüfusun 1940- 2000 sayım yıllarına göre gelişimi.

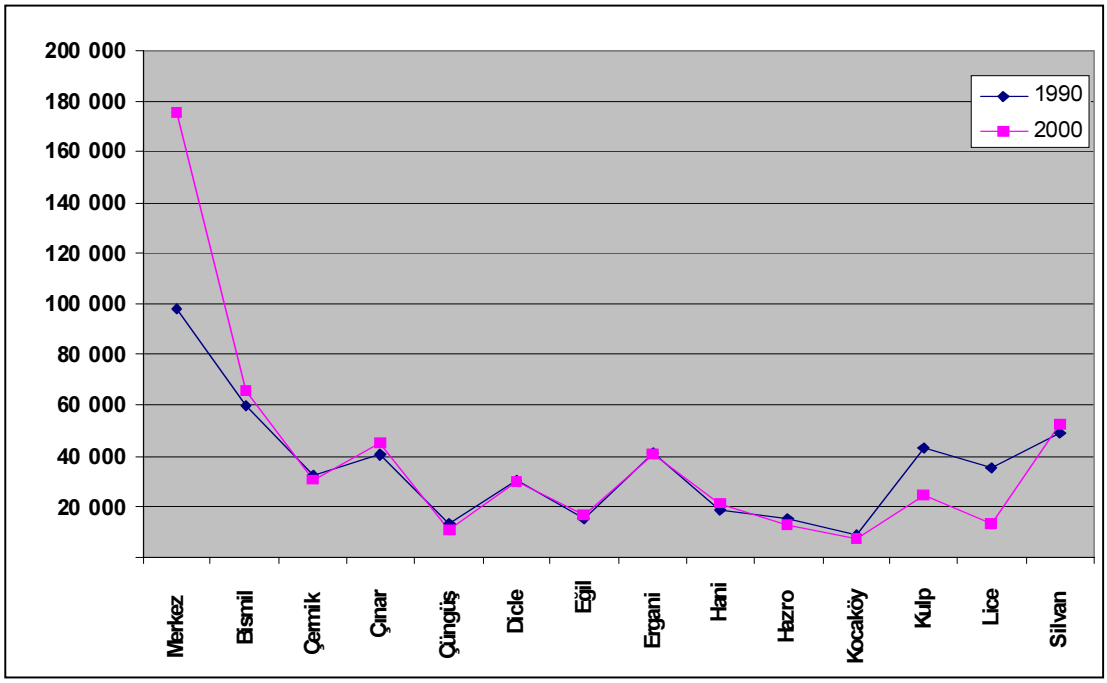

Grafik 45 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun gelişimi (1940- 2000).

Ekonomik kaygılardan dolayı büyük şehirlere göç eden erkek nüfus özellikle İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, yılın büyük bir bölümünde gurbette çalışıp ailesini geçindirmek için çaba sarfetmektedirler. Bu durumun yanı sıra, tıpkı 1980-85 döneminde olduğu gibi bu dönemde de Türkiye ve G. D. Anadolu bölgesi genelinde etkili olan siyasi ve sosyal çalkantılardan dolayı erkek nüfusu, kadın nüfusuna göre daha çok etkilenmiştir. Bu huzursuz dönemde ilçe merkezleri boşalıp daha büyük şehirlere, kırsal alanlardaki nüfus da ilçe merkezlerine göç etmiştir (Tablo 43, Grafik 46).

	Şehir nüfusu (1990)	**Köy nüfusu (1990)**	**Şehir nüfusu (2000)**	**Köy nüfusu (2000)**
Merkez	373 810	98 340	545 983	175 480
Bismil	39 834	59 828	61 182	65 703
Çermik	16 531	32 576	15 843	30 207
Çınar	10 080	40 365	13 282	45 301
Çüngüş	3 935	13 132	4 708	10 813
Dicle	5 414	30 566	9 861	30 000
Eğil	4 803	15 448	4 827	16 804
Ergani	37 365	41 238	47 333	40 134
Hani	10 266	18 437	10 918	20 876
Hazro	8 728	15 243	6 189	12 566
Kocaköy	4 244	8 741	5 678	7 391
Kulp	7 472	43 010	15 825	24 629
Lice	12 227	34 861	11 927	12 950
Silvan	60 731	49 222	64 136	52 162

Tablo 43 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin köy ve şehir nüfusları (TÜİK, 2006).

Grafik 46 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı ilçelerin kır nüfusu **(TÜİK, 2000).**

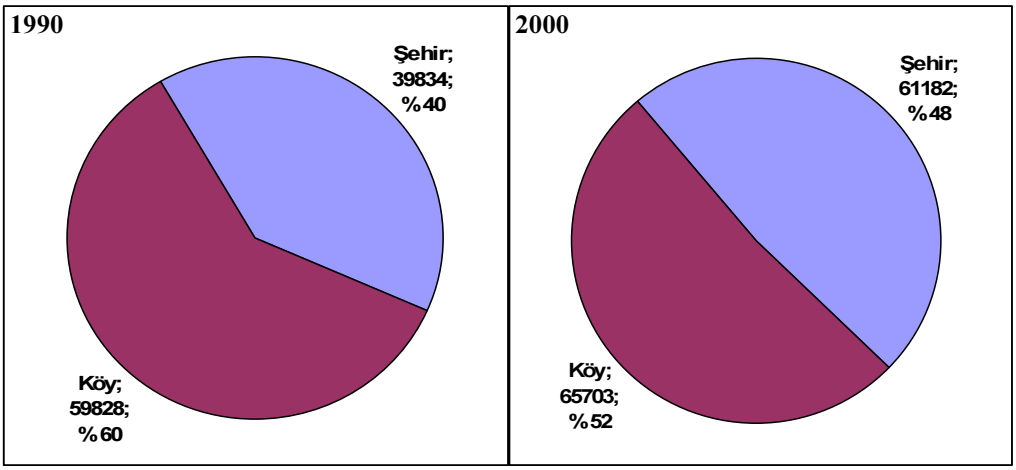
Bölgede 1990'lı yıllarda resmi yetkililerin söylemiyle "düşük yoğunluklu savaş" halini alan şiddetli çatışmalar tam anlamıyla bir kaosa dönüşmüştür. Bu ortamda devlet güçlerinin nüfusu yerinden eden en öenmli uygulaması OHAL kanunundan yetkisini alan köy boşaltmalarıdır[258]. Bölge genelinde olduğu gibi Bismil ilçesinde de boşaltılan köyler (Ağıllı, Koğuk, Kılavuztepe gibi) olmuştur. Bu durumun tersi olarak yukarıda da değinildiği gibi, çevre ilçe ve bunlara bağlı olan bazı köylerden (Savur, Hazro, Kulp) Bismil şehrine göç artmıştır (Grafik 46). Bismil şehrine göç eden nüfusun büyük artış gösterdiği 1990- 1997 yılları arasında, şehir nüfusu % 22 oranında artış göstermiştir. Bu durum önemli sosyoekonomik çöküntü ve travmalar neden olmuştur (Tablo 44, Grafik 47).

Bismil şehri					Yıllık nüfus artış/ azalış hızı (‰)		
Yıl	1985	1990	1997	2000	1985- 1990	1990- 1997	1997- 2000
Nüfus	24862	39834	101409	61182	12.0	22.0	-13.2

Tablo 44 : Bismil ilçesinin son dört nüfus sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi

[258] M.M. Yüceşahin, E. M. Özgür, 2006; Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sayfa: 21

Özellikle 1985- 2000 yılları arasında güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil ilçesinde meydana gelen göç hareketleri içerisinde zorunlu göçlerin ayrı bir önemi vardır. Çevre ilçe ve köylerden Bismil şehrine olan göçlerin bir yansıması olarak önemli işsizlik ve başka sosyal problerin doğmasına neden olmuştur. Yerinden olmuş nüfusun toplandığı kentsel yerleşmelerde göç sonrasında işsizliğin önemli bir sorun haline geldiği, DİE'nin nüfus sayımlarındaki işsizlik verilerinden de izlenebilmektedir. Çatışma bölgesindeki yerinden olan nüfusun yerleştikleri kasaba ve kentlerde 1985'e göre 1990 ve 2000 yıllarında işsizlik oranları hızla artmış, hatta bazılarında % 50'yi aşmıştır (Tablo 45).

Grafik 47 : 1990 ve 2000 sayım dönemlerine göre Bismil ilçesinde kır ve şehir nüfusunun genel gelişimi.

İşsizlik oranları çatışma bölgesindeki (örneğin Bismil) ve komşu alanlardaki küçük kentlerde, istihdam olanaklarının sınırlılığı ve kentlerin bu yeni sakinlerinin daha çok çiftçi ve hayvan yetiştiricisi olması nedeniyle çok daha dikkat çekici ve vahim boyutlara ulaşmıştır[259].

	İşsizlik Oranları (%)		
Yerleşim birimi	**1985**	**1990**	**2000**
Kulp	17.2	27.7	50.9
Hazro	27.9	44.9	38.7
Bismil	**24**	**39.3**	**56.1**
Cizre	17.8	13.1	32.6
İdil	8.9	8.9	38.2

Tablo 45 : 1985- 2000 yılları arasında, zorunlu göçler sonucu meydana gelen işsizlik oranları (Yüceşahin, M., ve Özgür, E. M., 2006).

[259] M.M. Yüceşahin, E. M. Özgür, 2006; Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sayfa: 30

3.3.3. Kasaba Nüfusu

Bismil ilçesinde Tepe (Behramki) ve Yukarı Salat olmak üzere iki kasaba yer almaktadır. Nüfus özellikleri bakımından orta ve büyük ölçekli kasaba niceliklerine sahip olmalarına rağmen, nitel özellikleri, başka bir değişle sahip oldukları fonksiyonel koşulları bakımından birer küşük kasaba özelliklerine sahiptirler. Genel kasaba tanımına pek uygun olmasalar da, bölge ve yakın çevre koşullarına göre bu tanımlamaya dahil etmek ve kasaba olarak tanımlamak mümkündür.

3.3.3.1. Tepe Kasabası

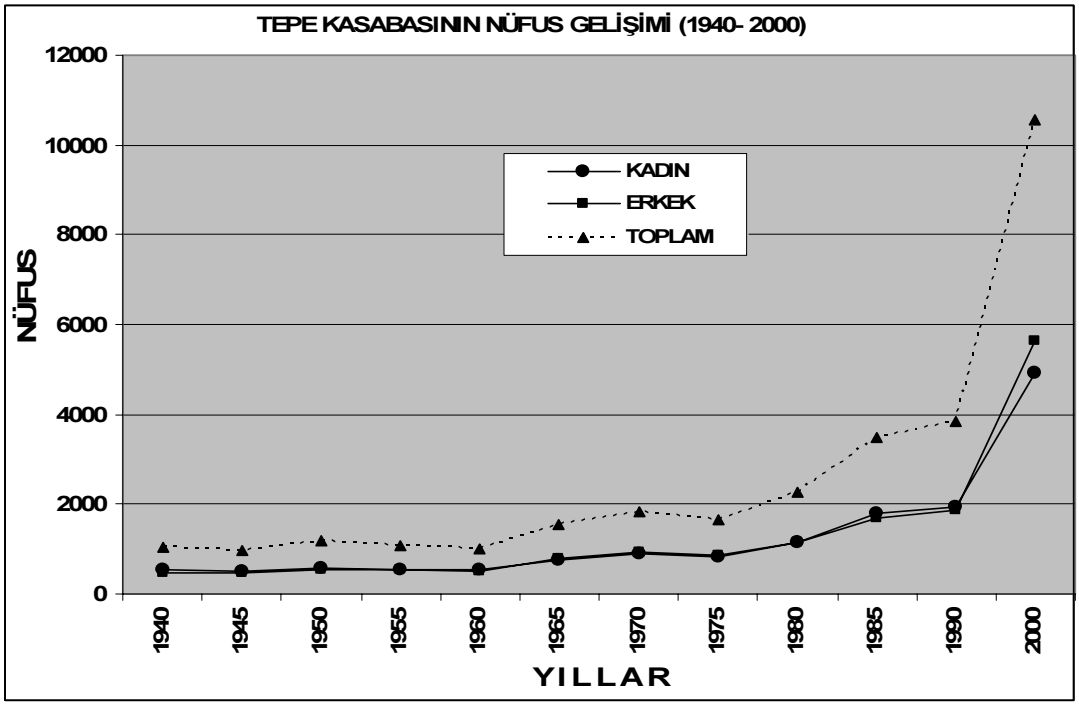
1992 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla eski dönemlere göre hizmet anlayışının biraz olsun değişmeye başladığı, ticaret ve atölye tipi sanayi tesislerinin kurulduğu ve özellikle çevre köyler için önemli bir mal ve hizmet alış veriş merkezi durumuna gelmiştir. Yerleşim tarihi onbin yıldan fazla olan Tepe kasabasının nüfusu da son yıllarda önemli artışlar göstermiştir.

Tepe kasabasında, 1940 nüfus sayım sonuçlarına göre, 479 erkek ve 545 kadın olmak üzere toplam 1024 kişi ikamet etmiştir. 1945 yılında ise nüfusun 502'si kadın ve 464'ü erkek olmak üzere toplam 966 kişiden ibaretti. 1950 yılına ait nüfus cinsiyet durumunu belirten veri olmadığından bu döneme ait toplam nüfusun cinsiyet durumu tarafımızdan tahmini olarak yazılmıştır. Tepe kasabasının genel nüfus seyri içinde, nüfusun bazı dönemlerde azaldığı görülmektedir. Örneğin; 1950 ile 1955 yılları arasında kasaba nüfusu ‰ -1,5 oranında, 1955 ile 1960 yılları arasında da ‰ -1,1 oranında bir azalma göstermiştir. 1970 ile 1075 yılları arasındaki nüfus azalma oranı ‰ -1,7 olarak tespit edilmiştir (Tablo 46, Grafik 48).

Bismil ilçesinde nüfusun genel gelişim seyrine göre artış gösterdiği nüfus sayım dönemleri de vardır. 1950 nüfus sayımındaki, artış oran bir önceki döneme (1945 nüfus sayım dönemi) göre ‰ 4,3 civarında artış göstermiştir. 1970 yılındaki nüfus sayımı sonuçlarına göre ise bir önceki (1965 nüfus sayım sonuçları) döneme göre nüfus artış oranı ‰ 3,7 olarak hesaplamıştır. 1980 yılı nüfus sayım verilerine göre Tepe kasabasının nüfusu 2275 kişi iken 1985 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre ise bu sayı 3479 kişiye yükselmiştir. Bu döneme (1980- 1985) ait nüfus artış oranı ‰ 10,5 olarak hesaplanmıştır.

YIL	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
KADIN	545	502	567	539	532	768	909	811	1 136	1 801	1 945	4 921
ERKEK	479	464	550	545	490	773	921	856	1 139	1 678	1 885	5 656
TOPLAM	1024	966	1177	1084	1 022	1 541	1 830	1 667	2 275	3 479	3 830	10 577

Tablo 46 : Tepe kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi

Grafik 48 : Tepe kasabasının 1940- 2000 yılları arasındaki nüfus gelişimi.

Kasaba nüfusunun en yüksek oranda artış gösterdiği dönem ise 1990 ile 2000 yılları arasındaki dönemdir. 1990 yılında toplam nüfusu (Kadın: 1945, Erkek: 1885) 3830 olan Tepe kasabası, 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre ise nüfusun 4921'i kadın ve 5656'sı da erkek olmak üzere 10577 kişi olarak hesaplanmıştır. 1990 yılındaki nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Tepe kasabasının nüfusunun, 1945'i kadın ve 1885'i de erkek olmak üzere toplamda 3810 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu iki dönem arasındaki yüksek artış oranı ise ‰ 17,7 olarak hesaplanmıştır.

Belediye teşkilatının kurulduğu 1992 yılından itibaren Tepe kasabasının çehresi önemli ölçüde değişim geçirmiştir. Kentsel alanlara ait belediye hizmetlerinin gelişmesi, küçük ölçekli sanayi ve ticaret atölyelerinin kurulması, kasabanın gelişmesini tetiklemiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak hızlı bir nüfus artışının (çevre köylerden kasabaya doğru göçler olmuştur) görüldüğü Tepe kasabası, nüfus özellikleri bakımından orta ölçekli, sosyo- ekonomik yapı bakımından ise küçük

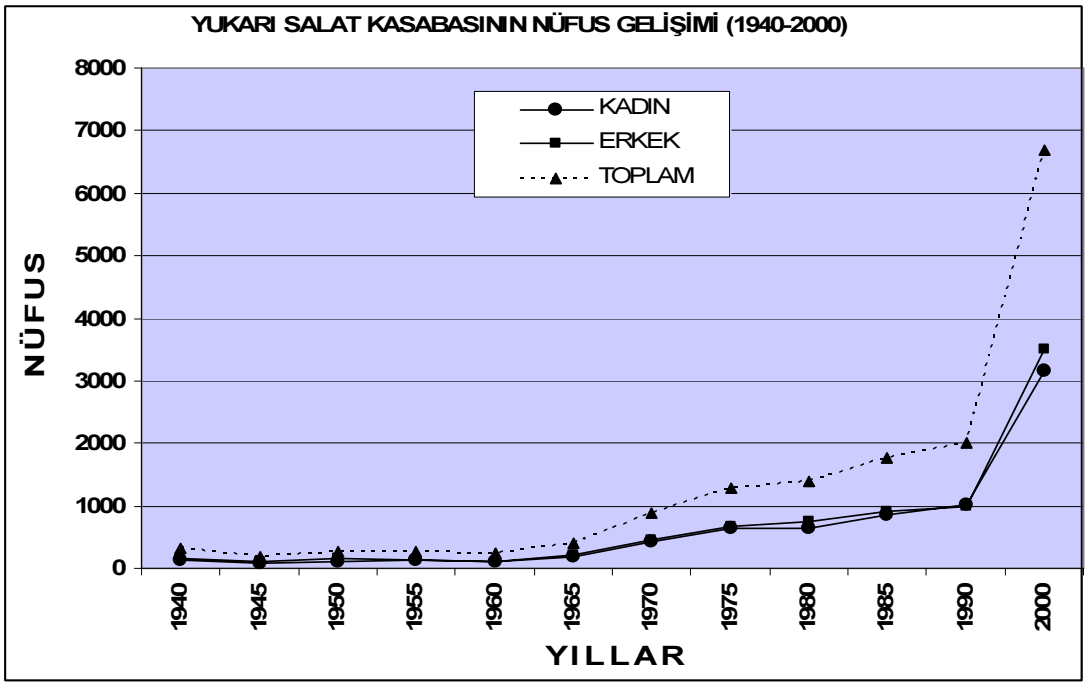
ölçekli bir kasaba özelliği göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra, Tepe kasabasının nüfusu abartılmıştır. Özellikle iller bankasından temin edilen ödeneklerin nüfus miktarı ile orantılı olmasından dolayı kasabanın nüfusu biraz abartıldığından, gerçek nüfusu yansıtmamaktadır.

3.3.3.2. Yukarı Salat Kasabası

Yukarı Salat kasabası nüfus miktarı bakımından Tepe kasabasının yarısı kadar bir nüfusu barındırmaktadır (Tablo 47 ve Grafik 49). 1945 yılına ait nüfus sayım bilgilerine göre Yukarı Salat kasabasının nüfusu; 88 kadın ve 105 erkek olmak üzere toplamda 193 kişi barındırmaktadydı. Günümüzde olduğu gibi yine tarım sektörünün favori olduğu bir yerleşim ünitesi olan Yukarı Salat kasabasının nüfusu 1950 yılında 268 kişi ve 1955 yılında ise bir kişilik azalma ile 267'ye düşmüştür. 1945 ile 1950 yılları arasındaki nüfus artış hızı ‰ 07,7 civarında iken, 1950- 1955 yılları arasındaki nüfus artış hızı ise ‰ -7,7 olarak hesaplanmıştır.

YIL	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
KADIN	139	88	119	126	119	195	441	629	649	863	1 025	3 163
ERKEK	173	105	149	141	115	207	449	665	745	898	991	3 514
TOPLAM	**312**	**193**	**268**	**267**	**234**	**402**	**890**	**1 294**	**1 394**	**1 761**	**2 016**	**6 677**

Tablo 47 : Yukarı Salat kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait nüfus gelişimi.

Grafik 49 : Yukarı Salat kasabasının 1940- 2000 sayım dönemlerine ait (erkek, kadın ve toplam nüfus) nüfus gelişimi.

Nüfus miktarının eksi büyüme gösterdiği bir diğer sayım dönemi ise 1960 yılına ait nüfus miktarıdır. Bu dönemde nüfus bir önceki döneme göre‰ -2,4 oranında bir düşüş yaşamıştır. 1960 yılına ait Yukarı Salat kasabasının nüfus miktarı 33 kişi azalarak 234 kişi olmuştur. 1965 ile 1975 yılları arasındaki on (10) yllık süre içinde ise kasaba nüfusu önemli derecede artış göstermiştir.

1965 yıılı nüfus verilerine göre 402 olan Yukarı Salat kasabasının nüfusu, 1975 nüfus sayım sonuçlarına göre ise 1294 kişi olmuştur. Bu on yıllık döneme ait nüfus artış hızı ‰ 22,1 civarında olmuştur. 1975- 1980 yılları arasında kasaba nüfusu önemli bir artış gösterememiştir. Bu iki dönem arasındaki nüfus artışı sadece 100 kişi olarak hesaplanmıştır. 1980 ile 1990 arasındaki nüfus farkı ise Yukarı Salat kasabasının nüfuslanmaya başladığının işaretlerini vermeye başlamıştır. Bu iki dönem arasındaki nüfus farkı 622 kişi olarak tespit edilmiş ve nüfus artış hızı olarak da ‰ 4,4 civarında olmuştur.

Belediye teşkilatının kurulduğu 1996 yılından itibaren önemli oranda göç alan Yukarı Salat kasabası birden bire ciddi bir nüfus akınına uğrayarak hazımsız bir nüfuslanma yaşamıştır. 1990 yılında nüfusu 2016 olan Yukarı Salat kasabası, 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre nüfusu, 6677 kişiye ulaşmıştır. Bu on yıllık periyotta nüfus artış miktarı net 4661 kişi olarak görülmektedir. Bu hızlı ve sağlıksız nüfus artışı ciddi problemlere neden olacağı muhakkaktır. Fakat alan çalışmaları sırasında yaptığımız inceleme ve gözlemler sonucunda, hem Yukarı Salat hem de Tepe kasabalarının DPT ve TÜİK bültenlerinde yer alan nüfus miktarlarının pek gerçeği yansıtmadıklarını başka bir değişle bu iki kasabanın belirtilen nüfus miktarlarına sahip olmadıklarını, bültenlerde yer alan veya çeşitli kurum ve kuruluşlara verilen bu istatistiki bilgilerin biraz şişirilmiş olduğunu fark ettik. Bu durum sadece yörenin değil; tüm Türkiye'nin sorunu olarak her alanda karşımıza çıkmaktadır. Belediye hizmetlerinin yürütülmesi ve iller bankasından temin edilen mali ödeneklerin tutarı/ miktarı nüfus sayısı ile doğru orantılı olduğundan, nüfus sayımlarında genellikle belediyelerin bulunduğu her yörede nüfus miktarının biraz abartılı olarak kaydedildiği ya da kaydedilmeye çalışıldığı bir gerçektir. Bu konuda sadece belediye ve yerel yönetimlere yüklenmemek gerekir. Bu tür konuların asıl sorumlusu ve ilgili kurumu TÜİK ve DPT'dir. Örneğin TÜİK, 2000 verilerinde Elbeyli (Kilis) ilçesinin sahip olduğu ekili dikili alan ilçe yüzölçümünden çok daha fazla yer kaplamaktadır. Bu tür pek sağlıklı olmayan çalışmaların bir an önce kontrol altına alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması, ülkemiz için önemli bir hizmet olacaktır.

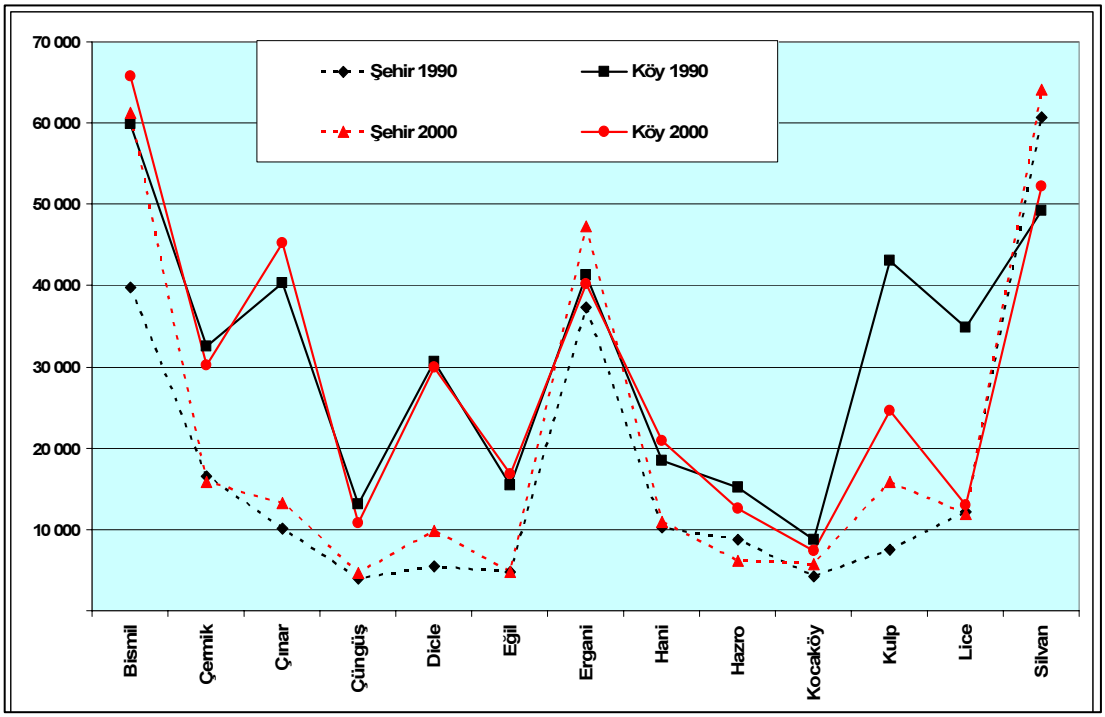
3.3.4. Şehir Nüfusu

Şehir nüfusu, Bismil ilçe merkezinde bulunan toplam nüfusu ifade etmektedir. 1940- 2000 yıllarını kapsayan nüfus sayım dönemlerine ait verilere göre, ilçenin genel toplam nüfusu yaklaşık beş (5,1) kat artmıştır. Türkiye genel ortalama nüfus artışı (aynı dönemde Türkiye'deki ortalama genel nüfus artışı 3,6 kat artış göstermiştir) ile karşılaştırıldığında; Bismil ilçesinde nüfus artışının daha yüksek düzeyde olduğu ve bu durumun artarak devam ettiği görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenleri arasında, bölgesel göç, nüfus planlamasının zayıf olması, eğitim hizmetlerinin çok düşük olması gibi bazı nedenlere bağlamak doğru olacaktır.

1940- 2000 nüfus sayım dönemlerine ait verilere göre Bismil şehir nüfusu ise yaklaşık otuz (29,8) kat artış gösterirken, aynı sayım dönemlerinde, Türkiye'deki genel şehir nüfus artışı ise yaklaşık dokuz kat (9,3) olmuştur. Bismil şehrindeki nüfusun 1940- 2000 yılları arasında kaydettiği artış aynı döneme ait Türkiye'deki şehirleşen nüfusun üç katından fazla bir artış göstermesi önemli bir problemdir. Bismil şehri, 1990 ile 2000 yılları arasında yüksek oranda bir nüfus artışına sahne olmuştur. İlçe merkezi, doğal nüfus artışı (doğum ve ölüm) ile gelişen bir nüfus artışından ziyade, yakın çevredeki ilçe ve köylerden (Kulp, Hazro, Kozluk, Savur ve Sason) gelen göçlerle yoğun bir nüfus akınına maruz kalmıştır. Bu dönemde, tüm bölgede etkili olan toplumsal çalkantılar, sonucu özellikle kırsal nüfusun göç etmesine neden olmuştur. Eğitim düzeyi düşük ve hiçbir sosyal güvencesi olmayan bu nüfus için Bismil ilçesi bir cazibe alanı idi.

	Toplam	Şehir (1990)	Köy (1990)		Toplam	Şehir (2000)	Köy (2000)
Merkez	472 150	373 810	98 340		721 463	545 983	175 480
Bismil	**99 662**	**39 834**	**59 828**		**126 885**	**61 182**	**65 703**
Çermik	49 107	16 531	32 576		46 050	15 843	30 207
Çınar	50 445	10 080	40 365		58 583	13 282	45 301
Çüngüş	17 067	3 935	13 132		15 521	4 708	10 813
Dicle	35 980	5 414	30 566		39 861	9 861	30 000
Eğil	20 251	4 803	15 448		21 631	4 827	16 804
Ergani	78 603	37 365	41 238		87 467	47 333	40 134
Hani	28 703	10 266	18 437		31 794	10 918	20 876
Hazro	23 971	8 728	15 243		18 755	6 189	12 566
Kocaköy	12 985	4 244	8 741		13 069	5 678	7 391
Kulp	50 482	7 472	43 010		40 454	15 825	24 629
Lice	47 088	12 227	34 861		24 877	11 927	12 950
Silvan	109 953	60 731	49 222		116 298	64 136	52 162
Genel Top.	**1 096 447**	**595 440**	**501 007**		**1 362 708**	**817 692**	**545 016**

Tablo 48 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı kır ve şehir **nüfusun gelişimi(TÜİK, 2000).**

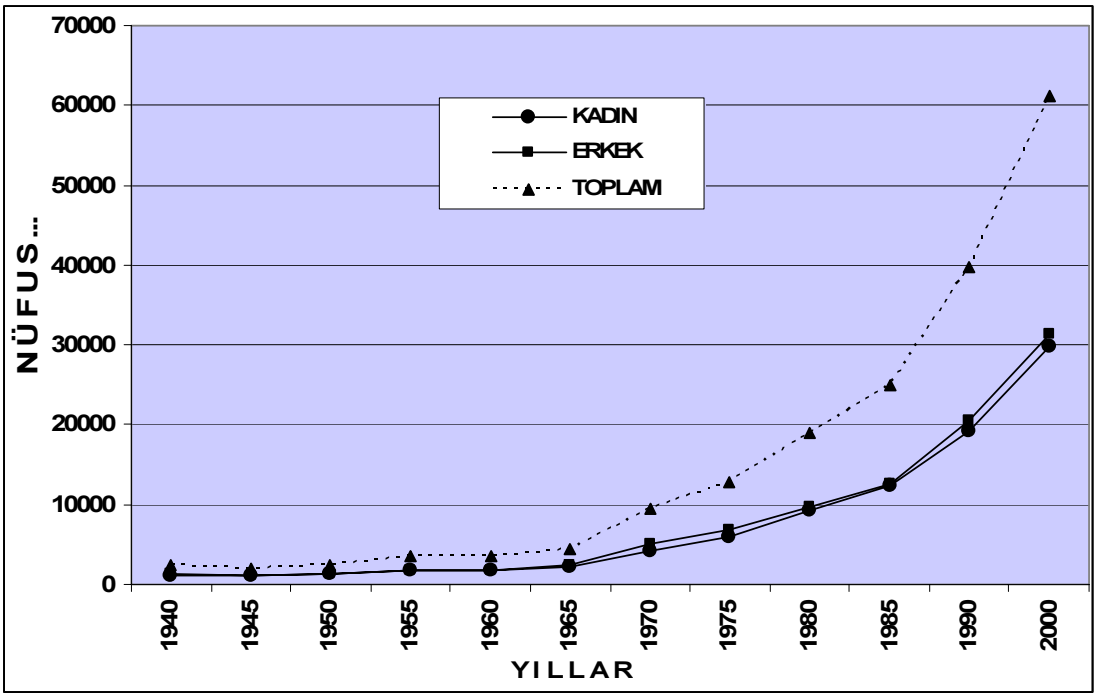
Grafik 50 : 1990 ve 2000 yılı nüfus verilerine göre Diyarbakır iline bağlı (merkez ilçe hariç) kır ve şehir **nüfusunun gelişimi(TÜİK, 2000).**

Bu durumun başlıca gerekçesi ise Bismil ilçesinde geniş tarım alanları ve bu alanları işleten yarıcı veya ortakçıya ihtiyaç olması idi. Kırsal alandan göç eden veya ettirilen (Bismil'e bağlı köy veya komşu ilçelerden) bu nüfusun en iyi anladığı ve yapabildiği zanaat tarım olduğu için Bismil ilçesi öncellikli çekim alanlarından biri olarak düşünülmekteydi (Tablo 49, Grafik 51).

1990- 2000 yılları arasında şehir nüfusları artan Çınar, Dicle, Ergani ve Kulp gibi ilçeler ile Bismil ilçe merkezindeki nüfus artışı birbirinden farklı bir durum göstermektedir. Şöyle ki yukarıda sözü edilen ilçe merkezleri, bu toplumsal çalkantının yoğun olduğu dönem(ler)de sadece kendi idari ünitelerindeki kırsal alanlardan (köy ve kırsal mahallelerden) göç almaktadır. Oysa Bismil ilçe merkezi, hem kendi kırsal alanlarından hem de yakın çevredeki ilçelerden göç aldığından, nüfus yükü Diyarbakır merkez ilçesi hariç diğer tüm ilçelerden çok daha fazla ve ağır olmaktadır.

		1940	**1945**	**1950**	**1955**	**1960**	**1965**	**1970**	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**	**2000**
Bismil (Şehir)	**K**	1148	1047	1252	1742	1684	2119	4304	5933	9342	12293	19289	29791
	E	1373	1002	1275	1854	1788	2325	5099	6842	9717	12569	20545	31391
	T	***2521***	***2049***	***2527***	***3596***	***3472***	***4444***	***9403***	***12775***	***19059***	***24862***	***39834***	***61182***

Tablo 49 : Bismil şehrinin nüfus gelişimi(1940- 2000), TÜİK, 2007.

Grafik 51 : Bismil şehrinde nüfusun (1940- 2000) gelişimi ve cinsiyete göre durumu

3.3.5. Nüfus Dağılışı ve Yoğunluğu

Bismil ilçesinde nufusun dağılışı ve yoğunluğu üzerinde etkili olan doğal ve beşeri etkenler farklı nitelik ve ölçülerde beşeri yaşamın yönlendirilmesinde söz sahibi olmuşlardır. Topografik koşulların yeknesak olduğu bismil yöresinde, yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde daha çok hidrografik unsurlar ve bunların kullanımını yönlendiren beşeri faaliyetler etkili olmaktadır.

3.3.5.1. Nüfus Dağılışı

Bismil yöresinde, nüfusun dağılışını etkileyen çeşitli parametreler vardır. Bunlar öncellikle, doğal ortamın, insan yaşamı için elverişli koşullar sunan çevresel faktörlerdir. Hiç şüphe yok ki bu çevresel faktörlerin başında su ve su kaynakları gelmektedir. Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu bölgesi, yaz mevsiminde Türkiye'nin en sıcak ve kurak bölgesi olduğundan, diğer bölgelere göre su ihtiyacı çok daha fazla olmaktadır. Bu öncelikli ihtiyaçlar çerçevesinde kurulan yerleşim birimleri doğal veya yapay su kaynaklarının olduğu alanlarda kurulup gelişmeye, dolayısıyla nüfuslanmaya başlamışlardır. Plaeolitikten günümüze kadar Dicle nehri ve nehir boyunca uzanan verimli tarım alanlarından istifade ederek

buralarda yerleşmeler kuran insanlar, günümüzde de aynı nizam ve düzen çerçevesinde Dicle nehri ve yakın çevresindeki ova boyunca yerleşmeler kurup, nüfuslanmaya devam etmektedirler.

Bismil ilçesi genel olarak tarıma dayalı nüfusun yoğun olduğu idari bir ünitedir. Ilçenin hemen hemen tüm tarımsal arazi varlığının tarımsal yapıya uygun bir morfolojik üniteye sahip olmasının yanı sıra bu tarımsal ürünlerin su ihtiyacını karşılayan Dicle nehrinin buradan geçmesi de Bismil ilçesini diğer akranlarından (ilçelerden) ayrıcalıklı kılan faktörlerden biridir.

Nüfusun dağılışını etkileyen bir diğer faktor ise ulaşımdır. Batman- Bismil-Diyarbakır (hattı) karayolu boyunca yer alan köyler hızka nüfuslanmaktadırlar. Bu hat boyunca yer alan Üçtepe, Göksu, Köseli, Obalı köyleri…vs ulaşım imkanlarının geliştiği son 15- 20 yıl içinde hızla gelişme göstermişlerdir. Bismil ilçesindeki sanayi tesislerinin çoğunun, bu yol boyu köylerinde kurulması ile bu yerleşim ünitelerinin nüfuslanması hız kazanmış ve fonksiyonel olarak gelişmelerine ivme kazandırmıştır.

3.3.5.2. Nüfus Yoğunluğu

Nüfus yoğunluğu; sınırları belli herhangi bir idari ünitede bulunan nüfusun toplam alana oranıdır. Bir başka değişle birim alana düşen insan sayısına, o yerin nüfus yoğunluğu (aritmetik nüfus yoğunluğu) denir.

Tanoğlu, nüfus yoğunluğunu; bir yüzey biriminde (kare veya mil kare) yaşayan nüfus sayısı şeklinde tarif ederek, nüfus yoğunluğu ya bütün yüzey birimiyle yahut ekili dikili toğrakların yüzey birimiyle olan oranı şeklinde tarif etmiştir[260].

Bu tanımlamaya göre herhangi bir idari ünitede yaşayan toplam nüfusun, o alana oranı aritmetik nüfus yoğunluğunu, tarım ve hayvancılık ile geçinen nüfusun, tarım alanlarına oranı tarımsal nüfus yoğunluğunu ve yine toplam nüfusun ekili dikili alana oranı ise fizyolojik nüfus yoğunluğunu vermektedir.

Nüfus yoğunlukları, genel bazda ele alınan oransal sonuçları içerdiklerinden, hem faydalı hem de bazı yanlış durumları aksettirebilirler. Nüfus yoğunluklarında alansal dağılımdan ziyade, alansal yoğunluk üzerinde sonuçlar elde edildiği için biraz sakıncalı durumlar arz edebilirler. Örneğin aritmetik nüfus yoğunluğu denildiğinde; bütün arazinin yerleşmeye uygun olduğu varsıyılır? Veya varsayılma durumu söz

[260] A. Tanoğlu, 1945; Türkiye'de çiftçi Nüfus Yoğunluğu Meselesi. Türk Coğrafyası Dergisi. Sayı: 7-8, sayfa: 116- 117

konusudur. Çünkü yerleşmeye veya fonksyonel özellikleri olmayan bir alanı aritmetik nüfus yoğunluğunun dışında bırakmak güçtür.

Doğanay (1994)'ın belirttiği gibi aritmetik nüfus yoğunluğunda nüfus, sanki bütün araziye eşit olarak dağılmış gibi gösterilmektedir. Fizyolojik nüfus yoğunluğunda ise ekili- dikili alanlara ek olarak çayır ve mera alanlarının dahil edilip edilmemesinin tartışılması yanında sanki bir ülke ya da bir yerdeki nüfusun tamamı tarımla uğraşıyormuş gibi hesaplama yapılmaktadır. Tarımsal nüfus yoğunluğunun hesaplanmasında ise tarımda çalışmayan nüfus yoğunluk hesaplanmasına dahil edilmemektedir (Tablo 50). Bu tanımlamaya gore kırsal kesimde yaşayan herkes tarımla uğraşıyormuş gibi bir durum ortaya çıkmakta veya anlaşılmaktadır[261]. Halbuki gerçek durum hiç de böyle değildir. Bu ince detayların düşünülmesi halinde nüfus ile tarım alanları ve idari ünitelere göre yoğunlukların dağılışı ile ilgili oransal verilerin büyük ölçüde değişeceği muhakkaktır.

[261] Doğanay, H., 1994; Türkiye Beşeri Coğrafyası. Gazi Büro Kitap Evi, Syfa: 194- 197., kara

Bismil Ilçeisinde Mevcut Arazi Varlığı, Tarımsal Alanları ve Nüfus ile Ilişkisi.

Ünite Kodu	İDARİ ÜNİTE ADI	Toplam Nüfus	Tarımsal Nüfus	Toplam arazi varlığı (km^2)	Ekili- Dikili Alan (km^2)	Aritmetik Nüf. Yoğ.	Tarımsal Nüf. Yoğ.	Gerçek Nüf.Yoğ.
1	**BİSMİL** (ŞEHİR)	**61182**	**1274**	**22.95**	**22.45**	**2666**	**57**	**2725**
2	A.DOLAY	87	45	8.66	8.16	10	6	11
3	AĞILKÖY	239	114	19.29	18.79	12	6	13
4	AĞILLI	122	68	8.98	8.48	14	8	14
5	AHMETLİ	166	59	11.82	11.32	14	5	15
6	AKBAŞ	781	395	20.25	19.75	39	20	40
7	AKÇAY	246	111	23.28	22.78	11	5	11
8	AKKÖY	419	179	12.24	11.74	34	15	36
9	AKOBA	794	427	19.45	18.95	41	23	42
10	ALINCAK	167	73	9.55	9.05	17	8	18
11	ALUÇ	136	55	6.47	5.97	21	9	23
12	AMBAR (B)	**5063**	**2482**	**25.18**	**24.68**	**201**	**101**	**205**
13	ARALIK	1756	802	17.09	16.59	103	48	106
14	ARIKGÖL	242	121	12.15	11.65	20	10	21
15	ATAKÖY	61	17	16.56	16.06	4	1	4
16	AYGEÇTİ	156	100	13.36	12.86	12	8	12
17	BABAHAKİ	18	13	13.14	12.64	1	1	1
18	BADEMLİ	660	327	16.78	16.28	39	20	41
19	BAHARLI	311	143	17.58	17.08	18	8	18
20	BAHÇE	191	102	13.21	12.71	14	8	15
21	BAKACAK	280	149	32.91	32.41	9	5	9
22	BALCILAR	286	133	8.45	7.95	34	17	36
23	BAŞHAN	620	290	22.19	21.69	28	13	29
24	BAŞKÖY	55	40	12.36	11.86	4	3	5
25	BAŞÖREN	230	95	14.87	14.37	15	7	16
26	BAYINDIR	474	232	10.55	10.05	45	23	47
27	BELLİ	439	221	20.01	19.51	22	11	23
28	BOYACI	367	177	10.12	9.62	36	18	38
29	BOZÇALI	499	304	12.57	12.07	40	25	41
30	BÖLÜMLÜ	96	48	32.29	31.79	3	2	3
31	CUMHURİYET	572	296	23.57	23.07	24	13	25
32	ÇAKALLI	268	118	15.37	14.87	17	8	18
33	ÇAKILLI	238	114	18.34	17.84	13	6	13
34	ÇATAL	133	62	8.72	8.22	15	8	16
35	ÇAVUŞLU	360	168	11.01	10.51	33	16	34
36	ÇELTİKLİ	14	7	8.57	8.07	2	1	2
37	ÇOLAĞAN	276	119	11.68	11.18	24	11	25
38	ÇÖLTEPE	418	192	7.95	7.45	53	26	56
39	DERBENT	114	45	19.96	19.46	6	2	6
40	DİKENLİ	153	52	12.34	11.84	12	4	13
41	DİKTEPE	665	306	16.99	16.49	39	19	40
42	DORUK	576	264	18.87	18.37	31	14	31
43	ELİAÇIK	696	323	12.79	12.29	54	26	57
44	ERLER	277	142	17.7	17.2	16	8	16
45	GEDİKBAŞI	26	15	17.41	16.91	1	1	2
46	GÖKSU	907	452	12.15	11.65	75	39	78
47	GÜLTEPE	383	223	7.99	7.49	48	30	51
48	GÜNGEÇTİ	792	395	10.93	10.43	72	38	76
49	GÜROLUK	610	288	13.09	12.59	47	23	48
50	GÜZELKÖY	122	37	31.12	30.62	4	1	4
51	HARMANLI	543	235	18.47	17.97	29	13	30
52	HASANPINAR	291	146	8.99	8.49	32	17	34
53	IŞIKLAR	474	218	19.32	18.82	25	12	25
54	İSALI	223	122	7.21	6.71	31	18	33
55	İSAPINAR	381	197	15.78	15.28	24	13	25
56	KAĞITLI	127	47	17.16	16.66	7	3	8
57	KAMIŞLI	125	38	10.03	9.53	12	4	13
58	KARABÖRK	63	42	13.9	13.4	5	3	5
59	KARACIK	122	71	7.33	6.83	17	10	18
60	KARAÇÖLYA	87	38	20.7	20.2	4	2	4
61	KARAGÖZ	339	138	11.28	10.78	30	13	31
62	KARAHAN	218	122	13.63	13.13	16	9	17
63	KARAPINAR	72	30	15.27	14.77	5	2	5

64	KARATEPE	323	215	12.64	12.14	26	18	27
65	KARAYİĞİT	162	69	19.84	19.34	8	4	8
66	KAVŞAK	166	74	23.26	22.76	7	3	7
67	KAYI	245	132	11.18	10.68	22	12	23
68	KAZANCI	1401	702	35.94	35.44	39	20	40
69	KEBERLİ	229	104	13.83	13.33	17	8	17
70	KAMBERLİ	179	67	26.86	26.36	7	3	7
71	KILAVUZTEPE	165	73	13.19	12.69	13	6	13
72	KOCALAR	1245	621	21.23	20.73	59	30	60
73	KOĞUK	82	25	10.13	9.63	8	3	9
74	KOPMAZ	34	25	12.96	12.46	3	4	3
75	KOPUZLU	618	293	15.34	14.84	40	20	42
76	KORUKÇU	449	217	15.12	14.62	30	15	31
77	KOYUNLU	265	120	14.94	14.44	18	8	18
78	KÖPRÜ	146	93	12.12	11.62	12	8	13
79	KÖSELİ	1238	660	15.56	15.06	80	44	82
80	KUMRULU	62	37	12.38	11.88	5	3	5
81	KURUDEĞRME	140	62	20.19	19.69	7	3	7
82	KURUDERE	493	226	13.26	12.76	37	18	39
83	MERDANKÖY	121	65	5.78	5.28	21	12	23
84	MEYDANLIK	502	208	23.77	23.27	21	9	22
85	MİRZABEY	1106	507	24.53	24.03	45	21	46
86	OBALI	161	102	8.87	8.37	18	12	19
87	OFKÖY	105	48	7.74	7.24	14	7	15
88	PINARBAŞI	320	168	11.43	10.93	28	15	29
89	SARIKÖY	230	136	9.3	8.8	25	15	26
90	SARITOPRAK	760	413	17.71	17.21	43	24	44
91	SAZLI	77	32	6.46	5.96	12	5	13
92	SEKİ	329	153	12.22	11.72	27	13	28
93	SERÇELER	426	185	31.26	30.76	14	6	14
94	SİNAN	1726	799	25.38	24.88	68	32	69
95	ŞAHİNTEPE	208	78	11.97	11.47	17	7	18
96	TATLIÇAYIR	114	56	28.63	28.13	4	2	4
97	TEPE (BM- B)	**10577**	**4657**	**19.23**	**18.73**	**550**	**249**	**565**
98	TEPECİK	190	98	20.53	20.03	9	5	9
99	TİLKİLİK	301	138	8.31	7.81	36	18	39
100	TOPRAKLI	400	195	24.04	23.54	17	8	17
101	TÜRKMNHACI	892	500	23.19	22.69	38	22	39
102	UĞRAK	72	34	10.25	9.75	7	3	7
103	UĞURLU	574	273	8.79	8.29	65	33	69
104	ULUTÜRK	3243	1400	15.77	15.27	206	92	212
105	UYANIK	64	33	8.71	8.21	7	4	8
106	ÜÇTEPE	1983	1055	25.02	24.52	79	43	81
107	Y.DOLAY	215	87	12.66	12.16	17	7	18
108	Y.HARIM	541	224	14.19	13.69	38	16	40
109	Y.SALAT(BM- B)	**6677**	**3166**	**17.19**	**16.69**	**388**	**190**	**400**
110	YAMAÇ	231	105	9.13	8.63	25	12	27
111	YASİNCE	250	122	28.13	27.63	9	4	9
112	YENİCE	216	119	24.54	24.04	9	5	9

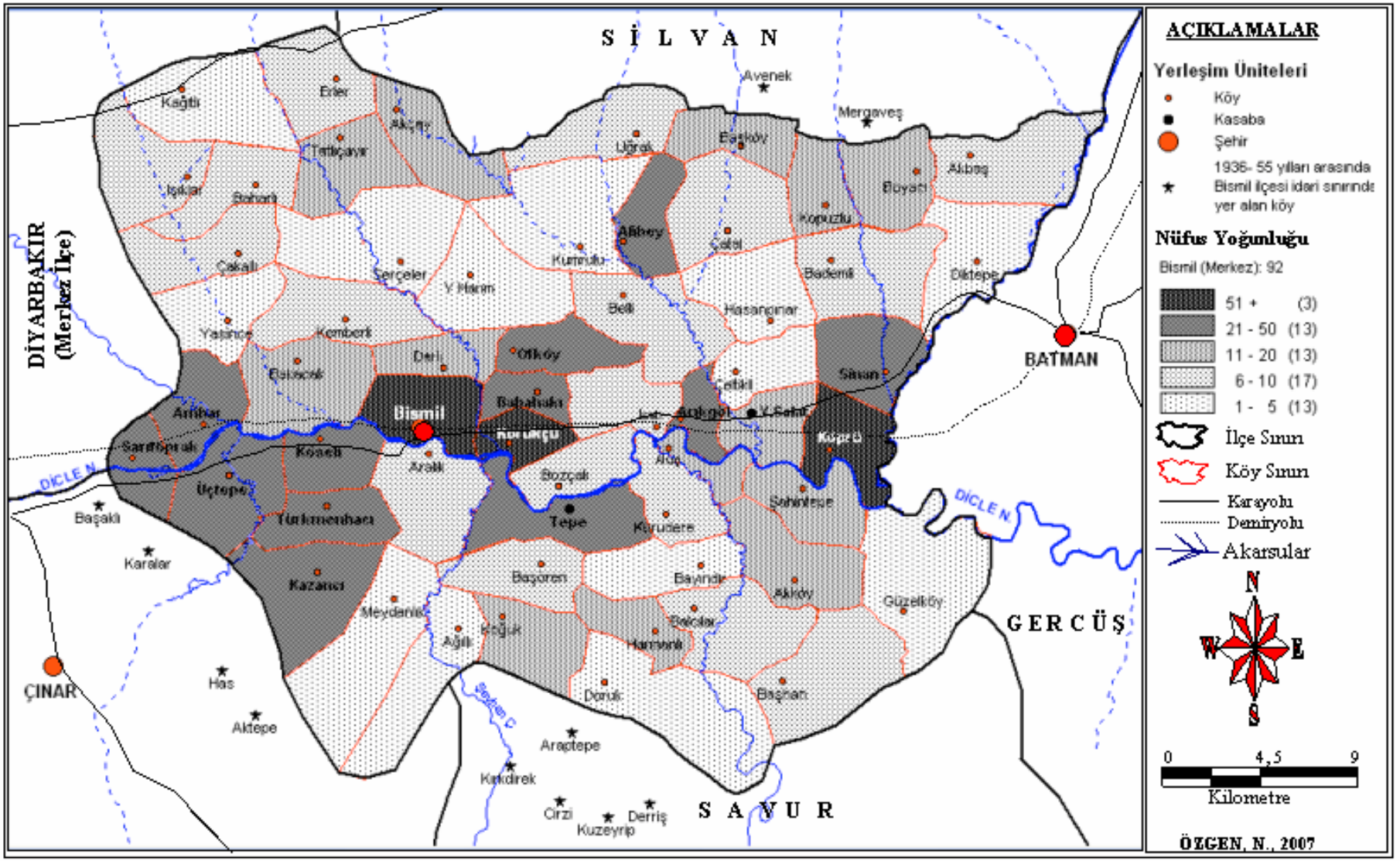
Tablo 50 : Bismil ilçesine bağlı idari ünitelerin nüfus, arazi varlığı ve ilgili nüfus yoğunlukları (TÜİK, 2006)

3.3.5.2.1. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

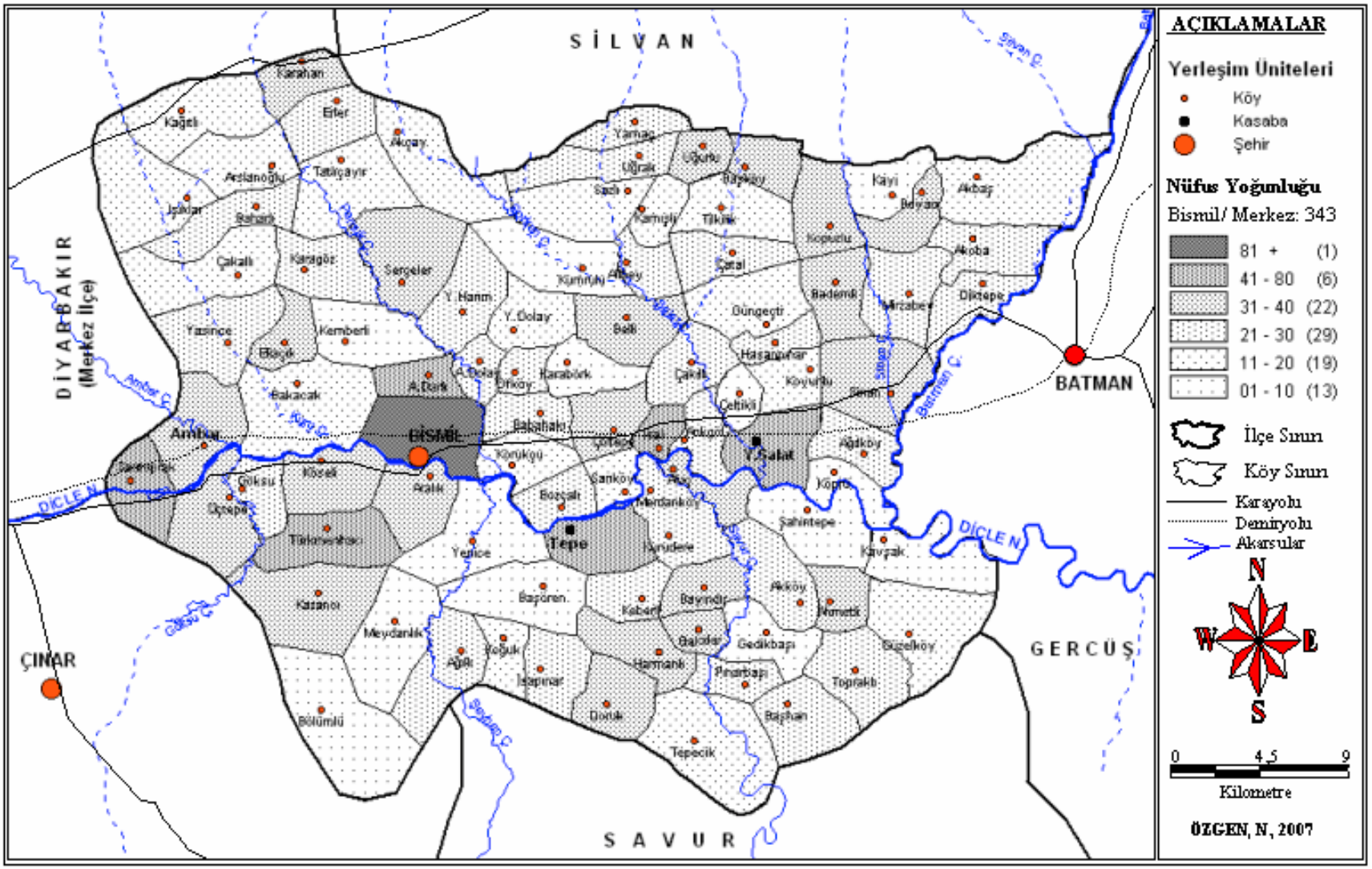
Bismil ilçesinde km^2ye düşen insan sayısı, başka bir değişle aritmetik nüfus yoğunluğu, 2000 yılı resmi nüfus sayım sonuçlarına göre, 73 kişidir. Ilçe genelinde insanın yaşamsal fonksiyon alanları gereği yararlanmadığı doğal arazi çok az olduğu için aritmetik nüfus yoğunluğuna ait sonuçlar "***nicel olarak"*** gerçeğe yakındır.

Aritmetik nufus yoğunluğu, nüfus miktarı ile idari ünite arasındaki ters orantıya bağlı olarak artış veya azalma göstermektedir. Bismil ilçesinde nüfusun kalabalık olduğu Yukarı Salat ve Tepe kasabaları ile ilçe merkezinde aritmetik nüfus yoğunluğu oldukça yüsek değerler göstermektedir. İlçe merkezinde aritmetik nüfus yoğunluğu 2666 kişi ile en yüksek değeri gösterirken, Dicle nehrine uzak ve Mardin eşiği ile Silvan platolarında yer alan Bölümlü, Derbent, Kurudeğirmen, Çolağan, Ataköy, Karayiğit, Karaçölya, Seki, Belli, Kamberli ve Bakacak gibi köylerde ise kişi başına düşen alan düşük, başka bir değişle aritmetik nüfus yoğunluğu km^2 ye 1-25 kişi arasında değişen oranda nüfus barındırmaktadır (Tablo 50). Bu nüfus yoğunluğu; Bismil ilçesi gibi tarımsal bir idari unite için oldukça düşük bir değerdir (Harita 32).

Sürekli göç veren yerleşim ünitelerinde aritmetik nüfus yoğunluğu düşük değerler göstermektedir. Özellikle son yıllarda göç veren köyler ile aritmetik nüfus yoğunluğu az olan yerleşim üniteleri arasında doğru orantı vardır. Bismil ilçesinde, yerleşim üniteleri ile aritmetik nufus yoğunluğuna ait veriler değerlendirildiğinde bu sonuç açıkça ortaya çıkmaktadır. Nüfus yoğunluğunun yüksek düzeyde olduğu Bismil şehrinde, önemli çevresel problemler oluşmaktadır. Özellikle sağlık ve alt yapı hizmetleri başta olmak üzere, insan yaşamını doğrudan etkileyen bu sorunlar hızla büyümektedir. Konrolsüz gelişen nüfus artışı ile insanın yaşam kalitesi hızla daralıp gerileyebilir ve dolayısıyla, insanın yaşam kaynağı olan doğal ortam önemli ölçüde sağlıksız ve yetersiz bir tahribata uğrayabilmektedir.

Harita 30 : 1940 yılı Bismil ilçesi aritmetik nüfus yoğunluğu.

Harita 31 : 1970 yılı Bismil ilçesi nüfus yoğunluğu

Harita 32 : 2000 yılı verilerine göre Bismil içesinin aritmetik nüfus yoğunluğu

3.3.5.2.2. Gerçek Nüfus Yoğunluğu

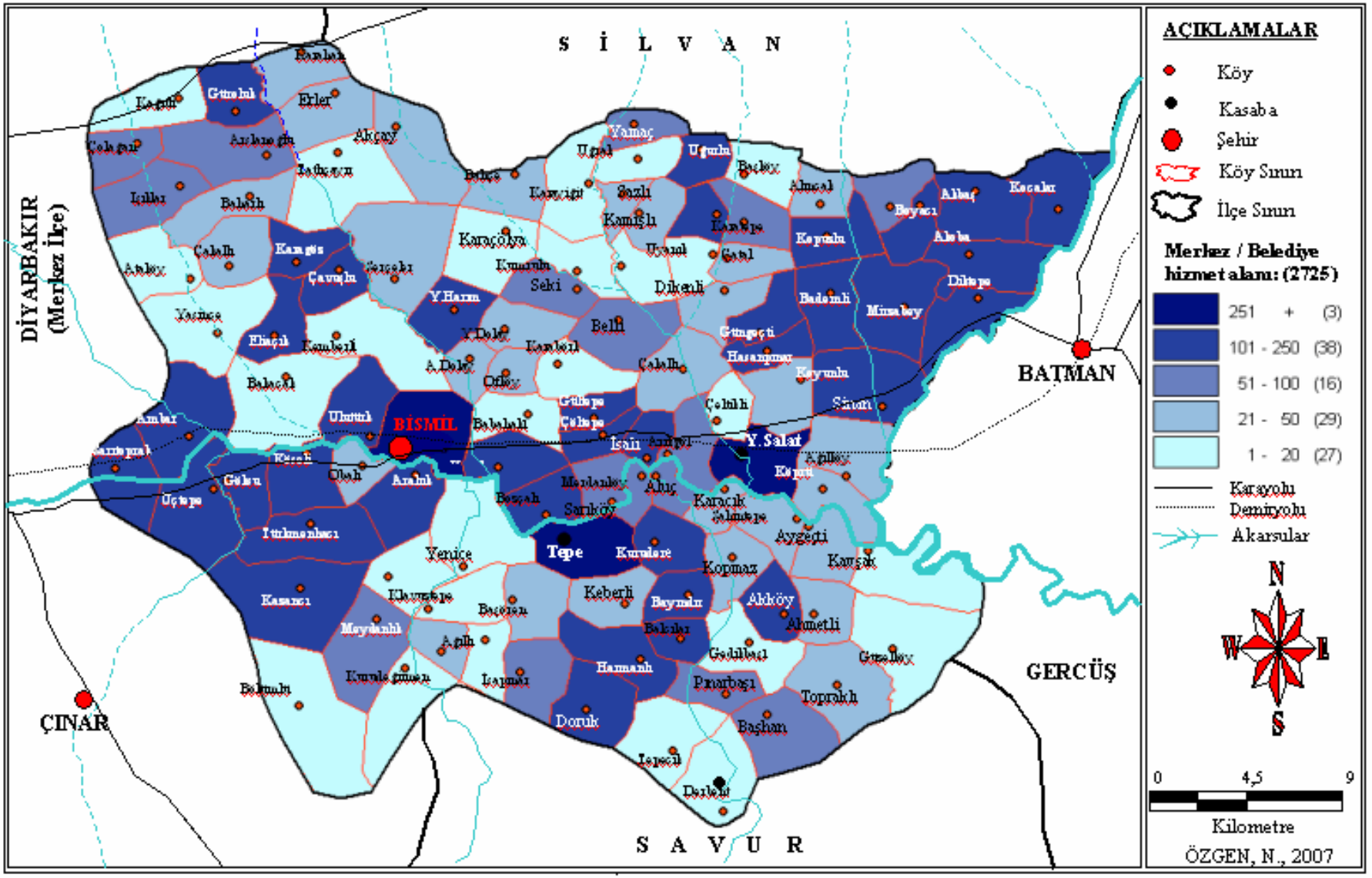
Gerçeğe yakın sonuçlar veren gerçek nüfus yoğunluğunda ekili- dikili alanların haricindeki insanların yararlandığı yerleşim alanları, çayır ve meralar, orman, maden ve göl gibi alanlar değerlendirmeye alınmamışlardır. Yerleşmelerin nüfus yoğunluklarının hesaplanmasında "gerçek nüfus yoğunluğu" metodundan yararlanılarak ilçenin nüfus yoğunluğu ortaya çıkarılmıştır. Elibüyük'e göre insanın üzerinde yaşadığı ve faaliyette bulunduğu bütün alanlar yoğunluk hesaplanmasına dahil edilirken, insanın doğrudan yada dolaylı hiçbir şekilde faydalanmadığı alanlar hesaplanmaya dahil edilmemiştir[262]. Reliyef koşulları bakımından başta tarımsal faaliyetler olmak üzere bir çok beşeri faaliyetin sürdürülebileceği Bismil ilçesinde, gerçek nüfus yoğunluğu ile aritmetik nüfus yoğunluğu arasında benzerlikler oldukça yüksektir. Bu durumun gerekçesi de yararlanılan arazi oranının çok yüksek olmasıdır. Araştırmanın detaylı bir analizi için gerçek nüfus yoğınluğu haritasının hazırlanması yararlı olacaktır (Harita 33).

Bismil ilçesinde gerçek nüfus yoğunluğunun en yüksek düzeyde olduğu idari alan, Bismil şehri (belediye hizmet alanı)'dır. Bismil belediyesi hizmet alanındaki gerçek nüfus yoğunluğu km^2'ye 2725 kişi olarak hesaplanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, aynı ünitenin aritmetik nüfus yoğunlu küçük bir fark ile km^2'ye 2666 kişi düşmektedir. Bunun anlamı Bismil belediye hizmet alanında, km^2 ye düşen insan sayısının 59 kişi azalmasıdır.

Bismil ovasında yer alan köylerin ve özellikle Diyarbakır- Bismil- Batman ulaşım hattının da etkisiyle nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu Köseli, Üçtepe, Ambar, Kazancı, Türkmenhacı köyleri başta olmak üzere Tepe ve Yukarı Salat kasabaları ile Sinan, Mirzabey, Akoba, Kocalar, Diktepe, Akbaş ve Boyacı gibi köylerde de fizyolojik nüfus yoğunluğu yüksek değerler göstermektedir. Bu yüksek yoğunluktaki nüfusun varlığı da tarımsal alanların dağılışına bölündüğünde, yüksek oranda fizyolojik nüfus yoğunluğu alanları ortaya çıkmaktadır. Bismil ilçesinde gerçek nüfus yoğunluğunun yüksek değerler verdiği yerleşim ünitelerinde bazı farklılıklar vardır.

---

[262] M. Elibüyük, 1978; Malatya Çevresinde Coğrafi Olayların Kartografik Çizimi, Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Aktaran; Koday, Z., 1995; Hopa İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Harita 33 : 2000 yılı verilerine göre Bismil ilçesinin gerçek nüfus yoğunluğu

Şöyle ki Bismil- Diyarbakır arasındaki yerleşim ünitelerinde (Köseli, Obalı, Üçtepe ve Ambar gibi), sulu tarım faaliyetleri, ulaşım ve ulaşımın etkisiyle kurulan sanayi tesislerinin gelişmesi neticesinde önemli bir nüfus artışı vardır. Fakat ilçenin kuzeydoğusunda yer alan ve gerçek nüfus yoğunlukları yüksek değerler veren köylerde ise bu türden bir nüfus akını olmamaktadır. Aksine bu yörelerdeki (Mirzabey, Akoba, Kocalar, Akbaş, Boyacılar gibi) doğal nüfus artışı ve arazinin biraz engebeli (ilçe geneline göre biraz engebeli ve Batman Suyu vadisi yamaçları tarıma elverişli alanlar olmadığı için bu yamaçlarda tarımsal faaliyetler zayıf oranda yapılmaktadır.

Gerçek nüfus yoğunluğunun düşük oranlar gösterdiği köyler, aritmetik nüfus yoğunluğu örneğinde olduğu gibi arazi eğim derecelerinin yüksek ve tarımsal alanların, ilçenin diğer yörelerine/ köylerine göre biraz daha az yer kapladığı alanlarda gerçek nüfus yoğunluğu artış göstermektedir. Bununla birlikte akarsu taşkın yataklarının genişlediği ve tarımın yapılamadığı, dolayısıyla da insanın pek yararlanamadığı sahaların arttığı yörelerin yanı sıra; nüfusun cılız olduğu ünitelerde de kişi başına düşen tarımsal alan azaldığından, gerçek nufus yoğunluğu artış göstermektedir. Nüfusun düşük değerler gösterdiği veya tarımsal alanların geniş yer kapladığı idari ünitelerde ise kişi başına düşen ekili- dikili alan artacağından, gerçek nüfus yoğunluğu düşük değerler gösterecektir. Derbent, Kurudeğirmen, Çölağan, Kavşak, Güzelköy, Yenice, Koğuk, Ataköy, Bakacak ve Kamberli gibi köy idari üniteleri, belli başlı düşük gerçek nufus yoğunluğuna sahip olan köylere örnek verilebilir (Harita 33).

3.3.5.2.3. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Tarımsal (ekili- dikili) alanlardan geçimini sağlayan nüfusun, bu tarım alanlarına olan oranıdır. Nüfusun yoğun olduğu, ekili dikili alanların ise sınırlı yer kapladığı bölgelerde veya idari ünitelerde tarımsal nüfus yoğunluğu fazla, aksi bir durmun cereyan ettiği idari sahalarda ise tarımsal nüfus yoğunluğu düşük değerler göstermektedir.

Bismil ilçesinde tarımsal nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu idai birim, Tepe kasabasının idari alanıdır. Tarım ile uğraşan nüfusun yüksek olduğu (4657) yörede tarımsal nüfus yoğunlu 249 kişi ile birinci sırada yer almaktadır (Harita 34).

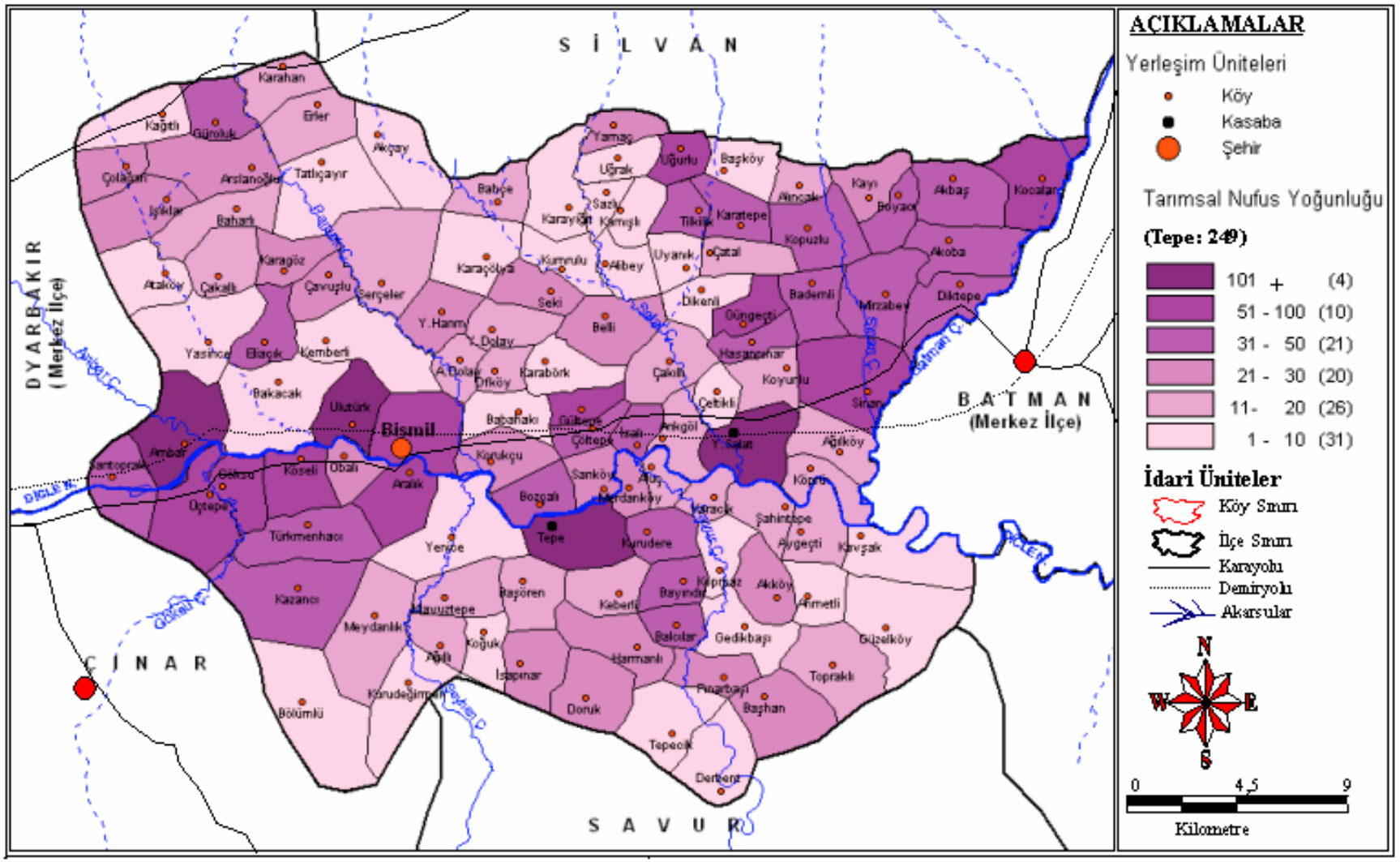
Tarıma uygun morfolojik ünitelerde, diğer ekonomik sektörlerin (sanayi, turizm, madencilik gibi) gelişmemesi durumunda, tarıma olan talebin artması (özellikle kır nüfusu), sonucunda; tarımsal nüfus yoğunluğu artış göstermektedir. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına gore nüfusu 10.577 olarak hesaplanan Tepe idari ünitesindeki nüfüsün neredeyse yarıya yakını tarımla uğraşmaktadır. Tarımsal alanda çalışmanın dışında, herhangi bir seçeneğin pek olmadığı yörede, tarımsal nüfus yoğunluğunun gelişim göstermesi oldukça normal bir durumdur. Bismil ilçesinde tarımsal nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu diğer köyler ise Yukarı Salat (190), Ambar (101) ve Ulutürk (92) köyleridir.

Tarımsal nüfus yoğunluğunun zayıf/ düşük olduğu yerleşim ünitelerinin sayısı ise oldukça fazladır. Bismil ilçesindeki köylerin 56'sında tarımsal nüfus yoğunluğu,1-10 arası bir değer göstermektedir (Harita 34). Özellikle ilçenin orta ve güneyinde yer alan ve tarımsal alanların nüfusa gore yüksek değerler gösterdiği Babahaki, Gedikbaşı, Ataköy, Güzelköy, Çeltikli gibi köylerde yoğunluk ortalama 1 kişi iken; Bölümlü, Derbent, Şahintepe, Tatlıçayır köylerinde ise tarımsal nüfus yoğunluğu ortalama, 2 kişi civarındadır.

Bismil ilçesinde tarımsal nüfus yoğunluğunun düşük değerler gösterdiği idari ünitelerdeki en büyük sorun yetersiz nüfus durumudur. Tarımsal alanların varlığına rağmen, bu tarım alanlarını ekip biçecek nüfusun olmayışı, tarımsal nüfus yoğunluğunu düşürmektedir. Bunun da temel sebepleri arasında, su sıkıntısı ve aşırı göç gelmektedir. Örneğin; Alibey, Kurudeğirmen ve Ağıllı köylerinde, güvenlik nedeniyle köyleri boşaltılmıştır. Bu ve buna benzer durumlardan dolayı gerçekleşen göçlerin yanı sıra, su sıkıntısının da etkisiyle, nüfusun bu alanlarda/ köylerde tutunması oldukça zordur. Dolayısıyla bu tür yerleşim ünitelerinde tarımsal nüfus yoğunluğu düşük değerler göstermektedir.

3.3.6. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Bismil ilçesinin genel ve idari ünite birimlerine göre; nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini belirleyen; eğitim, sağlık, cinsiyet, nüfusun ekonomik faaliyetlere katılımı, nüfusun faal olma veya olmama durumunun yanı sıra, faal nüfusun sektörlere göre dağılımı ve nüfusun yaş özellikleri gibi şeşitli değişkenlerle yörenin sosyal ve ekonomik deseni ortaya çıkarılacaktır.

Harita 34 : 2000 yılı verilerine göre Bismil ilçesinin tarımsal nüfus yoğunluğu

3.3.6.1. Nüfusun Sosyal Nitelikleri

Idari bir unite olarak, Bismil ilçesindeki nüfusun, yaş grupları, cinsiyet, eğitim ve kültür özellikleri bakımından sahip olduğu değerler incelenilecek ve daha sonra ilçenin ekonomik yapısı ile bu değerler arasındaki ilişkiler veya yansımalar açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3.6.2. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Özellikleri

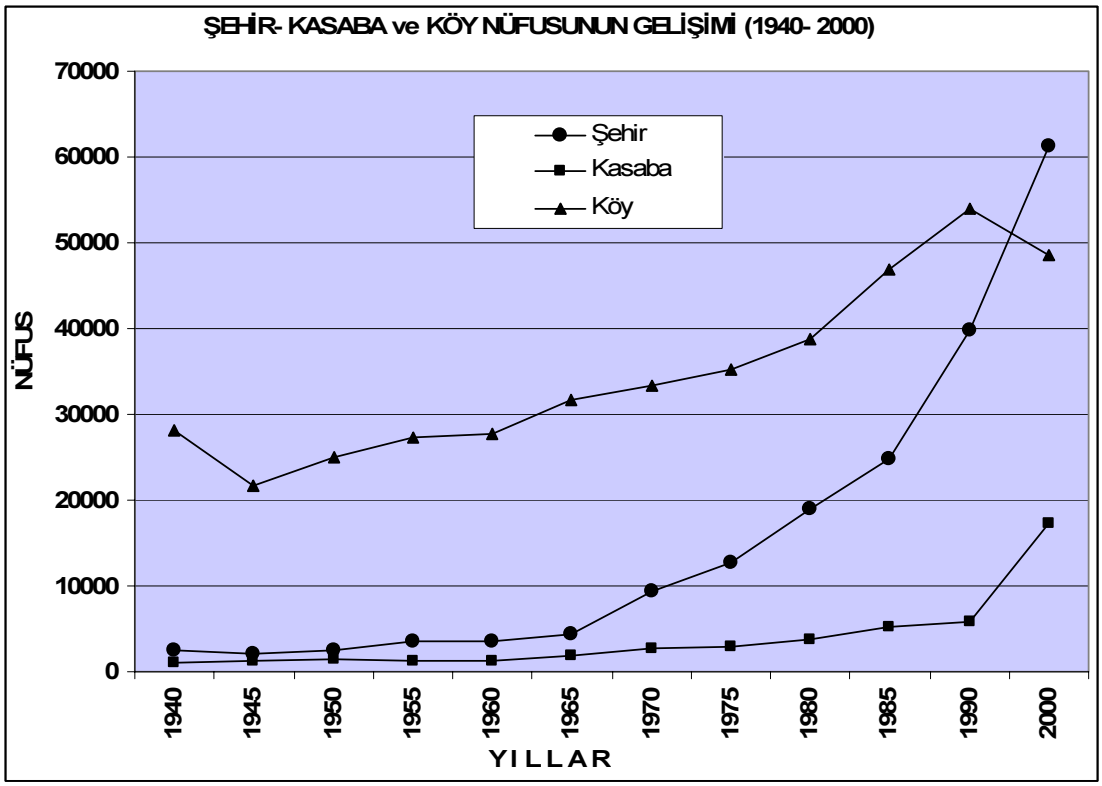
Bismil ilçesi, 2000 yılı genel nüfus sayımı verileri itibariyle toplam nüfusu 126.885 kişidir. Bu nüfusun 64.030'u (%50,5) erkek, 62.855'i (%49,5) de kadınlardan oluşmaktadır. Toplam nüfusun 61.182'si Bismil ilçe merkezinde (Bismil şehrinde) ikamet ederken, 17.254'ü kasabalarda (Tepe ve Yukarı Salat kasabaları) ve geriye kalan 48.449 kişilik nüfus ise köy ve bu köylere bağlı kırsal mahallelerde yaşamaktadır. 61.182 kişi olan şehir nüfusunun 31.391'i (% 51,3) erkekler, 29.791'i (%48,7) ise kadınlardan oluşmaktadır (Tablo 51).

	Cinsiyet	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
Şehir	Kadın	1148	1047	1252	1742	1684	2119	4304	5933	9342	12293	19289	29791
	Erkek	1373	1002	1275	1854	1788	2325	5099	6842	9717	12569	20545	31391
	Toplam	***2521***	***2049***	***2527***	***3596***	***3472***	***4444***	***9403***	***12775***	***19059***	***24862***	***39834***	***61182***
Kasaba	Kadın	-	*590*	*713*	*665*	*651*	*963*	*5600*	*5991*	*1785*	*2664*	*2970*	*8084*
	Erkek	-	*569*	*732*	*686*	*605*	*980*	*5913*	*6448*	*1884*	*2576*	*2876*	*9170*
	Toplam	***-***	***1159***	***1445***	***1351***	***1256***	***1943***	***11513***	***12439***	***3669***	***5240***	***5846***	***17254***
Köy	Kadın	13583	10904	12453	13545	13630	15334	16516	17488	19275	23547	27420	24980
	Erkek	14633	10738	12555	13792	14137	16337	16823	17865	19514	23245	26562	23469
	Toplam	***28216***	***21642***	***25008***	***27337***	***27767***	***31671***	***33339***	***35173***	***38789***	***46792***	***53982***	***48449***

Tablo 51 : Bismil ilçesinde nüfusun (1940- 2000)sayım yıllarına göre gelişimi.

Tepe kasabasındaki toplam 10.577 kişi olan nüfusun; 5656'i (%45,5) erkek ve 4.921'i (53,5) de kadınlardan oluşmaktadır. Yukarı Salat kasabasının ise 6.677 kişi olan toplam nüfusunun 3.514'ü (%52,6) erkek ve 3.163'ü (%47,4) de kadınlardan oluşmaktadır.

İdari bir ünite olarak Bismil ilçesinin bünyesinde yer alan şehir, kasaba ve köy yerleşim alanlarında (kırsal mahalleler dahil), genel nüfus artışlarının en fazla gelişim gösterdiği dönem yerleşim ünitelerine göre değişmekle birlikte özellikle 1965 yılından itibaren düzenli bir artış seyri gösteren şehir nüfusu olmuştur. Sürekli göç alan Bismil ilçe merkezi için bu durum olağan bir sonuç kabul edilebilir. Şehir nüfusunun artışında kadın nüfusun az bir farkla da olsa daha etkin olduğu görülmektedir (Tablo 51, Grafik 52).

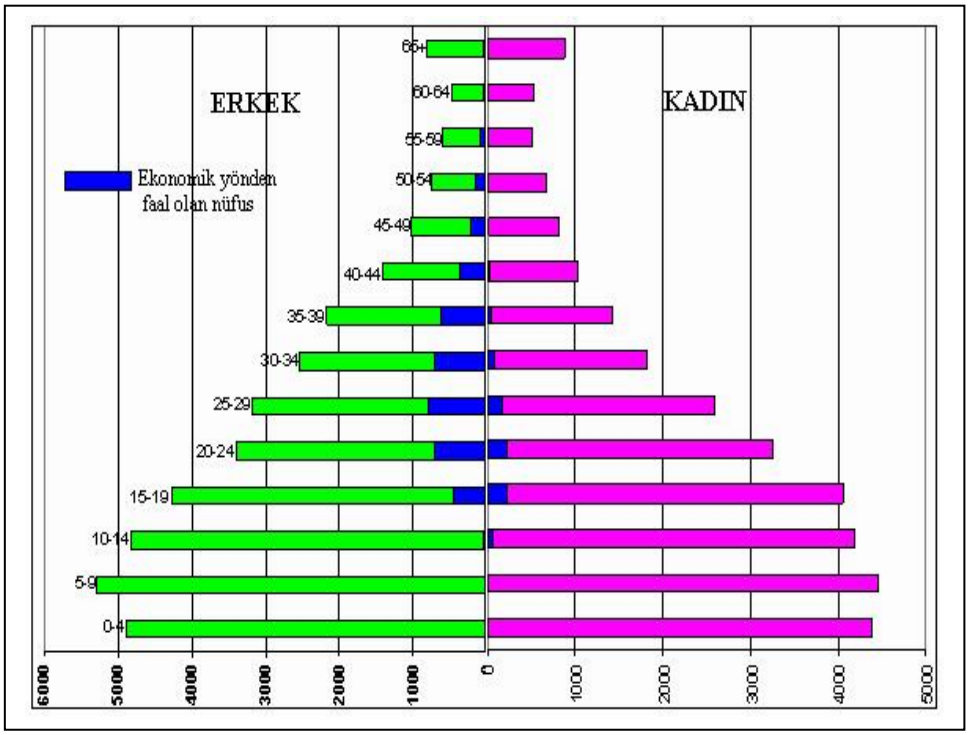
Grafik 52 : Bismil ilçesinde nüfusun köy, kasaba ve şehir düzeyinde (1940-2000) gelişimi.

Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a atfedilen 1980 ile 1990 arası dönemde liberal ekonomik yapının devreye girmesi ve özellikle de çiftçiye verilen kredilerin artması sonucu önemli bir ekonomik gelişme hamlesi yaşanmıştır. Modern araç, gereç ve tekniklerin gelişmesi ile birim alandan elde edilen verim önemli derecede artış göstermiş ve bu durum güncel hayata olumlu bir değişim rüzgarı olarak yansımıştır. Özellikle bu dönemde, Bismil şehri ve yakın çevresindeki yerleşim ünitelerinde çevre yerleşim ünitelerinden gelen göçlerle nüfuslanma artmıştır. Göçlerle gelen bu nüfusun büyük bir kısmı da yakın çevredeki tarım alanlarında çalışarak geçimini sürdürmüşlerdir. Ekonomik yönden faal olan nüfusun çok düşük değerler gösterdiği Bismil ilçesinde, sınırlı istihdam alanı olduğundan işsizlik oranı oldukça yüksektir (Tablo 52, Grafik 53).

Tepe ve Yukarı Salat kasabaların nüfusu 1990 nüfus sayım dönemine göre 5846 kişi iken; 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre nüfusunu üç kattan daha fazla artırarak 17254 kişiye ulaşmıştır. Bu durumun gerekçeleri yukarıda değinildiği gibi bölgesel düzeyde etkili olan siyasi ve sosyal çalkantıların yanıra, belediyelerin hizmet verdikleri nüfus ile doğru orantılı olarak iller bankasından ödenek almaları nedeniyle, kasabanın nüfusu biraz abartılı hesaplanmıştır.

	Toplam Nüfus	Cinsiyet		İstihdam edilen nüfus	
Yaş Grubu		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
0-4	9268	4892	4376		
5-9	9759	5301	4458		
10-14	8883	4765	4118	67	65
15-19	7635	3795	3840	474	218
20-24	5742	2694	3048	711	209
25-29	4801	2378	2423	798	171
30-34	3575	1831	1744	724	81
35-39	2939	1557	1382	619	42
40-44	2069	1048	1021	378	20
45-49	1607	796	811	240	14
50-54	1267	607	660	151	10
55-59	1018	516	502	88	5
60-64	945	427	518	59	3
65+	1639	763	876	48	4
Bilinmeyen	35	21	14	2	1
	61182	**31391**	**29791**	**4359**	**843**

Tablo 52 : Bismil şehrinde nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ve istihdam durumu

Grafik 53 : Bismil şehrinde nüfusun cinsiyet, yaş grupları ve ekonomik olarak faal olma durumu (TÜİK, 2000).

1990 ve 2000 yılları arasında şehir ve kasaba nüfusları hızla artarken; köy nüfusu ise keskin bir düşüş yaşamıştır (Tablo 52, Grafik 53). Bu durumun gerekçeleri daha önce de değinildiği gibi, toplumsal çalkantıların yoğun olduğu bir dönem olması ve kırsal alanlardaki güvenlik sorunlarının yanı sıra, platolar

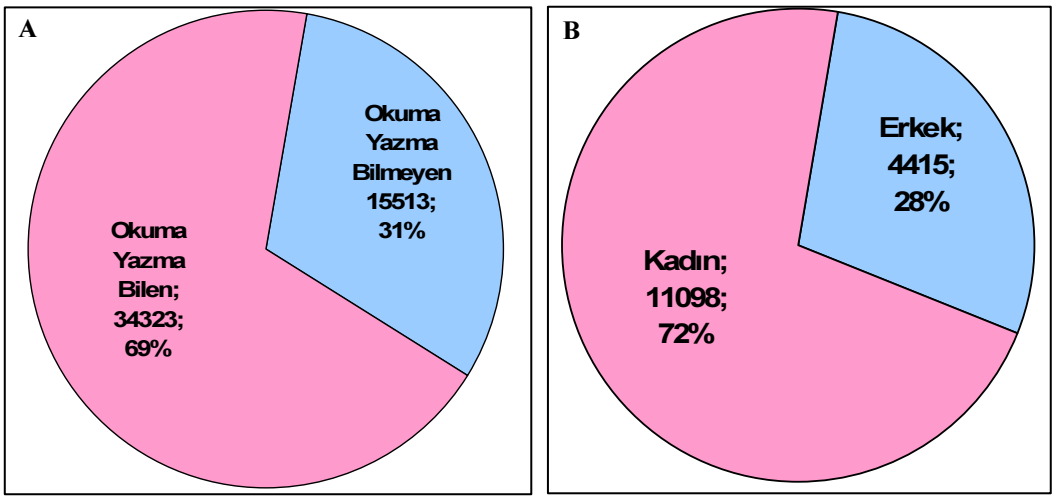
kuşağındaki yerleşim birimlerinde su probleminin de kırsal alnlardan şehre göçü tetiklediğini ancak asıl kırılma siyasi ve sosyal çalkantılardan kaynaklanmaktadır.

3.3.6.3. Nüfusun Eğitim ve Kültür Özellikleri

2000 yılı verilerine göre Bismil ilçe merkezinde 0- 6 yaş üzeri nüfusun okuryazar oranı % 69 iken; okuryazar olmayan ise % 31 gibi yüksek bir oran göstermektedir. Bu durum son derece düşündürücü bir tablodur.

Bismil şehrinde okuma yazma bilen 34.323 kişinin 760'ı yükseköğretimden mezun, 423'ü Meslek lisesi mezunu, 2846'sı normal lise mezunu, 3815'i ilköğretim mezunu, 10356'sı ilkokul mezunu ve 16335 kişide herhangi bir okul bitirmeyen fakat okuryazarlığı olan nüfustur (Tablo 53, Grafik 54, 55).

Okuryazar nüfusun bir şehir merkezinde bu kadar düşük bir oran göstermesi gerçekten önemli bir sorundur. Bu sonuçlar/ veriler sadece Bismil şehri/ ilçe merkezi için geçerli olan bir durumdur. Köylerde okuryazar oranının şehre göre daha düşük olacağı varsayıldığında; Bismil yöresinde eğitim ile ilgili ciddi bir çalışmanın yapılması gerekiliği zorunlu bir durum haline gelmektedir. Ulaşım imkanlarının pek sorun teşkil etmediği Bismil ilçesinde ilköğretim ve orta öğretim seviyesinde de önemli eksiklikler sözkonusudur. İlk ve orta öğretimde böyle ciddi eksikliklerin olduğu bir şehirde, elbetteki yükseköğretim ile ilgili nüfustan söz etmek imkânsız bir durumdur.

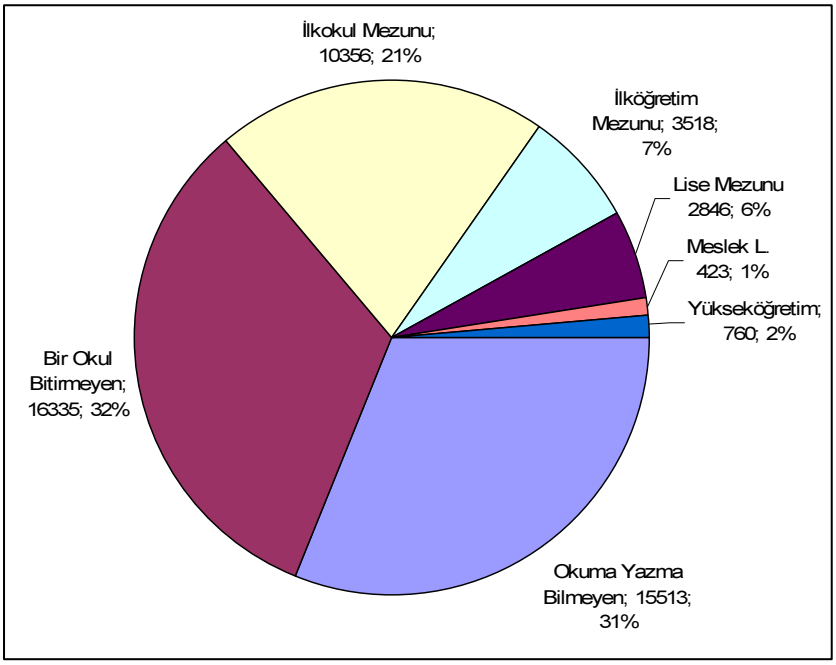

Grafik 54 : A- Bismil şehrinde okuryazar olan ve olmayan nüfus, B- Okuryazar olamayan nüfusun cinsiyete göre durumu.

Bismil şehrinde nüfusun en önemli sosyal niteliklerinden biri olan eğitim durumu/ seviyesi oldukça düşük bir durum arz etmektedir. Bu hazin durumun hiçbir gerekçesi olamaz. Türkiye'nin birçok yöresine göre coğrafi ortam koşulları son derece mutedil olan Bismil şehrinde bu eksikliğin giderilmesi, devletin, yerel yönetim ve işadamlarının görevi olmalıdır.

Eğitim Durumu	Toplam	Erkek	Kadın
Bir Okul Bitirmeyen	16335	9276	7059
Okuma Yazma Bilmeyen	15513	4415	11098
İlkokul Mezunu	10356	6452	3094
İlköğretim Mezunu	3518	2381	1037
Lise Mezunu	2846	2047	799
Yükseköğretim	760	534	226
Meslek Okulu ve Lisesi	475	315	180

Tablo 53 : Bismil ilçesinde 0- 6 yaş üstü nüfusun okuryazar durumu ve mezun olduğu eğitim kademesi (TÜİK, 2007).

Grafik 55 : Bismil ilçe merkezinde okuryazar olan nüfusun mezun oldukları eğitim kurumlarının niteliği.

21. yy Türkiye'sinde 60 bini aşkın nüfusa sahip olan bir kentin/ şehrin okuryazar olamayan nüfusunun %31 olması çok hazin bir durumdur. Bu hazin tablo ancak geri kalmış dünya ülkelerine has bir durumun sonucu olabilir. Eğitim seferberliği ile Bismil ve onun gibi yüzlerce hatta binlerce yörenin en önemli

ihtiyacı/ gereksinimi olan eğitim hizmetinin sunulması en önemli ve ivedilikle yapılması gereken faaliyetlerden olmalıdır.

Bismil ilçesine bağlı 109 köyün 94'ünde eğitim ve öğretim için ilköğretim okulu bulunmaktadır. Geriye kalan 15 köyde ise taşımalı eğitim ve öğretim hizmeti verilmektedir. Taşımalı eğitim ve öğretim hizmetlerinin verildiği (okulu olmayan) köyler; Ağıllı, Alıncak, Aluç, Aygeçti, Babahakı, Gedikbaşı, Karabörk, Kavşak, Koyunçiftliği, Koyunlu, Kumrulu, Kurudere, Uyanık, Yamaçköy ve Yasince köyleridir. Tarım havzası olarak adalandırdığımız Bismil ilçeisnde, tarla çalışanlarının büyük bir bölümünü okul çağındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Hasat döneminde okullar açılmasına rağmen, tarladaki ürün hasadının bitimine kadar, başka bir değişle 1.5- 2 aylık gecikme ile öğrenciler okullara gidebilmektedirler.

Bismil şehrinde okuma yazma bilmeyen nüfusun %72 (11098)'si kadın, geriye kalan %28 (4415)'lik okuryazar olmayan erkek nüfus ile birlikte, ilçe merkezinde/ şehirde okuma ve yazma bilmeyen toplam nüfus 15513 kişiye ulaşmaktadır. Oysa Çabuk (2000)'un da belirttiği gibi kadının ilerlemesi, yoksulluğun yok edilmesi, istihdamın yaratılması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde büyük önem taşımaktadır[263].

Bismil ilçesinde eğitim ve öğretim programları çerçevesinde biçki dikiş, nakış ve kilim dokumacılığı ile ilgili çalışmalar da yürütülmektedir. Halk eğitim merkezi tarafından verilen kurslara katılarak, sertifika alan öğretici adayları, çeşitli yerleşim ünitelerine tayin edilerek, yöre halkına sosyal ve ekonomik açıdan destek verilmektedir. Giyim ve Biçki- dikiş, nakış ile kilim tezgâhlarının kurulduğu ve halen faaliyette olan 26 köy ve iki mahhalle vardır. Giyim ve biçki dikiş atölyelerinin bulunduğu köyler; Doruk, Üçtepe, Işıklar, Yukarı Harım, Ulutürk, Kazancı, Aralık, Eliaçık, Tepe, Köseli köyleri ile Kooperatif mahhalesi (Aralık)'inde bulunmaktadır. Nakış atölyesinin bulunduğu köyler ise; Yenice, Harmanlı, Ulutürk, Tepe, Kazancı, Aralık, Üçtepe, Doruk, Bakacak ve Ambar köyünde faaliyet göstermektedir. Halı ve kilim tezgahlarının kurulduğu ilçe merkezi (7), Mirzabey (2) ve Ambar (1) köyünde daha çok halı dokumacılığı yapılmaktadır. Küçük ölçekli olan bu atölye tipi sanayi tesisleri, ekonomik getirilerinden çok kırsal yaşama destek amacıyla kurulan tesislerdir.

[263]N. Çabuk, 2001; *Kalkınmada Toplumsal Cinsiyetçi Bütünleşme*, Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma Çatışma, Bütünleşme, III. Ulusal Sosyoloji kongeresi 2- 4 Kasım 2000, Eskişehir, Sosyoloji Derneği, Ankara,

3.3.6.4. Nüfusun Ekonomik Nitelikleri

Bismil ilçesinde toplam nüfus içinde iktisaden faal olan ve faal olmayan nüfusun, cinsiyete göre miktar ve oranları gibi parametreler beşeri ve doğal nedenlerden dolayı bazı farklı özellikler göstermektedir. Bismil yöresinde nüfusun ekonomik nitelikleri ve iktisaden faal olan nüfusun sektörlere göre dağılımı ile bu alansal dağılımı etkileyen farklılıkların çoğu çevresel determinantların etkisini göstermektedir. Bir diğer görüngü ise erkek nüfusun, kadın nüfusa göre çok daha fazla iktisadi faaliyet (istihdam) alanlarında yer almasıdır (Tablo 54).

3.3.6.4.1. İktisaden Faal Olan Nüfus ve Sektörel Dağılımı

3.3.6.4.1.1. Bismil Şehrinde Faal Olan Nüfus ve Serktörel Dağılımı

Bismil şehrinde iktisaden faal olan nüfus ve oranı ilçe toplam nüfusu içinde oldukça düşük bir değere sahiptir. Bismil şehrinde iktisaden faal olan nüfus toplamı; 5202 (4359 erkek, 843 kadın olmak üzere) kişidir. İşsiz olanların sayısı; 6654 (5533 erkek ve 1121 kadın) iken, işgücünde olmayan nüfus (emekli, öğrenci) ise 26627 (9293 erkek ve 17334 kadın) kişi olarak hesaplanmıştır. Başka bir değişle bismil ilçe merkezindeki nüfusun %14'ü faal nüfus, %17'si işsiz nüfus ve %69'u ise işgücünde olmayan (faal olmayan) nüfusu kapsamaktadır. Sanayi ve ticaret sektörünün gelişmediği Bismil şehrinde, tarıma dayalı nüfusun yoğun olması nedeniyle istihdam ile ilgili bu sonuç olağan bir durumdur. Faal nüfus içindeki kadın nüfus oranı da oldukça ilginçtir. Bismil şehrinde, kadın nüfusun, iktisaden faal olan toplam nüfus içindeki oranı sadece % 16 civarındadır. Kadın nüfusun en yoğun olduğu alan ise "faal olmayan nüfus" başka bir değişle çalışmayan, üretemeyen nüfus kategorisinde %65'lik bir orana sahiptir.

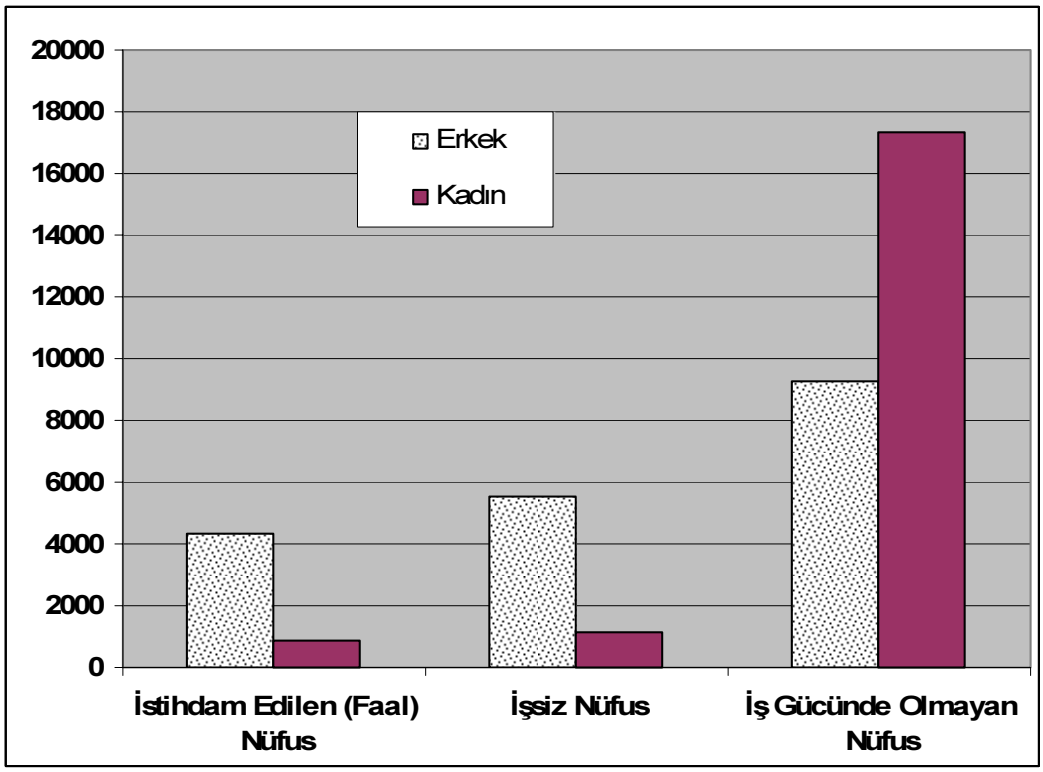
Ekonomik faaliyet türüne göre istihdam edilen nüfusun en yoğun olduğu alan "Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler" kategorisidir. Belediyeden eğitim kurumlarına, güvenlik birim ve kurumlarından, serbest ticaret birimlerine kadar bir çok sektörü kapsayan bu alanda 1330 erkek ve 343 kadın olmak üzere toplam 1673 kişi çalışmakta ve iktisadi yaşama önemli katkılar sunmaktadır. Bismil şehrinde ekonomik faaliyet alanı en yüksek olan orana (%32) sahiptir. İkinci sırada ise ziraate dayali ekonomik faliyetler gelmektedir. Ziraat alanında çalışan faal nüfusun % 50'ye

yakını kadın nüfustan oluşmaktadır. Özellikle pamuk ve mısır tarlalarında, çapa ve hasat dönemlerinde çalışan kadın işçi sayısı oldukça yüksektir.

Bismil ilçesinde inşaat sektöründe çalışan/ aktif olan nüfusun tüm faaliyetler içindeki oranı %10'dur. Paleolitik'ten birkaç on yıl öncesine kadar kerpiç yapıların inşa edildiği Bismil yöresinde, değişen ve gelişen ekonomik durumlarla birlikte modern, çok katlı ve betonarme yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Hızla nüfuslanan bismil ilçe merkezi bu nüfusu istihdam edecek barınma ve diğer sosyal faaliyetler için çeşitli yapılara gereksinim duyulmaktadır (Tablo 54, 55; Grafik 56, 57).

	Erkek	Kadın	Toplam
İstihdam Edilen (Faal) Nüfus	4359	843	5202
İşsiz Nüfus	5533	1121	6654
İş Gücünde Olmayan Nüfus	9293	17334	26627

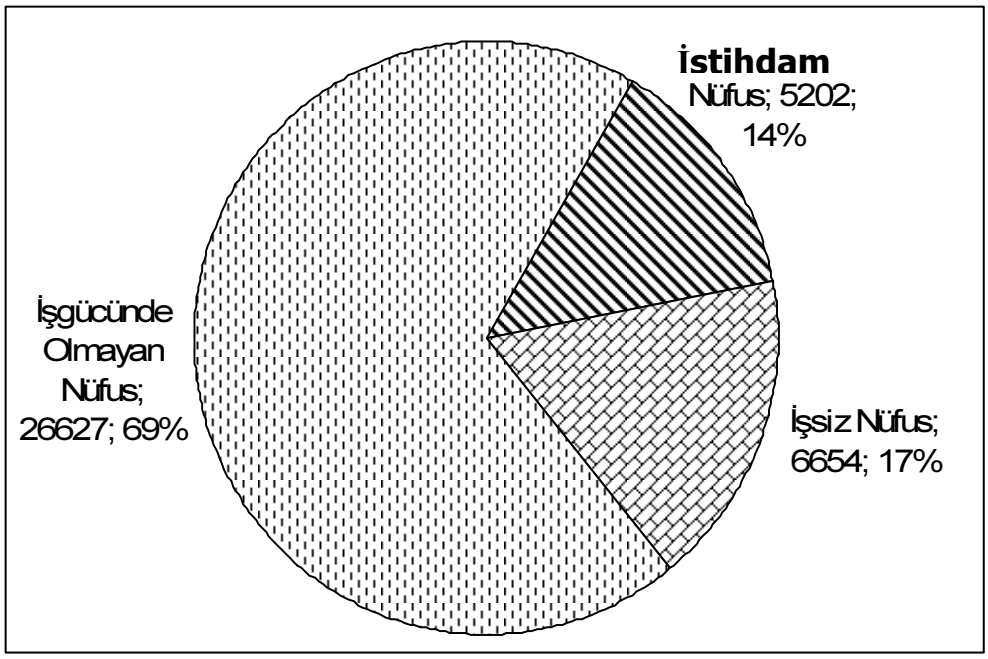
Tablo 54 : Bismil şehrinde faal, faal olmayan ve işsiz nüfus ve cinsiyet oranları

Grafik 56 : Bismil ilçe merkezinde nüfusun işgücü durumu ve cinsiyete göre oranı.

Bu sektörlerde çalışan nüfusun 4'ü kadın ve 533'si de erkek olmak üzere toplam 537 kişi iktisadi faaliyette bulunmaktadır. Bismmil şehrinde nüfusun en az çalıştığı iktisadi faaliyet türü % 2 ile ulaşım ve haberleşmedir. Burada çalışan kadın nüfus sayısı da dikkat çekkicidir. Ulaşım ve haberleşme sektöründe çalışan kadın sayısı sadece 3 (üç)' tür. Başka bir değişle ulaşım ve haberleşme erkek hegemonyasında gelişen bir iktisadi faaliyet türü olarak tanımlanabilir.

Bismil şehrinde imalat sanayisinde çalışan nüfusun, faal nüfus içindeki oranı %9'dur. Faal olan nüfusun 44'ü kadın ve 403'ü de erkek olmak üzere toplam 447 kişi imalat sanayisinde faaliyet göstermektedir. Bismil ilçesi genelinde özellikle de Diyarbakır- Bismil karayolu kuşağında kurulan yağ, çırçır ve tekstil işleme fabrikaları (küçük çaplı fabrika veya atölye tipi imalat sanayisi olarak da adlandırılabilir), Obalı, Köseli ve Göksu köyleri boyunca sıralanmışlardır.

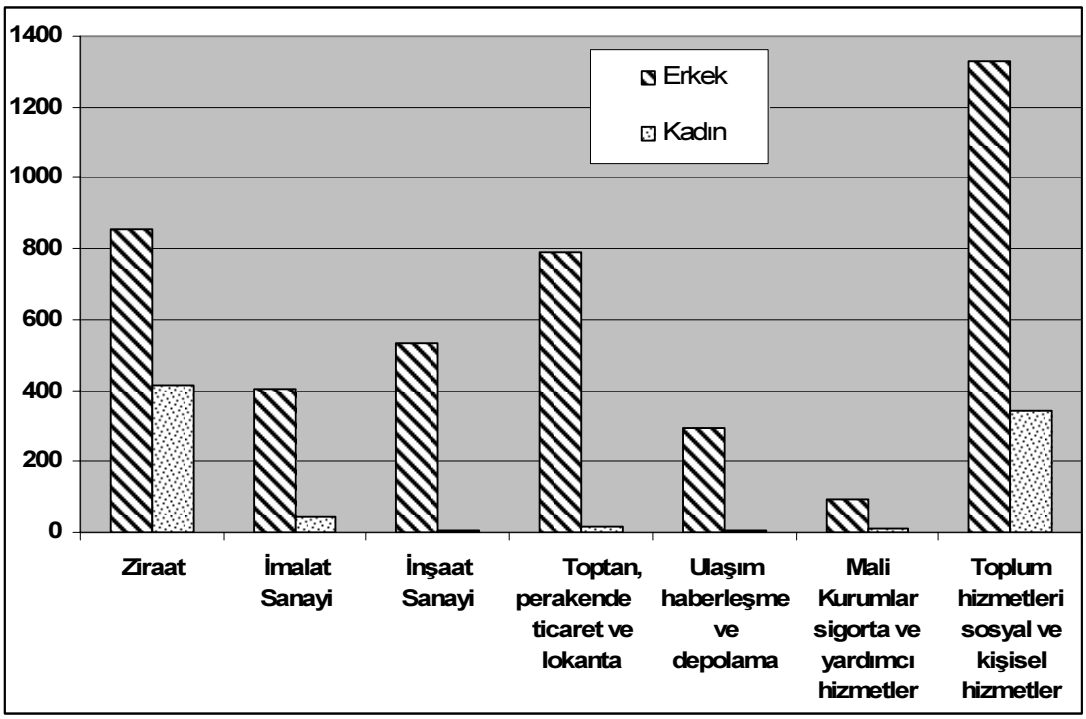
Grafik 57 : Bismil şehrinde faal olan, işgücünde olmayan ve işsiz nüfusun oranı

Tarıma dayalı ürünlerin işlendiği bu tesislerde, işçiler genellikle dönemlik veya yılın belli periyotlarında iş bulabilmektedirler. Bu dönemler genellikle ürünlerin hasat edildiği yaz ve sonbahar aylarıdır.

İlçe merkezinde toptan ve perakende satış yapan ticari mekanlarda çalışan nüfus ise 810 kişidir. Bu nüfusun 18'i kadın, 792'si ise erkektir. Toptan gıda ürünleri satan mağazalar, beyaz eşya firmaları, bakkal, kasap, lokanta ve benzeri işletmeler bu gruba dâhildir (Tablo 55, Grafik 57, 58).

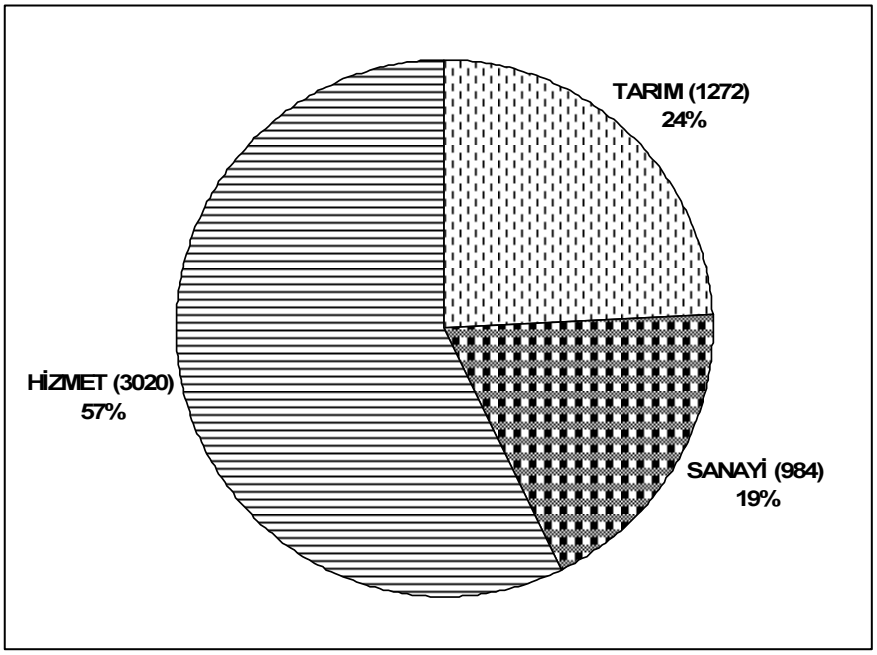
	Toplam		Erkek	Kadın
Ziraat	**1272**	%25	856	416
İmalat Sanayi	**447**	%9	403	44
İnşaat Sanayi	**537**	%10	533	4
Toptan, perakende ticaret ve lokanta	**810**	%16	792	18
Ulaşım haberleşme ve depolama	**297**	%6	294	3
Mali Kurumlar sigorta ve yardımcı iş hizmetleri	**102**	%2	90	12
Toplum hizmetleri sosyal ve kişisel hizmetler	**1673**	%32	1330	343
GENEL TOPLAM	**5138**	%100	4298	840

Tablo 55 : Bismil şehrinde ekonomik faaliyet türüne ve cinisiyete göre istihdam edilen nüfus

Grafik 58 : Bismil şehrinde ekonomik faaliyet türü ve cinisiyete göre istihdam edilen nüfusun sektörlere dağılışı

İlçenin en işlek, dolayısıyla günlük alışveriş ve ticaretin en yoğun olduğu alanlar; Özgürlük bulvarı, Ahmed Arif bulvarı, Memozin bulvarı, Kardeşlik bulvarı, Nazım Hikmet bulvarı ve Barış bulvarı ile bu altı bulvarı birbirine bağlayan Güneş cad., Pir Sultan Abdal cad., İsmail Beşikçi Cad., Hükümet cad., Medeniyet ve Güney caddelerinde yer alan iş merkezleridir.

Grafik 59 : Bismil şehrinde istihdam edilen nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılışı.

Sanayi ve ticareti canlandıracak ekonomik yatırımların zayıf olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde istihdam edilen nüfus oldukça düşüktür. Son yıllarda Bismil ilçesinde kurulan küçük çaplı atölye tipi sanayi tesisleri geleceğe ışık olur ümidi vermektedir. Diyarbakır iline bağlı diğer ilçelerle karşılaştırıldığında Bismil ilçesi, sahip olduğu yatırımlar açısından daha müsbet bir görüntü sergilemektedir (Tablo 56). Bu yatırımların tamamına yakını tarım ürünlerine dayalı atölye veya küçük çaplı imalathanelerdir.

Sektörler İlçeler	Gıda Sanayi	Kimya-Plastik Sanayi	Tekstil Sanayi	Ağaç ve Orman Ürünleri Sanayi	Metal Eşya-Makine Sanayi	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	Maden (Mermer) Sanayi	Diğer
Bismil	2	2	13		1			
Çermik	1						11	
Çınar			1					
Çüngüş							2	
Dicle								
Eğil								
Ergani	2					1		
Hani							5	
Hazro			1				2	
Kocaköy							2	
Kulp			1				2	
Lice	1				1		2	
Silvan	1						2	

Tablo 56 : Sanayi tesislerinin sektörel bazda ilçelere (Diyarbakır) göre dağilimi (http://www.diyarbakir-cevreorman.gov.tr/cevresel/doc)

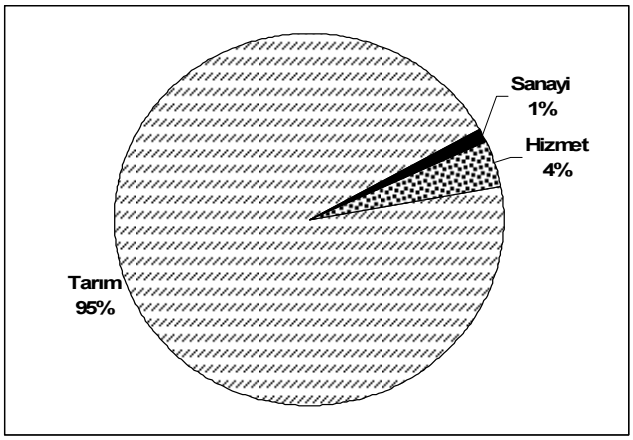
3.3.6.4.1.2.Kırsal Alanlarda İktisaden Faal Olan Nüfus ve Sektörel Dağılımı

Bismil ilçesi gibi gelişmemiş yerleşim ünitelerinde, diğer kırsal alanlarda olduğu gibi en önemli ekonomik faaliyet alanı tarımdır. Zengin bir tarımsal morfografyaya sahip olan Bismil ilçesinde tarımla uğraşan nüfus oranı oldukça yüksektir. İlçe merkezinde hizmet sektörü % 32 ile birinci, ziraat (tarım) sektörü ise % 25 ile ikinci sırayı alırken; kırsal alanlarda ise bu durumun tam tersi ve çok uç bir sonuç ortaya çıkmaktadır (Tablo 57, Grafik 58).

Ekonomik İstihdam Alanı	Toplam	(%)	Erkek	Kadın
Ziraat	31204	% 95	13664	17540
İmalat Sanayi	141	%0,01	105	36
İnşaat Sanayi	215	%0,01	210	5
Toptan, perakende, ticaret ve lokanta	212	%0,01	206	6
Ulaşım haberleşme ve depolama	105	%0,01	105	-
Mali Kurumlar sigorta ve yardımcı iş hizmetleri	29	%0,01	24	5
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	1095	%0,03	1015	80
Genel Toplam	**33001**		**15329**	**17672**

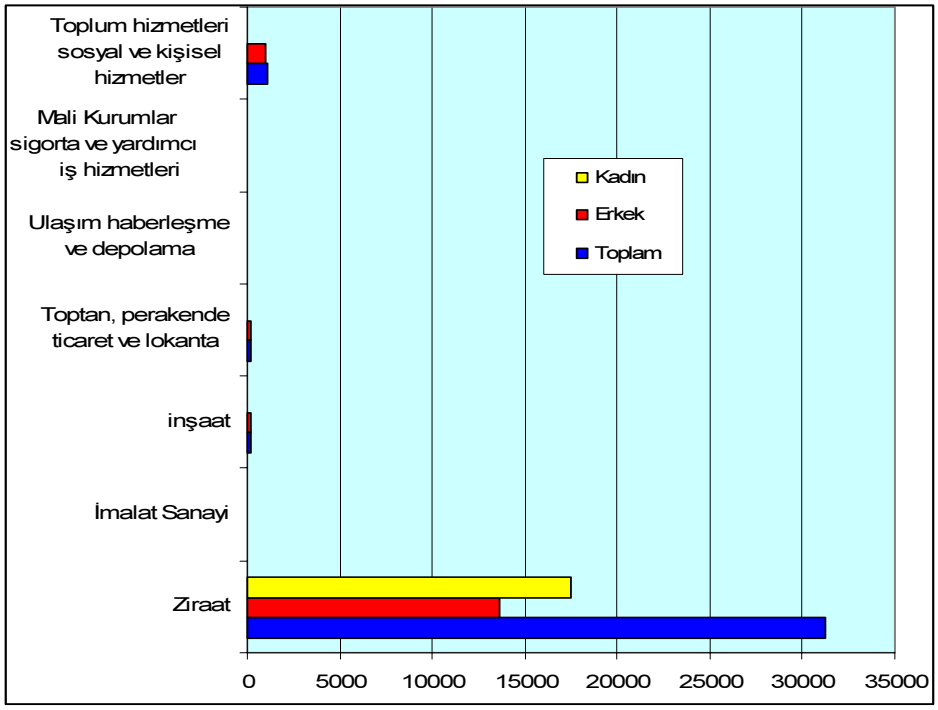
Tablo 57 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun ekonomik istihdam alanları ve cinsiyete göre dağılımı.

Genel olarak 109 köy ve 2 kasabanın ekonomik istihdam alanları ile ilgili veriler değerlendirildiğinde; Bismil ilçesinin kırsal alanlarındaki toplam nüfusun (65703) % 32,2'si tarım alanında çalışmaktadır. Bu yüzdelik orana karşılık gelen nüfus ise 31204'tür. Kırsal alanlarda tarımla uğraşan nüfus ile bismil şehrinde ikamet edip tarım ile uğraşan nüfus arasında da yüksek bir fark vardır.

Grafik 60 : Bismil ilçesinde kırsal nüfusun ekonomik istihdam alanlarına göre dağılışı (TÜİK, 2006).

Bismil şehrinde ekonomik faaliyet olarak tarım ile uğraşan nüfus 1272, faal nüfus içindeki oranı ise % 25 iken; kırsal alanların toplamında ise, ekonomik faaliyet olarak tarımla uğraşan nüfus 32204 kişi olup; % 95'e karşılık gelmektedir. Köy ve kasabalarda, tarım sektöründe çalışan nüfusun yüksek oranlarda olması, gizli işsizliği de beraberinde getirmektedir.

Grafik 61 : Bismil ilçesinde, kırsal nüfusun cinsiyet ve ekonomik istihdam alanlarına göre dağılımı.

Sonuç olarak Bismil ilçesinde, kırsal nüfusun ekonomik faaliyet alanı % 95 gibi yüksek bir oran ile tarım uğraşısıdır. Bu oranın % 56'sı (17540) kadın nüfus, % 44'ü (13664) ise erkek nüfustan oluşmaktadır. Özellike pamuk tarlalarında ekim, çapalama ve ürün hasat dönemlerinde kadın işçiler, erkek işçilere göre daha çok faal olmaktadır. Dolayısıyla tarımda çalışan kadın nüfusu yüksek olmakta ve bu durumun olumsuz bir yansıması olarak, kadın nüfus, genellikle eğitim ve öğretimden yoksun bırakılmaktadır (Grafik 58- 59). Yukarıda değinildiği gibi, eğitim ve öğretim hizmetlerinin başladığı sonbaharda, tarla ürünlerinin hasadı ile aşağı yukarı aynı döneme denk geldiğinden, öğrencilerin okula başlamaları bir iki aylık gecikmeyle başlamaktadır. Yoğun tarım işgücünün varlığının yanı sıra, geleneksel bir yapının devamı olarak kız öğrencilerin okula gönderilme oranı erkek öğrencilere göre oldukça düşüktür.

4. BÖLÜM

4. BİSMİL İLÇESİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI

Doğal çevre ile insan arasındaki etkileşimlerden biri de iktisadi faaliyetlerdir. İnsan, yaşadığı doğal ortama uyum sağlamak ve yaşamını sürdürebilmek için doğal mekan ile ilgili yürüttüğü iktisadi faaliyetleri gerçekleştirmek durumundadır. Bu etkileşimler çerçevesinde geliştirdiği tarım, hayvancılık, madencilik, ormancılık, avcılık, sanayi, ticaret, ulaşım ve turizm gibi faaliyetler ekonomik coğrafya konusu çerçevesinde irdelenmektedir. Elibüyük'ün belirttiği gibi[264] ekonomik coğrafya; insanların bir araya gelerek oluşturduğu toplulukları, gerek göçebe gerekse yerleşik hayata geçmelerinden sonra, üzerinde yaşadıkları topraklarda, geçimlerini sağlamak ve dinlenmek amacıyla yaptıkları etkinlikleri, bunların biçimlerini üretimlerini, üretilen malları taşınmalarını, pazarlanmasını ve ticaretini coğrafya ilkelerine bağlı olarak incelenmesidir.

Tümertekin'e göre[265], ekonomik coğrafya; insanın üretim, değiştirme ve tüketim faaliyetlerinin yeryüzündeki mekânsal farklılıklarının incelenmesidir. Başka bir değişle insanın yaşamını kazanma faaliyetlerinin yer yer gösterdiği benzerlik ve ayrılıkların nedenlerini araştıran bir bilim olarak tanımlamaktadır. Doğal çevrenin önemli bir elemanı olan yeryüzü, sürekli ve hızlı bir şekilde gelişen insan faaliyetlerine sahne olmaktadır. İnsanların hayatlarını sürdürebilmeleri için, yeryüzünde göstermiş oldukları faaliyetlerin bütünü ekonomik coğrafyanın konusu içinde yer almaktadır[266].

4.1. ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ VE ARAZİDEN YARARLANMA

Herhangi bir idari ünitede doğal ortam arazisinin insan faaliyetlerine göre ve çeşitli amaçlar için kullanılması ve herhangi bir beşeri faaliyetin yürütülmesi için elverişli olmayan arazi varlığının dağılış ve oranlarıdır.

---

[264] M. Elibüyük, 1995; Matematik Coğrafya, sayfa: 44, Hilmi Usta Matbaacılık, ankara

[265] E. Tümertekin, 1994; Ekonomik Coğrafya, İstanbul Üniversitesi, edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2926, Sayfa: 42, İstanbul

[266] A. Özçağlar, 1997; Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar- Şehirler). Sayfa: 134, Ekol Yayın Evi. Ankara

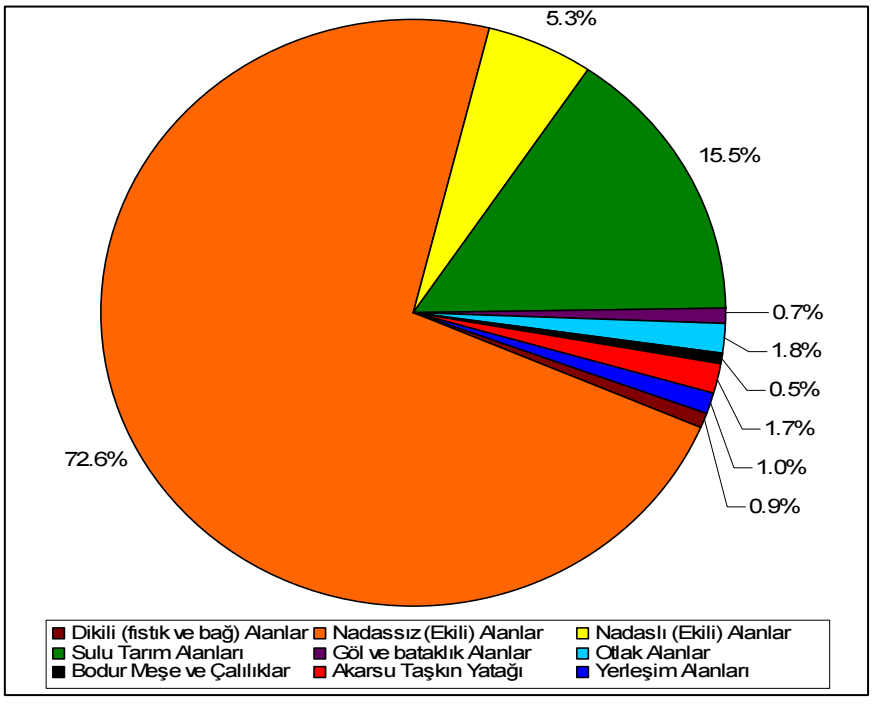
Akt; H. Arslan, 2002; Akçadağ İlçesinin (Malatya) Coğrafyası. Fırat Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Sayfa: 244, Elazığ

Arazi bölünüşü ve araziden yararlanma ile ilgili veriler incelendiğinde, Bismil ilçesi için "*tarım havzası*" tanımını kullanmak doğru olacaktır. Arazinin yaklaşık % 95'i tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Bu durum tamamen reliyef koşullarının tarım için uygun olmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 58 ve Grafik 62).

Bismil ilçesinin arazi bölünüşü şu şekildedir. Göl ve bataklık alanları % 0.7, otlak alanlar %1.8, dikili alanlar %0.9, nadassız tarım alanları %72.6 nadaslı tarım alanları %5.3, sulu tarım alanları %15,5 seyrek/ bodur meşe ağaçları ve çalılıklar %0.5, akarsu taşkın yatağı %1.6 ve yerleşim alanları %1.0'dir (Harita 35).

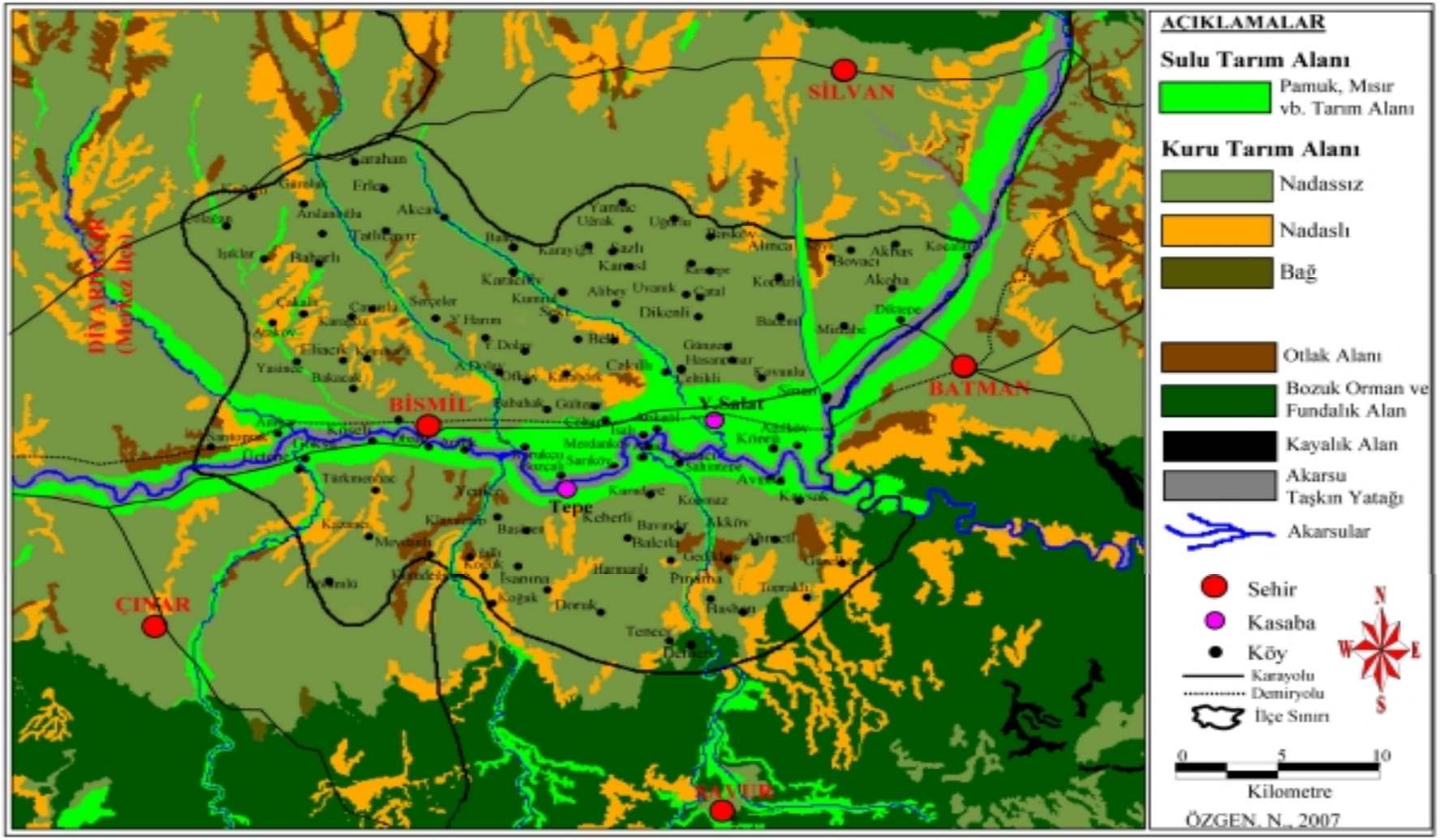
Arazi Kullanım Türü	Yüzölçümü (hektar)	(%)
Nadassız (Ekili) Alanlar	119.105,0	72,6
Sulu Tarım (Ekili) Alanları	25.357,7	15,5
Nadaslı (Ekili) Alanlar	8.726,2	5,3
Otlak Alanlar	2.917,7	1,8
Akarsu Taşkın Yatağı	2.787,1	1,7
Yerleşim Alanları	1.720,0	1,0
Dikili (Fıstık ve Bağ) Alanlar	1.435,0	0,9
Göl ve bataklık Alanlar	1.202,3	0,7
Bodur Meşe ve Çalılıklar	835,2	0,5
Toplam Alan (hektar)	**174.086**	**100**

Tablo 58 : Bismil ilçesinde Arazi Bölünüş tablosu

Grafik 62 : Bismil İlçesinde Arazi bölünüşü.

Tarımsal faaliyetlerin yaygın olmasında reliyef koşulları uygun olsa da su problemi, özellikle klimatik koşullarının kurak geçtiği dönemlerde etkisini iyice hissettirmektedir.

Harita 35 : Bismil ilçesinde genel arazi bölünüşü haritası

Bu durum tarımsal alanlardan elde edilen verimi düşürmekte ve dolayısıyla toprağın bazı yıllarda nadasa bırakılmasına neden olmaktadır. İlçede tarımsal alanların ortalama % 5'i her yıl nadasa bırakılmaktadır.

GAP kapsamında inşa edilen Batman barajından karşılanan sulama suyu ile Özellikle Bismil ovasının kuzey bölümünün önemli bir bölümü sulanabilmektedir. Bu durum Bismil ovasındaki kuru tarım veya geleneksel tahıl tarımı yerine sanayi için hammadde teşkil eden daha verimli ürünlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Pamuk ve mısır bu ürünlerin başında gelmektedir.

4.1.1. Hammadde Üretim Alanları

4.1.1.1. Tarım Alanları

Bismil ilçesinde toplam 164.600 hektar (1.646 km^{2}'lik) alan kaplayan tarım alanlarının; 164,400'ü tarla alanı, 274'ü meyvelik alan, 893'ü sebze alanı ve 200 hektarlık alan da bağ alanları olarak kullanılmaktadır. İlçe topraklarının % 94,6'sının faal tarım alanı olarak kullanılıyor olması, yörenin "tarım havzası" olduğunu göstermektedir. Yörede tarım alanları, çoğunlukla kuru tarım (yaklaşık %90) olarak sürdürülmektedir. Bismil ovasında ise son yıllarda gerek Batman barajından gerekse, Dicle nehri ve Batman suyundan temin edilen sularla özellikle Bismil ovasındaki topraklar suya kavuşturulmuş ve sulu tarım (ilçe arazisinin yaklaşık %14,9'u) faaliyeti artarak devam etmektedir. Bunları ayrıca ekili ve dikili tarım alanları olarak iki başlık altında toplamak mümkündür (Tablo 59).

4.1.1.1.1. Dikili Tarım Alanları

Bismil ilçesinde dikili tarım alanları 474 hektarlık bir alan kaplamaktadır. Bu alan içerisinde meyvelikler % 58'lik bir değer göstermektedir. Bağ alanları ise %42'lik bir oranda dağılış göstermektedir (Tablo 59, Grafik 63).

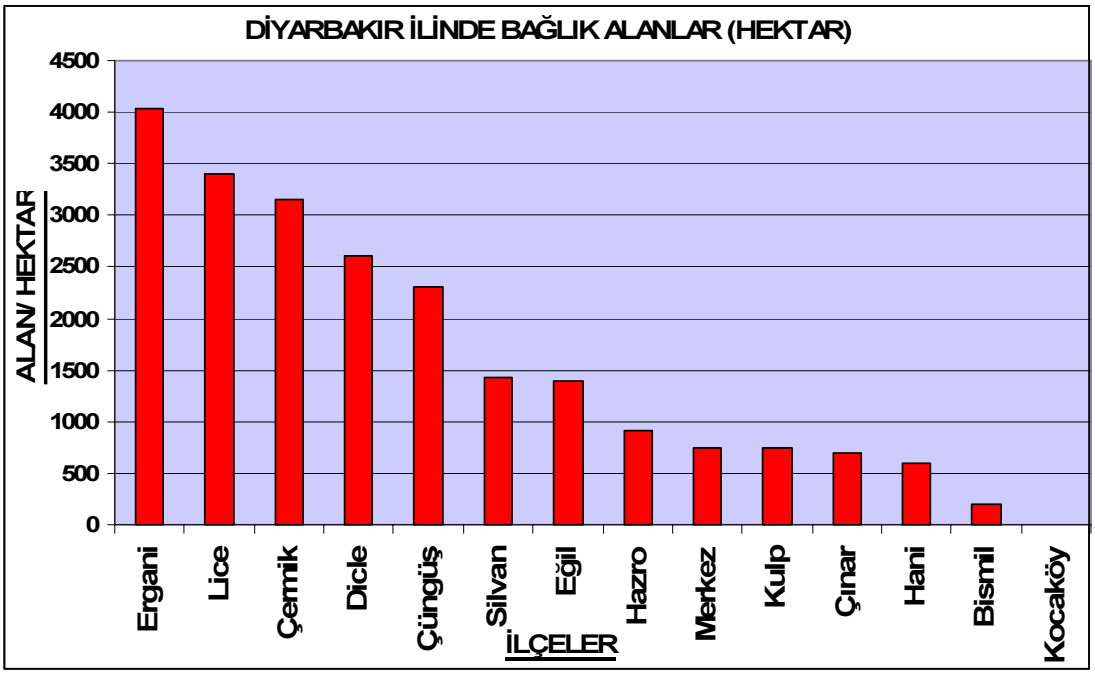
Dikili Tarım Alanları (Hektar)		**Ekili Tarım Alanları (Hektar)**		
		Tarla Alanları		**Sebze Ekim Alanları**
Meyvelikler	Bağ Alanları	Sulu tarım	Kuru Tarım	Sulu Tarım Alanları
274	200	25.357	129.266	893
% 58	% 42	%14,9	%84,6	% 0,5
474		163.930		
% 0.29		% 99,71		

Tablo 59 : Bismil ilçesinde tarım alanlarının bölünüşü ve oranları (TÜİK, 2000)

Toplam tarım alanları içerisinde bu alanların oranı %0,8 ile çok düşük bir değer arz etmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri de tahıl ürünleri gibi öncelikli bir ihtiyaç veya gereksinim duyulmadığı için meyvelikler çok az yetiştirilmektedir. Dikili tarım alanları içerisinde fıstık (Antep fıstığı), kayısı ve badem son yıllarda yaygın bir ekim alanı bulan başlıca meyvelerdir (Foto 42, 43). Özellikle üzüm ve fıstık fideleri genellikle aynı bahçe veya tarlada dikimi yapılır ve genellikle üzümler 3– 4 yıla kadar, fıstık ağaçları da 8- 10 yıla kadar olgunlaşarak, meyve vermeye başlarlar. Hem üzüm hem de fıstık bahçeleri daha çok Mardin eşiği platosu ve Güneydoğu Toros dağlarına doğru yaygınlık göstermektedir (Tablo 60).

İL	İLÇE ADI	ALAN (HEKTAR)	İLÇE ADI	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	Ergani	4040	Hazro	918
	Lice	3407	Merkez	755
	Çermik	3153	Kulp	753
	Dicle	2600	Çınar	690
	Çüngüş	2300	Hani	602
	Silvan	1425	Bismil	200
	Eğil	1400	Kocaköy	3
	İL GENEL TOPLAMI		22246	

Tablo 60 : Diyarbakır ilinde bağ alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

Grafik 63 : Diyarbakır ilinde bağ alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK 2000)

Plato kuşağına doğru, yükselti ve eğim derecelerinin artmasının yanı sıra, toprakların kireç ihtiva etmeleri de bu meyvelerin yetişmesi için uygun yetişme koşulları oluşturmaktadır.

Foto 42 : Bağcılık faaliyetleri için özellikle Mardin eşiğine doğru uygun doğal ortam koşulları mevcuttur (Kazancı - Aktepe köyü).

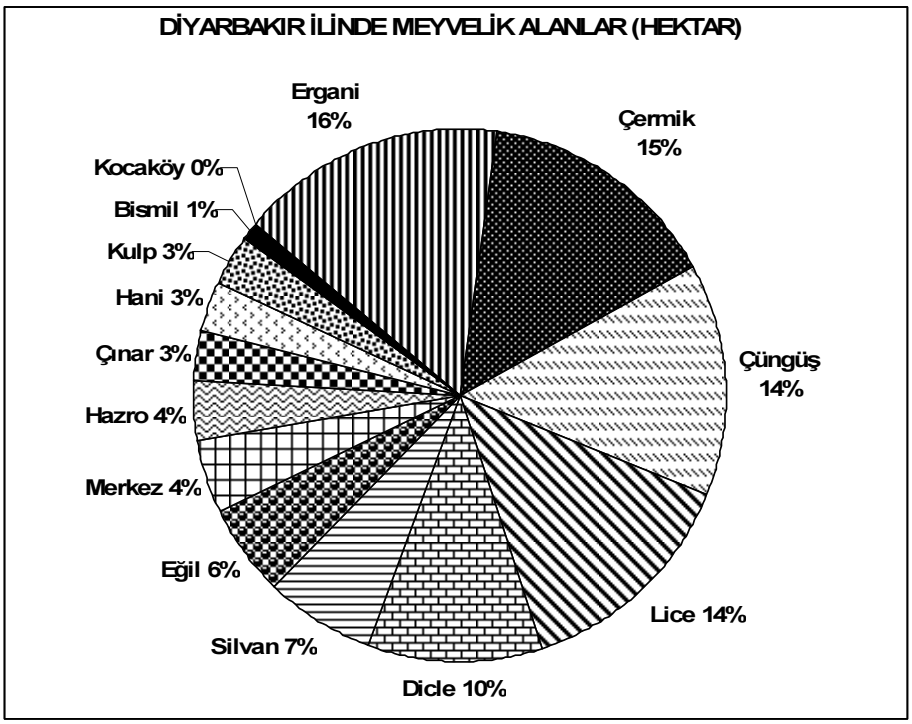
Foto 43 : Bismil yöresinde oldukça yeni olan fıstık tarımı gelecek için umut vaat ediyor (Kazancı- Aktepe köyü).

Tepe, Kazancı, Derbent, Topraklı, Harmanlı köyleri ile Kurudeğirmen ve Ağıllı köylerinde fıstık ve üzüm bağları vardır. Bağcılık daha çok Antepfıstığı ağaçlarıyla karışık olarak yapılmaktadır[267]. Yaz sıcaklıklarının fazla olması üzümün daha kaliteli olmasına neden olmaktadır.

Bu meyvelerin yetiştirilmesi ticari bir amaç için değil, tamamen tüketim amaçlı üretilen tarımsal ürünlerdir. Diyarbakır genelinde bağcılık faaliyetlerinin en düşük olduğu ilçelerden biri de Bismil ilçesidir (Tablo 61, Grafik 64).

İL	İLÇE	ALAN/ HEKTAR	İLÇE	ALAN/ HEKTAR
DİYARBAKIR	**Ergani**	4212	**Merkez**	1160
	Çermik	3837	**Hazro**	967
	Çüngüş	3754	**Çinar**	810
	Lice	3629	**Hani**	778
	Dicle	2728	**Kulp**	796
	Silvan	1767	**Bismil**	274
	Eğil	1447	**Kocaköy**	9
	TİL GENEL TOPLAMI		**26168**	

Tablo 61 : Diyarbakır ilinde meyvelik (dikili) alanların ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

Grafik 64 : Diyarbakır ilinde meyvelik alanların ilçelere göre dağılışı (TÜİK,2000)

[267] T. Yücel, 1987. Türkiye Coğrafyası, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay. Ankara.

Bu durumu kültürel yapı ile açıklamaktan ziyade, çevresel determinantların etkisi ile oluşan öğretici bir kültür hadisesi şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır. Eğim, toprak türü, toprak derinliği, toprağın geçirimlik özelliği, klimatik veriler (özellikle sıcaklık, yağış ve don) gibi çevresel determinantların bu faaliyetlerin yürütülmesinde çok önemli etkileri vardır.

Dicle depresyonunda bulunan Bismil ilçesinin de hem klimatik hem de toprak ve eğim koşulları ile ilgili verileri incelendiğinde, Diyarbakır iline bağlı diğer ilçelere göre daha az bağ tarımına uygun olduğu görülmektedir.

Bismil yöresinde de gittikçe rağbet gören ve ekim alanı artarak devam eden Antepfıstığı; kış mevsiminde soğuğa karsı çok dayanıklı olup, -19 ^{0}C'ye kadar dayanabilmektedir. Meyvelerin olgunlaşma döneminde, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında sıcaklığın yüksek olması gerekir. İlkbaharı soğuk ve çok sıcak olan yerlerde antepfıstığı kültürü yapmak mümkün değildir. İklimi fazla nemli olan sahalarda fıstık meyveleri olgunlaşmadığından, nisbi nemin % 50-60 civarında olduğu yerlerde çok iyi gelişir. Ayrıca bu aylarda görülen sağanak ve devamlı yağmurlar, tozlaşmayı azalttığı gibi salkım seyrelmesi, çiçek dökümü ve meyve dökümlerine sebep olurlar. Böylece fıstığın istemiş olduğu koşullara baktığımızda bölge illerinin fıstık tarımına uygun olduğu açıkça anlaşılmaktadır[268]. Antepfıstığı kültürü için en uygun alan Güneydoğu Anadolu bölgemizdir. Türkiye'deki ağaçların %89'u; üretiminde %92'si bu bölgemizde yer almaktadır[269]. Bölgenin genel doğal özelliklerini yansıtan Bismil yöresinde de bu tarımın yapılması yöre ekonomisine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

4.1.1.1.2. Ekili Tarım Alanları

Bismil ilçesindeki ekili tarım alanları, tarla ve sebze tarım alanlarından oluşmaktadır. Toplam 163.930 hektarlık bir alana sahip olan ekili tarım alanları içerisinde özellikle kuru tarım alanları 129.266 hektar (% 72,6) ile en fazla yayılış göstermektedir. Ekili tarım alanları içerisinde ikinci sırayı sulu tarım alanları oluşturmaktadır. TÜİK (2000) verilerine göre Bismil ilçesinde 25.357 hektar (%14,9) arazide sulu tarım yapılmaktadır. Bu tarım alanlarında, pamuk ve mısır en yaygın ekilen sulu tarım ürünleridir. GAP kapsamında bölgedeki sanayi bitkilerinin

[268]E. Kalelioğlu, 1989, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı*, AKDTKY Coğ. Arşt. Sayı:1, sf: 159- 167

[269] H. Doğanay, 1995; Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yay, İstanbul.

ekim ve üretim oranlarındaki artış oranları da bu durumu desteklemektedir. Dicle nehri gibi önemli bir su potansiyeline sahip olan bir yörede; sulu tarım alanlarının % 3,1'lik bir orana sahip olması oldukça düşündürücüdür.

Bismil ilçesinde ekilen en yaygın tarım ürünleri buğday, mercimek, nohut, mısır ve pamuktur.

4.1.1.2. Otlak Alanlar

Topoğrafik koşulların tarımsal faaliyetler için çok uygun olduğu Bismil ilçesinde otlak alanlar oldukça az yer kaplamaktadır. Bu durum mera hayvancılığının gelişmesine en büyük engeldir. Bismil ilçesi genelinde ortalama 2917 hektarlık otlak alan vardır. İlçe arazi bölünüşünün %1,7'sine karşılık gelen bu oran; kırsal yaşam koşullarının en önemli parametrelerinden biri olan hayvancılığın gelişmemesinin en büyük nedenlerinden biridir. Otlak alanların yoğun bulunduğu alanlar; Dicle nehrinin ana kollarından olan Salat, Sinan, Pamuk, Ambar, Göksu, Şeyhan ve Savur çaylarının platoyu yararak oluşturdukları vadi sistemlerinin yamaçları ve eğimin yüksek dereceler seyrettiği, lokal aşınım ve çöküntü birimlerinin olduğu alanların yamaçlarında görülmektedir.

4.1.1.3. Akarsu Taşkın Yatağı

Eğim koşullarının düşük derecelerde seyrettiği Bismil depresyonunda akan Dicle nehri, geniş menderesli yatağında bol sedimentler taşımaktadır. Holosen dönemine ait beş seki sisteminin yer aldığı Dicle nehri vadisinde yatak derinliği çok az olduğundan, özellikle sonbahar ve ilkbahar yağışları ile suların kabarması ile akarsu taşkın yatak alanı ortalama değerle 2787 hektarlık bir orana varmaktadır. Bismil ilçesindeki arazinin %1,6'sını kapsayan bu oran tamamen doğal determinantların (klimatik oluşumların) etkisiyle oluşmaktadır. En son Kasım 2006 tarihinde vuku bulan sel taşkını; 1952 ve 1963 yıllarında da önemli su baskınları ile Dicle nehri ve kolları, can ve mal kaybına neden olmuştur.

4.1.1.4.Yerleşim Alanları

Bismil ilçesinde yerleşim birimlerinin işgal ettikleri toplam alan ortalama 1720 hektar civarındadır. Bu oran ilçe arazi varlığının % 1' ini oluşturmaktadır. Topografyanın engebeli olmaması nedeniyle yerleşim birimleri için uygun hidrografik ünitelerin bulunduğu sahalar boyunca yerleşmeler kurulup gelişmiştir.

Yerleşim ünitelerinin (1 şehir, 2 Kasaba, 110 köy ve 90 kırsal mahalle) sürekli gelişme göstermesi nedeniyle bu yerleşim birimlerinin kurulu bulundukları alanların (kapladıkları alan bakımından) tam olarak tespit edilmesi oldukça güçtür.

4.1.1.5. Göl ve Bataklık Alanlar

Bismil ilçesinde çökme dolinleri sonucunda oluşan göllerin kapladığı alan yaklaşık 1200 hektarlık alan kaplamaktadır. İlçe arazisinin % 0,7' sini oluşturan bu göl ve bataklık alanlar, Çöltepe, Gültepe, Yukarı Salat, Çakallı, Belli, Çeltikli, Sinan, İsalı ve Tepe köylerinin yanı sıra, Köseli, Obalı, Üçtepe ve Göksu köyleri civarında taban suyu seviyesinin yüksek olduğu ve hafif yayvan topğrafik koşullara sahip olan Bismil ovasında uzanış göstermektedir. Coğrafi ortam koşulları çerçevesinde göllerin suyundan ve çevresindeki bataklıklarda yetişen saz ve kamışlardan çeşitli aktivitelerde kullanmak (hollik ve kepir gibi) üzere yararlanılmaktadır.

4.1.1.6. Bodur Meşe ve Çalılıklar

Bismil ilçesinde, doğal ortamdaki yaşamlarını sürdürmekte direnen kalıntı/seyrek meşe ve çalılıkların kapladığı alan 835 hektar civarındadır. İlçedeki arazi bölünüşünün %0,5'ine karşılık gelen bu oran, ilçenin yüzölçümüne (1740 km^2) göre oldukça düşük bir orandır. Bismil ilçesinin güneybatı kesiminde Güzelköy, Topraklı ve Derbent köylerinin Mardin eşiğine doğru olan bölümlerinde çok seyrek de olsa meşe ağaçları ve çalılıklar / fundalıklar yer almaktadır. Aynı durum, İlçenin kuzey doğusunda Silvan ilçe sınırına yakın olan Bademli, kopuzlu, Uyanık ve Çatal ve köyü gibi yerleşim birimleri civarında az da olsa öbekler halinde görülen meşe birlikleri, insanın tüm olumsuz müdahalelerine rağmen yaşama sıkı sıkıya tutunmuşlardır.

4.2. EKONOMİK FAALİYETLER

4.2.1. Tarım

Bismil ilçesinde ekonomik yapının temel direği tarım ve halkın başlıca geçim kaynağı da tarımsal ürünlerdir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel geçim karakterinde olduğu gibi tarımsal nüfus yoğunluğu birinci sırada yer almaktadır. Bu durumun temel kaynağı, tarımsal faaliyetler için uygun doğal ortam koşullarının varlığı ile açıklanabilir. Bismil ilçesindeki ve özellikle kırsal alandaki ekonomik faaliyetler, tarım ve hayvancılık olmak üzere iki başlık altında ele alınarak, neden, sonuç ve dağılış ilkeleri çerçevesinde analiz edilecektir.

4.2.1.1. Tarımsal Faaliyetlerin Gelişimi

Bismil ilçesinin kurulup geliştiği Yukarı Dicle havzası, buğdayın ilk kültüre edildiği alanlardandır. Özellikle Neolitik döneme ait yerleşim birimlerinde/ höyüklerde yapılan kazılarda buğday bitkisine ait tohum ve figürler bu kuramı desteklemektedir.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü- 2005 (FAO, 2005) yılı verilerine göre; dünya buğday üretiminin yüzde 3,8'unu (21.000.000 milyon ton) karşılayan Türkiye, dünyanın en önemli buğday üretici ve tüketici ülkeleri arasında yer almaktadır (Tablo:62- 63)[270]. Buğdayın ekonomik öneminin yanı sıra, toplumsal, kültürel ve aynı zamanda tarihi ve hatta arkeolojik bir değeri de vardır. Zira buğdayın yurdumuz topraklarındaki öyküsü, pek çoğumuza hayal etmesi bile güç gelebilecek kadar eski zamanlara; okuduğumuz, bildiğimiz tüm uygarlıklardan daha önceki dönemlere uzanmaktadır. Buğday, insanın bugün ulaştığı yaşam biçimini belirleyen devrim niteliğindeki değişikliklerin, üstelik de bugün üzerinde yaşadığımız coğrafyada meydana gelen değişikliklerin merkezinde yer alan bir değerdir[271].

Günümüzden 12 bin yıl önce; göçebe insan toplulukları, eski dünyada uzun süren buzul çağının ardından gelen daha elverişli iklim koşulları sayesinde sayıca çoğalmaya ve doğada hazır bulduklarından daha fazla

[270]FAO, 2005, FAOSTAT Agriculture Database (*http://apps.fao.org/cgi-bin/nph-db.pl?subset* agriculture), bilgilenme tarihi: 07.07.2007

[271] H. Bilgiç, 2004; Anadolu Uygarlıklarının İzinde Buğdayın Kökleri. http://www.bugday.org/ printArticle.php?aID=121, güncelleme tarihi: 10.07.2007

yiyeceğe gereksinim duymaya başladılar. Bunlar arasında, bugün "Verimli Hilal" adı verilen bölgede yaşayanlar diğerlerine göre daha şanslıydılar (Mezopotamyanın diğer adı olan Verimli Hilal; bugünkü İran, Irak, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail ve Filistin'i kapsayan yay biçimindeki bölgenin adıdır).

Çünkü bu bölge başta buğday ve arpa olmak üzere pek çok tahılın yabani atalarının merkezidir. İnsanların küçük, ama elde etmesi kolay ve besleyici değeri yüksek buğday ve arpa tanelerini fark edip diyetlerine ve yaşamlarına katmaları kadar doğal bir şey olamazdı. Önceleri bu iki tahılı doğadan toplarken, zaman geçtikçe kendileri ekip biçmeye başladılar. Bu durum, günümüzden bakınca algılanması zor büyüklükte bir sonucu beraberinde getirdi.

ÜRETİM YILI	**Türkiye'deki toplam buğday üretimi (mil.ton)**	Dünya buğday Üretimindeki Oranı (%)	**ÜRETİM YILI**	**Türkiye'deki toplam buğday üretim (mil. Ton)**	Dünya buğday Üretimindeki Oranı (%)
1961	7135000	3.6	**1985**	17032000	4.1
1965	8630000	3.7	**1990**	20000000	3.7
1970	10081000	3.6	**1995**	18000000	3.8
1975	14830000	4.6	**2000**	21000000	3.6
1980	16554000	3.8	**2005**	21500000	3.8

Tablo 62 : Türkiye'nin, seçilmiş bazı yıllara ait buğday üretim miktarı (milyon ton), ve dünya buğday üretimindeki oranı (%).

ÜRETİM YILI	**G.D.A. Bölgesi dışındaki bölgelerin buğday üretimi (ton)**	**G.D.A. Bölgesinin Toplam buğday Üretimi (ton)**	**Türkiye Toplam buğday Üretimi (ton)**	**Oran (%)**
1995	16126196	1873804	18000000	9.40%
1996	16310065	2189935	18500000	10.60%
1997	16861562	1788438	18650000	8.80%
1998	18379562	2620438	21000000	11.10%
1999	16276115	1723885	18000000	8.70%
2000	19452386	1547614	21000000	6.90%
2001	15898999	3101001	19000000	14.00%
2002	16636987	2863013	19500000	12.80%
2003	16192337	2807663	19000000	12.90%
2004	18133117	2866883	21000000	12.00%
GENEL TOPLAM	170267326	**23382674**	193650000	**10.77%**

Tablo 63 : 1995- 2004 yılları arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Türkiye genelinde üretilen buğday miktarı (ton) ve oranı (%).

İnsanlar, var oldukları ilk günden beri, binlerce yıldır sürdürdükleri göçebe avcı-toplayıcı hayat biçiminden yerleşik-üretici yaşama geçtiler, çünkü ekim ve hasat aynı yerde uzun süre kalmayı gerektiriyordu. Olasılıkla, uzunca bir süre her iki yaşama biçimi de beraberce götürüldü, ama sonunda, günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce yeryüzünde tarım yapılan ilk insan köyleri Güneydoğu Anadolu'da ve kuzey Suriye'de görülmeye başladı[272].

Buğday, insan yaşamını ekonomik ve kültürel olarak etkilerken, insan da buğdayın evrimini etkilemiştir. İlk tarım köylerinde ekilen iki çeşit buğday vardı: Siyez (Triticum monococcum) ve gernik (Triticum dicoccum). Bunlar, yabani atalarına göre biraz daha iri taneli ama yine yabaniler gibi kavuzlu (taneyi sıkıca saran örtü) ve başağı taşıyan sapları yarı kırılgan yapıda türlerdi. Daha sonraki dönemlerde ise iri taneli, uzun boylu ve kavuzsuz, bu nedenle işlemesi çok daha kolay iki tür ortaya çıktı: Makarnalık buğday (Triticum) ve ekmeklik buğday (Triticum aestivum,). Buğdayın geçirdiği bu genetik ve fiziksel değişiklikler, insanların kendi işlerine yarayan özellikteki buğdayları seçerek bir sonraki yıl ekmek üzere ayırmaları ile başlayıp zaman içinde birikerek oluşan seçilim baskısının sonucudur. Bugün tüm dünyada ekimi yaygın olarak yapılan yalnız bu iki türdür.

Türkiye'nin bazı yüksek bölgelerinde ise çok kısıtlı miktarda da olsa, çoğunlukla hayvan yemi olarak siyez ve gernik tarımına rastlanmaktadır. Dünyanın başka bölgelerinde de yöresel iklim ve toprak koşullarına uygun, kısıtlı miktarda üretimi yapılan başka buğday türleri ya da alttürleri mevcuttur. Ayrıca, Avrupa'daki spelt buğdayı gibi (Triticum spelta) geçmişte çok yaygın olarak ekimi yapılan ve sonradan makarnalık ve ekmeklik buğdaylar ile yeri değiştirilen ve kaybolan buğday türleri de vardır.

---

[272] *M. Nesbit and, D. Samuel*1996; *"From staple crop to extinction? The archaeology and history of the hulled wheats" in Hulled Wheats: Proceedings of the First International Workshop on Hulled Wheats 21-22 Temmuz 1995, Pascoli, İtalya S. Padulosi, K. Hammer, ve Heller J. eds. IPGRI, Roma 1996, İtalya s. 41-100.*
Aktaran; H. Bilgiç, 2004; Anadolu Uygarlıklarının İzinde Buğdayın Kökleri. http://www.bugday.org/printArticle.php?aID=121, güncelleme tarihi: 10.07.2007

Ülkemiz yabanıl buğday türlerinin (Aegilops sp.) genetik çeşitlilik merkezidir. Orta Doğu ve ona komşu Akdeniz çevresi ile Batı Asya, 22 yabanıl buğday türünün yayılım gösterdiği alandır. Ancak 14 tür ile bunların en yoğun biçimde bir arada bulunduğu coğrafya ülkemizdir[273]. Ülkemizin her köşesinde rastlayabileceğimiz yabanıl buğday türleri, hem buğdayın ıslahı, yayılışı ve evrimi ile ilgili çalışmalarda hem de günümüzdeki makarnalık ve ekmeklik buğdayların kalitelerinin artırılması amacıyla yapılan genetik iyileştirme çabalarında büyük önem taşımaktadır. Günümüze ait yabanıl ve ilksel (siyez) buğday örnekleri üzerinde yapılan çalışmalar, Diyarbakır'daki Karacadağ bölgesinin siyez çeşidi buğdayın tarımının başladığı yer olduğunu göstermiştir[274]. Bu önemli çalışma, ülkemizdeki buğday varlığı ve çeşitliliği üzerine kapsamlı araştırmalar yapılması gereğini göstermektedir. Böylece, ülkemizin buğday tarihi, gelişimi ve iyileştirilmesi konularındaki henüz keşfedilme aşamasında olan büyük potansiyelini kullanma olanağı doğacaktır.

Arkeolojik ören yerlerinden elde edilen buğday taneleri yangın vb. olaylar sonucunda yüksek ısı altında havasız kalarak kömürleşmiş, böylece de günümüze kadar korunabilmişlerdir. Bunlar buğdayın ıslahı, evrimi ve dağılışı konularında doğrudan bilgi sağlayan kaynaklardır. Bu analizler sonucunda tür düzeyinde teşhisler ve günümüzdeki buğdaylar ile binlerce yıl öncekileri genetik düzeyde karşılaştırmak mümkün olabilmektedir[275]. Bu yöntemlere dayanarak yapılan deneysel çalışmalarla Anadolu'daki en eski buğday tarımı ile ilgili bilgi elde etmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmalar göstermiştir ki, tarım köylerinde ekilen eski buğday türleri görünüşleri yönünden günümüzdekilere benzemekle beraber çok daha küçük tanelidir ve genetik düzeyde günümüzdekilerden farklıdır. Bu sonuç, insan eliyle 12 bin yıl gibi evrim için kısa bir sürede buğdayın geçirdiği büyük genetik gelişime işaret etmektedir.

---

[273] M.W. Van-Slageren, 1994; "Wild Wheats: A monograph of Aegilops L. and Amblyopyrum (Jaub. & Spach) Eig (Poaceae)" Veenman Drukkers, Wageningen, Hollanda.

[274] M. Heun, R. Schafer and all., 1997; "Site of Einkorn Wheat Domestication Identified by DNA Fingerprinting", Science, 278: 1312-1314

[275] H. Bilgiç, 2004;."Türkiye'den Yabanıl ve İlksel Buğday Türlerinin Mikrosatelit Belirteçleri ve Arkeolojik DNA Analizine Dayalı Genetik İlişkileri", Doktora tezi, ODTU. Ankara

Aktaran; H. Bilgiç, 2004; Anadolu Uygarlıklarının İzinde Buğdayın Kökleri. http://www.bugday.org/printArticle.php?aID=121, güncelleme tarihi: 10.07.2007

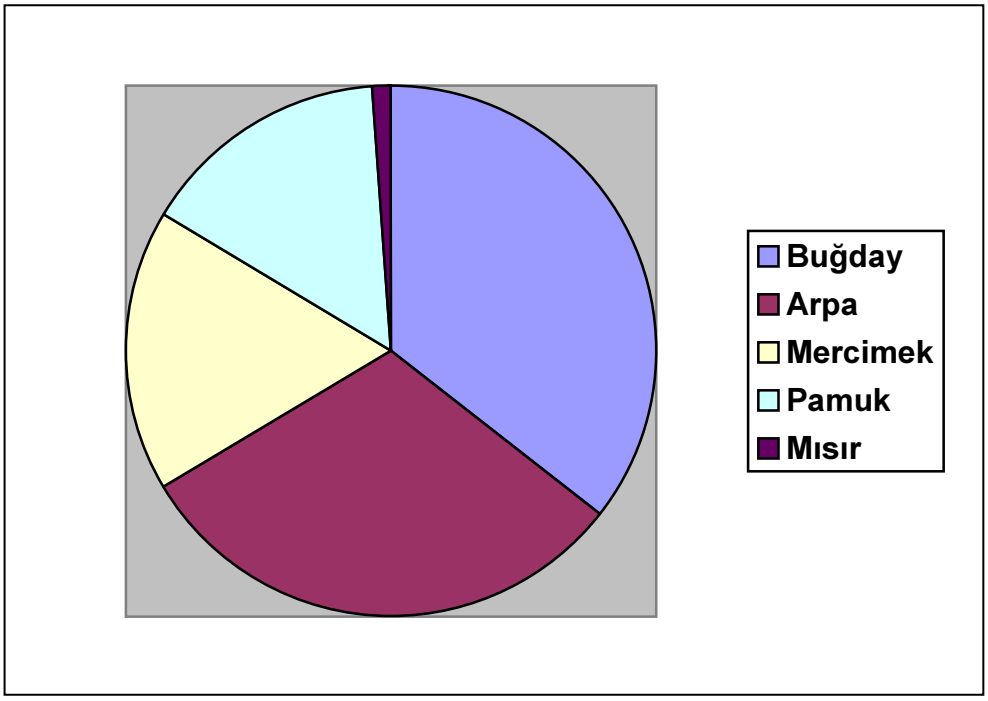
Kısacası, her gün soframızı süsleyen, onsuz yapamadığımız ekmeğin ve buğdayın yurdumuzdaki tarihçesi, dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar eskiye, buğdayın insanın yaşamına girdiği ilk dönemlere dayanmaktadır. Üstelik bu topraklar için önemini ve güncelliğini hiç yitirmeden bugünlere ulaşabilmiştir. İlk örneklerini görmeye başladığımız teknolojik yenilikleri içeren bilimsel araştırmalar ile bu alanlardaki geçmişimiz ve zenginliğimiz, gelecek yıllarda daha fazla ortaya konabilecek ve Anadolu'nun insanlığa armağan ettiği değerleri hem daha geniş bir çerçevede öğrenmek hem de buğdayın verimlilik ve kalitesinin artırılması amacıyla kullanmak mümkün olabilecektir[276]

Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi sanayileşmiş/ gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde tarım öncelikli geçim kaynakları arasındadır. Türkiye ve Güneydoğu Anadolu bölgesi koşulları göz önüne alındığında özellikle tahıl tarımı en önemli yaşamsal fonksiyonlardan biri olduğu görülmektedir. Tahılın ana yurdu olan bu bölgede, binlerce yıldan beri kültüre edilen buğday ve arpanın gelişimi ara sıra değişimler göstermekle beraber, bölge ve Bismil yöresi için en önemli yatırım ve geçim kaynakları arasında yer almaktadır (Tablo 64, Grafik 65).

[276] H. Bilgiç, 2004; Anadolu Uygarlıklarının İzinde Buğdayın Kökleri.http://www.bugday.org

YIL	ÜRÜN ADI	EKİM ALANI (Dekar)	YIL	ÜRÜN ADI	EKİM ALANI (Dekar)
1991	Buğday	390,920	2000	Buğday	496,610
	Arpa	459,240		Arpa	280,000
	Mercimek	327,640		Mercimek	330,000
1992	Buğday	394,150		Pamuk	180,000
	Arpa	450,000	2001	Buğday	485,820
	Mercimek	260,000		Arpa	496,890
1993	Buğday	348,350		Mercimek	266,740
	Arpa	480,000		Pamuk	180,000
	Mercimek	290,110	2002	Buğday	497,730
1994	Buğday	380,000		Arpa	391,700
	Arpa	447,330		Mercimek	297,610
	Mercimek	300,000		Pamuk	231,860
	Pamuk	55,000	2003	Buğday	482,930
1995	Buğday	368,160		Arpa	354,800
	Arpa	429,170		Mercimek	245,480
	Mercimek	315,000		Pamuk	257,000
	Pamuk	73,200	2004	Buğday	481,220
1996	Buğday	388,130		Arpa	372,030
	Arpa	426,230		Mercimek	219,760
	Mercimek	300,000		Pamuk	257,000
	Pamuk	65,000		Mısır	14,370
1997	Buğday	408,650	2005	Buğday	515,000
	Arpa	403,250		Arpa	384,820
	Mercimek	333,280		Mercimek	200,000
	Pamuk	228,060		Pamuk	190,000
1998	Buğday	415,170		Mısır	49,610
	Arpa	354,580	2006	Buğday	439,511
	Mercimek	365,620		Arpa	379,991
	Pamuk	280,000		Mercimek	210,000
1999	Buğday	543,240		Pamuk	189,985
	Arpa	280,590		Mısır	13,000
	Mercimek	336,250			
	Pamuk	242,770			

Tablo 64 : 1991- 2006 yılları arasında; Bismil ilçesinde ekimi en yaygın olan başlıca tarım ürünlerinin kapladıkları (ekim alanları) tarımsal alan.

Grafik 65 : 2006 yılına ait Bismil ilçesinde ekimi en yaygın olan başlıca tarım ürünlerinin kapladıkları (ekim alanları) tarımsal alan.

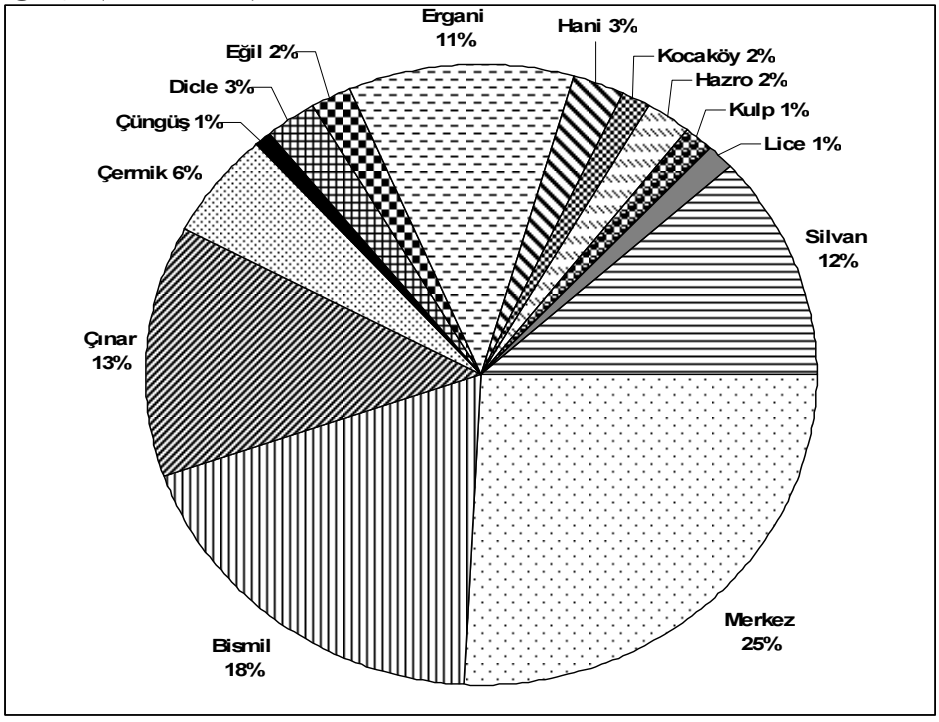
TÜİK verilerine göre son on beş (15) yıl içinde, Güneydoğu Anadolu bölgesinin küçük bir vitrini olan Bismil yöresinde tahıl tarımının ekim alanları oransal olarak değişmekle beraber buğday ve arpa gibi temel tahıl ürünlerinin yüksek ekim alanları ve üretim miktarları bakımından önem derecelerini büyük ölçüde korumaktadırlar. Özellikle buğdayın ekim alanı artarak devam ederken, arpa ekim alanları ise pamuk ekim alanları ile asimetrik bir eğilim göstererek azalmıştır.

Bismil yöresinde GAP'nin çok az devreye girmiş olmasına rağmen, ekim alanlarının ürün desenindeki değişikliği az çok hissedilmeye başlanmıştır. 1990'lı yılların ortalarına kadar pamuk tarımının adı bile Bismil yöresinde anılmazken; 2000'li yılların ikinci yarısında, yaklaşık 190,000-200,000 dekarlık tarım alanında pamuk ekimi yapılmaya başlanmıştır. Bu oran buğdayın (440,000 dekar) yaklaşık 2/5'ine tekabül etmektedir. Mısır tarımı da son yıllarda sulama imkânlarının devreye girmesiyle artış gösterse de (TÜİK, 2006 verilerine göre Bismil ilçesinde 13.000 dekar alanda mısır tarımı yapılmıştır) pamuk tarımına göre oldukça düşük değerler göstermektedir.

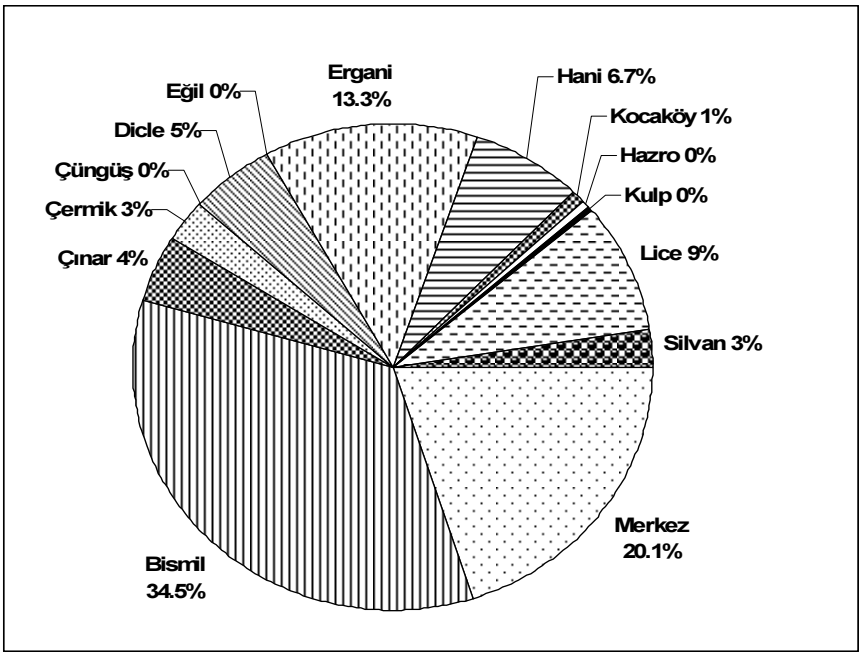
Bismil yöresinde tarıma dayalı sanayi tesislerinin kurulması ile birlikte tahıl tarımının özellikle de arpa tarımının azalma trendi gösterdiği ve bunun yanında pamuk ve mısır gibi tarıma dayalı sanayi hammaddesi üreten ürünlerin miktarında artış olduğu, tarımda makineleşme ve sulama imkânlarının artmasıyla tarıma dayalı sanayi tesislerinin de geliştiği görülmektedir (Tablo 65, Grafik 66, 67).

İlçe	Traktör sayısı	Su pompaları (Santrufüj, elektrikli ve dizel pompalar)	Karasaban sayısı
Merkez	1888	446	188
Bismil	1381	765	0
Çınar	955	95	55
Çermik	415	66	851
Çüngüş	52	0	1172
Dicle	188	114	642
Eğil	135	3	316
Ergani	794	296	598
Hani	184	149	537
Kocaköy	111	23	2
Hazro	168	9	13
Kulp	91	5	30
Lice	101	192	46
Silvan	855	57	6

Tablo 65 : Diyarbakır ilinde, bazı tarımsal alet ve makinelerin ilçelere göre dağılışı (DİE, 1997)

Grafik 66 : Tarımsal alanlarda yararlanılan "traktörün" ilçelere göre (Diyarbakır il genelinde) dağılımı.

Grafik 67 : Diyarbakır ilinde; akarsu ve yeraltı sularından yararlanabilmek (içme, kullanma ve tarım) için kullanılan su pompalarının (elektrikli, santrufüj ve dizel ile çalışan) ilçelere göre dağılışı (DİE, 1997)

Tarımda makineleşmenin gelişim göstermesi, şüphesiz ki sadece ekonomik yapı ile ilgili bir durum değildir. Arazi yapısı (özellikle reliyef koşulları) da bu hususta çok etkili bir faktördür. Bismil ilçesi, Diyarbakır iline bağlı diğer ilçelerle kıyaslandığında, özellikle topografyanın etkisiyle, tarımda makineleşmenin yüksek olduğu ve geniş tarım alanlarına sahip olan ilçenin, tarımsal su ihtiyacını karşılamak için de akarsu ve yeraltı sularından yararlanabilmek için (içme, kullanma ve tarım) çok sayıda su pompalarından yararlanıldığı görülmektedir. Elektirikli, santrufüj ve dizel ile çalışan bu su pompaları Diyarbakır ili geneline göre oldukça yüksek bir oran (%34,5) göstermektedir (Tablo 65). Bu durum; Bismil ilçesinde tarımsal alanların diğer ilçelere göre oldukça yüksek oranda olduğunu, tarımsal ürünlerin su ihtiyacının karşılanmasında da su pompalarının kullanımını doğurmuştur. Bu duruma cevap verebilecek sadece Dicle nehri değil, yörede zengin olan yeraltı suyundan da yüksek oranda istifade edilmektedir. İl genelinde en çok yer altı suyundan istifade edilen Bismil ilçesinde; 1311'i adi kuyu ve 217'si de sondaj kuyusu olmak üzere toplam 1528 kuyudan yararlanılmaktadır. Özellikle son yıllarda iktisadi faaliyetlerin

iyileşme göstermesiyle birlikte, tarımsal alanların en büyük sermaye olduğu Bismil ilçesinde, tarıma önemli yatırımlar yapılmakta ve maksimum düzeyde verim alınmaya çalışılmaktadır (Grafik 67).

4.2.2. Yetiştirilen Tarım Ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı

4.2.2.1. Kuru Tarım ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı

Akdeniz ve Karasal iklim bölgeleri arasında geçiş özelliği gösteren yarı nemli bir iklimin etkili olduğu Bismil yöresinde; özellikle sıcaklık koşullarının elverişli olması nedeniyle birçok ürünün yetişmesine uygun iklim özellikleri ve tarıma uygun arazi varlığına sahiptir. Bölgede etkili olan iklim varyasyonlarının bir sonucu olarak ilkbahar yağışları ve akabindeki yaz sıcaklıkları tahıl tarımı için uygun ortamlar sunmaktadır. Yine klimatik gelişmelere bağlı olarak; yaz sıcaklıklarının erken geldiği veya yağışların az düştüğü bahar dönemlerinde ürünlerin verimi düşmektedir. Bu olumsuz durumlar çeşitli sulama olanaklarıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Dönemsel veya belli periyotlar dahilinde etkili olan bu tür iklimsel krizler özellikle Dicle nehri vadisi boyunca uzanan tarımsal alanlar hariç, ilçenin tarım alanlarının (Silvan ve Mardin eşiği platoları kuşağı boyunca uzanan tarımsal alanlar) büyük bir bölümünü (% 90'dan fazla) etkileyecek bir duruma sahiptir. Dolayısıyla platolar kuşağında kuru tarım, ova alanında ise sulu tarım ürünleri ekilmektedir (Harita 36).

Bölgedeki iklimsel etkilere bağlı olarak binlerce yıldan beri ekimi yapılan tahıl ürünlerinin başında buğday ve arpa gelmektedir (Foto 44, 45).

Harita 36 : Bismil ilçesinde tarım ürünlerinin ekim alanlarına göre dağılışı

Foto 44 : Onbinlerce yıl önce insanın kültüre ettiği buğday, tüm dünyada olduğu gibi Bismil yöresinde de insan yaşamı için vazgeçilmez ürünlerdendir.

Bu ürünlerin ardından az da olsa baklagil ekimi (nohut ve kırmızı mercimek) Bismil yöresinde yaygın olarak üretilen kuru tarım ürünleridir (foto 36). Su ihtiyaçları pek fazla olmayan bu ürünlerin ekimi genellikle Silvan ve Mardin eşiği platoları kuşağında yer alan köylerde yapılmaktadır.

Bu ürünlerin Bismil ovasından, platolar kuşağına doğru çekilmesi veya platolar sahasında daha çok ekimlerinin yapılıyor olması, hem doğal faktörlerin (yeraltı suyunun az olması gibi) hem de ovada ekimi yapılan ve ekonomik paydalarının daha yüksek olduğu farklı ürünlerin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle platolar kuşağında uzanan tarımsal alanlarda buğday ve arpa başta olmak üzere, nohut ve kırmızı mercimek gibi tarım ürünleri yaygınlık göstermektedirler.

Platolar kuşağından, Bismil ovasına doğru inildiğinde yeraltı su seviyesinin arttığı, binlerce adi ve sondaj su kuyularının açıldığı ve dolaysıyla kuru tarım yerine, sulu tarım olanaklarının ortaya çıktığı bir basen ovasına geçilmektedir. Dicle nehri baseni boyunca uzanan ve çoğunlukla sübsidans oluşumlu bir karakter gösteren Bismil ovası; akarsuların taşıdığı alüvyonlarla zenginleşerek ovanın hidrografik koşullarının yanı sıra edafik yapısının da sulu tarım ürünlerinin ekimi için büyük oranda uygun koşullar oluşturduğunu göstermektedir.

Foto 45 : Bismil ilçesinde, buğdaydan sonra en fazla ekimi yapılan tahıl ürünü arpadır. Silvan ve Mardin eşiği platolarına doğru ekim alanı artmaktadır.

Bismil ovasında 1980 & 1990 yıllarına kadar tahıl tarımı ve bununla birlikte sebze ve meyve ürünlerinin ekimi ve dikimi yaygın iken; son yıllarda tarım sanayisine hammadde oluşturan pamuk ve mısır gibi sulu tarım ürünleri geniş bir ekim alanı bularak, yörenin ürün desenini renklendirmişlerdir.

GAP kapsamında inşa edilen ve kısmen faaliyete geçirilen Batman barajı, Batman, Silvan ve az da olsa Bismil ovasının topraklarına hayat veren bir sulama kompleksidir. Batman barajının sol sahil sulaması 855 ha ve sağ sahil sulaması 604 ha olmak üzere toplam 1459 hektarlık tarımsal alan bu baraj suyu ile sulanmaktadır[277].

Batman barajından elde edilen sulama suyu ile Sinan köy, Yukarı Salat, Ağılköy, Koyunlu, Köprü ve Çeltikli gibi köylerde tarımsal araziler sulama suyuna kavuşturulmuş ve bununla birlikte sulu tarımın en önemli ürünlerinden olan pamuk ve mısır tarımı yapılmaya başlanmıştır. Sulamaya açılan Bismil ovasındaki tarım arazilerinde ekimi yapılan bu ürünler, tarım sanayisinin hammaddesi olarak işlenmek

[277] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sss/c11.html

üzere genellikle en yakın fabrikalara ulaştırılmaktadır. Bismil ilçesinde son yıllarda açılan tarıma dayalı sanayi tesisleri (un fabrikası, çırçır fabrikası, yağ fabrikası, tekstil fabrikası gibi) ile hammaddenin fazla masraf ve zaman tüketilmeden daha yakın tesislere aktarılması sağlanmıştır.

Özellikle Dicle nehri vadisi boyunca bol alüvyalli toprakların yer aldığı verimli kuşak boyunca sebze bahçeleri geniş bir yayılış göstermektedir. En sık yetiştirilen ürünler başta karpuz olmak üzere, kavun, domates, hıyar, biber ve patlıcandır. Karpuzu ile ünlü Dicle nehrinin alüvyalli toprakları, son yıllarda nehir suyunun aşırı kirlenmesi nedeniyle sebze üretim oranında bir azalma görülmektedir. Buna rağmen akarsu boyunca çok sayıda bostan ekimi süregelmektedir. Bunlar içerisinde karpuz ve kavun en çok yetiştirilen ürünlerdendir. Bismil ilçesinde yetiştirilen tüm sebzeler içerisinde karpuzun oranı % 50 civarındadır. Bu durum hem karpuzun yetişmesi için uygun doğal koşulların varlığı (Dicle nehri vadisi boyunca yer alan alüvyal depolar) hem de yerleşik bir kültürün devamı olarak açıklanabilir.

Sonuç olarak Bismil ilçesindeki tarımsal arazi varlığı, morfolojik ve hidrografik etmenlerin etkisiyle belirli kuşaklar oluşturmuşlardır. Platolar kuşağında kuru tarım (başta buğday, arpa, mercimek ve nohut), Bismil ovasında ise (batıda Sarıtoprak ve Ambar köyleri ile doğuda Batman suyuna kadar) sulu tarım (pamuk, mısır) ve Dicle nehri ve kollarındaki alüvyal alanlarda ise sebze ekimi yapılmaktadır.

Buğday;

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yeryüzü şekilleri bakımından sade, ve iklim koşullarının yarı kurak olması ile steplerin geniş bir yayılım göstermesi, birer step bitkisi olan buğdaygillerin ana vatanının bu bölge olması gibi hususlardan dolayı yörede ekonomik geçerliliği ağır basan tahıl ürünü olmuştur (Foto 46, 47). Ancak bölgenin büyük bir kısmı üzerinde etkili olan yarı kurak iklimin tahıl üretimi için ideal koşullar sağladığı söylenilemez. Çünkü Akdeniz yağış rejiminin istikrardan yoksun olması, bölgede güvenli bir kuru tarım sisteminin geçerli olmasına olanak tanımaz[278]. Tarım alanları içinde en büyük alanı işgal eden buğdaydır (Harita 37).

[278] E. Tümertekin, 1994, Ekonomik Coğrafya, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2926, İstanbul

Foto 46 : Bismil zengin bir tarım havzasıdır. Hasat döneminde toplanan buğday (Tepe kasabası), yörede ticari faaliyetleri canlandırmaktadır.

Foto 47 : Mısır, pamuk ve buğday tarlaları (önde), Dicle nehri ve karşı kıyısında Tepe kasabası ve doğusunda Ziyaret Tepe höyüğü.

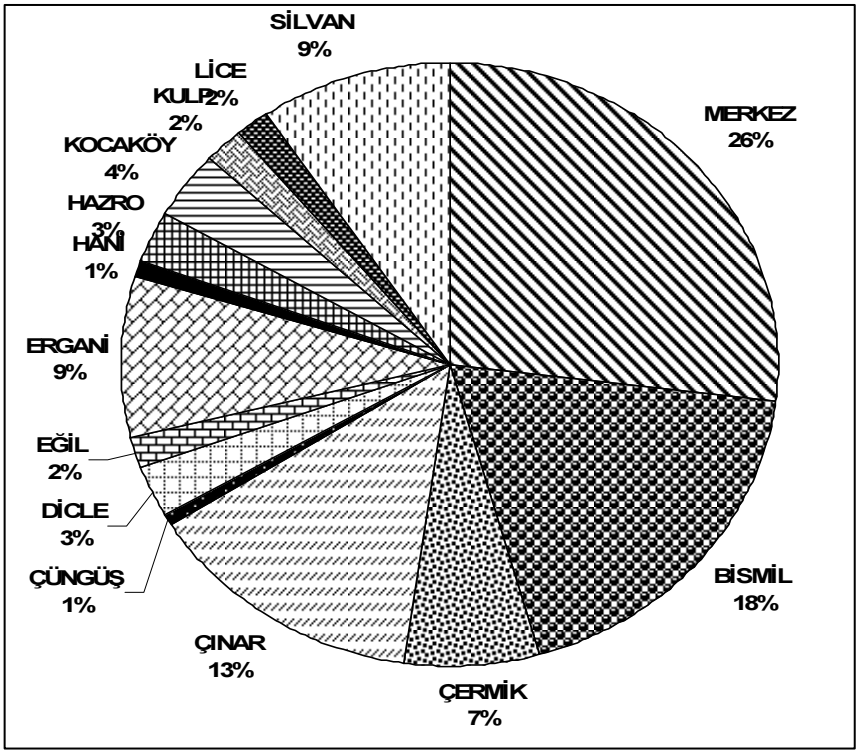
Harita 37 : Bismil ilçesinde buğday ekim alanlarının dağılışı (TÜİK, 2006)

Bunun nedeni kır ve kent nüfusuna besin şeklinde çeşitli madensel maddeleri vermesi, ona bu geniş sahayı işgal etme imkânını vermiştir. Böylece tahıl ürünleri arasında kapladığı alan itibariyle birinci sırada yer alan buğday, fiziki faktörler kadar beşeri ve ekonomik faktörlerin de rol oynamasından ileri gelmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan Bismil ilçesi; yukarı Dicle havzasında yer alan en önemli buğday üretim alanlarından biridir (Tablo 66, Grafik 68). İklim ve toprak özelliklerinin yanı sıra topografik koşullarında uygun olması, tarımsal faaliyetlerin gelişmesine ortam hazırlamıştır.

İL	İLÇE	ALAN (HEKTAR)	İLÇE	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	**Merkez**	112.81	**Dicle**	10.84
	Bismil	77.68	**Hazro**	12.43
	Çınar	58.17	**Kulp**	7.82
	Silvan	39.56	**Lice**	7.09
	Ergani	36.51	**Eğil**	7.08
	Çermik	28.28	**Hani**	2.99
	Kocaköy	14.79	**Çüngüş**	2.92
	İL GENEL TOPLAMI: 418.97			

Tablo 66 : Diyarbakır ilinde tahıl (buğday, arpa vb) alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

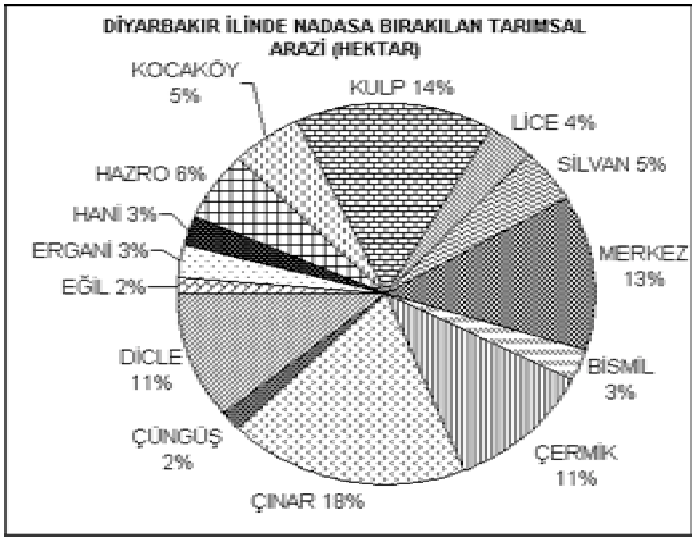
Grafik 68 : Diyarbakır ilinde tahıl (buğday, arpa, vb) alanlarının ilçelere göre dağılışı ve oranları (TÜİK, 2000)

Bismil depresyonu ile birlikte Dicle bölümünün kuzey yarısını kapsayan Diyarbakır havzasında tarımı yapılan çok sayıda buğday çeşidi vardır. Bunlar arasında; Bandırma 97, Ka "S" Nac, pehlivan, Marmara 86, Sultan 95, Kırkpınar 79, Karacabey 97, Karacadağ 98, Golia, Kırgız 95, Diyarbakır 81…gibi buğday çeşitleri daha çok yaygınlık göstermektedir.

Genellikle güz yağışları ile ekimi yapılan buğdayın hasadı klimatik koşullara göre değişiklik (iki- üç haftalık) göstermektedir. Şöyle ki ilkbahar mevsiminin uzun ve serin sürdüğü dönemlerde tahıl hasadı 2- 2,5 haftalık bir gecikme ile gerçekleşmektedir. Yağışın az veya zamansız düştüğü dönemlerde ise verim kaybı önemli boyutta olup, sonraki dönemlerde tarım arazileri genelde nadasa bırakılmaktadır (Tablo 67, Grafik 69).

İL	İLÇE	ALAN (HEKTAR)	İLÇE	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	**Çinar**	13900	**Silvan**	3500
	Kulp	11500	**Lice**	2700
	Merkez	9666	**Bismil**	2200
	Çermik	8500	**Ergani**	1990
	Dicle	7900	**Hani**	1900
	Hazro	4300	**Çüngüş**	1283
	Kocaköy	4100	**Eğil**	1200

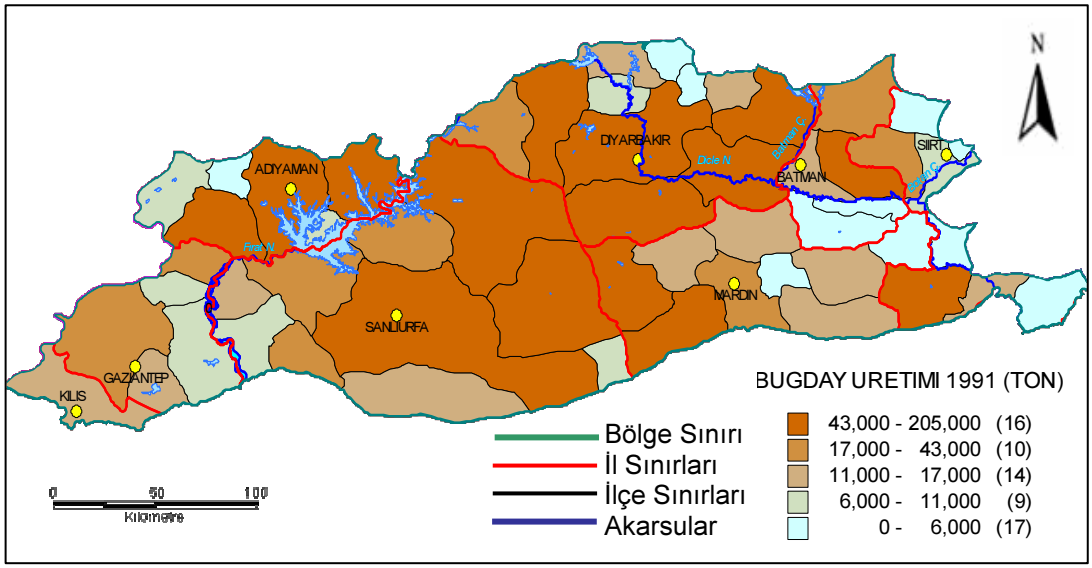
Tablo 67 : Diyarbakır ilinde nadasa bırakılan tarımsal alanların ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

Grafik 69 : Diyarbakır ilinde nadasa bırakılan tarımsal alanların ilçelere göre dağılışı (DİE, 2000)

2006 tahıl hasadı (özellikle buğday) dönemine göre yaklaşık 2 haftalık bir gecikme yaşayan 2007 yaz sezonu tahıl hasadı, bu düşünceyi desteklemektedir. İklim koşullarının belli periyotlar dâhilinde değişiklikler göstermesi bu tür durumların oluşmasına neden olmaktadır. Ancak Güneydoğu Anadolu bölgesinin genel iklim

koşulları incelendiğinde, sıcak ve kurak dönemlerin erken başladığı, dolaysıyla tahıl ürünlerindeki olgunlaşmanın erken dönemlerde (15 Mayıs - 15 Haziran arasında) gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum; bölgenin sıcak ve kurak iklim koşullarından daha az etkilenen veya erken dönemde olgunlaşan buğday türlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Başaklanma süresi yönüyle genotipler arasında 15 güne yaklaşan farklılıklar vardır. En erkenci çeşitler arasında yer alan Ka "S" Nac, pehlivan ve Marmara 86 çeşitleri ile birlikte tane verimi yönüyle de ilk sırada yer almaları dikkat çekmektedir[279].

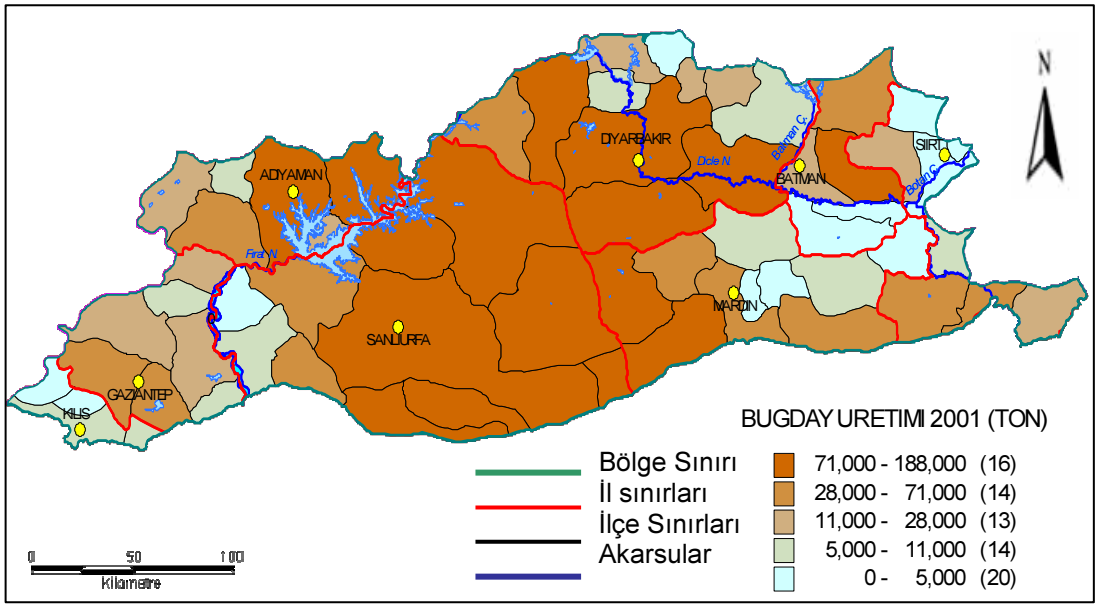
Harita 38 : 1991 Yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İlçelere Göre Buğday Üretiminin Dağılışı (Karadoğan ve Özgen, 2006)

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil ilçesinde de tahıl ve özellikle de buğday tarımı için uygun coğrafi ortam koşulları mevcuttur. Başta iklim şartları olmak üzere toprak istekleri bu ürünün tarımını kolaylaştırmaktadır. İlkbahar ve sonbahar mevsimlerindeki yağışların yanı sıra, yaz mevsiminin de kurak geçmesi bölgedeki/ yöredeki tahıl tarımının gerçekleşmesine imkan sağlamaktadır (Harita 38, 39). Güney Doğu Anadolu bölgesinde yüksek bir üretim potansiyeline sahip olan buğday gibi, arpa tahılı da yazların şiddetli kurak geçmesi, nedeniyle üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle GAP'ın tamamlanmasıyla buğday tarımının da sulamalı yapılıp üretimin artması beklenilmektedir[280]. Güneydoğu Anadolu bölgesi ekili tarım alanları (% 15) bakımından İç Anadolu Bölgesinden sonra (% 31) ikinci sırada yer

[279] C. Akıncı, ve diğ., 2001; Diyarbakır Kuru Koşullarında Bazı Ekmeklik Buğday Çeşit ve Hatlarının Verim ve Verim Unsurlarının Belirlenmesi. GAP II. Tarım Kongresi, II. Cilt, Sayfa: 879, Şanlıurfa

[280] H. Doğanay, 1995; Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yay, İSTANBUL

almaktadır. Bölgede topografik şartlar tarımsal ekim alanları için uygun koşullar arz etmesine rağmen, klimatik koşulların daha çok olumsuz yansımaları nedeniyle başta tahıl ürünleri olmak üzere sebze, meyve ve diğer ekili- dikili ürünlerden yağışların düşük yoğunlukta olduğu yıllarda oldukça az verim alınmaktadır. Dolaysıyla şiddetli yaz kuraklıkları özellikle tahıl ürünlerinin verimlilik derecesi üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Özellikle Sonbaharda yağışların geciktiği yıllarda ilkbahar mevsiminde ekilen tahıl ürünleri biraz daha geç olgunlaşmakta ve dolaysıyla hasat mevsimi de gecikmektedir.

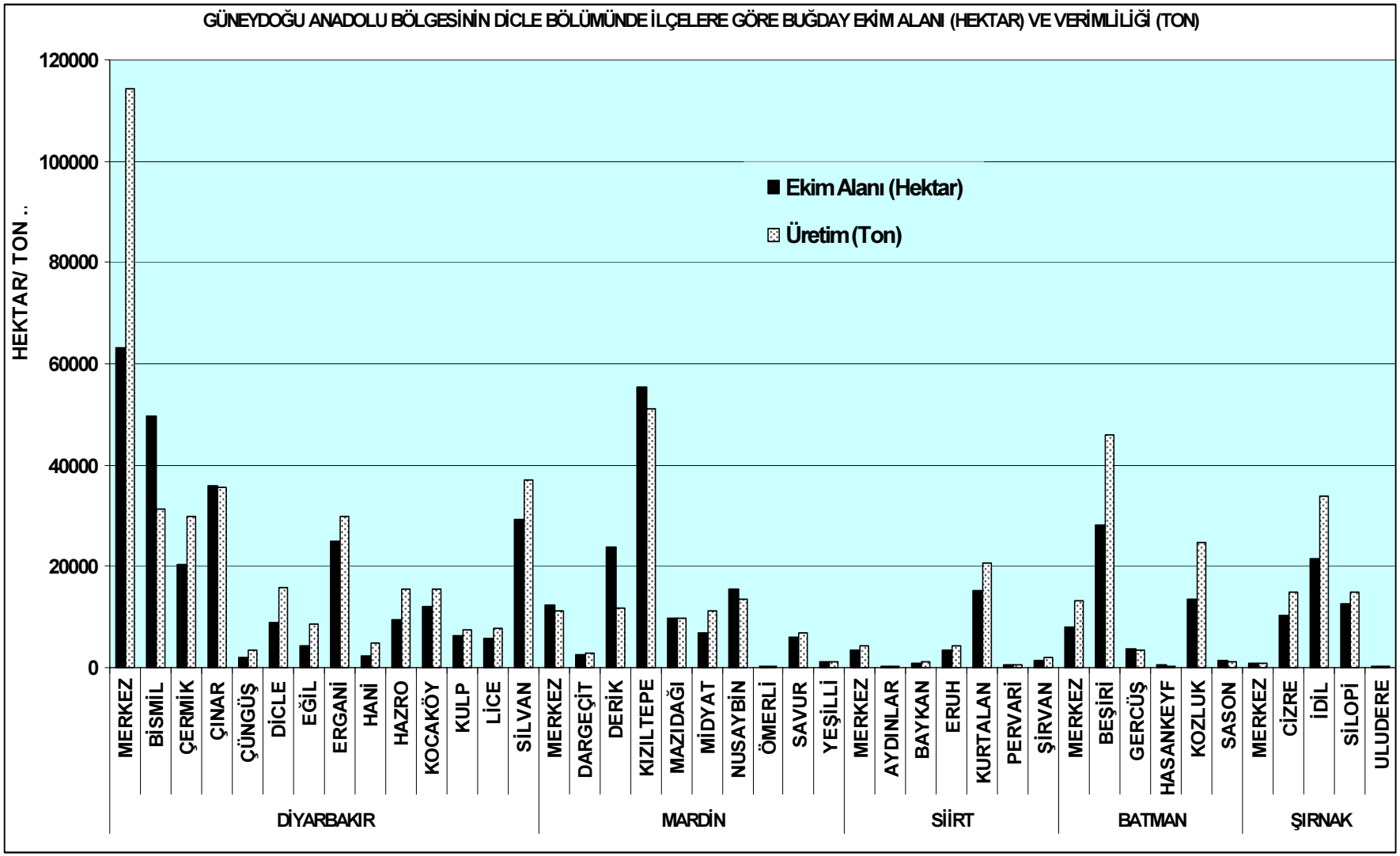
Harita 39 : 2001 Yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde İlçelere Göre Buğday Üretiminin Dağılışı (Karadoğan ve Özgen, 2006)[281]

Hasat döneminin gecikmesi, bölgedeki klimatik koşullar bakımından büyük riskler taşımaktadır. Bu risklerin başında sulama problemleri gelmektedir. Bölgenin hemen tamamında (akarsu boyu- taban seviyesi ovaları hariç) son 15- 20 yıla kadar kuru tarım yapılmaktaydı. Son yıllarda bir bölümü tamamlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile daha önce kuru tarımın yapıldığı bu verimli toprakların bir bölümü suya kavuşturulmuş ve tarımsal üretimde bir artış göstermiştir (Tablo 68, Grafik 70).

[281] S. Karadoğan, N. Özgen, 2006; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde tarımsal üretimin niteliği, gelişimi ve CBS ile Analizi. 4. CBS Sempozyumu, İstanbul

		BUĞDAY				PAMUK				MERCIMEK	
		Alan (Ha)	Üretim (Ton)			Alan (Ha)	Üretim (Ton)			Alan (Ha)	Üretim (Ton)
DİYARBAKIR	MERKEZ	63294	114264	ADIYAMAN	MERKEZ	1020	1142	DİYARBAKIR	MERKEZ	23000	26400
	BİSMİL	49661	31379		BESNİ	7450	9126		BİSMİL	33000	16500
	ÇERMİK	20254	29884		GERGER	230	242		ÇERMİK	5500	4500
	ÇINAR	35834	35580		KAHTA	3300	4043		ÇINAR	12500	6000
	ÇÜNGÜŞ	1948	3516		SAMSAT	35	37		ÇÜNGÜŞ	18	18
	DİCLE	8764	15900		TUT	200	210		DİCLE	6400	6912
	EĞİL	4187	8504	GAZİANTEP	ARABAN	4500	5338		EĞİL	2400	2520
	ERGANİ	25074	29928		İSLAHİYE	2200	2560		ERGANİ	6090	4720
	HANİ	2191	4944		KARKAMIŞ	3800	5897		HANİ	350	385
	HAZRO	9543	15505		NİZİP	600	711		HAZRO	2800	2660
	KOCAKÖY	12172	15382		NURDAĞI	4000	5320		KOCAKÖY	450	380
	KULP	6329	7427		OĞUZELİ	650	757		KULP	30	12
	LİCE	5648	7647		YAVUZELİ	2300	2677		LİCE	35	27
	SİLVAN	29213	36916	ŞANLIURFA	MERKEZ	40000	57456		SİLVAN	20000	21000
MARDİN	MERKEZ	12367	11163		AKÇAKALE	32500	45500	MARDİN	MERKEZ	6000	5102
	DARGEÇİT	2678	2901		BİRECİK	1200	1590		DARGEÇİT	2500	1375
	DERİK	23711	11771		BOZOVA	1200	1596		DERİK	12400	4464
	KIZILTEPE	55504	50979		C.PINAR	9400	13200		KIZILTEPE	23000	15400
	MAZIDAĞI	9738	9668		HARRAN	25000	29170		MAZIDAĞI	3500	1750
	MİDYAT	6816	11075		HİLVAN	17000	22610		MİDYAT	6500	6500
	NUSAYBİN	15580	13624		SİVEREK	21000	29400		NUSAYBİN	2700	1620
	ÖMERLİ	263	403		SURUÇ	4000	5920		ÖMERLİ	110	110
	SAVUR	6037	6812		V.ŞEHİR	28000	48160		SAVUR	5150	5150
	YEŞİLLİ	1169	1055	KİLİS	MERKEZ	20	21		YEŞİLLİ	850	765
SİİRT	MERKEZ	3408	4307		ELBEYLİ	35	36	SİİRT	MERKEZ	350	315
	AYDINLAR	214	271		MUSABEYLİ	89	84		BAYKAN	20	18
	BAYKAN	779	1020		POLATELİ	19	20		ERUH	150	135
	ERUH	3311	4333	DİYARBAKIR	MERKEZ	24400	30007		KURTALAN	4700	4230
	KURTALAN	15191	20568		BİSMİL	18000	22880	BATMAN	MERKEZ	2180	2180
	PERVARİ	487	659		ÇERMİK	4500	4600		BEŞİRİ	6000	6600
	ŞİRVAN	1461	1912		ÇINAR	6500	9100		GERCÜŞ	1600	960
BATMAN	MERKEZ	8180	13290		DİCLE	100	120		HASANKEYF	220	88
	BEŞİRİ	28239	45881		EĞİL	230	258		KOZLUK	630	535
	GERCÜŞ	3846	3472		ERGANİ	5000	5000	ŞIRNAK	MERKEZ	90	99
	HASANKEYF	682	369		HANİ	400	480		CİZRE	2300	2050
	KOZLUK	13633	24611		HAZRO	150	180		G.KONAK	5000	6000
	SASON	1412	1099		KOCAKÖY	260	311		İDİL	5000	8000
ŞIRNAK	MERKEZ	876	949		SİLVAN	4500	6300				
	CİZRE	10224	14951	MARDİN	MERKEZ	150	180				
	İDİL	21423	33840		DERİK	5000	6200				
	SİLOPİ	12659	14854		KIZILTEPE	10845	13600				
	ULUDERE	270	260		NUSAYBİN	3450	4325				
				SİİRT	MERKEZ	5190	6300				
					KURTALAN	1800	2018				
				BATMAN	MERKEZ	5430	8385				
					BEŞİRİ	860	1365				
					HASANKEYF	140	234				
					KOZLUK	650	1061				
				ŞIRNAK	MERKEZ	144	166				
					İDİL	162	185				
					SİLOPİ	9210	10467				

Tablo 68 : Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Dicle bölümünde bazı tarım ürünlerinin ekim alanı (hektar) ve üretim miktarının (ton) ilçelere göre dağılışı.

Grafik 70 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde ilçelere göre buğday ekim alanı (Ha) ve verimliliği (ton), DİE, 2000.

GAP çerçevesinde yer alan Silvan barajının tamamlanmasıyla Bismil ilçesinin Silvan paltosu boyunca uzanan topraklarının tamamına yakını sulanabilir bir duruma gelerek; hem bölge hem de Bismil yöresinin ekonomik gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Başta iklim olmak üzere, yöre tarımını etkileyen tüm olumsuzluklara rağmen, Bismil ilçesindeki yıllık buğday ekim alanları (hektar), bölge ve bölüm düzeyinde önemli bir paya sahiptir.

Arpa;

Hayvan yemi olarak değerlendirilen arpa; buğdaydan sonra ekimi en fazla yapılan tahıldır. Bismil ovasında daha çok sulu tarım ve endüstriyel ürünlerin ekimi yapıldığı için, arpa ekim alanları genellikle Bismil baseninin kuzey ve güneyinde uzanan Mardin eşiği ve Silvan platolarındaki yerleşim ünitelerinde (köy ve mahallelerde) yayılış göstermektedir. Plato kuşağındaki bu kuru tarım alanlarında ekimi yapılan arpa; besi hayvancılığının vazgeçilmez unsurlarındandır (Harita 40).

Bismil ilçesinde arpa ekim alanlarının süreklilik arz ettiği başlıca köyler yoktur. Ürün deseninin her yıl değişim gösterebildiği ilçede, özellikle plato kuşağındaki köylerde yıllık ortalama 28- 30.000 hektarlık alan arpa ekimine ayrılmaktadır. Bu alandan elde edilen arpa üretimi ise yaklaşık 27- 28.000 ton civarındadır (Tablo 69).

İL	İLÇE ADI	ALAN (Ha)	ÜRETİM (TON)	İLÇE ADI	ALAN (Ha)	ÜRETİM (TON)
DİYARBAKIR	**Merkez**	48,500	88,912	**Ergani**	10,800	18,828
	Bismil	***28,000***	***27,746***	**Hani**	800	1,744
	Çermik	7,500	14,864	**Hazro**	2,800	4,856
	Çinar	***22,400***	***19,977***	**Kocaköy**	2,500	6,193
	Çüngüş	900	1,962	**Silvan**	10,000	12,882
	Dicle	1,900	3,201	**Lice**	1,400	2,234
	Eğil	2,800	6,382	**Kulp**	1,500	2,973

Tablo 69 : Diyarbakır ilinde arpa ekim alanları (ha) ve üretim miktarlarının ilçelere göre dağılımı.

Beşeri faaliyetlerin ekonomik sonuçları, doğal ortam koşullarına göre değişim göstermektedir. Doğal koşulların uygun olduğu veya doğal ortam; izin verdiği ölçüde ondan yararlanabilme durumu söz konusu olabilmektedir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde arpa tarımı için Bismil ilçesinin doğal ortam koşullarının elverişli olmadığı görülmektedir. Özellikle klimatik koşulların uygun olmadığı (ilkbaharda sıcaklıkların erken gelmesi) Bismil ve güneybatısındaki Çınar ilçesinde, hektar başına düşen üretimi bir tonunun altına düşürmektedir. Oysa yükselti ve sıcaklık

Harita 40 : Bismil ilçesinde arpa ekim alanlarının coğrafi dağılışı (TÜİK, 2006 verilerine göre)

başta olmak üzere klimatik koşulların biraz değişim gösterdiği diğer ilçelerde (Diyarbakır iline bağlı diğer 12 ilçe) ise hektar başına düşen arpa üretimi iki tondan daha fazla bir üretim vermektedir (Tablo 64). Bu durum planlı ve donanımlı bir tarım politikasının gelişmediğini göstermektedir. Bu konu ile ilgili daha detaylı açıklamalar ve çözüm önerileri Planlama bölümünde verilecektir.

Baklagiller;

Güneydoğu Anadolu bölgesinin, Türkiye'deki tarım ürünleri içerisinde en fazla ürettim verdiği kırmızı mercimektir. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde ise en fazla mercimek ekim sahasına sahip olan Bismil ilçesi (33.000 ha) bölge genelinde üretilen mercimeğin önemli bir bölümünü vermektedir. Bismil ilçesinin yanı sıra; Diyarbakır merkez ve Silvan ilçeleri ile Mardin'in Kızıltepe ilçesi kırmızı mercimek üretiminde bölge genelinde söz sahibi olan diğer ilçelerdir. Bismil ilçesindeki baklagil üretiminin %90'ı (30.000 hektar) ise kırmızı mercimekten oluşmaktadır (Grafik 70). Kırmızı mercimekten sonra en çok ekilen/ üretilen diğer baklagil türü ise nohuttur (Foto 48).

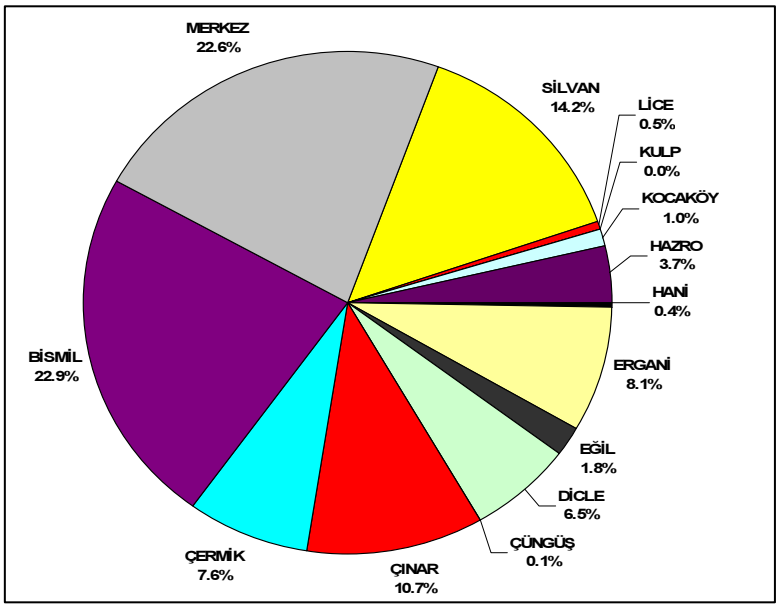
Foto 48 : Güneydoğu Anadolu bölgesinde baklagil (nohut) üretim alanlarının en *yaygın olduğu yerleşim ünitelerinden biri de Bismil ilçesidir (Karatepe Köyü).*

Bozkır iklim tipinin özelliklerini taşıyan bu kültür bitkisi son yılarda birinci ürün olarak ekilmektedir. Erken dönemde olgunlaştığı için hasadı da erken yapılan kırmızı mercimek, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çiftçiler için iyi bir ticari- tahıl ürünü olarak görülmektedir. Bismil yöresinde yağış etkinliğinin düşük olması nedeniyle kırmızı mercimek tarımını geleneksel hale getirmiştir (Harita 41).

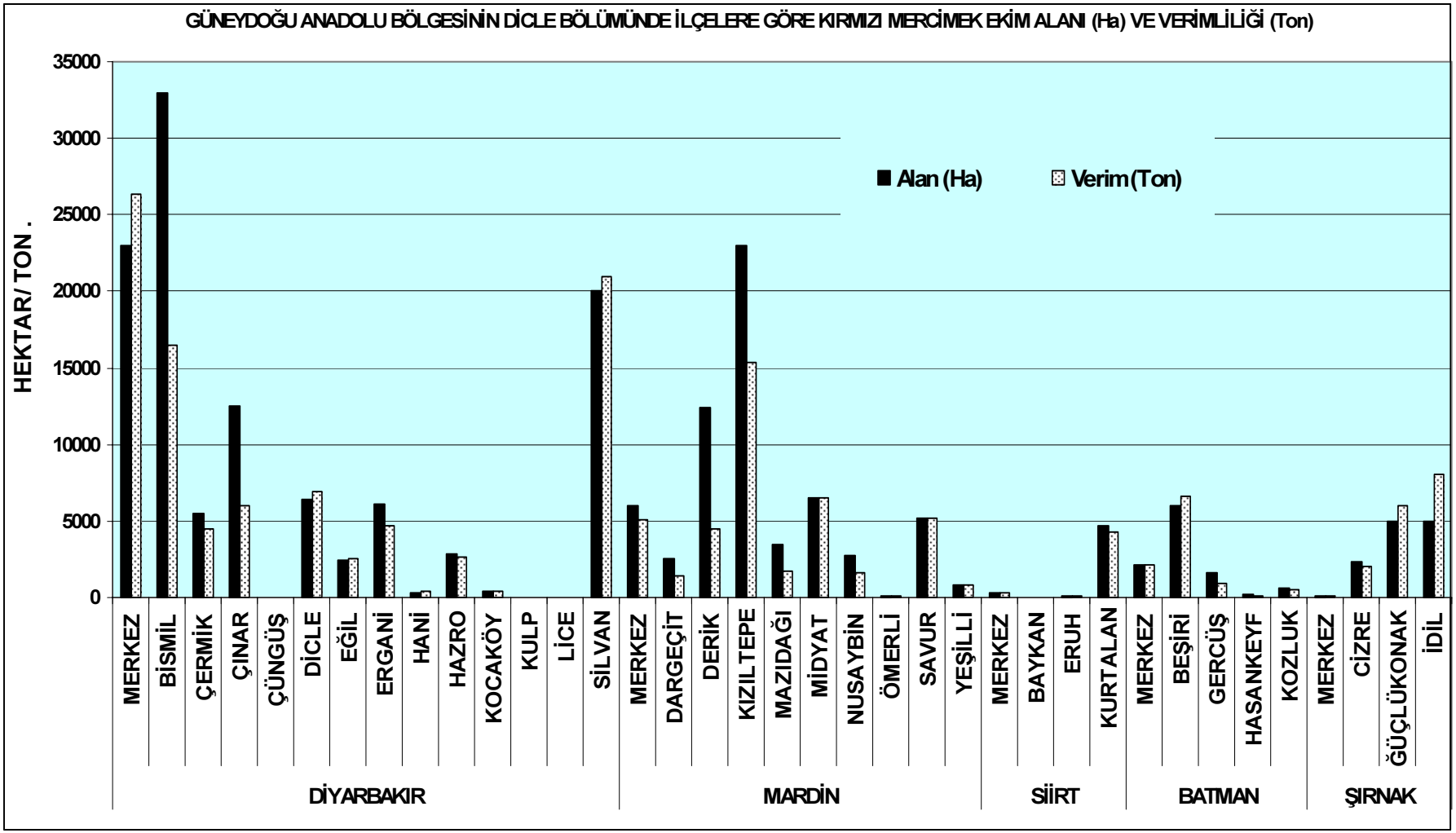
Klimatik ve hidrografik koşulların uygun olduğu Bismil ilçesinde baklagil ekim alanı ve dolaysıyla üretim oranı da Diyarbakır ili ve bölge geneline göre yüksek değerler vermektedir. Baklagil tarımı için uygun koşulların yer aldığı Bismil ilçesinde; Diyarbakır ili genelindeki baklagil (mercimek, nohut, bezelye, fasulye vb) ekim oranının % 22,9'unu karşılamaktadır. Özellikle kırmızı mercimeğin geniş ekim alanı ve yüksek üretim oranına sahip olması bölge için önemli bir ekonomik potansiyel teşkil etmektedir (Tablo 70, Grafik 71, 72).

İL	İLÇE	ALAN (HEKTAR)	İLÇE	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	Bismil	33.000	Hazro	5.335
	Merkez	32.660	Eğil	2.580
	Silvan	20.500	Kocaköy	1.450
	Çınar	15.500	Lice	785
	Ergani	11.635	Hani	555
	Çermik	10.906	Çüngüş	78
	Dicle	9.335	Kulp	40
	İL GENEL TOPLAMI		144,359	

Tablo 70 : Diyarbakır ilinde baklagil tarım ürünlerinin (nohut, mercimek, fasulye vb) ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

Grafik 71 : Diyarbakır ilinde baklagil tarım ürünlerinin (nohut, mercimek, fasulye vb) ilçelere göre ekim alanları (hektar) ve oranı (TÜİK, 2000)

Grafik 72 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde, kırmızı mercimek ekim alanları (ha) ve verimliliğinin (ton) ilçelere göre Dağılışı (DİE, 2000).

Harita 41 : Bismil ilçesinde mercimek ekim alanlarının coğrafi dağılışı (TUİK, 2006)

Foto 49 : Kırmızı mercimek, Dicle bölümünde hem ekim alanı hem de üretim miktarı bakımından en çok Bismil ilçesinde bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi, Bismil yöresinde de bazı baklagil ürünlerinin (mercimek, nohut, fasulye ve bezelye gibi) ekimi, ilkbahar mevsiminde ve özellikle don olayları geçtikten sonra yapılmaktadır (Foto 49).

Tüm bölgede olduğu gibi Bismil yöresinde de endüstri bitkilerinin tarımı için uygun koşullar önemli bir bölümü mevcuttur. Sulama probleminin tam anlamıyla çözülmesi durumunda endüstriyel bitkilerin önemli ekim alanları olacaktır. Sıcak iklim bitkisi olan pamuk ve mısır bunun güzel örneklerindendir. Son yıllarda sulama imkânlarının gelişmeye başlaması bu ürünlerin daha geniş alanda tarımının yapılmasına olanak sağlamıştır. Yetişme döneminde bol su, olgunlaşma döneminde yüksek sıcaklık isteyen pamuk ve mısırın ekimi sulama imkânlarının yeterli olmaması bu ürünlerin ekim alanlarını sınırlandırmakta ve verimini düşürmektedir.

Bismil yöresinde ekimi son yıllarda artarak devam eden pamuğun ekonomik değeri dünya pamuk ticaretindeki/ pazarındaki çeşitli dengelere göre değişmekle beraber, tüm dünyada en geniş ekim ve üretim alanı olan ve en çok gelir getiren ürünlerden biridir. Bu ekonomik değerinden dolayı tüm bölge olduğu gibi, Bismil

yöresinde de ekim alanları her geçen gün artış göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde üretilen pamuk miktarı (ton), Akdeniz bölgesinde üretilen pamuk miktarı ile başa baş bir üretim sergilemektedir.

Sıcak ve nemli iklim bölgelerinin bitkisi olan mısır kültür altına alınan birçok türü olması ve sulama yapılması ile karalar üzerinde geniş bir dağılım göstermektedir. Son yıllarda sulama suyuna kavuşturulan alanlarda tüm bölgede olduğu gibi Bismil ilçesinde de mısır ekimi/ üretimi yaygınlık kazanmıştır. Bismil yöresinde, bazı dönemlerde tahıl ürünü olan buğday veya arpanın hasadından sonra ikinci ürün olarak da ekilmektedir. GAP'ın tam kapasiteyle devreye girmesi durumunda hem üretimin artması hem de ikinci bir ürün olarak tarımının yapılması beklenmektedir[282]. Son yıllarda özellikle GAP'taki sulama imkânlarının gelişmesi ve mısırın yağ sanayisinde değer kazanması ile birlikte tüm Dicle havzasında olduğu gibi Bismil depresyonunda da mısır ekim alanları ciddi bir gelişim göstermektedir.

4.2.2.2. Sulu Tarım ürünleri ve Sahadaki Coğrafi Dağılışı

Pamuk;

Pamuk, dünyanın, önemli bir lif bitkisi olması yanında, tohumundaki yüksek yağ oranı ve yağı alındıktan sonra geriye kalan proteince zengin küspesi ile yem sanayisinin önemli hammaddesini oluşturmaktadır. Lifi, yağı ve küspesi ile çok farklı kullanım alanlarına sahip olan pamuk, asrın harika bitkisi "beyaz altın" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye toplam yağ üretiminin yaklaşık % 20'si pamuk tohumundan karşılanmaktadır. Türkiye 721.000 ha pamuk ekim alanına ve 787.000 ton lif pamuk üretimine sahiptir. Türkiye, dünyada pamuk üreten ülkeler arasında % 2.1 pay ekim alanı ile 8. sırada yer almakta ve % 4.1'lik üretim payı ile 6. sırada bulunmaktadır.

Türkiye'de pamuk ekimi, Mart- Mayıs aylarını kapsayan geniş bir yelpazede bulunmaktadır. Kıllı ve Alptekin'e göre; ekim zamanı, kütlü pamuk verimini etkileyen önemli faktörlerden biridir[283]. Lamas'a göre[284] erken ekimlerin daha fazla

[282] H. Doğanay, 1995; Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.

[283] F. Kıllı ve Y. Alptekin, 2001; Farklı Ekim Zamanlarının Pamukta (G.hirsutum L.) Tohum ve Yağ Verimine Etkisi. Gap II. Tarım kongresi. II. Cilt, Sayfa: 917, şanlıurfa

[284] F. M. Lamas, 1986; Sowing Dates For Herbaceous Cotton (G. hirsutum) in Matto Grosso do Sul. Field Crops Abst. Vol: 39, No: 9

tohum verimi oluşturduğunu; Sofuoğlu ve Gencer[285] ekim zamanının gecikmesi ile pamuk veriminin ve çenetteki tohum sayısının önemli düzeyde azaldığını; Gadagi ve ark.[286] erken ekimlerin daha yüksek kütlü pamuk verimi, çırçır randımanı oluşturduğunu; El- Debaby ve ark[287] erken ekimlerde 100 tohum ağırlığının arttığını; Ogunlela ve ark[288] ekimin gecikmesiyle verimin önemli derecede azaldığını; Abd- el Gawad ve ark[289] ekim zamanı ile genotip arasında önemli bir ilişkinin bulunduğunu, erken ekimlerde verimin yüksek olduğunu, lif indeksi, tohum ağırlığı ve lif uzunluğuna ekim zamanlarının etkili olmadığını; Janardan ve Warsi[290] kütlü pamuk verimi, çırçır randımanı ve kozadaki tohum sayısının erken ekimlerde yüksek üretim değeri verdiğini belirtmektedir[291].

Bismil yöresinde suya kavuşan bu tarımsal alanlarda tahıl tarımından çok sanayi bitkileri yetiştirilmeye başlanılmıştır. Bu bitkilerin başında da pamuk gelmektedir. Tahıl ürünlerinin ekonomik değerinin düşük olması ve ekonomiye yeterli oranda destek sağlayamamaları nedeniyle buğday ve arpanın yerine son yıllarda pamuk ve mısır ekimi gözde ürünler olarak yetiştirilmektedir (Foto 38).

Önemli endüstriyel bitkilerden biri olan Pamuk; son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygun ekim alanı ve koşulları bulan önemli tarım ürünlerindendir. Sulama koşullarının iyileştirilmesi ve Pazar ekonomisinin yaygınlaştığı 1980 sonrası dönemde bölgede ciddi bir tarımsal

---

[285] S. Sofuoğlu ve O. Gencer 1992; Çukurova Koşullarında Faklı Ekim Zamanlarının Pamuğun (Gossypium hirsutum) Tarımsal ve Teknolojik Özelliklerine Etkisi Üzerinde Bir Araştırma. Ç. Ü. Fen Bil. Enst. Fen ve Müh. Dergsi, Cilt: 6, Sayı: 1, Adana

[286] D. D. Gadagi and all., 1993; Effect of sowing date and plant population on the performance of hybrid cotton jayalaxmi, field Crops Abst. Vol: 46, No: 7

[287] El- Debaby and all. 1996; Effect of planting date and application levels on seed index, lint percentage and tecnological characters of Giza- 80 cotton cultivar. Field Crops Abst., 49 (7).

[288] Ogunlela and all., 1984; Effect of sowing date on the performance of three cotton varieties in the southern cotton growing zone of Nigeria. Smaru Journal of Agriculture Research 2: 1-2, 3-11

[289] A. A. Abd- el Gawad and all., 1986; Yield and fibre properties response of some Egyptian and American cotton varieties to planting date. Egiyptian Journal of Agronomy, 11 (1-2), 63-70.

[290] S. Janardan, A.S. Warsi, 1986; Effect of sowing dates, row spacing and nitrogen levels on ginning out-turn and it components in Gosspium hirsutum L. Field Crops Abst., 39 (7).

[291] F. Kıllı ve Y. Alptekin, 2001: Farklı Ekim Zamanlarının Pamukta (G.hirsutum L.) Tohum ve Yağ Verimine Etkisi. Gap II. Tarım kongresi. II. Cilt, Sayfa: 918, Şanlıurfa

gelişim ortaya çıkmıştır. Bu ürünlerin başında da pamuk gelmektedir Gerek GAP projesinin gelişimi gerekse teşvik kredileriyle daha kapsamlı ve nitelikli ekim yapma imkanı elde eden çiftçiler; kuru tarım-tahıl yerine, makinalı tarım koşulları ile endüstriyel tarım ürünlerinin ekimine yönelmişlerdir. Orta Fırat bölümüne göre pamuk ekim alanlarının az olduğu Dicle bölümünde en çok pamuk ekilen ilçelerin başında Diyarbakır Merkez ve ikinci sırada Bismil ilçesi gelmektedir (Foto 50,51; Grafik 73, Harita 42).

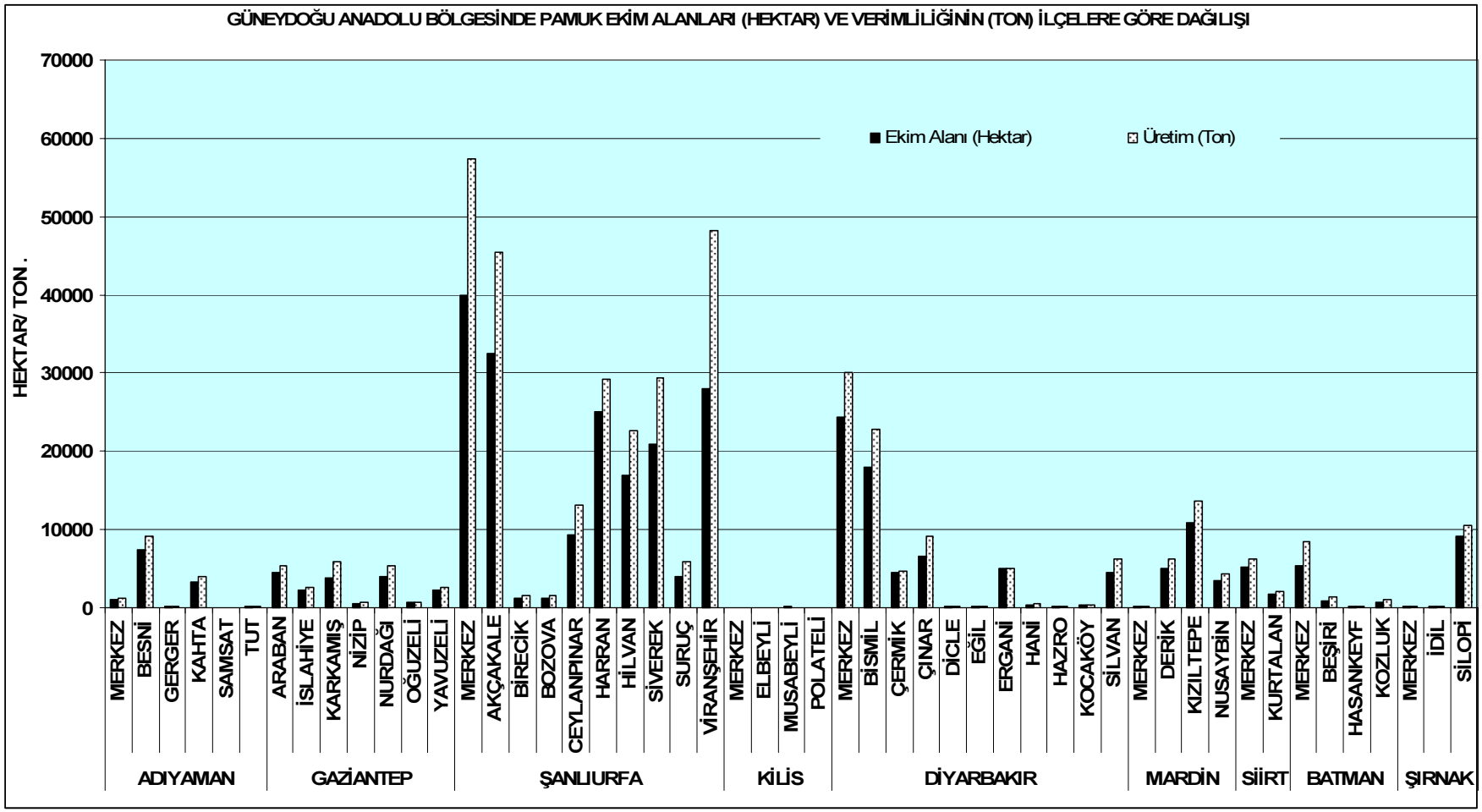

Foto 50 : Kamberli Köyünde hasadı bekleyen buğday ve ilk çapaya varmış pamuk tarlası. Arka planda ise hem dinlenmek ve barınmak için hem de tarlaları gözetlemek için saz ve kamışlardan yapılmış iki katlı bir hollik.

Bismil ilçesinde yoğun tarımsal faaliyetler her mevsim devam ettiğinden, özellikle Mardin eşiği ve Silvan platolarından Bismil ovasına doğru artan bir yoğun tarımsal faaliyet ile toprağın kesintisiz ve hatta yılda birden fazla ürün elde etmek için işlendiği/ kullanıldığı görülmektedir. Sonbahar mevsiminde ekilen buğday, yaz mevsiminin ilk haftalarında hasat edilir edilemez, onun yerine pamuk veya mısır ekimi yapılabilmektedir. Bu durum özellikle yağışların erken kesildiği ve tahıl ürünlerinin erken olgunlaştığı yıllarda daha sık görülen bir tarımsal faaliyettir.

Harita 42 : Bismil ilçesinde pamuk ekim alanlarının coğrafi dağılışı (TUİK, 2006)

Grafik 73 : Güneydoğu Anadolu Bölgesinde pamuk ekim alanları (hektar) ve üretim miktarının (ton) ilçelere göre dağılışı (DİE, 2000).

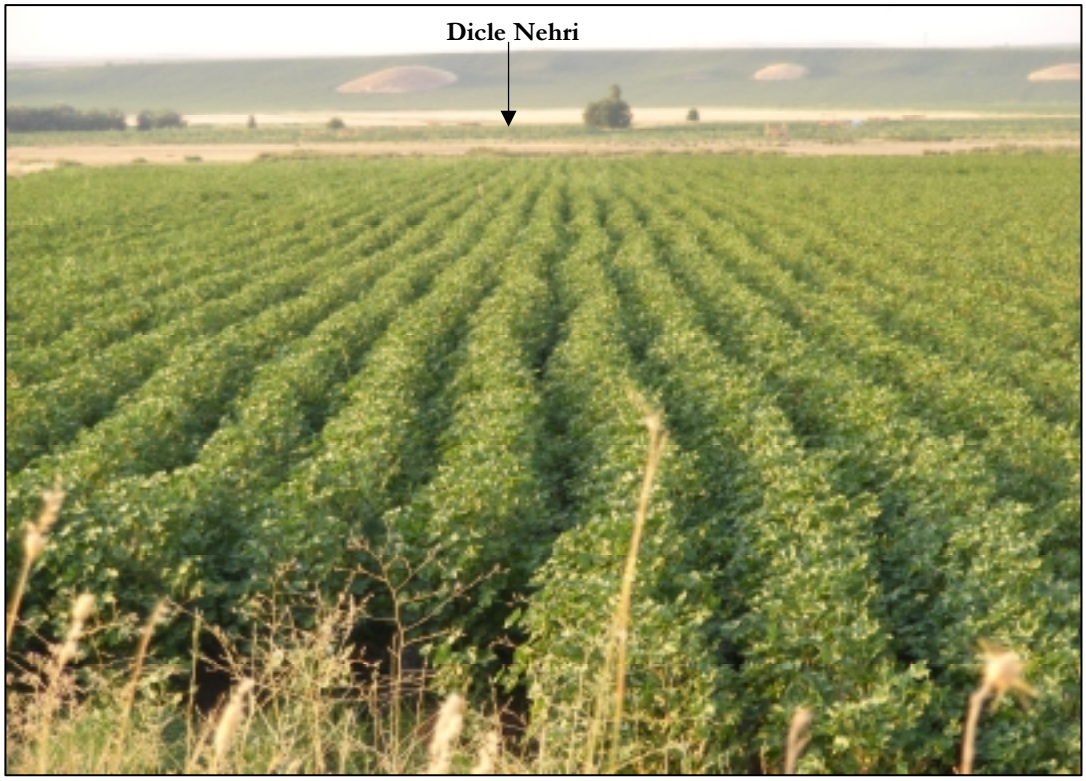

Foto 51 : Dicle bölümünde, Pamuk tarımının en yaygın olduğu ikinci ünite Bismil ilçesidir. Tepe kasabasının doğu kıyısında yer alan pamuk tarlası ve Dicle nehrinin karşı yakasında adeta dizilmiş üç höyük, dünü bu güne taşımaktadır.

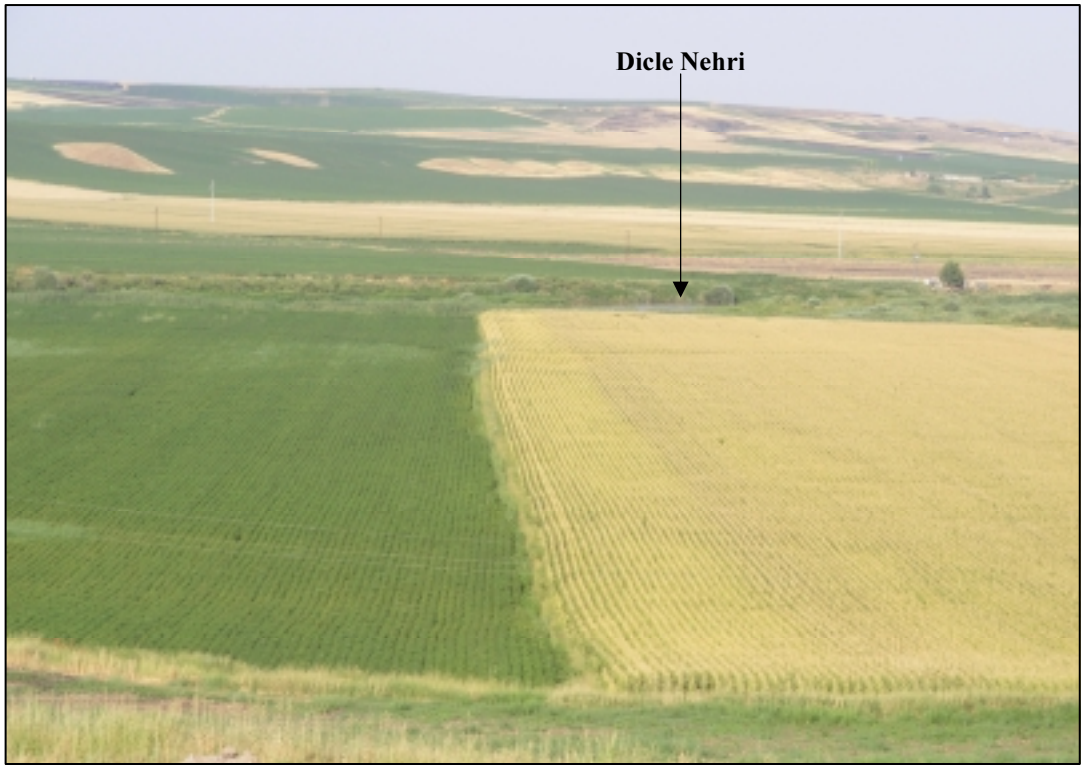

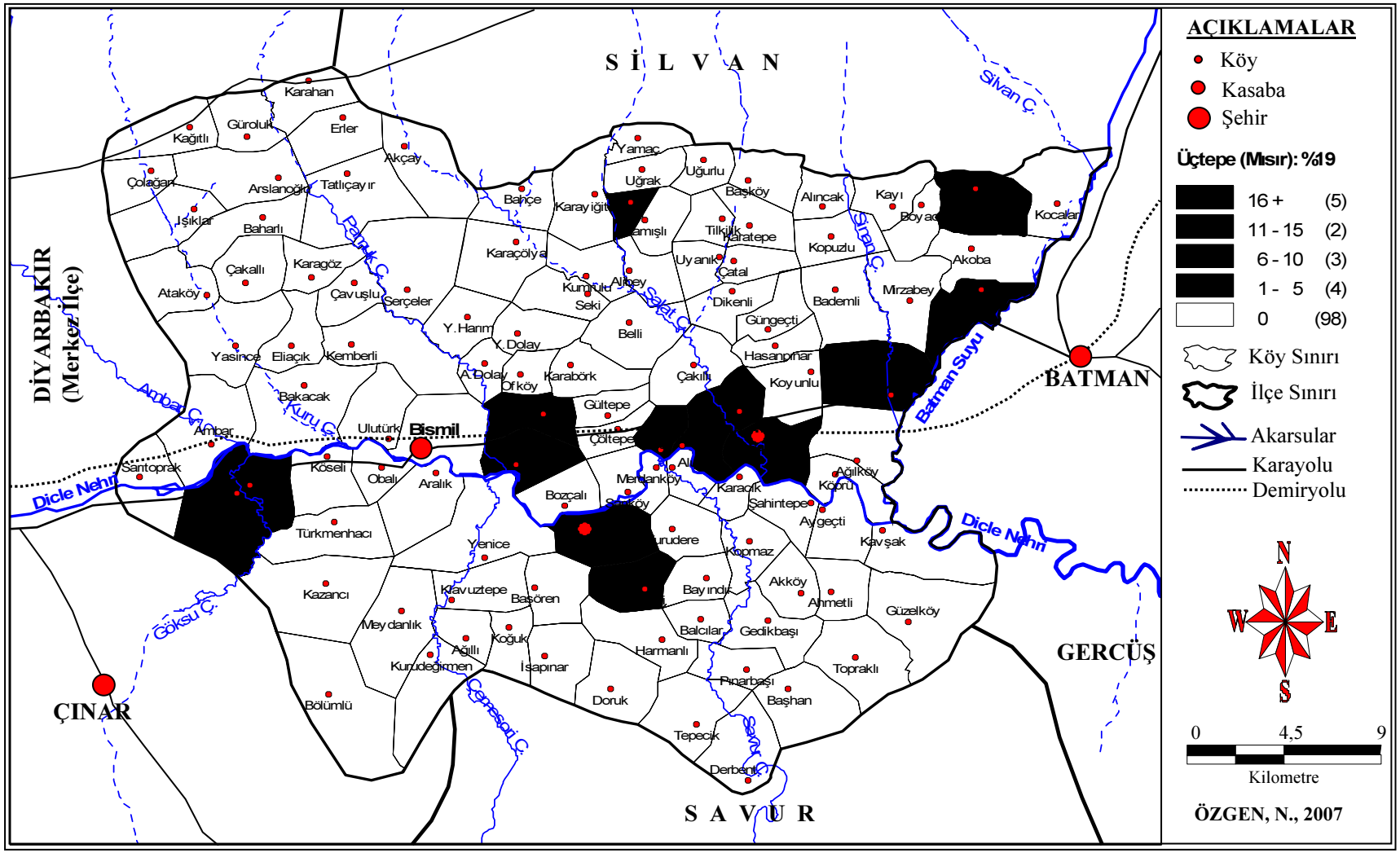
Foto 52 : Mısır tarımı; Bismil depresyonunda özellikle son yıllarda önemli derecede yaygınlık göstermektedir (Tepe köyü).

Mısır;

Son yıllarda tekstil sanayisindeki dalgalanmalardan dolayı bölgedeki (Türkiye'deki) pamuk ekim alanları daralmıştır. Dünyanın sayılı pamuk üreticisi olan ülkelerin Pazar bulma savaşında fiyatların düşmesi ve kotaların düşük sevilere çekilmesi sonucu bölgedeki pamuk üreticileri yeni ürün yetiştirme arayışına girişmişlerdir. Bu ürünlerden en gözde olanı mısırdır. Bismil ovasında sulama imkanları, plato kuşağına göre daha uygun olduğundan, sulu tarım ürünlerinde özellikle pamuk ve mısır son yıllarda en çok ekimi yapılan ürünlerdendir. Tepe, Y. Salat, Çöltepe, Şahintepe, Kavşak ve İsalı gibi Dicle vadisi tabanında yer alan kuşakta yeraltı suyu imkanlarından dolayı sulu tarım yaygındır (Foto 52, Harita 43).

Yukarıda da değinildiği gibi gelişen dünya koşularına uygun olarak tarım ürünlerinin ekimi, yetiştirilme koşulları ve pazarlanması gibi etkenlerden dolayı Güneydoğu Anadolu bölgesinde de ekonomik gelişim ve değişim hızla gelişmektedir. Üretim mekanizması, pazarlama ve kota uygulamaları arasındaki ilişkiye bağlı olarak bölgede yeni ürünlerin ekimine başlanılmıştır. Bu ürünlerden biri de mısırdır. Sanayideki kullanım alanının/değerinin artmasına bağlı olarak bölgede son yıllarda mısır ekim alanlarının önemli derecede arttığı görülmektedir.

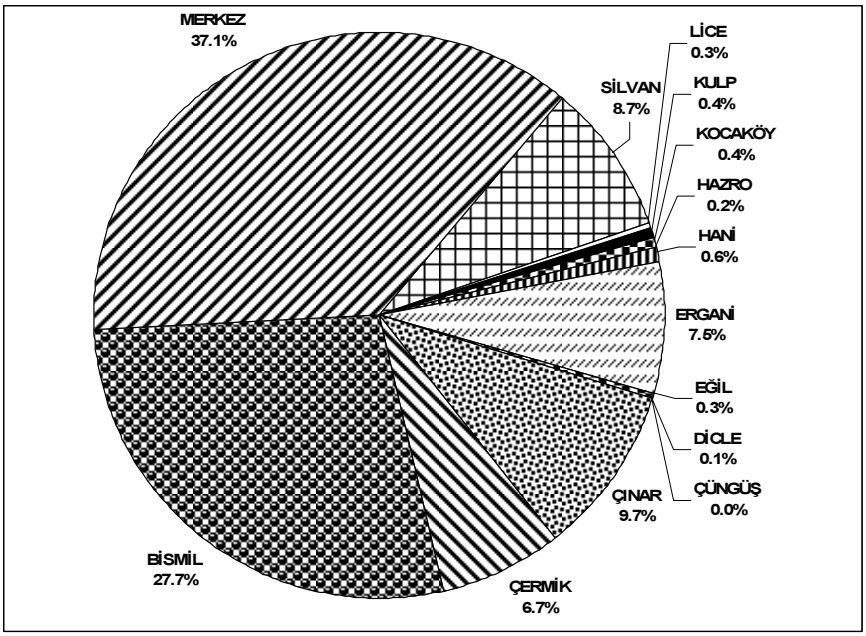
Sağlıklı beslenme koşulları bakımından en çok tercih edilen ve tüketilen sıvı yağlardan biri olan mısır yağı, mısır ekim alanlarındaki genişlemenin/ gelişmenin en büyük nedenlerinden biridir. Sulama problemlerinin çözüldüğü alanlarda gelişim gösteren mısır ekim alanları, son yıllarda büyüyerek önemli bir geçim kaynağı olmuştur (Harita 44). Gıda sanayisindeki öneminin artmasına bağlı olarak uygun yetişme koşullarının görüldüğü yerlerde hızlı bir gelişim gösteren mısır tarımı; 2000- 2005 yılları arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinde de ciddi bir ekim alanı bulmuştur. Mısır ekim alanlarının bölgede son yıllarda gelişim göstermesinin önemli nedenlerinden biri de pamuğun uluslar arası ticarette pazarlama sıkıntısı ve düşük kotasyon uygulaması gösterilebilir. Bismil ilçesinde, pamuk ve mısırın yanı sıra şekerpancarı ve tütün tarımı için ayrılan tarımsal alan Diyarbakır geneline göre oldukça yüksek değerler göstermektedir (Tablo 71, Grafik 74).

Harita 43 : Bismil ilçesinde mısır ekim alanlarının coğrafi dağılışı (TÜİK, 2006)

İL	İLÇE	ALAN (HEKTAR)	İLÇE	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	**Merkez**	24750	**Kulp**	300
	Bismil	18505	**Kocaköy**	295
	Çinar	6500	**Eğil**	230
	Silvan	5800	**Lice**	200
	Ergani	5000	**Hazro**	165
	Çermik	4500	**Dicle**	100
	Hani	400	**Çüngüş**	10
	İL GENEL TOPLAMI		**66,745**	

Tablo 71 : Diyarbakır ilinde endüstriyel bitkilerin (pamuk, tütün, şeker pancarı vb) ekim alanları (hektar) ve ilçelere göre dağılışı (TÜİK, 2000)

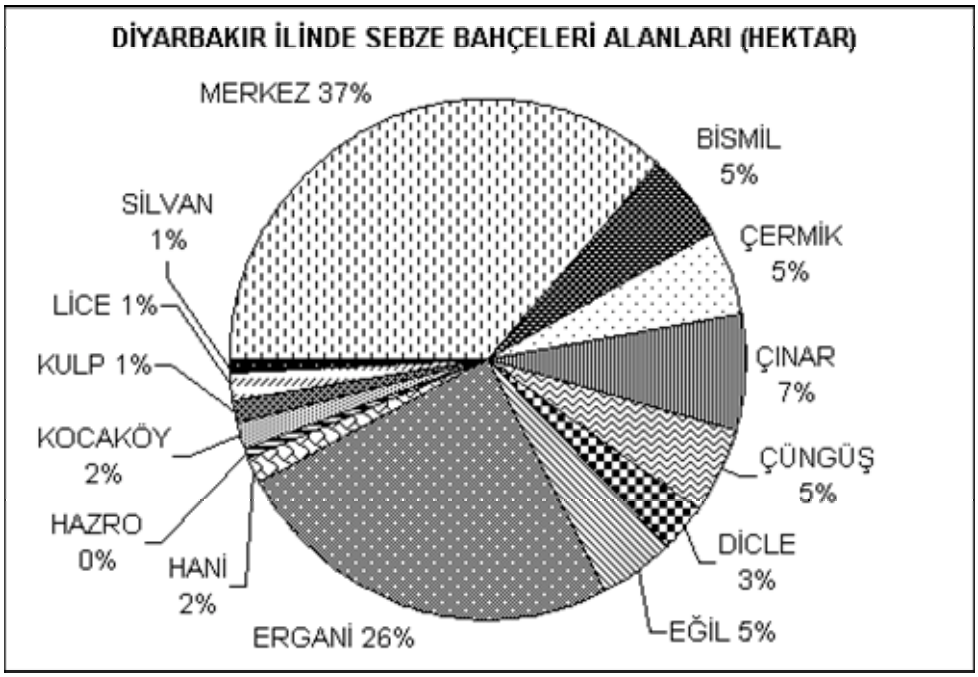
Grafik 74 : Diyarbakır ilinde endüstriyel bitkilerin (pamuk, tütün, şeker pancarı vb) ekim oranları ve ilçelere göre dağılış oranı (TÜİK, 2000)

4.2.2.3. Sebze Alanları

Bozulmuş Akdeniz iklim şartlarında yer alan Bismil ilçesinde sebze tarımı da iklim şartları ve edafik koşulların uygunluğu nedeniyle yöre insanı için ekonomik bir potansiyel teşkil etmektedir. Fakat sulama imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı, ticari değeri daha fazla olan ürünlerin yetiştirilmesi yaygınlık gösterir. Bismil ilçesindeki sebze ekim alanlarının % 0,5 civarında olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Sulama sorunun çözülmesi ile Bismil ilçesini de içine alan Güney Doğu Anadolu tarım bölgeleri sebze ve bostan tarımına da uygun bir durum alarak yöre ve bölge ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır (Tablo 72, Grafik 75).

İL	İLÇE ADI	ALAN (HEKTAR)	İLÇE ADI	ALAN (HEKTAR)
DİYARBAKIR	**Merkez**	6005	**Dicle**	531
	Ergani	4103	**Hani**	286
	Çınar	1210	**Kocaköy**	286
	Bismil	893	**Lice**	246
	Çermik	867	**Kulp**	240
	Çüngüş	851	**Silvan**	144
	Eğil	753	**Hazro**	69
	İL GENEL TOPLAMI		**16484**	

Tablo 72 : Diyarbakır ilinde sebze bahçe alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK 2000)

Grafik 75 : Diyarbakır ilinde sebze alanlarının ilçelere göre dağılışı (TÜİK 2000)

Bölgenin coğrafi ortam özellikleri ile ilgili en büyük sorunu; sulama imkânlarının yetersiz olmasıdır. Sulama imkânlarının gelişmeye başladığı sahalarda Akdeniz bölgesinde üretilen sebzelerin hemen hemen tamamı Bismil yöresinde de yetiştirilebilmektedir. Yaz mevsiminde sıcakların fazla olması da sebzelerin tat olarak daha çok olgunlaşmasına neden olmaktadır. Bostan ve domates tarımı dışında; kabak, hıyar, patlıcan, biber ve bamya bölgenin her alanında su imkânı ile rahatlıkla yetiştirilebilen ürünlerdendir[292]. En çok verimin alındığı alanlar ise Dicle nehri vadisi boyunca uzanan (Ambar-Kavşak köyleri arasındaki zon) verimli alüvyal topraklardır.

[292] S. Karadoğan, N. Özgen, 2006; Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği Değişimi ve Dağılışının CBS Ortamında Analizi. "4. Coğrafya Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri / 13-16 Eylül 2006 / Fatih Üniversitesi / İstanbul.

Bismil ilçesinde nadasa bırakılan topraklar 8.700 hektar (%5) civarındadır Diyarbakır genelinde nadasa bırakılan topraklarla kıyaslama yapıldığında, Bismil ilçesinde nadaslı toprak miktarının ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Bu durum; Bismil ilçesindeki yükselti farkının azlığını ve tarım alanlarının sulanmasında hem Dicle nehrinden hem de yeraltı sularından yararlanmanın etkili olduğunu göstermektedir.

4.2.3. Hayvancılık

Coğrafya ilimi içerisinde hayvanlar biyocoğrafyanın kolu olan Zoocoğrafyada ve ayrıca ekonomik coğrafya konusunda ele alınmaktadır. Zoocoğrafyanın amacı hayvanların doğal ortam içerisindeki coğrafi dağılışlarını ve bulundukları ortamla ilişkilerini ortaya çıkarmaktır[293].

Bismil ilçesinde en önemli ekonomik faaliyet tarım olduğundan; tarıma dayalı hayvancılık sektörü de ikinci bir geçim kaynağı olarak görülmektedir. İlçe arazisinin % 94 gibi yüksek oranda tarım alanı olarak kullanılması da bunu göstermektedir. Tarım dışı, özellikle de mera alanlarının yetersiz olması nedeniyle hayvancılık, tarım sektörüne göre oldukça düşük oranlar göstermektedir. TÜİK, 2006 verilerine göre ilçede 80.960 büyükbaş ve 13.123 küçükbaş olmak üzere toplam 94.083 baş hayvan bulunmaktadır. İlçe nüfusu (126.832) ile kıyaslandığında kişi başına düşen canlı hayvan (büyük ve küçükbaş hayvan toplamında) sayısı: 1,3 civarındadır. Buna karşın ilçe nüfusu ile tarım alanları arasındaki oran da 1,3 hektardır (130.000m^2). Başka bir değişle Bismil ilçesinde kişi başına düşen hayvan sayısı 1,3 baş, kişi başına düşen tarım arazisi de 1,3 hektardır.

Genel arazi kullanılışı oranları incelendiğinde, mera alanlarının (2.917 ha) % 1,7'lik bir alan kaplamaları, havancılık faaliyetlerinin geliştirilmesi konusunda önemli bir kısıtlama olarak görülmektedir. İlçedeki büyük ve küçükbaş hayvan sayısının dağılışı incelendiğinde; genellikle tarım dışı arazi varlığının yoğun olduğu sahalarda veya bu salara yakın olan köylerde yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım dışı arazinin yaygınlaştığı Mardin eşiği platosuna doğru özellikle küçükbaş hayvan sayısı ve yetiştiriciliğinde artış görüşmektedir. Aynı durum Dicle ve Batman suyu ana mecrası boyunca yer alan köylerde de gözlenmektedir. Tarım dışı arazilerin ilçenin

[293] A. Özçağlar, 1995; Türkiye'de Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanlarının Coğrafi Dağılışı. Ankara Üniv., Araştırma ve Uygulama Merk., Türkiye Coğrafyası Dergisi. Sayı: 4, Sayfa: 19

diğer yörelerine göre biraz daha fazla yaygınlık gösterdiği bu sahalarda özellikle ilkbahar mevsiminde kısıtlı da olsa hayvancılığın önemli otlama/ beslenme alanlarındandır. Mayıs ayının sonlarına doğru tarımsal hasadın yapılması ile birlikte yörenin büyük bir bölümü hayvanların otlama alanları olarak kullanılmaktadır. Bu durum sonbahar mevsiminde ekinlerin ekilmeye başladığı döneme kadar devam etmektedir. Mera alanlarının kısıtlı hatta yok denilecek kadar az olmasından dolayı, Bismil yöresinde hayvancılık faaliyeti, tarımsal faaliyetlerin gölgesinde sınırlı bir şekilde devam etmektedir.

4.2.3.1. Büyükbaş Hayvancılık

Doğal ortam koşullarının beşeri faaliyetler için uygun olduğu sahalarda ekonomik faaliyetler süreklilik göstermektedir. Bu faaliyetler ekonomik prodüktivite oranlarına göre öncellikli veya öncelikli olamayan şeklinde sıralanmaktadırlar. Bismil yöresinde de büyükbaş hayvancılık tarımsal faaliyetlerden sonra gelen ikinci öncelikli geçim kaynağıdır.

Bismil ilçesinde 12.998 sığır ve 125 manda olmak üzere toplam 13.123 büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvanların toplam hayvan sayısı içindeki oranı % 14 gibi bir değere sahiptir. Bu durum yöredeki büyükbaş hayvancılığın ne kadar düşük değerlere sahip olduğunu göstermektedir (Tablo 73).

Büyükbaş hayvanın yetiştirildiği veya yaygınlık gösterdiği reliyef koşulları genellikle az engebeli sahalardır. Bu alanlarda yetiştirilen büyükbaş hayvanlar, doğal ortama daha kolay adapte oldukları ve daha iyi verim verdiklerinden bu tür alanlardaki yerleşim birimlerinde büyükbaş hayvan sayısında bir yoğunluk/ artış görülmektedir (Harita 44).

Bismil ilçesinde sığır yetiştiricilinin en yoğun olduğu yerleşim üniteleri; ilçe merkezi (700 büyükbaş), Tepe (490), Yukarı Salat (422), Ulutürk (500), Üçtepe (350), Güroluk (403) ve Diktepe (350) köyleridir. Bu durum yerleşim birimlerinin kurulu bulundukları ova ünitesi ile yakın ilişkileri mevcuttur. Reliyef koşullarının uygun olmasının yanı sıra, ilkbahar mevsiminde hayvanların otlatılması için gerekli olan tarım dışı arazi varlığı (akarsu boyu tarım dışı arazi) bu durumun gelişimine katkı sunmaktadır. Büyükbaş hayvan sayısının en fazla Bismil şehrinde olması; kentsel yapı ve fonksiyonel özellikleri bakımından düşündürücüdür (Tablo 73). Bu durum daha çok sosyoekonomik yapı ve göçlerle ilgili bir durumun yansımasıdır.

Bismil İlçesinde Büyük ve Küçük Baş Hayvan Sayısının Dağılışı.

KÖY ADI	SIĞIR	MANDA	KOYUN	KEÇİ	KÖY ADI	SIĞIR	MANDA	KOYUN	KEÇİ
ERKEZ	700	0	650	60	KAMIŞLI	70	0	440	10
A.DOLAY	12	0	250	28	KARABÖRK	30	0	0	0
AĞILLI	15	0	120	80	KARACIK	10	0	150	20
AĞILKÖY	20	0	45	50	KARAÇÖLYA	0	0	180	13
AHMETLİ	22	0	12	42	KARAGÖZ	150	0	440	44
AKBAŞ	40	0	1500	50	KARATEPE	120	0	500	25
AKÇAY	220	0	70	2	KARAYİĞİT	110	0	600	25
AKKÖY	155	0	1800	60	KAVUŞAK	0	0	495	137
AKOBA	147	0	1271	80	KAYIKÖY	44	0	450	35
ALINCAK	80	0	450	48	KAZANCI	279	0	2468	267
ALİBEY	150	0	700	50	KEBERLİ	23	0	250	15
ALUÇ	53	0	675	100	KEMBERLİ	157	0	675	43
AMBAR (B)	433	0	1935	90	KILAVUZTEPE	50	0	400	25
ARALIK	245	0	800	50	KOCALAR	152	0	180	37
ARIKGÖL	300	0	150	25	KOĞUK	25	0	150	10
AŞAĞIOBA	60	0	700	30	KOPMAZ	20	0	200	15
ATAKÖY	40	0	25	2	KOPUZLU	135	0	515	22
AYGEÇTİ	2	0	50	1	KORUKÇU	233	0	455	50
BABAHAKİ	45	0	120	10	KOYUNLU	12	0	200	20
BADEMLİ	100	0	2165	60	KÖPRÜ	125	0	735	80
BAHARLI	300	0	0	0	KÖSELİ	170	0	495	15
BAHÇE	120	0	400	10	KUMRULU	35	0	200	20
BAKACAK	270	5	800	70	K.DEĞİRMEN	45	0	70	60
BALCILAR	140	0	210	5	KURUDERE	160	0	800	60
BAŞHAN	159	0	1531	302	MERDAN	123	0	745	80
BAŞKÖY	44	0	285	8	MEYDANLIK	57	0	1020	115
BAŞÖREN	5	0	840	109	MİRZABEY	70	0	1736	241
BAYINDIR	76	0	1046	28	OBALI	10	0	250	50
BELLİ	158	0	936	45	OFKÖY	75	0	200	15
BOYACI	31	0	650	33	OĞUZLAR	150	40	0	0
BOZÇALI	73	0	1340	115	PINARBAŞI	35	0	250	25
BÖLÜMLÜ	0	0	85	21	SARIKÖY	80	0	1000	40
CUMHURİYET	355	0	450	50	SARITOPRAK	167	0	1220	150
ÇAKALLI	115	0	192	5	SAZLI	55	0	220	5
ÇAKILLI	15	0	1100	65	SEKİ	177	0	660	35
ÇATALKÖY	23	0	56	45	SERÇELER	180	0	720	15
ÇAVUŞLU	105	0	1420	110	SİNANKÖY	347	0	1925	36
ÇELTİKLİ	150	0	850	50	ŞAHİNTEPE	0	0	795	75
ÇOLAĞAN	160	20	60	5	TATLIÇAYIR	110	0	120	20
ÇÖLTEPE	120	0	280	10	TEPE (BM)	490	0	994	50
DERBENT	30	0	440	190	TEPECİK	20	0	755	150
DİKENLİ	35	0	490	15	TİLKİLİK	125	0	765	48
DİKTEPE	345	10	150	15	TOPRAKLI	75	0	1733	320
DORUK	75	0	1620	109	TÜRKMENHAC	55	0	2450	64
ELİAÇIK	100	0	972	75	UĞRAK	75	0	456	47
ERLER	250	0	0	0	UĞURLU	53	0	1680	97
GEDİKBAŞI	7	0	80	30	ULUTÜRK	500	0	500	50
GÖKSU	210	0	500	30	UYANIK	60	0	200	20
GÜLTEPE	75	0	540	30	ÜÇTEPE	350	50	1400	55
GÜNGEÇTİ	7	0	1115	185	Y.DOLAY	12	0	535	25
GÜROLUK	403	0	1765	170	Y.HARIM	64	0	671	75
GÜZELKÖY	110	0	1530	65	Y.SALAT (BM)	422	0	1696	125
HARMANLI	94	0	845	46	YAMAÇKÖY	150	0	500	13
HASANPINAR	5	0	535	70	YASİNCE	120	0	250	25
IŞIKLAR	156	0	1150	78	YENİCE	25	0	700	40
İSALI	67	0	0	0	TOPLAM	12998	125	74689	6281
İSAPINAR	58	0	394	75		13.123		80.960	
KAĞITLI	26	0	0	0	GENEL TOPLAM 94. 083				

Tablo 73 : Bismil ilçesinde büyük ve küçükbaş hayvan sayısının köylere göre dağılışı

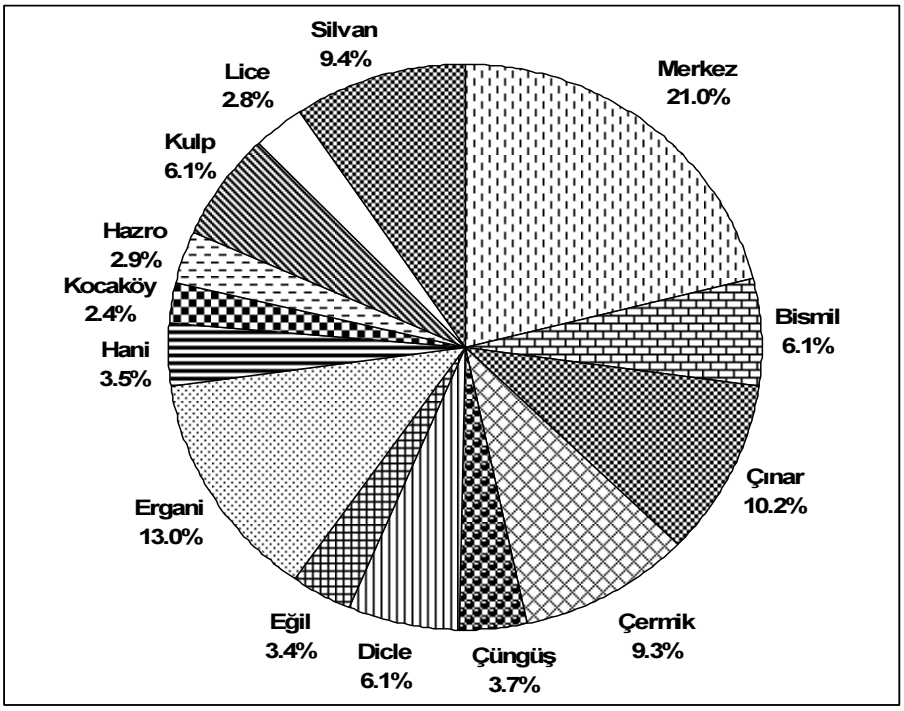

Harita 44 : Bismil ilçesinde yetiştirilen Sığırın miktar (baş) olarak dağılışı

Diyarbakır ili genelinde büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yüksek oranda (manda sayısı oldukça düşük) yapıldığı Merkez, Ergani ve Çınar ilçelerinde mera alanlarının yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bismil ilçesinde ise mera alanlarının düşük olması ve tarım alanlarının geniş yer kaplaması nedeniyle hayvan yetiştiriciliği geri planda kalmıştır. Bismil ve Kulp ilçelerinde büyükbaş hayvan sayısındaki %6,1 civarındaki eşit oranın da farklı coğrafi bir analizi vardır (Tablo 74, Grafik 76).

İlçe Adı	Büyükbaş hayvan Sayısı	Küçükbaş Hayvan Sayısı
Merkez	34.361	152.683
Kocaköy	3.977	12.659
Bismil	9.922	84.901
Hazro	4.745	20.447
Çınar	16.659	117.433
Lice	4.522	13.455
Çermik	15.217	139.671
Çüngüş	6.007	14.895
Dicle	10.023	39.615
Eğil	5.519	35.867
Ergani	21.211	107.531
Hani	5.794	23.483
Kulp	10.035	36.865
Silvan	15.429	43.112
Genel Toplam	**163.421**	**842.617**

Tablo 74 : Diyarbakır ilinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayısının ilçelere göre dağılımı (DİE, 1997)

Grafik 76 : Diyarbakır ilinde büyükbaş hayvan sayısının (sığır ve manda) ilçelere göre dağılımı (DİE, 1997)

Bismil ilçesinde öncelikli ekonomik faaliyet, uygun doğal ortam koşulları gereği tarım olduğundan ve hayvan yetiştiriciliği için uygun mera alanlarının kısıtlı olmasından dolayı, hayvancılık, tarımsal faaliyetlerin gölgesinde kalmış ve gelişme gösterememiştir. Oysa Kulp ilçesinde reliyef/ arazi oldukça engebeli olduğu için en önemli ekonomik faaliyet küçükbaş hayvancılıktır. Arazinin dağlık ve engebeli olması tarımsal alanların gelişimini sınırlandırdığı gibi, büyükbaş hayvancılığın da gelişimine sekte vurmuştur. Dolaysıyla bu iki ilçede yetiştirilen büyükbaş hayvan sayısının birbirine yakın olması, aslında nedenleri faklı olan bir gelişmenin sonucudur.

Sonuç olarak, doğal ortam; beşeri faaliyetlerin yürütülmesinde en önemli karar merkezidir. Reliyef ve iklim özelliklerinin yanı sıra diğer doğal ortam koşullarının uygun olduğu alanlarda beşeri faaliyetler gelişebilir veya yürütülebilir. Aksi bir durumda ise faaliyetlerin ekonomik boyutu değişmekte ve maliyetleri artmaktadır.

4.2.3.2. Küçükbaş Hayvancılık

İnsanlık tarihinin en eski hayat kaynaklarından biri de koyundur. İnsan sedanter (yerleşik) düzene geçtikten sonra ilk evcilleştirdiği hayvanlardan biri olan koyundan sürekli yararlanmıştır. Hem giyim- kuşamı hem de gıdası için önemli bir kaynak olan koyun düz alanların (ova ve plato) küçükbaş hayvanı olarak bilinmektedir.

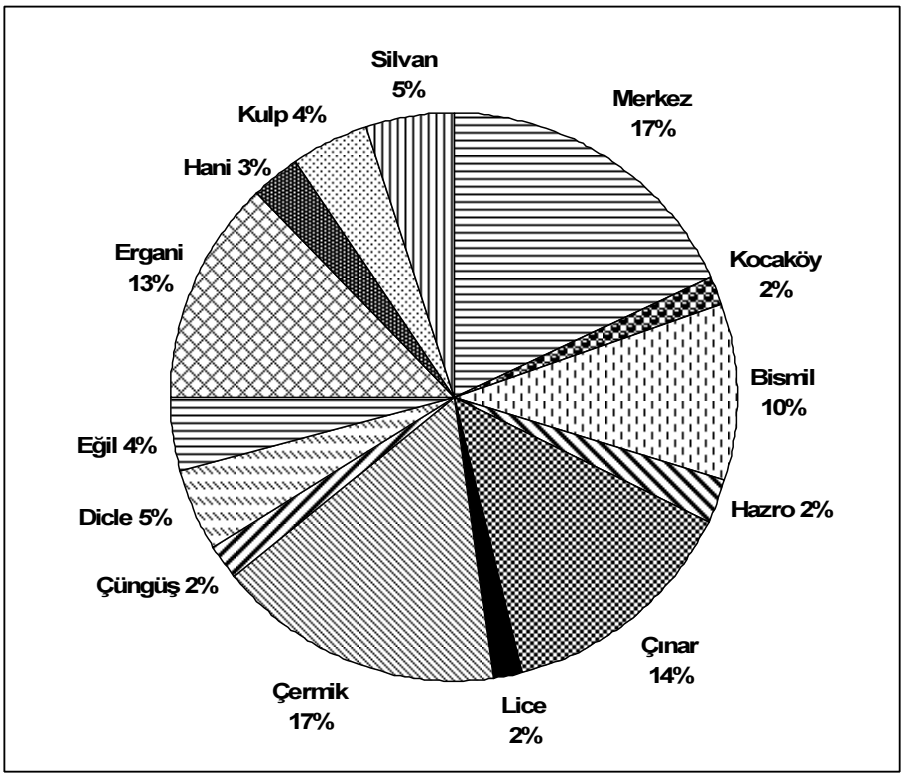
Bismil ilçesinde koyun yetiştiriciliği için doğal ortam koşulları uygun olmasına rağmen; artan nüfus ve tarım arazisinin katlanarak devam etmesi sonucunda mera alanlarının daralmasına ve hatta yok denilecek kadar azalması nedeniyle yetişme koşulları zorlaşmaktadır.

Mera alanlarının daralması ve tarımsal faaliyet sahalarının genişlemesi sonucunda küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin alanını sınırlandırmış ve tıpkı büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde olduğu gibi özellikle bahar aylarında, hayvanların otlama sorunu önemli bir sorun olarak süregelmektedir. Bu dönemde hayvanlar sınırlı orandaki mera ve akarsu boyunca uzanan tarım dışı arazilerde otlatılmaktadır. Bu sıkıntılı durum mayıs ayı sonlarına doğru, hasatların yapılması ile sona ermektedir. Fakat Bismil ovasındaki sulu tarım alanlarında yıl boyu tarımsal faaliyetlere devam edildiğinden bu alanlarda hayvancılık faaliyeti yapılamamaktadır.

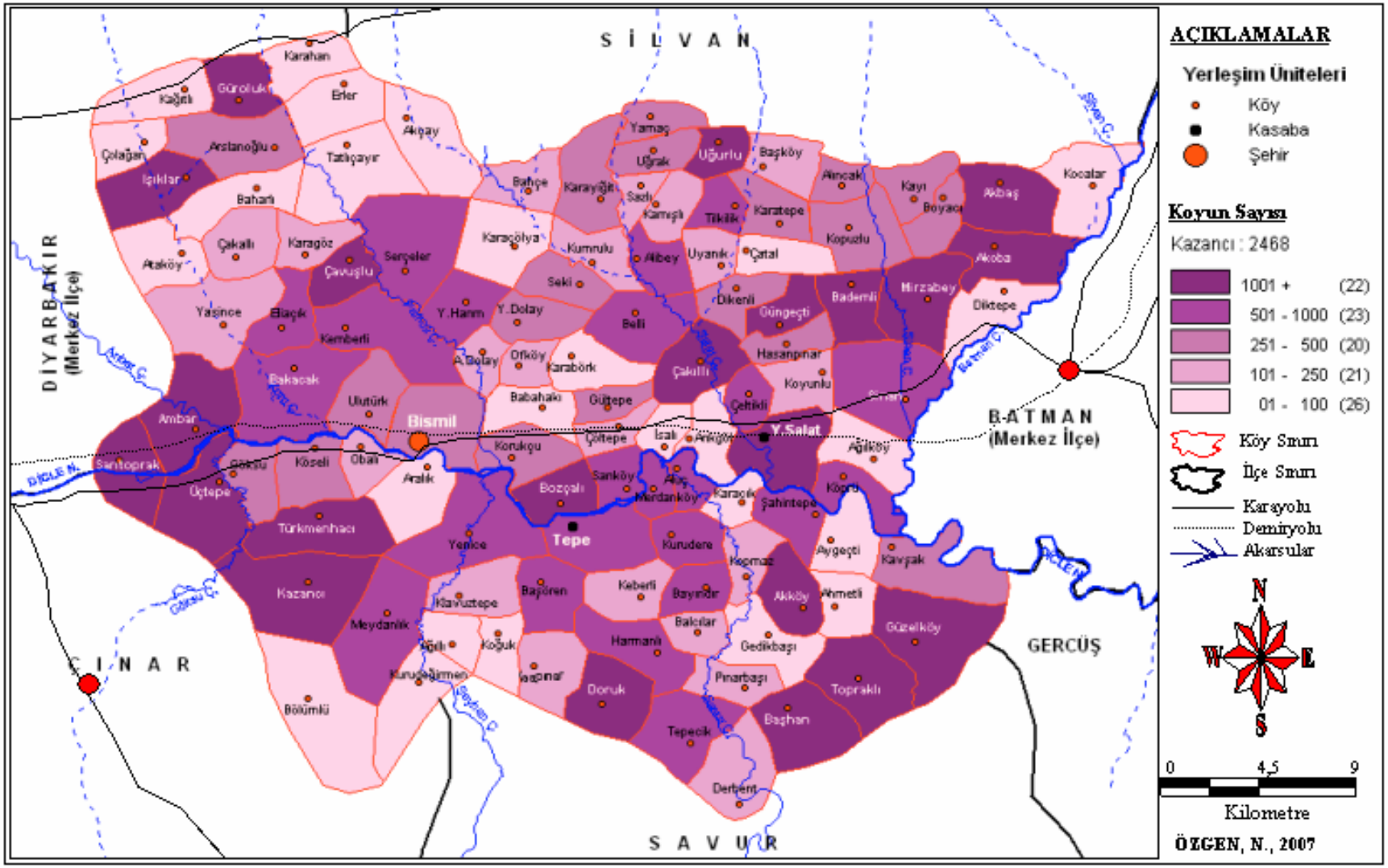
Bismil ilçesinde 74.689 koyun ve 6.281 keçi olmak üzere toplam 80.960 küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Küçükbaş hayvanların, yörede yetiştirilen toplam hayvan içindeki oranları % 86 civarındadır. Toplam hayvan yetiştiriciliği içinde en yüksek oranı % 79 ile koyuna aittir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği (koyun, keçi) içinde de %92 ile koyun sayısı ve oranı büyük bir fark oluşturmaktadır (Harita 45 ve 46, Tablo 75, Grafik 77).

Koyunun en fazla yetiştirildiği başlıca köyler; Kazancı (2468), Türkmenhacı (2450), Mirzabey (1736), Sinanköy (1925), Akbaş (1500), Ambar (1935), Bademli (2165), Bozçalı (1340), Çavuşlu (1420), Güzelköy (1530), Güroluk (1765), Yukarı Salat (1696), Doruk (1620) Uğurlu (1680), Topraklı (1733), Üçtepe (1400), Akköy (1800), Başhan (1531) ve Sarıtoprak (1220)… gibi köylerdir.

Bismil ilçesinde yetiştirilen koyunun genel dağılımı ile büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin dağılımı genellikle paralellik arz etmektedir. Bu durum yukarıda açıklandığı gibi mera alanlarının dağılışı ve doğal ortam koşullarının genel özellikleri ile ilgili bir durumdur.

Grafik 77 : Diyarbakır ilinde küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) sayısının ilçelere göre dağılışı (DİE, 1997)

Harita 45 : Bismil ilçesinde koyunun miktar (baş) olarak coğrafi dağılışı.

Harita 46 : Bismil ilçesinde keçinin coğrafi dağılışı

Bismil yöresinde binbir (1001) ve üzeri koyun yetiştiren köy sayısı 45'tir bu durum yörede koyun yetiştiriciliğin önemli olduğunu ve ilçenin genel toplam nüfusu ile kıyaslandığında kişi başına düşen koyun sayısı yaklaşık 1,7 oranında bir değer vermektedir. Bismil ilçesi ve yakın çevresinde orman örtüsünün aşırı tahrip edilmiş olmasından dolayı keçinin otlatma alanı daralmıştır. İlçedeki toplam keçi sayısının az olmasının nedenlerinden biri de orman ve çalı bitki örtüsünün yok denilecek kadar düşük bir oranda (% 0,5) olmasıdır. Yaklaşık 835,2 hektarlık alan kaplayan bozulmuş meşe ve çalılıklar keçinin en önemli beslenme alanlarındandır.

Genellikle dağlık ve engebeli araziye uyum sağlayan ve bu alanlarda daha çok yetiştirilme imkanı bulmaktadır. Bismil ilçesinde yetiştirilen toplam küçükbaş hayvan içerisinde keçinin oranı oldukça düşüktür. İlçede keçinin en yaygın bulunduğu köyler; Kavşak, Güzelköy, Topraklı, Başhan, Derbent, Doruk, İsapınar, Koğuk, Ağıllı, Kurudeğirmen, Kazancı, Sarıtoprak, Akoba, Mirzabey, Uğurlu ve Güroluk'tur. Bu köylerde, keçi sayısının yüksek olmasını, hem doğal ortam koşulları hem de kültürel bir mirasın devamlılığı ile açıklamak mümkündür.

Özellikle Mardin eşiği boyunca uzanan yerleşim ünitelerindeki keçi yetiştiriciliğindeki (varlığı) yüksek oran, bu sahanın keçi yetiştiriciliği için uygun doğal ortam koşullarına sahip olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Bismil depresyonundan Mardin eşiğine doğru eğim koşullarının artması, tarım arazilerinin azalması ve artan yağışa bağlı olarak bitki örtüsünün tedrici olarak değişim göstermesi, keçi(nin) yaşamı veya yetiştiriciliği başta olmak üzere büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun ortamlar sunmaktadır.

Diyarbakır ilinde yetiştirilen keçinin ilçelere göre dağılımı incelendiğinde, Bismil ilçesinin en az zayıf yörelerden biri olduğu görülmektedir. Bu durumunda en önemli nedenleri arasında yukarıda değinildiği gibi reliyef koşullarıdır. Topografyanın yüksek ve arızalı olduğu yörelerde/ ilçelerde keçi sayısının çok olduğu buna karşın az engebeli ova ve plato alanlarında ise koyun sayısının yüksek değerler göstermektedir.

4.2.4. Madencilik

Güneydoğu Anadolu bölgesi, genel jeolojik yapı ve morfo tektonik gelişimi bakımından Arabistan platformunun devamı niteliğindedir. Orta Miyosen'deki kıta-kıta çarpışmasından sonra denizel ortamdan karasal ortama geçen bu bölge

(Ortadoğu ile birlikte Güneydoğu Anadolu bölgesi), petrol rezervleri bakımından büyük zenginlikler ihtiva etmektedir.

Bismil depresyonundan Basra körfezine kadar (Mezopotamya) uzanan bölgenin, zengin petrol yataklarına sahip olduğu 19. yy. başlarında birçok şirket veya ülke tarafından keşfedilmişti.

Sultan II. Abdülhamid özellikle 1800'ün son çeyreğinde tüm dünyada meydana gelen ve stratejik bir maden olduğu kabul edilen petrol için büyük bir çaba harcadı. Yetişmiş jeoloji ve mühendisi olmaması büyük bir eksiklikti. Ancak uğruna savaşların çıkartılacağı, yeni dünya düzeninin oluşturulacağı petrolün önemini anlayan kavrayan Padişah II. Abdülhamid; yerli ve yabancı mühendislerden oluşan ekip ile Dicle ve Fırat nehirleri havzasında petrol taraması yapıldı. Alan çalışması sırasında hazırlanan rapor ile birlikte petrolün bulunduğu noktalar da harita üzerine işaretlenerek 22 Ekim 1901'de Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur (Şekil 17)[294].

Bu raporda yer alan petrol noktalarından bir kaçı (Bismil, Hazro Çayı, Sinan, Batman Çayı gibi) Bismil depresyonunda yer almaktadır. Sultan'ın görevlendirdiği Alman başmühendis Paul Groskoph'un, raporun sonuna eklediği notlardan biri -İyi değerlendirilmesi durumunda bu petrol coğrafyasının gelecekte dünyanın en önemli merkezlerinden biri olacaktır- adeta bugünü yaşayan bir kimse gibiydi.

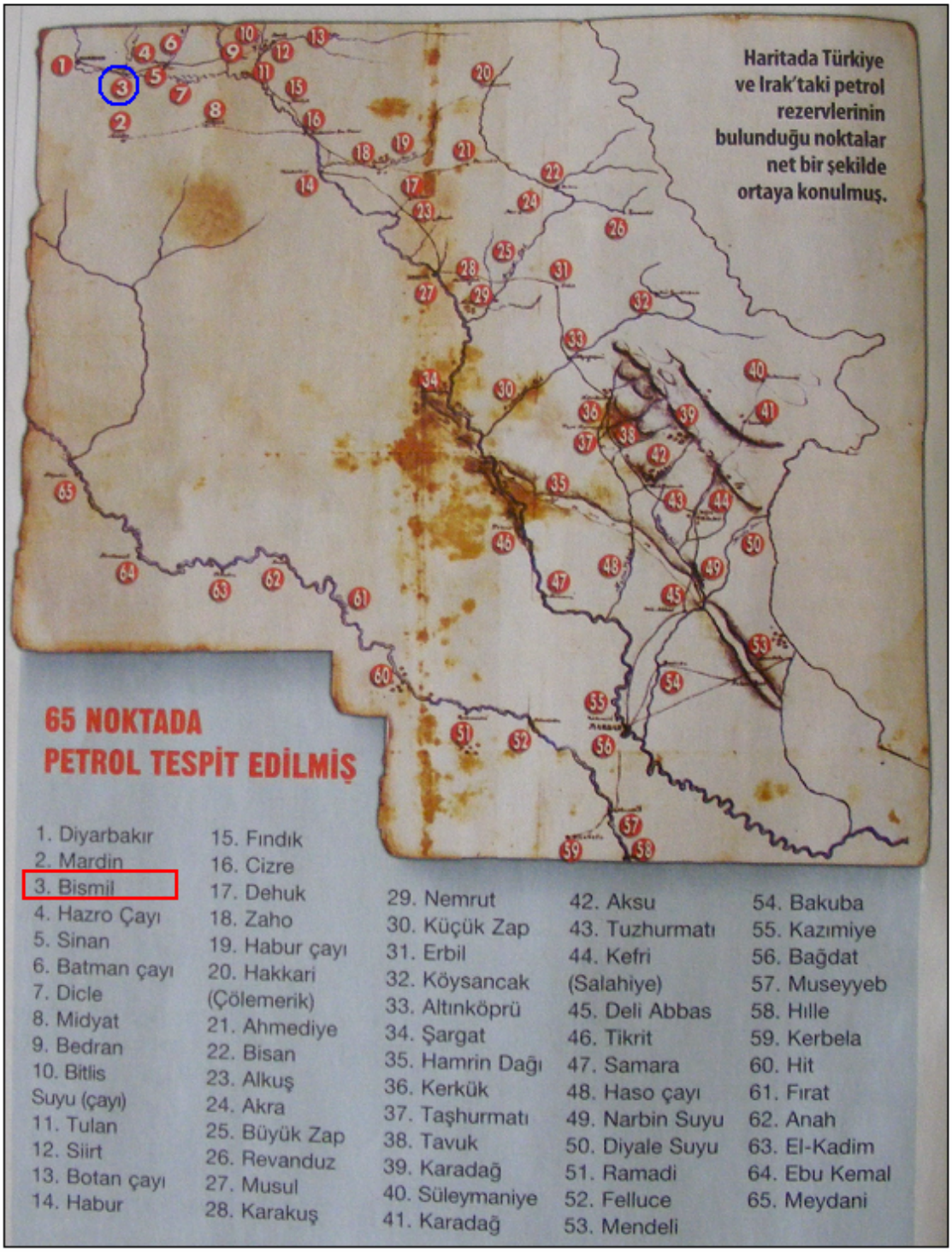
117 yıl önce bu topraklarda zengin enerji kaynaklarının var olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen, bu zenginliğin hayatımıza yeterince yansımaması oldukça düşündürücüdür. Bismil depresyonunda; TPAO tarafında açılan başlıca sondaj kuyuları; Birik (Salat köyü), Sinan, Babahaki, Best I ve Best II (Yasince- Ambar arası), Mollacabir (Yasince ve Ambar köyü arasında), Yasince, Bismil adlı kuyulardır[295].

Güroluk (Kastel köyü) ve Erler köyü civarındaki Kastel I ve II petrol kuyuları faal olarak çalışmaktadır. Buradan temin edilen ham petrol, batman rafinerisine sevk edilerek işlenmektedir (Foto 53).

[294] Aksiyon Dergisi; 6 Kasım 2006 (Abdülhamid'in Petrol Haritası), sayı: 622, sayfa: 24- 25

[295] M. Altunkaynak, 2000; Karayolu Sahasının Petrol Potansiyeli. Çukuroca Üniversitesi. Fen Bilimleri Enst. Basılmamış yüksek lisans Tezi. Sayfa: 3, Adana

Mezopotamya Petrol Haritası (II. Abdülhamid'in Talimatıyla 1901)

Şekil 17 : Sultan II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Paul Groskoph ve Habip Necip Efendi yönetimindeki araştırma ekibi tarafından oluşturulan Mezopotamya havzasındaki önemli petrol yatakları haritası (Aksiyon Dergisi, 6 Kasım- 2006).

Foto 53 : Bismil ilçesinin Güroluk ve Erler köylerinde faal olan petrol kuyularından elde edilen ham petrol Batman rafinerisine taşınmaktadır.

Neojen dolgulu Diyarbakır havzasının doğu yarısını oluşturan Bismil ilçesinin sınırlarında petrol rezervinin bulunmaktadır. İlçenin kuzeyinde, Kastel I ve Kastel II kuyuları olarak adlandırılan petrol kuyularından elde edilen ham petrol işlenmek üzere Batman rafinerisine aktarılmaktadır. Bunun dışında, ilçenin doğusunda Batman suyu kıyısında (Kayı köyü) ve Sinan köyleri ile Seki- Alibey- Çakallı- Çeltikli arasında yer alan ve Salat çayının orta havzasını oluşturan Hazro çayı mevkisinde de petrol rezervleri olduğu II. Abdülhamit döneminde yapılan araştırmalarla rapor edilmiştir.

4.2.5. Sanayi

Hammaddelerin işlenerek tüketime hazırlanması sanayi faaliyetlerini oluşturmaktadır. Sanayi tesisleri kurulduğu alan itibariyle çok az alan kaplamaktadır. Fakat insanlara sağlamış olduğu ekonomik kazançtan dolayı büyük öneme sahiptir. Çünkü günümüzde toplumların refah düzeyi ve gelişmişlik durumları

sanayileşmelerine göre ölçülmektedir[296]. Atalay'a göre ise hammaddeleri işlenmiş hale sokup değerlendirmeye yarayan işlem ve araçların tümü sanayi olarak tanımlanır[297]

19. yüzyılda İngiltere öncülüğünde başlayan sanayileşme, tüm dünyayı etkisi altına alarak yerleşmelerin ekonomisinde ve sosyal yapısında büyük değişimlere yol açmıştır. Kentleşme hareketlerinin ve nüfus değişiminin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde ulaşım olanaklarının artarak devam etmesi üretimi ve dolaysıyla ticareti de geliştirmiştir[298]. Tüm dünyayı saran bu sanayi akımı/ gelişim modeli, Türkiye'ye ve özellikle de inceleme sahamız olan Bismil ilçesine yansıması oldukça gecikmiştir. Güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil ilçesinin de sanayi faaliyetleri ile tanışması ancak son 15- 20 yılda gelişebilmiştir. Bu durumun temel gerekçelerinden biri de hükümet politikalarının başarısız olması ile ilgilidir.

Bismil ilçesinde sanayi faaliyetleri, yörenin artı ürünü olan ve son yıllarda ekim alanı ve miktarı artarak devam eden endüstriyel ürünler ile bölgenin zengin ekim alanlarına sahip olduğu tahıl (özellikle buğday) ürünlerinden oluşmaktadır. Türkiye'nin 1980 sonrasında geçtiği liberal ekonomik programın işlevsel hale gelmesi ile Bismil ilçesinde de hammaddesi tarıma dayalı olan endüstriyel tesisler yavaş yavaş kurulmaya başlanmıştır (Foto 54, 55).

Özellikle 1997 yılında şehirlerarası karayolu statüsünde inşa edilen Diyarbakır- Batman karayolunun, Bismil ilçesinin gelişimi üzerinde çok önemli yansımaları olmuştur[299]. Batman (50 km)- Diyarbakır (55 km) illeri arasında yer alan Bismil şehrinde özellikle yol (karayolu) boyu yerleşmelerinde sanayi tesislerinin kurulduğu ve artarak devam ettiği görülmektedir.

---

[296] Z. Koday, 1995; Hopa İlçesinin Coğrafyası. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi. Sayfa: 267, Erzurum

[297] İ. Atalay, 2005; Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (4. baskı), Sayfa: 197, Meta Basım ve Matbaacılık, İzmir.

[298] R. Oban (Çakıcıoğlu), 2006; İzmir'in Eski Kentsel Dokusunun Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bil. Enst., Syf: 116, Basılmamış Doktora Tezi. İzmir

[299] Güneydoğu Anadolu bölgesinin nüvesi sayılan tarihi Diyarbakır şehri ile bu şehrin doğusundaki Van, Batman, Siirt ve Bitlis gibi illerle ulaşımı sağlayan karayolunun ana güzergâhı Silvan ilçe merkezinden (şehrinden) geçmekteydi. 1997 yılında Bismil şehrinden geçen Diyarbakır- Batman karayolunun şehirlerarası yol niteliğinde inşa edilmesi ile bölgenin ağırlıklı karayolu ulaşım ağı Silvan şehrinden Bismil şehrine geçmiştir. Bu gelişmeyle birlikte, Bismil ilçesinde sosyo- ekonomik anlamda önemli gelişmeler kaydedilirken; Silvan ilçesi ise aksine kan kaybetmeye başlamış ve özellikle ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara maruz kalmıştır.

Foto 54 : Bismil- Diyarbakır karayolu boyunca tarıma dayalı sanayi tesislerinin sayısı her geçen gün artarak devam etmektedir (Un ve Boru Fabrikası).

Foto 55 : Diyarbakır- Bismil karayolu boyunca (Obalı- Köseli köyleri arasında) yağ ve çırçır fabrikaları, Bismil ilçesinin önemli sanayi tesislerindendir.

Bismil ilçesinde modern sanayi tesisi olarak adlandırılan çok sayıda fabrika bulunmamaktadır. Tarıma dayalı hammadde üretiminin bol olduğu ilçede, özellikle son 10- 15 yıl içerisinde çok sayıda tesis kurulmuştur. Başta yağ ve lif (pamuk) olmak üzere kuru tarım ve sulu tarımın hammaddeleri işlenerek sanayi mamulü olarak yurdun çeşitli yörelerine ihraç edilmektedir.

İlçede mevcut küçük ve orta ölçekli sanayi tesisi/ fabrikası sayısı on sekiz olup bunlardan 13'ü şehir merkezi dışında ve özellikle de Bismil- Diyarbakır karayolu hattı boyunca yer almaktadırlar (Tablo 75).

Tesis Üretim Türü	Bulunduğu Alan	Çalışan İşçi Sayısı	Üretim Miktarı
Kütlü Pamuk	Aralık Köyü	15	9.000 ton/yıl
Kütlü Pamuk	Köseli	20	3.000 ton/yıl
Kütlü Pamuk	Obalı	35	13.000
Kütlü Pamuk	Obalı	35	13.500
Kütlü Pamuk	Köseli	35	10.500
Kütlü Pamuk	Üçtepe	12	4.000
Kütlü pamuk	Üçtepe	70	15.000
Kütlü Pamuk	Obalı	13	7.000
Taş Kırma	Sinan	5	400.000 ton/yıl
Karo	Batman yolu	5	?
Boru san.	Köseli	15	1000 m./ gün
Yağ Fabrikası	Obalı	12	?
Un fabrikası	Obalı	8	?

Tablo 75 : Bismil ilçesinde (şehir dışında bulunan) yer alan sanayi kuruluşları (Diyarbakır San. ve Tic. İl Müd. 2007).

Bismil şehri dışında özellikle Bismil- Diyarbakır karayolu boyunca uzanan Obalı, Köseli ve Göksu köylerinde sanayileşme daha yoğun bir şekilde gelişme göstermektedir. Bu yol boyunca uzanan fabrikaların 8'i çırçır ve yağ, un, boru, karo, taş kırma küçük ölçekli fabrika olmak üzere toplam 13 fabrika bulunmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin ürünü olan makinelerin kullanıldığı bu fabrikalarda işçiye fazla gereksinim duyulmamaktadır. Dolaysıyla bu sanayi işletmelerinde işçi istihdamı (toplam istihdam edilen işçi sayısı 270 civarında) oldukça zayıftır.

4.2.6. Hizmetler

4.2.6.1. Eğitim

Bireyin doğumundan ölümüne kadar süregelen bir olgu olduğundan ve politik, sosyal, kültürel ve bireysel boyutları aynı anda içinde bulundurduğundan, tanımının yapılması zor olan bir kavramdır. Genellikle resmi, yani kurumsal, eğitimle bir kullanıldığından bağlama göre öğretim, öğrenim gibi kavramlarla sıkça karıştırılmaktadır. Bu söylemde düşünüldüğünde eğitim kavramı toplumsal ve kurumsal eğitim olmak üzere iki genel çatı altında tartışılabilir. Bireyin, toplumun bir parçası olarak ailede başlamak üzere çevresindeki sosyal yapıdan aldığı eğitimdir. Geleneklere, dine, sınıfa vb. bağlı olan bu eğitim bireyin değer yargılarının yapısını oluşturur ve bir şekilde toplumun devamını sağlar. Topluma yönelik eğitim faaliyetlerinin ortak noktası, okul dışı, bir başka ifadeyle örgün eğitimin dışında kalmasıdır[300]. Diğeri ise kurumsal eğitimdir. Başka bir değişle bireyi hayata hazırlayan amaçlar faaliyetidir. Çabuk (2000)'un belirttiği gibi[301] eğitim içinde bulunduğu toplumun sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yapısı ve mirasıyla oldukça yakın ve karmaşık ilişkiler içinde şekillenir. Genel anlamda eğitim davranışların bilinçli bir biçimde geliştirilmesi ya da değiştirilmesi demektir. Bu değişikliğin yönü, içeriği ve yönetimi, kişiyi çevreleyen toplumsal ve ekonomik koşullara, içinde yaşanan kültür ve değer yargılarına, ülkedeki insan haklarının ve eğitim bilimlerinin gelişmişliğine bağlıdır.

İnsan yaşamı için vazgeçilmez unsurlardan biri olan eğitimin pekiyi bir durum sergilemediği Bismil ilçesinde nüfusun %31'i okuryazar değildir. Okuryazar olmayan nüfusun %72'sini de kadın nüfus oluşturmaktadır. Son yıllarda ülke genelinde gerçekleştirilen çeşitli kampanyalarında etkisiyle, okullaşma oranında bir artış olmasına rağmen, halen ilçede okulu olmayan 15 köy vardır. Bu okulu olmayan köylerdeki öğrenciler servis araçları ile başka köylerdeki okullara götürülmekte ve orada eğitim ve öğretim hizmeti görmektedirler (Harita 47).

---

[300] http://tr.wikipedia.org/wiki/Tart%C4%B1%C5%9Fma:E%C4%9Fitim, bilgilenme tarihi: 18.07.2007

[301] N. Çabuk, 2002; Kırda Kız Çocuklarının Eğitimdeki Eşitsizliği (Güneydoğu Örneği), Sayfa: 11, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara

Bismil yöresi gibi ulaşım ağının gelişmesine engel olacak herhangi bir doğal engelin olmadığı, iklim koşullarının da sert veya insan hayatını ciddi anlamda etkileyebilecek bir yapı göstermemesi Bismil için büyük bir avantajdır. Bu durumu değerlendirmek ve ilçede okuryazar oranını istenilen düzeye getirmek de hükümet ve ilçe idari birimindeki yetkililer ile diğer sorumlulara aittir.

4.2.6.2. Sağlık

Sağlık; bedenen, ruhen, sosyal yönden organizmanın tam iyilik halidir. Yaşayan bir organizmada sağlık, organizmanın dengede olduğu bir durum olarak tanımlanabilir. Bu dengeli durumda organizmaya giren ve organizmadan çıkan madde ve enerji miktarı (organizmanın normal büyüme sürecinde kullanılan madde gözardı edildiğinde) yaklaşık olarak eşittir ve organizmanın hayatta kalma beklentisi vardır[302]. Sağlıklı yaşam koşullarının olmadığı ortamlarda hastalıklar artar ve ortalama yaşam süresi azalmaktadır.

Bismil ilçe merkezinin kurulu bulunduğu Dicle nehri baseninde, hem idari hem de yerel yönetimlere ait hizmet düzeyi pek gelişkin olmadığından, özellikle de alt ve üst yapı kaynaklı aksamalara bağlı olarak çeşitli hastalıkların oluşmasına ve toplum sağlığını tehdit eden riskler vardır. Bu riskleri bertaraf etmenin dışında vuku bulan hastalara sağlık vermek amacıyla ilçede çeşitli sağlık kuruluşları vardır. Bunlar; il sağlık müdürlüğüne bağlı olan ve ilçe sağlık grup başkanlığı tarafından sevk ve idare edilen bir devlet hastanesi ve üç sağlık ocağı dışlında, kırsal alanlarda da sağlık hizmeti veren sağlık ocakları ve bu sağlık ocaklarına bağlı sağlık evleri bulunmaktadır.

Bunlar; Salat (Sinan ve Mirzabey sağlık evi), Tepe (Ahmetli ve Harmanlı sağlık evi), Ambar, Kağıtlı (Karangöz ve Akçay sağlık evi) ve Çöltepe (Belli sağlık evi) sağlık ocakları ve bu sağlık ocaklarına bağlı yedi sağlık evi bulunmaktadır. Tüm bu sağlık kuruluşlarının ilaç hizmetlerini de ilçedeki eczaneler karşılamaktadır. resmi verilere göre ilçe merkezinde 16 (on altı) eczane bulunmaktadır.

[302] http://tr.wikipedia.org/wiki/:Eğitim, güncelleme tarihi: 18.07.2007

Harita 47 : Bismil ilçesinde Eğitim, Sağlık ve Sanayi fonksiyonlarının coğrafi dağılışı

4.2.6.3. Ulaştırma ve İletişim

Kara, su, hava ve demiryollarında yapılan her türlü yük ve yolcu taşımacılığına ulaştırma, bilgi alış verişi veya haberleşmeyle ilgili faaliyetlere de iletişim denir. Gerek ulaştırma, gerekse iletişim günlük hayat akışı içerisinde her türlü sosyal ve ekonomik faaliyetin işlemesinde etkili olan katalizör özellikli faaliyetler olup, ekonomik faaliyet türü olarak hizmet sektörü içinde yer almaktadır. İlk bakışta eş anlamlıymış gibi görünen ulaşım ve ulaştırma sözcüklerinin ifade ettikleri eylemler birbirinden farklıdır. Ulaşım, bir yerden bir yere gidiş geliş yanı bir yere ulaşmak eylemini belirttiği halde; ulaştırma, yollar ve nakil vasıtaları aracılığıyla gerçekleştirilen, ekonomik yönü ağır basan taşımacılığı ifade etmektedir[303]. Dolaysıyla; yeryüzündeki ulaşım faaliyetlerini, insan ile doğal ortam arasındaki etkileşimleri, beşeri faaliyetler kapsamında ve doğal ortam koşulları ile ilişkilendirerek hizmet ve mal akışını konu alan ulaştırma coğrafyası içinde ele alınmaktadır.

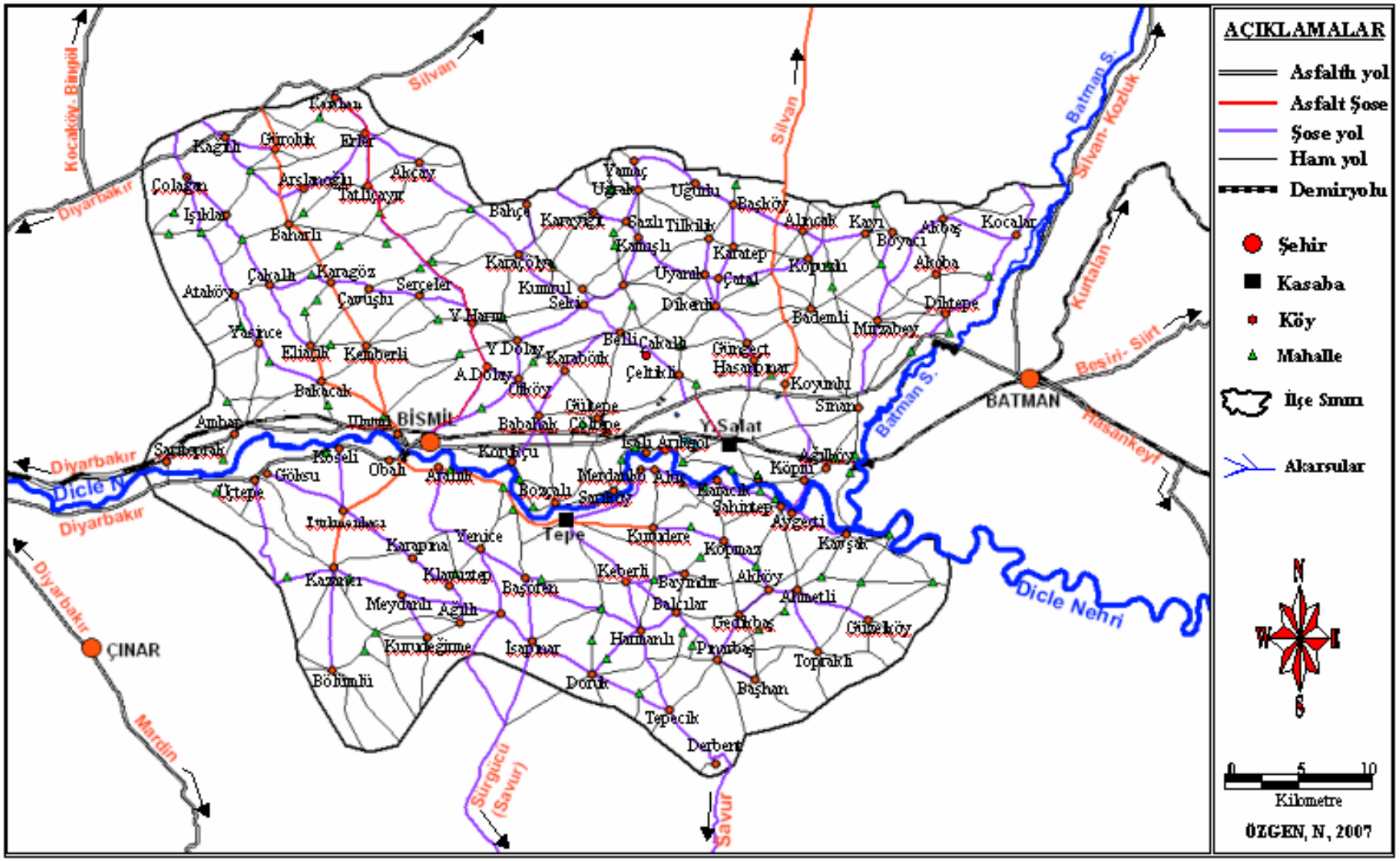
Tümertekin'e göre[304] ekonomik coğrafyanın önemli bir kolunu oluşturan ulaşım ve haberleşme faaliyetlerini kısaca, bir şeyin bulunduğu yerden başka bir yere nakledilmesi olarak düşünebiliriz. Fazla olduğu yerden eksikliği hissedilen yerlere taşınan malların bu hareket sırasında değerlerinin artmasına neden olan "ulaşım" ya da fikirlerin taşınmasına yardımcı olan "haberleşme" sanayi ve ticaret gibi bir üretim şeklidir. Bismil ilçesinde reliyef koşullarının sade olması, başka bir değişle arazinin engebeli olmamasından dolayı ulaşım hizmetlerini engelleyen herhangi bir doğal engel(ler) pek bulunmamaktadır (Harita 48).

İlçenin tüm yerleşim üniteleri ile araç yolu bulunmasına rağmen, yolların nitelikli olmaması nedeniyle yağışlı dönemlerde bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Toplam 203 yerleşim ünitesinin (1 şehir, 2 Kasaba, 109 köy ve 90 kırsal mahalle) bulunduğu Bismil ilçesinde asfaltlı yol oldukça düşük orandadır. Köy ve bağlı kırsal mahallelerin yolları çoğunlukla ham toprak olduğu için yağışlı dönemlerde çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır.

---

[303] A. Özçağlar, 2003; Coğrafyaya Giriş. Hilmi Usta Yayıncılık. Sayfa: 159, Ankara

[304] E. Tümertekin, 1987, Ulaşım coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Yayınları. No: 2053, Coğrafya Enst. Yay. No: 85, sayfa. 1, İstanbul

Harita 48 : Bismil ilçesinin ulaştırma haritası

Yarım yüzyıldan fazla bir zaman dilimi boyunca İstanbul- Diyarbakır (Bismil) ve Kurtalan arasında hizmet veren Kurtalan ekspresi, yörenin gelişimi üzerinde herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Ulaştırma fonksiyonu oldukça zayıf olan bu demiryolu Bismil veya geçtiği yerleşim ünitelerine önemli bir katkı sunmamaktadır.

Nüfusu, 120 bini aşan Bismil ilçesinde; sosyoekonomik faaliyetlerin gerekliliği bakımından çevre il, ilçe ve diğer yerleşim üniteleri ile çeşitli alışveriş faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bismil ilçesinde ekonomik yapının direği olan ticaret ve pazarlama faaliyetlerinin en yaygın yapıldığı ve etkileşim halinde bulunulan yerleşim ünitesi, idari olarak bağlı bulunduğu Diyarbakır ilinin merkez ilçesi (Diyarbakır şehri)'dir. İkinci sırada ise Batman şehri gelmektedir.

Bismil ilçesindeki ticaret ve pazarlama fonksiyonunu etkileyen bir diğer etmen ise Diyarbakır – Bismil ve Bismil- Batman arasında çalışan yolcu ve diğer ulaştırma hizmetlerini sağlayan araçlardır. Bu il merkezleri ile Bismil arasındaki ulaşımı sağlayan yolcu taşıma araçlarının (minibüs ve midibüs) sayısı günlük 35- 40 arasında değişmektedir. Dolaysıyla günde ortalama 500- 600 insan Bismil ilçesinde Diyarbakır ve Batman arasında yolculuk etmektedir. Bu durum ulaştırma fonksiyonunun yöre ticareti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

İlçede haber ve iletişimi sağlayan iki yerel radyo ve üç haftalık gazetenin yanı sıra ilçenin genelinde hizmet verebilen üç GSM operatörü de mevcuttur. Yöredeki haber ve kültür faaliyetlerini yöre insanına duyuran bu haber ve iletişim araçları sosyal yaşamda önemli bir etkiye sahiptirler.

4.2.6.4. Ticaret ve Pazarlama

İlkel yaşamda elde bulunan malların takas edilmesiyle başlayan ticari faaliyetler, paranın icadıyla daha da hızlanmıştır. Ticaret toplumları birbirine yaklaştıran, üretimi ve değişimi zorunlu kılan bir faaliyet olmuştur. Böylece uygarlığın gelişimini sağlayan ticari faaliyetler hemen her toplumda içinde bulunulan koşullara göre farklılıklar göstererek gelişmiştir[305].

[305] R. Oban (Çakıcıoğlu), 2006; İzmir'in Eski Kentsel Dokusunun Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bil. Enst., Syf: 121, Basılmamış Doktora tezi. İzmir

İhtiyaç fazlası mal veya ürünlerin satılması, buna karşılık gerekli olanların satın alınması anlamına gelen ticari faaliyetler, Bismil yöresinde bazı dönemlerde canlılık kazanırken bazı dönemlerde ise sakin bir durum göstermektedir. Bu yapı çoğunlukla ticari faaliyetlerin trendini etkileyen tarım sektörü ile ilgili bir durumdur.

Hasat mevsiminin başladığı mayıs ayından itibaren, Bismil yöresinde tahıl ürünlerinin çeşitli varyasyonlarını içine alan ticari faaliyetler hız kazanmaya başlar. Başta buğday ve arpa olmak üzere çeşitli ekim ürünleri (baklagiller dahil) hem dane hem de saman ve küspeleri bazen bölgenin çeşitli yörelerine bazen de bölge dışındaki çeşitli yerleşim birimlerine ihraç edilmektedir.

Yaz sezonunda sulu tarım alanlarında ekimi yapılan tarım ürünlerinin ekimi sırasında da önemli bir hareketlilik yaşanmaktadır. Özellikle pamuğun ekimi ve yetişme koşulları yoğun iş gücü gerektirdiğinden, çapa ve ürün hasadı için yöre dışından da işçiler getirilmektedir. Bu dönemde tıpkı tahıl hasadı alanlarında olduğu gibi sulu tarım alanlarında da tarım makineleri ile yörede yoğun bir tarım faaliyeti yürütülmektedir.

Sonbahar mevsiminde pamuk tarımının hasat döneminin başlamasıyla Bismil yöresinde pamuk toplayan işçiler binlerle ifade edilecek sayıya ulaşmaktadır. Özellikle geç ekimi yapılmış veya hasadı geciken pamuğun yağışa maruz kalmaması için büyük çaba sarf edildiğinden, kısıtlı bir zaman diliminde yoğun bir işgücü oluşmaktadır. Pamuğun toplanması, yük veya taşıma araçları ile fabrika ve atölyelere ulaştırılması Bismil yöresinde tarıma dayalı ticaretin en popüler bölümlerindendir.

Bismil ilçesinde tarımsal faaliyetlerin yaygın olmasından ötürü bu ürünlerin taşınması veya başka bir değişle, yük taşıma araçlarının ve dolaysıyla da ulaştırma faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Çok sayıda ağır tonajlı yük taşıma araçlarının (özellikle kamyon) bulunduğu Bismil ilçesinde yurt dışına ve özellikle de Irak ve İran gibi enerji hammaddesi bakımından zengin olan ülkelere çeşitli mal ve dolaysıyla da hizmet taşımaktadırlar. Bismil ilçesinde özellikle traktör ve kamyon sayısının yüksek oranda olmasının gerekçesi de yukarıda açıklandığı nedenlerin yanı sıra tarım alanlarının sosyo ekonomik kültüre yansıması olarak açıklanabilir.

Bismil şehrinde yer alan önemli ticaret alanlarından biri de finans ticaret fonksiyonlu kuruluşlarıdır. İlçede yer alan banka ve alışveriş mekanları bunlardandır. Giyim veya konfeksiyon mağazaları, kahvehaneler, kırtasiye, restorant, manifatura,

gıda, mobilya ve beyaz eşya gibi pek çok ticari mekanlar, yörenin kapsamlı ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliklere sahiptir. Dolaysıyla Bismil şehri, ilçe idari sınırları dahilinde yer alan hemen hemen tüm yerleşim ünitelerinin ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayabilecek düzeyde ve yeterlilikte ve dolaysıyla bu kırsal üniteler için bir cazibe merkezi durumundadır.

4.2.6.5. İdari Hizmetler

Hizmetlerin verimli bir şekilde devalılığını sürdürmek amacıyla, ülke topraklarının belirlenmiş yasalara bağlı kalarak sistemli bir şekilde kontrol altında tutulması veya denetlenmesiyle ilgili beşeri faaliyetlerin bütününe idari (yönetsel) faaliyetler denir. Ülke alanları içindeki her türlü idari faaliyetin coğrafi şartlara olan bağımlılığının ortaya çıkarılması gündeme geldiğinde, idari coğrafya devreye girmektedir[306]. İçişleri bakanlığı tarafından atanan ve mülki idare amiri kaymakam olan ilçenin çeşitli birim ve düzeydeki alt idari üniteleri bulunmaktadır. Yerel yönetimlerden farklı olarak seçimle değil, atanma yoluyla işbaşına gelen bu mülki idare amirleri ile seçimle işbaşına gelen belediye başkanları arasında, zaman zaman yetki ve ilgi alanları ile ilgili sorunlar oluşabilmektedir.

4.2.6.5.1. Kaymakamlık

Bir veya birden fazla bucak alanından oluşan ve merkezden atanmış kaymakamlar tarafından yönetilen mülki idare alanlarına ilçe denilmektedir. Bir ilçenin yönetim merkezliğini üstlenmiş kasaba veya şehir özellikli yerleşmelere ilçe merkezi ünvanı verilmektedir. İdari ünite olarak ilçe statüsünde yer alan Bismil ilçesinde içişleri bakanlığı tarafında atanan kaymakam tarafından yönetilmektedir. İlçedeki tüm resmi hizmetlerin amiri olarak kaymakam görev yapmaktadır.

TÜİK ve DPT ile ilgili bülten ve diğer çalışmalarda Bismil ilçesinde Tepe ve Yukarı Salat bucak merkezleri olarak tanımlanmaktadırlar. Ancak bu idari üniteyi yöneten Bucak müdürleri yoktur.

İlçe sınırları dahilinde yer alan tüm yerleşim ünitelerindeki eğitim, sağlık, haberleşme, yol, su (belediye hizmet alanları hariç), elektrik ve benzeri hizmetlerin yürütülmesinde, en yetkili mercidir. 1936 yılında ilçe statüsü kazanan Bismil ilçesinde hem yerel hem de merkezi yönetime bağlı mercilerin yeterli finansmanların

[306] A. Özçağlar, 2003; Coğrafyaya Giriş. Hilmi Usta Yayıncılık. Sayfa: 111, Ankara

bulunmaması veya ekonomik güçlüklerden dolayı, ilçeye istenilen düzeyde hizmet verdikleri söz konusu değildir. Köy yollarının büyük çoğunluğunun ham toprak olması, hemen hemen tüm köylerin alt yapı hizmetlerinin yok denilecek kadar düşük seviyelerde olmasının yanı sıra şebeke sularının yeterli derecede olmaması ve çevrenin korunması hususunda yeterli bilinç ve hizmetlerin pek işlerlik kazanmadığı Bismil ilçesinde, kentsel gelişim sağlıklı bir büyüme göstermemektedir.

4.2.6.5.2. Belediyeler

Bir şehir veya ilçenin temizlik, aydınlatma, su elektrik gibi ortak ihtiyaçlarını ve hizmetlerini gören örgüttür. Nüfusu belli bir sayının üstünde olan yerlerde kurulan yerel yönetimlerdir. Beldenin sorunlarını çözmek ve bazı hizmetleri karşılamak amacıyla, belde halkının oylarıyla seçilen yöneticilerin görev yaptığı, tüzel kişiliği olan örgütlerdir. İlk olarak Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Derebeyin baskılarına karşı haklarını ve çıkarlarını korumak isteyen kent halkı (esnaf, zanaatkar ve tüccarlar) kurduğu Lonca örgütleri aracılığıyla kendilerinin ve kentlerinin özgürlüklerini senyörlerden almışlardır. Ortaya çıkan özgür kentlerin yönetim sorununu çözebilmek için, belediyeler oluşturulmuştur[307].

Belediyeler yerel yönetim birimleri içerisinde özel bir öneme sahip olan kuruluşlardır. Günümüzde nüfusun önemli bir bölümü belediye sınırları içerisinde yaşamaktadır. Bu nedenle yerel halkın beklentilerine cevap veren en yakın idari hizmet birimi belediyeler olmaktadır.

Bismil belediyesi, Bismil şehrinde yaşayan/ ikamet eden 60 binden fazla nüfusa çeşitli hizmetler sunmaktadır. Şehir alt yapı çalışmaları, temizlik, çevre, yol, su, kanalizasyon, aydınlatma, imar planlarının hazırlanması ve benzeri hizmetlerin yanı sıra kültürel faaliyetlerin yürütülmesinde de etkili bir şekilde hizmet vermektedir.

Bismil ilçesinde Tepe ve Yukarı Salat kasabaları ile Ambar köyünde de belediye hizmeti veren belediye örgütleri vardır. Bu belediyelerin hizmet olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle yerleşim ünitelerine gerekli hizmeti veremedikleri, dolaysıyla Türkiye'nin genelinde olduğu gibi belediyelerin bir hizmet kurumu olmaktan ziyade, istihdam alanları olarak kullanılması oldukça yaygın bir durumdur.

[307] http://tr.wikipedia.org/wiki/Belediye, güncelleme tarihi 17.07.2007

4.2.6.5.3. Muhtarlıklar

Belirli bir idari sınırı bulunan ve bu sınırlar içerisinde yer alan sürekli ve dönemlik kır yerleşmeleriyle ekonomik faaliyet sahalarından oluşan, nüfusu 2000'den az veya fazla, hammadde üretimiyle ilgili (çoğunlukla tarım- hayvancılık) faaliyetlerinin egemen olduğu ve seçilerek görev başına gelen muhtar ile ihtiyar heyetinin yönettiği ülkemizin en küçük idari alanlarına köy denilmektedir[308].

Köy idari sınırları içerisinde birden fazla yerleşim alanı varsa ise bunlara çok yerleşmeli köy denilmektedir. Dolaysıyla mahalleli köy statüsüne sahip olan bu köylerdeki her mahallenin bir muhtarı bulunmaktadır. Köy ve kentlerdeki en küçük idari yapıyı yürüten ve seçimle işbaşına gelenlere muhtar denilmektedir. Köy veya mahalle muhtarlarının idari alanlarına ise muhtarlık denilmektedir.

Bismil ilçesinde 109 köy 2 kasaba (Tepe ve Yukarı Salat) ve bunlara bağlı 90 mahalle bulunmaktadır. Çok yerleşmeli 60 köye bağlı olan bu 90 mahallenin çoğu ayrı bir muhtarlık olarak değil de bağlı olduğu köy muhtarlığı tarafından yönetilmektedir. Bu durum hizmetlerin yürütülmesinde çeşitli aksaklıklara neden olmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi en küçük idari ünite köydür ve seçimle gelen muhtarlar tarafından yönetilmektedir. Köy idare heyetinin yanı sıra büyük yerleşim ünitelerindeki mahalle muhtarlıklarını da belirtmekte fayda vardır. Bismil ilçe merkezinde 13 mahalle ve dolaysıyla bu sayıda muhtarlık idare alanı vardır. Yine Tepe ve Y. Salat kasabalarında da toplam sekiz mahalle/ muhtarlık idare alanı vardır.

4.2.6.6. Güvenlik

Güvenlik; kişi, kurum ya da kuruluşların içeriden veya dışarıdan gelebilecek tehdit, taciz, sabotaj, yangın gibi olaylara karşı alınacak tedbirler zincirine denir. Asker, Polis, İtfaiye, Zabıta ve Sigortacılık başlıca güvenlik türleri olup; görev ve etki alanları şunlardır.

- **Fiziki güvenlik**: Fiziksel güvenlik saldırganların bir tesise, kaynağa veya fiziksel bilgiye ulaşmalarını engellemek veya caydırmak amaçlı alınan önlemlerdir.

[308] A. Özçağlar, 2003; Coğrafyaya Giriş. Hilmi Usta Yayıncılık. Sayfa: 113, Ankara

- **Bilgi (İstihbarat) güvenliği**: Bilgi güvenliği yazılı, sözlü veya elektronik ortamdaki bilginin korunması ve doğru bilginin, doğru zamanda, doğru kişiye ulaştırılmasıyla ilgilenir.
- **Bilişim güvenliği**: Bilişim aygıtlarının kullanımından doğabilecek riskleri ve tehlikeleri inceleyen bilişim teknolojisi dalıdır.
- **İnsan güvenliği**: Ulusal güvenlik, Egemenlik ve İnsan hakları alanında ortaya çıkan kavramsal bir sorunu belirten uluslararası ilişkiler terimidir.
- **Gıda güvenliği**: İki kavramı belirtmektedir.
    a- Uluslararası ilişkiler alanında insanların açlık veya kıtlık durumunda bulunmamasını belirtir.
    b- Yiyeceklerin üretim aşamasından son tüketiciye ulaşmasına kadar geçen sürede gıdanın insan sağlığına uygun şartlarda üretim, depolama, paketleme ve taşımasının yapılmasıdır[309].

Bismil ilçesinde güvenlik hizmet birimleri; asker, polis, itfaiye, zabıta ve sigorta şirketleri tarafından yürütülmektedir. İlçede jandarma bölüğü ve Salat, Tepe, Ambar ve Ahmetli gibi köylerde de karakol bulunmaktadır. İlçe genelinde ve özellikle bağlı köylerde jandarma, ilçe merkezinde (ilçe emniyet müdürlüğü) ise asayişin korunmasında polis güvenlik birimleri yetkilidir. Yangın ve çeşitli kurtarma operasyonlarında ise itfaiye birimi belediye hizmet birimi olarak görev yapmaktadır.

İlçedeki üretim, tüketim ve gıda sektörü ile ilgili işletmelerin sağlık koşullarına uygun olup olmadıklarını denetleyen ilçe çevre sağlık ekipleri tarafından kontrol edilmektedir. İlçe sağlık müdürlüğü bünyesindeki bu ekipler, halk/ kamu sağlığı için ilgili gerekli işlemleri yürütmektedirler.

Belediye hizmet alanı içindeki Pazar, alışveriş ve kısmen de trafik konuları ile ilgili yetkili olan birimlerden biri de zabıta ekipmanıdır. Belediye hizmet idaresine bağlı olan bu birim; özellikle ulaşımın aksatılmasına neden olan haftalık pazar ve alışveriş birimlerinde düzenleme ve koordine etme görevini yürütmektedirler.

İlçede yürütülen güvenlik hizmetlerden biri diğeri ise sigortacılıktır. Sigortayı, risklerin gerçekleşmesi sonucu doğabilecek zararları gidermek için kullanılan mali araç olarak tanımlamak mümkündür. Sigorta sözleşmesi, (sigorta yapılması için hukuken gerekli sözleşme) ve sigorta şirketi (sigorta işlerinin

[309] http://tr.wikipedia.org/wiki/Turizm, güncelleme tarihi: 17.07.2007

yönetilmesi, işletilmesi, satışı ile ilgilenen şirket) ile ilgili işlerin ve yükümlülüklerin yürütülmesine ise sigortacılık denir.

İnsanların tüm varlık ve girişimleri risk (riziko) adı verilen belirsizliklerin tehdidi altındadır. Sigorta, risklerin gerçekleşmesi halinde doğan zararı karşılar, böylece geleceğin maddi açıdan belirli hale gelmesini sağlar. Sigorta kişi ve kurumlara güven sağlar, böylece geleceğin planlanmasını mümkün kılar, girişimciliği teşvik eder.

Sigorta, temelde, benzer riske maruz kalan kişilerin (*sigortalılar*) maddi güçlerini birleştirerek yardımlaşmasıdır. Sigorta şirketlerinin işlevi, bu kişilerin birbirlerini bulmasını ve gerçekleşen zararların giderilmesini organize etmektir. Özellikle araç, mesken, bankacılık ve diğer çeşitli hizmet birimlerinin çeşitli risklere karşı korunması ve yaşamsal fonksiyonların güvenilir bir şekilde yürütülmesi için aracı kurum olarak sigorta şirketleri devreye girmektedir.

Bismil ilçesinde resmi ve özel olmak üzere çeşitli sigorta kuruluşları vardır. Sigorta hizmetlerinin en yaygın olduğu trafik, finans kuruluşları, fabrikalar, küçük ve orta boy endüstriyel işletmeler gibi alanlarda yaşamsal faktörlerin güvencesi olarak etkin bir şekilde kullanılmaktadır[310].

4.2.6.7. Turizm ve Rekreasyon

Turizm; dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye gezmen çekmek için alınan iktisadi, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümüdür. Turistik gezi, insanların sadece bir yerden bir yere gitmesi değil kültürel, iktisadi ve toplumsal olarak da iletişim içinde olmalarıdır. Turizm sayesinde insanlar hem diğer ülkelerin güzelliklerini görmüş bilgi edinmiş olurlar hem de gittikleri ülkeye gördükleri yerler karşılığından para kazandırırlar. Yani turizm ziyaret edilen ülkenin ekonomisine de çokça katkı sağlar.

Turizm sözcüğü ilkin XIX. yüzyılda bazı İngilizlerin Avrupa'ya yaptığı yolculuklar için kullanılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra bu eylem, dünya çapında yaygınlık kazanınca, turizm sözcüğü de dilden düşmez olmuştur. Eskiden yalnız zengin ve aylak kimselerin yaptığı bu geziler, ulaşım kolaylıklarının sürekli olarak gelişmesi (hız, konfor, güvenlik... vb) ve kısa zamanda herkesin tatil yapmasını sağlayan toplumsal gelişmeler (oteller, moteller, kampingler, tatil köyleri

[310] http://tr.wikipedia.org/wiki/Turizm

vb) sonucunda gittikçe çoğalmıştır[311]. Turistlerin barınmaları, eğlenip dinlenmeleri için yapılan oteller, moteller, pansiyonlar, plajlar, lokanta ve gazinolar, kampingler, eğlence yerleri, spor ve avcılık tesisleri, kaplıcalar, hep birer turizm kurum veya kuruluşudur. Bu kurumların sayısı, konforu, personelinin güler yüzlülüğü, buralara ulaşım kolaylığı turist akımını arttırır. Turizmi arttıran bir başka bir etmen de tarihi anıtların çokluğudur. Eski kent harabeleri, ünlü anıtlar (camiler, kiliseler, açık hava tiyatroları, müzeler vb...) her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Bunların yan ısıra doğa güzellikleri de önemli bir ilgi kaynağıdır[312].

Bismil ilçesinde zengin tarihi yapı ve arkeolojik doku, yörenin en önemli turizm ünitelerindendir. Dicle nehri vadisi ve yakın çevresinde, on bin yıldan daha uzun bir dönemden günümüze kadar kurulan binlerce yerleşim ünitesi içerisinde insanlık tarihi açısından arkeolojik değeri çok yüksek olanları bir hayli fazladır. Son yıllarda birkaç höyükte yapılan kazı çalışmalarında tarihe ışık tutacak önemli bilgi ve bulgulara rastlanılmıştır. Bu höyüklerin alansal dağılışları tek tek tespit edilerek belirli bir planlama dâhilinde turizme açılması, yörenin ve bölgenin turizm sektörünü canlandıracağı muhakkaktır.

Bismil ilçesinin güneydoğusunda, Hasankeyf ilçesine doğru yükselim gösteren Gercüş kıvrım zonunun (Mardin eşiğinin devamı), Bismil ilçesi sınırına yakın alanlarda, özellikle de Dicle nehri vadisi boyunca yoğun mağara oluşumları vardır. Bu mağaraların gerekli düzenleme ve planlamaya tabii tutularak, yörenin ve dolaysıyla bölgenin turizm aktivitelerini geliştirmek mümkündür. Bismil ilçesinin güneybatısında ve Dicle nehrinin Gercüş antiklinalini yardığı dar ve derin vadi sistemine sınırı olan Güzelköy'den Hasankeyf ilçe merkezi ve hatta daha güneye (özellikle Dicle nehri vadisi boyunca) kadar devam eden bu mağaralar günümüzde çeşitli ekonomik ve barınma faaliyetleri için kullanılmaktadır. Bu doğa harikası mağaraların turizm faaliyetleri doğrultusunda değerlendirilmeye alınması yöre turizmi için önemli gelir sağlayacağı düşünülmektedir. Sıcak ve kavurucu geçen yaz mevsiminde, dinlenmek ve eğlenmek için Dicle nehri ve Batman suyu boyunca inşa edilen çardaklara akın eden yöre insanı için bu yapılar önemli rekreasyon alanıdırlar.

[311] http://tr.wikipedia.org/wiki/Turizm, bilgi edinme tarihi: 17.07.2007

[312] age

5. BÖLÜM

5. COĞRAFİ PLANLAMAYA YÖNELİK KARAR GELİŞTİRME

Planlama, kentsel ve kırsal alanlarda arazi kullanımının mekansal analiz ve düzenlemeye dayalı, başka bir deyişle; bütün fiziksel yapının, toplumsal dinamiklerle olan karşılıklı etkileşimlerinin sürdürülebilir bir yapılanma süreci olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca yerleşim ünitelerinin bölge ve yöre içindeki konumlarının araştırılarak, farklı disiplinlerden elde edilen bilgiler ışığında yaratıcı yaklaşım ve gözlem yapma, sorunları tanımlama, sentezleme- inceleme yetenekleriyle tanımlanmış bilgi edinme, üretme ve uygulama profili oluşturma çabasıdır. Dolayısıyla, planlama, başta sosyal bilimler olmak üzere çok sayıda farklı disiplinin sentezini gerektiren interdisipliner bir oluşumdur.

Yeryüzünün bütününde veya bir kısmındaki doğal ve beşeri kaynakların tümünü, kalkınmanın temel aracı sayarak, bunlardan en verimli şekilde nasıl yararlanabileceğini tespit etmek ve uygulamaya geçirmek amacıyla yapılan yönlendirici coğrafi çalışmaların bütünü planlama coğrafyasının kapsamındadır. Planlama coğrafyasında, planlamaya esas olan alanların coğrafi bakımdan niteliği, kapsamı ve sınırları; ele alınacak konu veya konuların alanla ilişkili olarak analizinin yapılması, planlamada uygulanacak coğrafi yöntem ve teknikler; hazırlanan planın uygulanabilirlik süresinin tespit edilmesi bakımından, büyük önem taşımaktadır. Bir alanın planlama coğrafyası bakımından etüdünün yapılabilmesi için geçmişle ilişkili olarak bugünkü coğrafi potansiyelinin ortaya çıkarılması gerekmektedir[313].

Bismil ilçesinde morfografik yapı ve iklim şartları başta olmak üzere, doğal ortam koşullarının binlerce yıldan günümüze kadar, tarımsal faaliyetlere ve dolayısıyla yerleşmeye uygun olması, yöre coğrafyasında planlamanın gerekliliğini ve önemini bir kat daha arttırmıştır.

İdari ünite olarak, Diyarbakır iline bağlı olan Bismil ilçesi, yüzölçümü bakımından, bu ile bağlı 14 ilçe arasında 3. sırada yer almaktadır. 1748 $km^{2'}$ lik idari alanı ile Diyarbakır Merkez ve Çınar ilçelerinden sonra en geniş alana sahip olan Bismil ilçesi, barındırdığı nüfus (128.885) ve nüfus yoğunluğu (72,59) bakımından da Diyarbakır ili geneline göre ilk sıralarda yer almaktadır (Tablo 76).

[313] A., Özçağlar, 2003; Coğrafya'ya Giriş. Sayfa: 201. Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara

Bismil ilçesinin arazi varlığının neredeyse tamamına yakını, tarımsal amaçlar için kullanılmakta ve tarımsal kullanıma uygun (yaklaşık % 95) koşullar arz etmektedir. Tarımsal alanların geniş olması, nüfusun bu sektörde istihdam olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, Bismil şehrinde ikamet eden nüfusun % 25'i tarım ile uğraşmakta, %32'si ise toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerle ilgili alanlarda çalışmaktadır. Kasaba özelliği kazanmış iki yerleşim ünitesi olan; Tepe ve Yukarı Salat kasabalarında ise tarımsal faaliyetlerle uğraşan/ geçinen nüfus çok daha yüksek oranlar (%95- 96) göstermektedir. Bu istatistikî veriler, Bismil ilçesinin bir tarım kuşağı/ yöresi olduğunu göstermektedir.

İlçede, yoğun tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlar (köyler), bazı fiziki koşullara göre dağılış göstermektedir. Bu koşulların başında arazinin tarıma elverişlilik durumu ve su varlığı gelmektedir. Daha çok doğal koşulların denetiminde gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetleri ilçede belli kuşaklar halinde uzanış göstermektedir. Önemli ve öncelikli geçim kaynağı olarak sırasıyla "tarım- hayvancılık" olan köyler; Bismil depresyonuna yerleşen Dicle nehri vadisi ve yakın çevresindeki ova alanı ile ilçenin kuzey bölümünü oluşturan Silvan platosu kuşağında yoğunluk kazanmaktadır. Dicle nehri vadisi boyunca yer alan Tepe, Yenice, Şahintepe, Köseli, Obalı, Aygeçti, Göksu, Aralık, Bakacak, Korukçu, İsalı, Arıkgöl, Ağılköy…vb. köyler, öncellikli olarak yoğun tarım ve ikinci planda ise hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü başlıca köy üniteleridir.

Silvan platosuna doğru hayvancılık faaliyetlerinin, tarımsal aktivitelere göre az gelişmiş olmasının nedeni mera alanlarının dar olmasıdır. Yoğun tarım lanlarının uzandığı bu plato kuşağında öncelikli ekonomik faaliyet tarım, ikincisi ise hayvancılıktır. Bismil ilçesine bağlı olan ve Silvan platosunda yer alan Karahan, Akçay, Tatlıçayır, Erler, Kağıtlı, Yamaç, Bahçe, Karaçölya, Başköy, Alıncak, Kayı, Tilkilik, Uğrak, Kamışlı, Karayiğit ve Sazlı gibi köylerde tarımsal faaliyet birinci sırada yer alırken, ikinci sırada ise hayvancılık faaliyetleri ekonomik yapının koşullarını belirlemektedir.

Mardin eşiği platosuna doğru, fiziki koşulların tarım faaliyetlerinden ziyade, hayvancılık için uygun koşullar arz ettiğinden dolayı, bu kuşakta yer alan köylerin en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. İlçenin güneyinde, doğu- batı doğrultulu uzanan Mardin eşiği platosunun kuzey yamaçlarında yer alan Güzelköy, Topraklı,

Başhan, Pınarbaşı, Derbent, Doruk, Tepecik, İsapınar, Doruk, Koğuk, Kurudeğirmen, Meydanlık, Bölümlü, Kazancı…vb köylerde öncellikli ekonomik faaliyet kolunu hayvancılık, ikinci sırada ise tarımsal aktiviteler gelmektedir. Bu durumun gerekçesi; Mardin eşiği platosuna doğru eğim koşullarının artması, tarımsal alanların daralması ve hayvancılık faaliyetleri için uygun vegetasyon formasyonlarının varlığı gelmektedir.

Tarım alanlarının bu kadar geniş yer kaplamasının yanında, tarımla uğraşan nüfusun da çok yüksek oranda olması, Bismil yöresi ile ilgili, öncelikle "tarımsal alan planlaması"nın gerekliliğinin önemini ortaya koymaktadır. Yeterli sermaye, tarımsal bilgi ve teknolojik araç ve gereçlerin pek olmadığı kırsal alanlarda, mevcut doğal yapıdan makro düzeyde yararlanma bilinci de gelişmemektedir. Tüm bu olumsuzluklar çerçevesinde, kırsal alanlardaki arazi kullanımından yeterli ve planlı ölçüde yararlanılmadığı için başta ekonomik düzey olmak üzere, arazinin çeşitli fonksiyonel özelliklerinden verimli bir şekilde yararlanılmamaktadır.

Ekonomileri büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olan bazı kırsal alanlar, dünya genelinde yaşanan hızlı bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişmelerin yeterli oranda yansıma bulmadığı ve bu nedenle yaşama mekânı olarak tercih edilmeyen alanlar haline dönüşmeye başlamıştır. Bu değişim, insanlık için temel ihtiyaçların karşılanmasında etken olan söz konusu faaliyetlerin sürdürülebilir yaşam için büyük rolü olan tarım arazilerinin kullanımını da olumsuz şekilde etkilemiştir[314].

Güneydoğu Anadolu bölgesi ile birlikte Bismil ilçesinde de en çok ekilen bazı tarla ürünleri farklı nedenlere bağlı olarak gelişim ve değişim aşamaları kaydetmiştir. Bu değişimlerin başlıca nedenleri arasında Planlama ve dönemin ekonomik koşullarına "uyum sağlama" olgusu gelmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgede ekilen yegâne tarım ürünü, buğday ve arpaydı. Ekonomik programların geliştirilmesi ve özellikle tarım ve tarım alanları ile ilgili yapılan reformlar, tüm Türkiye'de olduğu gibi Bismil yöresinde de etkisini göstermeye başlamış ve buğday ile arpayı geride/gölgede bırakacak nitelikte ve nicelikte endüstri ürünlerinin (özellikle sulu tarım ürünleri) ekimi hız kazanmıştır.

[314] A., Özçağlar, ve diğ., 2006; Çamlıhemşin İlçesinde Doğal ve Beşeri Kaynak Tespitine Bağlı Olarak Geliştirilen Arazi Kullanım Kararları. Coğrafi bilimler Dergisi, Cilt IV, Sayı: I, Sayfa: 5

İlçe Adı	İlçe Nüfusu (Toplam)	Kapladığı Alan (km^2)	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	700167	2060	339.89
Hani	37818	415	91.13
Silvan	109953	1378	79.79
Bismil	**126885**	**1748**	**72.59**
Kocaköy	15408	264	58.36
Hazro	23971	419	57.21
Ergani	78603	1489	52.79
Çermik	49107	1032	47.58
Eğil	20129	450	44.73
Lice	47021	1083	43.42
Dicle	35503	975	36.41
Çüngüş	17067	489	34.90
Kulp	50487	1601	31.53
Çınar	50589	1952	25.92
Genel Toplam	**1362708**	**15355**	*Genel Ort:* ***88.75***

Tablo 76 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin toplam nüfusları kapladıkları alan (km^2) ve nüfus yoğunlukları **tablosu.**

5.1. GELİŞTİRİLEN ARAZİ KULLANIM KARARLARI

5.1.1. GAP'ın Bismil İlçesinin Sosyoekonomik Yapısına Etkisi

1930 yılından itibaren, ülkenin ekonomik kalkınmasında istenilen hedeflere ulaşılması için özel sektörün yanında devletin de ekonomik alanda daha aktif rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. 1933'den 1950'li yıllara kadar süren dönemde "devletçilik politikası" uygulanarak ekonomik yapı sürdürülmüştür. 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963- 1967) hazırlanmış ve bu dönemde, ülkenin ekonomik kalkınması için özel sektörün bütün yatırımları tek başına yürütemeyeceği ve bu nedenle devletin ekonomik alanda daha etkin bir rol oynaması gerektiği düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Ancak, devlet bunu, özel sektörü engellemeyecek şekilde belirli alanlarda yatırım yaparak gerçekleştirmeliydi. İşte bütün bunların gerçekleştirilmesi ancak planlı bir ekonomik politika ile mümkün olacaktı[315].

Gelişen dünya koşullarına uyum sağlama ve ekonomik özgürlünü elinde bulundurma çabasıyla 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planlarının geliştirildiği Türkiye'de Planlı ekonomik dönem başlamıştır. 1963- 1979 yılları arasında planlanan dört ayrı ekonomik plan ve program çerçevesinde

[315] *http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgeselTürkiye'de Sosyal ve Ekonomik değişmeler; bilgi edinme tarihi: 07.07.2007*

ülkenin çeşitli coğrafi bölge, bölüm ve yörelerindeki sanayi, tarım, ulaşım ve ticaret gibi fonksiyonların geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.

1979- 1983 yılları arasında ise IV. BYKP (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi için atılması gereken adımları içeren bir program oluşturulmuştu. Bu planda yer alan maddelerden ikisi şöyle belirtilmiştir.

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tarım potansiyelinden en üst düzeyde yararlanılması için somut projeler geliştirilerek ve bu amaçla kamu arazisinin kullanımına ilişkin yasal değişiklikler yapılacaktır.
2. Aşağı Fırat Projesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bir gelişme projesi olarak hazırlanmıştır.

Önceleri Aşağı Fırat projesi olarak adlandırılan ve Fırat havzasını içine alan planlama bölgesi, 1978 yılında Dicle havzasının projeye dâhil edilmesi ile GAP adını almıştır. GAP projesi 7'si Fırat havzasında ve 6'sı Dicle havzasında yer alan toplam 13 projeden oluşmaktadır. Bu projelerin tamamlanması öngörülen ve toplam 59 HES (hidroelektrik santrali) ve YAS (yeraltı suyu)'tan oluşmaktadır.

Bismil ilçesinde, tarıma dayalı arazi varlığı geniş bir yer tutmaktadır. Fakat bu tarımsal alanlarda, sulama probleminin yüksek olması, tarıma dayalı ekonomik yapının gelişmesi önündeki en büyük engellerdendir. Dicle havzasında yer alan ve Bismil ilçesindeki, tarım alanlarının suya kavuşturulmasında yararlanılacak olan Batman ve Silvan barajları tam kapasite ile devreye girmeleri halinde ilçedeki tarımsal üretimin önemli derecede artması beklenmektedir. Bu iki barajın yöreye sunacağı olumlu katkının yanı sıra; Ilısu baraj gölünün devreye girmesi halinde ise Bismil ilçesine bağlı altı köy [Köprüköy (Köperi), Şahintepe (Tirşahim), Sarı (Zeri), Karacık, Arıkgöl (Gundiabdi), İsalı (Gundiisa)] ve on kırsal mahalle [Şahinli, Yukarı Ancolin, Aşağı Zilek (Sazlık), Yukarı Zilek (Sazlık), Aşağı Salat, Yukarı Gültepe (Cırıf), Aşağı Gültepe (Cırıf), Kışlak, Aşağı Ancolin] olmak üzere toplam on altı (16) yerleşim ünitesi ve bu ünitelere bağlı arazi varlığının büyük bir kısmı sular altında kalacaktır.

GAP projesinin tam anlamıyla faaliyete geçmesi halinde bölgedeki tarım ürünlerinden elde edilen verim katlanarak artacaktır. Endüstriyel ürünlerin ekimi artacak, bunların işleneceği sanayi birimleri kurulacak ve entegre tesislerin artmasıyla işsizliğin de azalması sağlanacaktır. Dolayısıyla; henüz % 50'si ancak tamamlanan bu projenin tam kapasite ile devreye girmesi ulusal bir seferberlik olarak kabul edilmeli ve bölgesel kalkınmışlık farkının azaltılması, göçlerin durdurulması, ekonomik durumun iyileştirilmesi ile "gelişmiş bölge" koşulları oluşturulmalıdır.

GAP kapsamında inşa edilen veya planlama aşamasında olan barajların devreye girmesi halinde Bismil ilçesindeki arazi varlığının büyük bir kısmı suya kavuşacak ve böylelikle tarıma dayalı endüstriyel faaliyetlerin gelişimi hız kazanacaktır. Dicle havzasında yer alan ve Bismil ilçesi topraklarını (Mirzabey, Koyunlu, Sinan, Yukarı Salat vb) da sulayan Batman barajı, ilçe topraklarının az bir kısmını sulamaktadır. Fakat Silvan barajının devreye girmesi halinde, Silvan ilçesi ile Diyarbakır merkez ilçe arasında kalan ve Bismil ilçe topraklarının yarısından fazlasını oluşturan Silvan Platosu toprakları tamamen suya kavuşacaktır. Böylece binlerce yıldan beri kuru tarım kültürünün süregeldiği bu topraklar suya kavuşacak ve önemli derecede artı ürün sağlanarak, ticaretin ve Dolayısıyla ekonomik yapının gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Güneydoğu Anadolu bölgesi kapladığı alan bakımından, Türkiye'nin en küçük coğrafi bölgesi (%7.5) olmasına rağmen, tarla tarımı (ekili) bakımından ise İç Anadolu bölgesinden sonra en geniş ekili alana sahip ikinci (% 15) coğrafi bölgesidir (Grafik 1). Dolayısıyla, doğal ortam şartları bakımından ve özellikle de reliyef ve iklim nitelikleri bakımından, tarım faaliyetlerine uygun koşullar arz eden Güneydoğu Anadolu bölgesi, ülke tarımının önemli havzalarındandır.

Bölge genelinde ise Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri, kapladıkları tarımsal alan bakımından uzak ara fark ile ilk iki sırayı paylaşmaktadırlar. GAP kapsamında en geniş planlama ve proje hizmeti gören il Şanlı Urfa olmuştur. Tarım alanlarının geniş yer kaplaması ve Fırat nehrinin varlığı bu planlamaların başlıca gerekçelerindendir. Dicle bölümünde ise GAP çerçevesinde en çok planlama hizmeti sunulan il

Diyarbakır olmuştur. Bu ildeki reliyef koşullarının büyük çoğunluğunun tarımsal faaliyetlere uygun olması (Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağında yer alan ilçeler hariç) ve Dicle nehrinin bu il sınırları içerisinde yer alması bu planlamaların başlıca gerekçelerindendir (Tablo 77, Grafik 78).

Bölgesel kalkınmayı hedefleyen Güneydoğu Anadolu Projesi; çok yönlü bir iyileştirme ve geliştirme programı olmasına rağmen, genellikle tarıma dayalı bir ekonomik planlama programı olarak bilinmektedir. Oysa GAP'ın temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkânlarını artırmaktadır. Ayrıca, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir büyüme anlayışı ile ele alınan bölgesel bir kalkınma projesidir. Güneydoğu Anadolu bölgesindeki dokuz ili kapsayan projenin temel niteliklerinden biri de tarımsal üretimin artırılması ve ihracata dayalı tarım reformunun gerçekleştirilmesidir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, GAP kapsamında en büyük planlama hizmetinin verildiği ve başta tarım olmak üzere çeşitli ekonomik fonksiyonların hayata geçirilmeye çalışıldığı illerin sırasıyla Şanlıurfa ve Diyarbakır olduğu daha önce belirtilmişti. Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan Diyarbakır şehri hem fonksiyonel özellikleri bakımından hem de ekili tarım alanları bakımından bölümün en geniş arazi varlığına sahip ilidir.

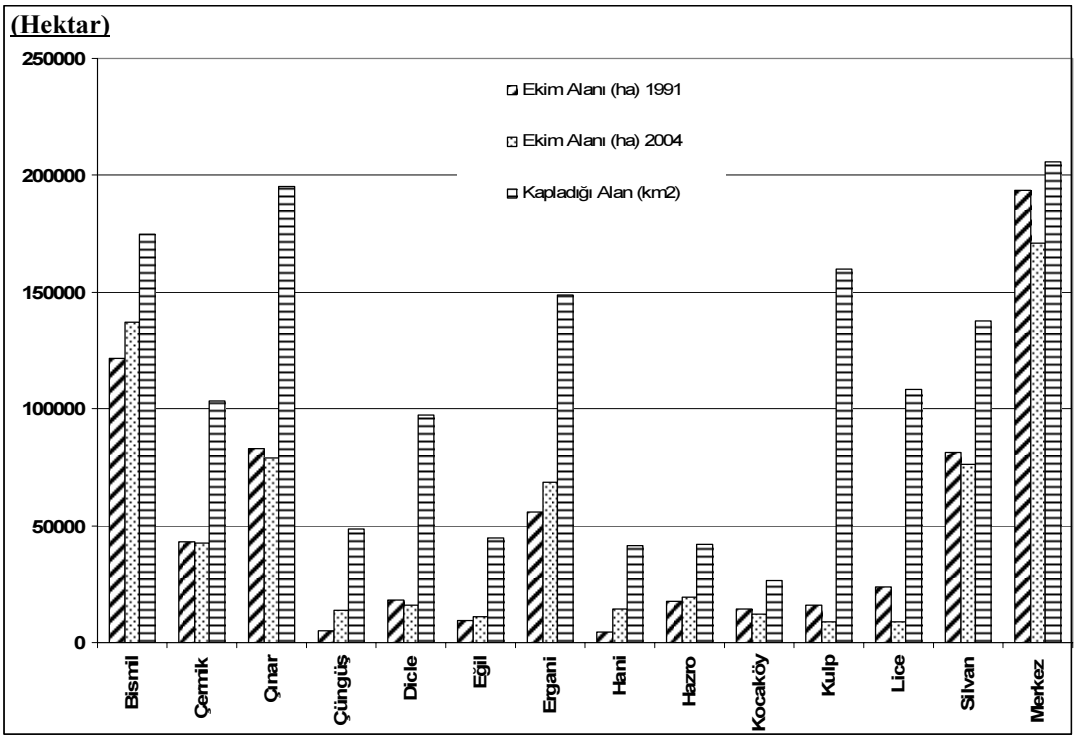
Bölge, bölüm, yöre (il) ve alt yöre (ilçe) üniteleri arasındaki tarımsal alan ve verimlilik derecelerinin irdelenmeye çalışıldığı bu bölümde; Diyarbakır iline bağlı ilçeler arasındaki tarımsal alan ve faaliyet türleri başta olmak üzere çeşitli değişkenlere göre bir karşılaştırma yapılarak, Bismil ilçesinin tarımsal alan varlığı ve gelişmişlik düzeyi tespit edilmiştir.

Diyarbakır ili genelinde, merkez ilçeden sonra en fazla tarım arazisine sahip olan Bismil ilçesi, TÜİK (2004) verilerine göre 137298 ha'lık alanda tarımsal faaliyet yapılmaktadır (Tablo 3). 1991 ve 2004 yıllarına ait Tarım ve Köy işleri bakanlığı tarım envanter bürosu verilerine göre, Bismil ilçesi ile birlikte Çüngüş, Eğil, Ergani, Hani ve Hazro ilçelerinde tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü ekim

alanları artış gösterirken; Çermik, Çınar, Dicle, Kocaköy, Kulp, Lice, Silvan ve Merkez ilçeye ait tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü ekim alanlarında azalma olmuştur. Diyarbakır iline bağlı ilçeler bazında (1991 ve 2004 yılları arasında), tarımsal faaliyetlerin ekim alanlarında meydana gelen değişimler, daha çok sosyal çalkantıların neden olduğu göçlerle ilgilidir (Tablo 77).

	Ekim Alanı (ha) 1991	Ekim Alanı (ha) 2004	Kapladığı Alan (km^2)
Bismil	**121533**	**137298**	**1748**
Çermik	43017	42415	1032
Çınar	82839	78978	1952
Çüngüş	5028	13568	489
Dicle	18528	15802	975
Eğil	9470	10931	450
Ergani	55917	68819	1489
Hani	4690	14373	415
Hazro	17719	19105	419
Kocaköy	14249	11946	264
Kulp	15903	9012	1601
Lice	23672	8637	1083
Silvan	81546	76169	1378
Merkez	193602	170646	2060

Tablo 77 : Diyarbakır ilinde, 1991 ve 2004 yıllarına ait ekili tarım alanlarının ilçe bazında dağılışı (TÜİK, 2006).

Grafik 78 : Diyarbakır ilinde, 1991 ve 2004 yıllarına ait ekili tarım alanlarının (ha) ilçe bazında dağılışını gösteren grafik (TÜİK, 2006).

Coğrafi ortam koşulları bakımından, diğer ilçelere göre daha uygun bir ortama sahip olan Bismil ilçesi, geçmişte olduğu gibi bu dönemlerde de diğer ilçelerden göç almaktadır. Bunun başlıca nedenleri ise Bismil ilçesinin zengin bir

tarım arazisine sahip olması ve diğer ilçelerden göç eden nüfusun da tarımsal faaliyetleri yürütecek nitelikler dışında herhangi bir mesleki deneyim ve uğraşılarının olmamasından kaynaklanmaktadır.

5.1.2. Sosyoekonomik Gelişim

Coğrafi ortam içerisinde insan ile doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimlerden kaynaklanan insan (beşeri) faaliyetlerinin ve bunların karışımından ortaya çıkan durumların tarihsel süreç içerisindeki gelişimi çeşitli nedenlere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu faklılıkların oluşumunda etkili olan coğrafi ortam eksenli değişimlerin alansal dağılışı, bölgeler arası gelişmişlik farkının oluşmasına yol açmaktadır. Bölgesel ölçekli veya bölüm ve yöre düzeyindeki gelişmişlik farkının ortaya konulması ve bu üniteler arasındaki gelişmişlik farkının en az seviyeye indirilmesi, sosyal yapının sağlıklı işleyişi bakımından büyük önem kazanmaktadır.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) tarafından, 2000 yılı idari bölünüşü esas alınarak ülke genelindeki 81 ilin 872 ilçesini kapsayan ve ilçelerin ekonomik ve sosyal yapılarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen 32 adet değişken kullanılarak, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması ortaya konulmuştur (Tablo 78). Her bir ilçe için sosyoekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) olarak tanımlanabilecek sayısal değerler elde edilerek ilçelerin gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. Buna ek olarak, SEGE değerlerinde önemli oranlarda farklılık gösteren noktalar tespit edilerek, ilçeler farklı gelişmişlik düzeylerine göre altı homojen gruba ayrılmıştır. Bu gruplar, birinci kademeden altıncı kademeye, diğer bir deyişle en gelişmiş ilçe grubundan en geri kalmış ilçe grubuna doğru 6 kademeli bir yapı sergilemektedir (Harita 49). Bu kademeler genel olarak değerlendirildiğinde; birinci ve ikinci kademelerdeki ilçelerin ülke ortalamalarının üzerinde bulunduğu, diğer 4 grubun ise ülke ortalamaları altında kaldığı gözlenmektedir.

Birinci derecede gelişmiş ilçeler kademesindeki ilçeler, çoğunlukla ülkenin batı kesimlerinde yer almakla birlikte, ülke coğrafyasına benek benek dağılmış durumdadır. Bu ilçeler gelişme çizgilerine göre kendi içlerinde üç farklı gruba ayrılmaktadır. İlk grup, İstanbul, İzmir ve Adana gibi geleneksel bölge merkezlerinin (GBM) ard bölgelerinde yer alan ilçelerden oluşmaktadır. GBM'lerdeki iktisadi faaliyetlerin yayılma dinamiklerine dönüşmesi, zamanla çevrelerinde bulunan ilçeleri dinamik gelişme merkezleri durumuna getirmiştir.

YIL		DEĞİŞKEN	KAYNAK	BİRİM
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER		
2000	1	Toplam Nüfus	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Kişi
2000	2	Şehirleşme Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
1990-00	3	Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Binde
2000	4	Nüfus Bağımlılık Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	5	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Kişi
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ		
2000	6	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	7	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	8	Ulaştırma İşkolunda Çalış. Top. İstih. Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	9	İnşaat İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	10	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	11	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	12	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	13	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ		
2000	14	Okur-Yazar Nüfus Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	15	Okur-Yazar Kadın Nüfus Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
2000	16	Üniversite Bitirenlerin 23+ Yaş Nüfusa Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ		
2000	17	Bebek Ölüm Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Binde
		SANAYİ GÖSTERGELERİ		
2000	18	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	DİE-İmalat Sanayii İstatistikleri	Adet
2000	19	İmalat Sanayii Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	DİE-İmalat Sanayii İstatistikleri	Kişi
2000	20	İmalat Sanayii Kurulu Güç Kapasite Miktarı	DİE-İmalat Sanayii İstatistikleri	Beygir Gücü
2000	21	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	DİE-İmalat Sanayii İstatistikleri	Kws
2000	22	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	DİE-İmalat Sanayii İstatistikleri	Milyon TL
		TARIM GÖSTERGELERİ		
2000	23	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	DİE-Tarımsal Yapı ve Üretim	Yüzde
		MALİ GÖSTERGELER		
2000	24	Banka Şube Sayısı	Bankalar Birliği	Adet
2000	25	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	Maliye Bakanlığı	Milyon TL
2000	26	Fert Başına Genel Bütçe Giderleri	Maliye Bakanlığı	Milyon TL
2000	27	Genel Bütçe Gelirlerinin Giderlere Oranı	Maliye Bakanlığı	Yüzde
2000	28	Fert Başına Gelir Vergisi	Maliye Bakanlığı	Milyon TL
2000	29	Fert Başına Kurumlar Vergisi	Maliye Bakanlığı	Milyon TL
2000	30	Gelir ve Kurumlar Vergisinin Türkiye İçindeki Payı	Maliye Bakanlığı	Yüzde
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ		
2000	31	Hane Başına Telefon Abone Sayısı	Türk-Telekom AŞ	Adet
2000	32	Borulu Su Tesisatı Bulunan Konut Oranı	DİE-Genel Nüfus Sayımı	Yüzde

Tablo 78 : Araştırmada Kullanılan Değişkenler[316]

[316] *http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2004/ilce.pdf güncelleme tarihi: 15.08.2007*

Turizm merkezi olarak ortaya çıkan Antalya Merkez ilçesi ise birinci kademede yer alan ilçeler içerisinde turizme dayalı olarak farklı bir gelişme çizgisi izlemektedir. Birinci kademedeki üçüncü ilçe grubu ise son dönemlerde Yeni Sanayi Odakları (YSO) olarak tanımlanan ilçelerden oluşmaktadır. Sanayi sektörü temelinde gelişmiş YSO'lar, GBM'lerdeki yayılma dinamiklerinden bağımsız olarak, kendi iç potansiyelleri ekseninde bir gelişme çizgisi izlemektedirler.

İkinci derecede gelişmiş ilçeler kademesi ise ülkenin Batı ve Orta Anadolu kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Ülkenin doğu kesimlerinde yer alan ikinci derecede gelişmiş ilçelerin ise, özellikle Merkez ilçelerden oluşmakla birlikte az gelişmiş doğu bölgelerinde gelişme adacıkları olarak ortaya çıktıkları gözlenmektedir.

Üçüncü kademedeki ilçeler; ülkenin Orta ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgelerinde kümelenmiştir. Bu grupta yer alan ilçelerin genel karakteristiği özellikle endüstriyel bitkiler üretiminde uzmanlaşmalarıdır. Tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı sergileyen bu ilçeler, ülke tarımsal üretim değerlerinin yüzde 40'ını gerçekleştirmektedir.

Dördüncü kademede yer alan ilçeler; Orta Anadolu'dan Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru uzanan bir aksta yoğunlaşmıştır.

Beşinci kademedeki ilçeler çoğunluğu Orta ve İç Doğu Anadolu'da olmak üzere, ülke coğrafyasına benek benek dağılmıştır. Bu gruptaki ilçelerden bazıları, ülkenin nisbi olarak gelişmiş İç Batı bölgelerinde bulunmakta ve homojen olarak göreli bir gelişmişlik düzeyi yakalamış bu bölgede geri kalmış ilçe adacıkları niteliği sergilemektedir.

Altıncı kademede yer alan ilçeler ise, Bismil'in de içinde yer aldığı, en az gelişmiş ilçe grubu olan ve ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçelerden oluşmaktadır. Bu grupta Marmara ve Ege Bölgelerinden ilçe bulunmazken, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinin bazı ilçeleri bu grupta yer almaktadır. Beşinci ve altıncı kademeleri oluşturan ilçelerin ortak özelliği, tarım ağırlıklı ekonomik yapıya sahip olmalarına rağmen tarımsal verimlilik oranlarının düşük olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, tarımsal karakterin yaygınlığı tarımsal üretim göstergelerine yansımamaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan "İlçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (1996 ve 2004)"[317] çalışma raporlarına göre **Bismil ilçesi**nin de içinde yer aldığı "**altıncı derece"**de gelişmiş ilçelerin özellikleri çeşitli değişkenler bazında değerlendirildiğinde, en zayıf ilçeler grubu oldukları görülmektedir. Bu ilçelerde; okur-yazar oranı, genel bütçe gelirleri, imalat sanayi, işyeri sayısı ve kişi başına imalat sanayi, katma değeri gibi gösterge değerleri Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır. Diğer yandan; nüfus bağımlılık oranı, ortalama hane halkı büyüklüğü ve bebek ölüm oranı gibi göstergeler itibarıyla geri kalmış ilçelerin (Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı) Türkiye ortalamalarının oldukça üzerinde yer aldıkları gözlenmektedir (Tablo 79, 81).

Alt kademelerde yer alan geri kalmış ilçelerimizin en temel ve ortak özelliği az gelişmiş yörelere özgü tarım sektörü ağırlıklı bir yapı sergilemeleridir. Bununla birlikte, bu bölgelerimizde tarımsal verimlilik düşük ve tarımda gizli işsizlik oranları yüksektir. Tüm bu nedenlerle bu tür yerleşim birimlerinden gelişmiş bölgelere doğru, sermaye ve genç işgücünü de içeren yoğun bir göç yaşanmakta ve göç olgusu adeta az gelişmişlik kısır döngüsünü beslemektedir. Etkin kamu politikaları ile dış müdahaleler olmadığı sürece, bu tür yörelerin kendi iç dinamikleri ile mevcut kısır döngüyü kırmaları zor görünmektedir. Bu kapsamda, geri kalmış ilçelerin iç potansiyellerini harekete geçirerek yerel rekabet güçlerini artırmak ve bu yolla gelişmişlik göstergelerini ülke ortalamalarına yaklaştırarak ülke genelinde dengeli bir bölgesel yapı oluşturma gereği ortaya çıkmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmede ulusal kaynaklardan ve AB'den sağlanacak finansman desteği önemli bir işlev görecektir. Bununla birlikte, kaynakların yönlendirilmesinde temel amaç, bu bölgelerin iç potansiyellerinin geliştirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması ile sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma olmalıdır[318].

Kademeli ilçe grupları arasında, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksine göre en düşük değerlere (6. kademe/ derece) sahip ilçelerin yer aldığı bu grupta 119 ilçe bulunmaktadır (Harita 50).

---

[317] *http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2004/ilce.pdf (Sosyoekonomik Gelişim başlığı altında incelenen bu konu ile ilgili olarak yukarıda verilen adresten geniş ölçüde yararlanılmıştır).*

[318] İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması,*http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/* gostergel2004/ilce.pdf, güncelleme tarihi: 15.08.2007

YIL	BİRİM	DEĞİŞKEN	DİYARBAKIR	G.D.ANADOLU	TÜRKİYE
		DEMOGRAFİK GÖSTERGELER			
2000	Kişi	Toplam Nüfus	1362708	6608619	67803927
2000	Yüzde	Şehirleşme Oranı	60	62.69	64.9
1990-00	Binde	Yıllık Ort. Nüfus Artışı	21.74	24.80	11.29
2000	Kişi/km^2	Nüfus Yoğunluğu	90	88	83
2000	Adet	Doğurganlık Hızı	4.51	4.86	2.53
2000	Kişi	Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü	6.76	6.55	4.5
		İSTİHDAM GÖSTERGELERİ			
2000	Yüzde	Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	63.88	61.35	48.38
2000	Yüzde	Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	3.82	7.06	13.35
2000	Yüzde	Ticaret İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	5.76	6.21	9.67
2000	Yüzde	Mali Kurumlar İş Kolunda Çalışanların Top. İstihd. Oran	1.16	1.17	3.11
2000	Yüzde	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	32.21	33.21	43.52
2000	Yüzde	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	4.45	3.72	8.81
2000	Yüzde	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	1.3	1.51	2.61
		EĞİTİM GÖSTERGELERİ			
2000	Yüzde	Okur-Yazar Nüfus Oranı	69.57	73.22	87.3
2000	Yüzde	Okur- Yazar Kadın Nüfusun toplam Nüfusa Oranı	55.37	60.16	80.62
2000	Yüzde	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	5.6	4.99	8.42
2000-01	Yüzde	İlkokullar Okullaşma Oranı	90.93	94.12	98.01
2000-01	Yüzde	Liseler Okullaşma Oranı	31.56	27.32	38.92
2000-01	Yüzde	Mesleki ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	3.3	6.6	20.49
		SAĞLIK GÖSTERGELERİ			
2000	Binde	Bebek Ölüm Oranı	57	48.33	43
2000	Hekim	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	7.02	5.49	12.7
2000	Diş Hekim	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekim Sayısı	0.35	0.52	2.22
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	1.89	1.85	2.94
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	21.13	13.26	23.04
		SANAYİ GÖSTERGELERİ			
2000	Adet	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	280	1733	28726
2000	Adet	Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	1163	7044	81302
2000	Adet	İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	33	359	11118
2000	Adet	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	1745	31576	1130483
2000	Beygir G.	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	20987	381183	13478078
2000	Kws	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	35	196	650
2000	Milyon TL	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	17	73	350
		TARIM GÖSTERGELERİ			
2000	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	858	883	1124
2000	Yüzde	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	1.83	8.14	100
		İNŞAAT GÖSTERGELERİ			
2000	Adet	Daire Sayısı	200351	946373	16235830
2000	Yüzde	Borulu su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	94.35	93.85	95.6
		MALİ GÖSTERGELER			
2000	Yüzde	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Pay	1.15	5.06	100
2000	Milyon TL	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	1058	954	1837
2000	Adet	Banka Şube Sayısı	61	301	7786
2000	Milyon TL	Fert Başına Banka Mevduatı	104	115	939
2000	Yüzde	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Pay	0.22	1.2	100
2000	Yüzde	Toplam Banka Kredileri İçindeki Pay	0.26	1.8	100
2000	Milyon TL	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	18	35	138
2000	Milyon TL	Fert Başına Sınai, Ticari ve Turizm Kredileri Miktarı	49	68	392
2000	Milyon TL	Fert Başına Belediye Giderleri	71	44	82
2000	Milyon TL	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	52	63	464
2000	Milyon TL	Fert Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı	30	28	165
1995-00	Milyon TL	Fert Başına Kamu Yatırımlar Miktarı	333	213	243
1995-00	Milyon TL	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	1086	2030	2663
1995-00	ABD $	Fert Başına İhracat Miktarı	18	347	2249
1995-00	ABD $	Fert Başına İthalat Miktarı	28	197	3967
		ALTYAPI GÖSTERGELERİ			
2000	Yüzde	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	21.42	36.24	45.23
2000	Yüzde	Yeterli İçme Suyu Götürülen Nüfus Oranı	51.49	74.44	84.98
2000	Yüzde	Devlet ve İl Yolları Asfalt Yol Oranı	84.54	84.65	91.28
		DİĞER REFAH GÖSTERGELERİ			
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	123	208	652
2000	Adet	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıt Sayısı	242	505	1056
2000	MWS	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	0.51	0.85	1.43
2000	Adet	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	781	837	1852
2000	Yüzde	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	22.84	22.54	14.93

Tablo 79 : Diyarbakır iline ait ekonomik ve sosyal göstergeler [319]

[319] DPT, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara: 1996, s. 42.

İL : DİYARBAKIR — SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER

	Merkez		Bismil		Çermik		Çınar		Çüngüş		Dicle		Eğil	
Nüfus	721 463	(6)	126 885	(80)	46 050	(302)	58 583	(259)	15 521	(671)	39 861	(359)	21 631	(576)
Şehirleşme Oranı (%)	75,68	(56)	48,22	(323)	34,40	(562)	22,67	(768)	30,33	(642)	24,74	(735)	22,32	(776)
Nüfus Artış Hızı (‰)	42,39	(40)	24,14	(134)	-6,43	(615)	14,95	(256)	-9,49	(663)	10,24	(328)	6,59	(390)
Nüfus Yoğunluğu	318	(39)	73	(273)	49	(433)	29	(628)	33	(583)	57	(365)	43	(473)
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	80,57	(111)	98,80	(47)	102,42	(37)	114,74	(10)	87,25	(93)	89,40	(79)	103,60	(32)
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	6,15	(190)	8,37	(34)	6,72	(126)	8,33	(36)	5,97	(215)	7,27	(88)	7,29	(86)
Tarım Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	41,32	(791)	84,99	(133)	83,07	(182)	90,33	(11)	81,79	(221)	86,07	(92)	85,12	(127)
Sanayi Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	6,80	(264)	1,63	(710)	1,63	(711)	0,63	(836)	2,99	(530)	0,45	(856)	1,45	(737)
Hizmetler Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	51,88	(57)	13,38	(720)	15,30	(629)	9,05	(854)	15,23	(633)	13,48	(717)	13,43	(719)
İşsizlik Oranı (%)	18,63	(17)	15,20	(44)	5,09	(441)	3,45	(662)	5,00	(456)	5,05	(448)	2,63	(772)
Okur Yazar Oranı (%)	75,62	(749)	66,07	(823)	69,50	(808)	57,15	(862)	72,10	(785)	53,83	(868)	52,92	(870)
Bebek Ölüm Oranı (‰)	59,41	(104)	51,22	(175)	52,02	(166)	63,36	(69)	45,81	(278)	61,92	(86)	50,46	(187)
Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	87 205	(181)	12 758	(711)	11 348	(737)	9 668	(759)	26 060	(546)	8 739	(776)	6 548	(821)
Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%)	0,32004	(20)	0,00899	(344)	0,00277	(575)	0,00285	(563)	0,00318	(543)	0,00116	(737)	0,00093	(776)
Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)	0,70653	(14)	0,39815	(48)	0,16383	(182)	0,34142	(61)	0,05924	(429)	0,08663	(345)	0,05690	(438)

	Ergani		Hani		Hazro		Koraköy		Kulp		Lice		Silvan	
Nüfus	87 467	(145)	31 794	(434)	18 755	(625)	13 069	(723)	40 454	(354)	24 877	(522)	116 298	(95)
Şehirleşme Oranı (%)	54,12	(244)	34,34	(565)	33,00	(588)	43,45	(407)	39,12	(484)	47,94	(329)	55,15	(225)
Nüfus Artış Hızı (‰)	10,68	(322)	10,22	(329)	-24,53	(811)	0,64	(496)	-22,14	(791)	-63,79	(871)	5,61	(405)
Nüfus Yoğunluğu	61	(343)	77	(265)	44	(469)	87	(237)	25	(696)	24	(705)	83	(242)
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	87,64	(91)	99,21	(45)	101,20	(38)	95,97	(55)	78,37	(121)	66,12	(252)	90,83	(71)
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	6,19	(185)	8,00	(50)	7,26	(89)	7,85	(56)	8,03	(49)	6,82	(116)	8,73	(17)
Tarım Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	72,20	(498)	83,33	(175)	86,94	(64)	82,91	(187)	81,12	(243)	56,89	(695)	81,98	(213)
Sanayi Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	3,08	(514)	1,11	(794)	1,24	(772)	0,65	(834)	0,49	(852)	1,46	(736)	1,51	(729)
Hizmetler Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	24,72	(298)	15,56	(620)	11,81	(790)	16,44	(584)	18,39	(506)	41,65	(106)	16,52	(580)
İşsizlik Oranı (%)	13,25	(61)	8,05	(215)	6,24	(331)	8,92	(173)	11,67	(89)	6,05	(352)	17,40	(26)
Okur Yazar Oranı (%)	70,48	(800)	57,77	(861)	58,37	(857)	59,91	(855)	58,03	(860)	63,55	(838)	60,14	(854)
Bebek Ölüm Oranı (‰)	36,56	(508)	56,72	(120)	45,73	(281)	55,78	(127)	43,09	(335)	63,83	(65)	53,47	(147)
Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	20 437	(601)	5 491	(838)	6 006	(828)	5 271	(842)	4 370	(857)	14 057	(693)	11 311	(738)
Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%)	0,00951	(331)	0,00149	(681)	0,00068	(820)	0,00045	(850)	0,00116	(738)	0,00232	(612)	0,00720	(381)
Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)	0,30166	(78)	0,02828	(594)	0,05238	(454)	0,03524	(544)	0,03285	(563)	0,06658	(396)	0,12726	(242)

Tablo 80 : Diyarbakır iline bağlı ilçelerin, Türkiye genelindeki 872 ılçe içindeki sosyoekonomik ve gelişmişlik düzeyleri (DPT, 2004).

Not: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içindeki sırasını göstermektedir.

İLÇELERİN SOSYOEKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI (1996)

İL	*İLCE*	*858 İlçe İçinde Gelismislik Sırası*	*İl İçinde Gelismislik Sırası*
DIYARBAKIR	Merkez	62	1
DİYARBAKIR	Ergani	513	2
DİYARBAKIR	Silvan	605	3
DİYARBAKIR	Bismil	656	4
DİYARBAKIR	Çüngüş	741	5
DİYARBAKIR	Çermik	765	6
DİYARBAKIR	Hani	796	7
DİYARBAKIR	Çınar	814	8
DİYARBAKIR	Eğil	816	9
DİYARBAKIR	Hazro	818	10
DİYARBAKIR	Lice	832	11
DİYARBAKIR	Dicle	835	12
DİYARBAKIR	Kulp	836	13
DİYARBAKIR	Kocaköy	849	14

Tablo 81: Bismil ilçesinin Türkiye ve Diyarbakır genelindeki sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması (1996)[3].

SOSYOEKONOMİK İLÇELERİN GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI (2004)

İl	İlçe	872 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi
DİYARBAKIR	Merkez	70	2	1,39749
DİYARBAKIR	Ergani	610	4	-0,52199
DİYARBAKIR	Bismil	771	6	-0,86110
DİYARBAKIR	Çüngüş	786	6	-0,91268
DİYARBAKIR	Lice	804	6	-1,04093
DİYARBAKIR	Çermik	808	6	-1,07902
DİYARBAKIR	Silvan	810	6	-1,08285
DİYARBAKIR	Kocaköy	835	6	-1,26800
DİYARBAKIR	Kulp	840	6	-1,30528
DİYARBAKIR	Hani	846	6	-1,38357
DİYARBAKIR	Çınar	848	6	-1,39761
DİYARBAKIR	Dicle	852	6	-1,42443
DİYARBAKIR	Hazro	853	6	-1,43118
DİYARBAKIR	Eğil	854	6	-1,44322

Tablo 82 : İlçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2004)[320]

[320] *http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2004/ilce.pdf*

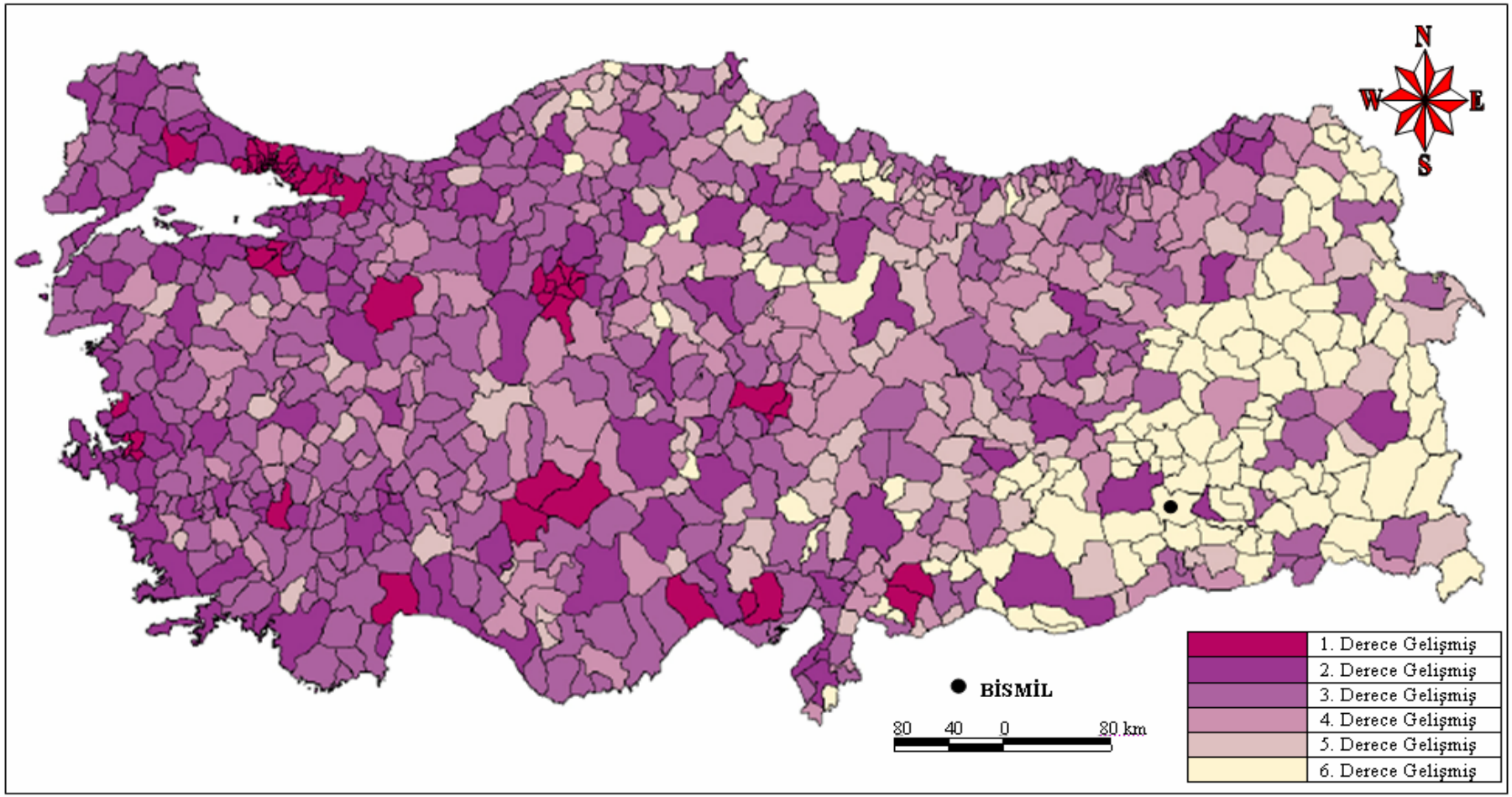
Altıncı derecede gelişmiş ilçeler grubunda yer alan ilçelerin coğrafi bölgeler itibarıyla dağılımı incelendiğinde; Doğu Anadolu'dan 51, Güneydoğu Anadolu'dan 42, Karadeniz'den 14, İç Anadolu'dan 7 ve Akdeniz'den 5 ilçenin yer aldığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçelerden oluşan bu grupta Marmara ve Ege Bölgelerinden ilçe bulunmamaktadır. Diğer yandan, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinin bazı ilçeleri bu grupta yer almaktadır. Grubu oluşturan ilçelerin toplam nüfusu 4.254.177 (Bismil 126.885) kişidir. Ülke nüfus içindeki payı ise yüzde 6'dır. Grup içinde nüfusun yüzde 43'ü Doğu Anadolu, yine yüzde 43'ü G.doğu Anadolu, yüzde 6'sı Karadeniz, yüzde 5'i İç Anadolu ve yüzde 3'ü ise Akdeniz Bölgesinde yaşamaktadır.

Türkiye genelindeki 872 ilçenin (2000 yılı verileri kullanılarak) sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını belirlemek için DPT tarafından yapılan araştırmaya göre Bismil ilçesi; 1996 yılında 656. sırada yer alırken, 2004 yılında 771. sıraya gerilemiştir. İl genelinde ise 4. sıradan 3. sıraya yükselmiştir (Tablo 82, 83).

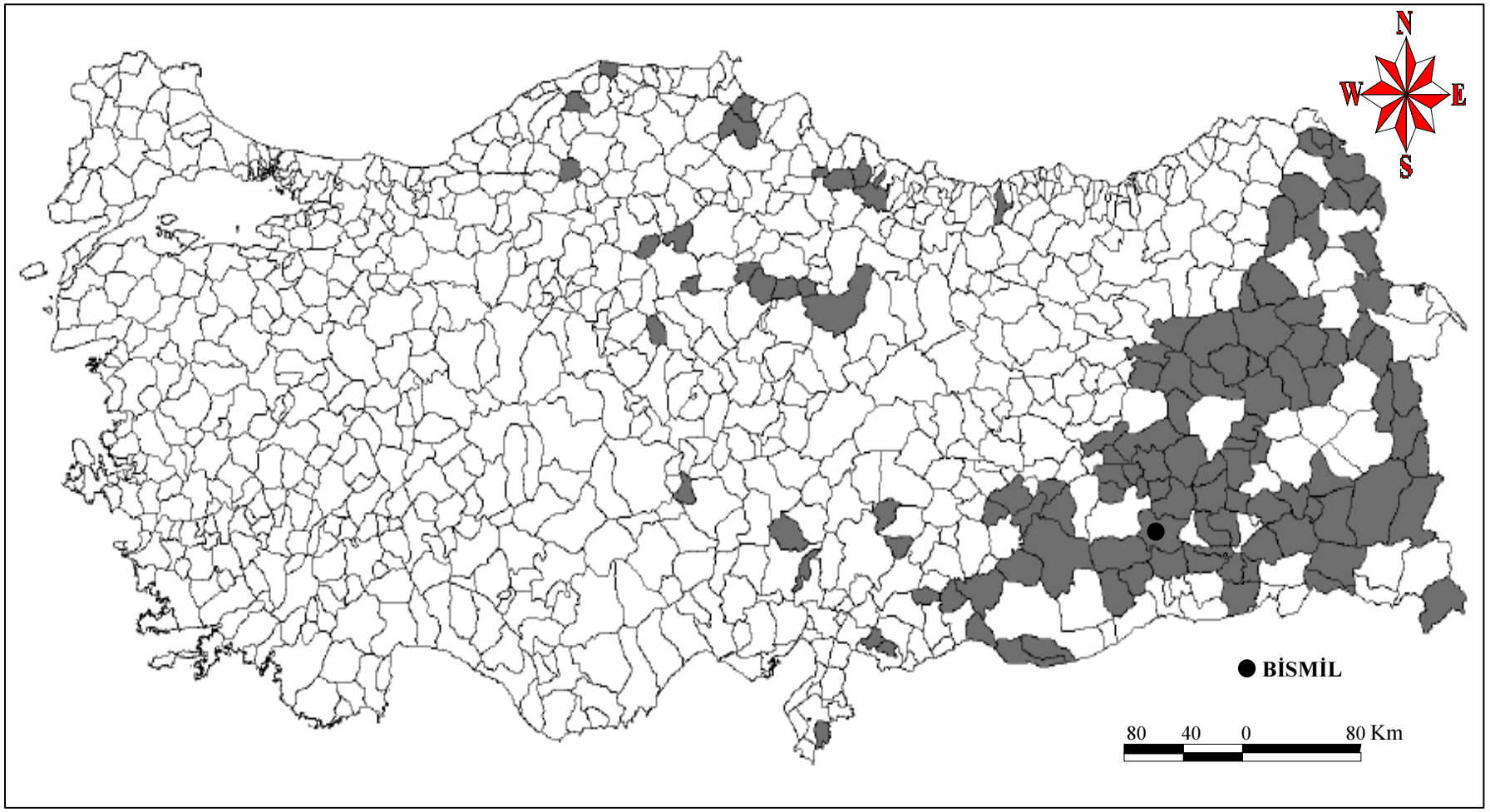
Sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan değişkenler genel olarak incelendiğinde, Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı altıncı derecede gelişmiş ilçeler grubunun kademeli ilçe grupları arasında en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim gelişmişlik düzeyi göreli olarak düşük düzeyde bulunan bu gruptan diğer gruplara yoğun bir göç yaşanmaktadır.

Mevcut demografik göstergeler itibariyle, grubu oluşturan ilçelerde geniş aile yapısının hüküm sürdüğü görülmektedir. Ayrıca, yüksek doğurganlık oranına paralel olarak, bebek ölüm oranı da çok yüksektir. Bu oluşum nüfus bağımlılık oranı ve ortalama hane halkı büyüklüğü gibi göstergelere yansımaktadır. Nüfus bağımlılık oranı yüzde 93,69 (Bismil %98.8) ve ortalama hane halkı sayısı 7,54 (Bismil; 8.37) olan bu grup, ülke ortalama seviyesinin (yüzde 55,10 ve 4,50) bir hayli üzerindedir. Bismil ilçesi, sosyoekonomik gelişmişlik yapısı bakımından 6. derece gelişmiş ilçe grubunun niteliklerini çok iyi yansıtmaktadır. Bu grupta, istihdamın sektörel dağılımı itibarıyla tarım ağırlıklı bir yapı sergilemesi ve tarım sektöründe çalışanların %84,99 olması bu durumu çok iyi özetlemektedir.

Kademeli gruplar arasında, tarımsal istihdamın en büyük dilime sahip olduğu bu ilçelerde, sanayi (Bismil; %1,63) ve hizmetler sektörüne (Bismil: %13,38) ait istihdam oranları oldukça düşüktür. Altıncı gruptaki ilçeler, eğitim göstergelerinin tamamında en düşük değerlere sahiptir.

Harita 49 : Türkiye'de ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik (1- 6 derece) düzeyleri (DPT, 2004'ten değiştirilerek)

Harita 50 : Bismil ilçesinin de içinde yer aldığı, altıncı derece gelişmiş ilçeler ve Türkiye'deki dağılışları (DPT, 2004'ten değiştirilerek)

Bismil'de okuryazar nüfus oranı yüzde 66,07; okuryazar kadın nüfus oranı ise yüzde 52,95 ve üniversite bitirenler oranı da yüzde 3,26 seviyesindedir. Bu oranlar ülke genelinde sırasıyla; yüzde 87,30, yüzde 80,62 ve yüzde 9,07'dir. 1996 yılı DPT verilerine Bismil ilçesi sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından 656. sırada yer alırken, 2004 yılı araştırma (DPT) raporlarına göre ise 771. sıraya gerilemiştir. Özellikle son yıllarda Bismil'in hızla göç alması, sosyoekonomik yapının önemli ölçüde zedelenmesine neden olmuştur. 1990 (39.834) ve 2000 (61.182) yılı arasındaki şehir nüfus artışının yaklaşık %5 civarında olması, sosyoekonomik yapının önemli ölçüde zayıflamasına etki eden etkenlerdendir.

Ülke tarımsal üretim değeri içindeki payı yüzde 7,36 olan grupta (Bismil; 48. sırada ve 0.398 orana sahip), orta ve büyük ölçekli üretim yapan imalat sanayi işyeri sayısı ise sadece 10'dur.

Sonuç olarak Bismil ilçesi, Türkiye genelindeki 872 ilçe arasında, sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından en az gelişmiş grup olan 6. kademe içerisinde yer almaktadır. Nüfus artış hızının Türkiye ortalamasının ($‰_0$18.29) üzerinde olduğu Bismil ilçesinde ($‰_0$24.14), şehirleşme oranı ise % 48.22 ile Güneydoğu Anadolu bölgesi (%62,69) ve Türkiye ortalamasının (% 64.90) çok gerisindedir. Bu veriler, Bismil ilçesinin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasını belirleyen önemli etkenler olup, ilçenin en alt kademede (6. kademe/ derece) yer almasını belirleyen etmenlerdendir.

Bismil ilçesinin sahip olduğu coğrafi ortam koşullarının belirlenmesi ve geleceğe yönelik olumlu kararların geliştirilmesi durumunda ilçenin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması yükselecektir. Bu kararlar çerçevesinde, ilçenin sahip olduğu coğrafi ortam potansiyelinin sentezi yapılarak, "SWOT analizi"nden yararlanılmıştır.

Swot analizi temelde, güçlülüğü ve şansı maksimize etmek ile zayıflığı ve tehlikeyi minimize etmek için kullanılan etkili bir stratejidir[321]. Amaç; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanmak, tehditlerin ve zayıf yanların etkisini en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmektir. Daha çok stratejik bir plan geliştirilmesi aşamasında; sorun tanımlama ve çözüm oluşturulması aşamalarında; nicel verilerin yetersiz olduğu ve bilgilerin

[321] (http://www.olten-plus.ch/html/wir uber uns/swotanalyse.htm). bilgi edinme tarihi: 17.09.2007

kişilerin belleklerinde yer aldığı durumların analizinde kullanılır. Swot analizi yakını ve uzağı görmeyi sağlayan bir gözlük olarak da algılanabilir[322]. Bismil ilçesinin coğrafi potansiyeli ile ilgili başta DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) ve TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri olmak üzere çeşitli veri kaynaklarına dayanarak, yörenin coğrafi ortam potansiyeli ile ilgilinin belirlenebilmesi için SWOT (Strengths/ Güçlü yönler, Weaknesses/ Zayıf Yönler, Opportunities/ Fırsatlar, Threats/ Tehditler) analizi uygulanmış ve şu sorulara cevap aranmıştır.

Güçlü Yönler

- Coğrafi ortam özellikleri bakımından, Bismil ilçesinin avantajları nelerdir?
- Coğrafi ortamda (tarım, hayvancılık, sanayi, ulaştırma, ticaret, turizm) neler iyi yapılmaktadır?
- Coğrafi ortam özeklikleri bakımından hangi kaynaklara sahiptir?
- Coğrafi ortam koşulları bakımından bölge/ ülke ekonomisine katkısı var mıdır?
- Bismil'in kuruluş ve gelişmesinde etkili olan doğal ortam ve coğrafi koşullar nelerdir?

Fırsatlar

- Coğrafi ortam olanaklarına nereden ve nasıl ulaşılmaktadır?
- Coğrafi ortam ile ilgili çevredeki ilginç gelişmeler nelerdir?
- Dicle nehrinden yeterli ölçüde yararlanılıyor mu?
- Bilim ve teknolojiden oluşan değişiklikler coğrafi ortamı nasıl etkilemektedir?
- Sosyoekonomik, kültürel ve yerel yönetimlerle, coğrafi ortamın gelişimi ve değişimi arasındaki ilişkiler nelerdir?

Zayıf yönler

- Coğrafi ortam özellikleri açısından neler kötü yapılmaktadır?
- Yetersiz ve gereksiz olarak yapılan coğrafi ortam faaliyetleri nelerdir?
- Hangi coğrafi ortam faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi gerekir?
- Coğrafi ortam koşullarından yararlanmak için engeller nelerdir?
- Coğrafi ortam kaynaklı afetler var mıdır?

[322] F.K. Birel, 2007; Çankaya ile Bismil İlçelerinin SWOT Analizi (Basılmamış/ Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

- Afetler için acil eylem planı var mıdır?

Tehditler

- Coğrafi ortam ve mekansal analiz ile ilgili hangi engellerle karşılaşılmaktadır?
- Zayıflıklar tehdit oluşturuyor mu?
- Coğrafi ortam ve mekansal beklentiler değişiyor mu?
- Teknoloji, Coğrafi ortamı tehdit ediyor mu?
- Toplumsal değişimler ve gelişmeler coğrafi ortam için tehdit oluşturuyor mu?
- Dicle nehri coğrafi mekanlar için bir tehdit teşkil ediyor mu?

Sürdürülebilir bir coğrafi planlama stratejisi oluşturmak için; ilçenin güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek, olası tehdit ve problemleri yok etmek veya olumsuz etkilerini en az seviyeye indirmek ve yörenin gelişimi için ne tür fırsatlar oluşturulabileceği analiz edilmeye çalışılmıştır.

5.1.3. Tarım için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• İlçe arazisinin çok büyük bir bölümünün (% 95) tarımsal faaliyetlere uygun olması. • Tarımda çalışan genç ve dinamik nüfusun fazla olması • Ürün deseninin zengin olması (yağlı tohumlular, endüstri bitkileri, baklagiller, sebze ve meyve gibi) • Tarıma dayalı sanayinin gelişim göstermesi. • Tarımı destekleyen yüksek öğretim okulunun yer alması. • Yeryüzü şekillerinin, ulaşım ve makineli tarım için uygun olması. • Tarımsal alanların sulama problemininin giderilmesinde, Dicle nehrinin önemli bir potansiyel teşkil etmesi. • Bismil yöresinin yeraltı suyu bakımından çok zengin olması ve tarımsal alanların sulanmasında, kullanılması	• Tarımsal planlamanın gelişmemiş olması. • Çiftçinin endüstri bitkilerini yeterince tanımaması. • Çiftçi örgütlemesinin olmaması ve kooperatifçiliğin gelişmemesi • Nöbetleşe ürün ekiminin gelişmemiş olması. • Tarımı destekleyen hükümet programlarının uygulamada yetersiz kalması ve denetiminin yapılaması. • Sulama koşullarının gelişmediği alanlarda, yağışa bağlı olarak yetişen ürünlerin kurak dönemlerde olumsuz etkilenmesi. • Yeraltı suyunun aşırı kullanılması ile meydana gelen arazi degredasyonu ve karstik çökmelerin oluşumu/ hızlanması.
Fırsatlar	**Tehditler**
• Tarıma dayalı sanayinin gelişim göstermesi ve özel sektör yatırımlarının artış göstermesi. • Çiftçilerin bilinçlenme isteğinin artması ve bunu ihtiyaç olarak görme eğilimleri. • Kırsal alana yönelik yatırımların artması ve buna yönelik politikaların gelişim göstermesi. • Tarıma yönelik teşviklerin artması ve önem kazanması • Türkiye'de nüfusun artması ile birlikte, iç piyasada tarımsal ürünlere duyulan ihtiyacın/ talebin artması. • Yerel ve geleneksel üretim potansiyelinin harekete geçirilebilir olması • Tarıma dayalı gelişen Bio- Dizel enerji kullanımının gelişim göstermesi. • İlçenin bir tarım üssü olarak endüstriyel tartım merkezi haline gelmesi için gerekli hammadde ve ulaşım zenginliğine sahip olması	• Tarım ürünlerindeki destekleme politikalarındaki istikrarsızlık. • İklim salınımlarındaki olumsuz gelişmelere bağlı olarak yağış miktarındaki dengesizlikler. • Aşırı sulamalar neticesinde tarım topraklarında tuzlanmanın baş göstermesi. • Aşırı gübre ve ilaçlamalarla toprağın kirletilmesi. • Pamuk başta olma üzere çeşitli ürünlerin ihracatında uygulanan kota sınırlaması. • Tarım politikaları gereği tütün gibi bazı endüstri ürünlerinin ekimine sınırlı oranda izin verilmesi. • Başta tarımsal amaçlı olmak üzere; yeraltı ve Dicle nehri suyunun aşırı kullanılması ile meydana gelen ekolojik dengesizlikler.

SONUÇ
• Bismil ilçesinin arazi varlığı, tarımsal faaliyetler için uygun koşullar sunmak tadır. Sulama imkanlarının geliştirilmesi, iklime bağlı belirsiz tarımsal ürün verimliliğini, sulama olanaklarının geliştirilmesi ile çözülmesini sağlamak. • Tarım ürünlerinin pazarlanması ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi için başlangıçta devlet desteğinin sunulması ve tarım bakanlığına bağlı rehberlik hizmetlerinin sağlanması, yörede tarımsal faaliyetlerin gelirlerini artıracaktır. • GAP'ın devreye girmesi ve yörede sulanabilir tarım alanlarının artırılması, tarım bölgesi olan Bismil ilçesinde, ekonomik gelire ivme kazandıracaktır. • Bismil gibi mevcut arazisinin neredeyse tamamına yakını, tarımsal faaliyetler için uygun olması, tarıma dayalı endüstriyel faaliyetlerin gelişimine katkıda bulunabilir. Bu amaçla yörede tahıl ürünleri başta olmak üzere yağlı ve tekstil tarım ürünlerine dayalı sanayi kollarının kurulması ve gelişimi, yöre ve bölge ekonomisine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

5.1.4. Hayvancılık için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• Hayvancılık ve özellikle de besi hayvancılığı için uygun niteliklere sahip yem ve hammaddelerinin varlığı. • İlçenin doğal koşullarının özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun olması. • Diyarbakır il merkezinde veterinerlik fakültesinin bulunması. • Halkın hayvancılık konusunda deneyimli olması. • Başta Dicle nehri olmak üzere, birçok göl ve sazlık alanın varlığı ve bu alanların özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun olması. • İlçede, sulak alanların zengin olması nedeniyle önemli sayıda kuş türlerinin varlığı.	• İlçe arazisinin tarıma uygunluğu ve bu arazilerin büyük bir bölümünün, tarımsal faaliyetlere açılması sonucu mera alanlarının sınırlı olması. • Hayvancılık faaliyetlerinin aile tüketimine yönelik ekonomik bir faaliyet olarak yürütülmesi. • Hayvancılık faaliyeti ile ilgili sivil bir örgütlenmenin olmaması. • Dicle nehrinin aşırı kirlenmesi ile balıkçılık imkanlarının zayıflaması. • Kır nüfusun göç etmesi ile birlikte hayvancılık faaliyetinin giderek azalması. • Yerleşme alanlarının gelişmesi ile sulak alanların kontrol altına alınması ve kuş türlerinin azalma göstermesi.
Fırsatlar	**Tehditler**
• Ülke ve bölge çapında hayvansal ürünlere olan talebin artması. • Hayvancılık ile ilgili destekleme teşviklerinden yararlanabilme imkanları • Hayvancılığın düşük maliyetlerle yapılabiliyor olması. • Dicle nehrinin temizlenmesi halinde önemli bir kültür balıkçılığı alanı haline gelebilmesi. • İlçede üretilen hayvan ürünlerine olan talebin artarak devam etmesi. • Hayvan yetiştiriciliği için uygun kırsal nüfusun varlığı ve bu faaliyetin, yöre kültürüne yabancı olmaması.	• Mera alanlarının, amaç dışı kullanımı (tarıma açılması). • Yerel hayvansal ürünlerin rekabet gücünün azlığı. • Öncellikli geçim kaynağının tarım olması ve bu sektörün, hayvancılık faaliyetlerine göre çok daha baskın gelmesi. • Dicle nehrinin aşırı kirlenmesi ile kültür balıkçılığı faaliyetleri yok olma noktasına gelmiştir. • Büyükbaş hayvan sayısının, geçmişe göre azalma eğilimi içinde olması.
SONUÇ	
• İlçenin tarım alanlarına uygun olması, havyancılık faaliyetlerini, geri plana itmiştir. Makineli tarımın gelişmesi ve mera alanlarının tarım alanlarına dönüştürülmesi de hayvancılık faaliyetlerinin gerilemesine neden olmaktadır. Buna rağmen besi hayvancılığının geliştirilmesi için ucuz yem ve kalifiye elemanın varlığı, yörede önemli bir ekonomik faaliyet olarak gelişerek sürdürülebilir. • Hayvancılık faaliyetinde, sivil örgütlenmenin sağlanması, ürünlerin markalaştırılması ve modern pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi ile birlikte, ilçede hayvan yetiştiriciliği ile ilgili ekonomik kaynak oluşturulabilir. • Kırsal hayvancılığının gerekli teşvik ve kredilerle desteklenmesi halinde, yöre ekonomisine katkı sağlanır ve kırsal nüfusun şehre göçü önlenmiş olur.	

5.1.5. Turizm, Rekreasyon ve Mekansal planlama için uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• İlçenin doğal ve kültürel kaynaklarının turizm ve rekreayon faaliyetlerine uygunluğu. • İlçede, tarihi yapı ve özellikle de höyüklerin yoğun olarak bulunması. • İlçenin zengin folklorik özelliklere sahip olması. • Halkın turizme ve turizm ile ilgili faaliyetlere olumlu bakması. • Doğal güzelliklere ve zengin su potansiyeline sahip Dicle'nin varlığı. • İlçenin eko turizm başta olmak üzere alternatif turizm çeşitliliğine sahip olması. • Sulak alanları oluşturan, çok sayıda çökme ve erime göllerinin varlığı. • Sulak alanlarda zengin kuş populasyonunun bulunması • İklim koşullarının turizm faaliyetleri için uygun olması.	• İlçe ve yakın çevresindeki mevcut zengin turizm potansiyelinin yeterince tanıtılmaması. • İlçedeki mevcut turizm potansiyelleri ile ilgili herhangi bir planlamanın olmaması. • Dicle nehri suyunun aşırı kirletilmesi/ kirli olması. • Turizm ile ilgili herhangi bir hizmet potansiyelinin olmaması. • Turizme yapılan yatırımların yok denilecek kadar az olması. • Sulak alanlardaki kuş türlerinin korunması için herhangi bir çalışma ve planlamanın yapılmamış olması.
Fırsatlar	**Tehditler**
• Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de doğa turizmine olan talebin artarak devam etmesi. • Gelişmiş planlama yöntemleri ile Dicle nehrinin turizm potansiyelinin kolaylıkla harekete geçirilebilir bir durumda olması. • Birçok turizm faaliyetlerinin iç içe olması (Rafting, Kuş gözlemciliği, Höyükler, Arkeobotanik vs). • İlçenin, insanın ilk yerleşik düzene geçtiği alanlardan biri olması. • Bismil, buğdayın ilk kültüre edildiği yörelerin başında gelmesi. • Çok zengin bir tarihi mirasa/ geçmişe sahip olması. • Dicle havzasındaki tarihi yerleşmelerin, dünya turizminin (WTO) gündeminde olması	• Turizm potansiyeli teşkil eden höyüklerin ekim alanı olarak kullanılması. • Höyüklerin herhangi plan ve proje ile detaylı bir şekilde gün ışığına çıkartılmamış olması. • Dicle nehrinin aşırı kirletilmesi ve rafting sporu için herhangi bir girişimin olmaması. • Bismil ve Dicle nehrinde çevre kirliliğinin giderek artış göstermesi. • Dicle nehri vadisi boyunca kurulan ve büyümeye devam eden yerleşmelerin sel baskını tehdidi altında olması. • Ilısu baraj inşasının yapılması ve birçok tarihi yerleşim ünitesinin sular altında kalması. • Sulak alanlara yapılan müdahalelerin her geçen gün artarak devam etmesi ve bu alanlardaki biyo çeşitliliğin doğal alanlarının yok olması

SONUÇ
• Bismil ilçesindeki mevcut doğa ve kültürel turizm potansiyeli, dünyada ve Türkiye'de gelişen eko- turizm ekonomisinden pay almak için önemli potansiyele (höyük ve mağaralar) sahiptir. • İlçedeki turizm arzının niteliği kırsal ve eko turizmin sağlıklı gelişmesine katkıda bulunabilir. • Dicle nehri ile ilgili gerekli planlama ve düzenlemelerin yapılması ile önemli bir su turizm alanı oluşturulabilir. Nehir yatağına gerekli set ve koruma duvarlarının inşa edilmesiyle, sandal ve küçük ölçekli teknelerle tarihi mekanlar (höyükler) arasında turlar düzenlenebilir. • Dicle nehri boyunca yapılan planlamalar sonucunda, önemli rekreasyon ve dinlenme alanları (parklar, oturma alanları, eğlence ve dinlence mekanları) oluşturulabilir. • Tarihin yeşerdiği Mezopotamya bölgesinin kuzey bölümünde ve yukarı Dicle havzasında bulunan Bismil ilçesindeki tarihi yerleşmelerin (Höyüklerin), bilimsel metotlarla araştırılması ve bu zengin tarihi bir müze mekanı ile ölümsüz kılmak, yöre turizmine önemli katkılar sağlayacaktır. • Dicle nehri boyunca kurulan onlarca yerleşim ünitesinin, olası bir sel baskınına maruz kalmalarını önlemek için gerekli planlamaların yapılması ve hayata geçirilmesi de çevre ve mekan düzeni bakımından önemlidir. • Turizm ile ilgili planlama çalışmalarının yapılması, alt yapı eksikliklerinin giderilmesi ve tanıtıma önem verilmesi halinde mevcut olumsuzluklar olumlu hale dönüşebilir.

5.1.6. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Arazi kullanımı İçin Uygulanan SWOT Analizi ve Elde Edilen Sonuçlar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• GAP'ın, bölgenin ve Dolayısıyla Bismil yöresinin, sosyoekonomik yapısını geliştirmeye yönelik dünyanın sayılı projelerinden biri olması. • Geniş tarım alanlarının varlığı. • Bölge koşullarına göre yüksek debili Dicle nehri ve Batman Suyunun ilçe Sınırları dâhilinde yer alması. • Silvan ve Batman barajlarının ilçe tarım alanlarının sulama ihtiyacını karşılaması. • Atatürk (Şanlı Urfa) barajından sonra, alansal büyüklüğü en geniş olan ikinci baraj olması	• Tarım alanlarında sulama probleminin/ eksikliğinin bulunması. • Sulu tarım imkânlarının kısıtlı olması ve buna bağlı endüstriyel ürünlerin yetiştirilememesi. • Bölge genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde de enerji açığının olması. • Balıkçılık sektörünün gelişmemiş olması. • Sulu tarıma dayalı modern planlamaların olmaması. • Sosyoekonomik koşulların gelişmemiş olması
Fırsatlar	**Tehditler**
• Dicle nehri ve Batman suyunun kontrol altına alınması. • Tarım alanlarının sulama ihtiyacının karşılanması ve ürün deseninin artması. • Ilısu barajının tam kapasite ile devreye girmesi halinde elektrik enerjisi üretiminde Türkiye'nin en büyük dördüncü barajı olması. • Ilısu barajında (Bismil, Batman ve Hasankeyf gibi merkezler arasında) ulaşım imkânlarının (tekne, sandal, kayık vb) doğması. • Ilısu barajı başta olmak üzere Silvan ve Batman baraj göllerinde balıkçılık faaliyetlerinin geliştirilmesi. • GAP kapsamında geliştirilen sosyoekonomik kalkınma planları ile birlikte sanayi faaliyetlerinin, ticaretin ve bunlara bağlı ekonomik yapıların gelişmesi. • Başta tarım olmak üzere, tarıma dayalı sanayi mamullerinin ihraç edilmesi. • Sosyoekonomik koşullar bakımından gelişmiş bir bölge, yöre ve toplum olma imkânlarının artması.	• İlçe tarım alanlarının yaklaşık %3,5'nin (yerleşim ünitesi olarak; 6 köy ve 10 mahalle) sular altında kalması. • Ilısu baraj suyunun Bismil ilçe merkezine yaklaşması, insan sağlığı üzerinde bazı olumsuz etkilere (sıtma, astım, schistosoma ve paraziter enfeksiyonlar gibi) neden olacaktır. • Sulama koşullarına kavuşacak tarım alanlarındaki topraklarda tuzlanma riskinin baş göstermesi • Endüstriyel tarım ürünlerinin ekiminde görülecek artışlar ile birlikte tahıl ürünlerinin ekim alanlarının azalması • Verimi artırmak amacıyla kullanılan gübrenin toprağa olumsuz yan etkilerinin artması. • Sulama ile birlikte, tarım alanlarında ortaya çıkan yabancı ot türlerinin artış göstermesi. • Bismil ovasında, özellikle tarım alanlarındaki yeraltı drenajının bozulması ve bataklık/ sazlık alanların artması. • Birçok tarihi mirasın/ yerleşim biriminin baraj suları altında kalması • Hayvancılık faaliyetleri için mera niteliğinde olan Dicle basenindeki toprakların sular altında kalması.

SONUÇ
• İlçenin geniş tarım alanları ve değerlendirilebilir zengin su potansiyeline sahip olması, GAP'ın uygulamadaki en önemli gerekçelerindendir. Projenin devreye girmesi ile birim alandan elde edilecek tarımsal verimin artacağı, bu verimlilik ile birlikte sanayi kollarının gelişeceği, istihdam alanlarının artacağı ve yörenin ekonomik gelişmişlik seviyesinin gelişeceği düşünülmektedir. • Dicle nehri ve en büyük kollarından biri olan Batman suyunun kontrol edilmesi, Bismil ilçesi ile birlikte bölge ve ülkenin önemli enerji ihtiyacının yanı sıra ulaşım, balıkçılık ve çeşitli istihdam alanlarının gelişimine katkılar sağlanması beklenmektedir. • Ilısu barajının tam kapasite ile devreye girmesi durumunda, ilçe topraklarının yaklaşık %3.5'i ve on altı (16) yerleşim ünitesi, sular altında kalacaktır. Başta Bismil ovasında olmak üzere yer altı suyu seviyesi yükselerek, sazlık ve bataklık alanlar artacak ve bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak çeşitli sağlık sorunları (sıtma gibi) gelişecektir. • Tüm bu kolektif yapılanmalar çerçevesinde meydana gelen gelişmeler sonucunda; Ilısu barajı projesi başta olmak üzere, yörenin Silvan ve Batman barajlarının da tam kapasite olarak devreye girmesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi Bismil yöresinde de ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların gelişimi hız kazanarak, yöre insanının refah düzeyi artacaktır.

6. BÖLÜM

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer alan Bismil ilçesi, kabaca doğu- batı doğrultusunda uzanan neojen yaşlı bir depresyonda bulunmakta, ilçenin kuzeyinde Güneydoğu Toros dağlarının kenar kıvrımları kuşağını oluşturan Hazro- Silvan hattı, güneyinde ise Mardin Eşiği Platosu bulunmaktadır. Bu depresyona yerleşen ve batı- doğu doğrultusunda akan Dicle nehri, eğim koşullarının düşük derecelerde olması nedeniyle menderesler oluşturarak akmaktadır. Dicle nehrinin yerleştiği bu senklinal tabanındaki verevli fay sistemi miyosen öncesi döneme aittir. Faylı depresyona yerleşen Dicle nehri, geniş alüvyal malzemeler biriktirerek verimli tarım alanları oluşturmaktadır. Dicle nehrinin oluşturduğu bu verimli akarsu boyu alüvyal ovada kurulan Bismil ilçesi, mevcut coğrafi ortam koşullarının önemli bir bölümünü doğrudan veya dolaylı bir şekilde bu akarsuyun varlığına borçludur.

Diyarbakır havzasının doğu yarısında yer alan Bismil ilçesinde genel iklim koşulları planeter faktörlerin etkisi ile oluşum göstermekle birlikte, Mardin Eşiği ve Karacadağ gibi morfolojik ünitelerin de yörenin iklim şartları üzerinde hissedilir derecede etkileri görülmektedir. Bismil ilçesinin batı ve güneyindeki bu yüksek morfolojik birimler nemli hava kütlelerinin Bismil depresyonuna ulaşmasını engellemekte, dolaysıyla bu depresyona düşen yağış miktarı, çevresine göre düşük değerler göstermektedir. Bu yüksek morfolojik birimler, Bismil ilçesine yağışların ulaşmasını engellediği için yörede "Kalleş Dağlar" olarak adlandırılmaktadır. Genellikle Akdeniz havzasından Güneydoğu Anadolu bölgesine, dolaysıyla Bismil yöresine sokulan nemli hava kütleleri, cephe sistemleriyle ve kısmen de orografik oluşumlarla en fazla yağışı kış mevsiminde bırakmaktadır.

Bismil yöresindeki kış sıcaklık değerleri ve yağış miktarı, yaşamsal faaliyetleri olumsuz bir yönde etkilememekte, yüksek yaz sıcaklık değerleri ise aşırı terleme ve buharlaşma (evaporasyon + transprasyon= evapotransprasyon) nedeniyle yaşamsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Dolaysıyla, ortalama sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu yaz döneminde (Haziran 25.8, Temmuz 30.4 ve Ağustos

25.8), su açığı büyük oranlara ulaşmakta ve özellikle Haziran- Ekim dönemleri arasında, yaşamsal faaliyetleri güçleştirmektedir.

Planeter faktörlere bağlı iklim salınımları sonucu yağışların gecikmesi veya az düşmesi tarımsal verimliliği önemli ölçüde düşürmektedir. Sıcak ve kurak devrenin uzun sürdüğü Güneydoğu Anadolu bölgesi ve dolaysıyla Bismil depresyonunda, tarım ürünlerinin ekim, hasat ve ürün dekoltesi genellikle olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum Bismil gibi en önemli geçim kaynağı (%84.99), tarım olan bir ilçenin ekonomik yapı ve refah düzeyini önemli ölçüde sarsmaktadır. Özellikle yağış eksikliği veya düzensizliğinin yaşandığı dönemlerde, tarım alanlarının sulama suyu, başta Batman HES, Dicle nehri ve ona bağlı akarsular olmak üzere sondaj kuyularından sağlanmaktadır.

Bismil ilçesinde mevcut arazi varlığının %94.5'inin tarım alanı olarak kullanılması, ilçe genelinde, tarımsal nüfus yoğunluğunun yüksek oranlar göstermesine neden olmaktadır. TÜİK- 2000 yılı, genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilçe nüfusunun %84.99'u tarım sektöründe çalışması bu düşünceyi desteklemektedir. Dolaysıyla, Bismil ilçesinin gelişmişlik düzeyini belirleyen diğer parametrelerin (şehirleşme oranı, okuryazar durumu, ticaret, hane halkı sayısı, bebek ölümleri, fert başına düşen gelir vs.) gelişme göstermediği ortaya çıkmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, DPT tarafından, Türkiye genelinde yapılan, ilçelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre; Bismil ilçesi, kademeli ilçe grupları içinde, en az gelişmiş ilçeler grubunda yer almaktadır.

Tarıma dayalı ekonomik yapının etkin olduğu Bismil ilçesinde, GAP ile birlikte coğrafi mekâna dair çeşitli plan ve programlar geliştirilerek yörenin sosyal ve ekonomik koşulları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması ve yöre insanının refah düzeyinin geliştirilmesinin amaçlandığı bu proje tüm bölgede olduğu gibi (Güneydoğu Anadolu bölgesi), Bismil yöresinde de tam anlamıyla faaliyete geçememiştir.

Bismil ilçesinde, tarım alanlarının yaklaşık %15'inde sulu tarım faaliyetleri yürütülmektedir. Özellikle pamuk ve mısır en önemli tarıma dayalı sanayi ürünü olarak ilk sıralarda yer almaktadırlar. Sanayide istihdam edilen nüfusun büyük çoğunluğu, tarıma dayalı sanayi tesislerinde (tekstil, yağ ve un gibi) çalışmaktadır. GAP kapsamında yer alan ve Bismil ilçesine ait tarım alanlarının büyük bir kısmının

suya kavuşmasını sağlayacak olan Batman ve Silvan barajları, tam kapasite ile devreye girmesi halinde ilçe tarım alanlarının büyük bölümü sulama suyuna kavuşacak ve istihdam artacaktır.

Bismil ilçesinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak ekonomik fonksiyonları gelişmiş köyler doğal ortam koşullarının denetiminde belirli kuşaklar oluşturmaktadırlar. İlçenin kuzeyinde, Silvan platosunda yer alan köylerde; su yetersizliği ve mera alanlarının darlığı nedeniyle sulu tarım ve hayvancılık faaliyetleri yerine kuru tarım faaliyetleri yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Başta buğday ve arpa olmak üzere çeşitli baklagil ekimlerinin yapıldığı Silvan platosu kuşağındaki köylerde (Talıçayır, Akçay, Karahan, Uğrak, Başköy, Tilkilik, Yamaç, Kayı, Karaçölya, Karayiğit, Bahçe…vb), nüfus yoğunluğu ve ekonomik yapı, ilçe merkezinin de içinde yer aldığı Bismil depresyonundaki köyler kadar gelişkin değildir. Ana ulaşım arterine uzak olan bu köylerde, yeterli suyun olmaması ve özellikle klimatik koşullara bağlı olarak, tarımsal üretimin istenilen düzeyde verimli olmaması hem Mardin eşiği platosu hem de Silvan platosu kuşağındaki köylerdeki ekonomik yapının zayıf kalmasına neden olmuştur.

Bismil depresyonunda yer alan yerleşim üniteleri (köy ve kasabalar), hem ekonomik hem de ticari faaliyetlerin gelişmişlik düzeyleri bakımından, platolar kuşağında yer alan yerleşim ünitelerine göre daha gelişmiş bir yapı göstermektedirler. Bismil ovası olarak adlandırdığımız kuşakta, sulu tarım faaliyetlerinin yapılması ve bu ürünlerin ticareti ile birlikte, yörede ekonomik anlamda bir canlılık oluşmaktadır. Bismil depresyonunda yer alan Tepe ve Yukarı Salat kasabalarının gelişmesi, tarihi bir miras olmalarının yanı sıra, yukarıda sözü edilen faaliyetler ve Batman- Bismil- Diyarbakır karayolu ulaşım hattının da bu sosyoekonomik yapının gelişmesinde etkili olduğu bir gerçektir.

Bismil ovası kuşağı boyunca yer alan Tepe, Yukarı Salat kasabaları başta olmak üzere Sinan, İsalı, Arıkgöl, Korukçu, Ambar (Kasabalaşamamış belediye örgütlü köy yerleşmesi), Üçtepe, Bakacak, Göksu, Köseli, Obalı, Aralık, Babahakkı, Çöltepe, Gültepe…vb köylerde sosyoekonomik yapı plato kuşağında yer alan köylere göre daha gelişkindir. Bu depresyon kuşağında özellikle sulu tarım faaliyetlerinin gelişmesi, çeşitli sosyoekonomik fonksiyonel özelliklerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Yukarı Dicle havzasının en önemli yerleşim alanlarından biri olan Bismil ilçesinde; çok sayıda tarihi yerleşme üniteleri (höyük) yer almaktadır. Tarihi yerleşim alanlarının sıralandığı Dicle nehri kıyısı boyunca, tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesi ile bu tarihi meskenler büyük oranda deformasyona uğramıştır. Bu meskenlerin korunması ve turizme açılması, yörenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine katkısı bakımından büyük önem arz etmektedir.

Bismil ilçesinde mevcut yerleşim üniteleri, hidrografik birimlerin dağılışına göre bir yayılış göstermektedir. Tarihi yerleşim alanlarının yoğun bulunduğu Dicle nehri kıyısı boyunca, günümüzde de aktüel yerleşim birimleri yer almaktadır. Modern dönemle birlikte, yeraltı su kaynaklarının elde edilmesi ve Dicle nehri başta olmak üzere yöredeki büyük akarsulara bağımlı olan yerleşmeler, depresyon tabanındaki ova alanından, plato kuşağına doğru gelişme göstermiştir. Böylelikle yerleşim üniteleri daha yüksek kuşaklara doğru gelişim göstererek, geniş bir alana dağılmışlardır.

Kır nüfusun ve dolaysıyla kırsal karakterin yüksek oranlar gösterdiği Bismil ilçesinde, girişimcilik yönelimleri ve istihdam yaratma kapasitesi doğal olarak zayıf kalmaktadır. Bu nedenle insan kaynaklarının güçlendirilmesine yönelik politika ve planlama çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda, istihdam yapısının tarım dışı sektörler lehine değiştirilmesi, ekonominin ihtiyaç duyduğu işgücünün yetiştirilmesi, işgücü niteliğinin bilgi çağının gerekleri doğrultusunda yükseltilmesi ve işgücü piyasasında etkinliğin ve işgücü verimliliğinin artırılması gerekmektedir.

Sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre, en az gelişmiş ilçeler kategorisinde yer alan Bismil ilçesinde, tarım sektörü ağırlıklı bir yapı sergilemektedir. Tarımsal verimliliğin düşüklüğü ve tarımda gizli işsizlik oranlarının yüksek oluşu, ilçenin mevcut coğrafi ortam koşullarının belirli bir plan ve program çerçevesinde düzenlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tarımsal yapıyı ve örgütlenmeyi modernize edecek ve kırsal kesimde alternatif istihdam olanaklarını sağlayacak tedbirler, önceliğini korumaktadır. Ayrıca kırsal ve kentsel yapılar arasındaki mevcut farklılıkların da kırsal kesimi göçe sevkedici boyutu dikkate alındığında, kırsal altyapıyı ve yaşam kalitesini zenginleştirecek politikaların önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kırsal alanda yaşayan nüfus için istihdam alanlarının artırılması ve gelir yaratacak faaliyetlerin desteklenmesi, tarımsal

arazilerin daha etkin kullanılması için mevcut kapasitenin geliştirilmesi, modern tarım tekniklerinin kullanılması yoluyla kırsal kesimdeki nüfusun yaşam kalitesinin artırılması ve böylelikle kırsal kalkınma ile ilgili planlamaların gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Kırsal alanlardaki iyileşmeler, kırdan kente göçün önlenmesi ile bölgeler arası ve bölge içi dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, tamamlayıcı ve alternatif tarımsal faaliyetler yoluyla çiftçilerin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi; tarım sektöründeki işletmelerin mevcutlarını geliştirme, mikro kredi olanaklarından faydalanma ve pazar geliştirme konularında desteklenmesi; organik tarım, su ürünleri, seracılık gibi gelir getirici alternatif tarımsal faaliyetlere yönelik olarak, tarımsal teknikleri iyileştirici ve iç gelişme potansiyellerini harekete geçirici kırsal kalkınma projelerine öncelik verilmesi önem taşımaktadır.

Bismil ilçesinde mera alanlarının çok az olması, tarımsal ürün deseninin fazlalığı ve zengin yem varlığı besi hayvancılığının gelişmesi için uygun ortamlar oluşturmaktadır. Hayvancılık ve tatlı su balıkçılığı projeleri ile hayvansal ürün üretimine yönelik işletmeler desteklenmeli, kooperatif ve şirketleşme faaliyetleri özendirilmelidir. Tüm bu çalışmaların belirli bir plan ve program dahilinde hayata geçirilmesi durumunda, Bismil ilçesi; Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarımsal ürün ticaretinin yapıldığı bir merkez olacaktır.

Sonuç olarak; Bismil ilçesinin coğrafi ortam koşulları ile beşreri faaliyetlerin bir yansıması olan ve coğrafi planlamaya dair bazı özellikleri şöyle sıralayabiliriz.

- İdari ünite olarak Diyarbakır iline bağlı olan 14 ilçe arasında en geniş alana (1748 km2) sahip olan 3. ilçedir.
- Bismil depresyonu hem morfolojik hem de klimatik özellikleri (yıllık sıcaklık ve yağış ortalaması) bakımından çevresine göre bazı farklılıklar göstermektedir.
- İklim ve hidrografik üniteler başta olmak üzere; yerleşim birimleri daha çok Dicle nehri boyunca uzanan verimli alüvyal alanlarda gelişme göstermiştir.
- Karasal Akdeniz iklim koşullarının etkin olması nedeniyle yörede Mayıs- Ekim dönemi boyunca su açığı yüksek oranlardadır.
- Tektonik yapı ile jeolojik ve litolojik oluşumun bir sonucu olarak İlçe genelinde; yeraltı suyu rezervi zengindir.

- İlçe sınırları içerisinde Dicle nehri kıyısı ve yakın çevresinde tarih boyunca sayısız yerleşmeler kurulmuştur. Varlığı tespit edilen yüzlerce höyük bu kuramı desteklemektedir.
- Tektonizma ve karstlaşma (sübsidans) sonucu yörede 15- 20 adet çökme dolini (göller) oluşmuştur. Bu göller zengin birer ekosistem durumundadır.
- Mardin eşiği platosuna doğru uzanan masif kalkerlerin mostra verdiği alanlarda oluşan mağaralar yöre halkı tarafından su sarnıcı olarak kullanılmaktadır.
- İlçe genelinde en yaygın topraklar zonal (Kırmızı kahverengi ve kahverengi) topraklardır. Neojen dolgular üzerinde sıcak ve nemli iklim koşullarını karakterize eden bu topraklar, yaşamsal faaliyetlerin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.
- Kırsal alanlarda inşa edilen meskenlerde kullanılan malzemenin tamamına yakınının hammaddesi topraktır.
- İnsanın yerleşik düzene geçtiği Neolitik dönemden günümüze kadar meskenlerin kerpiçlerden inşa edilmesi dikkat çekici bir durumdur.
- Bismil depresyonunda on binlerce yıl süren yerleşim faaliyetleri sonucunda doğal bitki örtüsü yok edilmiştir. Karatepe, Bademli ve Tilkilik gibi köylerde görülen meşe birlikleri orman örtüsünün son tanıklarıdır.
- Bismil ilçesi; 4 kentsel idari alan ile 108 köy idari alanı olmak üzere toplam 112 idari ünite bulunmaktadır. Köy idari alanlarından 51'i tek yerleşmeli, 58 köy alanı ise mahalleli köy (90 kırsal mah.) durumundadır.
- Jeomorfolojik ve hidrografik yapıya bağlı olarak yerleşmeler doku bakımından toplu bir yerleşme düzeni göstermektedir. Tarımsal alanlardaki faaliyetlere bağlı olarak hollik veya kepir adı verilen eğreti yerleşmeler kurulmaktadır.
- Tepe ve Y. Salat kasabaları da dahil olmak üzere kırsal yerleşmelerin öncelikli geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.
- Bismil şehrindeki nüfusun sektörel dağılımına bakıldığında, hizmet ve tarım sektörünün öne çıktığı görülmektedir.
- Tepe ve Y. Salat kasabalarının konut tipleri daha çok tek katlı ve kerpiç meskenlerden oluşmakla birlikte son yıllarda kullanılmaya başlanılan betonarme yapılar da yer almaya başlamıştır.
- Bismil şehrinde ise kerpiç meskenlerin sayısı hızla azalarak, yerini betonarme ve çok katlı (5- 6 katlı) apartmanlara bırakmıştır.

- 2000 yılı genel sayımına göre Bismil ilçesinin nüfusu 126885 kişiden oluşmaktadır. Bu nüfusun 61182 (%48)'i şehirde, 17254 (%14)'ü kasabada ve geriye kalan 48449 (%38)'i ise köylerde yaşamaktadır.
- Diyarbakır iline bağlı ilçeler arasında aritmetik nüfus yoğunluğu (73) en yüksek olan 4. ilçedir.
- İlçe genelinde tarımla uğraşan nüfus oranı % 84,99, sanayi % 1,63 ve hizmet sektöründe ise 13,38 oranındadır.
- İlçe genelinde okur yazar oranı % 69 civarındadır. Okur yazar olmayan (%31) nüfusun % 72'sini ise kadın nüfus oluşturmaktadır.
- Bismil şehrinde nüfusun %69'u işgücünde olmayan, %17'si işsiz ve % 14'ünü ise istihdam edilen nüfus oluşturmaktadır.
- İstihdam edilen (Bismil şehrinde) nüfusun %57'si hizmet, % 24'ü tarım ve %19'unu ise sanayi sektörü oluşturmaktadır.
- Faal olan kırsal nüfusun ise %95'i tarım, %4'ü hizmet sektöründe yer almaktadır.
- Bismil ilçesinde arazinin yaklaşık %95'i ekili ve dikili (%0,3) tarım alanlarına ayrılmıştır.
- Ekili tarım alanlarının % 14,9'u sulu tarım, % 84,6'sı ise kuru tarım alanlarından oluşmaktadır.
- Bismil ilçesinde tarım alanları genellikle Dicle vadisinde sulu tarım, plato yüzeyine doğru ise tahıl tarımı olarak dağılış göstermektedir.
- Bismil ilçesi; Dicle bölümünde buğday ekim alanı bakımından en geniş alana sahip 3. ilçe, verimlilik bakımından ise en düşük oranlara sahip ilçelerdendir.
- Geniş tarım alanlarına sahip olan Bismil ilçesinin tarımsal verimliliği -iklim koşullarına bağlı belirsizliklerden dolayı- düşüktür.
- Ekonomik yönden de bir "Tarım havzası" niteliği taşıyan Bismil ilçesinin, ürün deseni ve kalitesini artırmak için Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve ilgili kurumların destek ve rehberlik hizmetlerinin sunulması gerekmektedir.
- GAP'ın devreye girmesiyle, sulanabilir ilçe topraklarının artması, tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Bismil ilçesi ve yakın çevresi için bir model teşkil edecektir.

- Sulu tarım ürünleri arasında yer alan pamuk ve mısır başta olmak üzere çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin artmasına ve buna bağlı istihdamın artarak, ekonomik koşulların iyileşmesini sağlayacaktır.
- İlçenin sahip oluğu jeomorfolojik, hidrografik ve pedolojik potansiyel, tarım alanları için uygun bir ortam hazırlamıştır. Tarımın öne çıkması ise hayvancılık faaliyetlerini geri plana atmıştır. Makineli tarım ile birlikte bu değişim hızlanarak devam etmektedir. Buna karşın besi hayvancılığının geliştirilmesi için ucuz yem ve kalifiye eleman varlığı, yöre ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır.
- Hayvancılığın teşvik edilmesi halinde özellikle kır nüfusun şehre göçü engellenmiş olacağından, şehirlerdeki çeşitli sosyoekonomik sorunların büyümesi azalma gösterecektir.
- Bismil ilçesindeki mevcut doğal ekosistemlerle, kültür varlıkları (höyük) gerekli girişimlerle korunması ve yöre halkının bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Böylece turizme alt yapı oluşturulabilir.
- Dicle nehri yatağında yapılacak düzenleme (set ve koruma bentleri) ve diğer çalışmalarla kısmen kontrol altına alınacak Dicle nehri boyunca küçük sandal ve teknelerle tarihi mekanlar ziyaret edilebilir olacaktır.
- Coğrafi bir planlama çerçevesinde Dicle nehri boyunca yapılan düzenlemelerle (park ve rekreasyon alanları gibi) birlikte ilçenin sosyoekonomik düzeyi önemli ölçüde değişim gösterecektir.
- Bismil ilçesinde keşfedilebilmiş yüzlerce höyük ve bu alanlarda elde edilen çeşitli eşya ve kalıntılarla, ilçede bir müze kurulması, tarihi korumak ve sonraki nesillere aktarılması bakımından büyük önem arz etmektedir.
- Dicle nehri boyunca yer alan sel ve taşkınlar bakımından ciddi riskler taşıyan birçok yerleşim biriminin yeniden planlaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ADNAN, A., AQRAWİ, M., 2001; Stratigrafic Signatures Of Climatic Chance During Holocene Evolution Of Tigris- Euphrates Delta, Lower Mesopotamia, Global and Planetary Change, Volume 28, İssues 1-4, February 2001, Pages 267- 283.

ALGAZE G. and al., 1991 "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons." *Anatolica* 17:175-240.

ALİBEY, 2003, Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a) Min Sene 1300 ila Sene 1304, Trabzon Vali-i Sabıkı, Büke Yayınları, Sayfa: 43, İstanbul

ALTINLI, İ. E., 1966; Doğu ve Güneydou Anadolu'nun Jeolojisi, MTA dergisi sayı:66, sayfa: 35- 75, Ankara

ARDEL, A., 1961; Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler, Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 21, sayfa: 140- 148, Ankara

ARDOS, M., 1979; Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yay: 113, İstanbul

ARSEBÜK, G., 1995, İnsan ve Evrim. Ege yayınları, ikinci baskı, İstanbul; Akt; Karadoğan, S., 2005; Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı jeomorfolojisi, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Sayfa: 225, Basılmamış Doktora Tezi. Elazığ

ASLAN, H., 2002 Akdağ ilçesinin Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Sayfa: 112, Ankara

ATALAY, İ., 1987; Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (Genişletilmiş 2. Baskı), Ege Üniversitesi, Edebiyat fak. Yay. No: 9, İzmir

ATALAY, İ., 1994, Türkiye Vegetasyon Coğrafyası, Ege Üniversitersi yayınları, No: 19, İzmir

AY, E., 2002; 200 yılı Müslümantepe Kazısı, 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, sayfa 415- 421, Ankara

BAKAR, Z., ŞEN, L., ÜSTÜNDAĞ, N., 2002; "Karacadağ Köylerinde Sosyal Yapı, Tarım ve Doğal Kaynaklar", Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği, Şubat- 2002, DİYARBAKIR

BERNBECK R. ve diğ., 2004: Yenice Yanında 2002 Kazıları; *25. Kazı Sonuçları Toplanısı*, sayfa;. 117-126. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara

BEYSANOĞLU, Ş., 1992, Kültürümüz'de Diyarbakır, San Matbaası, Ankara

BEYSANOĞLU, Ş., 1987, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, C. 1,S: 3-24, Ankara

BEYSANOĞLU, Ş., 1962, Diyarbakır Coğrafyası, İstanbul

BİLGİN, T., 1989, Yerleşme alanlarının seçiminde jeomorfoloji, Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 17, Sayfa: 35- 42, Ankara

BİNOĞUL, E., 1991, Diyarbakır İli ve ana Hatları ile Diyarbakır Tarihi, Diyarbakır'ı Tanıtan Adam Şevket BEYSANOĞLU'na 70. Yaş Armağanı, S: 111, Ankara

BİREL, F. K. ÖZGEN, N., BOZ, V., 2007; Levels of Perception and Capability of Problem Solving of Administrators to Problems Related to Migration. The Nedherlands.

BİREL, F. K., 2007; Çankaya ve Bismil İlçe Milli Eğitim Müdürlüklerinin SWOT Analizi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitirilmemiş Doktora. Tezi. Ankara

BÜYÜK LAROUSSE Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986, Milliyet, Diyarbakır madesi, sayfa 508- 516

CHAPUT, E., 1936, Türkiye'de jeolojik ve jeomorfolojik Tetkik Seyahatleri; Çeviren: Ali TANOĞLU; İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 11, 1976, İSTANBUL

ÇABUK, N., 2001; *Kalkınmada Toplumsal Cinsiyetçi Bütünleşme*, Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma Çatışma, Bütünleşme, III. Ulusal Sosyoloji kongeresi 2- 4 Kasım 2000, Eskişehir, Sosyoloji Derneği, Ankara,

ÇABUK, N, 2000;*Kalkınmada Toplumsal Cinsiyetçi Bütünleşme*", Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma Çatışma, Bütünleşme, III.Ulusal Sosyoloji Kongeresi 2- 4 Kasım 2000, Eskişehir, Sosyoloji Derneği, Ankara, 2001

ÇABUK, N.ve Turan F, 1999; *Güney Doğu Anadolu Projesinin Sosyal Hareketliliğe Olan Etki Değerlendirmesi*" Sosyal Hizmet Sempozyumu'99' Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet 20-21-22 Ekim 1999' TC. Başbakanlık GAP Bölge kalkınma idaresi Başkanlığı ve H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Ortak Yayını, 2001, Ankara.

ÇİÇEK, İ., 1996; Thornthwaite metoduna göre Türkiye'de iklim tipleri. A.Ü. DTC Fak., Coğrafya Araştırmaları dergisi. No: 12

ÇİÇEK, İ., 2000; Türkiye'de termik dönemlerin yayılışı ve süreleri. A.Ü. DTC Fak. Fakülte Dergisi. Cilt: 40:1-2

DENKER (Tolun), B., 1977, Yerleşme Coğrafyası. Kır Yerleşmeleri, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Yay. No: 93, Sayfa: 147, İstanbul,

DİNLER, Z., 2001, Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa

DOĞAN, U., 2002, Aşağı Salat Höyüğü'nün Jeoarkeolojisi. 18. Arkeometri Sonuçları toplantısı, 27-31 Mayıs/ Ankara

DOĞAN, U., 2005, Land subsidence and caprock dolines caused by subsurface gypsum dissolution and the effect of subsidence on the fluvial system in the Upper Tigris Basin (between Bismil–Batman, Turkey). Geomorphology 71 (2005) 389–401

DOĞANAY, H.,1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazxi Büro Kitabevi, Sayfa: 476- 477, Ankara

ELİBÜYÜK, M., 1997, Coğrafya'nın Önemi, Tanımı ve Sınıflandırılması. Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. Talip YÜCEL'e Armağan. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl : XXXIII / 1-2, S. 105- 130, Ankara

ELİBÜYÜK, M., 1978; Malatya Çevresinde Coğrafi Olayların Kartografik Çizimi, Ankara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ELİBÜYÜK, M., 1995; Matematik Coğrafya, sayfa: 44, Hilmi Usta Matb.Ankara.

ELİBÜYÜK, M., GÜZEL, A., 2003; Şanlıurfa İlinde Dönemlik ve Geçici Bir Yerleşme: Hollik. Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt: 1, Sayı:1

ERİNÇ, S., 1971, Jeomorfoloji- II, İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 28, İstanbul

ERİNÇ, S., 1972, "Türkiye: İnsan ve Ortam", Güneydoğu Avrupa Arş. Dergisi, sayı: 1, Sayfa: 279- 290, İstanbul

ERİNÇ, S., 1973, Türkiye'nin Şekillenmesinde Neotektoniğin Rolü ve Jeomorfoloji-Jeodinamik İlişkileri (Geomorphologicial Evicences of Neotektonice in Turkey), Jeomorfoloji dergisi, Sayı: 5, sayfa: 11- 25, Ankara

ERİNÇ, S., 1988, Havzaların Jeomorfoljik Evrimi Hakkında Düşünceler, İstanbul Üniv. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Bülteni Sayı. 5, sayfa: 13- 16, İstanbul

ERİNÇ, S., - TUNÇDİLEK; 1952, "The Agricultural Regions of Turkey", The Geographical Review, Sayı: 42/2, sayfa:82- 90, İstanbul

EROL, O., 1979, Dördüncü Çağ (Kuvaterner) jeolojisi ve Jeomorfolojisi, Ankara Üniv. D.T.C.F. Yay. No: 16, Ankara

EROL, O., 1979, Türkiye'de Neojen ve Kuvaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleri ile Yaşıt (Korelant) Tortullara Göre Belirlenmesi. Jeomorfoloji Dergisi, sayı: 8, sayfa: 1- 40, Ankara

EROL, O., 1983, Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi; Jeomorfoloji Dergisi, sayı: 11, sayfa: 11- 22, Ankara

EROL, O., 1993, Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri (Natural Regions and Environs of Turkey); Ege Üniv. Edebiyat Fa. Ege Coğrafya dergisi, Sayı: 7, sayfa: 13- 41, İZMİR

EROL, O., AKKAN, E., ELİBÜYÜK, M., DOĞU, A. F., 1987, Aşağı Fırat Bölgesinde Bugünkü ve Kuvaterner'deki doğal Çevre Koşulları, ODTÜ "Aşağı Fırat Projesi 1978 – 1979 Çalışmaları" Projesi Yayınları Seri: 1, No: 3 Ankara

ERTEKİN, S., 1997; "GAP'ın Bölge Florasına Etkileri", Türkiye Çevre Vakfı yay. No: 125, sayfa: 39- 57, ANKARA

ESİN, U., 1981, İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa'da Doğal Çevre Sorunları. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi yayınları. İstanbul

GAP'DA SON DURUM; Haziran: 2000, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı...

GÖNEY, S., 1995; Şehir Coğrafyası I (3. baskı). İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3908, sayfa: 3, İstanbul

GRAVES, A. M. ve HELWİNG, B., 2002; Archaeology in Turkey. The Stone, Bronze and İron Ages. American Journal Of Archaeoogy, Volume, 107, No: 1, January 2003

GÜLDALI, N.,- DEROCHE A., 1991; "Güneydoğu Anadolu'da Tarih Öncesi İnsanların Yaşam Ortamları; Özellikle Doğal Mağaralar". Jeomorfoloji dergisi, sayı: 19, sayfa: 131- 138, Ankara

GÜNAY, Y. ve Diğerleri, 1990, Güneydoğu Türkiye'de Arap Platformunun Kuzey Kenarı ve Bu Kenarın Mesozoik'te Bir Tetis Okyanusal Alanına Geçişi: Stratigrafi – Paleocoğrafya, Türkiye Petrol jeologları Derneği, 8. petrol Kongresi, Ankara

GÜNEY, E., 2000, Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri. Sayfa: 19, Bilgili Yayın- Yapım. İstanbul

HOŞGÖREN, M. Y., 1993, Jeomorfoloji'nin Ana Çizgileri I, (Üçüncü Baskı) İstanbul. Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayın No. 3822, İstanbul

İLHAN, E.,1969,Türkiye Tektoniğinin Jeomorfolojisi ile İlişkisi, Jeomorfoloji Dergisi, No: 1 Ankara

İLHAN, E.,1976, Türkiye jeolojisi, ODTÜ Müh. Fak. Yayınları, No: 51, Ankara

İZBIRAK, R., 1955, Sistematik jeomorfoloji, Harita Umum Müdürlüğü Yayınları, İlim ve Teknik Eserler Serisi No: 6 Ankara

İZBIRAK, R., 1996, Türkiye –I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi No: 196, İstanbul

KARABULUT, Y., 1997; Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı. Türkiye Coğrafyası Dergisi, Araştırma ve Uygulama Merkezi. Sayı: 6, Ankara

KARABULUT, Y.,2004;Türkiye Enerji Kaynakları. Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara

KARADOĞAN, S., 2005, Adıyaman Havzasının Genel ve Uygulamalı Jeomorfolojisi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sayfa. 239, Elazığ

KALELİOĞLU, E., 1989; Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı. AKDTKY Coğrafya Araştırmaları sayı: 1, sayfa: 159- 167, Ankara

KARG, N., (Der: N. Tuna, J. Greenhalgh and J. Velibeyoğlu), 2000 yılı Gre Dimse Kazı Çalışmaları: Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) s: 699- 738.

KETİN, İ., 1966, Güneydoğu Anadolu'nun Kambrien Teşekkülleri ve Bunların Doğu İran İle Mukayesesi. MTA Dergisi; Sayı: 66, Ankara

KETİN, İ., 1969,Türkiye'nin Genel Tektonik Durumu ile Başlıca Deprem Bölgeleri Arasındaki İlişkiler, MTA Dergisi, Sayı: 57

KETİN, İ., 1977, Türkiye'nin Başlıca Orojenik Olayları ve Paleocoğrafik Evrimi, MTA Enst. Dergisi No: 88

KETİN, İ., 1983, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış; İ. T. Ü. Kütüphanesi, No: 1259, İstanbul

KOÇMAN, A., 1993, Türkiye İklimi, Ege Üniv. Edebiyat fakültesi yayınları No: 73, İzmir

KOÇMAN, A., 1993, Türkiye'de yağış yetersizliğine bağlı kuraklık sorunu, Ege Üniv. Ege Coğrafya Dergisi No: 7 İzmir

KODAY, Z.,1995, Hopa İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sayfa: 127, Erzurum

LANDSBERGER, B., ... Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu; A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt: II, Sayı: 3, Sayfa: 419- 429, Ankara

MATER, B., 1998, Toprak Coğrafyası, Çantay Kitabevi, İstanbul

MATNEY, T., ROAF, M., MACGİNNİS, J., ve McDONALD, H. (Der: N. Tuna, J. Greenhalgh and J. Velibeyoğlu); Ziyaret Tepe Kazıları: Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 387- 424.

MATNEY, T. MİCHAEL ROAF, JOHN MACGİNNES; 2000 yılı Ziyaret Tepe Kazıları, Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları. ODTÜ, TAÇDAM, sayfa: 517- 548

MATNEY, T., 1998. "Preliminary Report on Survey at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 1997" Arastirma Sonuçlari Toplantisi 16: 255-266.

MATNEY, T.,2003 "Fifth Preliminary Report on Excavations at Ziyaret Tepe (Diyarbakir Province), 2001 Season" Kazi Sonuçlari Toplantisi 24: 233-242.

MORVARIDI, B., 1990, Argarian reform and Land use policy in Turkey: İmplications for the Southeast Anatolia Project, Land Use Policy, volume:7, issues: 4, October, Pages: 303- 313

ÖZÇAĞLAR, A., 1996, Türkiye'nin İdari Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, İlçe, İl ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler. A. Ü. D. T. C. F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı. 12, Ankara

ÖZÇAĞLAR, A., 1991, Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu ile Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İşbirliği ile Düzenlene "Coğrafya Meslek Haftası. 20-24 Kasım, İzmir.

ÖZÇAĞLAR, A., 2003; Coğrafyaya Giriş. Hilmi Usta Matbaacılık, sayfa;64, Ankara

ÖZÇAĞLAR, A., 1992; Ezinepzar Depresyonun Coğrafyası. Araştırma Projesi (proje no: 90.01.03.04), s: 84, Ankara

ÖZÇAĞLAR, A., 2006, Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. Coğrafi Bilimler Dergisi (Ayrı basım). Cilt: 3, Sayı: 1, Sayfa: 16-17

ÖZÇAĞLAR, A., 1997; 1995 Yılında Türkiye'deki Belediye Örgütlü Yerleşmelerin Coğrafi dağılışı. Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı: 6, Ankara

ÖZÇAĞLAR, A. ve diğ., 2006; Çamlıhemşin İlçesinde Doğal ve Beşeri Kaynak Tespitine Bağlı Olarak geliştirilen Arazi Kullanım Kararları. Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt: 4, Sayı. 1

ÖZGEN, N., BOZ, V., 2007; A Geographıc Analysıs On Interactıon Between Human Beıng And Natural Envıronment In Mardın Folded (Gercüş-Savur). GEO Med, İnternational Symposium on Geography. "Environment and Culture in the Mediterranean Region. 5- 8 June, Kemer, Antalya

ÖZGEN, N., ve diğ., 2005, Siirt ve Yakın Çevresinde Jura Tipi Kıvrımlı Yapı Reliefi, Ulusal Coğrafya Kongresi, sayfa: 621, İstanbul

ÖZGEN, N., 2003; Siirt ve Yakın Çevresinin Doğal Ortam Özellikleri. Siirt Valiliği, sayfa: 115, yay. no:2, Siirt

ÖZKAYA, V., 2004; 2002 Yılı Körtik Tepe Kazısı. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* Ankara, 103-116.

ÖZKAYA, V. ve diğ. 2002: Kortik Tepe 2000 Kazıları. Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojikve kültür varlıklarını kurtarma projesi: 2000 Yılı Çalışmaları. ODTÜ/ Ankara

ÖKSE, T., 1999, "Salat Tepe 1998 Araştırması / Salat Tepe Researches in 1998″ *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları* (Ed. N. Tuna ve J. Öztürk), Sayfa 333-351. OTDÜ /Ankara,

ÖKSE, T., 2006, A Monumental Middle Bronze Age Building at Salat Tepe on the Upper Tigris (Turkey). *Antiquity* 80, no. 309, September 2006.

ÖLGEN, M. K., 1993, Türkiye'de yağış yetersizliğine bağlı kuraklık sorunu, Ege Coğrafya Dergisi, No: 7 İzmir

ÖZGÜNER, A. M., 1990, Siirt – Diyarbakır – Mardin (Nusaybin) Yöresi Alçıtaşı (Kükürt) sahaları Maden Jeolojisi ve Genel Jeolojisi Rap., MTA Genel Müd., Ankara

ÖZGÜR, E. M., 1998; Türkiye Nüfus Coğrafyası. GMC Basın Yayın, Sayfa: 7, Ankara

ÖZGÜR, E. M., 2001, Türkiye Coğrafyası (II. Baskı), Hilmi Usta Matba., Ankara

ÖZOĞUL, A., 1989, Türkiye'nin Fiziki Özellikleri ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. Uludağ Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Cilt: 4, sayı: 2, sayfa: 85- 92, Bursa

PAİJE, S., 1946, Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Cizre Arasında Kalan Anadolu'nun Cenubu Şarkisindeki Bir Kısmın Jeolojisi, MTA Yayını No: 1946

PARKER, B. J. and DODD, L. S., 2005 - The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): A Preliminary Report from the 2002 Field Season. *Anatolica* 31: 69- 110.

PARKER, J. B., 2006;Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP): Kenan Tepe 2004 Kazıları Ön Raporu,

PARKER B. J. and all. 2002; The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP) Year 2000 Excavations at Kenan Tepe 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Sayfa: 435- 443 Ankara

SARAÇOĞLU, H., 1990, Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 177, İstanbul

SERGÜN, Ü., 1993-96, Türkiye'de Kır Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Dergisi, No: 4

SÖZER, A. N., 1974; Güneydoğu Anadolu'nun Nüfus ve Kır Yerleşme Sorunlarına Coğrafi Bir Bakış. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları semineri, sayfa: 171-207, Erzurum.

SÖZER, A. N., 1984, Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi bir Bakış, Ege Coğrafya Dergisi, No: 2, sayfa: 8- 30, İzmir

ŞAKAR, D., 1997, GAP'ın Tarımsal Yapı Üzerine Etkileri. Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, No: 125, Sayfa: 29- 38, Ankara

ŞAROĞLU, F. ve Diğerleri, 1983, Doğu Türkiye'nin Neotektoniği: Bir Çarpışma Zonunda Kabuksal Kısalma ve Kalınlaşma Üzerine Yeni Veriler, Jeomorfoloji Dergisi,Sayı:11

ŞENGÖR, 1984, Türkiye Tektonik tarihinin Yapısal Sınıflaması, KETİN SEMPOZYUMU (20 – 21 Şubat), İstanbul

ŞENGÖR, A. M. C.,1980, Türkiye'nin Neotektoniğinin Esasları, Türkiye Jeoloji Kurumu Konferanslar Serisi No: 2Yayınları

ŞENGÖR, A.M.C. ve YILMAZ, Y.,1983, Türkiye'de Tetis'in Evrimi, Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım, Türkiye Jeoloji Kurumu, İ. T. Ü. Yer Bilimleri Özel Dizisi, No:1

ŞENYURT, S. Y., 2002c; 2000 yılı Müslüman Tepe Kazısı, 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. Sayfa; 678- 679. Ankara

ŞENYURT, S. Y., 2002a: "Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 641- 668.

TABBAN, A., 2000, Kentlerin Jeolojisi ve Deprem Durumu, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları No: 56, Ankara

TAŞMAN, C. E., 1948, Türkiye Cenupdoğu Bölgeleri Stratigrafisi, MTA Yayın, No: 38

TCHALENKO, J. S., 1980, (Çev: ERİŞEN, B.), Arap Plakasının kuzey sınırında Tektonik ve Sismik Bir Araştırma, Jeomorfoloji Dergisi, No: 9

TEMUÇİN, E.,1990, Aylık Değişme Oranına Göre Türkiye'de Yağış Rejimi Tipleri, E. Üniversitesi, Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 5 İzmir

TEMUÇİN, E., 1996, Türkiye'de kentleşmenin sıcaklık koşulları üzerine etkisi, Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 5 İzmir

TENDAM, A.,1955, Güneydoğu Türkiye Ön Çukur Baseninde Alt Tersiyer ve Mezozoik'in Stratigrafi ve Sedimantasyonu, T. J. K. Bülteni No: (4) 1

TONBUL, S., 1990; Bingöl Ovası ve Yakın Çevresinin jeomorfolojisi ve Gelişimi. AKDTYK Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırma Dergisi, Cilt 1, Sayı:2, Ankara

TONBUL, S. ve ÖZDEMİR, M.A., 1994; Doğu Anadolu Fayının Palu Civarında (Elazığ doğusu) Jeomorfolojik Birimlere Yansıması Üzerine Gözlemler. A. Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, sayı: 3

TROMP, S. W., 1941, Cenubu Şarki Türkiye'nin Stratigrafisi, Strüktür Veçheleri ve Petrol Arama İmkanları ile Bunların Mücavir Mıntıkalarla Mukayesesi, MTA Seri – A Yayın No: 4

TUNÇDİLEK, N., 1985, Türkiye'de Reliyef Şekilleri ve Arazi Kullanımı; Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yayınları, No: 4, İstanbul

TUNÇDİLEK, N., 1978, Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları. Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 96, İSTANBUL

TURAN, F. ve Çabuk N.,2000; "*GAP Bölgesinde Altyapı Sistemlerinin İnsan ve Çevre Üzerine Etkileri"* Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı-III 21.Yüzyılda Türkiye, 25-27

TANOĞLU, A., 1969, Nufus ve Yerleşme. İstanbul Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Neşriyatı No: 45, İstanbul

TAŞKIRAN, H., KARTAL, M., 2001 yılı ılısu baraj gölü alanı Paleolitik dönem yüzey araştırması. Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik

ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 695- 738

TEKİN, H., Hakemi Use 2001 Yılı Kazısı ilk Sonuçları, Ilısu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2001 yılı çalışmaları. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) sayfa: 425- 462

TOK, G., Uygarlığın Doğduğu Dönem- Neolitik Çağ, Tübitak Bilim ve Tek. Der., Mayıs-2000.

TÜMERTEKİN, E., N. ÖZGÜÇ, 1997; Beşeri Coğrafya, İnsan- Kültür-Mekan, Çantay Kitap evi, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., 1955; Türkiye'de Kuraklık Süresinin Coğrafi Dağılışı. Türk. Coğ. Dergisi No: 15- 16, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., 1955; Türkiye Kurak Bölgelerinde Buğday Yetiştirme Devresi ile Kurak Devre Arasındaki Zaman Münasebeti. Türk. Coğ. Dergisi No: 13- 14, İstanbul

TÜMERTEKİN, E. ve ÖZGÜÇ, N., 1997, Beşeri Coğrafya İnsan – Kültür – Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul

TÜRKÜNAL, S., 1980, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi, Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını, No: 08, Ankara

WİLKİNSON, T.J., 1999, Holocene ValleyFills of Southern Turkey and Northwestern Syria: Recent Geoarchaeological Contributions, Quaternary ScienceReviews, Volume: 18, İssues: 4- 5, April 1999, Pages: 555- 571

YALÇINLAR, İ.,1967, Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller, İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13

YALÇINLAR, İ.,1996, Strükrüral Morfoloji –I (4. Basım), Öz Eğitim Yayınları, No:15, İstanbul

YILMAZ, Y. ve YİĞİTBAŞ, E.,, 1990, SE Anadolu'nun Farklı Ofiyolitik - Metamorfik Birlikleri ve Bunların jeolojik Evrimdeki Rolü, Türkiye Petrol jeologları Derneği, 8. petrol Kongresi, Ankara

YILMAZ, Y.- YİĞİTBAŞ, E.,1994, Güneydoğu Anadolu Orojenik Kuşağında Farklı Ofiyolitik Topluluklar ve Bunların Orojenik Evrimdeki Anlam ve Önemi, TPAO, 10. Petrol Kongresi ve Sergisi, Ankara

YÜCEŞAHİN, M.M., ÖZGÜR, E. M., 2006; Türkiye'nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekansal Örüntü. Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sayfa: 30

Sıklıkla Yararlanılan İnternet Adresleri;

http://www.google.com.tr/search?q=Kenan+tepe+kalkolitik&hl=tr

http://www.tacdam.metu.edu.tr/index.php@option=com_content&task

http://www.tayproject.org ve http://www.arkeo.org,

http://www.arkeo.org/icerik.asp? menu =prehistorya& neolitik

http://www.edippolat.com/modules.php?name News&file=print&sid=23

http://www.geocities.com/toganakta/bismil.html,http://www.edippolat.com/modules

EK 1 : BİSMİL İlçesinde Yetiştirilen Ürünlerin Köylere Göre Dağılımı

KÖY ADI (Bucağı)	Ürünler	İsletme Sayısı	Arazi Sayısı	Ekili Alan (da, m2)	Ekili Alanın İlçe Toplamına Oranı	Ekili Alanın Köy Toplamına Oranı	Ürünün İlçe Toplamına Oranı
BAHARLI		171	1346	35,781.977	6.39%		
	Buğday (Ekm)	144	1241	33,945.713	6.06%	94.87%	10.08%
	Buğday (Mak)	7	58	1,016.032	0.18%	2.84%	1.33%
	Mercimek (kır)	20	47	820.232	0.15%	2.29%	13.03%
AKÇAY		146	925	31,022.655	5.54%		
	Buğday (Ekm)	118	729	24,145.297	4.31%	77.83%	7.17%
	Buğday (Mak)	27	194	6,865.380	1.23%	22.13%	9.00%
	Fiğ	1	2	11.978	0.00%	0.04%	70.55%
SERÇELER		154	1558	29,717.888	5.31%		
	Buğday (Ekm)	123	1424	25,221.232	4.50%	84.87%	7.49%
	Buğday (Mak)	19	69	3,907.197	0.70%	13.15%	5.12%
	Arpa	5	7	271.984	0.05%	0.92%	2.44%
	Mercimek (kır)	6	57	230.028	0.04%	0.77%	3.65%
	Pamuk	1	1	87.447	0.02%	0.29%	0.07%
IŞIKLAR		148	1142	29,173.837	5.21%		
	Buğday (Ekm)	138	1073	27,219.157	4.86%	93.30%	8.09%
	Buğday (Mak)	10	69	1,954.680	0.35%	6.70%	2.56%
BADEMLİ		95	1006	26,296.085	12.32%		
	Buğday (Ekm)	51	454	14,813.210	6.94%	56.33%	11.84%
	Buğday (Mak)	39	528	11,086.634	5.20%	42.16%	27.33%
	Pamuk	1	6	256.017	0.12%	0.97%	0.84%
	Mercimek (kır)	2	14	77.800	0.04%	0.30%	1.84%
	Arpa	2	4	62.424	0.03%	0.24%	1.56%
BAKACAK		173	877	25,160.430	4.49%		
	Buğday (Ekm)	82	378	11,922.549	2.13%	47.39%	3.54%
	Buğday (Mak)	46	238	7,803.297	1.39%	31.01%	10.23%
	Pamuk	35	238	4,335.930	0.77%	17.23%	3.45%
	Arpa	5	13	931.951	0.17%	3.70%	8.38%
	Mercimek (kır)	4	9	101.000	0.02%	0.40%	1.60%
	Burçak	1	1	65.703	0.01%	0.26%	100.00%
TATLIÇAYIR		94	384	24,952.546	4.45%		
	Buğday (Ekm)	82	360	21,129.927	3.77%	84.68%	6.28%
	Arpa	8	14	2,608.859	0.47%	10.46%	23.45%
	Buğday (Mak)	4	10	1,213.760	0.22%	4.86%	1.59%
AMBAR		195	963	24,140.387	4.31%		
	Pamuk	112	656	14,465.610	2.58%	59.92%	11.52%
	Buğday (Ekm)	37	145	4,797.529	0.86%	19.87%	1.43%
	Buğday (Mak)	33	139	4,328.982	0.77%	17.93%	5.68%
	Arpa	9	16	394.490	0.07%	1.63%	3.55%
	Mercimek (kır)	4	7	153.776	0.03%	0.64%	2.44%
ALİBEY		211	880	23,051.437	10.80%		
	Buğday (Ekm)	108	547	14,401.754	6.75%	62.48%	11.51%
	Buğday (Mak)	36	158	3,658.348	1.71%	15.87%	9.02%
	Arpa	31	85	2,357.765	1.10%	10.23%	58.86%
	Mercimek (kır)	15	26	1,086.378	0.51%	4.71%	25.74%
	Mısır (Dane)	10	38	813.476	0.38%	3.53%	15.38%
	Mürdümük	4	14	436.891	0.20%	1.90%	80.60%
	Mısır (Silaj)	3	6	219.146	0.10%	0.95%	20.06%
	Burçak	1	2	38.670	0.02%	0.17%	24.86%
	Antep fıstığı	1	2	25.000	0.01%	0.11%	100.00%
	Elma (Golden)	1	1	8.009	0.00%	0.03%	100.00%
	Üzüm Sofralık	1	1	6.000	0.00%	0.03%	100.00%
MEYDANLIK		151	521	21,962.598	9.21%		
	Buğday (Ekm)	57	253	9,879.298	4.14%	44.98%	13.13%
	Buğday (Mak)	25	107	4,295.228	1.80%	19.56%	8.57%
	Pamuk	14	63	3,430.256	1.44%	15.62%	4.51%
	Mercimek (kır)	33	54	2,307.396	0.97%	10.51%	15.03%
	Mısır (Dane)	4	24	1,322.528	0.55%	6.02%	52.05%
	Arpa	18	20	727.892	0.31%	3.31%	3.84%
BELLİ		88	1264	21,133.787	3.77%		
	Buğday (Ekm)	63	970	16,676.101	2.98%	78.91%	4.95%
	Buğday (Mak)	21	269	4,048.739	0.72%	19.16%	5.31%
	Arpa	3	10	285.852	0.05%	1.35%	2.57%
	Pamuk	1	15	123.095	0.02%	0.58%	0.10%
TÜRKMENHACI		188	2634	20,820.043	3.72%		
	Pamuk	131	1954	16,054.713	2.87%	77.11%	12.78%
	Buğday (Ekm)	29	290	2,574.211	0.46%	12.36%	0.76%
	Buğday (Mak)	24	339	2,086.866	0.37%	10.02%	2.74%
	Arpa	4	51	104.253	0.02%	0.50%	0.94%

KAMBERLİ		100	1177	19,788.488	3.53%		
	Buğday (Ekm)	80	1056	18,012.670	3.22%	91.03%	5.35%
	Buğday (Mak)	11	108	1,339.378	0.24%	6.77%	1.76%
	Mercimek (kır)	8	12	252.399	0.05%	1.28%	4.01%
	Pamuk	1	1	184.041	0.03%	0.93%	0.15%
YUKARIHARIM		161	895	18,667.177	3.33%		
	Buğday (Ekm)	134	790	16,366.269	2.92%	87.67%	4.86%
	Buğday (Mak)	23	100	2,155.908	0.38%	11.55%	2.83%
	Mercimek (kır)	3	4	125.000	0.02%	0.67%	1.99%
	Arpa	1	1	20.000	0.00%	0.11%	0.18%
YENİCE		147	5598	18,448.171	7.74%		
	Pamuk	52	2262	7,956.055	3.34%	43.13%	10.47%
	Buğday (Ekm)	35	1644	5,452.904	2.29%	29.56%	7.25%
	Buğday (Mak)	36	1184	3,531.357	1.48%	19.14%	7.05%
	Arpa	10	267	785.442	0.33%	4.26%	4.14%
	Mercimek (kır)	13	222	682.899	0.29%	3.70%	4.45%
	Nohut	1	19	39.514	0.02%	0.21%	44.11%
ERLER		71	252	17,247.177	3.08%		
	Buğday (Ekm)	60	213	16,071.376	2.87%	93.18%	4.77%
	Buğday (Mak)	4	32	869.281	0.16%	5.04%	1.14%
	Mercimek (kır)	6	6	239.188	0.04%	1.39%	3.80%
	Pamuk	1	1	67.332	0.01%	0.39%	0.05%
BAŞKÖY		116	1753	16,490.628	7.73%		
	Buğday (Ekm)	86	1219	11,934.938	5.59%	72.37%	9.54%
	Buğday (Mak)	18	371	3,534.230	1.66%	21.43%	8.71%
	Mercimek (kır)	12	163	1,021.460	0.48%	6.19%	24.20%
YASİNCE		45	196	16,371.386	2.92%		
	Buğday (Ekm)	35	163	13,781.785	2.46%	84.18%	4.09%
	Buğday (Mak)	6	25	1,347.937	0.24%	8.23%	1.77%
	Arpa	4	8	1,241.664	0.22%	7.58%	11.16%
HARMANLI		116	554	16,337.552	6.85%		
	Pamuk	35	205	5,852.341	2.46%	35.82%	7.70%
	Buğday (Ekm)	45	200	5,731.561	2.40%	35.08%	7.62%
	Buğday (Mak)	25	95	3,027.646	1.27%	18.53%	6.04%
	Mercimek (kır)	4	23	1,229.527	0.52%	7.53%	8.01%
	Arpa	4	14	407.803	0.17%	2.50%	2.15%
	Mısır (Dane)	2	15	69.049	0.03%	0.42%	2.72%
	Hıyar	1	2	19.625	0.01%	0.12%	100.00%
ÇAKILLI		295	1775	16,034.051	2.86%		
	Buğday (Ekm)	140	1249	7,062.874	1.26%	44.05%	2.10%
	Buğday (Mak)	94	426	5,826.251	1.04%	36.34%	7.64%
	Pamuk	12	15	1,521.786	0.27%	9.49%	1.21%
	Arpa	34	61	1,061.411	0.19%	6.62%	9.54%
	Mercimek (kır)	13	20	487.451	0.09%	3.04%	7.74%
	Patlıcan	1	1	39.916	0.01%	0.25%	81.45%
	Mısır (Dane)	1	3	34.362	0.01%	0.21%	1.44%
AKBAŞ		128	1129	15,400.093	7.22%		
	Buğday (Ekm)	66	607	9,408.992	4.41%	61.10%	7.52%
	Pamuk	25	224	2,554.486	1.20%	16.59%	8.37%
	Mısır (Dane)	23	236	1,843.324	0.86%	11.97%	34.84%
	Buğday (Mak)	4	41	713.191	0.33%	4.63%	1.76%
	Mısır (Silaj)	6	11	498.246	0.23%	3.24%	45.61%
	Nadas	1	6	131.126	0.06%	0.85%	100.00%
	Mercimek (kır)	1	2	120.875	0.06%	0.78%	2.86%
	Mürdümük	1	1	105.187	0.05%	0.68%	19.40%
	Arpa	1	1	24.666	0.01%	0.16%	0.62%
GÜZELKÖY		117	269	13,628.392	5.72%		
	Buğday (Ekm)	41	107	5,793.231	2.43%	42.51%	7.70%
	Arpa	43	87	3,592.314	1.51%	26.36%	18.93%
	Buğday (Mak)	24	55	3,286.217	1.38%	24.11%	6.56%
	Mercimek (kır)	8	19	676.630	0.28%	4.96%	4.41%
	Pamuk	1	1	280.000	0.12%	2.05%	0.37%
ARALIK		144	1568	13,491.470	2.41%		
	Pamuk	94	1211	10,105.657	1.80%	74.90%	8.04%
	Buğday (Ekm)	23	217	2,106.802	0.38%	15.62%	0.63%
	Buğday (Mak)	18	103	941.405	0.17%	6.98%	1.23%
	Arpa	4	29	228.891	0.04%	1.70%	2.06%
	Mercimek (kır)	2	3	74.168	0.01%	0.55%	1.18%
	Domates	2	3	19.745	0.00%	0.15%	58.23%
	Mısır (Dane)	1	2	14.802	0.00%	0.11%	0.62%
OFKÖY (MERKEZ)		99	949	13,408.673	2.39%		
	Buğday (Ekm)	46	692	6,698.302	1.20%	49.95%	1.99%
	Pamuk	23	146	4,639.394	0.83%	34.60%	3.69%
	Buğday (Mak)	14	56	1,588.683	0.28%	11.85%	2.08%
	Arpa	10	42	283.688	0.05%	2.12%	2.55%
	Biber (salçalk)	1	3	143.462	0.03%	1.07%	100.00%
	Mercimek (kır)	5	10	55.144	0.01%	0.41%	0.88%
KAĞITLI		40	476	13,013.434	2.32%		
	Buğday (Ekm)	39	456	12,543.055	2.24%	96.39%	3.73%

	Buğday (Mak)	1	20	470.379	0.08%	3.61%	0.62%
ŞAHİNTEPE		73	1291	12,367.241	5.19%		
	Pamuk	63	1173	11,096.100	4.66%	89.72%	14.60%
	Buğday (Mak)	5	32	783.320	0.33%	6.33%	1.56%
	Buğday (Ekm)	3	63	256.380	0.11%	2.07%	0.34%
	Mısır (Dane)	1	14	171.439	0.07%	1.39%	6.75%
	Arpa	1	9	60.002	0.03%	0.49%	0.32%
MERKEZ		140	737	11,873.209	2.17%		
	Buğday (Ekm)	47	238	4,357.626	0.76%	36.38%	1.26%
	Pamuk	48	218	3,233.037	0.58%	27.65%	2.57%
	Buğday (Mak)	32	252	3,148.212	0.55%	26.27%	4.03%
	Arpa	4	18	532.218	0.10%	4.55%	4.78%
	Mercimek (kır)	5	6	423.799	0.08%	3.63%	6.73%
	Mısır (Tohum)	1	1	149.199	0.03%	1.28%	100.00%
	Domates	1	2	14.164	0.00%	0.12%	41.77%
	Patlıcan	1	1	9.091	0.00%	0.08%	18.55%
	Biber	1	1	5.863	0.00%	0.05%	100.00%
TEPE		135	1228	11,741.430	4.93%		
	Pamuk	103	1035	10,059.023	4.22%	85.67%	13.24%
	Buğday (Ekm)	17	127	835.300	0.35%	7.11%	1.11%
	Buğday (Mak)	10	27	578.021	0.24%	4.92%	1.15%
	Mısır (Dane)	4	38	265.545	0.11%	2.26%	10.45%
	Mercimek (kır)	1	1	3.541	0.00%	0.03%	0.02%
KOĞUK		71	213	11,731.845	4.92%		
	Buğday (Mak)	31	97	5,439.449	2.28%	46.36%	10.86%
	Buğday (Ekm)	24	82	3,430.827	1.44%	29.24%	4.56%
	Mercimek (kır)	7	17	1,538.079	0.65%	13.11%	10.02%
	Pamuk	5	11	1,026.510	0.43%	8.75%	1.35%
	Arpa	3	5	277.980	0.12%	2.37%	1.46%
	Antep fıstığı	1	1	19.000	0.01%	0.16%	100.00%
ÇÖLTEPE		87	467	11,645.294	2.08%		
	Buğday (Ekm)	38	264	5,898.897	1.05%	50.65%	1.75%
	Buğday (Mak)	27	110	2,979.680	0.53%	25.59%	3.91%
	Pamuk	13	70	1,997.412	0.36%	17.15%	1.59%
	Arpa	7	16	718.400	0.13%	6.17%	6.46%
	Mercimek (kır)	2	7	50.905	0.01%	0.44%	0.81%
DİKTEPE		99	709	11,630.226	5.45%		
	Pamuk	55	437	6,954.974	3.26%	59.80%	22.78%
	Buğday (Ekm)	33	211	3,638.060	1.70%	31.28%	2.91%
	Buğday (Mak)	4	31	437.145	0.20%	3.76%	1.08%
	Mısır (Dane)	5	18	326.943	0.15%	2.81%	6.18%
	Tütün	1	1	223.450	0.10%	1.92%	100.00%
	Mercimek (kır)	1	11	49.654	0.02%	0.43%	1.18%
KAZANCI		102	908	11,484.527	2.05%		
	Buğday (Ekm)	35	290	3,829.424	0.68%	33.34%	1.14%
	Buğday (Mak)	37	264	3,653.920	0.65%	31.82%	4.79%
	Pamuk	20	262	3,390.633	0.61%	29.52%	2.70%
	Arpa	8	90	540.586	0.10%	4.71%	4.86%
	Mercimek (kır)	2	2	69.964	0.01%	0.61%	1.11%
AKKÖY		98	627	11,356.353	4.76%		
	Buğday (Ekm)	37	274	4,431.689	1.86%	39.02%	5.89%
	Pamuk	28	209	4,404.553	1.85%	38.78%	5.80%
	Buğday (Mak)	18	87	1,937.705	0.81%	17.06%	3.87%
	Arpa	9	21	333.659	0.14%	2.94%	1.76%
	Mercimek (kır)	6	36	248.747	0.10%	2.19%	1.62%
KARAGÖZ		78	195	11,230.142	2.00%		
	Buğday (Ekm)	69	178	10,326.208	1.84%	91.95%	3.07%
	Buğday (Mak)	6	13	807.315	0.14%	7.19%	1.06%
	Arpa	1	1	53.088	0.01%	0.47%	0.48%
	Mercimek (kır)	1	2	41.375	0.01%	0.37%	0.66%
	Anason	1	1	2.156	0.00%	0.02%	100.00%
HASANPINAR		73	173	11,095.165	5.20%		
	Buğday (Ekm)	34	76	5,367.670	2.52%	48.38%	4.29%
	Pamuk	14	37	2,422.241	1.14%	21.83%	7.93%
	Buğday (Mak)	11	39	2,118.365	0.99%	19.09%	5.22%
	Mercimek (kır)	10	15	699.937	0.33%	6.31%	16.59%
	Arpa	3	4	306.999	0.14%	2.77%	7.66%
	Mısır (Dane)	1	2	179.953	0.08%	1.62%	3.40%
ULUTÜRK		97	426	11,079.277	1.98%		
	Pamuk	50	222	5,992.138	1.07%	54.08%	4.77%
	Buğday (Ekm)	27	135	3,901.952	0.70%	35.22%	1.16%
	Buğday (Mak)	13	55	897.113	0.16%	8.10%	1.18%
	Mercimek (kır)	4	8	196.299	0.04%	1.77%	3.12%
	Arpa	3	6	91.775	0.02%	0.83%	0.82%
ALUÇ		58	653	10,914.601	4.58%		
	Pamuk	29	449	6,660.329	2.79%	61.02%	8.77%
	Buğday (Ekm)	21	117	2,850.594	1.20%	26.12%	3.79%
	Buğday (Mak)	5	75	970.230	0.41%	8.89%	1.94%

	Mısır (Dane)	3	12	433.448	0.18%	3.97%	17.06%
YUKARISALAT		104	492	10,763.322	5.04%		
	Pamuk	39	189	3,707.231	1.74%	34.44%	12.14%
	Buğday (Mak)	21	102	2,945.239	1.38%	27.36%	7.26%
	Buğday (Ekm)	25	146	2,493.779	1.17%	23.17%	1.99%
	Mısır (Dane)	14	40	1,305.708	0.61%	12.13%	24.68%
	Mısır (Silaj)	2	12	218.865	0.10%	2.03%	20.04%
	Mercimek (kır)	2	2	77.500	0.04%	0.72%	1.84%
	Arpa	1	1	15.000	0.01%	0.14%	0.37%
SARIKÖY		68	922	10,693.124	1.91%		
	Pamuk	53	726	8,757.249	1.56%	81.90%	6.97%
	Buğday (Ekm)	10	158	1,735.053	0.31%	16.23%	0.52%
	Buğday (Mak)	3	32	113.620	0.02%	1.06%	0.15%
	Arpa	2	6	87.202	0.02%	0.82%	0.78%
KURUDERE		112	319	10,613.354	4.45%		
	Buğday (Mak)	29	61	3,282.056	1.38%	30.92%	6.55%
	Pamuk	34	104	3,035.289	1.27%	28.60%	3.99%
	Buğday (Ekm)	20	50	2,050.093	0.86%	19.32%	2.72%
	Mercimek (kır)	22	91	1,849.078	0.78%	17.42%	12.05%
	Arpa	7	13	396.838	0.17%	3.74%	2.09%
SAZLI		38	136	10,595.209	4.96%		
	Buğday (Ekm)	30	120	9,881.119	4.63%	93.26%	7.90%
	Buğday (Mak)	2	9	287.865	0.13%	2.72%	0.71%
	Mısır (Silaj)	1	2	156.050	0.07%	1.47%	14.29%
	Burçak	1	1	116.875	0.05%	1.10%	75.14%
	Arpa	2	2	82.000	0.04%	0.77%	2.05%
	Mercimek (kır)	1	1	59.750	0.03%	0.56%	1.42%
	Yonca	1	1	11.550	0.01%	0.11%	47.75%
KUMRULU		45	80	10,560.431	4.95%		
	Buğday (Ekm)	28	63	7,160.006	3.36%	67.80%	5.72%
	Badem	5	5	1,364.350	0.64%	12.92%	100.00%
	Buğday (Mak)	3	3	1,229.450	0.58%	11.64%	3.03%
	Mercimek (kır)	9	9	806.625	0.38%	7.64%	19.11%
İSAPINAR		100	272	10,474.368	4.39%		
	Buğday (Mak)	31	89	4,295.354	1.80%	41.01%	8.57%
	Buğday (Ekm)	26	81	3,015.155	1.26%	28.79%	4.01%
	Mercimek (kır)	28	61	1,960.762	0.82%	18.72%	12.77%
	Arpa	12	34	702.714	0.29%	6.71%	3.70%
	Pamuk	2	6	450.326	0.19%	4.30%	0.59%
	Nohut	1	1	50.057	0.02%	0.48%	55.89%
KORUKÇU		68	372	10,449.019	1.87%		
	Pamuk	37	222	6,945.566	1.24%	66.47%	5.53%
	Buğday (Ekm)	18	85	2,527.937	0.45%	24.19%	0.75%
	Buğday (Mak)	7	22	468.795	0.08%	4.49%	0.61%
	Mısır (Dane)	2	5	249.964	0.04%	2.39%	10.46%
	Arpa	3	29	179.602	0.03%	1.72%	1.61%
	Mercimek (kır)	1	9	77.155	0.01%	0.74%	1.23%
ÇAKALLI		81	544	10,426.268	1.86%		
	Buğday (Ekm)	65	508	9,576.836	1.71%	91.85%	2.85%
	Mercimek (kır)	10	22	557.176	0.10%	5.34%	8.85%
	Buğday (Mak)	4	12	213.561	0.04%	2.05%	0.28%
	Arpa	2	2	78.695	0.01%	0.75%	0.71%
SARITOPRAK		108	435	10,197.990	1.82%		
	Pamuk	90	377	8,964.104	1.60%	87.90%	7.14%
	Buğday (Mak)	10	36	748.658	0.13%	7.34%	0.98%
	Buğday (Ekm)	6	18	392.777	0.07%	3.85%	0.12%
	Mısır (Silaj)	1	3	87.451	0.02%	0.86%	6.53%
	Fiğ	1	1	5.000	0.00%	0.05%	29.45%
DORUK		77	279	10,157.536	4.26%		
	Buğday (Ekm)	30	130	4,422.717	1.86%	43.54%	5.88%
	Buğday (Mak)	30	101	4,197.341	1.76%	41.32%	8.38%
	Arpa	11	30	880.040	0.37%	8.66%	4.64%
	Mercimek (kır)	5	17	623.375	0.26%	6.14%	4.06%
	Pamuk	1	1	34.063	0.01%	0.34%	0.04%
BOZÇALI		51	746	10,061.830	1.80%		
	Pamuk	37	649	8,498.514	1.52%	84.46%	6.77%
	Buğday (Ekm)	8	27	854.261	0.15%	8.49%	0.25%
	Buğday (Mak)	4	37	536.414	0.10%	5.33%	0.70%
	Mısır (Dane)	1	24	153.297	0.03%	1.52%	6.41%
	Arpa	1	9	19.344	0.00%	0.19%	0.17%
AHMETLİ		75	370	9,945.999	4.17%		
	Buğday (Ekm)	34	191	5,232.442	2.20%	52.61%	6.95%
	Pamuk	17	62	3,075.723	1.29%	30.92%	4.05%
	Arpa	13	59	692.155	0.29%	6.96%	3.65%
	Buğday (Mak)	5	41	521.113	0.22%	5.24%	1.04%
	Mercimek (kır)	6	17	424.566	0.18%	4.27%	2.77%
BAŞÖREN		123	919	9,397.299	3.94%		
	Pamuk	42	393	4,745.662	1.99%	50.50%	6.25%
	Buğday (Mak)	22	203	2,122.044	0.89%	22.58%	4.24%

	Buğday (Ekm)	37	229	1,754.714	0.74%	18.67%	2.33%
	Mercimek (kır)	9	17	571.012	0.24%	6.08%	3.72%
	Arpa	13	77	203.867	0.09%	2.17%	1.07%
TOPRAKLI		68	465	9,039.509	3.79%		
	Arpa	28	219	4,534.897	1.90%	50.17%	23.89%
	Buğday (Ekm)	18	98	2,210.750	0.93%	24.46%	2.94%
	Buğday (Mak)	19	94	1,973.807	0.83%	21.84%	3.94%
	Pamuk	2	51	310.869	0.13%	3.44%	0.41%
	Mercimek (kır)	1	3	9.186	0.00%	0.10%	0.06%
ÜÇTEPE		68	500	8,948.312	1.60%		
	Pamuk	52	384	6,895.855	1.23%	77.06%	5.49%
	Mısır (Dane)	9	69	1,433.745	0.26%	16.02%	60.00%
	Mısır (Silaj)	2	19	249.609	0.04%	2.79%	18.62%
	Buğday (Mak)	3	17	238.647	0.04%	2.67%	0.31%
	Buğday (Ekm)	1	7	101.563	0.02%	1.13%	0.03%
	Kolza (Kanola)	1	4	28.893	0.01%	0.32%	100.00%
ARIKGÖL		34	167	8,840.075	1.58%		
	Buğday (Ekm)	13	75	4,028.766	0.72%	45.57%	1.20%
	Pamuk	12	62	2,614.511	0.47%	29.58%	2.08%
	Buğday (Mak)	5	13	1,208.046	0.22%	13.67%	1.58%
	Mısır (Silaj)	4	17	988.752	0.18%	11.18%	73.78%
KÖPRÜKÖY		46	341	8,783.130	4.12%		
	Pamuk	28	225	6,753.230	3.16%	76.89%	22.12%
	Buğday (Ekm)	13	91	1,798.610	0.84%	20.48%	1.44%
	Buğday (Mak)	2	22	101.290	0.05%	1.15%	0.25%
	Üzüm (Şarapl)	2	2	80.000	0.04%	0.91%	100.00%
	Mısır (Dane)	1	1	50.000	0.02%	0.57%	0.95%
YUKARIDOLAY		39	245	8,358.710	1.49%		
	Buğday (Ekm)	29	151	6,320.461	1.13%	75.62%	1.88%
	Buğday (Mak)	7	78	1,736.304	0.31%	20.77%	2.28%
	Mercimek (kır)	2	12	222.097	0.04%	2.66%	3.53%
	Arpa	1	4	79.848	0.01%	0.96%	0.72%
GÜNGEÇTİ		64	271	7,973.258	3.74%		
	Buğday (Ekm)	24	102	3,470.679	1.63%	43.53%	2.77%
	Buğday (Mak)	21	82	3,175.205	1.49%	39.82%	7.83%
	Pamuk	14	78	921.221	0.43%	11.55%	3.02%
	Arpa	5	9	406.153	0.19%	5.09%	10.14%
KAVUŞAK		70	378	7,216.041	3.03%		
	Pamuk	44	254	4,900.234	2.06%	67.91%	6.45%
	Buğday (Mak)	9	20	776.856	0.33%	10.77%	1.55%
	Arpa	6	56	690.082	0.29%	9.56%	3.64%
	Buğday (Ekm)	9	31	672.547	0.28%	9.32%	0.89%
	Mısır (Dane)	2	17	176.322	0.07%	2.44%	6.94%
KÖSELİ		108	545	7,147.648	1.28%		
	Pamuk	81	480	6,116.830	1.09%	85.58%	4.87%
	Buğday (Ekm)	13	32	656.664	0.12%	9.19%	0.20%
	Buğday (Mak)	7	15	193.679	0.03%	2.71%	0.25%
	Mısır (Dane)	4	14	93.302	0.02%	1.31%	3.90%
	Mercimek (kır)	1	1	45.750	0.01%	0.64%	0.73%
	Arpa	1	2	22.673	0.00%	0.32%	0.20%
	Şekerpancarı	1	1	18.750	0.00%	0.26%	100.00%
KARABÖRK		38	67	6,993.698	1.25%		
	Buğday (Ekm)	21	40	4,045.064	0.72%	57.84%	1.20%
	Pamuk	11	19	2,043.075	0.36%	29.21%	1.63%
	Buğday (Mak)	4	6	662.714	0.12%	9.48%	0.87%
	Arpa	2	2	242.845	0.04%	3.47%	2.18%
ARSLANOĞLU		39	281	6,766.094	1.21%		
	Buğday (Ekm)	22	257	5,806.819	1.04%	85.82%	1.73%
	Mercimek (kır)	16	17	759.608	0.14%	11.23%	12.06%
	Buğday (Mak)	1	7	199.667	0.04%	2.95%	0.26%
AĞILKÖY		36	281	6,758.115	3.17%		
	Buğday (Ekm)	15	141	3,958.485	1.85%	58.57%	3.16%
	Pamuk	19	130	2,610.825	1.22%	38.63%	8.55%
	Buğday (Mak)	2	10	188.805	0.09%	2.79%	0.47%
GEDİKBAŞI		20	125	6,719.524	2.82%		
	Buğday (Ekm)	9	45	3,376.112	1.42%	50.24%	4.49%
	Buğday (Mak)	3	40	1,325.829	0.56%	19.73%	2.65%
	Mercimek (kır)	5	21	1,042.498	0.44%	15.51%	6.79%
	Arpa	2	7	600.872	0.25%	8.94%	3.17%
	Pamuk	1	12	374.213	0.16%	5.57%	0.49%
ÇATALKÖY		20	103	6,641.400	3.11%		
	Buğday (Ekm)	16	77	4,871.918	2.28%	73.36%	3.89%
	Buğday (Mak)	4	26	1,769.482	0.83%	26.64%	4.36%
BÖLÜMLÜ		60	1100	6,535.162	1.17%		
	Buğday (Ekm)	27	486	2,642.444	0.47%	40.43%	0.79%
	Buğday (Mak)	22	419	2,515.496	0.45%	38.49%	3.30%
	Pamuk	2	47	484.501	0.09%	7.41%	0.39%
	Arpa	5	55	448.215	0.08%	6.86%	4.03%
	Mercimek (kır)	3	86	424.469	0.08%	6.50%	6.74%

	Karpuz	1	7	20.037	0.00%	0.31%	100.00%
BAYINDIR		85	733	6,531.816	2.74%		
	Buğday (Ekm)	25	229	2,096.666	0.88%	32.10%	2.79%
	Mercimek (kır)	20	211	1,419.864	0.60%	21.74%	9.25%
	Buğday (Mak)	12	104	1,305.742	0.55%	19.99%	2.61%
	Arpa	17	147	1,171.454	0.49%	17.93%	6.17%
	Pamuk	10	40	503.837	0.21%	7.71%	0.66%
	Mercimek(siy)	1	2	34.253	0.01%	0.52%	100.00%
ÇELTİKLİ		273	1590	6,526.165	3.06%		
	Buğday (Ekm)	116	771	2,757.725	1.29%	42.26%	2.20%
	Pamuk	69	603	2,082.967	0.98%	31.92%	6.82%
	Buğday (Mak)	67	129	1,178.022	0.55%	18.05%	2.90%
	Arpa	14	20	244.064	0.11%	3.74%	6.09%
	Mısır (Dane)	5	65	235.787	0.11%	3.61%	4.46%
	Karpuz	1	1	14.963	0.01%	0.23%	100.00%
	Yonca	1	1	12.637	0.01%	0.19%	52.25%
AŞAĞIDOLAY		30	57	6,259.688	1.12%		
	Buğday (Mak)	14	28	4,376.834	0.78%	69.92%	5.74%
	Buğday (Ekm)	11	24	1,423.046	0.25%	22.73%	0.42%
	Mercimek (kır)	2	2	321.986	0.06%	5.14%	5.11%
	Pamuk	2	2	137.217	0.02%	2.19%	0.11%
	Arpa	1	1	0.605	0.00%	0.01%	0.01%
UĞRAK		31	296	5,460.468	2.56%		
	Buğday (Ekm)	20	221	3,891.182	1.82%	71.26%	3.11%
	Buğday (Mak)	8	72	1,438.199	0.67%	26.34%	3.55%
	Arpa	2	2	71.087	0.03%	1.30%	1.77%
	Mercimek (kır)	1	1	60.000	0.03%	1.10%	1.42%
GÖKSU		79	316	5,415.012	0.97%		
	Pamuk	59	264	4,589.460	0.82%	84.75%	3.65%
	Buğday (Ekm)	9	23	355.822	0.06%	6.57%	0.11%
	Mısır (Dane)	2	12	255.870	0.05%	4.73%	10.71%
	Buğday (Mak)	7	14	139.853	0.02%	2.58%	0.18%
	Mercimek (kır)	1	1	59.625	0.01%	1.10%	0.95%
	Mısır (Silaj)	1	2	14.382	0.00%	0.27%	1.07%
BALCILAR		57	154	5,386.752	2.26%		
	Buğday (Ekm)	30	80	3,017.493	1.27%	56.02%	4.01%
	Pamuk	15	41	1,336.956	0.56%	24.82%	1.76%
	Buğday (Mak)	9	23	772.846	0.32%	14.35%	1.54%
	Arpa	3	10	259.457	0.11%	4.82%	1.37%
KOPUZLU		61	1252	5,314.554	2.49%		
	Buğday (Ekm)	33	731	3,724.689	1.75%	70.08%	2.98%
	Buğday (Mak)	27	503	1,538.268	0.72%	28.94%	3.79%
	Arpa	1	18	51.597	0.02%	0.97%	1.29%
BABAHAKİ		22	166	5,132.503	0.92%		
	Pamuk	9	73	2,471.752	0.44%	48.16%	1.97%
	Buğday (Ekm)	8	79	1,741.898	0.31%	33.94%	0.52%
	Buğday (Mak)	4	10	820.456	0.15%	15.99%	1.08%
	Mısır (Dane)	1	4	98.397	0.02%	1.92%	4.12%
UĞURLU		33	519	4,686.462	2.20%		
	Buğday (Ekm)	31	516	4,598.842	2.15%	98.13%	3.68%
	Mercimek (kır)	1	2	49.875	0.02%	1.06%	1.18%
	Buğday (Mak)	1	1	37.745	0.02%	0.81%	0.09%
BOYACI		25	413	4,602.505	2.16%		
	Buğday (Ekm)	17	332	3,182.549	1.49%	69.15%	2.54%
	Buğday (Mak)	8	81	1,419.956	0.67%	30.85%	3.50%
PINARBAŞI		46	1088	4,496.688	1.89%		
	Buğday (Ekm)	19	492	2,255.626	0.95%	50.16%	3.00%
	Arpa	16	180	1,243.085	0.52%	27.64%	6.55%
	Buğday (Mak)	7	387	750.339	0.31%	16.69%	1.50%
	Mercimek (kır)	3	27	173.888	0.07%	3.87%	1.13%
	Pamuk	1	2	73.750	0.03%	1.64%	0.10%
TEPECİK		57	191	4,461.859	1.87%		
	Buğday (Ekm)	19	81	1,953.996	0.82%	43.79%	2.60%
	Pamuk	12	23	892.862	0.37%	20.01%	1.18%
	Buğday (Mak)	9	41	731.641	0.31%	16.40%	1.46%
	Mercimek (kır)	8	16	455.145	0.19%	10.20%	2.97%
	Arpa	9	30	428.215	0.18%	9.60%	2.26%
UYANIK		20	557	4,320.968	2.02%		
	Buğday (Ekm)	17	448	3,903.565	1.83%	90.34%	3.12%
	Buğday (Mak)	2	107	377.617	0.18%	8.74%	0.93%
	Mercimek (kır)	1	2	39.786	0.02%	0.92%	0.94%
MİRZABEY		34	658	4,250.020	1.99%		
	Buğday (Ekm)	20	411	2,976.564	1.39%	70.04%	2.38%
	Buğday (Mak)	8	185	868.968	0.41%	20.45%	2.14%
	Arpa	3	58	353.519	0.17%	8.32%	8.83%
	Pamuk	3	4	50.969	0.02%	1.20%	0.17%
SİNANKÖY		17	150	4,222.682	1.98%		
	Pamuk	9	81	1,877.749	0.88%	44.47%	6.15%
	Buğday (Ekm)	4	29	1,108.488	0.52%	26.25%	0.89%

	Buğday (Mak)	2	18	701.500	0.33%	16.61%	1.73%
	Mısır (Dane)	2	22	534.945	0.25%	12.67%	10.11%
AĞILLI		26	341	4,050.948	1.70%		
	Buğday (Mak)	21	266	3,014.508	1.26%	74.41%	6.02%
	Buğday (Ekm)	5	75	1,036.440	0.43%	25.59%	1.38%
KAYIKÖY		25	400	3,967.000	1.86%		
	Buğday (Ekm)	16	290	2,922.196	1.37%	73.66%	2.34%
	Buğday (Mak)	8	106	1,014.585	0.48%	25.58%	2.50%
	Arpa	1	4	30.219	0.01%	0.76%	0.75%
GÜROLUK		62	76	3,935.185	0.70%		
	Buğday (Ekm)	29	35	1,950.051	0.35%	49.55%	0.58%
	Buğday (Mak)	14	17	1,036.745	0.19%	26.35%	1.36%
	Arpa	14	17	597.955	0.11%	15.20%	5.37%
	Mercimek (kır)	5	7	350.434	0.06%	8.91%	5.57%
BAŞHAN		57	255	3,462.594	1.45%		
	Buğday (Ekm)	24	121	1,666.429	0.70%	48.13%	2.21%
	Arpa	22	81	974.286	0.41%	28.14%	5.13%
	Buğday (Mak)	7	42	687.651	0.29%	19.86%	1.37%
	Mercimek (kır)	4	11	134.228	0.06%	3.88%	0.87%
İSALI		38	99	3,342.033	0.60%		
	Buğday (Mak)	18	44	1,764.565	0.31%	52.80%	2.31%
	Pamuk	12	35	901.915	0.16%	26.99%	0.72%
	Buğday (Ekm)	7	19	619.595	0.11%	18.54%	0.18%
	Mısır (Dane)	1	1	55.958	0.01%	1.67%	2.34%
ATAKÖY		10	15	3,031.481	0.54%		
	Buğday (Ekm)	9	14	2,974.281	0.53%	98.11%	0.88%
	Mercimek (kır)	1	1	57.200	0.01%	1.89%	0.91%
KEBERLİ		26	144	3,030.997	1.27%		
	Pamuk	13	90	2,162.158	0.91%	71.33%	2.85%
	Buğday (Ekm)	8	41	527.882	0.22%	17.42%	0.70%
	Buğday (Mak)	3	8	238.268	0.10%	7.86%	0.48%
	Mısır (Dane)	2	5	102.689	0.04%	3.39%	4.04%
MERDAN		24	133	2,916.030	1.22%		
	Pamuk	22	121	2,817.400	1.18%	96.62%	3.71%
	Buğday (Ekm)	1	9	82.694	0.03%	2.84%	0.11%
	Arpa	1	3	15.936	0.01%	0.55%	0.08%
YAMAÇKÖY		7	176	1,652.420	0.77%		
	Buğday (Ekm)	6	151	1,502.958	0.70%	90.95%	1.20%
	Buğday (Mak)	1	25	149.462	0.07%	9.05%	0.37%
KARAPINAR		2	12	995.000	0.42%		
	Pamuk	1	6	498.000	0.21%	50.05%	0.66%
	Buğday (Ekm)	1	6	497.000	0.21%	49.95%	0.66%
TİLKİLİK		11	141	937.668	0.44%		
	Buğday (Ekm)	5	77	600.130	0.28%	64.00%	0.48%
	Buğday (Mak)	6	64	337.538	0.16%	36.00%	0.83%
KOYUNLU		6	9	748.993	0.35%		
	Buğday (Ekm)	3	5	475.875	0.22%	63.54%	0.38%
	Buğday (Mak)	1	2	132.493	0.06%	17.69%	0.33%
	Mercimek (kır)	1	1	70.625	0.03%	9.43%	1.67%
	Pamuk	1	1	70.000	0.03%	9.35%	0.23%
BAHÇE		4	16	594.481	0.11%		
	Buğday (Ekm)	2	7	365.181	0.07%	61.43%	0.11%
	Buğday (Mak)	1	6	129.467	0.02%	21.78%	0.17%
	Mercimek (kır)	1	3	99.833	0.02%	16.79%	1.59%
KARACIK		3	47	576.410	0.24%		
	Buğday	2	40	491.307	0.21%	85.24%	0.65%
	Buğday (Mak)	1	7	85.103	0.04%	14.76%	0.17%
AKOBA		3	20	330.958	0.16%		
	Pamuk	2	19	270.547	0.13%	81.75%	0.89%
	Buğday (Mak)	1	1	60.411	0.03%	18.25%	0.15%
KARAYİĞİT		2	6	288.946	0.14%		
	Buğday (Ekm)	2	6	288.946	0.14%	100.00%	0.23%
KDEĞİRMEN		4	69	277.497	0.12%		
	Buğday (Mak)	2	35	153.946	0.06%	55.48%	0.31%
	Buğday (Ekm)	2	34	123.551	0.05%	44.52%	0.16%
DİYARBAKIR TOPLAMI		5339	58572	1,011,952.880			

EK 2 :

COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI
KÖY ANKET FORMU

İli: DİYARBAKIR
İlçesi: BİSMİL
Köyün Adı:…….
Anketi Cevaplayanın
Yaşı:……..…
Mesleği:……
Eğitim Durumu: İlkokul( ) Ortaokul( ) Lise( ) Üniversite( )

1- Köyünüzün Eski Adı:……
2- Yeni Adı:……..…..

Köy/ Mahallenin adı	**Hane Sayısı**	
	Kış	**Yaz**

2- Köyünüz **ne zaman** (kaç yılında)ve **kimler** tarafından kuruldu?...../.....
3- Köyünüzün Alanı (Dönüm, Hektar veya km^2 olarak) ne kadardır?.....….
4- Köyünüze bağlı
Mahalleler:……

Mezralar:……...

Komlar:……..

Yaylalar:……....
6- Köyünüz eskiden nereye bağlıydı ve kaç yılında köy statüsüne kavuştu.……..
……../……
7- Köyün geçmişinde yangın, sel, heyelan, vb. gibi kayda değer olaylar var mıdır?

	Sel	Heyelan	Çığ	Yangın
Yer				
Tarih				
Sıklık				

8- Köyde okur yazar olmayan kaç kişi vardır?...Kadın:……Erkek……Toplam:…….

İKLİM İLE İLGİLİ SORULAR

1- İlk kar yağışı ne zaman başlar (ay olarak)?……
2- Kar kaç gün yerde kalır?……..……...
3- Köye son kar ne zaman yağar?..... ……..
4- Köyde kar kalınlığı ne kadar olur?.....

5- Yollar kardan dolayı kapanır mı? Kapanırsa ne kadar kapalı kalır?.....
6- Donların başladığı ve bittiği tarih/ hafta?.....…….
7- Hangi yönden gelen hava kütlesi kar yağışına neden olur?.....
8- Kar yağışının tarıma yaptığı olumlu veya olumsuz etki?.....
9- Mevsimlere göre hakim rüzgar yönleri ve mahalli (yerel) adları……...
10- Hangi rüzgarlar yağmur getirir?..... …….
11- Kuru rüzgarlar hangi yönden eserler?……. ……
12- Yağmur en çok hangi ayda düşer?…… ……..
13- Yağışlı devrenin süresi ne kadardır?..... ……
14- Kurak devre hangi ayda başlar - biter ve ne kadar sürer?…….-.....…/……..
15- Kuraklığın tarım hayatına .etkisi?.....
16- Yağmur ne kadar sürer? Yavaş yavaş mı? Yoksa şiddetli mi yağar?.....
17- Köylünün hafızasında yaşayan belli başlı kurak devreler, şiddetli soğuklar ve neticeler…… ……...
18- Mevsimlerin süresi, başlama ve bitiş tarihleri?.....……/…..……/……..

HİDROGRAFYA İLE İLGİLİ SORULAR

1- Köy sınırları içinde bulunan derelerin adları;……..……..
2- Köy sınırları içinde kaynak, ılıca var mı? Adları ve yerleri?...../...../.....
3- Köydeki akarsuların adları ve mevsimlere göre durumları, ne zaman kabarır? Ne zaman kurur?..... .....
4- Köy sel felaketine uğradı mı? Uğradıysa ne zaman? Ne zarar oldu? sel hangi dere/ akarsudan geldi?.....……/ ……/……/……...
5- Akarsulardan, tarım arazisinin sulanmasında yararlanıyor mu?.....
6- Köy içme suyu nereden temin ediliyor?..... .....
7- Köyde kuru var mı? Varsa kaç tane? Ortalama derinlikleri? Mevsimlere göre suları azalıp çoğalıyor mu? Nedenleri?……../……../……/……
8- Köy sınırları içinde bataklık, göl ve salık alan var mı? Varsa adları ve yerleri nerelerdir?.....……/……/…… ……/……...
9- Köyde sulama tesisi var mıdır? Ne zaman yapıldı? Su nereden geliyor? Ne kadar araziyi suluyor?...../ ……/……../……
10- Sulamadan önce ekilen ürünler nelerdi? Sulamaya açıldıktan sonraki ürünler nelerdir?..... ……/…….....

BİTKİ ÖRTÜSÜ İLE İLGİLİ SORULAR

1- Köyde orman, koru var mı? Varsa nerede var?.....……
2- Çevredeki ve ormandaki ağaç cinsleri hangisidir? En uygun ağaç türü hangisidir?…….....……..
3- Orman alanı kaç yılda ne kadar küçülmüştür?.....
4- Orman alanındaki daralmanın sebepleri nelerdir? (yakacak ihtiyacı, inşaat için kereste ihtiyacı, tarla açma, mera olarak kullanılması, odun kömürü yağılması vs…) …… ……
5- Orman alanındaki daralmanın köy hayatına yapmış olduğu olumsuz etkiler? (sel baskınları, erozyonla toprak kaybı, kaynak ve yer altı sularının azalması vs…)……..……
6- Bu gün ormandan nasıl yararlanıyor (odun, odun kömürü, kereste, avcılık, arıcılık)…….. ……...

7- Ormanda bulunan av hayvanları hangileridir?.....
8- Ormanın korunması ve gelişmesi için ne tür çalışmalar yapılmaktadır……
9- Ormandan faydalanan başka köyler var mıdır?.....
10- Yaprakları hayvan yemi olarak kullanılan ağaç var mı?.....
11- Köyün çayırı, merası, otlağı var mıdır? Varsa nerede, ne kadardır?……
12- Genel olarak köy ve çevresinde nasıl bir bitki topluluğu hakimdir? Belli başlı türleri nelerdir?..... …….....

YERLEŞME VE NÜFUSLA İLGİLİ SORULAR

1-Köy evleri toplumu dağınık mı?.....
2- Köyde kaç hane var?.....
3- Köy hiç yer değiştirdi mi?Değiştirdi ise,eski yeri neresidir?Neden ve ne zaman değiştirildi?..... ……...
4 - Köyün nüfusu şu an ne kadardır? Kadın:……...Erkek:……..Toplam:…….
5- Köyde kaç yaşında çalışmaya başlanır? Kadın:……..Erkek:……
6- Köyün geçmişinde önemli olaylar var mı? (Düşman işgali, yangın, sel baskını vs)…….
7- Köy büyümekte (nüfus) midir? Yoksa küçülmekte midir? Nedenleri……...
8- Köy nüfusu azalıyorsa veya aynı seviyede kalmışsa nedenleri…….…
9- Köy nüfusu artıyorsa bu artışın nedeni ne olabilir?.....
10- Köyden dışarıya göç var mı? Varsa bu hareket ne zaman başladı?..... ……..
11- Aile ile birlikte köy dışına göç ne zaman başladı?.....
12- Göç edenler belli zamanlarda köylerine dönüyorlar mı?.....
13- Köyden başka yerlere (yurt içi ve yurt dışı) çalışmaya gidilir mi? Gidiliyorsa;

Gidilen Yer	**Giden Kaç Kişi** Kadın / Erkek.	**Gidişin Şekli** Yazlık veya senelik
……	……	…..……
……	……	……
……	……	……
……	……	……

14- Kaç aile köy dışına yerleşmiş durumda…….……...
15- Mevsimlik göç var mı? Köyden ayrılma ve köye dönüş hangi mevsimde olur?.....……..
16- Köye dışardan gelen var mı? Varsa nerelerden gelirler? Çalışmaya mı yerleşmeye mi gelirler? Çalışmak için gelenler, hangi işte çalışırlar.....
17- Köyün nüfusunda bazı sayım devrelerinde görülen artış ve azalma nedenleri nelerdir?.....……..
18- Köyde konuşulan diller nelerdir?.....

19- Okuma yazma bilmeyen kaç kişidir?
Kadın:.....Erkek:.....Toplam:.....
20- Yıllık doğum ve ölüm sayıları (ortalama olarak) doğum:……., Ölüm:……..
21- Yapı malzemeleri (ev yapımında) nelerdir? Nerelerden temin edilir?.....……
22- Köy sınırları içinde tarihi, turistik höyük yerleri var mıdır? Varsa adları ve yerleri?.....……
23- Kaç evde ahır vardır? Ahırlar evin neresindedir?.....
24- Köy sınırları içinde mağara var mıdır? Adları ve yerleri?.....

TOPRAK REJİMİ

1- Köyde topraksız aile var mı? Bunlar ne ile geçinirler?.....
2- Geçinebilmek için en az kaç dönüm araziye ihtiyaç vardır?.....
3- Orta büyüklükteki bir tarımsal işletmede arazinin tarım ürünlerine göre taksimi nasıl olmalıdır?.....……
4- Köyde toprağını kiraya veya ortakçıya veren aileler var mı?.....……
5- Kaç aile başkasını toprağını işliyor……
6- Bu arazi kaç dönümdür?.....
7- En gelişmiş tarımsal işletmenin alanı ne kadardır? ……..
8- En küçük tarımsal işletmenin alanı ne kadardır?.....
9- En geniş ve en küçük tarlanın alanı ne kadardır? En geniş:.....En küçük: .....

TARIMSAL FAALİYET

	Sadece tarım	**Sadece hayvancılık**	**Karma**	**Diğer …..**
Aile sayısı				
İşçi Sayısı				

Geçim kaynakları?

1-Köyde yalnızca tarımsal faaliyetle geçinen kaç aile vardır?.....
2-Tarımsal faaliyetin yanında başka işlerde çalışarak geçimini sağlayan aile sayısı:……
3-Tarım dışındaki diğer ekonomik faaliyetler hangileridir?.....
4-Kullanılan tarım alanları hangileridir?.....
5-Köyde kullanılan tarım metodu (nadas, münavebe, sulu ziraat gibi)……..
6-Suni gübre ne zamandan beri kullanılıyor? Hangi ürünlere suni gübre veriliyor?...../..... .....
7-Sulama yapılarak yetiştirilen tarım ürünleri hangileridir……
8-Köydeki toprak türleri nelerdir? Köylünün verdiği isim?.....
9-Köy içerisinde belli toprak türünde yetiştirilebilen ürünler var mı?.....

10- Pazar için yetiştirilen ürünler hangileridir?.....
11- Köy içerisinde tüketilen tarımsal ürünler hangileridir?.....
12- Bazı tarım ürünleri için belli zamanlarda dışardan işçi getirilir mi?.....
13- Ekonomik değerine göre tarımsal faaliyetleri sıralayınız (Tahıl ziraatı, tütün, sebzecilik, meyvecilik vs) …….……
14- Köyün tarlaları, verimleri, ürünleri, (önemli olandan başlayarak)

	Ekim Alanı (dönüm)		Dönümden alınan (Kg)	
Ekinin Cinsi	Kuru alanda	Sulu alanda	Kuru alanda	Sulu alanda
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……
……..	…….	…….	……	……

15- Köyün meyve, bağ ve sebze bahçeleri;

	Alanı (dönüm)		Toplam verim (Ton)	
Cinsi	Kuru alanda	Sulu alanda	Kuru alanda	Sulu alanda
Meyvalık	……...	……	……..	……..
Bağ (Üzüm)	……...	……	……..	……..
Sebze	……...	……	……..	……
Bostan	……...	……	……..	……..

16- Köydeki meyve cinsleri (En çok olandan başlayarak)

	Ağaç Sayısı		**Bir Ağacın Verimi**	
Cinsi	Kuru alanda	Sulu alanda	Kuru alanda	Sulu alanda
……	……	…….	…….	……
……	……	…….	…….	……
……	……	…….	…….	……
……	……	…….	…….	……
……	……	…….	…….	……
……	……	…….	…….	……

17- Köylünün hiç çalışmadığı zamanlar;.....…… ayından……..ayına kadardır.
18- Son senelerde köy tarımında meydana gelen değişiklikler (yeni bir ürün girmesi, sulama sayesinde sebzeciliğin önem kazanması) veya süt fabrikasının kurulması ile hayvancılığın gelişmesi gibi);……..…
19- Son yıllarda köyde tarımda meydana gelen değişiklikler var mı?
Sırasıyla tabloya yazınız……..

Üretimi artık yapılmayan ürün	**Yerine gelen ürün**	**Ne zamandan beri üretildiği**

HAYVANCILIK

19- Köyde hayvanı olmayan aile var mı?.....
20- Bir ailenin ortalama hayvan sayısı ne kadardır?.....
21- Bir aileye ait en az ve en çok hayvan sayısı? En az:…… En Çok:……..
22- Köyde beslenen hayvan türleri…….

23- **Köydeki**	**Büyük Baş Hayvanlar**		**Küçük Baş Hayvanlar**	
	Cinsi	**Adedi**	**Cinsi**	**Adedi**
……..……	……..	…….	……..	
……..……	……	…….	……..	
……..……	……..……	……	……..	
……..……	……..	…….	……..	

24- Gücünden faydalanılan hayvanlar:……
25- Kümes Hayvanları:……
26- Köyde Arıcılık var mı? Kaç kovan var ve tipi?:……..…..
Fenni Kovan:……Kara Kovan:…….……
27- Dışardan arıcılık faaliyeti için gbelen var mı? Evet ( ) Hayır ( ) Cevap evet ise neden?.....……

Yayla ya da mezra adı	**Yeri**	**Giden aile sayısı**	**Yayla ve mezradaki hane sayısı**	**Gidiş amacı**	**Çıkarılan hayvan sayısı**	

28- Köyün yayla ve mezraları?.....

27- Besicilik var mı? Kaç kişi besicilik yapıyor?.....
28- Hayvancılıktan elde edilen ürünler (çok olandan başlayarak)…….....

Cinsi	Miktar (Adet Kg.)	Satıldığı yer	Fiyatı
……	……	……..	……..
……	……	……..	……..
……	……	……..	……..
……	……	……..	……..
……	……	……..	……..

29- Tarımsal faaliyetlerde hangi araçlar kullanılıyor? (Döven, saban, pulluk, çapa, kürek, tırmık, traktör, patoz, biçer döver vs)……...
30- Hayvanlar yaylaya çıkarılıyor mu?.....
31- Yaylaya çıkış ve iniş tarihleri? Yaylaya çıkarılan hayvan sayısı……/……/……..……..…
32- Kaç aile yaylaya hayvan gönderir?.....

33- Hayvan gübresi yakacak olarak mı? Gübre olarak mı kullanılmaktadır?.....
34- Hayvan gübresi en çok hangi ürüne tatbik edilir?.....
35- Köyde elde edilen tarım ürünleri (Çok Olandan başlayarak)……...

Cinsi	fiyatı	Miktarı	Satıldığı Yer
…….	…….	…….	…..…….
…….	…….	…….	…….
…….	…….	…….	…….
…….	…….	…….	…….
…….	…….	…….	…….

36- Elde edilen başlıca hayvansal ürünler nelerdir? Önem sırasına göre yazınız…

1-
2-
3-
4-
5-

KÜÇÜK SANATLAR

1- Köyde hangi el sanatları vardır? (Dokumacılık, dericilik, marangozculuk, demircilik, halıcılık… vs)……...……
2- Bu sanatların her biriyle uğraşanların sayısı:Kadın:……Erkek:…….Çocuk:……..

TİCARET

1- Köydeki tesis bilgileri?

Tesisi Türü	Sayısı	Tesisi Türü	Sayısı	Tesis türü	Sayısı
Cami		Bakkal		Demirci	
Kahvehane		Sağlık Ocağı		Berber	
Fırın		Değirmen		Açık Okul	
Benzin İstas.		Elektrik Atöly.		Odun Deposu	
Tamirhane		Tahıl alım depo.		Pamuk koop.	
Manifatura		Terzi		Tuhafiye	

2-Köyde hangi kooperatifler var?.....
3-Köyde cami( )Okul( )Çeşme( )Elektrik( )var mı? var olanları (**X**) şeklinde İşaretleyiniz
4-Köy dışarıya hangi tarım ürünlerini satıyor?.....
5-Mahsuller piyasaya nasıl arz ediliyor? Köylüler kendileri mi? pazarlıyor yoksa komisyoncular mı köye gelip satın alıyorlar?.....
6- En yakın ve en çok gidilen Pazar yerleri nerelerdir?.....
7- Köyün ulaşım problemi var mıdır?
Kışın:…….Yaz:……Genelde……
8- Köylü şehir veya Kasaba'dan neler satın alıyor?.....
.....
9- Köye dışardan satıcılar geliyor mu? Ne getiriyorlar mı?.....
……

10- Köyde ticaretle uğraşan kaç kişi var? Bu faaliyeti nasıl yürütüyorlar?.....
11- Köy halkı, banka veya Kooperatiften borç para alıyor mu? Faizi ne kadardır?.....……
12- Faizle alınan para hangi işte kullanılıyor?.....
13- Şahıslardan faizle para alınıyor mu? Faiz nasıl ödeniyor?.....
14- Köy içinde satılan ürünler hangileridir?.....
15- Köydeki Araçlar ve sayıları…? Kamyon ( ) Minibüs ( ) Otobüs ( ) Kamyonet ( ) Otomobil ( )
16- Köyde oturup ilçe dahilindeki yayla ve mezralarda turizm sektöründe çalışanlar var mı? Kaç kişi…. ?....……

DİĞER BAZI SORULAR

1- Hayvancılıkla kaç aile uğraşmaktadır?.....
2- Ne kadar arazi nadasa bırakılır?.....
3- Köy sınırları içinde hiç kullanılmayan arazi var mı? Neresidir?.....
4- Yakıt cinsi nedir? Nereden temin edilir?.....
5- Köyde değirmen ve diğer sanayi tesisleri var mıdır? Cinsler?.....
6- Köylüler en çok hangi köylerle irtibat kurarlar……..……...
7- Köy sınırları dahilinde maden var mı?.....
8- Köyde görülen en yaygın insan hastalıkları nelerdir?.....
9- Köyde görülen hayvan hastalıkları nelerdir?.....
10- Köyde görülen bitki hastalıkları nelerdir?.....
11- Köyün/köylünün istekleri var mı? Varsa nelerdir?.....
……
……
……
……
……
……
……
……
.....
.....
.....
.....
.....

ÖZET

Doktora Tezi

BİSMİL İLÇESİNİN COĞRAFYASI

Ankara üniversitesi

Sosyal bilimler enstitüsü

Coğrafya (Türkiye Coğrafyası) Anabilim dalı

ANKARA – 2007, sayfa: XXV+ 469

Bismil ilçesi, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde yer almaktadır. İdari ünite olarak Diyarbakır iline bağlı olan Bismil ilçesi; 1932 yılında Bucak, 1936 yılında ise ilçe statüsü kazanmıştır. 1748 km^{2}'lik yüz ölçüme sahip olan ilçe; bir şehir, iki kasaba (Yukarı Salat ve Tepe) ve biri belediye örgütlü (Ambar) olmak üzere 109 köy idari alanından oluşmaktadır.

Yukarı Dicle havzasında yer alan Bismil depresyonunun kuzeyinde ve güneyinde uzanan Silvan ve Mardin Eşiği Platoları, yörenin karakterisitk ana jeomorfolojik yapısını yansıtmaktadır. Jeolojik ve jeomorfolojik havza tanımına uygun bir doğal yapı gösteren Bismil depresyonunda; beşeri faaliyetleri yaygınlaştıran en önemli doğal unsurlardan biri Dicle nehri ve kollarıdır (Ambar, Göksu, Savur, Pamuk, Salat, Şeyhan ve Sinan çayı…). Bu akarsular GAP'ın kuruluş ve gelişiminde etkili olan en önemli parametrelerden biridir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinin genelinde olduğu gibi, Bismil yöresinde de "*yarı kurak step iklimi*" etkili olmaktadır. Bu iklim koşulları ile birlikte, yörenin diğer doğal ortam faktörlerinin de yansımasıyla gelişen kırmızı kahverengi ve kahverengi topraklar yaygın bir uzanış göstermektedir. Tahıl tarımı için uygun olan bu topraklarda, beşeri faaliyetlerin gelişmesiyle step vejetasyonu geniş bir yayılış göstermiştir.

Bismil depresyonunda kurulan yerleşim üniteleri ve sürdürülen beşeri faaliyetler; Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemden günümüze kadar kesintisiz bir şekilde süregelmiştir. Bismil şehrinin de yer aldığı Dicle nehri vadisi boyunca bulunan yüzlerce höyük bu düşünceyi desteklemektedir.

Ekonomisi tarıma dayalı olan ve sanayi faaliyetlerinin pek gelişmediği Bismil ilçesinde en çok yetiştirilen ürünler; buğday ve arpa olmakla birlikte, son yıllarda sulu tarım alanlarının arttırılmasıyla pamuk ve mısır üretimi de önemli bir artış göstermiştir. Tarıma dayalı nüfus varlığının %84.99 olduğu ilçenin nüfusu; 2000 yılı genel nüfus sayım sonuçlarına göre 126.885 kişidir. DPT (2004) ve TÜİK tarafından yapılan araştırmalara göre Bismil ilçesi, sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından Türkiye'deki en az gelişmiş (6. derece) ilçeler kategorisinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bismil ilçesi, Dicle nehri, Bismil depresyonu, Sübsidans, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Tepe, Yukarı Salat, Pamuk Çayı, Batman Suyu, Ambar Çayı, Göksu Çayı, Şeyhan Çayı, Salat Çayı, Kuru Çay, Verevli fay, Alüvyal toprak, Antropojen Step, Paleolitik dönem, Neolitik dönem, Kalkolitik dönem, Çökme Dolinleri, Göl, Şehir, Kasaba, Köy, Tahıl tarımı, Pamuk, Mısır, Mercimek, Hollik, Kerpiç, GAP, Planlama Coğrafyası, SWOT Analizi.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

GEOGRAPHY OF BİSMİL DISTRICT

Ankara University

Social Science Institute

Goegraphy (Geography of Turkey) Department

ANKARA – 2007, Page: XXV + 469

Bismil is located in the Tigris part of the South-Eastern of Anatolia. Bismil which is a part of Diyarbakır, was a sub district in 1932, and became a district in 1936. It has an area of 1748 km2; which consist of one city, two towns (Yukarı Salat and Tepe) and a municipality (Ambar Village), 109 village areas.

Silvan and Mardin folded plateaus, located on the north of Bismil depression; it reflects the main characteristics of morphological features of the region. The Tigris and its extensions (Ambar, Göksu, Savur, Pamuk, Salat and Sinan Stream ...) have been main reason of merging of a well-developed agricultural area in Bismil region which has a suitable natural formation definition for Geologic and Geomorphologic river basin.

Just like in the most of part of the South-Eastern of Anatolia, a semi-dry step climatic feature is dominant in Bismil region. As a result of these climatic conditions and other natural activities in the region, reddish brown and brown types of soils are widespread. I these fertile lands, steps anthropogenic) vegetation is widespread with the development human activities.

Settlement units located in Bismil depression, uninterruptly back to Palaeolithic, Neolithic, and Calcolitic period. Hundreds mound spread out around the Tigris Valley support this claim.

Industrious activities haven't developed in Bismil region and its economic activities are based upon agriculture. Wheat, dough are the most widespread products but with the enlargement of watery lands corn and cotton have become an important source of income in the region. Bismil has a population of 126.885, of which 84.99 per cent earn his life through agricultural activities.

According the data obtained from SPO (2004) and TSI, as socioeconomic situation is taken into account, Bismil replaced in the (6. grade) in list of the least developed districts.

Key Words: Bismil District, The Tigris River, Bismil depression, Tigris River Valley, Land Subsidence, South-Eastern Anatolia, Hill, Yukarı Salat, Pamuk Stream, Batman Stream, Ambar Stream, Göksu Stream, Şeyhan Stream, Salat Stream, Kuru Stream, Oblique Fault, Alluvial Soil, Anthropogenic Steppe, Palaeolithic Period, Neolithic period, Calcolitic period, Caprock Dolines, Lake, Urban, Town, Village, Grain Agriculture, Cotton, Crone, Lentils, Hollic, Adobe, GAP, Planning Geography, SWOT Analysis.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (30/ 11/ 2007).

Nurettin ÖZGEN
İmza